

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ЈЕСЕН/2012 ГОДИНА LXIII

УДК 355/359 YU ISSN 0042-8426

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

ОДСЕК ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

ГЛАВНА УРЕДНИЦА

Драгана Марковић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

потпуковник

Милан Тепшић, дипл. инж.

milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Генерал-мајор проф. др Божидар Форца, председник; проф. др Зоран Килибарда, заменик председника, генерал-мајор проф. др Митар Ковач; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; пуковник проф. др Јан Марчек; проф. др Јоже Сивачек, пуковник у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Владан Јончић; проф. др Драган Симеуновић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Зоран Драгишић; доц. др Јованка Шарановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, (БЕ) 11002 Београд, Браће Југовића 19 *
vojno.delo@mod.gov.rs * Одговорни уредник: 3349-497 * Претплата:
pretplata@odbrana.mod.gov.rs, тел./факс: 011/3241-009 * Текући-рачун РЦ МО
Републике Србије 840-312849-56 * Појединачна цена примерка 400,00 динара.

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Милан Коњиковац</i>	
Место и улога НР Кине у дефинисању безбедности азијско-пацифичког региона	7–37
<i>Милован Суботић</i>	
Иран – мост између цивилизација или генератор светске нестабилности	38–49
<i>Зоран Милошевић</i>	
О интеграцији муслимана досељених у државе Европске Уније .	50–59
<i>Слободан Ђуровић</i>	
<i>Милан Ђуровић</i>	
<i>Јелена Ђуровић</i>	
Стратегија Европске Уније у решавању дужничке кризе у земљама еврозоне	60–74
<i>Ивица Б. Марјановић</i>	
<i>Бранислав В. Јакић</i>	
Примена стандарда и норми у исхрани војника држава у окружењу	75–82

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Мирјана Јовановић</i>	
Утицај глобализације и транзиције на државни суверенитет и безбедност Републике Србије	83–92
<i>Младен Р. Тишма</i>	
Правна природа и уставност уставног закона за спровођење устава	93–115
<i>Зоран Милосављевић</i>	
<i>Јован Крстић</i>	
Институционални механизми контроле финансирања политичких активности у партијском систему	116–129
<i>Мирослав Младеновић</i>	
<i>Зоран Јефтић</i>	
Политичке промене и њихов утицај на безбедносне и стратешке концепције одбране	130–147
<i>Горан Бецић</i>	
Сепаратизам – упориште албанског екстремизма	148–156
<i>Ненад Путник</i>	
<i>Милан Миљковић</i>	
Злоупотреба кибер простора као средства масовне комуникације	157–183

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Марко Савковић</i>	
Корупција у системима одбране – увид у компаративну праксу .	184–195

<i>Бранко Бабић</i> Грађанска одбрана Републике Србије	196–214
<i>Илија Кајтез, Драган Гостовић, Борислав Д. Гроздић</i> Потребна знања официра Војске Србије у области друштвено- -хуманистичких наука за учешће у међународним мисијама ..	215–262
<i>Роберт Кордик</i> Примена метода вишекритеријумске (вишециљне) анализе у процесу планирања, програмирања, буџетирања и извршења у Војсци Србије – Аналитички хијерархијски процес (АХП) ...	263–280
<i>Марија Љ. Тодоровић</i> <i>Марко М. Милић</i> <i>Славољуб Ристић</i> Могућности примене Cost-benefit анализе пројеката у систему одбране Републике Србије	281–292
<i>Драгомир Ђурић</i> <i>Раде Рњаковић</i> Анализа и предлог новог модела краткорочног планирања рада у Војсци Србије	293–327
<i>Зоран Папић, Богдан Лукић, Маја Крга</i> Повећање урбаног квалитета градова у Србији путем конверзије војних објеката/комплекса	328–340
<i>Стевица С. Карапанџин</i> Делатности верске службе у Војсци Србије	341–361
УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА	
<i>Ненад Перић, Александар Лијаковић</i> Могућности унапређења маркетиншког наступа одбрамбене индустрије Републике Србије на глобалном тржишту НВО....	362–371
<i>Марија С. Симендић, Љубомир Ђ. Баровић</i> Ефикасност лидере комуникације	372–388
ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ	
<i>Radenko Ščekić</i> Rat i propaganda – istorijski osvrt, primjeri i analize	389–401
<i>Миливоје Пајовић</i> Примена методе анализе садржаја (докумената) у проучавању архивске грађе	402–417
<i>Саша Т. Бакрач, Стеван Радојчић и Сава Анђелић</i> Последици усавања кадра војне геодетске службе од Другог светског рата до данас	418–429
ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ	
<i>Слободан Микић</i> Приказ књиге „Геополитика у савременом свету“	430–434

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Milan Konjickovac</i> Place and Role of the People's Republic of China in Defining the Security of the Asia-Pacific Region	7–37
<i>Milovan Subotić</i> Iran – a Bridge between Civilizations or a Generator of Global Instability	38–49
<i>Zoran Milošević</i> On the Integration of Muslims Immigrants in EU Countries	50–59
<i>Slobodan Đurović</i> <i>Milan Đurović</i> <i>Jelena Đurović</i> European Union Strategy for Debt Crisis Resolution in Eurozone Countries	60–74
<i>Ivica B. Marjanović</i> <i>Branislav V. Jakić</i> Application of Standards and Norms in the Nutrition of Soldiers of Countries in the Region	75–82

SECURITY

<i>Mirjana Jovanović</i> Influence of Globalization and Transition on the State Sovereignty and Security of the Republic of Serbia	83–92
<i>Mladen R. Tišma</i> Legal Nature and Constitutionality of the Constitutional Law for Implementation of the Constitution	93–115
<i>Zoran Milosavljević</i> <i>Jovan Krstić</i> Institutional Mechanisms for Controlling the Funding of Political Activities in the Party System	116–129
<i>Miroslav Mladenović</i> <i>Zoran Jeftić</i> Political Changes and Their Impact on Security and Strategic Concepts of Defense	130–147
<i>Goran Becić</i> Separatism – Strongpoint of Albanian Extremism	148–156
<i>Nenad Putnik</i> <i>Milan Miljković</i> Abuse of Cyber Space as Means of Mass Communication	157–183

DEFENSE SYSTEM

<i>Marko Savković</i> Corruption in Defense Systems – an Insight in Comparative Practice.	184–195

<i>Branko Babić</i> Civil Defense of the Republic of Serbia	196–214
<i>Ilija Kajtez, Dragan Gostović, Borislav D. Grozdić</i> Knowledge of Social Sciences and Humanities Required of Officers of the Army of Serbia for Participation in International Missions	215–262
<i>Robert Kordik</i> Application of Multi-Criteria (Multi-Objective) Analysis in the Planning, Programming, Budgeting and Execution Process in the Army of Serbia – Analytic Hierachy Process (AHP)	263–280
<i>Marija Lj. Todorović</i> <i>Marko M. Mihić</i> <i>Slavoljub Ristić</i> Range of Applications of Cost-Benefit Analysis of Projects in the Defense System of the Republic of Serbia	281–292
<i>Dragomir Đurić</i> <i>Rade Rnjaković</i> Analysis and Proposal of a New Method of Short-Term Work Planning in the Army of Serbia	293–327
<i>Zoran Papić, Bogdan Lukić, Maja Krga</i> Increasing the Urban Quality of Towns in Serbia through Conversion of Military Facilities/Complexes	328–340
<i>Stevica S. Karapandžin</i> Religious Service Activities in the Army of Serbia.....	341–361
SYSTEM MANAGEMENT	
<i>Nenad Perić, Aleksandar Lijaković</i> Possibilities for Promoting the Marketing Activities of Defense Industry of the Republic of Serbia in the Global Market of Armament and Military Equipment.....	362–371
<i>Marija S. Simendić, Ljubomir Đ. Barović</i> Leader's Efficiency of Communication	372–388
EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST	
<i>Radenko Ščekić</i> War and Propaganda – Historical Overview, Examples and Analyses	389–401
<i>Milivoje Pajović</i> Application of the Content (of Documents) Analysis in Study of Archival Material	402–417
<i>Saša T. Bakrač, Stevan Radojčić i Sava Anđelić</i> Postgraduate Advanced Training of the Military Geodetic Service Personnel since World War Two to the Present	418–429
READING SUGGESTION	
<i>Slobodan Mikić</i> Review of the book "Geopolitics in the Contemporary World".....	430–434

МЕСТО И УЛОГА НР КИНЕ У ДЕФИНИСАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ АЗИЈСКО-ПАЦИФИЧКОГ РЕГИОНА

Милан Коњиковац
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за међународну војну сарадњу

Глобално безбедносно окружење може се данас посматрати као неповратни процес економске глобализације и стварања мултиполарног света. Коегзистирање хладног рата са потенцијалним жариштима (корејско полуострво, Тајван), односно политичке подозрености са економском сарадњом (Кина–САД, Кина–Јапан), испреплетеност историјских спорова са актуелним (Кина–Јапан, Кореја–Јапан), као и постојање традиционалних са асиметричним претњама заправо су сумарни преглед безбедносних изазова азијско-пацифичког региона. Услед постојећег неповерења између великих сила неопходна потпуна регионална интеграција потрајаће још дуго.

Војна стратегија НР Кине је стратегија активне одбране која подразумева да Кина не покреће агресију и ратове, већ подразумева активне мере ради одбране националног суверенитета и територијалног интегритета. Влада НР Кине је опредељена да настави пут мира, развоја и сарадње који су у интересу и Кине и региона, што је суштински и историјски различито од досадашњих сила у успону. Такође, настоји се променити модалитет економског развоја према којем ће досадашња оријентација на развој БДП уступити место економској ефикасности, квалитету производа, заштити околине, креирању социјално безбедне мреже и технолошких иновација.

Одговор великих сила на убрзано позиционирање НР Кине као глобалне силе имаће велики утицај на сам унутрашњи развој НР Кине и њено „спољно“ понашање. Међународна заједница са правом очекује од НР Кине да преузме већу одговорност на међународној сцени, али се у Пекингу очекује да подршка и помоћ буде двосмерна.

Кључне речи: *стратегијски значај, стабилност, динамичност, комплексност, сарадња и дијалог*

Безбедност је као и мир, недељива, делује по принципу спојених судова са окружењем, односно, у међузависности националних безбедности.¹

¹ B. Buzan, *People, States and Fear* (Second edition, London, 1991), 208.

Увод

У књизи *“Adam Smith in Beijing: Lineages of the 21st Century”* писац Ђовани Ариги недвосмислено истиче: „на самом почетку 20. века, европска моћ у Азији и Африци је достигла врхунац; ниједна земља, бар се тако чинило, није могла да издржи надмоћ европског наоружања и трговине. После само 60 година, остали су само трагови европске доминације... Никад пре, у читавој људској историји се није десио тако брз револуционарни преокрет као овај“. Историјски посматрано, европска доминација у источној Азији била је краткотрајна. Све до 17. и до почетка 18. века та регија била је једна од најдинамичнијих и најразвијенијих у свету, ако не и најразвијенија.

Иако је доживела нагли пад током наредних 200 година, од педесетих година било је много повезаних случајева економских чуда. Јапан у 1950-им и 1960-им, Јужна Кореја, Тајван, Хонг Конг, Сингапур, Малезија и Тајланд у 1970-им и 1980-им, и Кина 1990-им и 2000-им годинама. Другим речима, од око 2000 година историје, само 10 посто је проведено под европском доминацијом. Одатле, идеја о историјски нераздвојивости, изванредности и супериорности Запада ипак је обмањујућа. Ако се узме у обзир 2000 година историје, данашња дешавања представљају процес који је по Андреу Гундеру Франку назван ПРЕОРИЈЕНТАЦИЈА: реконфигурација светске трговине и премештање баланса глобалне моћи са Запада на Исток.

Због својих динамичних и брзих промена азијско-пацифички регион поново све више привлачи пажњу међународне јавности, а изванредан економски и политички успон НР Кине нас позива да се поновно процени конвенционално читање Адама Смита и разумевање његовог ремек дела *“The Wealth of Nations”*.

Безбедност азијско-пацифичког региона

Азијско-пацифички регион поприма све значајнију улогу у међународној политици, укључујући и безбедност на почетку 21. века. Међутим, и поред све јаснијег и снажнијег утицаја на укупне међународне односе, различита су дефинисања региона у многобројним форумима, телима и поимањима, наравно, у складу са контекстом у којем се регион посматра и аргумената који се користе. Неспорно је да регион географски обухвата државе североисточне и југоисточне Азије, као и Аустралију и Нови Зеланд. Међутим, како би регион, због већ поменутог значаја у међународној политици био правилно схваћен, у њега се у ширем контексту свакако морају укључити и Сједињене Америчке Државе, чије је неспорно стратешко и економско ангажовање са свим државама географског региона. Такође, укључивање Руске Федерације у шире схватање региона, због њене улоге у различитим иницијативама, споровима, сарадњи са државама географског региона, као и њене величине и значаја у међународним односима и географске присутности, може се третирати као неопходно да би се правилно доносили закључци везани за безбедносну ситуацију региона данашњице и у будућности. Иако постоје и тумачења која, на истом принципу, покушавају да укључе и Индију у шире схватање региона, због њених стратешких интереса посебно у југоисточним државама региона, ми је овом

приликом нећемо посматрати као његов интегрални део. Према актуелној географској подели, АПР је подељен на неколико подрегиона и то: североисточни, југоисточни, јужни и централни.

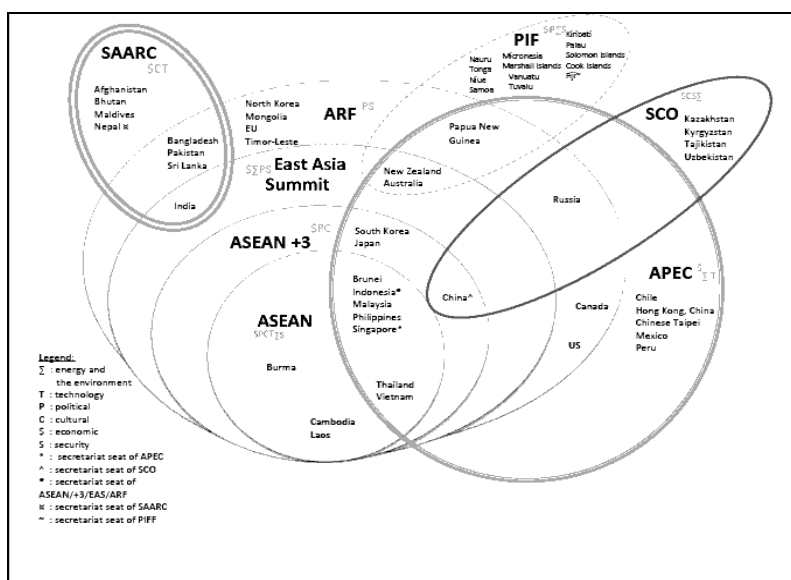
Слика 1 – Азијско-пацифички регион

У Североисточну Азију спадају: НР Кина, Јапан, Северна и Јужна Кореја и Монголија. Као кључни подрегионални безбедносни изазови могу се издвојити: тензије на корејском полуострву, територијални спорови и нерешено питање Тајвана. Југоисточна Азија: обухвата Мијанмар, Лаос, Тајланд, Камбоџу, Малезију, Сингапур, Индонезију, Филипине, Вијетнам, Источни Тимор, Бурму и Брунеје. Од безбедносних изазова у овом подрегиону се издвајају: поморске безбедносне претње, спорови у Јужном кинеском мору, као и спорови између АСЕАН чланица.

Авганистан, Бангладеш, Бутан, Индија, Малдиви, Непал и Пакистан су саставни део Јужне Азије. Спор око Кашмира између Индије и Пакистана, територијални погранични спор између Индије и Кине, као и рат против тероризма су свакако највећи безбедносни изазови овог подрегиона. Централна Азија обухвата Узбекистан, Казахстан, Туркменистан, Таџикистан и Киргистан. Сепаратизам, тероризам и екстремизам су доминантни безбедносни изазови у овом делу АПР.

Истовремено, поред ближег одређивања азијско-пацифичког региона, неопходно је и уочити чињеницу да су, у новонасталим међународним околностима, безбедносне политике свих држава света претрпеле многобројне промене током последњих деценија, те да је у значајној мери приметан константни развој безбедносних политика различит од периода хладноратовског поимања света. Крај хладног рата је без сумње означио и крај релативно стабилне и симетричне дистрибуције моћи унутар међународне заједнице и довео до значајних еволуција и константних промена безбедносних политика и стратешког мишљења. Прво, знатно је смањена могућност директног оружаног сукоба у региону у којем би учествовале велике или хладноратовске суперсиле. Друго, глобализацијом и интензивираним међузависно-

сти дошло је до повећања како броја тако и природе безбедносних изазова са којима су државе азијско-пацифичког региона биле суочене. Суштинска одлика нових безбедносних изазова, ризика и претњи јесте да они све више постају непредвидиви, асиметрични и да имају транснационални карактер.

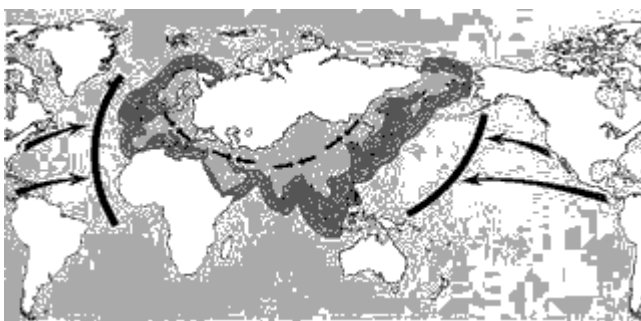

Слика 2 – Азијско-пацифичка безбедносна архиктектура

Због другачијих приступа безбедносној политици, неопходно је издвојити два основна правца безбедносних изазова који утичу на целокупну ситуацију, како у азијско-пацифичком региону, тако и на глобалном нивоу. Први правац су традиционални изазови, оличени у нарушавању безбедности копнених и поморских линија комуникације, територијални спорови и питања везана за интегритет и суверенитет држава, док секундарни правац сачињавају нетрадиционални изазови безбедности којима се придаје све већа пажња како у анализирању безбедносне ситуације, тако и у спровођењу различитих регионалних иницијатива усмерених ка њиховом превазилажењу. Као доминантне представнике ове групе безбедносних изазова убрајамо тероризам, пиратство, природне катастрофе, етнички екстремизам, климатске промене, борбу за ресурсе, организовани криминал и сл.

Глобално безбедносно окружење може се данас посматрати као неповратни процес економске глобализације и стварања мултиполарног света. Такав свет карактерисаће се интензивирањем међународног стратешког надметања, пре свега усмереног на промену међународног поретка, јачање националних капацитета и геополитичко надметање. Паралелно са геополитичким надметањем, доћи ће и до јачања интегрисаних и насилних безбедносних претњи. Управо ће због тога државе, велике силе пре свих, наставити да предузимају кораке ка обнови и унапређењу

својих безбедносних и војних стратегија, ка убрзању војних реформи и развоју савремене и софистициране војне технологије. С обзиром на карактеристике које азијско-пацифички регион има, готово је сигурно да ће он имати можда и централно место у глобалним оквирима током 21. века. У прилог наведеном говори и чињеница да је администрација председника Барака Обама одлучила да управо азијско-пацифички регион буде један од приоритета њене безбедносне и спољне политике у наредном периоду. Узимајући у обзир и већ истакнути економски значај региона у глобалним оквирима, може се констатовати да ће регион постати један од приоритетних за стратешко надметање у глобалним оквирима управо због чињенице да ће се на тај начин испољити велики утицај на контролу светске економије.²

Слика 3 – Спајкменов "Rimland" са два кључна евроазијска простора

Анализирајући даље такве претпоставке, може се доћи до закључка да ће економски фокус држава азијско-пацифичког региона бити усмерен ка обалским областима, те ће се стратешки и безбедносни фокус преусмерити ка контроли поморских комуникација виталних за одржање и унапређење постигнутог нивоа економског развоја. Са војног аспекта тумачења безбедносне ситуације, у оваквим случајевима корисно је применити матрицу центра гравитације. Дакле, најзначајнији део азијско-пацифичког региона, како сада, тако и у наредном периоду, биће приобални регион у којем је концентрисана производња без које се не може замислити глобална економија. Овај приобални појас је амерички научник холандског порекла Николас Спајкман још током Другог светског рата назвао *Римлендом*.³ Управо ће Римленд азијско-пацифичког региона и његови производни капацитети представљати и већ представљају центар гравитације овог дела света.

Дефинишући овако центар гравитације региона, одмах се могу поставити питања који су то критични захтеви, способности и рањивости који могу да утичу на азијско-пацифички Римленд. С обзиром на то да су привреде региона у највећем случају извозно оријентисане, као критични захтев одмах се може издвојити неопходност потребе несметаног приступа различитим сировинама и ресурсима. Овакав приступ

² Yan Youqiang and Chen Rengxing, „On Maritime Strategy and the Marine Environment“, Zhongguo Junshi Kexue 2, 20 May 1997, 81–92, (*China Military Science*), Beijing.

³ Spykman N. J.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.

омогућава наставак снажног извоза и даљег економског и привредног просперитета који дефинишу критичне способности овог региона. Из наведеног се одмах могу издвојити и критичне рањивости у оваквој матрици. Сасвим је јасно да су критичне рањивости азијско-пацифичког Римленда блиско повезане са контролом најважнијих поморских линија комуникација, јер директно обезбеђују динамички развој многих економија у азијско-пацифичком Римленду.⁴ То је посебно случај уколико се анализира значај Јужног кинеског мора. Наиме, кроз Јужно кинеско море транспортује се највећи део сировина, укључујући и енергенте, неопходне за даљи развој држава региона. Истовремено, кроз Јужно кинеско море транспортује се и значајан део производа држава региона ка крајњим тржиштима. Због свих тих чињеница, значај Јужног кинеског мора данас се може упоредити са значајем Медитерана кроз историју.

Узимајући све наведено у обзир, изводи се закључак да територијални спорови и адекватна контрола поморских линија комуникација од стратешког значаја у азијско-пацифичком региону, представљају озбиљан безбедносни изазов који је неопходно решавати мирним путем и преговорима уз пуно поштовање међународног права, међународних уговора, суверенитета и територијалног интегритета држава чланица УН.⁵

Због својих изузетно динамичних и брзих промена у економском, социјалном, политичком и безбедносном смислу, азијско-пацифички регион (АПР) и даље непрестано привлачи огромну пажњу светске јавности. Анализом безбедности овог региона последњих деценија може се уочити да је регион остао зачуђујуће миран, односно да није дошло до класичног сукоба између кључних актера који дефинишу стабилност овог региона. Основни разлог оваквог крајњег исхода и брзог економског развоја лежи у:

1. отварању, реформама и мирном развоју Кине, Јапана и осталих држава региона;
2. дефинисању економског и трговинског развоја као топ-приоритет земаља региона;
3. немешању у туђа унутрашња државна питања и решавање спорова мирним путем;
4. јачање субрегионалних безбедносних механизма и регионалне интеграције (ШОС, АСЕАН, АСЕАН+, АРФ, ЕАС...);
5. стабилним америчко-кинеским односима који су обезбедили заједничка добра за регионалну безбедност и развој.

Као резултат ових процеса АПР регион данас се доживљава као главни покретач светског економског развоја, а НР Кина као доминантна сила у региону и шире. Азијско-пацифички регион је политички, економски, културолошки и геостратегијски најразноврснији и најкомплекснији регион на свету.

Коегзистирање хладног рата са потенцијалним жариштима (корејско полуострво, Тајван), односно политичке подозривости са економском сарадњом (Кина –САД, Кина–Јапан), испреплетеност историјских спорова са актуелним (Кина–Јапан, Кореја–Јапан), као и постојање традиционалних са асиметричним претњама заправо су сумарни преглед безбедносних изазова АПР. Услед постојећег неповерења између ве-

⁴ Значај безбедност поморских линија комуникације најбоље се може уочити на примеру НР Кине која је од 2009. године највећи извозник и други увозник у свету. Зависности НР Кине од спољне трговине најбоље потврђују екзактни показатељи: 33,4% (1991), 60% (2010); 50,1% (2011). Већина светских кључних мореуза и пролаза је изван кинеске контроле, што је у време криза и сукоба чини врло рањивом.

⁵ Вода сачињава 70% Земљине површине, а 90% светске трговине се одвија воденим путем, од чега се половина реализује прекоокеанским областима у Азији. Посебан проблем представља чињеница да 50% светских поморских граница није демаркирано.

ликих сила неопходна потпуна регионална интеграција потрајаће још дуго. Регион тренутно ужива најдинамичнији економски развој, иако нека од потенцијалних жаришта све више изазивају забринутост код неких субјеката у међународној заједници. Међутим, докле год велике силе успешно могу да брижљиво и рационално управљају својим односима, укупна стратегијска стабилност у региону ће се наставити и одговор на актуелна жаришта моћи ће успешно да се адресира у догледно време.

Војна стратегија НР Кине

Кина тежи националној одбрамбеној политици која је дефанзивна у својој основи. У складу са Уставом и осталим релевантним законима, оружане снаге Кине бране земљу од спољне агресије и осигуравају укупну социјалну стабилност и мир. Стратешки задатак модернизације друштва је изградња ефикасне националне одбране и одржавање светског мира и стабилности. Као национални интереси НР Кине дефинисани су: стабилност, суверенитет и територијални интегритет, национално уједињење, као и одржив економски и социјални развој.

У складу са таквом проценом глобалне безбедносне ситуације, основни циљеви војне стратегије, дефинисани у Белој књизи одбране из 2010. године, јесу:

1. *изградња интегрисаног система у заједничким операцијама, са тежиштем на асиметричном ратовању* (припрема за извођење заједничких здружених операција сва три вида са тежиштем на јачању способности одвраћања у реалним условима);

2. *победа у локалном рату у условима примене информатичке технологије* (приоритет који у фокусу има модернизацију народно ослободилачке армије Кине (НОАК), промовисање јединственог развоја информационог ратовања, као и повећање иновација у војној теорији, технологији, организацији и управљању);

3. *јачање стратегије са кинеским карактеристикама* са акцентом на побољшање квалитета реформских процеса у научном и технолошком смислу;

4. *спречавање избијања сукоба и ратова* (повећање напора на политичком, економском и дипломатском плану са циљем спречавања регионалних конфликта и ратова);

5. *стварање безбедносног окружења за успешан развој Кине* (применом стратегије и политике мирољубивог развоја, НОАК унапређује војне односе са ОС других држава, који не подразумевају стварање блокова, не подржавају сукобе и нису усмерени против треће стране. НР Кина учествује у УН МНОП, сарађује у међународној борби против тероризма и пирата, као и у операцијама отклањања последица природних катастрофа);

6. *развој стратегије и тактике народног рата* (кључна предност НР Кине произилази из активног ослонаца на народ).

Војна стратегија НР Кине је стратегија активне одбране која подразумева да Кина не покреће агресију и ратове, већ подразумева активне мере ради одбране националног суверенитета и територијалног интегритета. Влада НР Кине је одређена да настави пут мира, развоја и сарадње који су у интересу и Кине и региона, што је суштински и историјски различито од досадашњих сила у успону. Такође, настоји се променити модалитет економског развоја према којем ће досадашњи фокус на развој БДП уступити место економској ефикасности, квалитету производа, заштити околине, креирању социјално безбедне мреже и технолошких иновација.

Прихваћен је концепт свеобухватног приступа националној безбедности (*Comprehensive approach*) и уместо досадашње билатералне оријентације пажња се све више посвећује мултилатералном приступу и фокусима на специфична питања. Посебан фокус усмерен је на имплементацију новог безбедносног концепта, односно на „узајамно поверење, узајамну корист, једнакост и сарадњу“ и покушај да се изгради мирно и просперитетно окружење. Тежња ка општим развојем је у директној корелацији са мирним решавањем спорова и разлика са осталим великим силама, односно промовисању механизма регионалне безбедности.

Док је геостратешки и даље фокусирана на источну Азију, НР Кина ће стратешку пажњу све више усмеравати ка Западу. Овакав нови западни изглед може преобликовати кинеску геостратегијску визију, као и евроазијски пејзаж. Влада НР Кине мораће све више да инвестира огромне ресурсе и напоре у промовисању повољнијег имиџа, како на домаћој, тако и на међународној сцени. Убрзаном модернизацијом оружаних снага, НР Кина ће морати да све више узима у обзир интересе и забринутост САД и својих суседа. Одговор великих сила на убрзано позиционирање Кине као глобалне силе имаће велики утицај на сам унутрашњи развој НР Кине и њено „спољно“ понашање. Међународна заједница са правом очекује од НР Кине да преузме већу одговорност на међународној сцени, али се у Пекингу очекује да подршка и помоћ буде двосмерна.

Реформски процес и најзначајнији унутрашњи економски изазови НР Кине

Кина није земља класичне западне демократије, мада се и поред декларативног опредељења за социјалистички систем са „кинеским карактеристикама“ све више приближава тзв. једнопартијском капитализму који треба да допринесе формирању новог модела привредног раста заснованог не само на извозу и инвестицијама, него и на већој домаћој тражњи и приватним предузећима. Овакав модел знатно би помогао у смањењу огромних трговинских суфицита Кине, који већ годинама изазивају бес Запада.

Званични Пекинг себе доживљава као највећу земљу у развоју, респектабилну силу у Азији са повећаним глобалним утицајем и интересима, као и економијом са најбржим развојем. Посебно истиче да је једина од пет сталних чланица СБ УН која није у потпуности уједињена и да, као нова глобална сила у успону, има различите слабости, како унутрашње, тако и спољне. Развој Кине директно зависи од регионалног и светског мира и стабилности, а сам мир и развој региона не може успети без конструктивне улоге и учешћа Кине.

Након отварања према спољном свету, НР Кина је у последњих 30 година остварила велика достигнућа, од којих посебно треба истаћи:

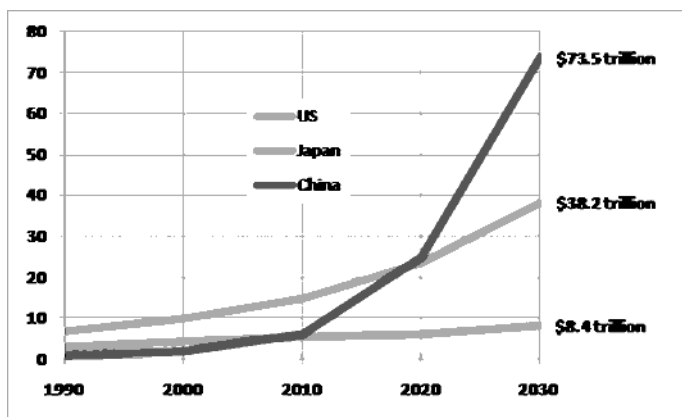
- након престизања Италије, Француске, ВБ, Немачке и Јапана у последњој деценији, НР Кина је званично постала друга економска сила на свету,
- највећи произвођач 35 артикала на свету (челик, цемент и сл.),
- највеће тржиште мобилних телефона (преко 800 милиона корисника),
- највећи произвођач и купац аутомобила на свету,
- располаже са најдужом и најбржом железничком мрежом на свету,
- највећи кредитор САД.

Наредна табела илустративно показује како су државе у свету рангиране у односу на различите индикаторе способности, чиме се најбоље може увидети реални прогрес НР Кине.⁶

Ранг	Географија и демографија		Економија и војна снага		Људски ресурси	
	Површина	Популација	БДП	Буџет одбране	Научна база	Индекс људског развоја
1.	Русија	Кина	САД	САД	САД	Исланд
2.	Канада	Индија	Кина	Кина	Јапан	Норвешка
3.	САД	САД	Јапан	Велика Британија	Велика Британија	Аустралија
4.	Кина	Индонезија	Индија	Француска	Немачка	Канада
5.	Бразил	Бразил	Немачка	Русија	Кина	Ирска
6.	Аустралија	Пакистан	Велика Британија	Немачка	Француска	Шведска
7.	Индија	Бангладеш	Русија	Јапан	Канада	Швајцарска
8.	Аргентина	Русија	Француска	Саудијска Арабија	Италија	Јапан
9.	Казахстан	Нигерија	Бразил	Италија	Шпанија	Холандија
10.	Судан	Јапан	Италија	Бразил	Јужна Кореја	Француска

Слика 4 – Преглед способности 10 најуспешнијих држава по категоријама⁷

Процене ММФ су више него охрабрујуће за наставак започетог економског пута НР Кине, где се након преузимања статуса друге економске силе света предвиђа да ће ова земља до 2020. године преузети водећу позицију, а до 2030. имати чак дупло већи раст од САД.

Слика 5 – Предвиђања ММФ-а која се односе на економски раст НР Кине

⁶ Bruce Russett, *World Politics-The Menu for Choice*, (Ninth Edition, 2010), 116.

⁷ Индекс људског развоја представља комбинацију животног века, едукације и стандарда живота грађана.

Економске реформе започете су 1978. године и резултирале су огромним променама не само у економској, него и у политичкој и социјалној сфери. Свакако, политичке и социјалне промене су у директној вези са процесом економског развоја, што у одређеном смислу може условити конфликт између ове три области. Просечни раст БДП је од започетих реформи 1978. године био у просеку 10% на годишњем нивоу, што је имало за последицу убрзану интеграцију НР Кине у глобални економски систем. Током 2011. године увоз је износио око 1,7 трилиона УСД, стране директне инвестиције су биле око 1/5 укупних порезних прихода, 1/4 индустријских прихода и 1/4 од укупног БДП. Као резултат економског развоја и усвојеног економског модела, очекује се наставак привлачења страних директних инвестиција.

Као што стручна литература наглашава, развој друштва се одвија у три фазе: аграрној фази која је заснована на малој заради, масовном индустријском и производњачком развоју који доноси константну зараду и модерној производњи који гарантује још већи развој и зараду. НР Кина се тренутно налази у другој фази, пошто је фокус био више усмерен на квантитет наго на квалитет. Иако располаже са 40% обрадиве површине и само са 28% воде од светског просека, НР Кина је способна да обезбеди своју самоодрживост у погледу прехране и све већег животног стандарда становништва. Међутим, постоје неколико озбиљних изазова:

1. Због изабраног модела економског развоја угрожени су ресурси и околина. Такође, због типа развоја и унутрашње штедње, све је слабија домаћа потражња што чини НР Кину зависном од извоза. С обзиром на чињеницу да она није богата природним ресурсима, сам модел се мора променити. Извоз се мора успорити на рачун домаће потражње, јер је ризично да се држава ослања на страна тржишта и стране директне инвестиције.⁸

2. Лоша дистрибуција структуре националне економије: у примарном сектору (пољопривреда) још увек је запослено 34,1% становништва, 27,8% ради у секундарном сектору (производња – сличан проценат као у САД у периоду 1870–1910. године), док 34,1% у трећим индустријама (услуге – што представља половина у односу на развијене земље).

3. Урбанизација земље. Због наглог егзодуса из руралних крајева са ниском школском квалификацијом у метрополе, влада мора обезбедити адекватну инфраструктуру и едукацију. Такође, расте стопа криминалитета, а све више се уочава проблем недостатка градова средње и мање величине.⁹

4. Ниска радна продуктивност и недостатак радне снаге због миграције у велике градове.¹⁰

5. Због светске финансијске кризе, удео владе у БДП је повећан од 10% на 20%, радничка класа је смањена са 53,4% на 39,7%, док је приватни сектор ојачао са 37% на 41%. Концентрација дохотка је неравномерна и влада мора преузети већу улогу у његовој дистрибуцији, обезбеђујући довољне и квалитетне базичне услуге, јер у противном прети реална опасност од социјалне нестабилности.¹¹

⁸ Удео Кине у светској производњи износи 9%, али истовремено троши око 11% глобалне производње сирове нафте, 40% челика, 50% цемента и 45% угља.

⁹ Скоро половина кинеске популације живи у великим градовима. Кина ће ускоро имати 200 градова са преко милион становника.

¹⁰ Један амерички радник производи 16, јапански радник 13, а руски радник 4 пута већу вредност у односу на кинеског радника.

¹¹ Преко 160 милиона становника Кине живи у сиромаштву. Средњу класу чини 23%, а чак 64% радничку класу са минималним примањима. Ако се узме у обзир тзв. „Gini-Coefficient“, који указује на ниво

6. Политичке реформе и транспарентност.¹² Главни проблем представљају корупција, концентрација дохотка и повлашћене интересне групе у сенци.¹³

7. Старење популације и ниска стопа наталитета (1,4%) због усвојене политике „једно дете“ током седамдесетих година 20. века.¹⁴

8. Инкорпорација етничких мањинских заједница и региона који су поред културолошких разлика, мање развијени него остали, посебно дуж источне обале НР Кине. Екстремно брз развој региона, попут Шангаја и Хонг Конга још више доприноси социјално-економским разликама између региона и могу условити појачане захтеве за све већом аутономијом, што директно утиче на унутрашњу стабилност.

Утицај светске економске кризе на привреду НР Кине и прогноза за наредни период

Општа светска глобализација, међусобна повезаност континенталних и националних економија одразила се и на досадашњи убрзани економски развој НР Кине. Светска економска криза која је у највећој мери погодила САД и земље ЕУ, има утицаја и на благо успоравање развоја кинеске економије. Међусобна повезаност тржишта свакако се одражава на степен реализације производње и способности светског тржишта за размену добара.

Подстакнут јефтином радном снагом, извозом и великим инвестицијама, просечан привредни раст у деценији до 2010. кретао се изнад десет одсто. Међутим, постојећи економски модел почео је да посустаје због притиска да се плате повећају, као и због пада иностране тражње због глобалног успоравања. Раст привреде и економске моћи у току 2011. године достигао је 9,2%, према кинеским подацима, а према ММФ-у 8,3%. У току 2012. године предвиђања кинеске стране је да ће тај раст износити 7,4% што је најспорији забележен раст од глобалне финансијске кризе 2009. године. Кина има за циљ да удвостручи бруто домаћи производ (БДП) и приходе по глави становника (из 2010. године) до краја 2020. године, што значи да би просечан годишњи БДП требало да напредује за око 7–8% у датом периоду.

Најважнија тржишта за НР Кину су ЕУ, САД, Јапан и земље АСЕАН-а, а наредних година планира се значајнији продор на тржишта земаља у развоју (земље Африке, Латинске Америке, централне и источне Европе, југоисточне Азије).

Сигурно је да ће и тренутна ситуација и односи са Јапаном имати утицај на развој економије у овој години. Једна од кинеских мера предузетих против Јапана је и бојкот њихове робе. Сигурно је да ће на тај начин у одређеној мери онемогућити даљи развој јапанске привреде, али с обзиром на број постојећих јапанских фабрика и радних места за кинеско становништво, сигурно је да ће имати обострани утицај (тренутно смањена куповина јапанске робе за 15–30%).

дистрибуције богатства (0,4–0,5 у Кини) онда је евидентно да се ниво поверења у владу смањује, а социјална стабилност се значајно доводи у питање.

¹² Кина се налази на 75. месту према међународном индексу транспарентности.

¹³ Од 2007. године због корупције је кажњено 660.000 цивилних службеника.

¹⁴ У 2015. години више од 20% кинеске популације имаће преко 65 година.

Инфлација на годишњем нивоу износи 4–5% и за сада монетарном и фискалном политиком успешно контролишу инфлацију, са повременим одобравањем кредита како домаћим тако и страним компанијама и инвеститорима. Покушавају да повећају своје инвестиције у иностранству, пре свега због повећања властите енергетске безбедности. Кина има највеће економске резерве на свету, а САД и ЕУ су их приморали да изврше ревалоризацију националне валуте која је у последњих годину дана ојачала 25%. Због нестабилне вредности америчког долара на светском тржишту део својих девизних резерви претварају у друге валуте. Оваквом економском политиком НР Кина настоји да, и поред утицаја светске економске кризе, одржи даљи економски развој и достигнути животни стандард својих грађана. Предвиђања страних стручњака су да ће у оваквом темпу НР Кина моћи да се развија у наредних 20 година.

Актуелна политичко-безбедносна ситуација у НР Кини

Кина често наглашава пет суштинских интереса од значаја за националну безбедност:

1. Национална стабилност: одржати интерес мањина и социјално-економских разлика источних приобалних провинција и унутрашњости Кине у балансу.

2. Територијални интегритет: одлучно се супротставити независности Тибета, суверенитету Тајвана и спољним захтевима за територијалним уступцима у јужном кинеском мору.

3. Развити одрживу економију: смањити зависност од извоза и ојачати домаћу потрошњу, али такође и реструктурирати енергетски систем од угља ка новијим енергетским ресурсима који не угрожавају природну околину.

4. Унапредити научно истраживање и развој ради подршке националној економији.

5. Развијати хармонично друштво: уважавати све унутрашње различитости и специфичности, повећати транспарентност, смањити корупцију и наставити започете реформе у друштву.

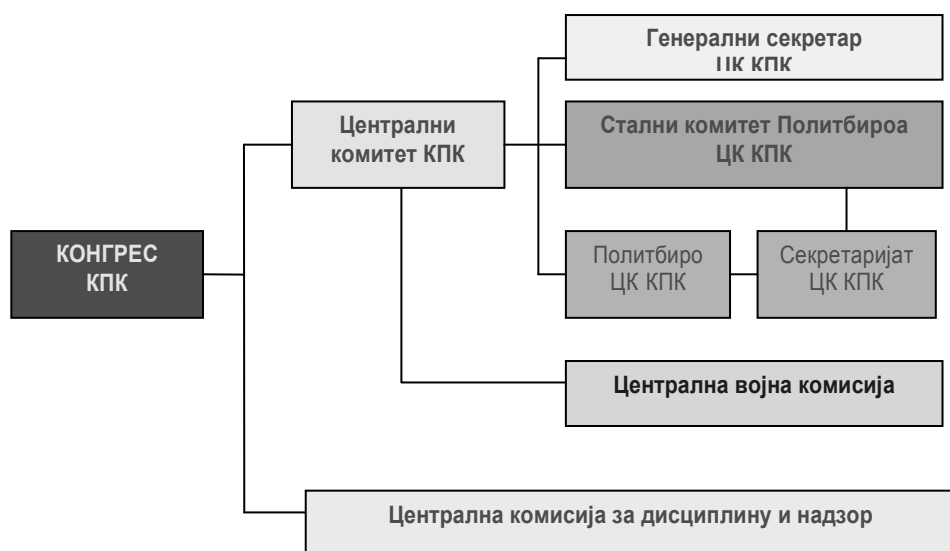
Општа унутрашња политичко-безбедносна ситуација у НР Кини може се оценити као релативно стабилна. Највећи унутрашњи безбедносни изазови су тежња појединих сепаратистичких делова популације са Тибета, Синђианга (Ујгурска аутономна област) и Тајвана за добијањем самосталности и отцепљења од НР Кине. Ови проблеми су стално присутни, а тензије се повремено подижу на ниво када је неопходна интервенција НОАК-а на сузбијању нереда, демонстрација и осталих облика угрожавања безбедносног окружења. Државно руководство НР Кине покушава константно да разноврсним програмима владе докаже и убеди наведене делове кинеске популације да им је територијална припадност дефинисана и да држава, реализацијом програма, ствара подједнаке услове живота свим кинеским држављанима.

Ситуација са Тајваном је поприлично нејасна у погледу даљег статуса те покрајине. Реална ситуација је да та покрајина тренутно функционише као самостална држава, са свим елементима једне државе (политички систем, председник, влада и ОС). Не постоје конкретни конфликти, сукоби војног карактера, већ само класичан сукоб ниског интензитета, где обе стране спремају и распоређују своје ОС за евен-

туалне ратне сукобе. Ову чињеницу потврђује концентрација груписања делова НОАК-а у ВО Гуанџоу и Нанђинг, са највећим бројем далекометног артиљеријског оруђа, јединицама стратегијске артиљерије, увођењем најновијих модела наоружања прво у наведене ВО. Овај неспоразум делимично је ублажила ситуација у вези са спорним острвима са Јапаном, јер она територијално припадају покрајини Тајван, који даје пуну подршку званичном Пекингу у њиховом очувању. Кинеске власти нису задовољне статусом Тајвана, јер желе да и он буде у јединственом систему државе и не допуштају дефинитивно отцепљење Тајвана. Кина подржава овакву ситуацију слоганом „једна држава два система“ јер се на тај начин пред међународном заједницом у неком облику задржава територија под својом јурисдикцијом.

Комунистичка партија Кине

Комунистичка партија Кине (КПК) најмасовнија је политичка организација у НР Кини и доминантна је политичка партија која фактички руководи том земљом.

Слика 6 – Организација Комунистичке партије Кине

Конгрес КПК је највише партијско тело и одржава се сваке пете године. У периоду од 8. до 14. новембра 2012. у Пекингу је одржан 18. Конгрес КПК. Том приликом је изабрано ново партијско руководство, усвојене су измене статуса КПК, као и смернице будућег развоја земље под руководством те партије.¹⁵

¹⁵ На заседању је учествовало 2.307 делегата из свих делова НР Кине.

На конгресу је изабрано 205 чланова **Централног комитета КПК**, као и 171 алтернативни члан. У том погледу настављен је тренд унутарпартијске демократизације, додуше минималне и постепене, па је тако предложено око 9% више кандидата за места у ЦК (224 кандидата за 205 места), што је тек нешто већи проценат у односу на конгрес 2007. (8%). Скоро половину новоизабраног састава ЦК чине нови чланови. Са изузетком актуелног ПР Кине Ци Ђинпинга и првог ППВ Ли Кеђианга, сви остали чланови досадашњег састава Сталног комитета (ПР Ху Ђинтао, премијер Вен Ђиабао, председник парламента Ву Бангуо, председник КНПСК Ђиа Ђинглин, Ли Чангчун, Хе Гуођианг и Џоу Јунганг) нису изабрани у ЦК КПК.

Нови сазив **Политбироа ЦК КПК**, као и до сада, броји 25 чланова, док је број чланова **Сталног комитета Политбироа ЦК КПК** смањен са 9 на 7. За новог **генералног секретара ЦК КПК** изабран је Си Ђинпинг. У складу са очекивањима, у нови сазив СК ПБ ЦК КПК¹⁶ су, поред Си Ђинпинга (потпредседник Кине), изабрани и Ли Кеђианг (први потпредседник владе), као и потпредседници владе Ванг Ђишан и Џанг Деђианг (уједно и партијски секретар града Чунђинга). У складу са својеврсном традицијом, у најужем партијском руководству нашли су се и партијски секретар Шангаја – Ју Џенгшенг и шеф управе за пропаганду КПК – Лиу Јуншан, али и партијски секретар Тиенђина (највећа лука у Кини) – Џанг Гаоли. Новоизабрани чланови имају богато политичко и радно искуство и познати су више као „људи од задатка“, а не као идеолози и теоретичари.

Извесно изненађење је изостанак уласка у СК ПБ ЦК КПК двојице представника генерације рођене 50-их година прошлог века – Ванг Јанга (партијски секретар економски најснажније провинције Гуангдунг) и Ли Јуенчаоа (шеф организационе управе ЦК КПК), за које се иначе сматра да су представници тзв. реформистичке струје у КПК.¹⁷ Такође, са изузетком Си Ђинпинга и Ли Кеђианга (генерација 50-их), сви остали чланови највишег партијског руководства Кине су из генерације рођене 40-их година прошлог века. У том смислу, избор нове, пете генерације кинеског партијског руководства показује да се није ишло у радикалну смену генерације и да су превагнули критеријум сениоритета и фракцијски компромиси, а да ће до подмлађивања руководства доћи тек на наредном конгресу КПК 2017. године. Структура новог сазива СК ПБ ЦК КПК показује и да је својеврсну превагу однела нешто тврђа струја, ближа бившем партијском лидеру Ђианг Џемину, у односу на тзв. реформаторе.

Си Ђинпинг је одмах именован и за председника **Централне војне комисије КПК** уместо Ху Ђинтаоа, што представља изненађење и новину у односу на досадашњу праксу.¹⁸ Таква одлука одсликава Хуову жељу да се престане са вишевлашћем и међусобном контролом лидера. Ванг Ђишан је именован за **шефа партијске дисциплинске и надзорне комисије** – кључног тела задуженог за борбу против корупције.

Конгрес је означио почетак мирне транзиције власти у Кини, чије се окончање очекује до краја марта 2013. године. Имајући у виду досадашњу праксу може се очекивати да седам чланова СК ПБ ЦК КПК међусобно „расподеле“ и највише државне функције. Тако би на заседању парламента (Свекинески народни конгрес – СНК) у марту 2013. за новог председника земље требало да буде изабран Си Ђин-

¹⁶ СК ПБ ЦК КПК – Стални комитет Политбироа Централног комитета КПК.

¹⁷ Њих двојица су ипак ушли у нови сазив Политбироа ЦК КПК.

¹⁸ Некадашњи лидер Ђианг Џемин задржао је функцију председника ЦВК готово две године након одласка.

пинг, док ће будући премијер највероватније бити Ли Кеђианг. За председника парламента могао би да буде изабран Џанг Деђианг, а Ју Џенгшенг за председника КНПСК, док би будући потпредседник Кине могао бити Лиу Јуншан.

На конгресу је усвојен извештај о раду, донета је резолуција о измени Статута КПК, чиме су заправо дате и смернице за даљи рад КПК у наредном петогодишњем периоду. Као основни **идеолошки постулати** потврђени су марксизам и лењинизам, теоријске мисли Мао Џедунга, теорија Денг Сиаопинга и концепт „три представљања“ (Ђианг Џемина). У идеолошке постулате укључен је, такође, концепт научног развоја. Истакнута је потреба унапређења економског, политичког, културног, социјалног и еколошког напретка, социјалистичка модернизација и обнова нације, те изградња „умерено просперитетног друштва“ у свим аспектима, док су као основни циљеви партије у наредном периоду означени: очување примарне позиције народа у земљи, наставак „ослобађања и развоја“ производних снага, истрајавање на реформама и отварању, обезбеђивање социјалне правде и једнакости, тежња ка заједничком просперитету, унапређење друштвене хармоније, мирољубив развој и очување водеће позиције КПК у земљи. У вези са растућим проблемом загађења животне средине, на Конгресу је указано на потребу јачања еколошке свести и одрживог развоја, што је укључено и у статут КПК.

На Конгресу је потврђено опредељење за наставак процеса реформи и отварања, али уз задржавање актуелног политичког система, заснованог на социјализму са „кинеским карактеристикама“, са циљем завршетка изградње сразмерно просперитетног друштва у свим областима и убрзања процеса „социјалистичке модернизације“. Основна парадигма и даље ће бити очување стабилности земље и даљи економски раст. При томе се инсистира на пуној партијској контроли власти и истиче се да неће бити копирања западног модела демократије, уз образложење да је земља и даље у „примарној фази социјализма“. Борба против сепаратизма, екстремизма и тероризма имаће и даље велики значај, посебно имајући у виду изазове на Тајвану, Тибету и у Синђиангу. У односу са Тајваном, потврђена је спремност за наставак дијалога и јачање сарадње, уз услов да се власти на острву придржавају принципа „једне Кине“ и не траже независност. Наглашена је и потреба за модернизацијом и јачањем капацитета војске, посебно морнарице.

На привредном плану наглашен је задатак са 13. конгреса (одржан 1987. год.) да до средине 21. века кинески БДП буде на нивоу средње развијених земаља, уз додаток да БДП земље и приходи грађана у граду и на селу морају бити удвостручени до 2020. године у односу на данашњи ниво. Борба против корупције представљаће једно од најважнијих изазова новог руководства. Поред тога, растуће раслојавање, јаз између села и града, старење нације, успоравање привредног раста, неодговарајућа привредна структура, загађење животне средине, ограничавање привилегија и већа контрола државних компанија, фискални намети на селу и балансирање растућих миграција из села у градове остаће изазови и за ново руководство. То исто важи и за растуће критике на рачун стања људских права и слобода, те контроле медија, посебно интернета. На спољнополитичком плану не треба очекивати значајније промене у досадашњем наступу Кине, укључујући ту и постављање и сарадњу са Србијом.

Пуни замах у раду нове генерације треба очекивати тек након њиховог преузимања и највиших државних функција у земљи, тј. обједињавања три најважније водеће функције (партијска, војна и државна) у једној личности – Си Ђинпингу.

Оружане снаге НР Кине

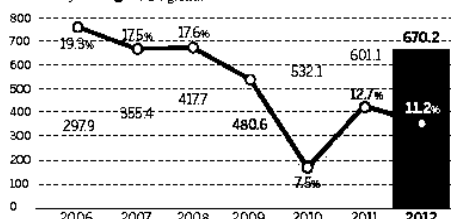

Слика 7 – Организација командовања и руковођења НОАК

Оружане снаге НР Кине су под руководством КПК. Руководство Централне војне комисије (ЦВК) КПК и руководство државе имају практично исте функције и надлежности над ОС. Председник Кине је и председник ЦВК КПК и има све надлежности командовања над ОС. Централну војну комисију Кине бира Свекинески национални конгрес (Парламент) и њен састав је практично исти, само што за свој рад одговара Парламенту, а ЦВК КПК одговорна је ЦК КПК и своје активности у НОАК преводи преко Главне политичке управе НОАК.

DEFENSE BUDGET 2012

unit: billion yuan — Y-O-Y growth

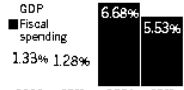

AVERAGE GROWTH RATE OVER LAST THREE YEARS

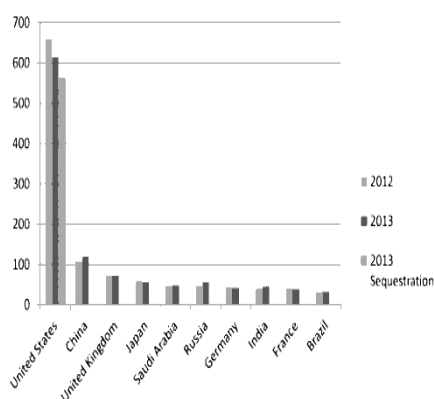
Source: National Bureau of Statistics

PERCENTAGE OF GDP AND FISCAL SPENDING

TIAN CHI / CHINA DAILY

Official Top Ten Defense Budgets and Future Projections

Слика 8 – Приказ буџета система одбране НР Кине и компаративни приказ 10 највећих буџета одбране са пројекцијом даљег развоја

Буџет за систем одбране НР Кине у фискалној 2012. години званично износи 670.72 милијарде јуана, односно 106,4 милијарди УСД, што је за око 11% већи износ у односу на претходну годину. Сматра се да је реални буџет одбране НР Кине двоструко већи у односу на објављени, јер нису приказани сви неопходни елементи и то је кључни аргумент САД о нетранспарентности НР Кине у области модернизације својих ОС. Ради компарације највећи буџет за систем одбране и даље има САД који за фискалну 2012. годину износи 645,7 милијарди УСД, што представља за 20 милијарди УСД већи буџет него збир наредних 13 националних буџета одбране у свету.

НОАК има око 2,3 милиона припадника и организована је у три вида (КоВ, РВ и РМ) и један самостални рок (стратегијске ракетне јединице). Војна обавеза је регулисана чланом 55. Устава, према којем је служење војног рока у НР Кини обавезно за све пунолетне грађане са навршених 18 година. Војни рок траје две године и најчешће се реализује на територијалном принципу, осим за грађане из специјалних административних области (Хонг Конг и Макаоа). Резервне снаге представљају значајну компоненту одбране и састоје се од резерве КоВ, РМ, РВ и СРЈ. Другу важну компоненту резервних снага чине снаге милиције које тренутно броје око 8 милиона припадника.¹⁹

Најзначајније промене које треба очекивати након доласка на власт пете генерације политичких и војних лидер биће везане у складу са променом статуса НР Кине на глобалном нивоу. Ради очувања националних интереса након најављених извесних корекција у спољној политици НР Кине могу су очекивати и промене у стратегијама и доктринарним документима НОАК-а. Посебан фокус биће усмерен на имплементацију одлуке о смањењу војних области са седам на четири, као и укупног бројног стања НОАК-а (на око 1,6 милиона припадника). Ради повећања ефикасности и борбене моћи, у току су извесне организационе промене, као што су постепени прелазак са формација армија на корпусе, док се дивизије и пукови у појединим видовима трансформишу у бригадне саставе. Највећу новину представља увођење првог кинеског носача авиона у оперативну употребу, иако нису до краја истестиране и проверене све његове могућности, нарочито по питању употребе и оперативних способности палубне авијације.

Када се НР Кина пре 41 годину прикључила Уједињеним нацијама, била је сумњичава према мировним операцијама. Стављајући принцип политичког суверенитета изнад осталих разматрања, дуго је одбијала интервенцију у страним државама која би могла да буде контрадикторна принципу немешања и мировне коегзистенције. Прва чета кинеских мировњака упућена је у Камбоџу 1992. године и од тада припадници НОАК-а су активни контрибутори мировних операција УН. Тренутно, НР Кина учествује у 12 мировних операција УН са преко 2 000 припадника, што је чини највећим контрибутором операција УН од свих сталних чланица СБ УН.²⁰

¹⁹ Припадници милиције могу да буду мушкарци старости од 18 до 35 година, уколико не припадају активном делу снага.

²⁰ У МНОП је највише ангажовано припадника санитетске службе, инжењеријских и транспортних јединица НОАК.

Спољна политика НР Кине и однос према великим силама

Спољна политика НР Кине дефинисана је у директној корелацији са великим променама које су наступиле након окончања хладног рата и које се посебно огледају у све већој међузависности држава, различитом утицају процеса глобализације, као и промењеном карактеру нових безбедносних изазова, ризика и претњи. Кључне речи које описују спољну политику НР Кине су:

- независност (поштовање међународних норми и закона, немешање у унутрашња питања суверених држава, али и недопуштање да се спољни фактор меша у унутрашња питања НР Кине),
- мирољубиви развој (алтернативни концепт „хегемона„ који влада на западу и одсликава традиционалну културу и историјско искуство НР Кине),
- заједнички бенефит (приступ „win-win“, а не приступ који омогућује само перманентне интересе) и
- хармонични свет (међусобни респект и сарадња повећавају поверење и културолошко разумевање).

Анализом дипломатије НР Кине у последње три деценије може се констатовати да су њене главне карактеристике следеће:

1. балансирање између домаћег развоја, суверенитета и одговорности на међународној сцени (још увек актуелан изазов);
2. одржавање „ниског профила„ уз истовремено неконфронтирање и признање остварених достигнућа;
3. принципијелни став за унапређење међународног поретка;
4. свеобухватан приступ у спољном наступу (влада, НГО, трговина, појединци, социјалне активности, медиј и сл.);
5. координиран дипломатски наступ на четири фронта: према великим силама, окружењу, земљама у развоју и УН;
6. суштинско решавање спорова кроз конструктивни дијалог и сарадњу;
7. активна и конструктивна интервенција у кризама који утичу на глобални мир и стабилност (Мијанмар, Источни Тимор, Хаити и сл.);
8. увођење новог концепта размишљања и наступа „прво народ“;
9. комбинација смерница континуитета дипломатије (Денг Сиаопинг) и иновација (Ху Ђинтао);
10. дипломатска транзиција имица НР Кине (конструктивна и одговорна велика сила).

Билатерални односи НР Кине и САД

Теорија транзиције светске моћи експлицитно тврди да када је нова сила у успону незадовољна тренутним светским поретком настоји да преузме позицију нове и неприкосновене светске силе. Препознајући да такав приступ није у интересу обе стране, лидери САД и НР Кине су, за сада, одбацили такву парадигму и покушавају да дефинишу нови курс који пркоси историјском преседану. Одржавање искрене комуникације, изградња поверења и корекција „погрешних„ перцепција биће свакако кључни за успех оваквог при-

ступа који не пориче да постоје озбиљни елементи такмичења, па чак и конфронтације. Избор нових (стarih) лидера реализује се у исто време и у великој мери ће одредити даље токове билатералних односа који се заправо директно рефлектују на глобални ниво.

Међусобни билатерални односи стално имају осцилације у складу са дешавањима и односима НР Кине са осталим земљама у региону, као и са дешавањима унутар саме Кине. Наиме, кинеска страна сматра да је спољна политика САД највећи чинилац нестабилности политичко-безбедносне ситуације у региону, односно њена тежња да се наруши стабилност и даљи економски развој и општи просперитет НР Кине. Америчка стратегија према НР Кини доживљава се кроз три сегмента: политички утицај и мешање, економску размену и покушај војног ограничавања, док је превенција и „искоришћавање ситуације“ основа кинеске стратегије према званичном Вашингтону. Обе стране су чврсто опредељене за одржавање стабилности билатералних односа према својим дефинисаним стратешким смерницама. Присутна је свест да постоје многе области од заједничког интереса попут: превенција пролиферације ОМУ, одржавање мира и стабилности у АПР, одржавање мира на корејском полуострву, борба против међународног тероризма, економска међузависност, као и борба против нетрадиционалних претњи.

Кључне међусобне разлике односе се на различите политичке системе, идеологију, начине и средства за одржавање мира, питање разоружања, статус економских и трговинских односа, као и однос према унутрашњим проблемима који оптерећују даљи кинески напредак. То се посебно односи на питања статуса Тибета, Тајвана (продаја модерног наоружања у вредности 6,5 милијарди УСД), Синђанга и заштите људских права. Често долази до замрзавања односа на основу појединих извештаја америчком конгресу у вези стања у кинеском друштву, развоју и нетранспарентности кинеских ОС, права на верску опредељеност, права слобода мишљења и медија. Најновији пример подршке САД у случају проблематичних острва са Јапаном у великој мери је утицао на међусобне односе две земље. Случај са Филипинима и острвима даје додатну ноту свеукупних односа. С друге стране, немогуће је избећи њихову економску и финансијску међусобну повезаност. Инвестирањем и отварањем великог броја фабрика у Кини, стварањем повољних услова за обострани економски развој, обе стране су постале међусобно зависне у погледу тржишта и продаје робе широке потрошње. Кинеска економија поседује највеће финансијске резерве, а већина новца је у америчким хартијама од вредности.

Најава председника Обама о новој интегрисаној дипломатској, војној и економској политици САД од „индијског потконтинента до североисточне Азије“, подстакнута је са циљем да САД преузму улогу лидера у региону Азије и Пацифика, успоставе противтежу и контролишу ситуацију у условима растућих претњи које су, са њиховог аспекта, производ убрзаног развоја војних, технолошких и економских потенцијала Кине. Нову војну стратегију САД тумачи као нужно јачање војног присуства у азијско-пацифичком региону, као одговор растућем војном присуству и привредном расту НР Кине, што мора бити праћено са много више „јасноће“ како би се избегли евентуални сукоби у региону.²¹ Због тога ће САД задржати велике базе у

²¹ Кинеско Министарство одбране је веома брзо реаговало на доношење нове одбрамбене стратегије САД. Министарство одбране Кине је јавно упозорило САД да буду „опрезне у оном што говоре и чине“, наводећи да пажљиво посматрају утицај нове америчке одбрамбене стратегије која инсистира на одговору кинеском економском и војном успону.

Јапану и у Јужној Кореји, а ангажоваће додатне моринске, поморске и ваздухопловне снаге на територији северне Аустралије. Кина је веома забринута, јер САД имају намеру да је „окуже“ и на тај начин угрозе њен утицај и привредни раст.

Примећује се и промењена политичка ситуација у АПР, где неке земље ЈИА (пре свега Вијетнам и Филипини) желе веће америчко присуство и позивају САД да учествују у територијалном спору у Јужном кинеском мору, желећи да их виде као одбрамбени бедем против НР Кине. Кинеско руководство у новој политици САД према АПР јасно препознаје наставак америчког настојања да се НР Кина „обузда“, а самим тим и шири свој геополитички утицај у региону који све више добија на економском значају. У оваквим околностима може се очекивати да ће НР Кина своју политику парирања стратегији САД заснивати на сазнању да САД немају економски потенцијал за дугорочно снажније војно ангажовање у региону, као и на очекивању да ће код држава које у САД виде заштитника доћи до промене става када схвате да им оне постају надређене.

Успостављање америчког азијско-пацифичког кишобрана према НР Кини

Аустралија је најближи савезник САД у региону АПР и, у складу са својим могућностима, америчкој страни пружа политичку и војнолוגистичку подршку на ширем глобалном плану. Саставни је део мисије ИСАФ у Авганистану. Од завршетка Корејског рата, Аустралија остварује и значајно присуство у регионалним и осталим миротворним операцијама у свету (Сомалија, Руанда, Камбоџа, БИ, Кипар, Н. Гвинеја, Источни Тимор, итд.).

И поред снажних економских веза са Кином, Аустралија остаје кључни амерички савезник када је у питању политички и војни ривалитет између ова два глобална фактора. Аустралија одбија да потпише споразум о стратегијским односима са НР Кином, управо због тога што би у случају евентуалног конфликта морала да стане на америчку страну, са којом има склопљене безбедносне споразуме. У том контексту није изненађујућа ни одлука САД да, у складу са новим курсом према АПР, истовремено најаве и скоро успостављање војних база на аустралијској територији.

Саопштење председника Обама да САД планирају да стационирају и ротирају 2500 marinaца у Аустралији, као и његова најаву да САД намеравају да преузму улогу лидера у региону Азије и Пацифика, наишло је на забринутост и оштре критике од стране НР Кине. Кинеско руководство и тамошњи аналитичари у овим најавима препознају наставак и јачање општег америчког притиска на НР Кину, под изговором о тзв. растућој „кинеској опасности“. Није због тога са превише изненађења примљена и оштра реакција, већ сада бившег председника, Ху Ђинтаоа који је, обраћајући се Централној војној комисији, у реакцији на Обамину најаву у Аустралији, кинеску армију позвао да буде у бојној приправности због, како је рекао, растућих регионалних тензија које су резултат америчке кампање да испољава силу у зони Пацифика. Потребно је, нагласио је он, да кинеска армија предузме свеобухватне и дугорочне припреме за услове војног сукоба, како би била у могућности да одлучно сачува националну безбедност.

Најаве јачања војне сарадње САД и Аустралије и размештање америчких војника у северној Аустралији потврђују опасност коју САД виде од економског и војног раста Кине, као и опредељеност Вашингтона да, с тим у вези, унапређује безбедносну сарадњу у региону. Сједињене Државе су свесне војног изазова који им је наметнуо Пекинг развојем савремених балистичких система који потенцијално угрожавају америчке снаге у региону (ДНРК, Јапан, Р. Кореја).

Војно савезништво САД и Аустралије, које датира још од оснивања АНЗУС пакта 1951, утврдило је Аустралију као главног савезника америчке политике контролisaња Кине у зони источне Азије и Пацифика. Својим дугогодишњим и институционалним савезништвима са Јапаном, Р. Корејом, Тајваном и Аустралијом САД су успоставиле „шири пацифички кишобран“ према Кини, који сада покушавају да прошире на област Јужног кинеског мора, јачањем војног савезништва са неким земљама овог региона које су у територијалном спору са НР Кином. Због тога нова иницијатива са Аустралијом коинцидира и са израженим америчким интересима за развој ситуације у Азији, посебно у зони Јужног кинеског мора, и одраз су жеље америчке стране да на овакве аранжмане подстакне и друге актере у региону, ради контролisaња растућег војног утицаја НР Кине.

И поред чињенице да је питање јачања војног ривалитета са НР Кином у овом тренутку највећи разлог најављеног америчког аранжмана са Аустралијом, ова иницијатива је покренута и због извесне нелагодности коју је донела чињеница да су са доласком на власт, лабуристи најавили потребу извесног удаљавања Аустралије од „слепог праћења САД у политици борбе против глобалног тероризма“ и враћање на изворне постулате као што су спровођење самосталне политике, ослањање на сопствене снаге, праћење регионалне а не глобалне безбедносне ситуације, стављање одбрамбених снага пре свега у функцију учешћа у конвенционалним сукобима, са доминантном улогом морнарице. Неки локални аналитичари иду чак и даље и, без обзира на неприкосновено војно савезништво са САД, сматрају неодмереним постављање према Кини. Док су прву деценију 21. века аустралијски војни аналитичари оценили као период потпуне војне доминације САД на глобалном плану, у актуелним анализама преовлађују мишљења да ће у периоду до 2030. америчка војна надмоћ све више бити тестирана у региону Азије и Пацифика, где је највећи ривал Кина. У том смислу, указује се и на чињеницу да ће у условима промене односа снага, извесно уследити један период безбедносне неизвесности, у чему је даље јачање Кине на војном плану и њено постављање од прворазредног значаја.

И поред одлуке Новог Зеланда да забрани пролазак бродова са нуклеарном опремом на својој територији 1985. године, што је довело до извесне суспензије АНЗУС пакта, ова земља очувала је високо партнерство са САД и Аустралијом на безбедносном плану. Као и Аустралија, и Нови Зеланд је активан у међународним миротворним операцијама. У документу о заједничкој одбрамбеној сарадњи, издатом поводом обележавања „Anzac Day-a“, 27. априла 2012. године, МО Аустралије и Новог Зеланда потврдили су опредељеност да наставе заједничку војну сарадњу започету још током Првог светског рата, а у новије време обележену комбинованим операцијама на Соломонским Острвима и Источном Тимору. У документу је представљен нови заједнички оквир у домену одбране, којим је најављено јачање бипарталних структура за учешће у операцијама, промовисање заједничке сарадње у АПР и развој трошковано- ефикасних војних потенцијала.

У светлу најављене промене америчког стратегијског курса према региону АПР, наставак јачања војне сарадње Аустралије и Новог Зеланда на изванредан начин допринио је реafirмацији „Анзус пакта“ и геостратегијског значаја које за САД имају Аустралија и Нови Зеланд, у оквиру покушаја америчке доминације над дешавањима у региону АПР и отклањања тзв. „кinesке опасности“. Иако се у досадашњем дефинисању става Обамина администрације према Кини огледају и одређени предизборни потези, велико је питање да ли САД са оваквим најавама могу да одрже кредибилитет, посебно у светлу економске кризе кроз коју пролазе. Тим пре што Аустралија, као и друге земље азијско-пацифичког региона, уживају значајне привредне предности у размени са економски растућом НР Кином, због чега им је интерес да се избегне било каква радикализација у односима између САД и Кине, као глобалних фактора.²²

Занимљиво је уочити и да је прва прекоморска посета реизабраног америчког председника САД реализована управо у Азији, што је одмах протумачено као нови амерички потез у њеном геополитичком шаху са НР Кином. Председник САД Барак Обама посетио је престонице две земље које су блиске Пекингу: Мјанмар (име Бурма је промењено 1989, али америчка администрација то није признала) и Камбоџу.²³ Ове две дестинације се не уклапају у стандардне критеријуме за дипломатску блискост са Вашингтоном, јер су обе још режими који управо према америчким критеријумима не поштују људска права и не толеришу политичко дисидентство. Да је Вашингтону стало да Мјанмар извуче из кинеске сфере утицаја постало је јасно већ након посете д/с Хилари Клинтон у децембру 2011, што је заправо представљало прву посету тако високог нивоа након 50 година. Обновљени су дипломатски односи (прекинути 1988. године) и тај потез је веома брзо почео да доноси геополитички профит. Убрзо је суспендован 3,6 милијарди УСД вредан пројекат изградње бране у сливу главне бурманске реке. Пекинг је то протумачио као директан удар на његове интересе у земљи где је главни инвеститор и снабдевач оружјем. Наравно, не могу се очекивати брзе одлуке о промени стратешког партнерства, али свакако су Бурма и Камбоџа маркирани као потенцијални амерички партнери у „заокруживању“ НР Кине, серијом партнерстава у Азији.

Билатерални односи НР Кине и Руске Федерације

Након окончања хладног рата, НР Кина и РФ покушавају да оставе по страни разлике у идеологији и националним системима, да одрже позитиван моментум развоја и унапреде билатералне односе који се оцењују са обе стране као најбољи односи остварени са једном великом силом. Иако је било доста успона и падова, успостављено стратешко кооперативно партнерство сада је засновано на „win-win“ моделу.

Мада се не сматра као део АПР, РФ је изузетно активна и значајно утиче на регионалну безбедносну ситуацију. Стратешки циљеви РФ у АПР су да заштити националне интересе и безбедност на својим источним границама, да користи економски и политички потенцијал региона ради модернизације и развоја земље, као и да

²² Кина је на економском плану надмашила САД и постала прворазредни економски партнер Аустралије.

²³ Посета Мјанмару означена је као историјска, јер је то прва посета америчког председника тој земљи. Алиби за посету председника САД Камбоџи, где су кинески утицај и подршка премијеру Хун Сену неспорни, јесте учешће на самиту АСЕАНА, старе асоцијације земаља југоисточне Азије, основане 1967.

створи добре услове живота за своје грађане на пацифичкој обали. Тренутни добри билатерални односи и сарадња су мање условљени заједничким вредностима и интересима, него чињеницом да су кинески и руски безбедносни интереси доминантно усмерени на друга места. Кина је забринута због раста сепаратистичких покрета и исламског тероризма у западној Кини, као и због потенцијалног сукоба са САД у АПР, посебно у погледу Тајвана и спорних острва у јужном и источном кинеском мору. С друге стране, РФ је суочена са тероризмом на северном Кавказу, новим позиционирањем у Европи, као и дефинисањем безбедносних односа са САД.

Централна Азија представља географски регион где се можда највише преклапају безбедносни интереси РФ и НР Кине. Иако се често такмиче за нове енергетске путеве снабдевања и комерцијалне шансе, владе РФ и Кине деле исту жељу да се ограничи потенцијална нестабилност у региону, условљена етничким сепаратизмом у граничним појасевима две земље и подржана исламским фундаменталистичким покретима у централној Азији. У источној Азији, НР Кина и РФ су забринуте за развој политичке, економске и војне ситуације на корејском полуострву са којим се обе државе граниче. Евидентна је њихова независна, али паралелна политика према Северној и Јужној Кореји, с тим да у погледу утицаја НР Кина има доминантнију улогу.

Заједнички именитељ билатералних односа су економска комплементарност, заједничка тежња ка властитом развоју земље, традиционални пријатељски односи, као и чињеница да обе стране доживљавају велики притисак са Запада, посебно од САД. Посебна пажња посвећује се јачању сарадње у области економије, трговине, енергетике, технологија у одбрамбеној индустрији и културе. Договорен је даљи развој стратешког кооперативног партнерства утемељеног на једнакости, узајамном поверењу и подршци, општем просперитету и трајном пријатељству. Суочавајући се са комплексном међународном ситуацијом, НР Кина и РФ јачају сарадњу у свим областима и координирају активности око важних међународних и регионалних питања ради остварења интереса две земље, регионалне и свеукупне стабилности. Обојано интензивирају међусобну сарадњу у оквиру водећих међународних организација – УН, Г20, БРИКС и ШОС.

Наравно, постоји и одређени скептицизам са обе стране. У Москви се тешко прихвата чињеница да је позиција „млађег брата“ сада промењена, да је изгубљен статус супериорније војне силе и да постоји све видљивији дисбаланс у трговинској размени. С друге стране, НР Кина се тешко носи са чињеницом да Индија још увек преферира стратешки однос са РФ. Природно је да постоји одређена конкуренција између великих сила, сумњичавост, па чак и неповерење због историјских разлога, али то је већ надлежност националних лидера да их адекватно адресирају.

Билатерални односи НР Кине и ЕУ

Након потписивања стратешког партнерства (2003. године) базираног на међусобном поштовању и користи, односи између ЕУ и НР Кине имају узлазну путању. Познато је да је ЕУ највећи кинески трговински партнер и да заједно деле исте стратешке циљеве. Кина подржава интеграцију ЕУ и независност Европе на међународној сцени. Европа има разумевања за кинеске реформе, отвореност и развој Кине. И ЕУ и Кина залажу се за мултиполарни свет и противе се унилатерализму.

Тренутно, не постоје веће фундаменталне разлике које оптерећују билатералне односе, мада се мора споменути још увек нерешено питање подизања ембарга на оружје и прихватања пуне тржишне економије НР Кине. Европска унија и НР Кина представљају две од три највеће светске економије и спадају међу највеће светске трговинске и инвестиционе партнере. Управо је то разлог њихове велике повезаности и међузависности, поготово у времену економске кризе. Међусобни економски интереси данас се преклапају више него икада, а дневна трговинска размена износи милијарду евра. Отуда и не чуди забринутост НР Кине због економских прилика у Европи, која је услед кризе смањила потражњу за кинеском производњом. Премијер Ђиабао је истакао да ће НР Кина наставити да подржава излазак ЕУ из економске кризе и у том смислу је Пекинг већ одвојио 43 милијарде долара за посебан фонд ММФ-у који може бити употребљен за помоћ европским земљама у дужничкој кризи. Последњи корак у јачању економског стратешког партнерства ЕУ и НР Кине постигнут је на недавном самиту где је потврђена решеност обе стране да се уђе у преговоре о билатералном инвестиционом споразуму. Поред економских и билатералних питања, пред ЕУ и НР Кином стоје и отворена глобална питања попут енергетике, заштите животне средине и питања од значаја за светску безбедност.

На целокупној територији Европе кинеска страна види источну Европу као најповољнију територију за започињање, односно даљи развој билатералне и економске сарадње. Један од могућих разлога је слична судбина земаља источне и југоисточне Европе након Другог светског рата и пролазак кроз систем социјалистичког друштвеног уређења. Кина не прави разлику између земаља источне и југоисточне Европе, а као најповерљивијег и поузданог партнера, земљу са историјским и традиционалним добрим и пријатељским односима истичу Р. Србију. Један од могућих разлога оваквог става према Србији може бити и тренутни статус наше државе која није члан ЕУ, НАТО нити неке друге организације која је у директној економској или политичко-војној конфронтацији са њима, што омогућава директну сарадњу без условљавања треће стране.

Билатерални односи НР Кине и Јапана

Кина и Јапан су деценијама деловали као мирољубиви џинови, који своје место у свету граде економским успехом и дипломатијом. Међутим, спор око групе острва у Јужном кинеском мору показао је да старе ране нису залечене, а да је, уз уплитање САД које настоје да одрже доминантну позицију у региону, потенцијал за сукоб између две азијске велесиле врло велики. Кина и Јапан су прошле године остварили међусобну размену у вредности од 345 милијарди долара, али су, упркос томе, односи између две државе пали на најнижи ниво у последњих неколико деценија.

У години када се обележава 40-тогодишњица нормализације односа између две државе мало тога позитивног се може истаћи. Тренутне потешкоће у билатералним односима резултат су јапанског једностраног нарушавања консензуса које су постигле раније генерације политичара, остављајући питање суверенитета над острвима Диаоју (Јапанци га зову Сенкаку) да буде решавано касније (*Shelving differences*),

као и калкулацијом Јапана да унилатерално промени њихов статус. Иако је у питању група малих острва, на којима се не може населити већи број становништва ни ти изградити значајнија инфраструктура, процењује се да се испод њих налазе велика природна налазишта нафте и земног гаса.²⁴ Ниједна од страна у спору није извршила конкретна истраживања.

Јапанска влада је низом унилатералних активности (именовање острва у архипелагу, искрцавање на копнени део острва, куповина истих од породице Курихар за 26 милиона УСД и сл.) угрозила билатералне односе и безбедност целог региона. Кина сматра да се мора поштовати територијални интегритет, историјске, географске и правне чињенице, као и закључци Каирске декларације²⁵ (1943. године) и Потсдам прокламације (1945. године).²⁶ Након пораза у рату са Јапаном, кинеска страна је била присиљена да 17. 4. 1895. године потпише „*Treaty of Shimoneseiki*“ и уступи острва победнику, која 1900. године мењају назив у Сенкаку острва. Након 2. светског рата острва су враћена понови Кини. Услед грађанског рата у Кини острва се нису населила, а 08. септембра 1951. године САД и Јапан потписују тзв. „*Treaty of San Francisco*“, из којег је Кина била искључена, што је изазвало оштре протесте званичног Пекинга.²⁷ У међувремену САД су уступиле Јапану административно управљање над острвима (17. 7. 1971. године), али не и суверенитет над њима. Ради охрабривања Јапана, администрација САД је објавила да се стратешко партнерство са Јапаном може применити и над овим острвом, чиме су тензије између Кине и Јапана подигнуте на највиши ниво.²⁸ Руководство НР Кине је одлучно да нема компромиса по овом питању, али ради одржавања стабилности и мира у региону спремни су на заједничку експлоатацију откривених ресурса.

Кина има још један врло јак повод за незадовољство. Амерички и јапански званичници су се недавно сагласили о постављању другог ракетног одбрамбеног система у Јапану, иако је саопштено да се систем поставља ради „заштите“ од Северне Кореје; много је вероватније да је права мета ограничавање ракетних способности НР Кине. Кина има слабију морнарицу и од Јапана и од САД, што међутим надокнађује широким спектром противвродских балистичких ракета, којима може да обезбеди доминантну поморску позицију у региону. Ракетни штит умањује, међутим, тај адут Пекинга, у којем све више расте свест да је борба за превласт између Кине и САД у АПР неминовна и да је чак можда већ у току.

²⁴ Диаоју острво заузима површину од само 3.91 км. Први записи који потврђују њихову припадност НР Кини датирају још из 1403. године (династија Минг).

²⁵ „Све територије које је Јапан украо од Кине, попут Манџурије, Формоса (Тајван) и Пескадорес ће бити враћене Републици Кини. Јапан ће такође бити истеран са свих територија које је присвојио путем насиља и похлепе“.

²⁶ У члану 8. тзв. Потсдам прокламације стоји да „услови дефинисани Каирском декларацијом ће бити испоштовани и суверенитет Јапана ће бити ограничен на острва Хоншу, Хокаидо, Куишу, Шикоку и нека мања острва како им се одреди“.

²⁷ Јапанци се позивају на тзв. „*Terra Nullius*“ који истиче на уколико није насељена територија она ни ком не припада. Међутим присвајање територије се реализује према међународном праву који влада у том тренутку и не може се касније спорити.

²⁸ САД и Јапан су 1960. године потписали Споразум о узајамној сарадњи и гаранцијама безбедности.

Односи НР Кине са Африком и Јужном Америком

У односима са државама са афричког и јужног америчког континента уочљива је тежња кинеске стране за повећаним присуством, првенствено ради обезбеђења природних ресурса које ти региони и државе поседују. Најкарактеристичнија у том погледу је Африка. Инвестирања у земље овог континента стављају НР Кину на водеће место у сарадњи са овим делом света. Оформљен је и Кинеско-афрички комитет по питању разматрања тренутних и будућих односа две стране. Кина има интерес у обезбеђењу рудних и других богатстава, а за узврат улаже у њихову сиромашну и слабо развијену инфраструктуру (стамбена изградња, изградња путева, мостова, школа, болница).

Иста је ситуација и са земљама Јужне Америке, уважавајући чињеницу да су нови економски гиганти Бразил и Венецуела са својим великим резервама нафте већ добро позиционирани. Кина покушава да оствари продор и у све друге државе тог континента за које поседују сазнања да располажу природним богатствима која су им од великог значаја, првенствено са аспекта енергетске безбедности.

Учешће Кине у ШОС и БРИКС

Кина је једна од земаља иницијатора оснивања Шангајске организације за сарадњу која је званично основана потписивањем декларације 15. 6. 2001. године и у свом фокусу има унапређење стабилности и безбедносне сарадње држава чланица.²⁹ Иако то не желе званично да признају, НР Кина представља лидера те организације, мада је она заснована на пуној равноправности свих чланица. Као основ-

ни принципи организације постављени су следећи циљеви:

1. борба против три основна проблема у региону – сепаратизам, екстремизам и тероризам;
2. омогућити даљи економски развој између држава чланица ШОС;
3. омогућити даљи развој сарадње из области културе, образовања и енергетике;
4. обезбедити регионални развој по наведеним питањима.

Слика 9 – Чланице и посматрачи ШОС-а

²⁹ ШОС је настао 2001. године у Шангају кад се Узбекистан прикључио организацији „Шангај 5“ (основана 1996. године). Пуноправне чланице ШОС-а су Казахстан, Кина, Киргистан, Русија, Таџикистан и Узбекистан, док својство посматрача имају Индија, Пакистан, Иран и Монголија. Дијалошки партнери који деле циљеве ШОС-а, али због географског положаја не могу да постану његове чланице, јесу – Белорусија и Шри Ланка. Такође, на састанцима ове организације присутни су у својству госта и представници АСЕАН-а, ЗНД, Авганистана и Туркменистана.

У оквиру организације редовно се одржавају састанци и конференције на различитим нивоима:

- конференције председника држава чланица ШОС-а,
- конференције председника влада држава чланица ШОС-а,
- конференције и састанци председника савета за безбедност, министри одбрана и начелника генералштабова држава чланица ШОС-а.

Иницијатор и покретач већине активности је кинеска страна. Иако део међународне заједнице ШОС доживљава као противтежу НАТО-у, неспорно је да ова међународна организација има две кључне предности у односу на НАТО (ЕУ): територијално је позиционирана на енергетско богатом простору и потенцира локалну надлежност за решавање безбедносних проблема.³⁰ И док у Пекингу на ШОС гледају као на неку врсту капије ка огромном евроазијском тржишту, не излазећи при томе из утврђених безбедносних оквира, за Москву, која са опрезношћу прати убрзани економски раст многољудног суседа, приоритети остају традиционални: борба против тероризма, екстремизма и сепаратизма. Како год било, ШОС јесте противтежа америчком утицају у евроазијском простору, и ту своју улогу организација доказује свакодневно. То се, поред осталог, види и по томе што администрација у Вашингтону нескривено покушава да се прилагоди новим околностима, да очува нека стара савезништва и, по могућности, створи нова.

Међутим, оно што ШОС ставља у саму жижу интересовања јесте чињеница да су чланице ове организације, у ствари, земље које ће директно креирати скору будућност највећег дела наше планете. Својим убрзаним економским успоном, заснованим пре свега на отворености према најсавременијим технологијама и јефтиној радној снази, а чему ниједна западна економија, једноставно, не може да парира, земље Евроазије намећу се као незаобилазан играч; за почетак као „економски тигрови“, али ускоро, уколико се укаже потреба, и као војне силе.

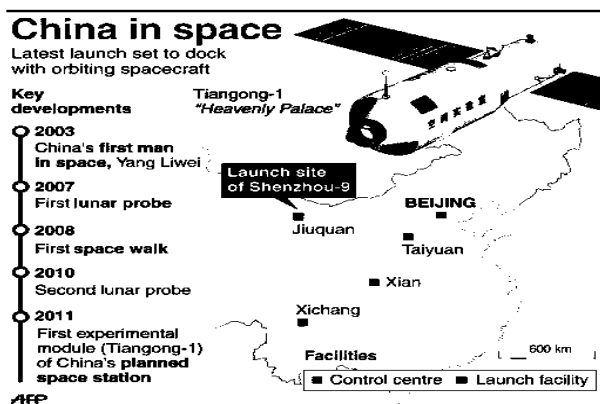
Што се тиче учешћа у организацији **BRICS** (Бразил, РФ, Индија, Кина и Јужна Африка) НР Кина такође има важну улогу. Сама организација представља скуп земаља које су у развоју и претендују на даље освајање светског тржишта. На сваком од њихових самита кинеска страна даје своје виђење, ставове и предлоге даљег рада ове организације. Учешће и активан допринос у овој организацији може се сагледати кроз утицај на глобалне економске токове, јачање сопствене позиције, праћење економског развоја осталих чланица (нарочито Индије), изналагање повољнијих опција за међусобну сарадњу и даљи просперитет државе. У ситуацији када светска економска криза има велики утицај на светско економско тржиште сигурно је да путем ове организације НР Кина може обезбедити даљи економски развој у сарадњи са земаљама које полако преузимају примат на светској економској сцени.

Кинески програм истраживања у свемиру

Успешно окончана мисија свемирске капсуле Шенџоу 8, током које је реализовано њено прислањање и припајање модулу Тиангонг 1 у орбити, означила је нову етапу и успешан наставак амбициозног кинеског програма истраживања у свемиру. Мисија

³⁰ ШОС представља изузетно значајну међународну организацију, јер покрива: 60% територије Евроазије, 25% становништва планете, 15% светског БДП, 8% резерви нафте и 31% резерви природног гаса.

Шенџоу 8 представља још један корак ка реализацији главног циља – успостављања свемирске станице налик на Међународну свемирску станицу (ISS³¹) и руски *Мир*, која ће Кини омогућити „широко истраживање свемира“. Након ове етапе, планирају се две мисије са људском посадом „Шенџоу 9“ и „Шенџоу 10“, којом приликом је предвиђен боравак тајконаута³² у модулу Тијангонг у трајању од две седмице. Кина истовремено наставља и са развојем свог лунарног програма. Према неким најавама, планирано је слање возила за прикупљање узорака месечевог тла, а у локалним научним круговима се до краја ове деценије предвиђа и слање људске посаде на Месец.

Слика 10 – Еволуција кључних достигнућа НР Кине у космосу

Иако је још увек у извесном заостатку у односу на америчка и руска достигнућа у овој области, Кина убрзано смањује разлику захваљујући модерним достигнућима и својим снажним научним, финансијским и развојним потенцијалима. Кина је од 2003. постала трећа држава која врши истраживања у свемиру са људском посадом, 2008. је реализован први „ход“ тајконаута у свемиру, док је 2010. покренута друга фаза испитивања Месеца. Кинески научници су истовремено усавршили и производњу сателита за комуникацију, које већ неко време испоручују и једном броју земаља у развоју.

Динамичан развој свемирских истраживања спољни критичари доводе у уску везу са јачањем војних потенцијала НР Кине. Западни аналитичари указују на чињеницу да санкције које су пре више од две деценије уведене према НР Кини након догађаја на Тјенанмену (између осталог и искључење из међународног програма ISS), нису имале никаквог ефекта и да су само довеле до тога да НР Кина из сопствених ресурса постигне висока достигнућа. Највећи заговорници тзв. кинеске опасности (*China Threat*), поред сталне критике кинеске нетранспарентности, упозоравају и на то да је кинески свемирски програм под пуним мониторингом кинеске армије и у функцији општег јачања војне моћи. С тим у вези, посебно се наводи случај из 2007, када је кинеска армија извршила успешну антисателитску пробу, уништивши један метеоролошки сателит са Земљине површине.

³¹ Међународна свемирска станица (ISS) – заједнички пројекат САД, Русија, ЕУ, Јапана и Канаде.

³² Кинески космонаути, из кинеског *Taikong ren* – људи из свемира.

Са оваквим развојем ситуације и због сталних – безбедносних изазова у окружењу (ДНР Кореја, питања Источног и Јужног кинеског мора и Тајвана), посебно су осетљиви Вашингтон, Токио и Тајпеј, као и један број земаља југоисточне Азије укључене у територијални спор са НР Кином. Токио у томе предњачи због страха да би Кина своју војну моћ могла да искористи против Јапана у случају даљег заоштравања спора у Источном кинеском мору, те је, с тим у вези, јапанска дипломатија данас можда и највећи противник укидања санкција на извоз оружја Кини. Напетости између Пекинга и Тајпеја знатно су умањене након победе Ма Јинђуа и његовог Куоминтанга 2008. године. У региону Јужног кинеског мора тензије су нарасле након изјаве америчке државне секретарке Х. Клинтон да су дешавања у овој зони важан приоритет америчких интереса и, с тим у вези, приближавања Вијетнама и Филипина САД, које у њима виде потенцијалног заштитника у, како ове стране тврде, неравноправном територијалном спору са Кином. Тензије су у последње време посебно изражене у односима непосредних суседа Кине и Вијетнама, где се Кина оштро противи уласку америчких енергетских компанија у пројекте са вијетнамском страном у спорним територијалним водама.

Сједињене Државе су, као доминантан глобални фактор и највећи конкурент НР Кини, свесне да убрзаним развојем Кина све више угрожава њихову позицију, посебно у источном делу Азије, те сталним притисцима и мешањем у њена осетљива питања, укључујући и војна, покушавају да је контролишу. У том контексту и напредовање Кине на плану свемирских истраживања САД доживљавају као додатну претњу њиховој водећој позицији, као опасност која води негативној промени у односу снага када је у питању глобална безбедност. Сједињене Државе су забринуте што је Кина, преко логистичке подршке својих сателита, у све бољој могућности да мониторише војне прилике у региону Азије, и да врши даљу консолидацију свог растућег војног потенцијала према Јапану, Тајвану и региону југоисточне Азије.

С тим у вези, интересантна је и оцена Д. Ченга, стручњака за НР Кину у америчкој Херитеџ фондацији, који указује да је пре четири деценије кинеско руководство приступило свемирским истраживањима у функцији економског развоја земље, али да у садашњим условима све више преовлађује питање безбедности. Он предочава да Кина, иако наспрам САД и даље инфериорна, не жели да са њима улази у директну трку, али избегава и сарадњу, не желећи да јачем конкуренту дозволи могућност контроле над било којим сегментом својих свемирских истраживања, која су Кини значајан фактор у укупном ривалству са САД. У том контексту, Ченг је децидан да кинески програм није креиран у превасходно мирнодопске сврхе, јер, за разлику од САД, није извршена подвојеност између цивилних и војних надлежности, чему у прилог говори и чињеница да кинеским свемирским постројењима и опремом управљају „војни елементи“. Као противтежу кинеском напретку, Ченг је мишљења да САД морају да непрекидно шире свој програм истраживања свемира (критикује укидање слејс шатл мисије), јер ће у противном врло брзо доћи до промене односа снага, са свим негативним импликацијама по примат САД на плану глобалне безбедности.

Закључак

Широко је распрострањено схватање да се азијско-пацифички регион суочава са многобројним безбедносним изазовима, који се протежу од традиционалних, попут територијалних спорова, до нових облика изазова осликаних превасходно кроз

тероризам и организовани криминал у свим појавним облицима. Такође, неспорно је да актуелни територијални спорови могу имати значајан утицај на решавање сличних питања у другим деловима света. Због такве комплексности у решавању проблема, једини адекватан начин је спровођење преговора којима би се проблеми решавали уз потпуно поштовање међународног права, територијалног суверенитета и интегритета држава чланица УН. Истовремено, неопходно је одбацавање сваке врсте насиља, било војног, било политичког, у процесу решавања таквих спорова, јер насиље не представља адекватан пут ка трајном решавању проблема.

С обзиром на то да такви спорови и питања територијалног интегритета и суверенитета представљају веома компликоване и сложене процесе, који су од суштинског значаја за безбедносну ситуацију у азијско-пацифичком региону, можда и кључној области светске безбедносне политике у наредном периоду, пут ка јачању сарадње треба покренути у областима у којима постоје очигледни заједнички интереси. Такве области, у безбедносном смислу, превасходно су везане за нетрадиционалне изазове. На овај начин ширила би се сарадња међу државама региона, умањиле негативне последице прошлости, елиминисали стереотипи и предрасуде и јачало међусобно поверење. За промовисање сарадње и њено унапређење, као и за свеукупно очување социјалне стабилности и хармоније у азијско-пацифичком региону, са безбедносног аспекта корисно је и промовисање операција MOOTW (*Military Operations Other Than War*), поготово у областима хуманитарних асистенција и пружања помоћи угроженом становништву или заједничког учешћа у међународним мултинационалним операцијама.

Најзначајнији спољни изазови НР Кине су: територијални спорови, нестабилна периферија, недостатак стратешког поверења између великих сила и како адаптирати нови кинески идентитет у промењени регионални и глобални поредак. Реална опасност по безбедност НР Кине није споља, него управо велики унутрашњи изазови, као и способност НР Кине да се брзо адаптира на промене и адекватно адресира унутрашње проблеме (неуједначен развој, корупција, сиромаштво и сл.). Кина мора да обезбеди годишњи раст БДП изнад 8%, што тренутно није случај. Иако је извесно да Сједињеним Државама одговара одржавање тензија у региону, мора се пронаћи начин њиховог конструктивног укључења у решење регионалних проблема. За сва питања постоје решења, па чак и она најосетљивија, попут Тајвана. Сједињене Државе заговарају мирољубиви разлаз, а НР Кина мирољубиво уједињење Тајвана. За почетак, заједнички именитељ решења је мирољубиви приступ проблему. Сва кризна жаришта су уједно и нова дугорочна шанса за јачање међусобног поверења и кооперативност главних актера у креирању неопходне стабилности региона.

У будућности може се очекивати да ће НР Кина задржати највећи утицај у азијско-пацифичком региону. Решења за велики број безбедносних изазова и претњи директно зависе од кинеске позиције, чињења и нечињења. Међутим, НР Кина сама не може обезбедити развој дугорочног мира, стабилности и заједничког просперитета у региону. Све земље региона морају да сарађују не само међусобно, него и са међународном заједницом у изградњи заједничке платформе која би омогућила адресирање не само забринутости великих сила, него би покривао различита билатерална и мултилатерална питања.

Азијско-пацифички регион је комплексан са различитим националним карактеристикама, социјалним системима и степенима развоја. Концепт „5К“ је основа за одржавање стабилности и мира у АПР, а то су: комуникација, координација, поверење (*confidence*), сарадња (*cooperation*) и мирољубива коегзистенција (*peaceful coexistence*). Специ-

фичност азијско-пацифичког региона, посебно у домену већ истицаног економског утицаја на глобална тржишта, упућује и на закључак да би развојем поверења и сарадње у региону, кроз унапређење безбедносне архитектуре, дошло до остваривања значајних предуслова за превентивно спречавање појављивања понашања држава у складу са обрасцима безбедносне дилеме, деловања у складу са политиком равнотеже снага, као и евентуалне појаве трке у наоружању. Тиме би сарадња остварила не само директан утицај на регионална и глобална дешавања, већ би посредно деловала и на дужи рок, спречавајући одређене компликације безбедносне ситуације, које су се већ одигравале током историје у многим деловима света.

Литература

1. US Department of Defense, Annual Report to Congress: *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, May 2012.
2. Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *China's National Defense*, March 2010.
3. Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *Diaoyu Dao, an Inherent Territory of China*, September 2012.
4. Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, September 2011.
5. The National Institute for Defense Studies of Japan, *East Asian Strategic Review*, 2012
6. Buzan, B.: *People, States and Fear*, Second Edition, London, Lynne Rienner Publishers, 1991.
7. Deibel, T.: *Foreign Affairs Strategy*, The National War College, Cambridge University Press, 2007.
8. Дугин А.: *Основи геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
9. Terriff T., Croft S., James L., and Morgan P.: *Security Study Today*, Polity Press, Cambridge, 1999.
10. Кисинџер Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика-у сусрет дипломатији 21. века*, БМГ, Београд, 2003.
11. Mahan, A.: *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*, The Project Gutenberg Ebook, 1890.
12. Spykman, N.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.
13. Thomas G. M.: *Asia in the balance: Transforming US military Strategy in Asia*, American Enterprise Institute, June 2012.
14. Bruce R.: *World Politics-The Menu for Choice*, Wadsworth, Boston, 2010.
15. Baylis, J.: *International Security in the Post-Cold War Era, The Globalization of World Politics*, Oxford, Oxford University Press, 1997.
16. Baylis, J., Wirts, J., Cohen, Eliot and Gray Colin: *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategy Studies*, New York: Oxford University Press, 2002.
17. Flanagan, S. and Schear, J.: *Strategic Challenges*, First Edition, NDU Press, Washington DC, 2008.
18. Arrighi G.: "Adam Smith in Beijing: Lineages of the 21st Century", Verso, January 2009.
19. National Military Strategy, Pentagon, February 2011.
20. Sustaining U. S. Global Leadership: Priorities for 21. Century Defense, January 2012.

ИРАН – МОСТ ИЗМЕЂУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА ИЛИ ГЕНЕРАТОР СВЕТСКЕ НЕСТАБИЛНОСТИ

Милован Суботић¹

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Рад има за циљ да анализира прилике у Исламској републици Иран која је, ушавши у четврту деценију постојања (тридесет и три године након револуције), и даље у средишту пажње светске политике. Подсећајући се околности које су омогућиле стварање овог јединственог републиканско-теократског пројекта, његово утемељење и „извозни“ капацитет револуције, у чланку се анализира актуелни тренутак у контексту нове констелације снага након америчке интервенције у Ираку, као и нараслих безбедносних ризика, у великој мери генерисаних спекулацијама око иранске активности на обогаћивању уранијума за коју се сматра да није намењена цивилној употреби, те истиче ексклузивитет безбедносног проблема у контексту израелско-иранске кризе. Закључује се да би решавање иранско-израелске кризе методом *hard-power* од стране водећих земаља Запада могло продужавати још већу нестабилност и знатно смањити шансе за трајнију успоставу мира, како у регионалном, тако и у глобалном контексту.

Кључне речи: *Иран, САД, криза, политички ислам, шиити, нестабилност*

Увод

Седамдесете године прошлог века обележила је Исламска револуција, најзначајнији догађај новијег муслиманског света. Извела ју је коалиција сачињена од улема, студентских група, левичарских и других организација, а подржали су је и широки слојеви иранског становништва. Управо седамдесетих година прошлог века шах² је имао умањену подршку народа. Сматрало се да је исувише везан за САД које су здушно подржавале његов режим. Шахова влада губила је утицај и због своје економске политике која је допринела великом распојавању становништва на богату мањину и шири слој који је трпео рецидиве инфлације и незапослености.

¹ Капетан др сц. Милован Суботић је истраживач у Институту за стратегијска истраживања.

² Мохамед Реза Пахлави (1919–1980) као син Резе Шаха Пахлавија (1925. године организовао свргнуће династије Кацара и прогласио се шахом) радио је на приближавању Ирана принципима западних секуларних вредности. Међутим, повезаност са америчким капиталом, недемократски режим који се у великој мери ослањао на војску, као и неспоран утицај шиитских верских вођа генерисале су околности које су довеле до револуције.

Вођа овог револуционарног покрета био је ајатолах Хомеини.³ Пажњу Иранаца привукао је 1963. године, када је у свом чувеном говору оштро критиковао шахову политику коју је назвао супротном од принципа ислама, што је као последицу имало његово хапшење и прогонство. За време изгнанства он одржава везе са следбеницима у Ирану, шездесетих и седамдесетих година, и интензивно ради на припреми револуције. Нападао је шаха због тога што „подрива ислам“ својом секуларном политиком и смањењем утицаја и моћи улема. Као и његов отац кога је наследио на власти, шах је знатно ограничио утицај улема, нарочито у области права и образовања као њихових традиционалних области.

Хомеини је тврдио како оваква политика заправо значи бруталан напад на ислам. У својим говорима захтевао је свргавање шаха и образовање владе у исламском стилу, предвођену улемама. Они имају правна и теолошка знања и, по њему, једини су који могу исправно водити исламску државу.

Године 1979. шах је свргнут са власти. Исте године Хомеини се вратио у Техеран и постао духовни вођа нове Исламске републике. Последице ове револуције су немерљиве. Први пут се модерној секуларној влади успешно супроставио исламски покрет. Шах је пао упркос јаким војним и политичким снагама, као и отвореној подршци западних земаља, првенствено САД. За многе муслимане, нарочито оне политички активне, Исламска револуција представљала је својеврсно охрабрење. Био је то јасан знак да повратак исламским идеалима и обавезама шеријата може донети успех. Почетно одушевљење Хомеинијем и Исламском револуцијом временом је спасло. Проблем који Хомеини никад није разрешио био је како да, као шиитски ирански вођа, освоји подршку сунитске мањине. Вековна подела на шиитску и сунитску заједницу никад није окончана. Други, можда и битнији проблем, био је што нова иранска влада није решила тај економски моменат раслојености иранског становништва.

Мада је Хомеинијева популарност опадала, многи муслимански активисти су наставили борбу за своје циљеве. Популарност је остала доминантно у млађој популацији становништва, што ће неминовно условити етаблирање исламизма у ближој будућности.

Догађаји који ће уследити током деведесетих година прошлог, као и у првој декади овог века потврдили су нагађања да ће будућност ислама у великој мери бити обележена полемикама и конфликтима (што између различитих праваца у оквиру самог ислама, што у све наглашенијем сукобу са земљама западне цивилизације). Иранска револуција је означила и почетак успона политичког ислама, који је касније, а нарочито након септембра 2001. године, постао озбиљна претња либералним демократијама широм света.

Иранска (Исламска) револуција

Иранска револуција, позната и као Исламска револуција, представља догађај који је трансформисао Иран из краљевине, под вођством шаха Мохамеда Резе Пахлавија, у исламску републику под ајатолахом Хомеинијем, вођом револуције и оснивачем исламске републике. Мада неки сматрају да револуција још траје, може се рећи да је отпочела јануара 1978. са првим протестима, а завршила се усвајањем новог теократ-

³ Ајатолах Хомеинија је влада шаха Резе Пахлавија протерала из Ирана због фундаменталистичког деловања. У егзилу је провео 15 година. Из прогонства у Ираку, а касније и Француској, уз помоћ многобројних следбеника помогао је организовање револуционарног покрета који је збацио шаха 1979. године.

ског устава, децембра 1979. године. У међувремену, Мохамед Реза Пахлави је емигрирао из земље јануара 1979. године, након што су штрајкови и протести паралисали земљу, а 1. фебруара 1979. ајатолах Хомеини се вратио у Техеран и на великом народном скупу поздравио више од милион Иранаца. Коначни пад династије Пахлави догодио се убрзо затим (11. фебруара), када је иранска војска прогласила „неутралност“ након што су герилске и побуњеничке снаге надјачале оне које су до тада одане шаху. Иран је тако и званично постао исламска република 1. априла 1979. године, када су Иранци великом већином подржали ову одлуку на референдумском изјашњавању.

Револуција је била јединствена по изненађењу које је произвела у целом свету. Већина уобичајених узрока за настанак револуција овај пут као да је изостала (пораз у рату, економска криза, побуна сељака, незадовољна војска и сл.). До промена је дошло великом брзином, збачен је режим који је имао међународну подршку, импозантну војну силу и обавештајне службе, а стара монархија је замењена исламском теократијом. Новонастала република под вођством осамдесетогодишњег религиозног учењака у изгнанству, био је исход који, по речима тадашњих аналитичара иранског питања, тек треба објаснити.

Још снажнија и многозначнија је расправа о резултатима револуције. Називана је „трећом великом револуцијом у историји“ након Француске и Бољшевичке револуције.⁴ За неке она представља еру хероизма и жртвовања, која је донела ништа мање него заматак светске исламске државе, „савршени модел блиставог, хуманог и божанског живота... за све људе на свету“.⁵ Са друге стране, неки Иранци виде револуцију као време када смо сви „на пар година изгубили разум“, те је нанета штета економији и светском угледу Ирана, од кога земља тек треба да се опорави.

Разлози који су довели до револуције и промене политичког система укључују грешке шаха Пахлавија, као и грешке и успехе различитих политичких струја. Најзначајнији разлози могли би бити:

- шахов неуспех да култивише поборнике у шиитском религиозном вођству да се успротиве Хомеинијевој кампањи против њега;
- екстраваганција, корупција и елитизам (делом стварни, делом конструисани) шахове политике;
- превелика самоувереност секуларистичких и модерних муслимана, либерала и левичара у своју снагу и способност да контролишу револуцију;
- двострука „игра“ ајатолаха Хомеинија у добијању подршке ових либерала и левичара када су му били потребни да збаци шаха, избегавајући питања (као што је владавина клерика) за која је знао да ће довести до раскола са секуларнијим и модернијим муслиманским савезницима;
- Хомеинијева способност да се представи као нови шиитски вођени имам Хусеин ибн Али, а да шаха упореди са његовим непријатељем, тиранином Јазидом, па су га милиони видели као спасиоца, а стотине биле спремне да погину у борби са режимом;⁶
- политика америчке владе, која је помогла да се створи слика шаха као америчке марионете, притисци на њега да либерализује земљу само су помогли подстицању револуције.

⁴ Marvin Zonis quoted in Wright, *Sacred Rage* 1996, p. 61.

⁵ Изјава иранског председника Махмуда Ахмадинежада, доступно *online*: www.memritv.org/transcript.asp.

⁶ Brumberg, Daniel: *Reinventing Khomeini – The Struggle for Reform in Iran*, The University of Chicago Press 2001. pp. 44, 74–5.

Исламистичка идеологија револуције

„Иранска револуција се изражава у језику ислама, то је, као религиозни покрет са религиозним вођством, религиозно формулисана критика старог поретка, и религиозно изражени планови за нови. Муслимански револуционари гледају на рођење ислама као на свој модел, и виде себе умешане у борбу против паганизма, тлачења и царства“. (Луис Бернар, „Криза ислама“)

Идеологија иранске револуције, у најкраћем, може се окарактерисати као популистичка, националистичка и, надамце, шиитско исламистичка.

Аутор који је у највећој мери формулисао идеологију револуције је сам њен вођа ајатолах Хомеини. Он је проповедао да је устанак, а посебно мучеништво против неправде и тираније, саставни део шиитског ислама, да клерици треба да мобилишу и поведу своје вернике у акцију, а не да их само саветују. Увео је куранске изразе – *мустафазин* (слаб) и *мустақбирин* (поносан и моћан), уместо марксистичких израза *поплатчен* и *платитељ*. Одбацио је утицај суперсила (САД и Совјетског Савеза) на Иран слоганом *ни источњак ни западњак – исламски републиканац*.

Још битнија је чињеница да је он развио идеологију питања ко би требало да руководи исламском републиком, и у ком облику владавине. Наиме, он је чврсто веровао да су исламу потребни чувари у облику владавине или надзора од стране водећих исламских судија, у које је и сам спадао. „Покорност традиционалном исламском закону (шеријату) не би било само верски исправно, већ би и функционално спречило сиромаштво, неправду и пљачкање муслиманске земље од стране страних неверника. Да би се до ових благодети дошло, шеријатски закон се мора заштитити од иновација и девијација, те је због свега неопходно да исламски правници имају контролу над владом“.⁷

Успостављање овакве владе и поковање њој било је толико важно да је представљало израз покорности богу, а сматрано је да је чак неопходније од молитве и поста за ислам, јер без тога ислам не би преживео. Овај универзални принцип није се завршавао на границама иранске државе. Целом свету била је неопходна праведна, исламска владавина, па се „извоз револуције сматрао за императив“.⁸ Међутим, када је у питању „извоз револуције“ Хомеини је говорио да то „не значи мешање у питања других земаља већ одговарање на њихова питања о познавању бога“.

Ова револуционарна визија теократске владавине била је у супротности са тзв. „тихим шиитизмом“, као и са надањима и плановима иранских демократских секулариста и левичара. Међутим, Хомеини је знао да је широка револуционарна база неопходна, па је позвао све снаге да се уједине са његовим присталицама у остварењу овог „узвишеног чина“. Баш оваква хетерогеност револуционарног састава учинила је идеологију револуције непрецизном или нејасном широј јавности. Ипак, лидер револуције је очигледно знао шта ради.

⁷ Khomeini, Algar: *Islam and Revolution: Whittings and Declarations of Imam Khomeini*, Berkley: Mizan Press, 1981. p. 52, 54, 80.

⁸ <http://almashriq.hiof.no/lebanon/300/320/324/324.2/hisbullah/warn2/shiism.html>

Јачање радикалног исламизма кроз Иранско-ирачки рат

После тријумфално завршене револуције и озваничења Исламске републике на референдумском изјашњавању, 1. априла 1979. године, створили су се услови за проширење револуционарне идеологије и на друге земље Блиског истока, укључујући и Ирак, где је владајућа сунитска елита већ дуже време обуздавала непокорну шиитску већину. Талас подршке ајатолаху Хомеинију и иранској револуцији проширио се и међу ирачким шиитима, узрокујући отпор властима, па чак и покушај атентата на потпредседника владе Тарика Азиза.

Мишљења о узроцима ирачке инвазије на Иран су опречна. Неки сматрају да је разлог био устанак шиита, други да је циљ био одбрани Блиски исток од ширења Хомеинијеве идеологије, док трећи сматрају да је то била само отворена жеља за влашћу. Како год било, септембра 1980. године Ирак је, после низа спорадичних окршаја у пограничном подручју, извршио инвазију на нафтом богату иранску покрајину Хузестан. Почео је интензиван ратни сукоб који ће трајати све до августа 1988. године. Запад је страховао од ширења радикалног исламизма који је пропагирао ајатолах Хомеини, те је на сваки начин покушавао предупредити евентуалну ратну победу Ирана. Сједињене Државе су, 1982. године, уклониле Ирак са списка држава које подржавају тероризам. Две године након тога успостављени су дипломатски односи двеју држава, који су били прекинати још током арапско-израелског рата 1967. године. Још 1982. године тадашњи амерички председник Роналд Реган је изјавио да ће САД урадити све што је потребно да Ирак не би изгубио рат.⁹ У завршним фазама рата Ирак и Иран усмеравају војне снаге нападима на нафтне танкере у Персијском заливу, покушавајући тако онемогућити један другог да остваре приходе од извоза нафте. Амерички, британски и француски ратни бродови били су упућени у Залив, где је и неколико кувалитских танкера пловило под америчком заставом и војном пратњом, како би се иранске снаге одвратило од напада. Током „танкерског рата“ амерички ратни бродови су 1988. године уништили више иранских нафтних платформи и грешком, како су то тврдиле власти у Вашингтону, оборили путнички ирански авион са 290 путника.

Рат није битније променио границу између две државе, али је цена осмогодишњег ратовања у људским жртвама, те последицама разорених економија била огромна. Ратне страхоте однеле су око 400.000 жртава, а обострана економска штета процењена је на око 400 милијарди долара.

Идеали исламске револуције после ратног сукоба нису доведени у питање. Чак се може констатовати да су следбеници републиканског исламизма из свега изашли ојачани и још више убеђени у праведност идеје отпора секуларним друштвима и идеалима либералне демократије.

Прилике у Ирану 30 година после револуције

Исламска република Иран ушла је у четврту деценију егзистирања обележивши тридесетогодишњицу револуције која је фебруара 1979. године изведена под вођством ајатолаха Хомеинија. Од тог датума па до данашњих дана Иран није престао да буде у сре-

⁹ Iraqgate: Confession and Cover-Up (<http://fair.org/index.php?page=1291>)

дишту пажње међународних политичких и безбедносних кругова. С правом се може рећи да су исламисти и пре иранске револуције имали појединачних успеха, али тек по њеном окончању створили су се услови за њихово прерастање у озбиљну и респектабилну снагу. Акција руских снага у Авганистану 1979. године умногоме је доживела неуспех управо због значајне помоћи новог исламског естаблишмента у Ирану својој „сабраћи у невољи“. Следећи политику „извоза револуције“, Иран је на активан начин помагао настанак радикалних организација заснованих на насиљу, као што су Хамас и Хезболах. На тај начин Иранска револуција је најавила почетак таласа сличних догађаја, поставила својеврсну брану евентуалном продору либералне демократије у муслиманске земље и у извесној мери одредила карактер сукоба (политички, а неретко и војни), између земаља демократског, секуларног становишта и традиционалистичко-теократских снага у земљама муслиманског света. То би се могло назвати и централном епизодом у ширем политичко-идеолошком сукобу између универзалистичке амбиције либералне демократије (и њених институција) са локалним, али не безначајним отпором који јој пружају традиционалистичке снаге. Неки аутори¹⁰ тврде да је иранска револуција из 1979. године за муслимански део света исто оно што је 1789. била за западну цивилизацију, а 1917. за земље које су касније постале социјалистичке (Aminneh and Eisenstadt, 2007).

Иранску политику данашњице треба анализирати у контексту пет¹¹ важних околности које су настале тридесет година након револуције. Иако демографски, географски и други разлози имају улогу у самој иранској политици данас, они су ипак од секундарног значаја у односу на ове показатеље.

- Прво, иранску политику значајно одређује однос са Сједињеним Државама и амерички однос према Ирану. Ти су односи већ 30 година врло затегнути, па ипак у нејавној сфери (тзв. дискретна дипломатија) постоје, чак су и врло динамични. Иран данас представља највећи изазов америчкој спољној политици. Са друге стране, нормализација односа са властима у Техерану била би највећи могући успех спољне политике нове америчке администрације.

- Друго, при анализи иранске политике треба водити рачуна о томе да је Иран развио алтернативни политички став који се темељи на идеји дуализма и комбинацији републиканског и теократског политичког идеала, унутар којег се толерише ограничена политичка пракса. Демократија није сасвим искључена, али јесте подређена теократском елементу тог дуализма. У овом смислу Иран се у институционално-идеолошком смислу успоставио као алтернатива либералној демократији.

- Треће, Иран се појављује као „мека сила“ (soft power; Nye, 2004), која има одређени утицај на друге муслиманске земље, па самим тим у њима може играти и стабилизирајућу и дестабилизирајућу улогу. То се у првом реду односи на Ирак, чија је шиитска популација прилично бројна. Односи се, такође, и на утицај који Иран и даље има у односу на Хамас и Хезболах, а тиме и на стање на Блиском/Средњем истоку, те (барем потенцијално) у готово свим муслиманским земљама, чак и у онима са сунитском већином, где је ирански утицај контрадикторан. Због тога је важно којим ће смером Иран кренути.

¹⁰ Ово становиште може се наћи у делу: „The Iranian Revolution: The Multiple Context of the Iranian revolution“, Perspectives on Global Development and Technology, vol. 6, str. 129–157, од стране аутора Amineh, M. P. and S. N. Eisenstadt (2007).

¹¹ Детерминисање ових пет околности које одређују иранску политику данас преузето је из текста Дејана Јовића, професора Факултета политичких знаности из Загреба, Политичка мисао, Загреб бр. 1, 2009, стр. 59–87.

▪ Четврто, Иран је „тврда сила“ (hard power), нарочито зато што има капацитет за развој нуклеарног оружја, те за војне акције регионалног карактера, па према томе има велики значај за стабилност регије. Евентуални израелско-ирански сукоб до којег би могло доћи чак и ако се (или можда чак и баш ако се) поправе америчко-ирански односи, имао би велике негативне последице не само у регионалним већ и у глобалним оквирима.¹²

▪ Пето, Иран има амбиције да постане респектабилна сила у глобалним размерама, и то углавном укључивањем у „алтернативне мреже“ утицаја, као што су Шангајска организација за сарадњу и група БРИЦ земаља (Бразил, Русија, Индија и Кина). Он развија војну сарадњу са Русијом и блиске односе са Венецуелом. Све то га чини значајним фактором и у глобалним оквирима, нарочито у контексту евентуалног развоја мултиполаризма у савременом свету.

Наведене околности суштински одређују контекст у којем првенствено треба разумети савремену иранску политику. Њу је немогуће разумети само из локалне, унутар-иранске перспективе, јер је Иран данас етаблиран као један од најважнијих актера отпора глобалном ширењу начела либералне демократије, нарочито на просторима насељеним следбеницима најмлађе монотеистичке религије. После набрајања ових показатеља који детерминишу савремену иранску политику, управо долазимо до узрока перманентних покушаја да се важност Ирана умањи, те да се он политички и идеолошки порази. Може се уочити да је тридесетогодишњицу револуције Иран прославио као утицајнија и политички моћнија земља него што је то био икад раније.

Улога Ирана у отпору савременом глобализму

Успон идеја либералне демократије као глобалне вредности и нестанак алтернативе овом „универзалном постулату човечанства“, обележили су период од завршетка хладног рата 1989. године, па до данас. Новонастале околности у потпуности су промениле политичку мапу савременог света. Упоредо са таласом глобализма, јављали су се отпори овој амбицији који су нарочито били наглашени на рубним подручјима Европе (нарочито на Балкану), те у неевропским земљама (земље тзв. муслиманског света, поједине латиноамеричке земље и сл.).

Такође, прва декада 21. века обележила је интензивнију кампању западних земаља према тзв. муслиманском суседству. Ова политика се, за сада, показала као релативно успешна.

Египат је септембра 2005. године први пут одржао председничке изборе са више кандидата, истина врло лимитиране по опсегу и стриктно контролисане.¹³ Дошло је и до отварања Либије према Западу, те делимичне нормализације односа са Великом Британијом и Сједињеним Државама. Значајна демократизација постигнута је и на палестинској територији, где су први пут одржани релативно слободни председнички и парламентарни избори. У Кувајту је приметан напредак у области повећања права жена, где је и први пут уведено, истина лимитирано, право жена да бирају на изборима.

¹² На ову могућност указује израелско незадовољство недавним потезима Барака Обаме у односу на Иран. Објављено у: „U. S. Israel disagree on Iran arms threat“, Washington Post, march 11. 2009., доступно online на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/>

¹³ <http://www.nytimes.com/2005/09/08/international/africa/08egypt>

Пакистански председник Мушараф био је најпре присиљен да војни положај шефа државе замени цивилним, а затим и напусти позицију шефа државе, чиме се Пакистан, у веома тешким околностима, вратио моделу изборне демократије.¹⁴

На основу изнетог може се закључити да је у првој декади новог века испољен значајан напредак у демократизацији земаља муслиманског света. Ипак, Иран је остао највећа препрека доктрини и пракси либералног интервенционизма,¹⁵ а тиме и амбицији да се крај хладног рата искористи за акцију која би осигурала глобалну превласт либералне демократије. Посматрано из идеолошког угла, Иран је преузео ону улогу коју је за време хладног рата имао Совјетски Савез, те се нарочито после 2001. године легитимисао као својеврсни „противтег“ глобалној амбицији земаља западног света.

Међутим, постоји и један парадокс везан за односе САД и Ирана. Као да над овим очигледним односима у домену званичних политика, ламентира утисак да се успоставио и висок степен корисности постојања једне за другу страну. Постојање иранске „броне“ ојачава позиције присталица интервенистичког неоконзерватизма у САД, док непосредна интервенција Сједињених Држава у Ираку такође ојачава традиционалистичке и ретроградне снаге у самом Ирану. Посматрајући из ове нове перспективе, можда је могуће одгонетнути зашто у протеклих тридесетак година није дошло до неког значајнијег приближавања Ирана и Запада. Западу је очигледно био потребан овакав Иран, како би показао да свет није ослобођен претњи и опасности, а креаторима постреволуционарног иранског идентитета како би консолидовали и учврстили своје конзервативне ставове. Управо у оваквом односу снага, у блиској будућности не треба очекивати значајније војно ангажовање америчких снага у Ирану. Као главна „иницијална каписла“ могућег сукоба, овде се намеће Израел, који би, у околностима евентуалног приближавања ставова САД и Ирана, могао деловати унилатерално, па чак и против савета или интереса САД.¹⁶

Иран између традиције, религије и демократије

Ирански систем власти утемељен је на начелу дуализма, чије су главне компоненте теократија и републиканизам. Демократија је присутна искључиво у својој популистичкој форми, док је либерална форма потпуно искључена. Тако се може рећи да ирански поредак не искључује демократију, али, свакако, искључује либерализам. Овај дуализам је уочљив већ из самог назива земље: Исламска Република Иран.

Иран не одбацује у потпуности тековине западне цивилизације, нити све аспекте модернизације друштва. Нарочита пажња критике окренута је ка либерализму, за који се сматра да је у највећој супротности са традицијом, те да би значајно угрозио културални (нарочито религијски) фундамент иранског идентитета. Помирење ових двају концепата (исламског теократизма и републиканизма) могуће је једино уколико се претпостави да ће грађани приликом политичког одлучивања имати у виду начела „грађевине“ религиј-

¹⁴ „Pervez Musharraf resigns as President of Pakistan“, The Guardian, 18. aug. 2009.

¹⁵ Доктрину либералног интервенционизма формулисао је некадашњи британски премијери Тони Блер 1999. године. Овај либерални интервенционизам заменио је идеологију појмом „заједничке вредности“. Тај појам истицан је као оправдање заједничких војних акција предузиманих за време НАТО-кампање у Србији и војне акције у Ираку.

¹⁶ Дејан Јовић: *Тридесет година након револуције: Иран у средишту светске политике*, Политичка мисао, Загреб, бр 1/2009. стр. 65.

ских закона (шериијата), те да ће деловати по њима. Овакав концепт не подразумева одвајање приватног од јавног, тј. политичког (друштвеног) од вере (религије), што ирански поредак, без обзира на републиканско уређење, чини, *par excellence*, антисекуларним.

Као екстремни конзервативизам, теократизам се темељи на претпоставци да су људи несавршени и грешни, те да као такви нису у стању произвести законе који би били праведни. Управо због тога крунску законодавну функцију која би задовољила форму праведности закона треба препустити ономе ко је савршен и праведан, а то је Бог. Избори у данашњем Ирану немају ни издалека исти смисао као у представничким и изборним демократијама савременог света, јер људи, несавршени по дефиницији, не могу поступати савршено. На тај начин теократија негира супремацију демократије, а како је демократија темељна одредница западног политичког идентитета, проглашава се увредом од Бога, па се сваки покушај њеног преношења у Иран сматра потпуно неприхватљивим. Степен толерисања демократије као технике одлучивања, у првом реду зависи од њене усаглашености са суверенитетом тзв. *Светог ауторитета*.

Овај „конфликт“ између демократа и теократа, тј. између оних који верују у људске способности и оних који једину истину виде у стриктном спровођењу божјих закона, није ексклузивно иранска специфичност. Напротив, покушај да се ускладе демократски и теократски аспект, односно традиција са либералним концептом темељних грађанских права није нов, а тангира све националне државе савременог света. Међутим, нов је ирански покушај конституисања политичког система у којем теократска димензија има надређену и суверенистичку позицију у односу на демократску. Избори су допуштени, али на њима могу узети учешће само кандидати које претходно одобри *Веће чувара исламске револуције*,¹⁷ а то касније потврди *врховни вођа*. Улога врховног вође по својој неприкосновености не може се поредити чак ни са монархистичким сувереном; она је врхунска и изнаддемократска. И у случају ајатолаха Хомеинија (1979–1989), а и после његове смрти, врховне вође су клерици. Они имају могућност непосредне политичке интервенције у демократске процесе (демократским језиком речено, у питању је вид суспензије демократије).

Ова институционална позиција клерика, уз истовремено допуштање одређених демократских аспеката, представља посебну специфичност иранског поретка у односу на било који други у савременом свету. За разлику од Ирана, Турска је потпуно секуларна земља, која не допушта политичко ангажовање клерика. Пакистан је утемељен као Исламска Република, али не и као теократска држава, те се по томе разликује од Ирана.¹⁸ Саудијска Арабија није земља која промовише демократска начела, али није ни теократија, већ земља традиционалне легитимације у веберовском смислу тог концепта, којом влада наследна династија. Ирански случај подразумева својеврсну комбинацију сва три легитимацијска обрасца: харизматски (нарочито уочљив за време владавине ајатолаха Хомеинија), традиционални (јединство прошлости, садашњости и будућности) и, истина у мањој мери, рационално-законски (допуштање ограничене и вођене демократије).¹⁹

¹⁷ *Веће чувара исламске револуције* састављено је од 20 чланова и има задатак да контролише законе у складу са Уставом и исламским принципима и нормама. Податак преузет из: Културни центар И. Р. Ирана, Београд: www.iran.rs/OIranu/Drzava/vlada.aspx приступ 17. 05. 2012.

¹⁸ Добар пример су речи бившег пакистанског председника Мушарафа: „*Pakistan – Not meant to be Secular*“, BBC News, 30. 01. 2002.

¹⁹ Дејан Јовић: *30 година након револуције: Иран у средишту светске политике*: Политичка мисао, Загреб, бр. 1/2009. стр. 73.

Од првог дана револуције (1979) Иран је у непрестаном „ванредном стању“. После револуције догодио се осмогодишњи рат са Ираком, а затим су се наставили притисци Сједињених Држава и земаља западног света. Све то је помогло да се, у међувремену, успостави јасна граница између „Нас“ и „Других“, тј. између Ирана и осталих. Ирански случај карактерише граница која је успостављена на темељима више негација: Иран је себе дефинисао као несовјетску, незападну, неирачку, несунитску, и немонархистичку политичку заједницу.²⁰ Постојање потенцијалних непријатеља (стварних или замишљених), знатно је помогло консолидацији иранске хомогености. То нарочито треба имати у виду због релативно хетерогеног етничког састава иранског становништва (већински Персијци са око 55%, затим Азербејџанци и Курди). По питању вероисповести, чак 90% Иранаца су следбеници шиитског исламског правца,²¹ што Иран издваја од остатка муслиманског света, где је најзаступљенији сунитски правац.²²

Континуирана политика Ирана од револуције до данашњих дана обезбедила је ову хомогенизацију друштва, где се као колатерална штета може сматрати елиминација оних група и појединаца који су учествовали у револуцији, али се нису уклапали у визију „теократско-демократског“ Ирана, како су је формулисале главне вође револуције. При томе се опасност од спољњег непријатеља перманентно вешто користила као добар изговор за етаблирање унутрашње хомогенизације.

Перспективе нормализације односа Ирана и Запада

Крај осмогодишњег Иранско-ирачког рата, као и фокусирање америчке политике на суседни Ирак крајем осамдесетих година прошлог века, наговештавали су нове односе између ових држава, а у крајњем и нормализацију сарадње са осталим државама тзв. западног света. Међутим, управо због потребе за сталним постојањем *непријатеља као другог*, донекле се може објаснити зашто су у последњих тридесетак година пропале бар две прилике за поправљање односа Запада и Ирана. Прва је била управо 1989. године, али је очигледно да је иранским властима одговарао концепт хладноратовске поларизације, па је Иран прокламовао већу угроженост него што је то био случај у условима постојања две суперсиле. Ипак, распад Совјетског Савеза вешто је искористио за ширење свог утицаја на земље средње Азије, односно локалитет Азербејџана, Киргистана, Туркменистана, па и Казахстана. Иако су те земље сунитске, ова промена идентитета (од атеистичко-секуларног совјетског модела према националистичко-религијском постсовјетизму), стварало се плодно тло за стварање темеља политичког ислама. Наиме, као што је либерализација земаља на европском тлу имала тзв. домино-ефекат, тако су се створили услови за проширење утицаја политичког ислама („извоз

²⁰ Дејан Јовић: 30 година након револуције: Иран у средишту свјетске политике, Политичка мисао, Загреб, бр. 1/2009. стр. 76.

²¹ Шиити (арап. *šī* а *Ali*-Алијева странка). Други по величини огранак ислама. По историјском пореклу, они признају Мухамедовог рођака Алију и његове потомке за једине пуноправне наследнике Мухамедове световне и духовне власти (калифи и имами).

²² Сунити (арап. *sunna*- књига и речи). Зову се још и следбеници књиге закона. Првог калифа Абу Бекра признају као наследника Пророка и признају четири верске школе: Ханафи, Малики, Шафи и Ханбали су већински верници ислама.

револуције“) на земље средње Азије. У овом контексту треба поменути и случај из нашег најближег окружења – Босне и Херцеговине. Постјугословенска криза која је обележила почетак деведесетих година створила је одличне услове за активно војно и политичко ангажовање Ирана на страни босанског муслиманског руководства. Укупно узевши, новонастале околности у земљама бившег Совјетског Савеза и СФРЈ умногоме су послужиле иранским властима за ширење идеала исламске републике изван својих граница. На тај начин пропуштена је прва прилика.

Друга прилика указала се одмах након напада на низ циљева у САД, 11. септембра 2001. године. Наиме, групе које су извеле напад нису имале било какву иранску конотацију. Штавише, у моменту дешавања напада на америчке циљеве, Талибани су били у отвореном сукобу са Ираном. Америчка интервенција у Ираку такође је могла бити добар иницијал за приближавање односа између САД и Ирана, али без било какве операционализације.

Ограничен успех америчке интервенције у Ираку (неки је називају и потпуним дебаклом) генерише размишљање о томе како је Иран једини профитирао из ове ситуације. Ирански републиканско-теократски естаблишмент изражава задовољство из најмање три разлога. Главни регионални такмац – Ирак, и његова персонификација у лицу Садама Хусеина, као најомраженије личности из осмогодишњег рата, више не представљају било какву претњу иранским интересима. Религијска основа поделе Ирака, те дубок антагонизам између ирачке сунитске већине и шиитске мањине, омогућили су значајан ирански утицај у делу земље са већинским шиитским становништвом. Коначно, обнова конзервативизма у САД са наглашеним полутеократским карактером деловала је нарочито повољно на потпуно минимизирање и неутрализацију реформистичких снага које је персонификовао бивши ирански председник Мохамед Хатами.

Закључак

У четврту деценију постојања ушла је Исламска Република Иран, са карактеристикама јединственог система власти у савременом свету. Особеност у исламском свету даје јој чињеница да је то једина службено шиитска држава на мапи земаља са становништвом које практикује постулате најмлађе монотеистичке религије. Такође, Исламска Република Иран је фактички једина права теократија у свету са системом власти утемељеним на начелу дуализма, чије су главне компоненте теократија и републиканизам. Демократија је присутна искључиво у својој популистичкој форми, док је либерална форма потпуно искључена. Тако се може рећи да ирански поредак не искључује демократију, али, свакако, искључује либерализам. Овај дуализам је уочљив већ из самог назива земље.

Исламска револуција која је омогућила успостављање овог облика теократије на начелима које је још 1960. године описао први „вођа револуције“, ајатолах Рухолах Хомеини, у великој мери (нарочито захваљујући потенцијалима које је омогућио тзв. извоз револуције) определила догађаје који су уследили. Она је означила не само почетак успона политичког ислама, већ и иницијацију у стварању новог типа „намерног“ политичког дуализма заснованог на комбинацији републиканизма и теократизма.

Окончањем хладноратовске напетости овај дуалистички систем се легитимизирао као главна препрека плебисцитарном превладавању модела либералне демократије. „Извозни капацитет“ револуције такође је немерљиво велики. Може се говорити да ова-

кав дуалистички модел пледира да се конституише као могућа алтернатива муслиманским (али и другим) земљама изван европског континента који се противе универзалној превласти либерално-демократског модела савременог човечанства.

Околности које су настале након „другог“ америчко-ирачког рата у великој мери су ишле у прилог иранском естаблишменту. Наиме, елиминација Садама Хусеина који је, из иранског угла, персонификовао непријатеља из осмогодишњег рата, ширење иранског утицаја на делове Ирака са шиитском већином, као и очигледно исцрпљивање САД у мисији промене режима и успостављања мира у Ираку, свакако су моменти који су ишли у прилог иранском дуализму.

У контексту нараслих безбедносних ризика, у великој мери генерисаних спекулацијама око иранске активности на обогаћивању уранијума за коју се сматра да није намењена цивилној употреби, западне земље (нарочито САД) мораће да испоље велико умеће у односу на Израел, који би се могао осетити недовољно заштићеним у односу на иранску претњу и испољити самосталну акцију против Ирана. Посебност безбедносног проблема у контексту израелско-иранске кризе је у томе што је он сам по себи највећи изазов савременом Западу, као и у томе што би употреба тзв. тврде силе (*hard power*) у решавању овог проблема могла произвести још већу нестабилност и знатно смањити шансе за трајнију успоставу мира, како у регионалном, тако и у глобалном контексту.

Литература

1. Amineh, M. P. and Eisentadt, S. N.: *The Iranian Revolution: The Multiple Context of the Iranian revolution*, Perspectives on Global Development and Technology, vol. 6, str. 129–157, 2007.

2. Brumberg, D.: *Renventing Khomeini – The Struggle for Reform in Iran*, The University of Chicago Press, 2001.

3. Јовић, Д.: *Тридесет година након револуције: Иран у средишту светске политике*, Политичка мисао, Загреб, бр 1/2009.

4. Khomeini, A.: *Islam and Revolution: Whittings and Declarations of Imam Khomeini*, Berkley: Mizan Press, 1981.

5. Marvin, Z.: Quoted in Wright, *Sacred Rage*, 1996.

Остали извори (интернет, штампа, радио, тв):

1. Интернет сајт Културног центра И. Р. Иран, Београд: www.iran.rs/OIranu/DrZava/vlada.aspx; приступ 17. 05. 2012.

2. „U. S. Israel disagree on Iran arms threat“, Washington Post, march 11. 2009., доступно online на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/>

3. Интернет сајт: <http://www.nytimes.com/2005/09/08/international/africa/08egypt>; приступ 28. 08. 2011.

4. Изјава иранског председника Махмуда Ахмадинежада, доступно online: www.memritv.org/transcript.asp; приступ 28. 08. 2011.

5. Интернет сајт: <http://almashriq.hiof.no/lebanon/300/320/324/324.2/hisbullah/warn2/shiism.html>; приступ 19. 09. 2011.

6. Iraqgate: Confension and Cover-Up (<http://fair.org/index.php?page=1291> приступ 19. 09. 2011.

7. *Pervez Musharraf resigns as President of Pakistan*, The Guardian, 18. 08. 2009.

8. Musharraf: „Pakistan – Not meant to be Secular“, BBC News, 30. 01. 2002.

О ИНТЕГРАЦИЈИ МУСЛИМАНА ДОСЕЉЕНИХ У ДРЖАВЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ¹

Зоран Милошевић
Институт за политичке студије, Београд

У чланку се говори о новој имиграционој и интеграционој политици према муслиманској популацији у водећим државама Европске уније, пошто је стара политика мултикултурализма доживела крах. Главни проблем са муслиманима јесте у томе што се они нису интегрисали у политички, економски и правни поредак држава Европске уније, већ су, стварајући гета, наставили да живе по свом исламском културном, политичком и економском обрасцу, а он је често садржавао и радикализацију верског мишљења кроз политику пропаганде за вођења џихада (рата против неверника), укључујући и примену тероризма. Поред тога, гета су започела ширења, истискујући домаће становништво, да би се затим све чешће чула мишљења да ове чисте муслиманске територије треба да добију политичку аутономију и да живе на основу шеријата. То је код водећих држава Европске уније био знак за узбуну, што је довело до промене имиграционе политике, као и политике интеграције. Спектар примењених мера је различит, а дошло је и до појаве да чак поједини градови забрањују долазак муслиманских досељеника (под изговором да немају новца у буџету да издржавају сиромашне досељенике).

Нова политика интеграције муслимана у систем вредности Европске уније, односно водећих држава ове глобалистичке творевине, заснована је на интервенцији државе у верско образовање младих муслимана, тако што држава формира програме и ангажује лојалне наставнике да младе подуче „европском исламу“, при чему су методе различите: од коришћења класичних школских правила до нових, као што су стрипови. Други метод садржи школовање деце муслимана у римокатоличким основним и средњим школама, где немају исламску веронауку, већ хришћанску. Трећи метод је коришћење медија, посебно ТВ, где се популаризују они бивши муслимани и муслиманке који су прешли на хришћанство.

Кључне речи: *идентитет, муслимани, мултикултурализам, асимилација, политика, Европска унија*

¹ Чланак је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Муслимани у Европској унији

Муслимани са Блиског истока дуго се нису усуђивали да емигрирају у Западну Европу. Болно искуство са колонијалном политиком Британије, Француске, Немачке и других држава је било главни разлог одустајања од пута у Европу. Верски свесни муслимани бежали су од колонијалне доминације Европљана и тражили уточиште у муслиманском свету. Међутим, избор таквих муслиманских средина био је ограничен на Саудијску Арабију, земље Залива, Либију и Египат, али су муслимани после Првог светског рата почели лагану сеобу на Запад.² До седамдесетих година XX века број муслимана на западу Европе постао је знатан, али нико није знао тачно колико их има. Инфлација из 1970-их година, која је погодила западни свет, окончала је лаку и несметану имиграциону политику из ранијих времена. Уследило је мноштво закона и регулатива које су знатно ограничиле долазак неквалификоване и полуквалификоване радне снаге са Блиског истока и других исламских држава. Међутим, од тада је већина западноевропских држава повела „политику спајања породица“, па је наредних деценија у Европу дошао велики број жена и деце муслиманских радника. Од 1990. године до данас муслимани у Европску унију долазе, углавном, илегално.³

У свету данас има више од 200 милиона имиграната, што је око 2,8 посто данашњег светског становништва. Од тога око 15 милиона имиграната муслиманске вере живи у Европској унији (3,3 посто). У САД је број муслимана два пута мањи, а тренутно око 500.000 људи сваке године дође у Европску унију нелегално, без докумената, а већину чине муслимани.⁴

Табела 1 – Број муслимана у неким државама ЕУ

Држава	Укупно становника	Муслимана	Процент муслимана у односу на укупно становништво
Аустрија	8.102.600	300.000	3,7
Белгија	10.192.240	370.000	3,6
Велика Британија	55.000.000	1.406.000	2,6
Немачка	82.000.000	3.040.000	3,7
Грчка	10.000.000	370.000	3,7
Данска	5.330.020	150.000	2,8
Шпанија	40.202.160	300.000–400.000	0,7–1
Италија	56.778.031	700.000	1,2
Холандија	15.760.225	695.600	4,4
Португалија	9.853.000	30.000–38.000	0,3–0,4
Француска	56.000.000	4.000.000–5.000.000	7,1–8,9
Шведска	8.876.611	250.000–300.000	2,8

(Извор: M. Dittrich, *Muslims in Europe: addressing the challenges of radicalization*, EPC Working Paper, 2006, March. № 23. P. 52)

² Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012, str. 204.

³ Види: Јелена Тодоровић, Политика азила у Европској унији, *Политичка ревија*, Београд, бр. 1, 2010, стр. 357–374.

⁴ Ольга Ефимовна Трофимова, Мусульмане и ислам в Западной Европе, *Мировая экономика и международные отношения*, Москва, №10, 2009, стр. 52.

Из података се може извести закључак да већина муслимана у Европској унији живи у Француској, Немачкој и Енглеској, те да ће ове државе бити принуђене да креирају нову политику интеграције муслимана у Унији. То, међутим, не значи да и друге државе Уније не траже решења (Шпанија је, на пример, примила 2005. године 700.000 имиграната, углавном муслимана). Данска је донела чудан закона да грађани који се ожене у иностранству не могу довести жену млађу од 24 године, ако није држављанка Европске уније. То значи да се некадашња политика „спајања породица“ укида.⁵ На пример, на овај начин око 25.000 Туркиња годишње дође у Немачку, а у Енглеској 60 посто Пакистанаца се жени из Пакистана, што је био главни разлог увећања броја ове заједнице. У Унији сматрају да овакви бракови неконтролисано увећавају број имиграната, али и да сведоче о колективном избору муслимана да се не интегришу у нова друштва и да се овако и даље одржава гетоизација. Овај избор муслимана забрињава владе држава које улазе у Европску унију, јер, на пример, социолошка истраживања у Немачкој показује да се 53 посто младих Турака (узраста од 16 до 29 година) рођених у Немачкој ни под каквим условима не би оженило Немецом, односно удало за Немца.⁶ Али, ни већина Немаца и Немеца не желе брачног друга из редова муслимана. Разлог због којег муслимани не прихватају брак са припадницима домаћег становништва је у њиховом етичком схватању полности и сексуалности. Муслимани сматрају да је начин одевања немуслиманки провокативан, тј. да провоцирају „сексуалну агресију“. Девојке, према муслиманском праву и обичајима, у брак морају ући невине. Колико је ово важно муслиманима сведочи појава да родитељи пре свадбе своје ћерке од лекара траже „сертификат невиности“. Појавили су се и хирурзи који обнављају невиност (до маја 2004. то је у Холандији, на пример, плаћало социјално). Европске новине су чак објавиле интервјуе са таквим лекарима који су објаснили да девојкама поново формирају мембрану и постављају капсулу са вештачком крвљу.⁷ Такође, право да муслимани могу да туку жене и чак их убију „ради части“, изазива гнушање међу Европљанима. Не треба истичати да су Европљани убеђени да је њихова концепција односа између полова боља.

У Европској унији државе до скоро нису прикупљале податке о броју своје муслиманске популације, али се то мења, јер, на пример, Немачка покушава да установи број муслимана на својој територији.⁸ Муслимани су се сврставали у различите категорије приликом прикупљања података, као што је национално и географско порекло или расна и етичка припадност, тако да тренутни подаци о броју муслимана у Европској унији представљају заправо процене, а не тачно утврђене податке.⁹ Такође, тамо, као на пример у Немачкој, где су покушали и покушавају да утврде тачан број муслимана, наилазе на различите и сложене препреке, јер ова популација покушава да сакрије податке о свом броју. Слична је ситуација била у Србији на Космету и југу Србије, а то је, да се не заборави, подржано од европских политичара. Сада и они имају исти проблем.

Правна позиција ислама унутар држава Европске уније зависи од статуса и природе односа између државе и религије, а мање-више свуда се примењује принцип

⁵ Виталиј Наумкин, Мусульмане на Западе, <http://www.intertrends.ru/twenty-four/004.htm>

⁶ Исто.

⁷ James Chapman, Women get 'virginity fix' NHS operations in Muslim-driven trend, *Daily Mail*, November 15, 2007.

⁸ Муслимани имају већу стопу рађања деце од домаћег становништва, што је значајан фактор повећања њиховог броја. То такође забрињава демографе и политичаре у Европској унији.

⁹ Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, str. 205.

секуларизма, који дозвољава да држава сарађује са верским заједницама и институцијама. У неким државама повремено долази до судара делатности муслимана са политичким, безбедносним и правним поретком држава Европске уније и тада државе покушавају да уведу ред тако што не сарађују са верским заједницама муслимана и забрањују рад појединих џамија или имама.¹⁰

Социјално-економско стање муслиманске популације у Европској унији доста је лоше. Муслимани су најнезапосленија групација у Европској унији, често два до три пута већа од неких сличних имигрантских група. У Енглеској незапосленост међу муслиманкама износи до 20 посто, док је државни просек седам посто. Дискриминација је веома раширена када је у питању запошљавање, јер послодавци не желе да упосле муслимане,¹¹ што је емпиријски потврђено у различитим истраживањима. Такође, број затвореника муслимана је несразмерно велик у односу на друге становнике. У Енглеској 11 посто затвореника чине муслимани, Холандији 20, Француској више од 60 посто, иако муслимани чине тек око 10 посто популације ових држава.¹² Наравно, на питање ко је крив добијају се различити одговори.¹³

Подаци до којих се може доћи у вези са интеграцијом муслимана у Унију говоре да политика интеграције муслимана није била успешна. Али, главни проблем са муслиманима је у томе што се они нису интегрисали у политички, економски и правни поредак држава Европске уније, већ су, стварајући гета, наставили да живе по свом исламском културном, политичком и економском обрасцу, а он је често садржавао и радикализацију верског мишљења кроз екстремну политику вођења џихада (рата против неверника), који има и друга институционална и морална значења¹⁴ и политику извођења терористичких аката, односно подршку тероризму. Поред тога, гета су започела ширења, протерујући домаће становништво, а затим су се све чешће чула мишљења да ове чисте муслиманске територије треба да добију политичку аутономију и да живе на основу шеријата. То је код водећих држава Европске уније био знак за узбуну.¹⁵

Повећање броја муслимана у Европској унији довело је до сукоба између конзервативно усмерених муслимана и Европљана прожетих европским либерализмом. Свакодневно се бележе случајеви раста нетрпељивости између Европљана и муслимана. Појавио се радикални ислам који све више следе млади муслимани, спремни и на јавно изражавање незадовољства, а постоје и они који желе да пот-

¹⁰ Исламски тероризам и радикални ислам, те положај жена и равноправност полова су најважнији извор сукоба муслимана и држава Европске уније.

¹¹ Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, str. 205.

¹² Исто.

¹³ Види: Ђуро Бодрожић, Идеологија и религија, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010, стр. 143–154. Упор, Владан Станковић, Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010, стр. 127–142.

¹⁴ Раде Божовић и Војислав Симић у Речнику ислама управо наводе вишеспојност појма џихад. „Контроверзни верско-социјални, али и политички институт који има онолико значења колико има политичких и других амбиција да се овај институт разумео“. Данас, међутим, појам џихада код радикалних исламиста има шире значење и њиме су обухваћени сви неверници, тј. немуслимани. Види: Rade Božović i Vojislav Simić, *Rečnik islama*, Društvo srpsko-iranskog prijateljstva, Beograd, Društvo iransko-srpskogostnogorskog prijateljstva, Teheran, 2010, str. 73.

¹⁵ Види: Зоран Милошевић, „Бавк ислама“ хода Европом, *Печат*, Београд, бр. 216, 11. мај 2012, стр. 56–57.

чине Европљане својој вери и вредностима. Пошто муслимани живе у гетима, не интересује их социо-културни простор државе у којој живе и не асимилију се. Већина муслимани не прихватају европске демократске и правне норме и живе по законима шеријата, придржавајући се свог система етичких и социјалних вредности. Тенденција ка концентрацији имиграната на одређеним територијама се увећава, што, с друге стране, за последицу, поред осталог, има лакше очување идентитета. У неким срединама постоји страх да ове муслиманске територије неће у ближој будућности затражити и аутономију, а после и одвајање од матичне државе, јер су већ сада муслиманске територије у Европској унији „државе у држави“.¹⁶

Интеграцију муслимана у друштво држава Европске уније отежавају две околности: прво, оријентација на верско разумевање старог института – Дар ел ислам (простор који живи по законима ислама), а друго, особености законодавства држава Европске уније, које је либерално и неспремно да се сукоби са муслиманима, те стално попушта захтевима ове верске групације. Законодавство либералних држава омогућило је „рат са ферецама“ у Француској, маргинализацију муслимана у Немачкој и њихову гетоизацију у Енглеској, Белгији, САД, као и неким другим државама.

До 2011. године све државе Европске уније водиле су, добровољно или под притиском Брисела, политику мултикултурализма, која је облик етичког мишљења и политичког управљања којим се у први план истиче „мирољубива коегзистенција култура“, трпеливост, као и свестрано корисна размена између различитих културних, религијских и националних заједница.¹⁷ Али, после низа терористичких аката изведених од муслимана и радикалних политичких захтева, политичари најмоћнијих држава Европске уније (Француска, Енглеска, Немачка) најавили су крај мултикултурализма¹⁸ и жешћи однос према имигрантима (отварање курсева за учење језика, културе, поштовање услова уласка у земљу).¹⁹ Шта све ово значи било је нејасно. Али, данас се виде контуре нове државне политике водећих земаља Европске уније: асимиловати постојеће муслимане у Европи (пре свега у националном смислу) и, по могућству, превести их на хришћанство.²⁰

Подсетимо да је, на пример, пре неколико месеци Ангела Меркел изјављивала да политика лојалности према имигрантима муслиманима није дала резултат.²¹ Уместо да се integriшу, муслимани су наставили да живе по својим правилима, створивши у држави чисте исламске енклаве. Немачка влада је јавно манифестовала своје разочарење и сумњу у добросуседство и искреност исламских имиграната (влада у Бону још није начисто с ким има посла: са необразованим, агресивним екстремистима или са организованим наступањем ислама), те донело низ законских мера за поштовање усељавања нових имиграната и почела кампању наглашавања аутохтоних немачких вред-

¹⁶ Ольга Ефимовна Трофимова, Мусульмане и ислам в Западной Европе, стр. 52.

¹⁷ *Sociološki rečnik*, priredili: Aljoša Mimica / Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 338.

¹⁸ Види: Зоран Милошевић, Неонацизам или сукоб цивилизација, *Печат*, Београд, бр. 210, 30. март 2012, стр. 47–49.

¹⁹ Roberto Santoro, Quando l'Islam non farà più paura, *L'Occidentale*, 27/09/2010 ; Отто Ястров: Ислам и демократия несовместимы, *Eesti Paevaleht*, 04/02/2011; Упор.: Зоран Милошевић, Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010.; Зоран Милошевић, *Европски идентитет: будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

²⁰ Дарья Сивашенкова, Германия: джихад или мультикультурализм, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/31-08-2012/1126806-multiculturalism-0/>

²¹ Исто.

ности и традиције засноване на хришћанству.²² Оваква нова имиграциона политика водећих држава Уније у научним круговима оцењена је као раст страха од муслимана.²³ Међу аутохтоним становништвом Европске уније постоји мишљење да муслиман(и) јесте једнако *насилју* и *одбијање интеграције* у државе које су их примиле.

Али, праћењем неких медијских активности и поступака можемо констатовати да је већ наступила примена нове интеграционе политике муслимана у Европској унији, те да су владе ипак закључиле да је споменуто мишљење (муслиман = *насилје*+*одбијање интеграције*) исправно. Наравно, ако би се анализирано и искуство Срба са муслиманима дошло би се до закључка да је страх Европљана од ислама оправдан, јер примењена методологија муслимана у Југославији сада се примењује у Европској унији.

Индикатори нове политике интеграције према имигрантима муслиманима

Припрема јавности за ову нову политику у Немачкој, Енглеској и Француској врши се свакодневно, а посебно је важна и интересантна употреба тајних служби (што сведочи о веродостојности), које су преко различитих телевизија објавиле тајно снимљена врбовања деце за џихад, која су слушала приче о рату против неверника и о томе како ће Алах сваком муслиману који пође тим путем обезбедити рај, а у рају разна задовољства. Младићи су, наравно, како то приказују камере, слушали отворених уста. Зато је, поред низа других мера, немачка влада одлучила да уведе у школе нови предмет – Основи ислама.²⁴ Покрајина Северна Рајна-Весфалија прва је немачка земља која је то урадила. У Немачкој ове школске године има 700 000 ученика муслиманске вере, који су до сада били „лак плен“ проповедника џихада. Децу уче исламу преко цртаних стрипова – чији су главни јунаци херој дечак Билал и девојчица Сара.²⁵ Жеља владе је да се деци која следе ислам поручи да не морају да бирају између тога: бити муслиман или Европејац (Немац), већ да могу бити муслимани и Немци – истовремено. Но, овде је већ настао проблем. Многи се питају могу ли се црнопута деца пореклом са Блиског истока идентификовати са Билалом и Саром који су плавокоси и личе на неког Ханса и Грету, а не неког са Блиског истока? Часови из ислама нису обавезни (за сада) и родитељи одлучују да ли ће деца похађати ову наставу. Новина је да закон дозвољава да дете које напуни 14 година само одлучи да ли ће ићи на ове часове. У том узрасту деци се нуди и други предмет – Основи религија, што значи да ће се учити и о Јеванђељу и римокатолицизму, што наводи на закључак да влада ипак жели да провери децу следбенике ислама, али поступно.

²² Види: Osman Đogić, Islam in nasilje, u zborniku: *Religija in nasilje*, eseji i rasprave, uredila Iztok Simoniti i Peter Kovačič Peršin, Fakulteta za družbene vede in i Revija 2000, Ljubljana, 2008, str. 83.

²³ Анастасија Понамарева, Мусульмане Европы: прогрессирующий фактор страха, *Индекс безопасности*, 2007, Москва, №3, стр. 61–79.

²⁴ Игорь Буккер, Джихад: Европу взрывают изнутри? <http://www.pravda.ru/faith/dialog/30-08-2012/1126604-jihad-0/>

²⁵ Упор.: Зоран Милошевић, Стрипови, ислам и „мисионарска пропаганда“, *Печат*, Београд, бр. 220, 8. јун 2012, стр. 51–53.

На овај корак немачка влада се одлучила, како сведочи *Шпигл* (30. август 2012), због тога што заговорници џихада врбују људе по целој Европи, а посебно у Немачкој. Наведена новина придружила се кампањи, објављујући приче двоје младих људи – (бившег) исламског екстремисте Џамала, који се бавио регрутацијом младих од 15 до 25 година у Хамбургу „за борбу против неверника“ и „трофеја“ исламиста Бора, који је прошао војну обуку у немачкој војсци, радио за исламисте и показао се.²⁶

„Хрислам“

Када се ради о проналажењу обрасца праве политике према муслиманима, мора се рећи да је у неким европским државама помогао и сам живот, односно интереси запослених у римокатоличким школама да сачувају посао. Наиме, што се више Европа удаљавала од својих хришћанских корена, од традиционалне породице и од рађања деце, то су родитељи мање давали своју децу у римокатоличке школе, а на њихово место долазе деца имиграната муслимана. Тако се створила парадоксална ситуација да о хришћанству уче деца муслимана, а не деца хришћана. Директори школа, али и државне власти затварају очи пред чињеницом да су деца које уче о хришћанству друге вере, да им школе не би затворили, а они остали без посла. Наиме, мањи број родитеља имигранта са радошћу дају своју децу у ове школе, јер мисле да ће тако „пустити корене“ у новој отаџбини. У Бирмингему, на пример, где живи изузетно много муслимана, у локалној римокатоличкој школи има 500 ученика, а мање од 10 одсто су хришћани. И овде се догађа незамислива ситуација: деца дела локалних имама служе и прислужују у цркви, певају за певницом... „Деца учествују у религиозним обредима, васкршњим и божићним јутрењима, а нека прислужују и на миси“, истиче директор школе Џон Хабинс. Свештеник Бернард Кели сматра да школа никада до сада није имала тако присну везу са црквом. „Ученици узимају учешће у литургијском животу и различитим црквеним празницима са дозволом родитеља. То је нова реалност за Цркву“. Нова реалност састоји се у томе да родитељи муслимани, чак „тврди“ муслимани, лично доводе своју децу у хришћанску школу и дозвољавају им да учествују у богослужењима и прослави празника друге религије, иако у самој Енглеској постоје приватне школе где се исповеда ислам најекстремнијег смера.²⁷

Како се створила оваква ситуација? Шта ће бити када деца муслимана, полазници римокатоличких школа једног дана објаве да верују не у Мухамеда, већ Исуса Христа? Али, наставници римокатоличких школа сматрају да се овде ради о рационалности родитеља који деци желе да обезбеде нормалну интеграцију у енглеско друштво. Прво, деца која дођу не знају ни речи енглеског, а у овим школама га науче. И управо овде почиње заплет. Наиме, у Енглеској, која живи у духовном вакууму, нација је ослабљена, духовно парализована, па важна места могу заузети досељеници који ће имати живу веру којом ће у Европи распалити ватру живота.

Овде треба подсетити на то да је, у протеклом веку, енглески писац Честертон, исмејавајући моду стапања религија, назвао покушај уједињења хришћанства и ислама „хри-

²⁶ Исто.

²⁷ Дарја Сивашенкова, Мусульмане отдают детей католикам?, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/29-08-2012/1126342-muslimchildren-0/>

слам“, јер човек који прими хришћанство, а био је муслиман, не одриче се свих вредности и идеја које је усвојио из претходне религије, тако да није ни потпуни хришћанин ни потпуни муслиман – већ хрисламиста. Чини се да су се његова размишљања остварила у данашњој Енглеској, где „хрислам“ живу у свакодневном животу значајног броја људи и деце, а судећи према практичним корацима енглеске владе постаје и званична политика.²⁸

Ка асимилацији муслимана

Телевизијска компанија *The Way TV* објавила је да почиње са емитовањем новог ријалити шоуа са необичним религиозним садржајем. Са екрана ове телевизије бивши муслимани ће говорити о свом преласку на хришћанство и о свом искуству после тог чина, као и о ономе што су доживели. Овај нови ријалити шоу ће се гледати и на Блиском истоку и Северној Африци, САД и Канади.

У уредништву телевизије кажу да је већ неколико деценија Запад подвргнут прозелитизму досељеника из исламског света, те да је на ислам прешло мноштво аутохтоних Европејаца, што, према мишљењу аутора емисије, није било паметно. Истовремено, прелазак из ислама у хришћанство на Блиском истоку је нешто сасвим друго: тамо је то резултат принуде, а не слободног избора. Тамошњи медији извештавају о сваком преласку хришћана на ислам као о „победи ислама“, не проверавајући да ли се ради о слободној вољи или о преласку на ислам под притиском. О обратним случајевима, када муслиман прима хришћанство се не говори, иако има таквих примера, а сам тај чин те људе на Блиском истоку чини мученицима, јер постају мета радикалних исламиста, који често убијају такве људе или чланове њихових породица.

The Way TV је религиозна (хришћанска – не каже се да ли протестантска или римокатоличка) телевизија која програм емитује у Канади, на Блиском истоку и у Северној Африци, а која је решила да исправи ову неправду пуштајући у етар ријалити шоу **Becoming... Christian from Muslim** (Кад муслиман постане хришћанин). Према замислима аутора, у емисији ће новообращени поделити са гледаоцима своје духовно искуство: зашто се, како и у каквим условима њихово срце окренуло Христу. Програм ће бити емитован на два језика: енглеском и арапском, како би привукли пажњу блискоисточне и афричке публике. Извршни директор *The Way TV* не крије да емисија има и мисионарски циљ. „Пут од ислама ка хришћанству је важно, захтевано искуство. Молим се Господу да на овај начин привуче у своје стадо милионе људи“.²⁹

Једна од оних који желе је да учествују у емисији је Арапкиња Худа (у преводу са персијског име значи Бог), јер, како каже, многи муслимани мало знају о хришћанству. „Мени је жао што раније нисам упознала Христа, просто не могу да верујем шта сам пропустила“. Худа је прешла на хришћанство 2009. године, после вишегодишње страшне борбе у срцу и души. Сада жели да говори људима о лепоти хришћанства и о томе шта друге религије немају, а шта има хришћанство.

Емисија има не само разговоре са онима који су са ислама прешли на хришћанство, већ и мноштво других садржаја, попут питања и одговора, секвенци из реалног живота,

²⁸ Исто.

²⁹ Дарња Сивашенкова, Реалити-шоу „Из мусульман - в христиане“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/26-08-2012/1126013-muslimintochristian-0/>

делове из серија и филмова. Они који су видели нови ријалити сматрају „да је емисија моћна, 'разорна бомба', која проблему вере пролази на модеран и ефикасан начин“.

Могло би се закључити да европска култура ипак делује на вредности ислама, тако што се исламска форма чува, али се мења суштина, тј. свест муслимана.

Уместо закључка: шта треба знати о последицама проверавања

Ислам је прилично насилно мењао свет око себе, а и даље користи овај метод за ширење (џихад) и разне врсте сејања страха код немуслимана, који нестаје преласком на ислам. Мимо данашњег установљеног обичаја у Европској унији „политичке коректности“ да се не говоре непријатне ствари, ипак треба нагласити да у неким савременим уџбеницима ислама за основне и средње школе пише да је џихад обавеза муслимана, те да је и један од (пет) стубова ислама. Подсетићемо да све исламске државе пре пријема у Уједињене нације морају да се одрекну вођења џихада. То није, наравно, случајно, већ пракса настала на основу познавања природе ислама. Данас Европска унија, односно њене водеће државе: Немачка, Француска, Велика Британија, као и неке друге мање, покушавају да асимилију муслимане и, по могућности, преведу их на хришћанство. Да ли би тиме проблем био решен?

Подсетићемо да је С. Наипал изнео тврдњу да је ислам религија Арапа, те да је натоварена неарапским народима силом. Преобраћени народи ислама изгубили су везу са властитим идентитетом и својом предисламском прошлосту, те су осуђени на неизвесност обожавања на страном језику и везаност за света места у страним земљама. **Ислам је имао, углавном, разоран ефекат на преобраћене народе**, те од тада у делу науке постоји став да су муслимани заправо прве жртве ислама. Да бисте били преобраћени морате уништити своју прошлост, уништити своју историју, морате је запечатити и рећи: „моја древна култура не постоји, она није важна“. Сада муслимани у Европској унији морају да кажу да њихова култура и историја више нису добре и добродошле. То, другим речима, значи да, **када мноштво људи буде изложено преобраћењу формираће се услови живота који продуктују сталну неизвесност и нестабилност друштва и институција**. Код преобраћеника ништа није трајно: ни идеологије, ни савезништва, ни производња, ни културни модели – они стално продуктују неизвесност, несталност и радикалне осцилације, што је евидентно и на Балкану, било код оних који су прешли на ислам или римокатоличанство. Другим речима, блокира се развој, модерност и нормалан живот. Код њих нема поретка, нема људских права све док постоје они који их подсећају да постоји њихова древна култура и заједница из које су потекли. Превазилажење неизвесности је за њих практично немогућа мисија са два могућа решења: постати део исте такве преобраћене заједнице или се асимиловати у доносиоце новог идентитета. Повратка својој природној, предисламској заједници је најмање вероватни пут, али и најправилнији.

Можемо, дакле, рећи да водеће државе Европске уније крећу, када је у питању интеграција муслимана, на један тежак пут, са неизвесним резултатом. Биће потребно много мудрости, ресурса и материјалних и људских, да се нова интеграциона политика муслимана оствари и донесе плодове. Међутим, чињеница је и да се не може више живети у страху и да се нешто мора урадити, а можда ова нова интеграциона и социјализаторска политика досељеника из исламског света у Унију, ако се покаже успешном, постане образац и за формирање идентитета и на Балкану?

Литература

1. Allawi, Ali A.: *Kriza islamske civilizacije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012.
2. Бодрожих, Ђ.: Идеологија и религија, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010.
3. Božović, R., Simić, V.: *Rečnik islama*, Društvo srpsko-iranskog prijateljstva, Beograd / Društvo iransko-srpskokocnogorskog prijateljstva, Teheran, 2010.
4. Буккер, И.: Джихад: Европу взрывают изнутри? <http://www.pravda.ru/faith/dialog/30-08-2012/1126604-jihad-0/>
5. Đogić, O.: Islam in nasilje, u zborniku: *Religija in nasilje, eseji i razprave*, uredila Iztok Simoniti i Peter Kovačič Peršin, Fakulteta za družbene vede in i Revija 2000, Ljubljana, 2008.
6. Јанулатос, А.: *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005.
7. Ястров, О.: ислам и демократия несовместимы, *Eesti Paevaleht*, 04/02/2011
8. Милошевић, З.: Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010.
9. Милошевић, З.: *Европски идентитет: будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
10. Милошевић, З.: Неонацизам или сукоб цивилизација, *Печат*, Београд, бр. 210, 30. март 2012.
11. Милошевић, З.: „Баук ислама“ хода Европом, *Печат*, Београд, бр. 216, 11. мај 2012.
12. Милошевић, З.: Стрипови, ислам и „мисионарска пропаганда“, *Печат*, Београд, бр. 220, 8. јун 2012.
13. Наумкин, В.: Мусульмане на Западе, <http://www.intertrends.ru/twenty-four/004.htm>
14. Понамарева, А.: Мусульмане Европы: прогрессирующий фактор страха, *Индекс безопасности*, №3, Москва, 2007.
15. Тодоровић, Ј.: Политика азила у Европској унији, *Политичка ревија*, Београд, бр. 1, 2010.
16. Трофимова, О. Е.: Мусульмане и ислам в Западной Европе, *Мировая экономика и международные отношения*, Москва, №10, 2009.
17. Станковић, В.: Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја, *Политичка ревија*, Београд, бр. 3, 2010.
18. *Sociološki rečnik*, priredili: Aljoša Mimica / Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
19. Santoro, R.: Quando l'Islam non farà più paura , *L'Occidentale*, 27/09/2010
20. Сивашенкова, Д.: Германия: джихад или мультикультурализм, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/31-08-2012/1126806-multiculturalism-0/>
21. Сивашенкова, Д.: Мусульмане отдают детей католикам?, http://www.pravda.ru/faith/dialog/29-08-2012/1126342-muslim_children-0/
22. Сивашенкова, Д.: Реалити-шоу „Из мусульман – в христиане“, http://www.pravda.ru/faith/dialog/26-08-2012/1126013-muslim_into_christian-0/
23. Chapman, J.: Women get 'virginity fix' NHS operations in Muslim-driven trend, *Daily Mail*, November 15, 2007.

СТРАТЕГИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У РЕШАВАЊУ ДУЖНИЧКЕ КРИЗЕ У ЗЕМЉАМА ЕВРОЗОНЕ

Слободан Ђуровић, Милан Ђуровић и Јелена Ђуровић
Универзитет Привредна академија у Новом Саду
– Факултет за економију и инжењерски менаџмент

Европска унија настала је 7. фебруара 1992. године, потписивањем Маастрихтског уговора и уговора којим је извршено удруживање Европске заједнице, односно раније Европске економске заједнице за угљ и челик и Европске заједнице за атомску енергију.

Уједињене Европе са заједничким, политичким, институционалним оквиром је врло стара, јер се могу пронаћи елементи политичке, административно културне и уније још за време Римског царства. После Другог светског рата политички услови су променили и највећи број земаља западне Европе дефинитивно се определио за демократију и идеју братства и солидарности међу народима. То је створило могућност да се реализује идеје за интеграцију и настанак Европске уније. Европска монетарна унија ЕМУ је 1. јануара 1999. године увела евро као званичну валуту, чиме је престанак постојања националних валута отклонио сваки девизни ризик у трансакцијама унутар Европске уније и донело велике уштеде због престанка конверзије националних валута. Светска економска криза траје већ годинама, а већина економских аналитичара повезује њен почетак са великом куповином некретнина у САД, јер су банке одобравале високоризичне кредите са малом отплатном моћи особама које касније нису биле у могућности да отплаћују своје обавезе. У децембру 2008. године, званично је потврђена рецесија у САД, као и у осталим земљама света, која је била још 1929. и трајала до 1934. год.

Европска унија има око 500 милиона становника и 27 земаља чланица, само 17 у својим земљама користе евро као националну валуту и зато те земље називамо да припадају „еврозони,„. У Унији је неуједначени привредни развој, јер на једној страни имамо Немачку, која је у 2011. години имала преко 2 билиона евра спољнотрговинског промета, а на другој страни имамо Грчку, Бугарску, Румунију, Италију, Шпанију, Португалију и Ирску итд. које имају изузетно велике финансијске – дужничке проблеме у својим земљама. Грчка има око 370 милијарди евра националног дуга. У 2012. години, Агенција „Стандард енд пурс“ снизила је кредитни рејтинг девет земаља Европске уније, што ће још више продужити дужничку кризу у еврозони. Европска унија тражи одређена решења да одржи еврозону, јер у случају распада евра, сигурно би дошло и до распада Уније. Немачка и Француска имају одређена решења за одр-

жавање еврозоне, која воде ка формирање Савеза европских држава (СЕД), са већим правима одлучивања и који би били на чело те државе, као и са већим обавезама држава чланица. Они имају и друго решење, да се Европска унија подели на две целине, и то: група земља које су развијене и друга група, коју чине не развијене земље.

Кључне речи: *Европска унија, евро, еврозона, дужничка криза, светска економска криза, финансије*

Увод

Европска унија настала је на основу оснивачких уговора и амандмана, односно допуне тих уговора који су, такође, усвајале државе чланице. Државе чланице Уније обавезне су да директно гарантују права која су предвиђена за њихове грађане и да се у том смислу налазе под супервизијом као што је Комисија и Суд за људска права. Идеја о уједињењу Европе са заједничким политичким институционалним оквиром је врло стара, јер се елементи политичке, административно-културне уније могу пронаћи још за време Римског царства. После Другог светског рата политички услови су се променили и највећи број земаља западне Европе дефинитивно се определио за демократију и идеју братства и солидарности међу народима. То је створило могућност да се реализују идеје за интеграцију и настанак Европске уније. Идеја о европским интеграцијама настала је у периоду између два светска рата и везује се за име Куденоф-Калергрија и Аристида Бријана. Такође, њеном развоју веома је допринео Винстон Черчил и оснивачи европских заједница – Роберт Шуман, Жан Моне, Спак и Де Гаспери. Политика Европске уније о интеграцијама земаља јужне и југоисточне Европе развија се у складу са намером да се отклони диспарат између богатих и сиромашних земаља. Таква намера била је садржана у Римском уговору из 1957. године, на почетку у оквиру заједничке пољопривредне политике, када се вршила расподела средстава сиромашним земљама. Мастрихтски уговор је додао нови импулс интеграционих процеса европске политике, јер Унија, чак и после Мастрихта, остаје далека за поједине неразвијене земље, као што је наша. Европска унија настала је 7. фебруара 1992. године, потписивањем Мастрихтског уговора и уговора којим је извршено удруживање Европске заједнице, односно раније Европске економске заједнице за угљ и челик и Европске заједнице за атомску енергију. Европска монетарна унија ЕМУ је, 1. јануара 1999. године, увела евро као званичну валуту, чиме је престанак постојања националних валута отклонио сваки девизни ризик у трансакцијама унутар Европске уније и донео велике уштеде због престанка конверзије националних валута. Почетком 2001. године у Немачкој су се мењале две ДМ за један евро, а цене су остале исте.

Светска економска криза траје већ годинама, а већина економских аналитичара повезује њен почетак са великом куповином некретнина у САД, јер су банке одобравале високоризичне кредите са малом отплатном моћи особама које касније нису биле у могућности да отплаћују своје обавезе. Светска економска криза настала кретање ка рецесији и у јулу 2007. године у САД долази до кредитних губитака који се повезују са некретностима које износе између 50 и 100 милијарди УС долара. У августу исте године француска банка ПНБ Парибас прва је подигла своје ка-

мате на кредите, како би смањила кредитну експанзију. У јануару 2008. године и Светска банка предвиђа спорији раст светске глобалне економије, а берзе бележе највећи пад цена акција од 11. септембра 2001. године.

У децембру 2008. године званично је потврђена рецесија у САД, као и у осталим земљама света, која је била још 1929. и трајала до 1934. године. Координирају се акције са пет водећих светских банака света да се са неколико хиљада милијарди УС долара помогне својим банкама. Излаз из рецесије очекује се сваког месеца или година, али на резултате привредног раста и запошљавање у појединим земљама Европске уније мора још да се чека. У светским економским форумима постоје подељена мишљења о томе да ли излаз из рецесије може да се постигне смањењем буџетске потрошње или већим улагањем и запошљавањем грађана.

Више аргумената има друга варијанта, јер са повећаним запошљавањем доћи ће и до веће производње, што указује и на веће профите.

Европска унија има око 500 милиона становника и 27 земаља чланица, а само 17 у својим земљама користи евро као националну валуту, па се каже да припадају „еврозони“. У Европској унији је неуједначени привредни развој, јер је на једној страни Немачка, која је у 2011. години имала 2 билиона евра спољнотрговинског промета, а на другој Грчка, Бугарска, Румунија, Италија, Шпанија, Португалија и Ирска које имају изузетно велике финансијске проблеме у својим земљама. Грчка има око 370 милијарди евра националног дуга, или национални дуг према бруто домаћем производу ове земље (БДП) прелази 160 посто. Италија, такође, има близу 2.000 милијарди евра националног дефицита и према БДП прелази 120 посто. Шпанија, Португалија и Ирска имају велике економске проблеме, са изузетно великом незапосленošћу грађана, која прелази 20 посто радно способних и великим спољним дугом.

У 2012. години, Агенција „Стандард енд пурс“ снизила је кредитни рејтинг девет земаља Европске уније, што ће још више продужити дужничку кризу у еврозони, уз сталну претњу поновног враћање у рецесију, што би имало погубне последице за привреду Европске уније.

Фактори развоја

Европско уједињење има свој правни статус јер су га прихватиле државе чланице, а са друге стране потребно је извршити анализу политике уједињења са целокупним интеграционим процесом.

Садашњи облик интеграција, у ствари, постигнут је посредством конструкције државе нација, јер су само државе чланице имале могућност да стварају институције европских интеграција. На почетку је политика европских интеграција настајала на основама елемената међународног правног субјективитета држава и међународне организације настале вољом тих држава.

Основни елементи институција Европске уније настали су на основу оснивачких уговора и амандмана, односно допуне тих уговора који су, такође, усвајале државе чланице.

Државе су задржавале контролу над тим уговорима, што потврђује чињеница из блиске прошлости када није усвојен европски Устав, нити је успостављена европска федерација, као и када није усвојен Лисабонски споразум у поједине земље чланице.

Тај моменат у делу научних кругова оцењује се као не баш срећан исход, иако је основна сврха била да се изврши револуционарна промена статуса саме Европске уније.

Државе остају главни актери креирања политике у Европској унији, а заједничка политика води се посредством Савета који има карактер међувладиног органа. Зато Унија функционише у контексту Европе нација, односно Европе држава. Уколико је Савет Европе најважнији орган морали би закључити да доминира међувладина структура одлучивања. Поједини аутори истичу да се посредством европске Конвенције успоставља нека врста наднационалног оквира, јер су државе обавезне да директно гарантују права која су предвиђена за њихове грађане и да се у том смислу налазе под супервизијом Комисије и Суда за људска права.

Поред тога, потребно је да се утврди како интеграција у Европску унију постаје важан фактор за све земље у сачињавању одлука унутар оквира садашње институционалне структуре. Није могуће одрећи се постојања сукоба између европеизма, национализма и регионализма, нити да се карактер тих односа мењао кроз историју.

Такође, идеја интеграције у Унију имала је снажан утицај, нарочито пре него што је успостављена Европска унија.

Идеја о уједињењу Европе

Почетна идеја о уједињењу у Европску унију у садашњој организационој структури унутар националних држава везује се за оно време када су биле формирале садашње државе у Европи. Ако погледамо овај политички феномен у садашњости претходно би морали указати на извесне односе између национализма и европеизма као основу за стварање Европске уније.

Међутим, сама идеја о уједињењу Европе са заједничким, политичким и институционалним оквиром је врло стара, јер се могу пронаћи елементи политичке, административне и културне уније још за време Римског царства.

Било је неколико покушаја да се оживе идеје универзализма Римског царства нарочито за време Средњег века. Уколико би у разматрање уврстили, политичке и културне факторе у дугим политичким процесима који су претходили формирању националних држава морали би рећи да је тај процес завршен у 19. веку и у првим декадама 20. века.

То се поклапа са временом када су Немачка и Италија постале независне и када су народи централне и источне Европе могли слободно да врше своје право на самоопредељење.

Тај процес који је, у ствари, довео до стварања националне независности и државног јединства не би се могао одрећи постојање извесне некада минималне врсте интеграције. Она је преживела кроз векове, наравно заснована на различитим мотивационим жељама за уједињењем ради постизања одређених циљева.

После Другог светског рата политички услови су се променили и највећи број земаља западне Европе дефинитивно се определили за демократију и идеју братства и солидарности међу народима. То је створило могућност да се реализује идеја о интеграцији и настанку Европске уније. Та идеологија била је протагонист федералне идеје створене унутар европских држава. И ако је постизање европске федерације још увек далеко, успех ове идеје је евидентан у Европској унији и Савету Европе које су се веома развиле од своје почетне форме и достигле изузетне резултате.

Све западноевропске државе трансферисале су део својих суверених права на Европску унију која има скоро све елементе и креће се у извесном смислу према федерализму. У међувремену су централноевропске и источноевропске државе стартовале у интеграционим процесима као чланице Савета Европе и биле су одушевљене идејом приступања Унији у блиској будућности. Европски федералистички покрет који је био снажан, нарочито на крају Другог светског рата у неколико европских држава играо је веома важну улогу у стварању европског јединства.

Ова идеја добила је своје место кроз валоризацију заједничког културног идентитета и нових вредности, као што су демократија, владавина права, људског достојанства и људских права. При томе треба имати у виду да та идеја није сасвим нова и да је достигла своју кулминацију у другој половини прошлог века. Међутим, идеја европских интеграција настала је у периоду између два светска рата и везује се за име Куденоф-Калергрија и Аристида Бријана. Такође, њеном развоју веома су допринели Винстон Черчил и оснивачи европских заједница – Роберт Шуман, Жан Моне, Спак, Де Гаспери.¹

Ове интеграционе идеје следиле су жеље дугог политичког процеса који је настајао у новом времену и који је требало прогресивно имплементирати. Извесна висока тачка достигнута на овом степену еволуције означена је у преамбули Маастрихтског уговора у којој се каже да се наставља процес који би створио највеће јединство међу народима Европе.

Могући модели интеграција у Европи

Приступање Европској унији има основну намеру да се обезбеди што непосредније учешће грађана држава чланица и да се осигура веће благостање њиховим земљама. У научној теорији утврђено је да постоје најмање три могућа модела интеграција у Европи.

Први је културни модел који се заснива на разликама интеграција идентитета и узима у обзир културне факторе који се врло често разликује од политичких и локалних традиција. Те разлике нису се сасвим изгубиле, нити промениле, упркос вековима политичког уједињења и озбиљних дуготрајних напора да се потпуно елиминишу.

Велики се значај решавања тога питања огледа у томе да постоји додатни фактор који је врло важан на путу постизања што већег јединства европских држава. Њихове разлике су опште признате, утврђене су, али такође укључују разлике у другим бројним културним аспектима. Због тога их је било потребно заштитити и помоћи им да развију сопствену културу, што је доводило до стварања интернационалних земаља.

Овај приступ, типично базиран на култури, паралелан је процесу који је, пре свега, донео формирање националних држава. То је доказ постојања различитих израза осећаја исте припадности који је водио националном уједињењу. У исто време, такав осећај може да доведе до аутономије унутар националне државе са признањем локалних разлика унутар уједињеног националног оквира. То, такође, може да се изрази између концепта аутономије и независности. Обе претпостављене позиције заједништва у правном смислу подвргнуте су активностима различитих фактора независних или аутономних, али без спољног мешања.

¹ Gross, D. Steinherr, A. "Economic Transition in Centrl and Eastern Evrope", Plating the Seeds, Cambridge University Press, London, 2004. p. 9.

Разлика између ова два концепта јесте што право на независност припада државама према међународном праву, а право на аутономију националним заједницама према унутрашњем уставном праву.

Интеграција држава налази се у основи културних интеграција, што укључује надлежност да функционише на основу сопствених норми и да то омогућава одређен степен могућности креирања различитих правних режима унутар јединствене државе.

Посредством права као социјалног феномена исказују се потребе предвиђања неке диференцијације, што је посебно евидентно код локалних заједница где се узимају у обзир различите традиције и обичаји.

Културна диференцијација може се рефлектовати у правилима посебних законских режима у аутономним интеграцијама без постојања националног интереса под претпоставком да национална заједница изражава заједнички поглед.

Из таквих разматрања долази се до става да право на самоопредељење постаје инструмент владања на страни држава. У оквиру тога, да би се заштитила сопствена култура, према међународном праву, аутономија кореспондира у значајном смислу са могућношћу да се постигне посредством стварања нормативне основе за регулисање интеграција и националних односа. Све тенденције се не могу уклопити у оквиру оваквог приступа, јер постоје бројне различите релације између интеграционих тенденција унутар држава чланица Европске уније. Међутим, у сваком случају, овај развој је интересантан у контексту европских интеграција, иако је такав модел био понекад супротан са извесним савременим тенденцијама.

Други модел је административни приступ који је различит од претходног културног и обично има за резултат успостављање интеграција, чак и у земљама без етничких мањина и популацијом потпуно интегрисаном у јединствену националну заједницу.

У овим случајевима разматрање ефикасности независних политичких приступа води понекад преношењу одређених надлежности које укључују право доношења одлука на нивоу локалне администрације и у том случају, уместо да се говори о администрирању, могли бисмо рећи да је реч о реалној аутономији.

Овај приступ био је веома близу ставовима генералне аутономије и ако остају различите аутономије, потребно је нагласити да се у оба случаја захтева преношење надлежности. Оба модела захтевају од политичких институција, које су остале директно у локалним заједницама, концепт локалне одговорности.

То је био један од разлога зашто су чланице уније: Француска, Шпанија и Италија предузеле интеграционе реформе и што су Савет Европе и Европска унија подржале процес интеграција.

У овом случају постиже се већи степен демократије што је основа модела европских интеграција заснованог, осим тога, и на томе да дозвољава народима да директно одређују и контролишу политичке процесе.

Уз коришћење грађанских права, посредством политичких и административних процеса и процедура, што има за резултат да грађани буду задовољни или незадовољни својом владом. Ова форма регионализма требало би да произведе неку врсту политичке ефикасности регионалне власти на плану националног планирања у економским активностима, упркос томе да је оно резервисано за државне централне власти у Европској унији.

У овим пословима у Унији појављују се велики проблеми у вези с начином економског уједначавања територија. Можда је много лакше ограничити културну инте-

грацију са практичног становишта у односу на административну, јер оба модела принципијелно не решавају у довољној мери економске проблеме садашњих и будућих чланица Уније. Овај приступ је економски и јавља се као последица намере да се оствари држава благостања у Европи, што би била практична последица нове улоге администрације постигнуте у процесу интеграција.

Поред тога, и концепт ефикасности различито се третира у земљама чланица Уније, јер имамо економску ефикасност која се може мерити у свакој држави кроз коштања добара. Ефикасност се посматра као политички концепт, а форма ефикасности везана је за употребу адекватних економских, политичких и културолошких показатеља. Према томе, разлике између интеграција у Унију постоје између земаља бивших и садашњих чланица, јер се ограничавају административни финансијски критеријуми афирмације јавних интереса и доношења најефикаснијих одлука за даљи развој. Међутим, јасно је да неки од њих евидентно припадају националној заједници у целини, а други локалним заједницама.²

Трећи модел је економски приступ. Он омогућава да локалне и регионалне власти земаља чланица могу имати ефективни ауторитет и да обезбеде одговарајућу политику фаворизовања раста мање развијених, као и да се обезбеди оздрављење њихових економија када се сусретну са повременим или структуралним кризама.

Овај приступ је присутан у свим модерним државама благостања, јер одлуке се доносе уз сагласност свих држава чланица Европске уније. Зато је и разумљива жеља Уније да пренесе део својих структуралних и економских политика на европски ниво.

Интеграција земаља јужне и југоисточне Европе

Политика Европске уније о интеграцијама земаља јужне и југоисточне Европе развија се у складу са намером да се отклони диспаритет између богатих и сиромашних земаља. Таква намера била је садржана у Римском уговору из 1957. године, на почетку заједничке пољопривредне политике, када се вршила расподела средстава сиромашним земљама.

У Мастрихтском уговору о Европској унији присутна је намера да ова политика промовише општи хармонични развој Уније, како би се смањиле разлике између нивоа развоја различитих земаља чланица. Ова политика Европске уније је кроз уједначавање економског политичког и културолошког развоја земаља чланица утврђена кроз структурни фонд, кохезиони фонд и другим званично постојећим финансијским инструментима. Приступање Европској унији део су заједничке политике потребне да се отклони разлика у њиховом садашњем нивоу развоја и у односу на просек у Унији. Ово није пут који омогућава да се таква интеграциона политика сматра завршеном када све земље јужне и југоисточне Европе буду приступиле Унији, већ треба наставити са планским развојем и економским уједначавањем.

Јединствени европски акт увео је концепт економске и социјалне уједначености, јер јединствено тржиште је захтевало дубљу економску повезаност, а посредством регионалне политике желели су се отклонити проблеми настали као последица либерализације тржишта.

² Уговор о оснивању Европске Уније, Службени лист ЕУ, C-213. 1992. стр. 8.

Европска унија је предузимала веома ограничене мере у директивама које се односе на овај последњи степен европске интеграције; успостављен је Саветодавни комитет власти и неслужбена Скупштина Европске уније.

Мастрихтски уговор је додао нови импулс интеграционих процеса европске политике, јер Унија чак и после Мастрихта остаје далека за поједине неразвијене земље, као што је наша.

Позната је европска политика, која укључује питања надлежности државних власти на пољу економије, културе, јавног здравља, едукације, стручног усавршавања и пројекта за младе. Ове чињенице јасно указују на то да Европска унија треба да има генералне циљеве у складу са европском политиком и општим интересом.

Таква прогресивна институционализација омогућава да њихове локалне власти буду у смислу европске сарадње директно везане са европским институцијама. То не би значило да све државе чланице морају успоставити исте типове власти и економског развоја на њиховој територији. Мале државе, као што је Луксембург, представљају се као јединствене у тим европским институцијама. Поред тога, постоје и друге форме представљања интереса, преко асоцијација градова и других локалних власти. У овом случају, само директна учешћа власти који би носили политичку одговорности за популације може да донесе адекватну одлуку локалних потреба.

Формирање Европске уније

Потписивањем Мастрихтског уговора, 7. фебруара 1992. године, и уговора којим је извршено удруживање Европске заједнице, односно раније Европске економске заједнице, Европске заједнице за угљ и челик и Европске заједнице за атомску енергију, настала је Европска унија.

Европски парламент, као орган управљања, први пут се јавља у Уговору о оснивању Европске заједнице за угљ и челик под именом „Заједничка скупштина“. Под истим именом он се јавља у Уговору о оснивању Европске економске заједнице и у Уговору о оснивању Европске заједнице за атомску енергију.³

Циљеви заједничке и безбедносне политике Европске уније су:

- остварење економског и друштвеног напретка, као и високе запослености,
- потврђивање свог идентитета на међународној сцени, посебно остваривање заједничке спољне и безбедносне политике у оквиру које се оквирно креира заједничка одбрамбена политика ради остваривања заједничке одбране,
- побољшање заштите права и интереса народа држава чланица успостављањем грађанске Европске уније,
- одржавање и развој Уније као подручја слободе, сигурности и правде на којем је гарантована слобода кретања у складу са одговарајућим мерама, а што не укида контролу спољних граница, право азила и борбу против криминала,
- испуњавање прихваћених задатака и изградња одговарајућих средстава за обезбеђивање ефикаснијег функционисања институција заједнице,
- конзистентност спољне политике Уније као целине, посебно у области безбедности, економске и развојне политике.

³ Исто.

Наведени циљеви реализовани су у више етапе: у првој етапи створено је унутрашње тржиште мерама које су уклониле одређене разлике, а у наредним етапама вршена је доградња.

Конвенцијом о заједничким органима за све три заједнице, донетој 1957. године, установљена је као заједничка скупштина за све три заједнице и јединствени суд за све три заједнице. На првој седници, одржаној 1958. године, Скупштина је својом резолуцијом променила име у „Европска парламентарна скупштина“ и под овим именом радила до 1962. године, када је резолуцијом Скупштине променила име у „Европски парламент“. Царинске, техничке и пореске препреке које су тада постојале уклоњене су.

У другој етапи, која још увек траје, створена је монетарна унија и јединствено тржиште са јединственом валутом – евром, чију су употребу прихватиле све државе чланице, сем Чешке, Данске, Шведске и Велике Британије.

Међутим, Европска унија могла би се сматрати као изазов egzистенцији држава чланица, јер она и надаље остаје наднационална организација. Поред тога, то би могло да се узме у обзир једино ако би постала федерација, што би било реално, али одлука да ли ће се предузети такав корак припада државама чланицама и њиховим грађанима.

Ова конкретна интерпретација Европе не би се могла означити као реализација утопијске идеје неких европејских визионара која би успоставила Унију без нација. Међутим, таква идеја у духу са правилима Маастрихтског уговора у складу са својим принципима створила је могућност да се створи Унија међу народима Европе у којој ће се одлуке доносити што је могуће ближе интересима грађана.

Европска унија је посебан наднационални и економско-политички облик организације са својствима која су слична, али не и једнака својствима међународне организације и друштва.

Она представља јединствени институционални оквир преко којег државе чланице остварују своје економске и безбедносне циљеве.

Табела 1 – Састав Европског парламента 2011. године

Р. бр.	Држава-чланица	Број чланова
1	Аустрија	17
2	Белгија	22
3	Грчка	22
4	Данска	13
5	Ирска	12
6	Италија	72
7	Луксембург	6
8	Немачка	99
9	Португалија	22
10	Велика Британија	72
11	Француска	72
12	Финска	13
13	Холандија	25
14	Шведска	18
15	Шпанија	50

Р. бр.	Држава-чланица	Број чланова
16	Естонија	6
17	Кипар	6
18	Литванија	12
19	Летонија	8
20	Малта	5
21	Мађарска	20
22	Пољска	50
23	Словачка	13
24	Словенија	7
25	Чешка	20
26	Бугарска	17
27	Румунија	33
У к у п н о		738

(Извор: Протокол о проширењу Европске уније, чл. 2–13. 2010, стр. 16)

Године 2003, на конференцији највиших представника Европске уније у Солуну, усвојен је нацрт Устава Европске уније, који представља један од најзначајнијих предлога за реорганизацију Уније и њено прерастање из међународне организације у сложену државу уједињене Европе.

Одредбама Амстердамског уговора о оснивању Европске заједнице укинута су фузионисани органи три заједнице и дефинисани органи Европске уније, а то су: Европски парламент, Савет, Суд правде, Финансијски суд, Комисија и остали органи европске уније.⁴

На основу Протокола о проширењу Европске уније, број чланова Европског парламента чини 738 чланова изабраних у свакој земљи чланици.

Поступак уласка неке земље у Европску унију почиње формалним подношењем захтева за чланство. После тога, наступа политичка процедура, вођење преговора и они се одвијају у облику међувладиних делегација. Ови преговори одвијају се тако што Комисија Европске уније предлаже позицију Уније, а представници владе земаља-чланица се о томе изјашњавају. Када се та процедура заврши и усагласе ставови, приступа се писању уговора о приступању, који подлеже ратификацији влада, код обе уговорне стране. У име Европске уније уговор усваја Савет, а за усвајање претходно је потребна сагласност Европског парламента. Ако се овај уговор ратификује у Савету и Европском парламенту даје се земљама-чланицама и држави која је ушла у процедуру за чланство у Унију. Ратификација уговора у земљама-чланицама се углавном одвија у парламентима, а само изузетно се организује референдум. Ако прође вишеструку ратификацију, уговор ступа на снагу и земља-кандидат постаје пуноправни члан Европске уније. Отварање преговора са неком земљом не значи да ће бити примљена у Унију. Преговори се увек одвијају тако што свака земља преговара појединачно, и напуштена је идеја да земље групно преговарају са Европском унијом, јер свака земља има одређене специфичности.

⁴ Амстердамски уговор, Службени лист ЕУ, C-112. 2001. стр. 18.

Светска економска криза

Светска економска криза траје већ годинама, а већина економских аналитичара повезује њен почетак са великом куповином некретнина у САД, јер су банке одобравале високоризичне кредите са малом отплатном моћи особама које касније нису биле у могућности да отплаћују своје обавезе.

Ако посматрамо историјски развој финансијске кризе види се да јула 2007. године у САД имамо кредитне губитке који се повезују са некретнинама које износе између 50 и 100 милијарди УС долара. Одмах у августу 2007. године француска банка ПНБ Парибас прва је подигла своје камате на кредите, како би смањила кредитну експанзију. У јануару 2008. године и Светска банка предвиђа спорији раст светске глобалне економије, а берзе бележе највећи пад цена акција од 11. септембра 2001. године. У децембру 2008. године званично је потврђена рецесија у САД, као и у осталим земљама света (као што је то било још 1929. и трајало све до 1934. године). Координирају се акције са пет водећих светских банака света да се са неколико хиљада милијарди УС долара помогне банкама.

У 2009. години долази до благог почетка опоравка на светском финансијском тржишту, које је сада у највећој кризи у протеклих осам деценија. У скоро свим земљама света присутно је велико отпуштање радника и пад производње.

Почасни професор *Massachusetts Institute of Technology* Пол Самјеулсон, који сада има 93 година, добитник је Нобелове награде за економију за 1970. годину, анализирајући садашњу финансијску кризу у свету истиче да је његово искуство више вредно данас него пре годину дана, јер је економском политиком почео да се бави 1932. године, када је рецесија увелико баčila на колена читав свет.⁵ Он каже да је постао поборник централизма у економији од самог почетка каријере, иако је критиковао централистички систем планирања присутан у социјалистичким државама. Међутим, и тада, као и данас, то не значи да државе у економији не играју одлучујућу улогу.

Сада сви схватају да, супротно претходном уверењу, проблем светске економске кризе не може да буде решен без учешћа владе сваке земље.

Данас опет прихватамо Кејнсову теорију, по којој пореска политика и дефицитна потрошња имају главну улогу у вођењу тржишне економије, како у развијеним, тако и у неразвијеним земљама света.

Он даље истиче да је ово најгора ситуација у светским финансијама, па и у економији у којој су се САД и остале земље света нашле од Другог светског рата. Јасно је да ће светској економији бити потребно много времена да се опорави од последица рецесије, без обзира на велику дефицитарну потрошњу којој владе прибегавају.

У 2009. години долази до благог побољшања на светском финансијском тржишту, а у другој половини исте године САД, Јапан и поједине земље Европске уније излазе из рецесије са благим порастом бруто домаћег производа (БДП). Али, и поред тога, присутно је велико отпуштање радника и велика незапосленост у САД, Јапану, као и у Европској унији, у којој има око 22 милиона незапослених радника или 9,2 посто, а долази и до пада производње у скоро свим земљама света.

⁵ Samjeulson P, *Global Economic*, Jon Wiley and Sons, New York, 1970, p. 10.

Предвиђања по којима ће се светска привреда делимично опоравити у другој половини 2009. нису била реална, већ би се то могло догодити 2012, а можда и чак 2014. године, јер је потребно пуно времена да се поврати поверење у финансијски систем.

Већина наших економских аналитичара дају одређена решења, којима би се у наредном периоду избегао економски колапс, и то по следећем редоследу: у кратком року спасавати, у средњорочном регулисати, а на дуге стазе реформисати.

Суочени са глобализованим финансијским тржиштима који, ослобађајући се државних и међународних контрола, практично делују у правном вакууму, мора се поставити глобални надзор кроз нови систем регулација, непобитног легитимитета, националног и интернационалног.

Неопходно је фокусирати се на шпекулативне фондове и пореске рајеве у појединим земљама света где се скрива светско богатство.

Најновији извештај „*Merrill Lynch*“ о глобалном богатству и његовој дистрибуцији, показује да 95.000 људи у свету располаже са 13,5 хиљада милијарди долара, што је више од четвртине укупног богатства произведеног у свету у току 2007. године. То значи да нам треба нови светски модел расподеле богатства. Учешће плата запослених у БДП се смањивао у протеклих 30 година, па је неопходно више праведности у расподели прихода између рада и капитала.

Поред тога, мораће се увести нови рачуноводствени стандарди који ће убудуће онемогућити банкама злоупотребе. Кредитни крах банака проузроковао је светску економску кризу, која се прво појавила још 2007. године, чија је последица незадрживи пад цена хартија од вредности на светским финансијским тржиштима и на берзама, пад бруто друштвеног производа и изузетно велика незапосленост.

Дужничка криза у земљама еврозоне

Европска унија има око 500 милиона становника и неуједначени привредни развој, јер на једној страни је Немачка, која је у 2011. години имала два билиона евра спољно-трговинског промета, а на другој Грчка, Бугарска, Румунија, Италија, Шпанија, Португалија и Ирска које имају врло велике финансијске проблеме у својим земљама.

Грчка има око 370 милијарди евра националног дуга, или национални дуг који према бруто домаћем производу те земље (БДП) прелази 160 посто; Италија такође има близу 2.000 милијарди што значи да национални дефицит према БДП прелази 120 посто. Шпанија, Португалија и Ирска имају изузетне економске проблеме, са изузетно великом незапосленошћу грађана и великим спољним дугом.

Немачка последњих година тврди да је сигурна за инвеститоре. Међутим, управљање њеним државним буџетом није баш тако квалитетно, јер је национални дуг пробио прописане лимите који важе у Европској унији. Истиче се да је Немачка сигурно уточиште за капитал целог света, пошто све земље имају велико поверење у квалитет економије и фискалну политику ове земље. Настанак велике светске економске кризе пре четири године, а нарочито крајем прошле године, указује на то да су сумње међународних инвеститора биле оправдане, и да у Унији треба улагати само у хартије од вредности Немачке. То је утицало на масовну распродају хартија од вредности у Финској и Аустрији и куповину немачких државних обвезница. Када се приказују кретања неких

битних економских показатеља у овој земљи, види се да национални дуг према БДП већ прелази 80 посто, што у поређењу са појединим чланицама Европске уније то износи око просека. Такође, Луксембург је земља чланица Уније која има најповољнији однос националног дуга БДП који износи свега 20 посто.

Немачка, као земља са најразвијенијом привредом од земаља у Европској унији, очекује дефицит од 1 посто у 2011. години. Насупрот томе, та земља очекује 26 милијарди евра (то износи око 35 милијарди УС долара) нето задуживања у 2012. години, што износи повећање од неколико милијарди евра у односу на 2011. годину.

На основу Уговора из Мастрихта постоји обавеза за земље чланице за уравнотежење буџета. За постизање тог циља све земље чланице Уније потребно је да остваре буџетски вишак, што представља разлику између државних прихода без новог дуга и јавне потрошње без трошкова сервисирање стварног дуга. Ако је примаран салдо у плусу, пружа се могућност држави да покрије своје трошкове, као и отплату дугова. У случају да је примарни салдо негативан, тада се земља суочава са плаћањем свих својих страних дуговања, као и нове позајмице, односно задуживања. У садашњем стању задужености појединих земаља еврозоне примарни салдо постао је веома битан у програму финансирања изузетно великих дефицита Грчке, Португала, Италије, Ирске и Шпаније.

Познато је да у Европској унији од 27 земља чланица, само 17 у својим земљама користе евро као националну валуту и зато те земље називамо да припадају „еврозо-ни“. Европска монетарна унија ЕМУ је 1. јануара 1999. године увела евро као званичну валуту, чиме је престанак постојања националних валута отклонио сваки девизни ризик у трансакцијама унутар Европске уније и донело велике уштеде због престанка конверзије националних валута. Почетком 2001. године у Немачкој мењале су се две ДМ за један евро, али у тој земљи цене су остале исте као у време када је немачка марка била средство за плаћање, тако нпр. оно што је коштало две ДМ, после увођење евра, коштало је два евра. То је утицало да су становници Немачке имали изузетно велики притисак на куповну моћ, јер су цене практично дупло повећане. На тај начин створене су основе за постепену интеграцију европских финансијских тржишта.

У своју финансијску подршку, земље донатори из еврозоне очекују од земља примаоца помоћи да у наредним годинама остваре вишкове у својим буџетима. Поставља се питање не само да је неопходно већ да ли је то изводљиво у земљама које су у тоталном распаду свог финансијског система, као што је случај са Грчком.

Овој земљи стално прети финансијски државни банкрот и немогућност плаћања дуговања према иностранству. Европска унија тражи одређена решења да одржи еврозону, јер у случају распада евра сигурно би дошло и до распада Уније. Немачка и Француска имају нека решења за одржавање евро зоне, која воде ка формирању Савеза европских држава (СЕД), са већим правима одлучивања, као и са већим обавезама држава чланица. Они имају и друго решење, да се Унија подели на две целине, и то: група земља које су развијене и друга група, коју чине неразвијене земље. Међутим, то је доста далеко, јер за то је потребна промена Мастрихтског уговора и осталих документа о оснивању Европске уније, а садашња дужничка криза у еврозони не може да чека. То је дуга процедура око измене тих докумената, а садашња дужничка криза тражи решења која морају одмах да показују одређене позитивне резултате, јер рецесија не чека.

Крајем 2011. године поједине чланице Европске уније усвојиле су план за сузбијање неликвидности у државним буџетима у државама чланица. Велика Британија била је једна од земља која се супротставила плану за контролу и забрану де-

фицита државног буџета преко одређеног процента у односу на БДП, као и кажњавање оних које не поштују договор који је предложила Немачка и Француска и који се назива „Меркел – Саркози“ план. У 2012. години (13. јануара) Агенција „Стандард енд пурс“ снизила је кредитни рејтинг девет земаља Европске уније, што ће још више продужити дужничку кризу у еврозони. Кредитни рејтинг је снижен Аустрији, Француској, Словачкој, Словенији, Малти, Италији, Шпанији, Португалији и Кипру. Ово смањење кредитног рејтинга директно ће утицати на могућност ових земаља да се задужују, као и на вредност евра, који је пао у односу на УС долар.

Европска валута – евро сад се налази на најнижем нивоу у последњих 17 месеци и сада вреди 1,265 америчких долара, што је пад од 1,1 одсто у једном дану.

Највиши ниво кредитног рејтинга задржале су Немачка, Холандија, Финска и Луксембург, а једино Немачка има стабилну перспективу.

Садашњи кредитни рејтинг земаља Европске уније изгледа тако да је Француској и Аустрији, рејтинг снижен са AAA на AA+ с негативном перспективом. Затим, смањење вредности кредитног рејтинга обухватило је Белгију „AA“, Естонију „AA-“, Шпанију, Словачку и Малту „A“, Италију и Ирску „BBB+“, Кипар „BB+“, Португал „BB“, и на крају Грчку „CC“.

Кредитна агенција „Стандард енд пурс“ саопштила је да је одлуку донела због процене да може да се продуби дужничка криза у еврозони, јер ће повећати трошкове задуживања.

Према писању лисабонског дневника „Диарио де Ноцитиос“, највећа европска компанија у области стратешког консалтинга „Роланд Бергеа Стратеџик Консалтанс“ обавља преговоре са неколико финансијских институција унутар Европске уније, као и у Швајцарској ради обезбеђења око 300 милиона евра за формирање Европске рејтинг агенције. Формирање ове агенције требало би да буде одговор на смањење кредитног рејтинга земаља Уније, као и да обезбеди већу јавност рада и да се равноправно носи са три велике америчке агенције за кредитни рејтинг: „Стандард енд Пурс“, „Мудис“ и „Фич“.

Према „Роланд Бергер-у“ оснивање европске рејтинг агенције утицало би на превазилажење проблема у раду светских рејтинг агенција, а посебно сукобе интереса који постоје у садашњој еврозони и тренутном финансијском систему Уније.

Крајем јануара 2012. године, у Бриселу су шефови 25 од 27 чланица држава Европске уније договорили нови уговор о буџетској одговорности у Унији, на који нису пристали само Велика Британија и Чешка.

Овај уговор настоји да заустави дужничку кризу у Унији и даје право да европске институције контролишу буџете земаља потписница. То ће у перспективи повећати буџетску дисциплину и спречити да државе чланице више троше од оног износа који им је одобрен. У случају да нека држава чланица не буде поштовала овај договор, предвиђене су одређене санкције које гарантују фискалну дисциплину.

Закључак

У 2012. години (25. и 26. јануара) у Давосу је почело Светски економски форум уз присуство 2.600 учесника из 96 земаља, 41 шефа државе, 1.400 бизнис-лидера, 209 политичара и 510 представника невладиних организација и трговинских синди-

ката. Оснивач Светског економског форума Клаус Шваб истакао је своје мишљење да капитализам у садашњем стању није добар и поздравио је идеју критичара тог друштвено-економског поретка, који желе да га поправе и унапреде. Његов антикапиталистички став изазвао је чуђење, јер је он познат као заговорник слободног тржишта, који је посветио свој живот окупљању пословне и политичке елите у Давосу (швајцарски зимски центар) ради разматрања глобалне економије. Пре почетка рада овог форума, објављени су резултати истраживања, који показују песимизам директора светских компанија и корпорација који имају све мање поверења у пословни свет и политичке вође. Овај скуп бројних директора водећих светских компанија признаје да капитализам увећава неједнакости, али сматра да је тај поредак ипак бољи од сваке алтернативе. Најбогатији тврде да не постоји други систем од капитализма који је више унапредио човечанство, али да су времена тешка и да нема оправдања за глобално смањење помоћи најсиромашнијима у свету.

Велика Британија изјаснила се против идеје увођења планираног пореза на финансијске трансакције у Европској унији, који би утицао на укидање пола милиона радних места. На тај начин, у име социјалне заштите у Европској унији, промовишу се непотребне мере које оптерећују пословање држава и уништавају радна места.

Немачка је на овом форуму показала одлучност да у потпуности одигра водећу улогу у борби са дужничком кризом у еврозони, али сматра да постоји велика неравнотежа у конкурентности земаља чланица. Ова земља такође сматра да ситуација у Грчкој може да се сматра као посебан случај у којем, упркос свим напорима, ни Грци ни међународна заједница нису успели да стабилизују ситуацију и да је банкрот те земље веома близу.

Литература

1. Амстердамски уговор, Службени лист ЕУ, C-112. 2001.
2. Gross, D. Steinherr, A. „Economic Transition in Central and Eastern Europe“, Plating the Seeds, Cambridge University Press, London, 2004.
3. Протокол о проширењу Европске уније, Сл. лист ЕУ 12–13. 2010.
4. Samjeulson P, Global Economic, Jon Willey and Sons, New York, 1970.
5. Уговор о оснивању Европске уније, Сл. лист ЕУ, C-213. 1992.

ПРИМЕНА СТАНДАРДА И НОРМИ У ИСХРАНИ ВОЈНИКА ДРЖАВА У ОКРУЖЕЊУ

Ивица Б. Марјановић*

Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за материјалне ресурсе

Бранислав В. Јакић**

Универзитет за пословне студије у Бањалуци, Босна и Херцеговина

У раду су укратко приказани стандарди који се примењују у оквиру НАТО-а, као и њихове везе са међународним системом ISO. Седам основних AQAP стандарда чине темељ норми које су у примени и употреби у свим војним организацијама земаља чланица НАТО-а.

НАТО је 1969. године издао публикације под заједничким називом AQAP (*Allied Quality Assurance Publication*) којима уређује област квалитета војних производа и услуга које војска набавља од својих интерних и екстерних добављача, а 1993. усвојио је нови сет норми, усклађен са захтевима ISO серије 9000. Укратко ће бити приказани основни захтеви које поставља седам основних норми AQAP-а.

У раду је представљен систем норми и стандарда квалитета у складу са којима се припремају оброци у оквиру НАТО-а. Овај систем стандарда прихваћен је и у Републици Хрватској, као прва војна норма система квалитета – HRVN. У раду је детаљно објашњен састав и захтеви које овај систем поставља за припрему индивидуалног obroка за преживљавање, индивидуалног obroка за ванредне ситуације, као и индивидуалног борбеног obroка.

Кључне речи: *НАТО, ISO, HRVN, AQAP, систем квалитета*

Увод

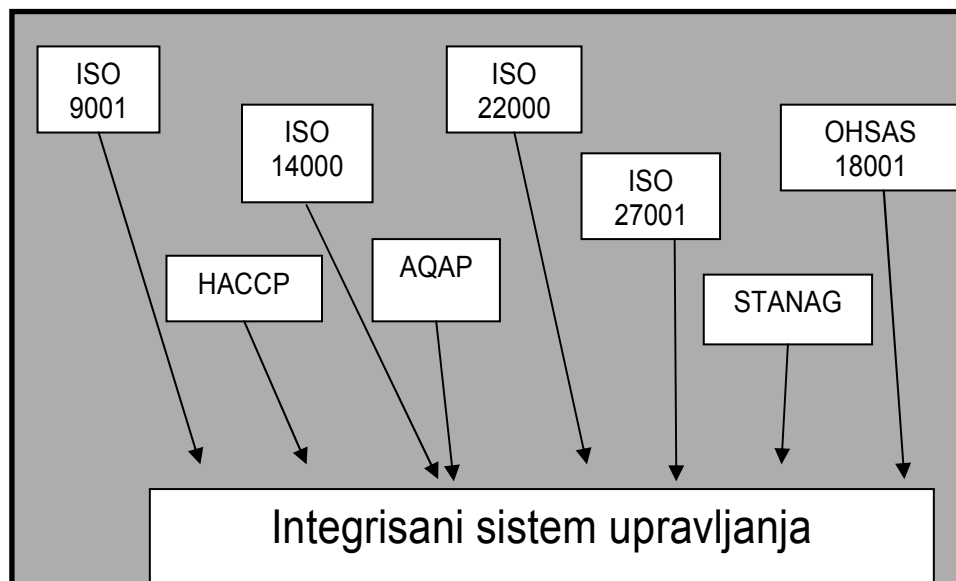
Интегрисани систем управљања (*Integrated Management Sistem – IMS*) у војсци и војним организацијама заснива се на координацији и имплементацији свих принципа система управљања:

1. квалитетом, ISO 9001,
2. животном средином, ISO 14000,
3. здрављем и безбедношћу на раду, OHSAS 18001,

* Потпуковник др Ивица Б. Маријановић је директор Војне контроле квалитета.

** Ван. проф. др Бранислав В. Јакић је пуковник у пензији.

4. безбедношћу информација, ISO 27001,
5. безбедношћу хране, ISO 22000, HACCP и
6. војним нормама осигурања квалитета, STANAG, AQAP.

Слика 1 – Интегрисани систем управљања

Када су у питању војне организације, односно јединице војске, постоје две групе система управљања које чине интегрисани систем. Прву групу имају готово све организације, ма којој грани привреде да припадају:

1. QMC – ISO 9001 – управљање квалитетом,
2. ISMS, односно ISO 27001, систем управљања безбедношћу информација,
3. OHSAS – 18001 здравље и безбедност на раду и
4. EMS – ISO 14001, систем за управљање животном средином.

Другу групу чине специјални системи управљања:

1. HACCP и ISO 22000, безбедност хране и
2. STANAG и AQAP, војне норме квалитета.

Према Аделсбергеру, „метода интеграције тих система управљања мора бити заснована на норми ПАС 99 (енг. *Publicly Available Specification 99*) чиме се постиже: побољшање пословног фокуса, виши холистички приступ управљању ризицима, мање сукоба између система, смањење дуплирања и бирократије, као и ефикасније интерно и екстерно вредновање (*audit*)“ [1].

Ипак, тема овог рада су норме и стандарди које примењује војска Републике Хрватске, као и начин на који су наше комшије ускладили системе НАТО-а и својих јединица.

Порекло STANAG стандарда

Први покушаји управљања квалитетом у војсци појавили су се у америчкој војној индустрији крајем Другог светског рата, да би 1959. били формулисани у облику два документа: *Quality Program Requirements – MIL-Q-9858* (Захтеви програма квалитета) и *Inspection System Requirements, MIL-I-45208* (Захтеви система инспекције) који и данас представљају неизбежне делове уговора које америчко министарство одбране склапа са добављачима.

НАТО је 1969. издао публикације под заједничким називом AQAP (*Allied Quality Assurance Publication*) којима уређује област квалитета војних производа и услуга које војска набавља од својих интерних и екстерних добављача.

Већ 1993. НАТО је поништио све до тада објављене AQAP норме, и усвојио нови сет норми усклађен са захтевима ISO серије 9000, а разлика је у томе што AQAP норме имају додатне и прецизније захтеве од норми ISO стандарда.

Укратко ће бити приказан основни захтеви које поставља седам основних норми AQAP-а [2].

AQAP-2000 носи наслов „НАТО политика о интегрисаном системском приступу квалитету кроз читав животни циклус“ (*NATO Policy On An Integrated Systems Approach To Quality Through The Life Cycle*).

Према овом документу, учесници животног циклуса војног производа су:

1. Купац – обезбеђује испуњавање захтева прецизирањем корисникових потреба у облику одговарајућих спецификација, узимајући при том у обзир интересе свих заинтересованих страна у животном циклусу, те примену свих националних и међународних законских и нормативних прописа.

2. Корисник – дефинише своје потребе максимално тачно и потпуно и обезбеђује податке о тренутном квалитету конкретног војног производа који је у употреби.

3. Произвођач /добављач – обликује и производи војни производ који одговара уговореним захтевима и обезбеђује доказ да су предузета неопходна испитивања ради контроле ризика и неопходне корективне мере у постизању усклађености производа са захтеваним нормама.

4. Особље одговорно за GQA – идентификује све могуће ризике у мањак усклађености система квалитета произвођача и траженог квалитета који је прописао купац. У управљању ризицима потребно је ангажовати људе у тимовима са великим знањем и искуством, као и потпуни приступ и правилно управљање подацима. Управљање ризицима у моделу GQA осигурава правилно одлучивање и пут према интегрисаном систему управљања квалитетом и сигурности војних производа [4].

Поједностављено речено, купац би, на примеру Србије, било Министарство одбране, корисник Војска Србије, произвођач, рецимо, Фриком, а особље одговорно за GQA тимови за управљање појединим пројектима који процењују систем управљања квалитетом добављача с циљем да се испоручују војни производи који задовољавају захтеве из уговора.

AQAP-2009 носи наслов: „НАТО водич за примену AQAP-а серије 2000“ (*NATO Guidance On The Use Of The AQAP 2000 series*) и даје смернице за примену НАТО публикација особљу које је одговорно за припрему уговора, надзор уговора и оцену добављача, у складу са одговарајућим AQAP стандардима. У свом додатку даје смернице за коришћење AOAP-2105, AOAP-2110, AKAP-2120, AOAP-2130 и AOAP -2131 [5].

AQAP-2070 има наслов „НАТО процес узајамног Владиног осигурања квалитета“ (*NATO Mutual Government Quality Assurance (GQA) Process*) и пружа смернице за прихватање Владиног система осигурања квалитета (GQA) према захтевима STANAG 4107.

AQAP-2110 има наслов „НАТО захтеви за осигурање квалитета за дизајн, развој и производњу“ (*NATO Quality Requirements For Design, Development And Production*) и садржи захтеве за квалитет који обезбеђују поверење у способност добављача за испоручивање производа према захтевима који су наведени у уговору.

Овај документ базиран је на захтевима ISO 9001:2000, ISO 9000:2005, и ISO 10012:2003. ISO 9001:2000, дефинише опште захтеве система менаџмента квалитетом, док AQAP 2110 даје овлашћење представнику тима за осигурање квалитета GQAP да одбије или редефинише захтеве ISO 9001:2000 у складу са захтевима купца и корисника.

AQAP-2120 има наслов „НАТО захтеви обезбеђења квалитета у производњи“ (*NATO Quality Assurance Requirements For Production*) и као и претходни AQAP садржи захтеве којима се обезбеђује поверење у способност добављача за испоруку производа купцу према захтевима из уговора. Примењује се на све процесе добављача потребне за испуњавање уговорних захтева.

Овај документ базиран је на захтевима ISO 9001:2000, ISO 9000:2000, ISO 10012: 2003 [6].

AQAP-2130 носи наслов „НАТО захтеви за обезбеђење квалитета у инспекцији и тестирању“ (*NATO Quality Assurance Requirements For Inspection And Test*) и садржи захтеве за осигурање поверења у способности добављача у испоруци производа који одговара захтевима које је купац навео у уговору. Базиран је на ISO 9001:2000, ISO 9000:2000, и ISO 10012:2003 [7].

AQAP-2131 има наслов „НАТО захтеви за обезбеђењем квалитета у завршној инспекцији“ (*NATO Quality Assurance Requirements For Final Inspection*) и његова сврха је да GKAR или купац има право провере производа добављача према уговореним захтевима приликом завршног инспекцијског поступка. Публикација је намењена за коришћење у уговору између две или више странака. Информативне референце су у складу са AOAP-2000, AKAP-2009, AOAP-2070, ISO 9000:2005 и ISO 10012:2003 [8].

Примена STANAG стандарда у војсци Републике Хрватске

Почев од 2000. године, када је Хрватска приступила Партнерству за мир, па до 2009. када је постала стални члан НАТО-а, припреман је програм „Прехрана војника у 21. веку“. Све до тада, исхрана војника је базирана на принципима који су примењивани и у време СФРЈ, односно јеловник је планиран према таблицама исхране које су датирале из времена старе Југославије. Данас је на снази систем који веома строго нормира исхрану војника у ратнотеренском и мирнодопско-стационарном режиму у складу с НАТО нормама.

Исхрана војника и оброци нормирани су према НАТО нормама из 2001. године – STANAG 2937 (*Survival, Emergency And Individual Combat Rations – Nutritional Values And Packing*). STANAG 2937 је још 2008. године прихваћен и преписан у прву хрватску војну норму (HRVN) у подручју исхране.

У марту 2009, НАТО је објавио норму STANAG 2550 Минимални стандарди у безбедности хране и хигијени на операцијама (*Minimum Standards Of Food Safety And Hygiene On Operations*), а Хрватска је месец дана касније постала чланица НАТО-а, па је и ова норма преписана у HRVN.

STANAG (*Standardisation agreement*) представља посебну врсту споразума међу чланицама НАТО-а. Основни документ чинили су STANAG 4107 и STANAG 4108 [2], али је касније STANAG 4108 укинут, и ова два документа спојена у један под насловом STANAG 4107 - „Заједничко прихватање система осигурања квалитета влада земаља чланица и коришћење савезничких публикација о осигурању квалитета – AQAP-a“ (*Mutual Acceptance Of Government Quality Assurance And Usage Of The Allied Quality Assurance Publications – AQAPs*). Овај документ прецизира поступке, термине и услове под којима заједничку политику осигурања квалитета мора спроводити државна власт земље сваке чланице НАТО-а на захтев друге НАТО чланице или НАТО-а.

Данас STANAG 4107 представља основни документ који прецизно анализира и дефинише квалитет у свим областима управљања у оквиру НАТО-а, али и даје смернице за примену других стандарда, као што су GQA (*Government Quality Assurance*), AQAP-2070 (*NATO Mutual Government Quality Assurance (GQA Process)*) и други.

У оквиру STANAG система постоји много нормативних докумената и њихов се број, као уосталом и у оквиру ISO система, повећава из године у годину. Основни системи који се односе на исхрану војника и у примени су у свим земљама које су чланице НАТО-а су:

1. STANAG 2937 - *Survival, Emergency And Individual Combat Rations - Nutritional Values And Packing* (Оброци за преживљавање, ванредне ситуације и индивидуални борбени оброци – прехранбене вредности и паковања).

Овај документ даје норме које се односе на нутритивне вредности садржаја борбених оброка са циљем да се омогући размена оброка у НАТО-у, али и да се омогући војницима једнако квалитетна исхрана уколико дође до промене јединице или надлежности. У складу са овим нормама, оброци се дела на:

- оброк за преживљавање,
- оброк за ванредне ситуације,
- индивидуални борбени оброк,
- индивидуални борбени оброк за умерена и хладна подручја и
- индивидуални оброк за топла климатска подручја.

Оброк за преживљавање омогућава војнику да преживи, а садржи довољну количину воде за пиће која се не пакује у оброк. Овај оброк мора да испуни следеће захтеве:

- да заузима што мање места,
- да садржи 150 g угљених хидрата,
- да не садржи беланчевине и масти,
- да обезбеди довољну нутритивну вредност за 6 дана и
- да има рок трајања од најмање 2 године.

Оброк за ванредне ситуације мора:

- да заузима што мање места,
- да садржи најмање 1000 kcal од чега 40–70% угљених хидрата; 20–40% масти и 10–20% беланчевина,
- да се припрема за конзумацију загревањем или само додавањем воде,
- да садржи таблете за пречишћавање воде за пиће и
- да има рок трајања од најмање 2 године.

Индивидуални борбени оброк покрива потребе војника у једном дану и не препоручује се да се користи дуже од 30 дана узастопно. Овај оброк јавља се у две варијације: оброк за умерена и хладна климатска подручја и оброк за топла климатска подручја.

Индивидуални борбени оброк за умерена и хладна климатска подручја мора да садржи:

- најмање 3200 kcal, од тога 10% беланчевина, а од тога 1/3 морају бити беланчевине животињског порекла и 35% масти,
- витамине и минерале према важећим препорукама америчке агенције за храну (енг. *US Food and Nutrition Board*),
- храну која се конзумира без додавања воде или икакве припреме и без термичке обраде,
- замену за хлеб (двопек),
- прелив у облику мармеладе, сира, паштете,
- месне конзерве, готова јела у конзерви,
- инстант напитака у облику кафе, чаја,
- воће (суво или дехидрирано),
- таблете за пурификацију воде за пиће и

Рок употребе овог оброка мора да буде најмање две године.

Индивидуални борбени оброк за употребу у топлим климатским подручјима (тропска, суптропска и пустињска клима) мора да садржи:

- максимално 10% беланчевина,
- до 30% масти,
- најмање 60% угљених хидрата у облику кекса, крекера, житарица,
- око 15% енергетских потреба особе,
- хипотоничан напитака у праху с електролитима и витаминима, појединачно или у комбинацији за најмање две литре по дану,
- таблете за пречишћавање воде за пиће,
- декларацију написану на националном језику и на два НАТО службена језика (енглески и француски),
- ознаку врсте оброка, датум истека рока употребе, ознаку „одобрио НАТО“, садржај и упутство за кориснике.

Паковање мора да буде чврсто и водоотпорно.

2. STANAG 2550 – норматив за „Минималне норме безбедности хране и хигијене на операцијама“ (*Minimum Standards Of Food Safety And Hygiene On Operations*) који прецизира следеће [2]:

- процедуре хигијене и безбедности хране у војним кухињама/ресторанима,
- правила унутрашњег и спољног надзора,
- процену и управљање ризицима,
- спровођење санитарног надзора и инспекције од стране овлашћених војних лица на операцијама и
- минималне норме у производњи хране по фазама:
 - a. набавка,
 - b. пријем,
 - c. складиштење,
 - d. припрема,

- e. кување,
- f. издвајање и
- g. безбедност вишка припремљене хране.
- минималне норме хигијене особља и места:
 - h. особље,
 - i. чишћење,
 - j. отпад,
 - k. објекти
 - l. инфраструктура и
 - m. планирање јеловника.
- спровођење санитарног надзора и инспекције.

Закључак

У свом саставу НАТО има Организацију за набавку и одржавање NAMSO (*NATO Maintenance and Supply Organization*) и Агенцију за набавку и одржавање NAMSA (*NATO Maintenance and Supply Agency*).

Приступ тендерима за набавку производа имају предузећа из земаља чланица НАТО-а. Када се нове државе примају у НАТО, један од основних задатака њихових секретаријата одбране или министарстава одбране јесте управо имплементација AQAP стандарда у локалним предузећима која снабдевају војску, али и њихова имплементација у предузећима која претендују да постану један од добављача или пружалаца услуга за НАТО јединице.

Стандарди квалитета имају једноставну основну намену – да изједначе карактеристике предмета на који се односе и да унификују принципе израде, спровођења и употребе.

Сви који су „служили војску“ у време када је то била обавеза, добро памте војнички чорбаст пасуљ, конзерве из ратних резерви и „ризи-бизи“. Данас би интендант који снабдева касарну храном и набавља намирнице по принципу „оно што се гаји у крају“, вероватно био оптужен (и осуђен) за злоупотребу службеног положаја због набавке артикала хране.

Ратови се одавно више не воде у блатњавим и клизавим рововима, већ из стерилних и климатизованих сала притиском на дугме. Такође, ни војници, а ни преживљавање више није оно на шта смо навикли – пре само десетак година студенти Војне академије су на преживљавање слати са парчетом најлона површине 1 m², војничким ножем, шлемом, униформом и чутирицом. Преживљавање је подразумевало вештину проналажења хранљивих плодова и животиња и њихову припрему. Данас, бар по питању исхране, преживљавање у НАТО-у подразумева вештину отварања водоотпорних пакета и доливања воде или паљена ватре за загревање специјалних конзерви унапред скуване хране.

Литература

1. Аделсбергер, М., *Интегрисани систем управљања*, 2009. Квалис – портал за квалитет и сигурност, 2009, доступно на: <http://www.kvalis.com>. Приступљено: 01. 06. 2012
2. AQAP-2070 (Edition 2) – *NATO Mutual Government Quality Assurance (QA) Process*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110, pp. 1–19, Brussels, Belgium, April 2009.

3. STANAG 2550 MEDSTD (Edition 1) – *Minimum Standards Of Food Safety And Hygiene On Operations*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110 pp.1–2, Brussels Belgium, март 2009.

4. AQAP-169 (Edition 1) – *NATO Guidance On The Use Of AOAP-160* Edition 1, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110, pp.1–54 Brussels Belgium, јули 2001.

5. AQAP-2009 (Edition 2) – *NATO Guidance On The Use Of The AQAP 2000 Series*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110 pp. 1–7 Brussels Belgium, новембар 2006.

6. AOAP-2120 (Edition 2) – *NATO Quality Assurance Requirements For Production*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110, pp. 1–12, Brussels Belgium, новембар 2006.

7. AOAP-2130 (Edition 2) – *NATO Quality Assurance Requirements For Inspection And Test*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110, pp. 1–12, Brussels Belgium, новембар 2006.

8. AOAP-2131 (Edition 2) – *NATO Quality Assurance Requirements For Final Inspection*, NATO Standardization Agency (NSA) B-1110, pp. 1–3, Brussels Belgium, новембар, 2006.

9. Андрејић М., Д., Ђоровић Б., Д., Памучар, Д., С.: *Управљање пројектима по приступу пројект менаџмента*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 59, бр. 42, стр. 142–157, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011.

10. Андрејић, М., Д., Миленков М., А., Соколовић, В., С.: *Логистички информациона систем*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 58, бр. 1, стр. 33–61, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

11. Ђурковић, С., В.: *Разрада технолошког поступка при уградњи и опремању инструмената у ваздухоплову*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 59, бр. 4, стр. 116–133, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011.

12. Јовановић, Д., М.: *Управљање ризицима у производњи наоружања и војне опреме*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 58, бр. 1, стр. 5–12, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

13. Каровић, С. М., Комазец, Н., М.: *Управљање ризицима као предуслов интегрисаног менаџмент система у организацији*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 58, бр. 3, стр. 146–161, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

14. Тешановић, Б., Митровић, С.: *Исхрана у ванредним околностима*, Београд, 2005.

15. Тешановић, Б., М., Новаковић, С., Ж.: *Техника за производњу хране у теренским условима*, *Војнотехнички гласник*, Вол. 58, бр. 4, стр. 180–200, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ
НА ДРЖАВНИ СУВЕРЕНИТЕТ И
БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕМирјана Јовановић
Министарство одбране Републике Србије,

Главни светски проблеми у области права, економије, заштите природне средине, као што је загађење или проблем глади и сиромаштва, јављају се као питања која превазилазе границе само једне државе. У таквим условима готово је немогуће дефинисати национални интерес ван интереса остатка света, ван судбине целог човечанства. Сваки поступак који чинимо у својој локалној средини, у својој најближој заједници, има свој одраз на целокупну планету. Токови глобализације и муњевити развој водећих светских сила су на делу и у пракси показали да је идеја државности и националне државе, као и њеног суверенитета, битно измењена. Она је утицала и на појмове права, легалитета, легитимитета, као и на читав систем вредности које су тековина савременог човечанства, као што су: правда, правичност, једнакост.

Кључне речи: *глобализација, транзиција, савремена држава, државност, суверенитет, безбедност*

Увод

Глобализација је појам који се користи да би се описале промене у друштву, у култури и светској економији које доводе до драматичног пораста међународне размене. Глобализација значи стварање „глобалног села“ – брисање граница између различитих делова света, слободну трговину, али и ерозију националних суверенитета кроз бројне међународне уговоре. Међународни монетарни фонд је дефинише као стално растућу економску међузависност држава. У својим многобројним значењима глобализација обухвата и развојне процесе на интернационализацији софтвера, а подразумева и негативне ефекте мултинационалних корпорација. При томе се новац, информације, технологије, правни систем и инфраструктура јављају као главни носиоци ове појаве, а не треба заборавити ни културне промене које она изазива, међу којима су основне: ширење мултикултурализма, али и увоз културе који потискује локалну културу.

Глобализација није само лош, ни само добар процес, многи би рекли да је она попут богова грчке и римске митологије – има два лица.

Она сама по себи, као високоразвијени технички и технолошки ум, доноси добробит човечанству, али када се користи као вид дискриминације људи, као инструмент за даљу поделу света на богате и сиромашне, када постане макар и само делимично сред-

ство кршења људских права и мирољубивих интеграција на подручјима грађанских, политичких, економских, социјалних и културних права – онда таква глобализација доноси некултуру рада, сукоб и насиље у међународним односима. Њене добре стране су што смањује осећај изолованости, а увећава осећај еманципације као супротност локализму и провинцијализму. Електронске, сателитске и интерне комуникације омогућују да општа знања буду доступна свим људима света, без обзира на то где се налазе. Она доприноси повезаности и комплементарности друштвених установа у разним облицима друштвеног живота и на различитим меридијанима света, што увећава богатство интелектуалне и материјалне културе, доприноси међукултурном прожимању и све то заједно чини епитет доброг у контексту светског поретка који би требало да нас води у мултикултуралну толеранцију, а не у културну централизацију и униполарну глобализацију.

Што се тиче лоших страна, оне се у углавном односе на економску сферу, а затим на политичку и културну област, све до глобалног криминализма, тероризма и корупције, као и еколошких ризика, што говори о глобализацији као дехуманизованом појави.

По констатацијама и научним закључцима Џозефа Стиглица, професора економије и добитника Нобелове награде за економију 2001. године, које је изнео у својој књизи „Противречности глобализације“, која је објављена на 27 језика, постоји превласт америчког модела тзв. чисте тржишне привреде над европским моделом социјалне тржишне привреде. Аутор износи аргументе против ове тржишне привреде, називајући је религијом тржишног фундаментализма који, у суштини, значи продубљивање јаза између сиромашних и богатих. По његовим речима три институције управљају глобализацијом: Међународни монетарни фонд, Светска банка и Светска трговинска организација. Нарочито истиче улогу Међународног монетарног фонда који се од свог изворног значења претворио у установу са великом применом политике. Аутор се нарочито задржао на утицају глобализације у земљама у транзицији, где констатује да је увођење тржишне економије у највећем броју ових земаља довело до сиромаштва без преседана, те да је уместо старе религије – марксизма ушетала нова религија – тржишни фундаментализам. На основу тзв. Вашингтонског споразума између Међународног монетарног фонда, Светске банке и трезора САД око „правилних политика“ за земље у развоју, Међународни монетарни фонд и Светска банка имале су јасан циљ да приватизација у овим земљама мора да буде обављена брзо: оне земље које су се приватизовале брже добијале су бољу оцену.¹ Као резултат тога она није доносила очекиване резултате, пала је на терет потрошача, повећала незапосленост, довела до антипатије према самој идеји о приватизацији. Најозбиљнији проблем са приватизацијом јесте корупција, која се у многим земљама нашла у процесу подмићивања. Излаз из кризе аутор види у стварању светске владе која би надгледала глобализацију, а како ње нема постоји систем глобалног управљања без глобалне владе, у којем мали број поменутих институција, тесно повезаних са финансијским и комерцијалним интересима, доминирају сценом, а они који су погођени њиховим одлукама најчешће су без права гласа. Аутор се залаже за стварање нове глобалне економије, где ће све земље имати право гласа у одлучивању о политикама које их се тичу.

¹ Владимир Милић, „Транзиција савременог друштва – од друштва маса ка масовном друштву“, Правни факултет, Београд, 2001, стр. 45.

Глобализација, такође, често замењује старе диктатуре националних елита диктатуром ММФ-а и капиталних тржишта, које су фактички поручиле земљама да уколико не поштују ову правила неће добити зајмове. Те земље су, у основи, принуђене да делимично одустану од свог суверенитета и да пусте да их каприциозна тржишта капитала дисциплинују, говорећи им шта треба да раде, а шта не.

Дакле, докле год се глобализација спроводи на начин као до сада, представља препреку пуном остварењу грађанских права у условима демократског уређења. Многи су доспели у тешку финансијску ситуацију, њихови животи су постали несигурнији, а културе разорене. Све то је довело до незадовољства, до сиромаштва и нестабилности.

Глобализација и транзиција

Глобализација и транзиција су два веома сложена, савремена, глобална и друштвена процеса. Глобализација настаје као резултат високог степена међузависности појединих друштава у свету, а транзиција се јавља као реформаторски одговор на глобализацију у смислу јачања тржишта и тржишне економије. Ова два процеса условљена су високим степеном планетарне међузависности и неопходношћу радикалних друштвених реформи у складу са резултатима науке, технике, технологије и информатике.

У условима глобализације другачије се схватају главни фактори међународних односа и смерови спољне политике и дипломатије. Задржавање на старим обрасцима мишљења и понашања, који отежавају уочавање и разумевање карактера савремених промена, нужно доводи до изолације и заостајања у свим аспектима друштвене егзистенције.

Од посебног значаја је да се некритичким преузимањем туђих искустава и рецепата не сме градити модел привредног система и дефинисати стратегија друштвено-економског развоја већ, како каже Ј. Пајетске, да конкретна решења треба да буду обликована на начин који одговара ономе што одговара одређеној ситуацији и историјској традицији једне земље, што би значило да би модел привредног система у већини земаља у транзицији требало да следи европску традицију и тежи економији благостања.²

При свему томе, земље у транзицији треба да узму у обзир своје спољашње окружење, да прате догађаје у светској привреди, као на промене у светском окружењу, што подразумева постизање што бољих резултата у међународној размени, пажљиво отварање својих тржишта мултинационалним компанијама, реструктурирање постојећих привредних и непривредних делатности, коришћење у већој мери локалних ресурса и потенцијала. Види се да је укључивање земаља у транзицији у токове глобалних промена велики изазов и сложен задатак.

Глобализација и државност

Расправа о думетима и последицама глобализације попримила је, такође, интернационални карактер, а једна од централних тачка сукоба међу правним теоретичарима и филозофима је интервенционистичка политика САД, која као далекосежну последицу

² Владимир Милић, *исто*, стр. 59.

има негацију националне државе. Интелектуалци који се баве овим питањем свакако су Џозеф Стиглиц, Ноам Чомски и Самјуел Хантингтон. Поред тога, велики допринос сагледавању негативних последица глобализације даје и антиглобалистички покрет.

Као што се из дефиниције глобализације може видети, један од њених основних аспеката јесте „урушавање“ државности, односно самог појма националне државе. Овај процес је видљив, како смо рекли, не само у домену међународних односа и међународне политике, већ првенствено на међународном, глобалном тржишту, у друштвеним односима, праву, а посебно култури.³

По америчком аутору Фукојама, једна од основних извора „ерозије“ државности је читава група мултилатералних и међународних организација које преузимају одређене функције држава – нација. Неке од њих заиста стварају међународна правила која имају супрематију над националним правом, а друге у првом реду редукују легитимност држава. Овде посебно наводи да се у сукобу права ЕУ и изворима права држава чланица признаје супрематија права ЕУ. Међутим, ова супрематија не елиминише суверенитет, јер у питањима конституционалног уређења држава ЕУ нема надлежности (питање аутономије унутар државе).⁴

Будући да је право један од главних стубова глобализма (међународно уговарање, конвенције, декларације), дерогирани појам државности ставља у питање и појам правне државе као вредности по себи. Појам правне државе дефинише се појмом законитости. Према италијанском филозофу Ђорђу Агамбену, улога правне државе је маргинализована у глобалном свету. Његова теза је да светом тренутно влада ванредно стање, а не закон.⁵ Празнина, правна празнина која влада између закона и тог ванредног стања је „празно место“ које постаје основа новог глобалног правног система, а ванредно стање је скривени, али фундаментални начин владања за савремени свет. Друга важна одредница „дерогирања“ савремене државе је појава владавине менаџментом, односно управљањем.⁶ Владане менаџментом је посебно видљиво у садашњој ситуацији америчке рецесије, чији су темељни узроци одсуство законског регулисања, тј. крајње немешање државе у привреду, према најтврђим правилима неолиберализма. Ова криза не би била толико страшна да се њене последице нису одразиле на друге земље у складу са доминацијом коју САД има над остатком света. Годину дана после избијања, криза хипотекарних кредита у Америци претворила се у светски финансијски земљотрес, праћен повећањем цена енергије и сировина. Вера у врлине глобалног капитализма нестаје. Америчке институције, рођене у борби против државне власти, ограничавају државну моћ, али и социјалне функције државе. „Капиталистички сан о глобалном тржишту је умро“ изјављује европски финансијски стручњак Јозеф Акерман.⁷

Актери међународне, монетарне, финансијске и енергетске елите сматрају да је глобализам претрпео неуспех. Минимизирање улоге државе отвара пут безвлашћу, анемичној путањи глобалног тржишта које допушта капиталу да самостално креира

³ Н. Чомски, „Шта у ствари хоће Америка“, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 82.

⁴ F. Fukuyama, „The end of History an last Man“, Hamich Hamilton, London, 1992, стр. 33.

⁵ Х. Арент, „Тоталитаризам“, Политичка култура, Загреб, 2001, стр. 95.

⁶ Н. Чомски, *исто*, стр. 82

⁷ Светлана Поповић „Глобализација – могућности и изазови за земље у развоју“, Економске теме, Економски факултет у Нишу, 2003, стр. 15.

друштвене односе. Догађаји који потресају свет отварају питање: да ли се боље вратити изворним вредностима правне државе?

Чињеница је да смо данас све ближи и све зависнији једни од других. Тај феномен блискости може постојати као економски, политички и културни процес који је омогућен брзим развојем транспорта и комуникације, често вођен жељом великих корпорација за освајањем нових тржишта. Може се рећи да је економија *spiritus movens* идејног, политичког, па и сваког рационалног размишљања, како на локалном, тако поготово на светском нивоу.⁸ И одатле се неминовно намеће питање могућности сукобљавања процеса глобализације и прокламоване, односно фактичке суверености државних заједница. Ако суверенитет представља снагу која фактички надјачава другу, која евентуално постоји у таквој држави, намеће се питање од чега та снага зависи и да ли је она супротстављена не само у оквиру властите државе, већ да ли је она као таква респектована од спољних фактора – других поседника такве силе на својој територији. Према томе, суверенитет има своју унутрашњу и спољашњу компоненту. Држава се има сматрати сувереном не само када је у стању да буде најјача сила у оквиру своје територије, већ и када друге државе признају као такву. Државни суверенитет, без обзира на то да ли се ради о унутрашњој, а нарочито спољашњој функцији, лежи у способности људског фактора, било да је оличен у појединцу, или изабраној друштвеној управљачкој елити, зависи од његове способности успешног решавања економске проблематике одређеног друштва. Економске санкције примењене према једној држави у условима интензивне потребе за међународном разменом су ефикасан начин подривања суверености. Суверенитет је инструмент, како власти, тако и одбране, али и његове економске садржине, историјски установљене у корист суверена или уже или шире групе друштвене елите, па најзад и друштва у целини. Истичемо га да бранимо своје привилегије, а олабављујемо да би просперирали. Владајућа елита, зависно од способности, жеља и избора, интересно усмерених политичких одлука, мора да се сналази у вештини избора. Устав је само оквир и правни израз, граница таквих извора на унутрашњем и спољном плану, а резултати су мерила вештине политичког избора.

Република Србија у савременим глобалним кретањима

Крај прошлог века и почетак новог миленијума на нашим просторима доносио је болне промене. Распарчавање једне суверене државе унутрашњим и спољним чиниоцима замењено је стварањем неколико других друштвених заједница. Та дезинтеграција као да није завршена, а и даље изазива поделе у самој Србији, сувереној у самој мери у којој је спољни фактор био доминирајући и фактичко отцепљење територије на којој је физичка сила матице ту компоненту суверено морала препустити међународној заједници. Снагу међународног права замениле су снаге аргумента силе уз погубност двоструких стандарда. Овај фактички и политички догађај наше садашњости постао је, силом прилика, глобални проблем о којем расправља и светска организација. Међутим, и ако у фактичким и политичким догађајима из наше садашњости морамо препу-

⁸ Исто, стр. 19.

стити вештини и јачини аргумената у текућој борби за поштовање међународних правила понашања, чије тумачење није лишено економских и политичких интереса, не само на локалном, европском већ и на глобалном нивоу, не сме се пренебрегнути питање у којој мери, за наше прилике, феномени глобализације утичу на нашу сувереност и на наш правни систем и решења прихваћена у нашем уставу.

Наш млади устав резултирао је као несумњива тежња прихватања основних демократских начела и цивилизацијских достигнућа која су као стандарди прихваћени у земљама које су их уградиле у своја основна акта и, што је важно, мање или више успешно их спровели у пракси. Поставља се питање у којој мери историјски и текући политичко-економски фактори, а пре свега оно што називамо глобализмом утичу на садржину и промену уставних опредељења. С обзиром на своју економску основу која се манифестује у политичкој форми може се закључити да се глобализација не ограничава само на међународном као спољашњем фактору утицаја, већ и на онај део друштвене активности појединих држава који је био резервисан за одређену унутрашњу суверену власт на начин који формално ту сувереност не нарушава, али је „омекшава“.⁹ Не може се рећи, на пример, да су озбиљни сукоби унутар Либана, Израела и Палестинаца, унутар Судана и слично, а да не говоримо о недавно нашим догађајима и њиховом косовском рецидиву, били и остали главни чинилац. Мања али очигледно видљива је активност спољних фактора и на гласачки механизам у појединим земљама који преферира неглобализму или регионализму наклоњене опције. Неутралност у облику незаинтересованости више не постоји већ само блажа форма испољавања политичких циљева.

Моћ је у друштвеном смислу променљива категорија која се постепено свела на моћ друштва као целине демократског облика владавине („владавина народа“) као носиоца суверенитета. Наш устав у члану 2. наглашава: Сувереност потиче од грађана који је врше референдумом, народном иницијативом и преко својих слободно изабраних представника. Ниједан друштвени орган, политичка организација, група или појединац, не може присвојити сувереност од грађана нити успоставити власт мимо слободно изражене воље грађана. Изражавајући грађане као носиоце суверенитета несумњиво произилази да се унутрашњи вид суверености односи и на ону варијанту која се испољава када се ради о држави као субјекту међународног права, где други субјекти то својство признају. При томе треба приметити да се проблеми који настају између ових субјеката свакодневно решавају у оквиру билатералних и мултилатералних преговора и договора. Чак и кад проблема нема, неопходна су усаглашавања правила, поступака, стандарда које намећу привредни и политички односи. Проблематика питања о којима овде расправљамо управо је у вези, директно или индиректно, са учешћем Србије у међународним асоцијацијама и утицајем тих веза на постојећу суверену позицију. Спољно дејство уставног начела које се односи на међународне односе прихвата општеприхваћене принципе међународног права реализованих у форми међународних уговора, који пролазе филтере потврђивања и контролу уставности. То је пут којим међународни потврђени акти улазе у систем унутрашњег законодавства.

Савремени Устав Србије, један од најмлађих у којем је, према општој оцени, усвојено и унето много, према светским мерилима, напредних идеја и начина њиховог спровођења, али се при томе изгледа није могло избећи уношење доминантних

⁹ Доц. др Бранислав Митровић, Економске теме, Економски факултет у Нишу, 2003, стр. 11.

текућих проблема као најава у садашњости и будућности територијално издвојених делова целине. Зато члан 8. Устава можемо схватити као израз чињенице да Устав као правни акт може изразити политичко опредељење онима којима може и хоће суверено да влада и ако тренутно нема снагу суверене власти.

Свакако треба закључити да властита легислативна основа не би смела бити сметња оним глобалним решењима која суштински значе појединачни напредак у прихватљивом заједништву народа. То често може значити, када смо ми у питању, да се морају прихватити и она решења за која данас сматрамо да су немогућа за једну суверену државу. Тиха ерозија суверености се лакше и безболније провуче кроз уставне филтере (ако их има) од оних одлука које светски колектив намеће, горка пилула се неминовно у правном систему прогута лакше *de facto* од оне *de jure*.

У којој мери ће Србија прићи и проћи у процесу глобализације, зависи од њеног добробог и лошег искуства, али стварно прилагођавање почиње са њеним приближавањем европској заједници, да би се са њом и у њој „глобализирали“. Сметње и искушења у прилазу таквом заједништву само су очигледан пример наших способности да у случајевима оног што сматрамо лошим бирамо оно мање. Наиме, суверенитет не може бити „окрњен“ ако у компликацијама са глобалним чиниоцима и субјективно користимо уставно овлашћење на начин и у сврху остварења универзалних цивилизацијских циљева које у својој суштини управо значи остваривања која омогућавају цивилизацијски напредак.¹⁰

Прилагодити се значи не само преживети већ и напредовати. Економске законе не можемо критиковати или изменити већ искористити. Бранити се од глобализације негирањем свих њених аспеката јесте недовољна способност правилног избора, која може бити и жеља за стицањем унутрашњих политичких поена. Међутим, у ситуацијама ако је и када је народ суверен требало би, у коришћењу демократског избора своје политичке елите као својих представника, да сноси и последице таквог избора.

Јединственост „косовског случаја“

Од појединих представника значајних држава и међународних организација често се може чути да је Косово „јединствен случај“. Ова изјава обично се користи како би се оправдао став да једнострано признање, од стране етничких Албанаца прокламоване независности Косова није и не треба да буде од утицаја на било који сличан случај данас у свету. Пример који добро илуструје овај став је прокламација под насловом *Kosovo must be independent* („Косово мора бити независно“ у *International Herald Tribune* од 16. јуна 2007. године, стр. 29) коју је потписало десет бивших министара иностраних послова. Међу начелима у основама за решење косовског конфликта, које је утврдила контакт група, каже се да је косовски случај јединствен и да као такав не може да послужи као преседан за било коју другу ситуацију. Сличне изјаве давала је и Кондолиза Рајс, наводећи да постоји историјат етничког чишћења и злочина против цивилног становништва, те продужено присуство администрације УН не постоји на другом месту, јер је косовски случај посебан и не може бити посматран као прецедент. Тривијално посматрано, сваки појединачан случај је истовремено и јединствен,

¹⁰ Светлана Поповић, *исто*, стр. 29.

али је јасно да заступници ове тезе циљају на друге разлоге које овом случају дају карактер „јединствености“. Помоћник државног секретара Данијел Фрид такође сматра да је Косово јединствен случај, јер је НАТО био принуђен да интервенише како би зауставио етничко чишћење и уклонио његове последице. Савет безбедности је затим овластио администрацију УН да управља Косовом, уклањајући тако власт Србије над Косовом. Резолуција 1244 је, такође, утврдила да ће коначан статус Косова бити утврђен преговорима. Видљиво је да постоји „политичка логика“ целог „оправдања“ која неспретно настоји да сакрије поступање започето агресијом делова међународне заједнице над Србијом, наопаком политичком аргументацијом која на још далекосежнији начин угрожава темеље међународног правног поретка.

Сврха тезе „о јединствености“ јесте да покаже да је цео случај неподобан да се подведе под било које постојеће опште правило међународног права и да особеност случаја оправда и особено, тзв. „казуистичко“ решавање спора, а не поштовање устаљених правила. Исто тако, то значи да принципи који ће определити одлуку о статусу Косова не могу бити преседан за друге случајеве у свету. То се види и из чињенице да се теза о јединствености даје као одговор на две разложне примедбе. Прва је да би признавање независности једном делу територије суверене, демократске државе мимо њене воље, представљало прекршај норми међународног права које забрањују насилно мењање међународних граница, а друга да би то признање успоставило опасан преседан, правило чија би примена на друге конфликти могла довести до несагледивих последица. Основно питање које се овде поставља јесте да ли је уопште могуће, унутар правног дискурса, смислено говорити и тврдити да једна одлука која има озбиљне правне последице заправо остаје изван права? Право је нормативна појава, али је и социјална, институционална пракса, јер представља феномен људског друштва. Међународно право, као и унутрашње, путем одређених правила која се практикују и која представљају специфичну врсту разлога за поступање и стандарда за процењивање предузетих радњи и поступака усмерава понашање сопствених адресата и утиче конклузивно на одлуке у споровима између њих. Могуће је да се одлука која би била сматрана правном донесе и без ослањања на постојећа правила – казуистички. Заговорници тезе о јединствености косовског случаја подразумевају да се управо то догодило. У правној теорији постоје два јасно обликована става о пожељности доношења правних одлука. Први је Бентамов, ослоњен на примену унапред прописаних општих законских норми у појединачном случају, а други Бекстонов да се право најбоље ствара приликом примене кроз казуистичко („case-b-case“) одлучивање, које је пажљиво подешено према околностима појединачног случаја.¹¹ Међутим, пошто се појединачни случајеви решавају применом неких општих принципа и објективних разлога који се на тај случај може применити, то сами ти принципи на одређени начин постају део права. Дакле, ни ово одлучивање не лебди у правном вакууму. И таквим одлукама се ствара право. У системима прецедентног права, онда када се у пракси они појављују, нико не тврди да се више никад сличан случај неће појавити. Заговорници „јединствености“ косовског случаја управо тврде да се општи принципи који су решили косовски случај у ствари не могу сматрати општим и примењива-

¹¹ R. A. Dahl, „Демократија и њени критичари“, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 12.

ти на друге случајеве. Џозеф Реј овај систем назива системом апсолутне дискреције, јасно га одвајајући од правног система.¹² У њему не постоје те обичајне или законске норме које они морају да примењују, нити су обавезни да следе сопствене прецеденте. По речима професора Јовановића, и ако се претпостави да косовски случај није могао бити решен на основу постојећих правила међународног права и да његово решавање представља правну празнину, опет и казуистичко одлучивање мора створи принцип, који ће важити и убудуће за све сличне случајеве. Још се мање уклапа друга могућа имплицитна последица ове тезе да таква одлука уопште не ствара прецедент. Једини аргумент који би звучао иоле уверљиво био би институционални. Наиме, пошто се зна да прецеденти нису био чије одлуке, већ пре свега овлашћених, највиших институција, пре свега правосудних. У овом смислу од великог правног значај је изношење косовског случаја пред Међународни суд правде. Због саме легитимности и ефикасности међународног права оно мора да се ослања на унапред постављена правила, а не на казуистичко одлучивање.

Закључак

Припадање наше заједнице народима света је физичка и друштвена неминовност. При томе, по територији и људском потенцијалу смо мања заједница, али то не значи подређеност у међународним односима. Огромну предност над бројчаним показатељима представља квалитет људских ресурса. Људски фактор представља срж сваког успеха и значења заједнице. Од тог фактора зависи и карактер политичке елите, која у демократском друштву бива изабрана да доноси одлуке. Сувереност и устав једне државе морају да потенцирају људски фактор у смислу његовог коришћења као средства за очување стабилности, самосталности и унапређења друштвене заједнице. Све што једна држава има – средства за рад, знање потребно за остварење Локове верзије дужности државе у правцу благостања и среће становника, може обезбедити само човек који зна како може доћи до таквог циља.

Механизам интерних побуда мање или више је историјски условљен при стварању основног правног акта, али може бити „нагрижен“ глобалним појавама и гледиштима несумњиво зато што држава постаје све мање самостална због потребе да у цивилизованом нивоу, бар оном просечном, не може бити много другачија да би остала да ужива у властитој слободи изолованости. Да ли је у поједином друштву пожељна једна или друга врста слободе, опет је ствар избора, што често доводи до унутрашњих подела које могу угрожавати стабилност државе. Поновимо и нагласимо да сва мудрост овде лежи у способности правилно одабира када је, наравно, тај одабир могућ. Још је Иво Андрић у „Додиру са странцима“ рекао: „Потпуно је погрешно схватање које нам је остало као рђаво наследство прошлости, да између силе и поковавања сили нема средњег пута и да у односу са иностранством ваља изабрати једно од то двоје. У односу са иностранством извесно је да ни једно ни друго не ваља и да између силе и покорености воде многи путеви, а то су путеви достојанства и успеха“.

¹² R. A. Dahl, *умо*, стр. 19.

Литература

1. Fukuyama, F.: „The end of History an last Man“, Hamich Hamilton, London, 1992.
2. Glener, E.: „Нација и национализам“, Политичка култура, Загреб, 2001.
3. Арендт, Х.: „Тоталитаризам“, Политичка култура, Загреб, 2001.
4. Чомски, Н.: „Шта у ствари хоће Америка“, Институт за политичке студије, Београд, 1995.
5. Чомски, Н.: „Профит изнад људи-неолиберализам и глобални поредак“, Светови, Нови Сад, Београд, 1995.
6. Dahl, R. A., „О демократији“, Политичка култура, Загреб, 2003.
7. Dahl, R. A., „Демократија и њени критичари“ Политичка култура, Загреб, 2002.
8. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.
9. Печујлић, М.: Глобализација – два лика света, „Гутембергова галаксија“, Београд, 2002.
10. Поповић, С.: „Глобализација – могућности и изазови за земље у развоју“, *Економске теме*, Економски факултет у Нишу, 2003.
11. Митровић, Б.: *Економске теме*, Економски факултет у Нишу, 2003.

ПРАВНА ПРИРОДА И УСТАВНОСТ ЗАКОНА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ УСТАВА

Младен Р. Тишма
Универзитет у Београду, Правни факултет

У чланку аутор разматра да ли је, с обзиром на досадашњу домаћу и упоредну уставну праксу и теорију уопште могуће дати појам уставног закона, анализира специфичности које карактеришу уставне законе за спровођење устава и, полазећи од доктрине по којој и уставне одредбе могу бити предмет нормативне контроле, разматра да ли је и у којој мери могућа уставносудска контрола уставних закона за спровођење устава, имајући у виду, поред доктрине, и досадашњу домаћу и упоредну судску праксу. На основу тога, аутор даље разматра Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије од 2006. године, закључивши да се не ради о уставном акту *stricto sensu*, из чега следи да би тај акт требало подврћи оцени уставности.

Кључне речи: *уставни закон за спровођење устава, устав, уставни закон, уставносудска контрола, владавина права, хијерархија правних аката*

Увод

Доношење устава, по правилу, дешава се ретко и изузетно и тај датум бива записан као један од најзначајнијих догађаја у прошлости једне земље и њеног народа. Такви догађаји неретко постају државни празници, а нове генерације се тада присећају својих предака који су их уставом који прослављају извели на пут просвећених народа. Тако наша земља обележава као свој национални дан 15. фебруар, када је у Крагујевцу, о Сретењској скупштини издан и заклетвом потврђен устав који је у историји нашег народа остао упамћен као Сретењски. Иако је од тада протекло више од 177 година, идеали народа који је изнедрио и себи и свом потомству подарио тај највиши и основни закон, треба да живе у мислима, али још више у делима њихових потомака. Једнако значајан је и Законик благовернога цара и краља Стефана Уроша IV Душана, којим је ова држава не само искорачила из средњовековних „европских стандарда“ него и другим народима Европе осветлила пут којим треба кренути, показавши да право уме да буде чвршћи темељ царства од камене тврђаве и сила јача од физички надмоћне самовоље. И заиста, ако се запитамо због чега су две највеће личности нашег Средњег века принц Растко (Свети Сава) и цар Душан, сетимо се да су управо они утемељили српско право кроз Законоправило (које и данас важи у Српској православној цркви) и Законик.

Управо због тако изузетног значаја устава по земљу и грађане који по њему треба да се управљају, важно је обезбедити претпоставке за његову примену и механизме заштите његове супрематије у уставном поретку. Основе увођења устава у живот уређују се њим самим кроз прелазне одредбе или, изузетно, посебним спроведбеним актом, а разрађују законима и другим прописима, тј. правом које произилази из устава. Супрематија устава обезбеђује се хијерархијом правних аката, а штити кроз органе за заштиту уставности, какви су уставни судови, редовно судство, као и другим механизмима.

Почев од 1953. године, у правном поретку Југославије јавља се нова врста аката који за циљ, макар само номинално, имају увођење у живот нових уставних аката и обезбеђивање преласка на њихову примену. Ипак, закони, а од 1963. године уставни закони за спровођење устава представљали су акте којима је у датом тренутку владајућа елита покушавала, а у пракси често и успевала, да изигра императивне уставне одредбе, будући да су ови спроведбени акти практично представљали суспензију новог устава (односно амандмана на устав) уместо да обезбеде његову примену.

Након осамостаљења Црне Горе, средином 2006. године, Народна скупштина Републике Србије 30. септембра исте године усваја нови устав који грађани коначно усвајају на референдуму одржаном 28. и 29. октобра исте године. Пошто је усвојен на републичком референдуму, нови Устав Републике Србије парламент проглашава на седници 8. новембра 2006. године, чиме престаје да важи Устав од 28. септембра 1990. године.

Међутим, Народна скупштина донеће и прогласити Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије тек 10. новембра исте године. Одмах по усвајању, Уставни закон био је предмет интересовања с обзиром на начин на који је уредио одржавање избора, будући да су избори били главни предмет занимања политичког естаблишмента. Питање његове уставности побудиће интересовање тек са почетком реформе правосуђа.

У овом раду покушаћемо да одредимо правни карактер Уставног закона за спровођење Устава и његов однос према Уставу, с обзиром на досадашње теоријске расправе и уставну праксу, као и упоредна искуства, те да на основу добијених налаза размотримо његову (не)уставност и могућности за њено отклањање путем уставносудске контроле.

О појму уставног закона

Приликом одређења појма уставног закона мора се поћи од појма устава. Током прошлих векова, бројни правни теоретичари дали су многе дефиниције појма устава из чега су настале и бројне поделе устава, нпр. устави у формалном и материјалном смислу, писани и неписани устави, ригидни и гипки устави, итд. Сажето речено, устав у материјалном смислу подразумева сва правила која уређују правне односе који спадају у уставну материју (*materia constitutionis*), док се под уставом у формалном смислу подразумева акт донесен у посебној форми која се од законске форме разликује, пре свега, по тежем поступку, из чега произилази и виша (најчешће највиша) правна снага устава.

У већем делу историје права најважнији и највиши формални извор права био је закон. Са развојем теоријских и практичних правних подела постепено долази и до рашчлањивања права на поједине гране (уставно, управно, кривично, грађанско...), па и до разликовања закона који уређују неку грану права од оних који уређују друге правне области. Како државно и, касније, уставно право, схваћени као грана позитив-

ног права, представљају основне норме од којих полазе и из којих произилазе сви остали правни прописи, па и закони, следи да је устав, како би то рекао Лаза Костић, „основни закон земље, јаче формалне снаге него други закони, али тек закон“. [1]

Из ове и сличних дефиниција произилази пракса да се појам устава и уставног закона схватају као синоними, што и чине бројни аутори. Овакав став присутан је и у многим правима, па тако у Аустрији савезни устав и носи назив Савезни уставни закон (*Bundes-Verfassungsgesetz – B-VG*). У Чешкој Републици се у уводној формули Устава од 1993. године наводи да је „Чешко народно веће донело овај уставни закон“, а његов изворни текст цитира се као „Уставни закон број 1/1993 Збирка закона“.

Међутим, појам уставног закона јавља се и у низу других случајева, како у теорији, тако још и више у пракси.

Наша уставноправна доктрина, како је то још раније примећено, бавећи се различитим уставним законима, ипак није прелазила границе конкретног. [2] Ипак, извесну општост унеле су различите класификације конкретних уставних закона који су се јављали у нашем уставноправном поретку. [3] С обзиром на сврху ове расправе, кренућемо управо од различитих аката који постоје у домаћем и упоредном праву и, с правом или не, носе назив уставних закона.

Пре свега, уставни закони јављају се као начин промене устава. Наиме, делимичне уставне промене јављају се, уобичајено, у виду две форме тј. технике – амандмана на устав и технике измена и допуна (новелирања) устава.

Иако се код нас техника измена и допуна устава поистовећује са уставним законом, упоредна пракса, као и домаћа традиција, показују да се измене и допуне устава не морају нужно вршити актом који носи назив уставни закон. Тако се у многим земљама користи назив закон о изменама и допунама устава, будући да се сматра непотребним наглашавање да се ради о уставном закону и да би супротно решење представљало таутологију. Тако, на пример, досадашњи акти промене устава у Бугарској носе назив „Закон о изменама и допунама Устава Републике Бугарске“ (*Закон за изменение и допълнение на Конституцията на Република България*).¹ У Руској Федерацији, уставни закони који ближе уређују одређене области уставне материје на свеобухватан начин (нпр. државна знамења, Уставни суд РФ, уређење судова и др.), а чије је доношење прописано Уставом Руске Федерације из 1993. године, носе назив „Федерални уставни закон“ (*Федеральный Конституционный Закон*) и службени број који садржи скраћеницу „ФКЗ“, док уставни закони којима се врше измене и допуне самог Устава носе назив „Закон Руске Федерације о промени Устава Руске Федерације“ (*Закон Российской Федерации о Поправке к Конституции Российской Федерации*) и службени број који, такође, садржи исту скраћеницу која означава да се ради о федералном уставном закону. Оправдање за термиолошку разлику може се пронаћи у објашњењу да су федерални уставни закони, у ствари, акти који имају већу правну снагу од федералних закона, али нижу од самог устава.² Заправо, у том случају радило би се о органским законима. И у многим земљама англосаксонске правне

¹ Конституција на Република Бугарија („Државен вестник“, бр. 56/1991, 85/2003, 18/2005, 27/2006, 78/2006 – решење Уставног суда и 12/2007). Превод важећег бугарског устава на српски језик, без измена и допуна, дат је у: „Ustav Republike Bugarske“, превео В. Krivokapić, *Strani pravni život*, 2–3/1991.

² Burnham, W., Trochev, A.: „Russia's War between the Courts: The Struggle over Jurisdictional Boundary between the Constitutional Court and Regular Courts“, *The American Journal of Comparative Law*, 3/2007, pp. 381–452.

традиције користи се израз „закон о промени устава“ (*Constitution Amendment Act* и др.). У Републици Хрватској су поједине измене и допуне устава означаване једноставно као *Promjena Ustava Republike Hrvatske*, иако је у хрватској уставноправној литератури неспорно да су у питању уставни закони.

Поред уставних закона као вида промене устава, чија се сврха испуњава мењањем уставног текста и сједињењем, постоје и уставни закони који, будући да самостално уређују одређени део уставне материје, најчешће на свеобухватан начин, имају и самосталну егзистенцију у правном поретку. Поред горепоменутих федералних уставних закона у праву Руске Федерације, упоредни примери таквих аката су и Уставни закон о безбедности Чешке Републике, Уставни закон о застави, грбу и химни Републике Српске, Уставни закон о Уставном суду Републике Хрватске, шпански Уставни закон о заштити личних података, итд.

Поред тога, одредницом уставни закон могу бити означени акти који не представљају уставне акте у формалном, или пак ни у материјалном ни у формалном смислу. У таквим случајевима назив „уставни закон“ представља *falsa nominatio* која не утиче на правни карактер таквих аката. Упоредни пример јесте досадашња пракса у Хрватској где је, поред уставних закона и за органске законе употребљена одредница уставни закон, иако нису били донесени по уставотворном поступку, а о чему ће бити речи касније.³

С обзиром на представљени делић упоредног искуства, чини се да је неспорна опаска М. Пајванчић да „правну природу овог извора уставног права није једноставно одредити, јер се она разликује од случаја до случаја“. [Наведено према: 2].

Узимајући у обзир наведене и друге разлике и одступања, под уставом се подразумева кодификација уставноправних норми (у извесном смислу еквивалент законика), док се под уставним законом подразумева сваки акт који је донесен по уставотворном поступку и који уређује уставну материју, макар и делимично, а номотехнички је конципиран као законски текст, што га одваја од уставних амандмана, уставних повеља и других уставних аката. Означити и друге акте који не испуњавају поменуте критеријуме, по нама, представљало би *falsa nominatio* и не би утицало на њихов карактер.

Уставни закони у српској правној традицији

Историју српске уставности од обнављања савремене државности почетком 19. века па до стварања друге југословенске државе обележиле су, највећим делом, тоталне уставне промене које су подразумевале доношење потпуних устава, уместо њихових измена и допуна. Чак и када су нови уставни суштински представљали делимичне реформе дотадашњег уставног уређења, као што је то случај са Уставом Краљевине Србије од 1903. године, ипак се радило о новом, потпуном уставу. Због тога, о уставним законима као актима различитим од појма (целовитог, кодификованог) устава, али са правном снагом устава може се говорити само и условно у смислу основних аката српске револуције које је старија уставноправна књижевност и нази-

³ Додуше, понекад се у теорији појмови уставног закона и органског закона изједначавају. Тако: Petrov, V.: „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika od 2011 – da li je poslanički mandat konačno slobodan“, Nikolić, O., Đurić, V. (pr.), *Izbori u domaćem i stranom pravu*, Institut za uporedno pravo, Beograd 2012, 94.

вала уставним законима, а савремена их означава појмом „уставни акти“,⁴ као и законима којима је Михаило Обреновић III поступно извршио замену Устава од 1838. године и који су у делу доктрине познати као Преображенски устав.⁵

Током постојања прве југословенске државе делимичне уставне промене, такође, вршене су или кроз потпуно укидање постојећег устава или кроз доношење целовитог уставног текста, а делимичне промене устава јављају се изузетно и у неуобичајеној форми. Када је у питању Устав Краљевине Југославије од 1931. године⁶ („Септембарски устав“) уставна историја најчешће наводи две промене овог устава. Прва је доношење Уредбе о Бановини Хрватској⁷ с позивом на члан 116. Устава, чиме је образована Бановина Хрватска,⁸ а друга је фактичка и огледа се у томе да је краљ Петар II преузео власт, иако није постао пунолетан.

Промена југословенских устава доношењем измена и допуна скоро и да није било. Вероватно једини такав уставни закон јесте акт означен као Измена Устава, који је, 17. маја 1941. године у Јерусалиму, донео краљ Петар II којим је измењен текст члана 38. Устава Краљевине Југославије из 1931. године (познат и као Септембарски или Октоисани устав).⁹

Први послератни југословенски и српски устав из 1946, односно 1947. године, представљали су мање-више типичне уставне документе, који су у садржинском смислу следили Устав СССР из 1936. Током свог важења, савезни устав – Устав ФНРЈ од 31. јануара 1946. године¹⁰ претрпео је извесан број измена тако што је, по уставотворном поступку прописаном тим уставом, донесен одређен број закона који су, уређујући одређену област на другачији начин, уредили и уставне основе те области. С обзиром на то да се радило о законима, који су само изузетно уредили и одређена питања уставне материје, предмет такве уставне промене, према ставу тадашње уставноправне доктрине, бивао је деконституционализован и постао предмет регулација (обичним) законима – *materia legis*.¹¹

⁴ У питању су уставни акт из 1805. године, који никада није ступио на снагу и уставни акти из 1808. и 1811. године који су уређивали односе између врховног војводе и Правитељствујућег савета. Акт из 1805. године најпознатији је по „Слову о закону и слободи“ његовог аутора. Текст ове беседе дат је у: Д. А. Милић, *Српски политички говор модерног доба*, Службени гласник, Београд 2011, 95–98.

⁵ Ради се о следећим (уставним) законима: Закон о наслеђивању престола од 20. октобра 1859. године, допуњен 17. августа 1861. године, Устројење Државног савета од 17. августа 1861. године. Напомена: датуми су дати према тада важећем Јулијанском календару.

⁶ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године („Службене новине Краљевине Југославије“, број 200/1931)

⁷ Уредба о Бановини Хрватској („Службене новине Краљевине Југославије“, број 194А-LXVIII/1939)

⁸ Иначе, у литератури се може пронаћи став да је Бановина Хрватска у свом односу према Србима била само увод у каснију НДХ. Више: Ђурић, В. Ђ.: „Прилози за историју Срба у Бановини Хрватској 1939–1941. године“, стр. 229–246. www.cpi.hr/download/links/hr/7245.pdf (посећено: 12. 6. 2012).

⁹ Измена Устава („Службене новине Краљевине Југославије“ – Ратно издање број 1 од 19. августа 1941. године). Поменути закон о измени Устава краљ је, како је наведено у његовој визи, донео на основу члана 116. Устава, што може поставити питање уставности поменути уставне промене будући да је, бар према мишљењу Лазе Костића, члан 116. Устава омогућавао само фактичку суспензију, тј. обуставу примене устава, али није допуштао његову ревизију. Костић, Л. М.: *op. cit.*, 289.

¹⁰ Устав Федеративне Народне Републике Југославије („Службени лист ФНРЈ“, број 10/1946)

¹¹ Stefanović, J.: *Ustavno pravo FNRJ i komparativno*, I, Zagreb 1956, 274.

Желећи да изгради сопствени „пут у социјализам“, Југославија се и на пољу права одваја од земаља социјалистичког лагера и Савезна скупштина, на Српску нову 1953. годину, доноси уставни закон,¹² а следе и парламенти република који, такође, доносе уставне законе. Овим уставним законом и републичким уставним законима¹³ основе друштвеног и политичког уређења државе постављене су на нове основе, а промењена је и организација уставних органа. Уставни закони, иако су само делимично укинули раније уставе, нису представљали њихове измене и допуне, већ су били конципирани као самостални уставни акти. Управо зато, већина аутора стала је на становишту да се ради о новом уставу, додуше делимичном, јер су неке мање битне одредбе остале у ранијим уставним текстовима. [4]

Године 1963. Југославија добија нов кодификован устав који из основа мења сам појам устава, проширујући његов предмет са државе на друштво и видећи у њему тзв. самоуправљачку повељу. Иако уређујући питање своје промене, овај је устав одређивао два облика промене – уставне законе и уставне амандмане, а све његове измене учињене су амандманима. И Уставом Социјалистичке Републике Србије из исте године у члану 211. став 3. прописано је да предлог за промену Устава може имати облик уставног амандмана или уставног закона. Током важења републичког Устава из 1963. године¹⁴ донесено је више уставних закона који се могу поделити у три групе. Прву групу сачињавају уставни закони којима су вршене измене и допуне Устава. Такви су Уставни закон о укидању срезова у Аутономној покрајини Војводини,¹⁵ Уставни закон о укидању срезова у Социјалистичкој Републици Србији¹⁶ којим су измењене одредбе члана 44. став 1. Устава, чл. 118. до 128. и члан 162. став 2. Устава, као и све друге одредбе Устава које се односе на срезове, као и Уставни закон о остваривању права и дужности општине у Граду Београду¹⁷ на основу којег је престао да важи члан 117. Устава. Другу групу сачињавају акти који су доношени за спровођење устава, уставних закона и уставних амандмана, који ће бити разматрани у посебном одељку. Уставни закон за спровођење Устава Социјалистичке Републике Србије донесен је по истоветном уставотворном поступку као и сам Устав, односно, на основу члана 41. став 5. Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења о органима власти Народне Републике Србије и проглашени одлуком Народне скупштине НРС.

Поред тога, треба нагласити да је постојао и одређени број уставних закона који, иако су имали снагу устава, нису означени као уставни закони. У свим случајевима ра-

¹² Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти („Службени лист ФНРЈ“, бр. 3/1953, 4/1953 – исправка, 7/1954, 9/1954 – исправка и 13/1954).

¹³ Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења и о органима власти Народне Републике Србије („Службени гласник НРС“, бр. 5/1953, 31/1954 и 53/1954).

¹⁴ Устав Социјалистичке Републике Србије („Службени гласник СРС“, бр. 14/1963, 19/1963 – исправка, 7/1965, 53/1966, 16/1967, 5/1969 и 8/1972).

¹⁵ Уставни закон о укидању срезова у Аутономној покрајини Војводини („Службени гласник СРС“, бр. 7/1965 и 53/1966 – др. уставни закон).

¹⁶ Уставни закон о укидању срезова у Социјалистичкој Републици Србији („Службени гласник СРС“, број 53/1966).

¹⁷ Уставни закон о остваривању права и дужности општине у Граду Београду („Службени гласник СРС“, бр. 53/1966 и 53/1966 – исправка).

ди се о законима којима су мењане и допуњаване одредбе устава. Након Другог светског рата има више примера измена и допуна које су учињене уставним законима који нису садржавали одредницу уставни. Први су закони који су на јединствен начин уређивали неку правну област и с тим у вези стављали ван снаге дотадашње уставне одредбе. Примери таквих уставних закона су чл. 1–15 Закона о судовима из 1954. године¹⁸ који су имали снагу устава, док су остале одредбе тог закона имале законску снагу. Друго су „прави“ закони о изменама и допунама, а примери су Закон о изменама чл. 45, 46, 47, 48. и 51. ст. 2. савезног Уставног закона,¹⁹ Закон о изменама члана 82 став 1 и члана 107 став 2 истог Уставног закона, Закон о изменама и допунама републичког Уставног закона, Закон о измени члана 34 републичког Уставног закона.

Најзад, посебну врсту уставних закона тог периода чине и уставни закони аутономних покрајина доношени од 1969. године, којима су замењени ранији статuti јединица територијалне аутономије унутар Србије.

Иначе, правна историја наше земље бележи и појединачне акте темпоралног карактера који су доношени у форми уставног закона и углавном су се тицали трајања, односно продужења мандата појединим државним органима. Примери таквих аката у нашој прошлости су Уставни закон о продужењу мандата председника Републике („Службени лист СФРЈ“, број 15/1971) којим је Јосипу Брозџу продужен мандат до 31. августа 1971. године и Уставни закон о продужењу мандата делегата у Скупштини СФРЈ („Службени лист СФРЈ“, број 20/1990) којим је члановима тадашњег савезног парламента, савезној влади и гувернеру Народне банке Југославије продужен мандат до конституисања новоизабраног парламента СФРЈ.

Закони и уставни закони за спровођење устава

Упоредно право. Питања ступања на снагу и примене, односа новог устава према затеченом правном поретку, рада постојећих и образовања нових уставних органа и друга питања која су отворена променом устава уобичајено су садржана у прелазним и завршним одредбама устава. Према ставу теорије, прелазне и завршне одредбе устава спадају у стандардну уставну материју, и њима се најчешће утврђују рокови, односно одређују термини ступања на снагу појединих одредби устава и спровођења одређених радњи какве су расписивање и одржавање избора, доношење нових и усклађивање постојећих прописа и др. [5] Такве норме су, по правилу, садржане у самом тексту устава и не разликују се од других уставних норми.²⁰ Такав приступ је преовлађујући. У појединим случајевима прелазне и завршне одредбе устава су од осталог уставног тек-

¹⁸ Закон о судовима („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/1954, 15/1957, 24/1959 и 52/1961).

¹⁹ Закон о изменама чл. 45, 46, 47, 48 и 51 ст. 2 Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти („Службени лист ФНРЈ“, број).

²⁰ Тако Основни закон за Савезну Републику Немачку има посебан одељак XI. Прелазне и завршне одредбе (чл. 116. до 146.). В. *Основни закон (Устав) Савезне Републике Немачке*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд 2003, 79–93. И у Уставу Чешке Републике прелазне и завршне одредбе (чл. 106. до 113) садржане су у Поглављу осмом тог устава. У Словачкој Републици ради се о чл. 152. до 156. Устава од 1992. У Уставу Федерације Босне и Херцеговине ради се о члановима 1. до 11ф. Поглавља IX Устава (при цитирању: чл. IX.1. до IX.11ф.).

ста одељене посебним означавањем тих одредби.²¹ Шпански устав из 1978. године, после 168 нумерисаних чланова, садржи и четири додатне одредбе, девет привремених одредби, три одредбе којима су стављени ван снаге одређени закони и, на крају, једну завршну одредбу којом је утврђено његово ступање на снагу.²² У Уставу Италијанске Републике из 1947. године, после члана 139. следе прелазне и завршне одредбе означене римским бројевима. Иначе, ове одредбе биле су у неколико наврата мењане уставним законима, као и друге уставне одредбе.²³

У појединим земљама англосаксонске правне традиције, као и неким чији устави су писани под израженим утицајем те традиције, норме прелазног и завршног карактера садржане су у посебним додацима, прилозима, анексима и сличним формама. Устав Босне и Херцеговине од 14. децембра 1995. године (Дејтонски устав)²⁴ тако у члану XI садржи одредбу према којој: „[п]релазни аранжмани о јавним функцијама, важењу закона и другим питањима дати су у Анексу II овог Устава“.²⁵ У литератури се наилази на мишљење да се поменути анекс сматра саставним делом Устава БиХ и да се по својој правној природи и правној снази не разликује од осталих одредби тог устава.²⁶

Постојање посебног закона или уставног закона, чија сврха је спровођење новог устава или макар измена и допуна постојећег, изузетно је ретка и представља изузетак у упоредном уставном праву. Тако је у ранијем Уставном закону Финске од 17. јула 1919. године, у параграфу 95, став 3, било прописано да ће се одредбе неопходне за спровођење тог уставног закона донети у форми закона.²⁷ Сада важећи Устав Финске донет 11. јуна 1999. године, који је ступио на снагу 1. марта 2000. године, у параграфу 130, став 2, садржи одредбу према којој су ближе одредбе неопходне за спровођење Устава прописане законом.²⁸ Закон о аранжманима за ступање на снагу Устава Финске (732/1999) донесен је истовремено са Уставом и објављен је 17. јуна 1999. године, али је ступио на снагу 1. августа исте године, дакле седам месеци пре самог Устава. У вези закона, као правни основ доношења, као и у случају самог Устава, одређен је 67. параграф Закона о Парламенту из

²¹ Код Устава Руске Федерације из 1993. у првом одељку садржани су чл. 1. до 137, док су у другом садржане прелазне и завршне одредбе означене арапским бројевима 1. до 9. *Конституция Российской Федерации*, официјално издање, Москва 2009.

²² В. *Španski ustav*, Ambasada Španije u SRJ, Beograd, s. a.

²³ Последње такве измене, извршене Уставним законом број 1 од 23. октобра 2002. године, тицале су се првог и другог става XIII прелазне и завршне одредбе која иначе уређује оданост тада тек образоване Италијанске Републике према члановима бивше краљевске породице. В. *Legge costituzionale per la cessazione degli effetti dei communi primo e secondo del XIII disposizione transitoria e finale della Costituzione* (Gazz. Uff., n. 252 del 26. 10. 2002).

²⁴ Закон о потврђивању Општег оквирног споразума о миру за Босну и Херцеговину („Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 12/2002).

²⁵ Наведено према преводу који користи Парламентарна скупштина БиХ.

²⁶ Steiner, Ch., Ademović, N. et al.: *Ustav Bosne i Hercegovine: Komentar*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo 2010, 901.

²⁷ *Constitutional Act of Finland No. 94 of 17 July 1919*, official consolidated translation up to Act No. 969 of 17 July 1995, www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b534.html (поцењено 22. 12. 2011).

²⁸ The Constitution of Finland, as amended (731/1999, 596/2007, 802/2007). Српски превод Устава Финске (без измена и допуна) доступан је у књизи: *Uvod u pravo Finske*, priredio B. Krivokapić, Institut za uporedno pravo, Beograd 2005.

1928. године²⁹ којим је било уређено којом већином парламент одлучује, *inter alia*, о доношењу, изменама, допунама и укидању уставног закона. Поменути закон није мењан од доношења, нити се у службеној електронској бази финских прописа *Finlex* налази међу ажурираним законодавством, чиме се намеће закључак да је његова сврха у уставном поретку испуњена.

Аустријски Савезни уставни закон још увек садржи одредбу члана 150. став (1), по којој ће се за његово спровођење донети посебан закон.

И уз раније важећи Устав Републике Естоније из 1937. године био је донесен закон којим је био уређен прелазни режим и примена тада новог устава.³⁰ Након поновног осамостаљења од Совјетског Савеза, грађани Естоније су на уставотворном референдуму, одржаном 28. јуна 1992. године, усвојили, с позивом на § 1. Устава из 1938. године, нови Устав Републике Естоније (*Eesti Vabariigi põhiseadus*)³¹ и Закон за спровођење Устава Републике Естоније (*Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadus*).³² Закон за спровођење Устава Републике Естоније усвојен је истовремено и по истом уставотворном поступку као и сам устав, а истовремено с њим је и ступио на снагу, 3. јула 1992. године. Како важећи естонски устав не садржи ниједну прелазну и завршну одредбу, Закон за спровођење Устава одредио је ступање на снагу устава, рад тада постојећих органа до образовања нових уставом утврђених органа, важење предуставног права у делу који је несагласан уставу и том закону и надлежност Врховног суда у том погледу, расписивање и одржавање избора за нови парламент – *Riigikogu* и рад његовог првог сазива, те примену одредаба новог устава на председника Републике. Иначе, ради се о релативно кратком акту од свега четири параграфа. Иако је естонски устав касније више пута мењан и допуњаван, Закон за спровођење Устава Републике Естоније није имао ниједну измену или допуну, а прелазне норме везане уз промене устава садржане су у самим актима за промену устава.

У Мађарској је члан 78. став (2) Устава из 1949. прописивао да ће влада предложити Народној скупштини законе неопходне за његово спровођење. Нови мађарски устав – Основни закон од 25. априла 2011. године³³ предвидео је да ће се донети посебан уставни закон којим ће се прописати његове прелазне и завршне одредбе, потребне за његово спровођење. Прелазне и завршне одредбе Основног закона донесене су тек 31. децембра 2011. године, дан пре ступања на снагу новог устава.³⁴ Иначе, доношење новог устава у Мађарској показало је неке сличности са усвајањем Митровданског устава 2006. године код нас.

У Републици Словенији, која од 1997. године за измене и допуне свог устава користи технику уставних закона, посебни спроведбени уставни закони се више не доносе, а прелазне и завршне одредбе су, према потреби, садржане у уставним законима који врше измене и допуне Устава Републике Словеније.³⁵ Последњи спро-

²⁹ *Parliament Act of Finland No. 7 of 13 January 1928*, official consolidated translation up to Act No. 1642 of 2 December 1995, www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b5378.html (носећено 22. 12. 2011).

³⁰ *Die Verfassung der Republik Estland (amtliche Übersetzung)*, Tallinn 1937.

³¹ *Eesti Vabariigi põhiseadus, Riigi Teataja* – RT 1992, 26, 349.

³² *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadus, RT 1992, 26, 350.*

³³ Објављен у: „*Magyar Közlöny*”, 43/2011.

³⁴ *MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYÉNEK ÁTMENETI RENDELKEZÉSEI* („*Magyar Közlöny*”, 166/2011).

³⁵ B. Ustavni zakon o doplonitvi 80. člena ustave Republike Slovenije („*Uradni list RS*”, št.66/2000).

ведбени уставни закони донети су ради спровођења Основне уставне повеље о самосталности и независности Републике Словеније и важећег Устава Републике Словеније.³⁶ Први закон допуњен је 27. јула 1994. године одредбама којима је Словенија предузела финансијске мере у вези са сукцесијом, као и неке репресивне мере према Савезној Републици Југославији,³⁷ док је допуном Уставног закона за спровођење Устава, од 19. априла 1994. године, додавањем другог става у члан 5, било предвиђено да се скупштинама општина и других друштвенополитичких заједница продужава мандатни период до 31. децембра 1994. године.³⁸

Занимљиво је да Устав Црне Горе, као ни ранији Устав Републике Црне Горе, не садржи одредбу о свом ступању на снагу, већ да то питање уређује Уставни закон за спровођење Устава Црне Горе (члан 1).

Уставни закони за спровођење устава постоје и у правима Хрватске и Републике Српске, што ће касније бити посебно разматрано.

Пракса у Србији. Стари устави Србије из доба краљевства, попут већине других светских устава, норме прелазног карактера садржавали су, као саставни део, у такозваним прелазним наређењима која се нису разликовала од других чланова тих устава.³⁹ Са уједињењем Југославије, Видовдански устав садржи два таква одељка: Одељак XIII – Прелазна наређења (чл. 128. до 141) и Одељак XIV – Закључне одредбе (члан 142).⁴⁰ Последњи устав краљевства, донесен 1931, садржи чл. 117. до 119. као прелазна наређења и члан 120. изнад кога стоји наслов Закључне одредбе.⁴¹ Први послератни и први републикански устав – Устав Федеративне Народне Републике Југославије из 1946. године такође се држао класичног приступа и у свом трећем делу под називом Прелазне и завршне одредбе сврстао је чл. 136. до 139.⁴² Исти случај је и са Уставом Народне Републике Србије од 1947. (чл. 159. до 160).⁴³

Са доношењем уставних закона 1953. године, норме прелазног и завршног карактера, по први пут, издвајају се у посебан, спроведбени акт. Тако је уз савезни Уставни закон донесен и Закон о спровођењу Уставног закона.⁴⁴ Овај закон доне-

³⁶ Чланом 174. став 1. Устава Републике Словеније прописано је да спровођење тог устава и уређење преласка на примену његових одредаба доноси уставни закон, док је ставом 2. истог члана одређено да се тај уставни закон доноси двотрећинском већином гласова свих посланика у свим већима тадашње Скупштине Републике Словеније.

³⁷ Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Uradni list Republike Slovenije, št. 1/1991-I in 45/II/1994).

³⁸ Ustavni zakon za izvedbo ustave Republike Slovenije (Uradni list Republike Slovenije, št. 33/1991-I in 21/1994).

³⁹ В. Устав за Краљевину Србију од 1888. (Прелазна наређења, чл. 203. и 204.), Устав Краљевине Србије од 1901. (XIV. Закључак, чл. 103. до 107.), Устав за Краљевину Србију од 1903. (Прелазна наређења, чл. 201. до 202).

⁴⁰ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године („Службене новине Краљевине СХС“, број 142А/1921).

⁴¹ Устав Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године („Службене новине Краљевине Југославије“, број 200/1931).

⁴² Устав Федеративне Народне Републике Југославије од 31. јануара 1946. године („Службени лист ФНРЈ“, број 10/1946).

⁴³ Устав Народне Републике Србије („Службени гласник НРС“, бр. 3/1947 и 26/1947 – исправка).

⁴⁴ Закон о спровођењу Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти („Службени лист ФНРЈ“, број 3/1953).

сен је истовремено, по истом уставотворном поступку као и сам Уставни закон (члан 72. Устава од 1946), а ступио је на снагу када и Уставни закон.

Уз нови савезни Устав из 1963. године поново се доноси посебан спроведбени акт, али који је овај пут означен као Уставни закон.⁴⁵ Као и у случају Закона из 1953. године, и Уставни закон из 1963. године донесен је по поступку за промену устава. За спровођење поменутих уставних закона донетих у периоду важења републичког Устава из 1963. године донесени су закони за спровођење уставних закона, дакле без одреднице уставни у свом називу, а правни основ био је садржан у уставним законима за чије су спровођење доношени.⁴⁶ Ови закони доношени су по редовном законодавном поступку и проглашавани указом председника Скупштине, сагласно члану 197. став 2. Устава којим је уређено проглашење закона. Почев од 1967. године, форма промене устава постаје уставни амандман. Уз поједине амандмане доносе се уставни закони, такође по уставотворном поступку (члан 211. ст. 1. и 4. Устава, односно Уставни амандман VII тачка 6) и проглашавају одлуком парламента.

И уз касније уставе и амандмане на те уставе доносиће се уставни закони уз изузетак највишег правног акта државне заједнице за чије је спровођење донесен закон. Наиме, Закон за спровођење Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора,⁴⁷ сагласно члану 67. Уставне повеље, донесен је истовремено и по истом поступку као и сама Уставна повеља. Како је, међутим, и сама Уставна повеља усвојена у форми (обичног) закона, будући да нису испоштоване ревизионе клаузуле Устава СРЈ, из чега би следило да је Уставна повеља, ако је уопште у питању устав, представљала меки уставни акт, тако се ни закон за њено спровођење не издваја од других закона.

Неуставни устав – проблем оцене уставности аката са снагом устава

Предмет уставносудске контроле нормативних аката може бити материјално-правне или формалноправне (процесноправне) природе.

Процесноправна неуставност уставног акта о промени устава, тј. уставног закона о изменама и допунама и уставног амандмана подразумева непоштовање уставотворног поступка који је, као уставна материја, уређен самим уставом. У теорији је узет, по многима општеприхваћен, став да уставни судови, односно други органи који врше контролу уставности нормативних аката, имају право испитивати формалну уставност промене устава, а такав став заузимају и многи судови који не прихватају материјалну контролу уставности уставних аката. [6, 7] Због тога се, под проблемом неуставности уставних прописа, по правилу, подразумева њихова материјална неуставност. [6, 7] Од суседних земаља, оцени формалноправне уставности уставних аката прибегавале су Бугарска, Хрватска, Република Српска и Румунија.

⁴⁵ Уставни закон о спровођењу Устава („Службени лист СФРЈ“, број 14/1963).

⁴⁶ Тако нпр. Закон о спровођењу Уставног закона о укидању срезова у Социјалистичкој Републици Србији и Уставног закона о остваривању права и дужности општине у Граду Београду, донесен је на основу члана 6. првопоменутог уставног закона и члана 12. другопоменутог.

⁴⁷ Закон за спровођење државне заједнице Србија и Црна Гора („Службени лист СЦГ“, број 1/2003).

Као што је речено, под појмом неуставне уставне промене или неуставног уставног правила (норме, прописа) подразумева се питање материјалности, које се може поставити према неколико критеријума. Тако Р. Марковић наводи да критеријуми за оцену уставности јесу природно право, подразумевајући постојање виших, надуставних принципа природног и натпозитивног права којима је обавезан чак и сам уставотворац, и одредбе дотадашњег устава. Свакако најпознатији уставни пример представља пракса Савезног уставног суда Савезне Републике Немачке, а недавно је и Уставни суд Чешке Републике почео да примењује доктрину неуставне уставне промене.

С обзиром на предмет ове расправе и предодређени обим, као и становиште да се у случају уставног закона за спровођење устава, у ствари, и не ради о (правом) уставном закону, нећемо овом приликом улазити у детаљније приказивање упоредне јуриспруденције у погледу материјалне неуставности устава.

Иначе, питање уставности норми уставног карактера поставља се у још једној правној дисциплини – општој теорији државе и права, али у другом контексту. Наиме, правна теорија разматра питање „уставности првог устава“, а ово питање, осим чисто теоријског, има и правноисторијски значај приликом одређења првог устава и првих уставних аката или само норми таквог карактера које су се јавиле у одређеном правном поретку или су му претходиле. Овим питањем посебно се бавио Ханс Келзен.

Уставност устава јавља се и у сложеним државама, где се испољава проблем сагласности устава федералне јединице са савезним уставом, при чему се ради о актима различите правне снаге међу којима постоји хијерархијски однос. Стога, ни ово питање не спада у проблем оцене уставности уставне норме.

Уставност устава у нашој земљи. Код нас се проблем уставности уставних промена појавио у процесу бројних амандманских „надоградњи“ Устава СФРЈ из 1963. године, чија је дезинтегративна интенција уставноправни врхунац доживела доношењем Устава СФРЈ из 1974. године. У својој одлуци, У број 265/69 од 28. априла 1969. године, Уставни суд Југославије закључио је да није надлежан да оцени сагласност уставних амандмана са Уставом.⁴⁸ Уставноправна доктрина тога доба сматрала је да нема дилема у том погледу будући да „Устав СФРЈ је[сте] највиши правни и самоуправни акт, који у посебном демократском и самоуправном поступку доноси радни народ. Као такав он у потпуности изражава вољу народа и његова стремљења и отвара широке могућности за бржи и свестранији развитак и изградњу нових друштвено-економских односа. Задатак уставних судова, као новијих органа у нашем систему, јесте да контролишу да ли се поштује воља народа изражена у највишем правном акту, а не да они буду ти који ће одређивати вољу народа, њихова права и слободе.“ [8] Ако занемаримо ненаучне, идеолошки обојене ставове, карактеристичне за то доба, приговор оваквом ставу доктрине може се упутити у погледу схватања доносиоца устава. Наиме, и Устав од 1963. године и све амандмане на тај устав донео је парламент, дакако као народно представништво, али не непосредно народ, односно радни народ како је то било уобичајено у тадашњој уставноправној терминологији. Оно што је битније за предмет овог рада, наша уставноправна доктрина посматрала је и посматра амандмане превасходно као начин допуне устава и даљег развијања његових првобитних решења и прилагођавања нормативног стварном, без на-

⁴⁸ Пошто поменута одлука УСЈ није објављена у Савезном службеном листу, нисмо у могућности да дамо детаљнију анализу поменуте одлуке Уставног суда.

рушавања суштине (првобитног) уставног текста. Речима Ј. Ђорђевића, доношењем амандмана „устав постаје потпунији, одређенији, савршенији“. [8] Објашњавајући разлоге за прихватање амандманске технике, као начина промене устава, исти аутор истиче да „појам амандмана садржи у себи став да се *устав чува и битно не мења*, тако да су и промене које садржи амандман у извесном смислу виртуелно већ у њему“ (нагласио М. Т.). [9] Исти став заступљен је и у нашој савременој теорији. Р. Марковић истиче да „[б]аш због тога што уставни амандмани остављају нетакнут првобитни текст устава, сматра се да се њима не могу уводити решења која излазе из логичких и концепцијских оквира успостављених првобитним текстом устава“. [10] Историја је показала да су поменути амандмани, као и нови устав који је произашао из њих, имали погубан утицај не само по уставни и правни поредак него и по саму државу.

Колико нам је познато, други и последњи случај да је иницирана оцена уставности уставног акта у нашој земљи, датира из 1992. године. Тада је Р. Целић дао иницијативу Савезном уставном суду за покретање поступка за оцену уставности Одлуке Савезног већа Скупштине СФРЈ о проглашењу Устава Савезне Републике Југославије.⁴⁹ Као разлог томе, давалац иницијативе изнео је стајалиште, према којем сматра да поменута одлука није била уставна, будући да је Савезном већу истекао мандат, те да због тога није могло донети одлуку којом је Ускршњи устав проглашен. Иначе, питање продужења мандата посланицима Савезног већа било је предмет ширих уставноправних, али и политичких расправа тога доба, посебно у контексту доношења последњег савезног устава.⁵⁰ Савезни уставни суд није прихватио ту иницијативу и у свом решењу⁵¹ је истакао да би упуштање у оцењивање уставности оспорене Одлуке, у ствари, значило „оцењивати сам Устав Савезне Републике Југославије“ будући да она „представља, по схватању Савезног уставног суда, саставни део Устава Савезне Републике Југославије“. [11] Наиме, „без обзира на то што је та одлука формално посебан акт“ она је по мишљењу Суда била „неодвојива од Устава“ будући да устав не може ступити на снагу без одлуке о проглашењу, сагласно члану 144. и алинеји трећој Преамбуле Устава. [11]

Оцена сагласности са уставом (уставних) закона за спровођење устава

Упоредна искуства. Проблем сагласности спроведбених уставних закона са самим уставом до сада се у пракси појављивао у неколико бивших југословенских република.

У својој пракси, Уставни суд Републике Словеније се 1993. године прогласио ненадлежним за оцену уставности Уставног закона за спровођење Амандмана ХСВІ на

⁴⁹ Одлука о проглашењу Устава Савезне Републике Југославије („Службени лист СРЈ“, број 1/1992).

⁵⁰ Тако: S. Perović, „Ustav ili nametnuta politička odluka“; P. Nikolić, „Promašaj i pravna ništavost Ustava Savezne Republike Jugoslavije“; K. Čavoški „Darovani ustav“ и др. радови са дискусије Удружења правника Србије о Предлогу устава Савезне Републике Југославије, све објављено у: *Pravni život* 7–8/1992, 948–1026.

⁵¹ Решење о неприхватању иницијативе за покретање поступка за оцењивање уставности Одлуке о проглашењу Устава Савезне Републике Југославије, У број 2/92, од 20. јануара 1993. године. Одлуке и решења Савезног уставног суда: 1992. и 1993, Савезни уставни суд, Београд, 1994.

Устав Републике Словеније⁵² (из 1974. године) у односу на важећи Устав Републике Словеније из 1991. године. Том приликом, Уставни суд је у свом решењу⁵³ дао образложење које је стало у једну реченицу: „У складу са чланом 160. Устава, Уставни суд надлежан је да штити уставност и законитост, а не да оцењује сагласност устава и *прописа уставног значаја*“ (подвукао М. Т.).⁵⁴ У свом издвојеном, неслагајућем мишљењу, судија Матевж Кривиц истакао је да Уставни суд не би требало да упућује на неважеће уставне прописе, и у том смислу извлачи закључак да прописе који су у складу с њима није надлежан да оцењује.⁵⁵ Неколико година касније, Уставни суд Републике Словеније, и у случају Уставног закона о допуни Уставног закона за спровођење Основне уставне повеље о самосталности и независности Републике Словеније,⁵⁶ остао је при ставу да није надлежан за оцену сагласности уставних закона са уставом.⁵⁷

У Републици Српској, такође, Уставни суд се прогласио ненадлежним за оцену уставности члана 12. Уставног закона за спровођење Устава Републике Српске,⁵⁸ будући да, по схватању суда, његове надлежности утврђене чланом 115. Устава, не помињу и контролу уставних закона, истакавши при томе „[д]а је уставотворац то сматрао потребним, он би несумњиво ту надлежност изричито и утврдио“.⁵⁹ Том приликом, суд је истакао и да „[н]емогућност оцијењивања уставности Уставног закона је[сте] природна и логична, јер уставни систем Републике Српске не познаје, попут неких других система, хијерархијско градирање уставних норми на норме вишег и нижег ранга“.⁶⁰

Уставни суд Републике Хрватске је, 15. фебруара 2012. године, на основу овлашћења из члана 125, алинеја пета Устава Републике Хрватске,⁶¹ утврдио извештај о правној снази, природи и учинцима уставних закона за спровођење Устава Републике Хрватске,⁶² и доставио га парламенту. У исцрпној анализи свих спроведбених уставних закона донесених у Хрватској од осамостаљења, Уставни суд је заузео становиште да уставни закони за спровођење устава нису трајни уставни институт, а да се њихово важење везује за примену конкретних уставних промена и да престају да важе конзумирањем, тј. Извршењем, односно доношењем нових уставних промена. Даље, Уставни суд је утврдио да уставни закони нису доношени према уставотворном поступку садржаном у чл. 136. до 139. Устава Републике Хрватске, већ као акти законодавне власти. Међутим, примећује овај суд, парламент

⁵² Ustavni zakon za izvedbo amandmaja XCVI k ustavi Republike Slovenije („Uradni list Republike Slovenije“, št. 37/1990 in 4/1991).

⁵³ Sklep Ustavnega sodišča Republike Slovenije, številka U-I-32/93 z dne 8. 9. 1993.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibid. Odklonilno ločeno mnenje sodnika Krivica.

⁵⁶ Ustavni zakon o dopolnitvah Ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije („Uradni list Republike Slovenije“, številka 45/1994).

⁵⁷ Sklep Ustavnega sodišča Republike Slovenije, številka U-I-332/94 z dne 11. 4. 1996.

⁵⁸ Уставни закон за спровођење Устава Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 21/1992 – пречишћен текст).

⁵⁹ Решење Уставног суда Републике Српске, број У-72/01 од 28. септембра 2001.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ustav Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001 i 76/2010).

⁶² Izvješće o pravnoj snazi, prirodi i učincima ustavnih zakona za provedbu Ustava Republike Hrvatske („Narodne novine“, broj 20/2012).

је ове акте проглашавао сопственом одлуком уместо да их указом прогласи председник Републике, а спроведбени уставни закони ступали су на снагу самим проглашењем, супротно члану 90, став 1. Устава Републике Хрватске. Проглашење у парламенту и ступање на снагу чином проглашења својствено је само уставу и другим уставним актима, а поменути закони за спровођење устава, по схватању суда, то нису, јер, као што је речено, нису донети по поступку за промену Устава, а сам назив „уставни закон“ је нетачан. Управо због тога, Уставни суд је упозорио Сабор да је надлежан да оцењује сагласност таквих „уставних“ закона са Уставом. [12]

Досадашња домаћа пракса. Иако су после доношења савезног, републичких и покрајинских устава 1974. године, уставни закони за њихово спровођење често били предмет измена, питање сагласности спроведених уставних закона са уставом посебно се постављало након доношења Устава из 1990. године.⁶³

У време важења савезног устава из 1992. године, такође се поставило питање уставности измена уставног закона за његово спровођење.⁶⁴ Иницијатор је сматрао да се изменама Уставног закона врше промене самог Устава СРЈ и то супротно ревизионим клаузулама из чл. 139. до 142. Устава СРЈ, а посебно је истакао проблем вишеструког продужавања рокова за усклађивање затченог правног поретка са савезним уставом.⁶⁵ У свом решењу⁶⁶ којим је одбацио ту иницијативу због ненадлежности, Савезни уставни суд истакао је да у члану 124. Устава СРЈ није утврђена таква надлежност Савезног уставног суда. Суд је, разматрајући одредбу члана 143. Устава СРЈ, приметио да је Уставни закон за спровођење Устава СРЈ („Службени лист СРЈ“, број 1/1992) донет по изричитој уставној одредби да је проглашен и да је ступио истовремено са Уставом СРЈ, те да из изнетог следи да је оспорени уставни закон био акт уставотворне власти и, као такав, саставни део Устава, као његове прелазне и завршне одредбе, па из тога следи да не може бити предмет уставносудске контроле. Међутим, Савезни уставни суд из правне природе Уставног закона од 27. априла 1992. године изводи погрешан закључак да се, полазећи од изнетог схватања, ни измене Уставног закона за спровођење Устава СРЈ не могу подврћи уставносудској контроли, будући „да су донете у *форми* уставног закона“ (нагласио М. Т.). [13] У погледу првобитног Уставног закона,⁶⁷ изнети став Савезног уставног суда је исправан, будући да је предметни Уставни закон донет истовремено и по истом поступку као и савезни устав, при чему треба имати у виду да уставни текст није садржавао решење из члана 144, став 2. радне верзије Устава СРЈ,⁶⁸ према којој би уставни закон за спровођење новог савезног устава био донет по посебном по-

⁶³ Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, број 1/1990).

⁶⁴ Уставни закон за спровођење Устава Савезне Републике Југославије („Службени лист СРЈ“, бр. 1/1992, 53/1992, 14/1993, 24/1994, 79/1994 и 61/1995).

⁶⁵ Према већини аутора, продужење рокова у којима су предуставни савезни закони опстајали у правном поретку практично је имало ефекат суспензије читавих одељака Устава Савезне Републике Југославије и опстајање норми заснованих на Уставу СФРЈ од 1974. године. Упор. К. Чавошки, *Загажени устав*, ИКП „Никола Пашић“, Београд 2003.

⁶⁶ Решење Савезног уставног суда, III У број 84/96 од 3. јула 1996. године. Наведено према: *Одлуке и решења Савезног уставног суда: 1996*, Савезни уставни суд, Београд 1997, 229–230.

⁶⁷ Дакле, изворног текста усвојеног 27. априла 1992. године заједно са Уставом СРЈ.

⁶⁸ Наведено према: „Radna verzija ustava Savezne Republike Jugoslavije“, Narodna armija 2.776 од 16.4.1992, prilog Dokumenti. Енглески превод радне верзије Устава: „Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia“, JPRS Report, East Europe – Supplement, JPRS-EER-92064-S.

ступку. Поред тога, из језичког тумачења одредаба члана 143. Устава СРЈ, иначе садржаних у одељку који носи назив Завршне одредбе, произилази да је уставни закон једнократни акт чија се сврха постојања у правном поретку гаси испуњењем прелазних и завршних норми које садржи. Такође, Устав СРЈ у осталим одредбама, а посебно у ревизионим клаузулама (чл. 139. до 142) не садржи никакву референцу у погледу других уставних закона, чак и у случају будућих уставних промена. У прилог оваквом закључку иде и чињеница да је приликом амандирања Устава СРЈ током 2000. године донет Амандман IX на Устав СРЈ којим је одређено да ће се за спровођење амандмана II до VIII донети уставни закон.⁶⁹ Из тога произилази да је члан 143. Устава СРЈ, иначе и сам једна од завршних уставних одредаба, конзумиран доношењем Уставног закона („Службени лист СРЈ“, број 1/1992) и стога није могао послужити као уставни основ за доношење и проглашење измена уставног закона. Посебно је значајно да се осврнемо и на схватање суда у погледу форме којом су вршене спорне измене. Наиме, суд је у решењу истакао да су измене донете у форми уставног закона, али није узео у обзир могућност да се ту ради о *falsa nominatio*, посебно у контексту (не)поштовања ревизионих клаузула Устава СРЈ, будући да су измене, наводно, усвајане простом већином.

Питање уставности спроведбеног уставног закона поставило се и у вези са другим уставним законом донетим за време важења Устава из 1992, тачније донетим ради спровођења тзв. јулских амандмана из 2000. године. У том случају П. Николић је истицао да: „[п]ознато и неприкосновено јесте правило да Уставни закон не може имати јачу правну снагу од уставног амандмана ради чијег спровођења се и доноси“ [14] Исти аутор, коментаришући однос између Уставног закона за спровођење Амандмана на Устав СРЈ са Амандманом V, којим је замењен члан 97. Устава Савезне Републике Југославије изричито констатује да је пети уставни амандман јачи од уставног закона. [14]

Када је у питању ранији републички ниво, Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије из 1990. године, међан је чак девет пута.⁷⁰ Бројна решења уведена тим изменама и допунама, с правом, била су на удару критике не само стручне [4, 14] већ и шире друштвене јавности. Уставни суд Републике Србије је, 22. септембра 1992. године, поводом прве новеле извршене Уставним законом о изменама и допунама Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, број 18/1991), тачније чл. 19а и 19б Уставног закона који су њиме додати, у предмету IV-138/91 заузео став у прилог своје надлежности да цени његову сагласност са Уставом. По схватању суда: „Уставни закон је специфичан закон у правном поретку. То је спроведбени закон којим се спроводи промена устава. С обзиром да само устав, односно акт промене устава не може да буде предмет уставносудске контроле, уставни закон подлеже оцени уставности, као и други закони, без обзира на своју специфичну правну природу. На то упућује и одредба члана 119. Устава Републике Србије“⁷¹ према којој целокупни систем правних прописа мора да буде ускладен са уставом, што значи да и уставни закон, као део тог система, подлеже оцени уставности у оквиру надлежности Уставног суда у смислу члана 125. Устава Републике Србије“. [Наведено према: 2] Поред тога, Уставни суд изнео је став да „оспо-

⁶⁹ Уставни закон за спровођење Амандмана II до VIII на Устав Савезне Републике Југославије („Службени лист СРЈ“, број 29/2000).

⁷⁰ Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 1/1990, 18/1991, 41/1991, 59/1991, 63/1991, 9/1992, 50/1992, 70/1992, 77/1992 и 20/1993).

⁷¹ Члану 119. Устава из 1990. одговара члан 194. Устава из 2006. године.

рени Уставни закон не може да представља уставни основ за регулативу закона“ (наглашио М. Т.). [Наведено према: 15] Са друге стране, Уставни суд Југославије (СФРЈ) је поводом истог уставног закона, односно оспоравања његове сагласности са Уставом СФРЈ, заузео другачији став у погледу правне природе, будући да је уместо решења донео мишљење према којем оспорене одредбе Уставног закона нису супротне Уставу СФРЈ, чиме је, додуше имплицитно, прихватио да се ради о републичком уставном акту.⁷² [15]

Неколико година касније, на седници одржаној 9. марта 1995. године, Уставни суд Србије утврдио је правни став о правном карактеру Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије и надлежности Уставног суда за његову оцену којим је закључено да Уставни закон „има карактер прелазних уставних одредби, и у Уставу нема основа за успостављање надлежности Уставног суда за оцену уставности уставног закона“. Полазећи од тога, суд ће захтеве за оцену уставности одредаба Уставног закона за спровођење Устава одбацивати с позивом на члан 125. Устава из 1990. године, чији је еквивалент члан 167. садашњег устава. Поред тога, тачком 2. наведеног става, Уставни суд заузео је став да ће законе и друге опште правне акте донете на основу и ради примене одредби Уставног закона, оцењивати у односу на одговарајуће одредбе Устава.

Након тога, Уставни суд Републике Србије је у предмету IУ-56/92, решењем од 28. априла 1995. године, одбацио захтев за оцену уставности појединих одредби измена и допуна Уставног закона с обзиром на то да „према одредбама члана 125. Устава Републике Србије нема основа за успостављање надлежности Уставног суда за оцену уставности Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије. Мишљење је Уставног суда да Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије, па и закон о изменама и допунама овог акта, има карактер прелазних уставних одредби, те је Суд решио да захтев иницијатора одбаци због ненадлежности.“ [Наведено према: 2]

Такво неконзистентно поступање тадашњег састава Уставног суда дало је повода појединим ауторима да примете како наши „уставни судови нису били склони да своје тумачење појединих одредаба уобиче у кохерентну доктрину које би се држали и у потоњим случајевима“, као и да „судијама овог суда логика очигледно није јача страна; а ни професионална савест“. [4]

Сагласност Уставног закона од 10. новембра 2006. године са Митровданским уставом

Као што је већ речено на почетку чланка, нови Устав Републике Србије проглашен је 8. новембра 2006. године, на „посебној седници“⁷³ Народне скупштине, чиме је, сагласно свом 206. члану ступио на снагу. Тиме је, ео *ipso*, престао да важи Устав Републике Србије из 1990. године. Овај став је *expressis verbis* заузела и Ко-

⁷² Наиме, сагласно члану 378. Устава СФРЈ („Службени лист СФРЈ“, бр. 9/1974, 11/1974 – исправка, 38/1981, 70/1988 и 71/1988 – исправка) Уставни суд Југославије могао је да Скупштини СФРЈ да мишљење о томе да ли је републички или покрајински устав у супротности са Уставом СФРЈ.

⁷³ Поједини уставноправни писци приметили су да је нови устав усвојен и проглашен на тзв. посебним седницама које су у тадашњи пословник уведене непосредно пре усвајања Устава, а које су представљале повреду члана 79. Устава од 1990. године који познаје редовна и ванредна заседања (и у оквиру њих, седнице). Тако: Пајванчић, М.: „Ustavno pitanje u Srbiji 1990–2006. godine“, *Oko izbora*, број 14, Београд 2007, 26.

мисија Уставног суда за праћење остваривања уставности и законитости у обра-
зложењу ставова и закључака Уставног суда од 14. фебруара 2008. године, са ис-
правком од 10. априла исте године. [16]

Међутим, противно члану 134, став 4, Устава из 1990. године уз нови устав није
донесен нити је истовремено ступио на снагу уставни закон за његово спровођење,
што је представљало још једну повреду уставотворног поступка. Како, с правом, ис-
тиче Д. Батавељић, одредба члана 134. Устава из 1990. године је „императивног ка-
рактера, што значи да се мора донети Уставни закон истовремено с проглашењем
новог Устава“. [17] Поред тога, исти аутор истиче и да је „[и]стовремено доношење
Уставног закона са Уставом је[сте] неопходно, јер Уставним законом треба предвиде-
ти рокове у којима се морају донети нови закони или изменити постојећи тако да би
били у складу са Уставом“, илуструјући то примером уставних норми о институту
уставне жалбе који не може бити примењен без одговарајуће законске разраде. [17]

Уставни закон је, ипак, донесен, али тек 10. новембра 2006. године. Поставља
се питање правног, односно уставног основа за доношење Уставног закона. Устав
Републике Србије из 2006. године, за разлику од ранијих устава,⁷⁴ не садржи пре-
лазну одредбу да се за његово спровођење доноси уставни закон. У Одлуци о про-
глашењу Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије,⁷⁵ донетој 10.
новембра 2006. године, наводи се да је парламент доноси „[н]а основу члана 134.
став 3. Устава Републике Србије“. Једноставним увидом у садржину члана 134.
Устава из 2006. запазићемо да тај члан уређује имунитет чланова Владе и, штави-
ше, уопште нема трећи став. Дакле, парламент је несумњиво мислио на члан 134,
став 3. Устава из 1990. године који одређује да уставни закон за спровођење про-
мене Устава проглашава Народна скупштина. Међутим, проблем је управо у чиње-
ници да је у тренутку доношења Уставног закона и Одлуке о његовом проглашењу
Устав из 1990. већ три дана био ван снаге (*sic!*). Због тога он, по логици ствари, ни-
је ни могао бити уставни основ за доношење Уставног закона. Имајући у виду рани-
је анализирано, Решење Савезног уставног суда из 1993, према којем је одлука о
проглашењу саставни и неодвојиви део акта који се њоме проглашава, чини се не-
спорним да је и сам Уставни закон донет без ваљаног уставног основа.

Да је хтео да Уставни закон буде донет сагласно, у датом тренутку, важећем Уставу,
тј. Уставу из 2006, уставотворац би морао да примени поступак из члана 203. Устава, а
будући да се Уставни закон, *inter alia*, тиче уређења власти поред двотрећинске већине
свих чланова парламента, за његово усвајање била би потребна и позитивна одлука на
референдуму (члан 203. став 7. Устава *in fine*). [17] Алтернативно, Народна скупштина би
Уставни закон могла да донесе по законодавном поступку (члан 99. став 1. тачка 7. Уста-
ва), а онда не би ни било дилеме о каквом се закону ради и у каквом је односу са Уста-
вом. Логично, ни одредница „уставни“ као *falsa nominatio* не би могла да опстане.

Ипак, спорни Уставни закон у политичким круговима и друштву је, по доношењу, био у
центру пажње у оном делу којим је било уређено одржавање избора на државном, покра-
јинском и локалном нивоу, па се мало ко и обзирао на сам начин његовог доношења.

⁷⁴ Упор. члан 258. Устава СФРЈ од 1963. године, члан 405. Устава СФРЈ од 1974. године, члан 433.
Устава Социјалистичке Републике Србије од 1974. године, члан 143. Устава СРЈ од 1992. године итд.

⁷⁵ Одлука о проглашењу Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије („Службени гласник
РС“, број 98/2006).

Отварање питања уставности Уставног закона

Са почетком, из данашње перспективе, дефинитивно неуспеле реформе правосуђа отворило се и питање колико је Уставни закон сагласан Уставу, али и потврђеним међународним уговорима који су на снази у односу на Републику Србију и могућност његове уставносудске контроле.

Први случај када је Уставни суд дошао у контакт са питањем (не)уставности Уставног закона јесте предмет ИУз-43/2009 у којем је одлучивано о сагласности појединих одредаба Закона о судијама („Службени гласник РС“, број 116/2008). У свом решењу од 9. јула 2009. године, Уставни суд је покушао избећи давање одговора на питање да ли је Уставни закон сагласан Уставу и важећим ратификованим међународним уговорима, правдајући се тиме да „се у иницијативама поднетим овом суду нису оспоравала наведена решења садржана у одредбама чл. 6. и 7. Уставног закона, ак која се односе на примену одредаба Устава на судове и избор судија и председника судова“.

Том приликом Уставни суд је изнео и две тврдње које заслужују да се на њих посебно осврнемо. Прво, Уставни суд у образложењу поменутог решења тврди да релевантне одредбе Уставног закона „по оцени Уставног суда, јасно показују да *не постоји* уставни континуитет у погледу сталности судијске функције стечене по Уставу од 1990. године“ (нагласио М. Т.). [Наведено према: 3] Тиме је, практично, сам себе демантовао, будући да је у образложењу раније поменутих закључака изричито утврдио да „Устав Републике Србије од 2006. године није само у формално-процедуралном него и у материјално-правном континуитету са претходним Уставом од 1990. године.“ (нагласио М. Т.). [16] Истом приликом, суд је сматрао да је „питање уставног континуитета или дисконтинуитета *од ванредног значаја* за правну контролу уставности или нормативну контролу закона у Србији“ (нагласио М. Т.). [16]

Друга спорна тврдња суда јесте да је „Уставни закон донет *истовремено* са доношењем Устава“ (нагласио М. Т.) [16], иако смо емпиријски показали да то није тачно.

У исцрпном издвојеном мишљењу судија Уставног суда и професор уставног права О. Вучић, после детаљног теоријског и практичног разматрања проблема уставног (дис)континуитета и његових правних последица, дошла је до закључка да несумњиво постоји уставноправни континуитет између члана 101. став 1. Устава од 1990. године и члана 146. став 1. Устава од 2006. године, будући да се ради о потпуно идентичним нормама – „Судијска функција је стална“. Осврћући се на проблем Уставног закона, судија Вучић, уз опаску да „нема више суверених уставотвораца“ закључује да се ради о „правнотехничком закону који је акт ниже правне снаге од устава и који се доноси (...) по поступку мање сложене од уставотворног. Стога се подразумева да се њиме не могу мењати решења садржана у уставу, поготово не она међу њима која се, сагласно одредбама о ревизији устава, могу мењати само обавезним уставотворним референдумом“. [Наведено према: 3]

Спорна уставноправна питања

Да ли је Уставни закон акт са снагом устава? Чини се да досадашња анализа несумњиво води закључку да Уставни закон за спровођење устава није ни у формалном нити у материјалном смислу уставни акт. Формалноправно гледано, уставни закон није донет по уставотворном поступку, а материјалноправно јер његова садржина

није *materia constitutionis*, већ начини њеног спровођења у живот, те је стога даља аргументација у прилог ове тезе, по нама, непотребна. [Исто и: 2, 3, 4, 7, 10, 14, 15, 17]

Да ли Уставни закон може бити предмет (материјалне) контроле Уставног суда?

Члан 167, став 1, тачка 1. важећег Устава одређује да „Уставни суд одлучује о сагласности закона и других прописа са Уставом општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима“, не помињући уставни закон за спровођење устава. Међутим, надлежност Уставног суда може се логички извести из одредбе члана 166, став 1. Устава *in fine*, према којем Уставни суд „штити уставност и законитост“, а у вези са чланом 167, став 2, тачка 6. Устава, као и ставом 4. истог члана којима је прописано да Уставни суд врши и обавља и друге послове одређене, односно предвиђене Уставом. Поред тога, члан 194, став 1. Устава из 2006. године одређује да је Устав највиши правни акт Републике Србије, дакле само један акт у Републици јесте *lex superior* из чега би следило да и уставни закон, као део правног поретка, мора бити сагласан Уставу.

Поред тога, може се поставити питање – шта све уставотворац подразумева под појмом закона? У прилог става да појам „закон“ у члану 167, став 1, тачка 1. Устава Републике Србије представља генерични појам који обухвата и уставне законе, може се узети и одредба члана 182, став 1. Устава да се „[с]уштинска аутономија Аутономне покрајине Косово и Метохија уређује посебним законом који се доноси по поступку предвиђеном за промену Устава.“ Дакле, митровдански уставотворац за прави уставни закон, који неспорно представља акт са уставном снагом, користи генерички појам „закон“. У прилог ширем тумачењу употребе овог термина иду и неке научне расправе које су се тичале могућности претходне контроле уставности међународних уговора према Уставу из 2006. године.

Да ли Уставни закон може бити „уставни“ основ за доношење закона? У земљама европско-континенталне правне традиције, сви правни акти имају основ у уставу, ма у којој он форми постојао у одређеној земљи. Дакле, из устава произилази целокупно право државе.⁷⁶ Иако су у предлозима оспораваних закона којима је спроведена правосудна реформа као уставни основ навођене поједине одредбе Устава, као (конкретан) разлог за доношење закона изричито су поменуте одговарајуће одредбе Уставног закона из 2006. године (нпр. члан 6. Уставног закона). Увидом у наведене одредбе Устава и Уставног закона недвосмислено произилази да се уставне одредбе ту јављају само као формални основ, док је материјални основ заправо садржан искључиво у Уставном закону. Професорка Вучић истиче да се и у образложењу решења Уставног суда „аргументација везује добрим делом“ за Уставни закон. [3] Батавељић, такође, истиче да је „Уставни закон, а не устав, представљао *једини* правни основ толико оспораваног Закона о судијама“ (нагласио М. Т.). [17] Одговор је дао Уставни суд још у Одлуци IУ-138/91 од 22. септембра 1992. године, о којој је раније било речи – „Уставни закон *не може* да представља уставни основ за регулативу закона“ (подвукао М. Т.). [15]

⁷⁶ Иако је ово начело неспорно у земљама европско-континенталне правне традиције, те се стога подразумева и не уноси у уставне текстове, занимљиво је да је он био утврђен као основни уставни принцип у Нацрту устава Краљевине Југославије, који је 1937. године израдио др Чедомир Сребрено-Долински. У члану 1. Нацрта устава, насловљеног као „Дефиниција и значај Устава“, то начело дефинисано је на следећи начин: „Устав Краљевине Југославије је основ за све законе у Краљевини. Ни један закон у Краљевини не може бити у супротности са Уставом, на против, сваки закон мора имати основа у Уставу. Ако буде потреба за неким специјалним законом, чија основа није предвиђена у Уставу, ипак и тај специјални закон мора бити изражен у својој садржини на основу тумачења Устава у његовој целини.“ *Нацрт устава Краљевине Југославије*, изражен од др Чедомира Сребрено-Долинског, Београд 1937, стр. 4.

Друга споредна питања. Већ сам члан 1. Уставног закона је неуставан, јер уређује примену Устава пошто је он већ ступио на снагу, чиме *via facti* покушава да дерогира члан 206. Устава. Као што је поменуто, у неким земљама, попут Црне Горе, уставни не садрже одредбе о сопственом ступању на снагу, па је то питање могуће уредити и спроведбеним уставним законом. Међутим, покушај дерогирања изричите уставне норме која је на снази и која је чак извршена (конзумирана) након што је ступила на снагу јесте *prima facie* неуставан.

Током овогодишњих превремених председничких избора поставило се и питање уставности члана 18. Уставног закона, којим је предвиђено да се „[и]збор председника Републике из члана 3. став 2. овог закона смат[ра] првим избором у смислу члана 116. став 3. Устава.“ И у овом случају ради се о питању може ли Уставни закон да спроводи дисконтинуитет у правном поретку иако је Устав за чије је спровођење донет заправо акт континуитета, тј. произашао је из претходног устава. Не улазећи даље у разматрање овог питања, даћемо један пример из упоредне праксе. Тако је првим уставом независне македонске државе – Уставом Републике Македоније из 17. новембра 1991. године,⁷⁷ у члану 80, став 5. *inter alia* прописано да за председника Републике не може бити изабрано лице које није до дана избора било житељ Републике Македоније најмање десет година, и то рачунајући у периоду од последњих петнаест година. Иако је уз Устав Републике Македоније ради његовог спровођења донесен и посебни уставни закон,⁷⁸ сам Устав је у члану 132. одредио да се у време из става 5. члана 80. тог устава урачунава и време пребивања у другим републикама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Ratio* ове одредбе био је вероватно у омогућавању Кири Глигорову да се кандидује на председничким изборима, будући да је пре тога био, поред осталог, члан Председништва СФРЈ, председник Скупштине СФРЈ и члан Савета федерације а, као што је познато, седишта ових савезних органа била су у Београду, тј. у Републици Србији. Дакле, у БЈР Македонији питање прелазних аранжмана у вези с избором шефа државе уређено је непосредно прелазним и завршним одредбама Устава, а не Уставним законом. Треба рећи да у Србији члан 86, став 3. Устава из 1990. године и члан 116, став 3. Устава из 2006. године представљају идентичне правне норме (уз извесна језичко-стилска одступања која не утичу на њихову суштину).

Закључак Уставног суда од 7. јула 2011. године

На седници одржаној 7. јула 2011. године Уставни суд донео је Закључак број IУз-356/2009 којим је одбацио све поднете предлоге и иницијативе за покретање поступка за утврђивање неуставности и несагласности са општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима одредбе члана 7. став 2. Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, број 98/2006).

У образложењу ове одлуке, тачније пасусима 4. и 5, Уставни суд је навео следећу аргументацију коју ћемо навести *in extenso*: „У вези са поднетим захтевима Уставни суд је констатовао да Устав од 2006. године (у члану 167), као и Устав од 1990. године (у члану 125) не утврђује уставни закон као акт који подлеже уставносудској контроли и да уставни

⁷⁷ Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“, број 52/1991).

⁷⁸ Уставен закон за спроведување на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“, број 52/1991).

закон, као посебан акт, Устав предвиђа једино у одељку Промена Устава којим су уређени поступак промене Устава (чл. 203. и 204. Устава од 2006, односно чл. 132. и 133. Устава од 1990. године) и уставни закон (члан 205. Устава од 2006, односно члан 134. Устава од 1990. године). Такође, Уставни суд је констатовао и да према ставу Уставног суда о правном карактеру Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије и надлежности Уставног суда за његову оцену од 9. марта 1995. године, Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије има карактер прелазних уставних одредби и да у Уставу нема основа за успостављање надлежности Уставног суда за оцену уставности уставног закона, да ће захтеве за оцену уставности одредби Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије, Уставни суд одбацити с позивом на члан 125. Устава Републике Србије и да законе и друге опште правне акте, који су донети на основу и ради примене одредби Уставног закона, Уставни суд оцењује у односу на одговарајуће одредбе Устава Републике Србије. Полазећи од тога да је наведени став Уставни суд заузео у односу на Уставни закон који је донет за спровођење Устава Републике Србије од 1990. године, а да је предлозима и иницијативом оспорена уставност Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије од 2006. године, Уставни суд је у току претходног поступка, сагласно одредбама члана 92. Пословника о раду Уставног суда, размотрио предлог Комисије за праћење остваривања уставности и законитости за промену става Суда од 9. марта 1995. године, који се односи на правни карактер Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије и надлежност Уставног суда за његову оцену. На седници Уставног суда одржаној 16. децембра 2010. године, Суд је констатовао да предлог Комисије није усвојен, односно да поменути став Суда од 1995. године није промењен.

Полазећи од тога да одредбама члана 167. Устава није утврђена надлежност Уставног суда да оцењује сагласност уставног закона са Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима, а имајући у виду став Уставног суда о правном карактеру Уставног закона и надлежности Уставног суда за његову оцену, Уставни суд је, сагласно одредби члана 36. став 1. тачка 1) Закона о Уставном суду („Службени гласник РС“, број 109/07), одбацио предлоге и иницијативу. Будући да није надлежан за оцену уставности оспореног закона Уставни суд је, као беспредметне, одбацио и захтеве за обуставу извршења појединачних аката и радњи које су предузете на основу оспорене одредбе Уставног закона“. [18]

Закључак

Чак и ако би прихватили став да Уставни суд није надлежан да процењује материјалну уставност Уставног закона, ништа га није спречавало да размотри његову формалну (не)сагласност са Уставом, односно да утврди да ли су у поступку доношења, проглашења и ступања на снагу Уставног закона поштоване релевантне одредбе Устава (и претходног и садашњег), тј. да ли је дошло до девијације од тих одредаба. Да је тако поступио, Уставни суд би несумњиво дошао до закључка да је Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије неуставан, будући да, као што је већ показано, није донет ни по поступку који је прописивао члан 134, став 4. Устава из 1990. године, нити по уставотворном поступку из члана 203. важећег Устава. Овде нема места примени лакшег поступка доношења уставног закона за спровођење Устава из члана 205, став 2. Устава из 2006. године, будући да ова норма, сагласно ставу 1. истог члана, делује *pro futuro* (за убудуће), односно за спровођење промене Митровданског устава, а не њега самог.

Како су одлуке Уставног суда „коначне, извршне и општеобавез[не]” (члан 166, став 2. Устава), спроведбени уставни закон остаће изван уставносудске контроле све док се неким новим поводом, а у светлу очекиване промене Устава, можда управо новим уставним законом, не одлучи другачије. Ипак, надамо се да ће овај скромни прилог расправи о карактеру уставних закона за спровођење устава и могућности његове уставносудске контроле допринети једној свеобухватнијој расправи о томе да ли у будућем времену уз промене устава уопште треба доносити посебне акте којима би се уређивало њихово спровођење и, уместо тога, прелазне норме донети у оквиру уставног текста, каква треба да буде правна природа и снага спроведбених аката и да ли треба отворити могућност њихове уставносудске контроле.

Литература

1. Костић, Л. М.: *Коментар Устава Краљевине Југославије (Југословенско уставно право)*, ИКП Геца Кон, Београд 1934.
2. Vučić, O.: „Ustavnost ustavnog zakona: Kada ustavni sud treba da ceni ustavnost ustavnog zakona“, *Pravni informator*, број 3/2012
3. Вучић, О.; Петров, В.; Симовић, Д.: *Уставни судови бивших југословенских република: теорија, норма, пракса*, Досије студио, Београд 2010.
4. Чавошки, К.: *Зајжени устав*, ИКП Никола Пашић, Београд 2003.
5. Кутлешић, В.: *Устави бивших социјалистичких држава Европе: упоредно-правна студија*, Службени лист СРЈ и ФПН, Београд 2004.
6. Marković, R.: *Pokretanje ustavnog spora o ustavnosti normativnih akata*, Institut za uporedno pravo, Београд 1973.
7. Omejec, J.: „Kontrola ustavnosti ustavnih normi (ustavnih amandmana i ustavnih zakona)“, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, број 1/2010, стр. 1–28.
8. Veljković, T.: *Postupak pred Ustavnim sudovima*, „Dragan Srnić“ Šabac – PЈ Pravno ekonomski centar, Београд 1990.
9. Ђорђевић, Ј.: *Уставно право*, Savremena administracija, Београд 1986.
10. Марковић, Р.: *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд 1999.
11. *Одлуке и решења Савезног уставног суда: 1992. и 1993.*, Савезни уставни суд, Београд 1994.
12. *Izvešće o pravnoj snazi, prirodi i učincima ustavnih zakona za provedbu Ustava Republike Hrvatske* („Narodne novine“, број 20/2012)
13. *Одлуке и решења Савезног уставног суда: 1996.*, Савезни уставни суд, Београд 1997.
14. Николић, П.: *Од „Устава до Устава...“*, Институт за упоредно право, Београд 2003.
15. Slavnić, Lj.: „Ustavni zakoni i ustavnosudska kontrola“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 3–4/1992, стр. 567–581.
16. *Билтен Уставног суда*, број 1/2008, Уставни суд и Службени гласник, Београд 2009.
17. Bataveljić, D.: „Ustavnost Ustavnog zakona iz 2006. godine“, *Pravni život*, број 12/2011, стр. 823–835.
18. Закључак Уставног суда, број: IУз-356/2009 од 7. јула 2011. године

[Напомена: Конкретни нормативни акти и уставносудске одлуке наведени су у одговарајућим напоменама уз текст]

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗМИ КОНТРОЛЕ ФИНАНСИРАЊА ПОЛИТИЧКИХ АКТИВНОСТИ У ПАРТИЈСКОМ СИСТЕМУ

Зоран Милосављевић
Институт за политичке студије, Београд
Јован Крстић*

Корупција је у политици оцењена као један од пет глобалних приоритета којима се мора бавити свако друштво које жели напредак и несметани економски раст и друштвени развој. Наши транзициони механизми нису довољно преузели принципе организовања државе – регулатора. По том концепту држава је одговорна за управљање, док је цивилно друштво преузело функције пружања услуга и предузетништва, а у новије време се проширује и дерегулација. Теоријски модели држава стабилне демократије разликују се по свом односу према грађанима и другим субјектима права. У Србији је овај концепт недоследно спроведен. Новоформиране агенције, па и *Агенција за борбу против корупције*, започевши своју регулаторну функцију, недоследно је спроведе до краја. То се види и по томе што не само координација већ и врховни ревизор у борби против корупције није довољно делотворан. Недовољно транспарентан поступак финансирања политичких активности доводи до стварања ванинституционалне моћи политичких странака, и на тај начин незаконито и неуставно утичу на рад јавног сектора. Постоји подударност између степена угрожавања друштва услед корупције и услед, на пример, оружане побуне. Суштина угрожавања и степен озбиљности напада је исти. Друштво се напада различитим средствима, али са истим циљем: да би се овладало друштвом. Питање корупције у једном друштву (наравно у национално-партијском систему) јесте питање постојања конкурентне нелегалне активности политичких странака у партијском систему. Активности дерегулаторних агенција за борбу против корупције поклапају се са активношћу обавештајно-безбедносних структура, па им се на неки начин преклапају и надлежности и послови које обављају. Да ли имамо криминалну политику или политику криминала? У процесу финансирања активности политичких странака биће примењиван метод „црне кутије“ у коју се уливају сви могући утицаји и финансије (процес доношења одлука остаје затамњен), а из ње, као нуспродукт, истичу одређене индикације (показатељи) у форми политичких опција које су умешане у процес нелегалних политич-

* Јован Крстић је виши саветник у Републичком јавном тужилаштву Републике Србије.

ких одлука. Партократија води поново у аутократску прошлост и то извитоперену. *Један лидер – једна нација* више није принцип политичког система, већ *више лидери и више опција*, које у условима описане „партократије“ воде у могући сукоб. У том партократском систему своје лидере следе партијски истомишљеници, који за собом повлаче онај део народа који је идеолошки и за њих опредељен. Договори и исплате обављени у „црној кутији“, у некој „балканској крчми“ у којој је неко угасио светло, могу се или „успешно завршити“ или завршити у грађанском сукобу.

Кључне речи: *партијски систем, финансирање политике, перцепција корупције, нетранспарентност*

У најопштијем смислу овде ће бити речи о корупцији у политици. Основна сврха овога рада огледа се у потреби да се регулише финансирање политичких активности у партијском систему,¹ са једне стране, али и да се укаже на потребу транспарентности у процесу финансирања политичке активности,² са друге.

Политичка корупција доводи до отуђења политичке елите у политичку класу, до непримереног управљања јавним ресурсима и злоупотребама који из тог управљања проистичу. Повлашћени положај политичке класе доводи до деструкције друштва (*социјалне атрофије*) и то у више праваца: развлачење јавног добра, класног и социјалног раслојавања, губитка поверења грађана у вишепартијски политички систем, стварање партократског политичког система (*олигархизма партијских вођа*) и рефеудализације друштвених односа.

У ужем партијском смислу јавила се потреба за стварањем институционалних механизма и политичких претпоставки за контролу финансирања (пред)изборних политичких организација. Донет је закон о финансирању политичких организација којим би, поред осталог, требало да буду регулисана и: понашања чланова политичких странака у погледу прикупљања финансијских средстава за неометани рад странака, ограничавање партијских запошљавања у јавним и комуналним предузећима (како самих чланова странака, тако и њихових фамилијарних и побочних сродника).³ На тај начин би се спречио утицај партија у привредне активности, али и професионализовао озбиљан менаџмент у јавном сектору.

На међународном плану невладин сектор је укључен у процесе мониторинга (посматрања) рада политичких организација (пре свих странака), и нарочито процеса њи-

¹ Др Славиша Орловић, „Европеизација националних партија“: „... можемо говорити и о европском партијском систему, као и о националним партијским системима. Ови други се разликују у односу на то у којој је фази држава у процесу европских интеграција: чланица, кандидат, у процесу преговора или једноставно апликант (претендент) за чланство у ЕУ“. Такође, постоје и „релације изнад националног партијског система, као и особености студије случаја Србије“.

http://www.emins.org/pmlr/download/Slavisa%20Orlovic_Europeizacija%20nacionalnih%20partija.pdf Партијски систем може се најједноставније дефинисати као мрежа односа које партије међусобно успостављају (прим. аутора).

² Закон о финансирању политичких активности, Сл. гласник РС бр. 43/11: политичке активности дефинисане законом (прим. аутора).

³ „Посао без конкурса“ (Презузето са сајта РТС-а), <http://poslovi.infostud.com/vesti/Posao-bez-konkursa/52/18237/>

ховог (легалног) финансирања.⁴ Оно што је овде од велике важности јесте транспарентност финансирања кроз праћење финансијских токова новца који су базирани на принципу: *do ut des* (дајем да ми даш!), где се финансијска моћ конвертује у политички утицај на доносиоце одлука, и где се политичка моћ уподобљава финансијским захтевима. Ово срашћивање политике и бизниса представља стално претећу опасност од урушавања основа (више)партијског политичког система власти, и зато је од велике важности за посматрану предметну област. Све већи број изборних апстинената, као и приговори да програми политичких странака наликују један другоме, те да су „сви лидери политичких странака исти“ довољан је основ да предметно проблематизујемо ову ситуацију и да створимо проблемску запитаност: *зашто је то тако?* Одговор би морао бити пружен негде на релацији контроле политике и бизниса, контроли корупције у политици и надгледања начина финансирања политичких активности (и то не само у предизборно време).⁵ Отуда ће се овај рад позабавити начинима повраћаја вере у политички систем⁶ који је заснован на (вишепартијском систему) власти.

Горући проблем у процесу стварања институционалних механизма борбе против корупције у политици је придобијање политичара који су реформски оријентисани, а којих је данас мало због недостатка критичког јавног мњења. Проблем лежи у томе што данас медији све више представљају креаторе јавном мњења који корумпирају бираче, спуштајући праг критичког мишљења,⁷ постичући чулне сензације код публике, али и конзумеризам и неконтролисана хедонистичка задовољства. Таквом мњењу политичари демагошки подилазе, претварајући се у носиоце „јавномњењског културолошког кода“, или чак забављају јавно мњење: увесељавањем, разбибригом и нуђењем лаких решења. На овај начин долази до *естрадизације политике* у којој политичари служе „релаксацији“, а јавни интерес страда.

Ваља истаћи да циљ није да се спречи финансирање политичких странака већ да се омогући јавни увид (транспарентност) над свим или бар већином начина финансирања политичких странака како би био спречен утицај корупције у политику, и злоупотреба јавне ствари (*res publicae*) ради интереса приватног капитала, а све под маском минималне државе и свеопштег неолиберализма.

Утицај коруптивног фактора на политички систем може да угрози саму суштину политичког и партијског система подривањем легитимитета власти, тако што се

⁴ *Transparency International* (TI) дефинисано је пет глобалних приоритета у борби против корупције: Корупција у политици, Корупција у јавним набавкама, Корупција у приватном сектору, Примена Међународне конвенције за борбу против корупције и Борба против сиромаштва и развој. http://www.transparency.org/global_priorities/corruption_politics/political_finance

⁵ TI, Policy Brief 2 / 2005 Извештај о финансирању политичке активности.

⁶ Давид Хјум први пут користи назив политички системи. Двојак је приступ изучавању политичких система. На почетку II светског рата приступало им се без уставноправног поступка, а касније као комплетном облику организовања државе. Савремени појам укључује три аспекта: 1. теорију о владавини (институционализам и неоинституционализам) 2. теорију о политичком процесу (плурализам и неоплурализам) и 3. теорију о политици као систему (обухватан приступ изучавању). Политички системи су комплексна структурно-функционална целина која почива на интеракцији друштва (социјални систем) и политичког поретка (држава и облици владавине). Схваћен је и обрађен као систем политичких институција и односа у њима у вези са вршењем јавне власти и остваривањем друштвене функције политичке власти.

⁷ Јован Крстић, „Виртуелни легалитет“, *Зборник радова института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд, 2010.

ствара амбијент за куповину одлука које утичу на: политичке, економско-развојне и правосудне процесе у једном друштву. Сада већ апатично бирачко тело не види било какву могућност за бољу перспективу и излаз из политичког стања „који не воде никуда“. Посебну важност има борба против злоупотребе јавних ресурса током изборне кампање, а која подразумева: појављивање политичких активиста у кампањи са позиције државних функционера, коришћење државне имовине у предизборне сврхе, а истовремено коришћење партијске имовине у личне сврхе и сл. Све то додатно урушава поверење у партијски политички систем.

Злоупотреба финансирања политичких активности

Самофинансирање политичких активности представља увод у политичку корупцију. Финансирање из коруптивних разлога може се пратити кроз следеће аспекте: 1. кампању и финансирање политичких странака; 2. борбу против коруптивних токова новца из привреде према политичарима; 3. стварање предуслова да политичари који су се огрешили о закон буду процесуирани пред правосудним органима; 4. куповину гласова; 5. парламентарну етику; 6. спречавање изборних превара путем праћења целокупног изборног процеса.

Када је реч о вези (пред)изборних кампања и финансирања политичких активности треба истаћи неке од могућих механизма за умањење утицаја коруптивних деловања. Тако је, на пример, једна од могућности скраћивање периода (пред)изборне кампање – увођење мера и техничких начина за спречавање прикривања (или лажног представљања) расхода, увођење субвенционисаног приступа свих страначких субјеката у јавни простор (медије) ради једнаке заступљености.

1. Када се ради о борби против коруптивних облика финансирања⁸ политичких странака најчешће примењивани метод је: забрана примања донација (тзв. *добровољни прилози*) од одређених дародаваца (спонзора) или институција, и ограничавање висине донације по дародавцу.

2. Стављањем на увид јавности података који су у вези са предизборним финансирањем политичких странака спроводи се тзв. *обелодањивање*, при чему се јавност обавештава о томе ко је дао, колико, коме, у коју сврху, и када?

Истраживања USAID-а потврдила су да у већини од 111 земаља бар половина финансијских средстава долази из приватних фондова, синдиката, и већих чланаринских уплата. Ефикасно средство којим се ово стање отклања понајвише се огледа у ограничавању потрошње политичких странака.

⁸ Финансирање политичких партија – између норме и праксе, Фонд за отворено друштво, BG Dream Technologies, Београд, април 2008. године, стр. 8, „Један од водећих стручњака за политичке финансије Марћин Валецки систематизовао је основне видове корупције стварајући једну врсту типологије облика и актера корупције везаних за финансирање странака и њихових кампања. Урубрици нелегалних расхода доминира нелегална куповина гласова бирача или посланика и саветника, при чему се обилато користе државни ресурси, пре свега јавни фондови. Далеко развијенију и 'креативнију' приходну страну чине: продаја именовања, звања, титула и приступа информацијама, изнуда доприноса од јавних службеника, лично богаћење и примање средстава из непримерених извора попут организованог криминала, односно присиљавање приватника да 'плате новац за заштиту', као и постизборне добијене донације за услуге, уговоре или промену политике“. <http://www.cesid.org/images/Finansiranje%20politickih%20partija.pdf>

3. Куповина гласова или довођење у питање кризе легитимитета власти може се испољавати на непосредан или посредан начин. Поред непосредног довођења у питање легитимитета власти кроз куповину гласова (која представља кажњиво кривично дело) или фалсификовања изборних резултата, постоје и индиректни облици куповине гласова, као што су: 1. давање лажних предизборних обећања; 2. довођење у заблуду бирача кроз редуковање и поједностављивање политичких порука (*негативна кампања* усмерена на политичког противника); 3. формирање програмски и геополитички не-принципијелних постизборних коалиција (изневеравањем бирачке воље) и сл.

4. Изградња парламентарне етике могла би се институционализовати преко следећих контролних механизма: увођењем строго дефинисаних правила парламентарног понашања кроз пословник у пленуму скупштине и ван ње, едукацијом политичких активиста, подстицањем међустраничног дијалога и културе опхођења у јавним медијима, промоцијом етичких вредности и сл.

5. Спречавање изборних превара праћењем целокупног изборног процеса обухвата и могућности манипулације потенцијалних гласача тако што „утицајни чланови странке“ (*спонзори*) могу да поткупљују председнике бирачких комисија, чланове бирачких одбора како би лажно представили изборне резултате у медијима и сл. (тзв. *exit pool*). Отуда би било од велике важности успостављање координације између агенције за борбу против корупције са другим регулаторним телима задуженим за праћење избора и спречавање постизборних махинација. Практична искуства међународних НВО у праћењу избора углавном се односе на надгледање финансирања изборних кампања и политичких странака: праћење *quid pro quo* донација, злоупотреба државних фондова и јавних административних ресурса за изборне сврхе и подмићивање бирача и јавних службеника ангажованих на пословима изборне процедуре. Праћење изборних превара и других злоупотреба на дан гласања обично врше међународне невладине и владине организације (НВО и МВО). Међутим, нема јасне границе нити поделе између корупције у периоду до избора и подмићивање бирача на дан избора или изборних превара путем додавања гласачких листића или на друге начине. Организације које спроводе праћење избора придржавају се одговарајућих смерница за праћење избора.

Начин финансирања политичких активности

Новац представља велики извор моћи у савременом политичком систему изборне демократије: рекламе, окупљања политичких странака, избор кандидата, мобилисање бирача и бирачких одбора. За све то неопходна су велика финансијска средства која имају за циљ да мобилишу и покрену јавно мњење ка задобијању поверења и освајању што већег броја посланичких мандата, којима се мери моћ утицаја политичких групација у сразмерно замишљеним облицима посредничке демократије. Због тога политичке организације (политичке партије, покрети и сл.) захватају широк спектар начина финансирања: донације, чланарине, помоћ из различитих фондова и лоби-групација и сл. Сврха контроле финансирања политичких активности⁹ огледа се у

⁹ Dr. Marcin Walecki, Challenging the Norms and Standards of Election Administration: Political Finance, Chapter published in *Challenging the Norms and Standards of Election Administration* (IFES, 2007), p. 75–93.

спровођењу реформи у овој области, како би се обезбедила што већа транспарентност и повећала одговорност страначких вођа, што је од суштинског значаја за демократски изборни процес. При томе, треба подстицати политичке странке да се по овом питању крајње транспарентно и финансијски одговорно односе.

Лобирање као потенцијални извор корупције у партијском систему

Агенција за борбу против корупције покренула је поступак за проверу шест странака: СНС, ЛДП, УРС, СДП, СДА и СДПС због постојања основа да су пре расписивања избора и почетка изборне кампање трошили и преливали средства.¹⁰ Опасност од финансирања политичких странака може указивати на облике лобирања фирми и крупних индустријских конгломерата, удружења банака, осигуравајућих друштава и сл., који на тај начин покушавају да остваре своје интересе у сфери политике.¹¹ Корупција се овде јавља нарочито у случајевима када интересне групе или корпорације добијају привилеговани приступ ресурсима или монополистички положај, или уколико остваре неоправдано велики утицај на креаторе политике, нпр. кроз понуду новца или поклона. Такво лобирање може представљати јак извор корупције политичких странака.

Иако у многим земљама постоји законско регулисање ове материје, оно је пуно правних празнина, па се изналазе начини утицаја на политичке субјекте и центре политичке моћи који су у стању да законодавно, извршно и судски одлучују о питању значајном за „лобисте“. Неретко се дешава да у процесу лобирања запослени у оквиру корпорације која лобира само прикупљају информације од непосредног значаја за лобирање, а да се у сам чин спровођења лобирања укључују лица ван корпорације или пензионисани функционери од поверења.

Препреке за процесуирање политичке корупције

Недостаји у садашњем концепту Агенције за борбу против корупције

Основни недостатак огледа се у неисказаној политичкој вољи законодавца да Агенцију за борбу против корупције смести у сам центар регулаторних активности „Државе регулатора“,¹² како то налаже Конвенција против корупције (UNCAC).¹³

¹⁰ „Санкционисаћемо прикривање донатора у кампањи“, *Политика*, дневни лист, Београд, 6. и 7. 01. 2011.

¹¹ Financial Policy (политика финансирања – односи се на сваку врсту финансирања активности), а користи се и израз „Политика финансирања политике“ који је игра речи којом се мисли на креирање политике финансирања политичких активности. На пример, политика финансирања активности Transparency International дефинисана је кроз Кодекс понашања у вези са политиком финансирања на коју се обавезује та НВО, па се тако, поред осталог, обавезују: „...6) Прихватамо само финансирање које не угрожава нашу слободу, истинитост и способност у обављању послова“. <http://ti-bih.org/o-nama/kodeks-ponasanja/>

¹² Majone, Giandomenico, Dehousse, Renaud, The institutional dynamics of European integration. 1994, str. 91–112.

Концепција односа државе и цивилног друштва у последња два века прошла је неколико фаза: „држава као ноћни чувар“ (XIX век), „послератна држава“ (од 1945. до 70-тих) и „Држава регулатора“ (од осамдесетих наовамо). У најновије време цивилно друштво преузело је све оперативне функције државе, док се само управљање и регулација поверава стручњацима унутар државног апарата и регулаторних агенција. Појам регулаторна држава сугерише да модерне државе иницирају формирање независних институција, понекад и паралелних институција, ради контроле рада управе и јавних органа и институција.¹⁴ Проблеми који настају са формирањем и функционисањем регулаторних тела (чији је задатак финансијска контрола политичких активности) јављају се, када је о Србији реч, због недовршеног политичког система. Наиме, у Србији је на сцени партократски облик политичког система – јединство испреплетених интереса и међусобне заштите страначких олигарха, како оних на власти, тако и оних у опозицији, где се међусобно покривају, и на тај начин штите од кривичне, политичке и моралне одговорности. Насупрот томе, у развијеним и демократским партијским системима, уместо јединства везаних интереса и заштите феудализованих политичких моћи, постоји истински плурализам власти, где је једној политичкој опцији у интересу да открије корупцију ривала и тако спроводи начело правне државе и јачања институција.

Материјална, односно суштинска регулација није могућа тамо где стручњаци (у овом случају за борбу против корупције) не могу преко Врховног надзорног тела по Конвенцији (читај Агенција за борбу против корупције) самостално да регулишу процедуре координације на које политичке партије, па ни министарства Владе не би могли да утичу. Коришћењем овог модерног појма регулаторне агенције, такође се указује на постојање блиске везе између нових и рафинираних инструмената регулације који нису постојали раније у историји, или бар нису нашироко коришћени, а подстичу преображај постојећих и развој регулаторних институција које управљају процесима.¹⁵

Нажалост, у нашем политичком систему врховна координација у борби против корупције, нарочито системске корупције, није делотворна.

¹³ The United Nations Convention against Corruption (UNCAC), Chapter II: Preventive measures: States Parties are obliged to adopt coordinated policies that prevent corruption and designate a 'body or bodies' to coordinate and oversee their implementation...Part D deals with strengthening the Supreme Audit Institutions. (SAIs), as audit against corruption ... Almost all professional bodies of auditors have published..."

<http://www.u4.no/document/publication.cfm?3484=maximizing-the-potential-of-uncac-implementation>

¹⁴ A) Majone, Giandomenico, Dehousse, Renaud, The institutional dynamics of European integration. 1994, str. 91–112, (Isto, Majone, 1997; Loughlin i Scott 1997; McGowan i Wallacea 1996, Hood et al, 1999), Colin Kirkpatrick and David Parker Regulatory impact assessment: developing its potential for use in developing countries, Centre on Regulation and Competition Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, 24 February 2003, str.6: B) Majone, Giandomenico, What Price Safety? The Precautionary Principle and its Policy Implications, European University Institute, *Journal of common market studies*, 40(1), str. 89–109.

¹⁵ A) На искуствима Велике Британије у погледу измена у полицијском и безбедносном систему могу се учити неки нови феномени у регулацији карактеристични за пост регулаторне државе, као што је појава умреженог управљања и респонсивне регулације („у виду одговора на изазове“, на пример корупције у политичкој активности, прим. аутора), Crawford, Adam. Networked governance and the post-regulatory state? Steering, rowing and anchoring the provision of policing and security, *University of Leeds, UK*, и Б) могућност примене дерегулације у борби против корупције партијских лидера, Black, Julia, De-centering regulation: understanding the role of regulation and self regulation in a "post-regulatory" world, *Current legal problems*, (2002) 54. pp. 103–146. ISSN 0070-1998

Систем кривичног права

Садашња правна пракса нажалост показује да преправљање закона из кривично-правне материје није довољна за промену стања у правном систему и да је потребан један нов законодавни приступ. Наши законодавци не показују способност да изврше дезидеологизацију система кривичног права. Отклон од ауторитарног система владавине не дозвољавају управо кључни чиниоци политичког система – политичке партије. Будући да све партије пате од ауторитарног наслеђа, оне су уместо демократије у Србији увеле: партократију. Да би се то избегло, нови Кривични законик у Србији мора да почива на новом концепту нормирања, који не сме бити утилитаристички и етатистички, већ уместо критеријума користи за државу да се уведе критеријум користи за грађане, како би се остваривала основна људска и грађанска права, као и безбедност сваког појединца. За тужиоце који желе да се суоче са сложеним облицима криминала као што су „инсајдерска трговина“, „тржишна манипулација“, „администрирана преварна шема“ или будући облици криминала у дигиталном добу, постојећи закон је одавно превазиђен. Немогућност тужилаца да пронађу законске основе за криминализацију очигледних превара и злоупотреба стварају грешку у перцепцији јавности, посебно бирачког тела у поступку изборне кампање и плјачки у процесу приватизације, најбоље показује колико је и кривични закон, који је већ мењан и то под међународним покровитељством, застарео и неодговарајући. Дакле, у Србији се у области материјалног кривичног права јављају проблеми који су пре више од 10 година оптерећивали кривичноправни систем БиХ.

Политички имунитет

У нашем политичком систему често се злоупотребљава институт *политичког имунитета од кривичног прогона*. Он је понекад прешироко постављен, нарочито када је у питању законодавна и извршна власт. Оно што је веома важно истаћи јесте да се питање политичког имунитета строго ограничи, те да се таксативно наведу случајеви када он мора бити дозвољен. Делује парадоксално да је имунитет функционера извршне власти шири од имунитета у агенцијама за спровођење закона. Иmunитет треба да се односи на политичку функцију, а не на политичара лично. Иmunитет не би требало да буде штит против правде. На пример, често се не признаје имунитет када је политичар ухваћен у извршењу тешког – флагрантног кривичног дела (*flagrante delicto*), а уобичајено се ограничава и посебним поступком који мора да се спроведе да би се скинуо или подигао имунитет за тешка кривична дела, као што су veleиздаја, злоупотребе овлашћења или у целини лоше понашање у својству посланика. Иmunитет народних посланика по члану 103. Устава Србије регулисан је тако да посланици (политичари) уживају шири имунитет од функционера у правосуђу (судија и тужилаца), што се утврђује поређењем ових права. Тако народни посланик не може бити позван на кривичну или другу одговорност за изражено мишљење или гласање у вршењу своје посланичке функције, а онај који се позвао на имунитет не може бити притворен, нити се против њега може водити кривични или други поступак у којем се може изрећи казна затвора, без одобрења Народне скупштине. Народни посланик

који је затечен у извршењу кривичног дела за које је прописана казна затвора у трајању дужем од пет година може бити притворен без одобрења Народне скупштине. У кривичном или другом поступку у којем је успостављен имунитет, не теку рокови прописани за тај поступак. Народни посланици и лица која су у имунитетским правима изједначена са посланицима могу да се позову на имунитет у свако доба, у току целог кривичног поступка, све до правоснажности пресуде, као и у односу на кривична дела извршена пре верификације мандата. Непозивање народног посланика на имунитет не искључује право Народне скупштине да успостави имунитет.

Насупрот посланицима, судије и јавни тужиоци не уживају процесни имунитет у односу на кривична дела извршена ван своје судијске функције. Судије могу бити лишене слободе и против њих може бити покренут поступак за кривична дела извршена ван функције без икаквих ограничења. То значи да судија у овом случају (члан 5 Закона о судијама) и јавни тужиоци одговарају као и сваки други грађани. Осим последица у виду служења казне лишења слободе или плаћања новчане казне, кривична осуда нужно утиче на судијску функцију. Ако судија буде осуђен на безусловну казну затвора дужу од шест месеци, таква осуда представља један од основа за разрешење.

По Уставу Републике Србије предвиђено је да се поступак, основи и разлози разрешења судија предвиђају законом. Предлогом новог Закона о судијама такође се предвиђа да је безусловна осуда на затворску казну дужа од шест месеци један од основа за разрешење судије. Оваквим решењем само је потврђено опште начело радног права о престанку радног односа по сили закона ако радник буде осуђен на безусловну затворску казну од најмање шест месеци.

Чињеница је да је процесни имунитет судија ограничен на дела извршена у вршењу функције, док је имунитет народних посланика постављен много шире него имунитет судија. Међутим, са друге стране, ново уставно решење у којем је предвиђено да Високи савет судства одлучује о имунитету судија, представља знатно побољшање и корак ка прихватању европских стандарда у овој области.

Обезбеђено је да чланови Високог савета судства, односно Држаног већа тужилаца, уживају исти имунитет као и судије, а и лишење слободе члана Савета због кривичног дела извршеног у обављању функције условљено је претходним одобрењем самог Савета. Оваквим решењем заправо се само осигурава да чланови Савета из редова адвоката и професора правног факултета стекну имунитет за дела извршена у обављању функције члана Савета. Они чланови Савета који су судије тај имунитет већ уживају, док министар надлежан за послове правосуђа и представник надлежног одбора Народне скупштине уживају шири, посланички имунитет.

У праву Србије предвиђено је да судије уживају имунитет од кривичног гоњења, и то две врсте имунитета: 1. материјални имунитет, за мишљања исказана и глас дат у вршењу судијске функције и 2. процесни имунитет – покретање кривичног поступка за дела учињена у вршењу судијске функције, као и одређивање притвора судији, што је условљено претходним одобрењем Високог савета судства.

За разлику од ранијег Устава којим је био предвиђен апсолутни материјални имунитет, одредбама новог Устава прописано је да судија може бити позван на одговорност за изражено мишљење или гласање приликом доношења одлуке уколико се ради о кривичном делу кршења закона од стране судије, јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца, прописано чланом 360 Кривичног законика Србије.

Појавни облици корупције у финансирању политичких партија у Србији

Финансирање политичких странака и свеопшта корупција у друштву у међусобној су корелацији. Отуда је од значаја направити бар мали осврт на феномен корупције у нашој земљи, јер он указује и на саму срж проблема финансирања политичких странака. Извештај о перцепцији корупције у Србији који је поднела *Транспарентност Србије*¹⁶ показао је да је наша земља назадовала, када је реч о перцепцији корупције, али са напоменом да то нема никакве везе са оствареним резултатима у борби против корупције. У извештају ове организације наведено је да је Србија са прошло-годишњег 78. места ове године пала на 86. позицију када је реч о индексу перцепције корупције (који сада износи 3,3). У својеврсној кампањи за ширење свести о штетном деловању политичке корупције по читаво друштво (подсећајући да ће за кампању за парламентарне изборе 2012. године из буџета бити издвојено 628 милиона динара, а за Агенцију за контролу избора један одсто) *Транспарентност Србија* послала је градовима и општинама 167 захтева за приступ информацијама о финансирању странака из свих јавних извора, осим оних из буџетских дотација. У процесу координације Агенција за борбу против корупције дала је неколико мишљења која се косе са новим *Законом о финансирању политичких активности*,¹⁷ а једно од њих односи се на став да партије за сваку већу донацију морају да плате порез.

Перцепција корупције у партијском систему – синтагма о „црној кутији“

Досадашња концепција истраживања политичке корупције базирана на бирократском приступу појавних облика корупције као тзв. *канцеларијске злоупотребе јавних функција у приватне сврхе*¹⁸ треба да буде превазиђена, јер је корупција добила нове, много суптилније или боље рећи: мање видљиве облике у савременим демократијама. Управо тај концепт истраживања није ни научно ни политички довољан за политичку и сваку другу борбу против корупције. Идеја је да се досадашња криминолошко-канцеларијска концепција праћења корупције¹⁹ замени једним новим и ефикаснијим методом: мрежом лова на корупцију на читав партијски систем и третирати га као својеврсну *црну кутију*²⁰ у коју се бележи *инпут* новца и сваког другог утицаја, са унутарњим процесом који је непознат и *аутпут*ом који се састоји од тзв. *плодова ко-*

¹⁶ Transparency International (TI) www.transparency.org/ *Corruption Perceptions Index (CPI)* http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi

¹⁷ Сл. гласник РС бр. 43/2011.

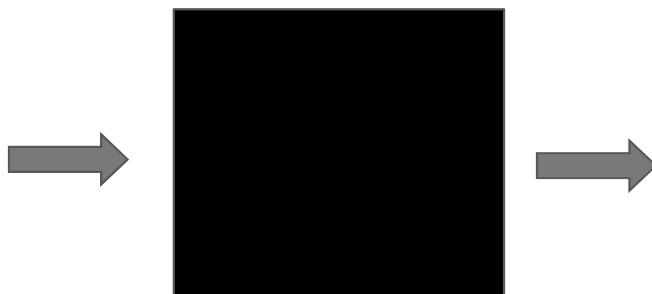
¹⁸ Donatella Della Porta, Yves Many, "Democracy and Corruption in eastern Europe", Chapter 3. "The Vicious Circle of Corruption in Italy", A Cassel Imprint, London, 1997, стр. 37, такође Donatella Della Porta, Alberto Vannucci, "Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption", Transaction Publishers, 1999.

¹⁹ Mark E. Warren, "Political Corruption as Duplicious Exclusion", *PS: Political Science and Politics*, Volume 37, Issue 4 (October 2006).

²⁰ Lat. *Camera obscura*.

рупције.²¹ На овај би се начин отворио један облик тзв. *књиговодства корупције*²² или биланс стања финансијских инпута и произашлих радњи након коруптивних подстицаја. Принцип „црне кутије“, који је иначе карактеристичан за рад служби безбедности које се заснивају на тајности обраде информација, пресликава се у јавни политички живот и институције које се управо заснивају на транспарентности поступака и процеса доношења одлука. Академска јавност морала би да проматра корупцију мање индиферентно и са дубљим научним приступом, спроводећи истраживање корупције, при чему се увек има у виду основни узрок – индиферентност институција. Нови концепт истраживања корупције и борбе против корупције управо се заснива на проучавању порекла емпиријски видљивих плодова корупције. Данас се истраживање мора усредсредити, уместо на појавне облике корупције, управо на разоткривање својеврсног замагљивања истине и лажног приказивања стварности која је карактеристична за прикривене облике корупције. Које треба привид уместо стварности, политичке одлуке за које се не зна у каквој процедури су донете, политичари који уместо просвећености у виду политичког софизма користе моћ своје власти? Бинарно посматрање ставова има аналогију са укљученим или искљученим колом струје: или „има светла (има краја тунела) – или нема светла (нема краја тунела)“. Закључак је да ако је први став истинит, а други неистинит, тај други став треба кориговати тако да се у датом осветљењу, па макар то био и мркли мрак, тражи излаз из тунела који свакако постоји бар на једном крају (да се настави борба против корупције, јер се она никад не завршава).

Black Box / Camera obscura

Проблем корупције у партијском систему посматраном као „црна кутија“ управо је у томе што нико не дозвољава да се упали светло у њој, тако да се у српском друштву, а посебно у партијском животу, непрозирност (мрак) јавља као правило, а осветљење као изузетак. У држави се то правило примењује на свим вишим нивоима државне управе, а затим се тај „мрак“ преноси на ниже нивое.

²¹ Petrus C. van Duyne, Elena Stocco, Jelena Dimitrijević, "Law Enforcement Policy – Evidence Based Policy Making", Tilburg University & Viktimološko društvo Srbije, Belgrade, 2011.

²² Petrus C. van Duyne, Elena Stocco, Jelena Dimitrijević, исто, стр. 10.

Међутим, нажалост, немогуће је добити шири емпиријски увид у тај феномен, јер политичке партије не приказују тачне податке, тако да истраживачи немају поуздане статистичке показатеље за солиднија истраживања. Поставља се питање – како отворити „пукотину“ тако да светлост уђе у просторе међупартијског и интерпартијског договарања и одлучивања располажући само сировим статистичким подацима и резултатима извештавања медија? Које још службе и институције негују принцип „црне кутије“? Откуда пренос те инфраструктуре некарактеристичне за политички живот, који је јаван, већ карактеристичне за рад полиције, а који је тајан? Чему тајност у вези с начином финансирања политичких партија, ако се ради о подацима са којима јавност мора да буде упозната? Модерна истраживања се, нажалост, површно односе према истраживању степена корупције, и самих облика корупције, који нису видљиви због „мрака“, већ се односе искључиво на увиде у „плодове“ корупције који излазе из „црне кутије“ или као индиректно искуство учесника политичког живота.²³ Међутим, ово опажање може бити приказано пристрасно, јер је засновано на гласинама или повредама угледа партија, или је проблем што су одабрана „искуства“ нижег нивоа интеракције грађана и фирми са политичким партијама и њиховим лидерима, па нема праве представе о „високој корупцији“ (*Higher-up Corruption*) где спада партијски систем.

Треба разликовати корупцију у домену извршне власти од корупције која изазива незадовољство већине грађана и оне која подрива поверење у администрацију, од тзв. „велике корупције“ која се појављује на вишим нивоима одлучивања и где је корупција практично део политичко-економског система. Увид у то имамо само када се појави неки скандал. Када корупција у партијском систему доведе до неког јавног скандала, то је прилика да зрак светлости осветли мрак који у њему постоји. Шта се тада догађа? Уместо да се проблем даље проблематизује како би се разоткрили трагови корупције у све три гране власти, подаци који су процурели третирају се изоловано, према принципу „што је виђено – откривено је“, и ту се све завршава. Међутим, пракса јавне политике тада се сели на спречавање међупартијских сукоба, правдањем да ће се тиме продубити сукоби политичких интереса, и да ће се на тај начин угрозити владина већина, а тиме и функционисање целокупног система власти. Штавише, они који би могли да реагују ради обелодањивања девијација у процесу политичког одлучивања на тако високом нивоу спутани су обавезом да свој извештај предају надлежним одборима у контролним телима. Да ли доносиоци политичких одлука имају увид у ове извештаје? Одговор на то питање је у сфери емпиријског искуства.

До којих далекосежних закључака се може доћи, анализирајући индиферентност и непрозирност институција казују и најновија археолошка истраживања са локалитета Римског царства која су представљала утврђења на границама царства у провинцијама: Британија, Горња Мезија (Србија), Дакија (Румунија), Јудеја (Израел), итд. Показало се да је некада давно на лимесима Римског царства корупција прво награла војску,²⁴ тако што су војне старешине своја утврђења држали корумпирајући

²³ Извештаји UNODC-a, 2011; TNS Medium Gallup, 2010.

²⁴ Ferguson Dr. R. James, *The Division and fall of the Roman Empire, Journey to the West: Essays in History, Politics and Culture*, Copyright © 1998, 2006: „The Roman army lacked the internal manpower and wealth to maintain an army sufficiently strong to resist the combined efforts of several barbarians' peoples. It had long relied on barbarian auxiliaries and conscripts. Now whole federate peoples with their own social structure and leadership intact had been moved within the frontier. Far from being assimilated and accommodated, they

старешине племена са друге стране границе. Истовремено, у Рим су слати извештаји о контроли граница и снази, све док корупција није уништила прво оне који су требали највише да чувају царство,²⁵ а затим сву културу и цивилизацију империје.

Делотворна антикорупцијска политика почела је да се ствара и профилише као међународни стандард од оних који су настојали да заштите свој економски интерес, вођени инстинктом сопствене непропадљивости. То је имало огроман светски утицај на глобалну борбу против политичке корупције. Да би заштитили своје пословне интересе у иностранству, САД су усвојиле Акт против сопствених држављана који су компромитовали њихову сопствену спољну политику праксом корумпирања страних политичара (схватајући то као сопствену слабост, а не снагу као што су то погрешно схватили стари Римљани).²⁶ Ово национално супротстављање корупцији претворило се у глобални стандард. У ЕУ је формулисан антикорупцијских стандард за заштиту финансијских интереса ЕУ, који, наравно, важи за целу унију, али се углавном користи у односима према земљама кандидатима или недавно придруженим државама чланицама, па и у региону Западног Балкана. Какво је наше национално супротстављање корупцији показује епопеја са Косовом и Метохијом.²⁷ Може се поставити и хипотеза да Србија дели све карактеристике корупције у суседству – озбиљан недостатак транспарентности и непрозирност у државној управи. То је тешко доказати, с обзиром на то да за такво истраживање недостају подаци који би били прикупљени на систематичан начин.

Литература

а) Монографске публикации.

1. Баковић, Б: „Санкционисаћемо прикривање донатора у кампањи“, *Политика дневни лист*, Београд, 6. и 7. 01. 2011.

2. van Duynе Petrus, Stocco Elena, Dimitrijević Jelena, „Law Enforcement Policy – Evidence Based Policy Making“, Tilburg University & Viktimološko društvo Srbije, Belgrade, 2011.

were abused and misused by an imperial system used to exploitation and corruption (see Ste Croix 1981)“. <http://www.international-relations.com/History/Fall-of-Roman-Empire.pdf>

²⁵ Roger Bowles, Corruption, *School of Social Sciences, University of Bath*, 1999.: „Indeed, the corruption of tax officials was so common at that time that it was found expedient to ‘privatize’ tax collection by auctioning rights to collect taxes (Webber and Wildavsky, 1986)“.

²⁶ US FCPA was enacted in 1977. After the OECD Anti-bribery Convention the U.S. FCPA was brought into line with this convention with the International Anti Bribery Act of 1998.

²⁷ Јовановић Владан, Токови и исход међуратне колонизације Македоније, Косова и Метохије, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд 2006, бр. 3, стр. 25–44, <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-64970603025J>: „Између 1918. и 1928. променило се 23 министра аграрне реформе, од чега су само четворица обишла јужне области. Након завођења шестојануарске диктатуре 1929. године, међу аграрним повереницима су доминирали скоро искључиво пуковници (Чемерикић, Димитријевић, Брановачки). Рад врховног аграрног повереништва био је обележен корупцијом. Иако је закон налагао да се земља дели хронолошки, тј. по редоследу подношења захтева, у пракси су ипак квалитетне парцеле дељене брже ономе ко би платио. И Савез аграрних задруга Јужне Србије је био прилично контроверзна установа. Њен дугогодишњи управник Васа Шалетић је 1936. предлагао исељавање Албанаца у регији Савеза, који би истовремено био задужен за откуп њихових имања. Поред тога што је политички злоупотребљаван, Савез је убрзо постао и симбол корупције“.

http://sr.wikipedia.org/sr/Kolonizacija_Kosova_i_Metohije_u_Kraljevini_Jugoslaviji

3. Вукосављевић, Д.: „Два краја корупционашког штапа“, *Политика*, Београд, број од 03. 12. 2011.
4. Warren E, M.: „Political Corruption as Duplicitous Exclusion“, *Political Science and Politics*, Volume 37, Issue 4: 803–807, Cambridge University Press, 2006.
5. Walecki, M.: „Challenging the Norms and Standards of Election Administration“, *Political Finance*, 75–93, Chapter published in IFES, 2007.
6. Della Porta D., Many Yves: „Democracy and Corruption in Europe“, Chapter 3. „The Vicious Circle of Corruption in Italy“, Continuum International Publishing Group, 1997, A Cassel Imprint, London, 1997.
7. Извештаји UNODC-а, 2011; TNS Medium Gallup, 2010. Matić, Snježana: *Krležin stil i njegova recepcija*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011.
8. Крстић, Ј.: „Виртуелни легалитет“, *Зборник радова института за криминологику и социолошку истраживања*, Београд, 2010.
9. Majone, G.: „The Precautionary Principle and its Policy Implications“, *Journal of common market studies*, 40 (1): 89–109, European University Institute, Blackwell Publishers Ltd 2002.
10. Станковић, В.: „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, 2/2011: 93–108, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
11. Хећимовић, Е.: „Пуна симбиоза власти и криминала“, *Архива ДАНИ*, бр. 168, јули 2000.
12. Handley, L.: „Challenging the Norms and Standards of Election Administration“, *Political Finance*, 59–74, Chapter published in IFES, 2007.
13. Ђурић, Д.: *Потврда спремности за чланство у ЕУ*, Фокус, МАТИЦА, Подгорица, лето/јесен 2011.
14. Bickford, L.: *Незваничне иницијативе за утврђивање и казивање истине*, Форум за транзициону правду, Фонд за хуманитарно право, Публикум, Београд, април 2007.
15. Пешић, В.: *Партијска држава као узрок корупције у Србији*, Република бр. 402–405, Београд.
16. Akram Khan, M.: *Role of Audit In Fighting Corruption*, „Ethics, Integrity, and Accountability in the Public Sector: Re-building Public Trust in Government through the Implementation of the UN Convention against Corruption“, 26–27 September 2006, St. Petersburg, Russia.
17. Орловић, С.: *Европеизација националних партија*,
http://www.emins.org/pmlr/download/Slavisa%20Orlovic_Evropeizacija%20nacionalnih%20partija.pdf
- б) Документа и интернет адресе:
18. Recommendations from the Seminar on Synergies between Population and Voter Registration: Implications for the Accuracy of Voter Lists. Warsaw, 31 August – 1 September 2011.
19. International Anti-Bribery and Fair Competition Act of 1998.
20. <http://www.osce.org/odihr/?page=elections>
21. http://www.unc.edu/euce/eusa2009/papers/tarrant_02H.pdf
22. <http://www.fcpaenforcement.com/explained/explained.asp>
23. TI, Policy Brief 2 / 2005 Извештај финансирању политичке активности
24. TI & Gallup, International Reports in 2003 and 2004.
25. <http://poslovi.infostud.com/vesti/Posao-bez-konkursa/52/18237/>
26. <http://www.osce.org/odihr/?page=elections>

ПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БЕЗБЕДНОСНЕ И СТРАТЕШКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ОДБРАНЕ*

Мирослав Младеновић и Зоран Јефтић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Појам политика, од настанка до данашњих дана, био је на различите начине везан са принудом и њеним ефектима. Први владари налазили су ослонац у веровању у божански карактер власти, али, како се он временом све више губио, решење је наложено у физичкој надмоћи властодржаца. Развој политике као делатности којом се може инструментално владати заједницом, условио је њено ближе везивање за силу. Понекад се политика поистовећивала са њом, а некада ју је користила као фактор за кроћење насилништва других. Човек је, без сумње, и рационално и нагонско биће. Монополизација насиља у оквиру политичке делатности омогућила је да се, у зависности од услова, сила стави у службу једног или другог његовог обележја.

Интегративни процеси у политичкој, економској, војној и другим областима значајно су допринели промени улоге националне државе у некада њеним неприкосновеним сферама, па чак и у оним елементима који се сматрају класичним обележјима државе као институције (сувереност, независност, монетарна политика, одбрана, легитимност државне власти, итд.). Да ли та снага која се „одузима“ од националне државе, путем интеграције са другим међународним субјектима, одлази у неке грађанима далеке и отуђене центре моћи или, напротив, она улази у онај корпус политичког организовања којим се јача њихова укупна позиција? Без улажења у дубљу анализу о томе шта је ближе истини, чињеница је да се кроз процес интеграције, део „државних“ послова преноси на заједничке институције. У духу овог рада, најзначајније су оне које одлучују о начинима организовања, припреме, функционисања и употребе државне (међудржавне) силе.

Стратегијска решења везана за та питања део су активности и државне и међудржавне политике. Она су резултанта делатности бројних унутрашњих и спољашњих фактора, почев од економског и институционалног, преко социјалног и културно-традиционалног, до међународног.

Кључне речи: *политика, стратегија, безбедност, концепција одбране, глобализација*

* Овај рад је резултат пројекта, број III 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

Однос политике и стратегије

„Политичка збивања последњих деценија добрано су допринела општој деморализацији. Видели смо хуље и лудакe на зениту власти, кривотворену истину пред судом, најузвишеније идеје у мочвари макијавелизма. Под упрљаним заставама, у сутону последњих видика, апсурд је отпочео свој тријумфални поход у књижевности, филозофији и свакидашњици“.¹

Ово, ни мало оптимистичко гледиште академика Ивана Супека, из шездесетих година прошлог века, чини се да има реалнију емпиријску подлогу у релацијама актуелних међународних односа.

Распад биполарног система, инструментализација и/или игнорисање међународних институција, као и најтежи оружани сукоб на европском континенту после Другог светског рата, значајно су демаскирали стварну улогу политике силе у свету, уклонили крхке препреке са пута етничких и територијалних спорова, компромитовали међународно право и створили услове за балканску промоцију „новог светског поретка“.

У оквиру наступа нове (старе) политичке оријентације победничких снага из хладног рата, дошло је до непосредног активирања њене војне компоненте, односно снаге НАТО-а извеле су прве борбене акције у својој историји, чиме је јасно стављено до знања да ће се „вредности које су уједно америчке и универзалне“,² успостављати свим расположивим средствима.

Последња збивања у светској заједници директно потврђују да основни појмови из наслова овог рада, несумњиво, спадају у групу најзначајнијих категорија међународних односа.

Да свако име има своје импликације које чине суштину ствари на коју се односи, уочио је још Конфуције, разрађујући своју познату идеју о „исправљању имена“.³

Због тога је, ради сагледавања основа међузависности политике и стратегије, неопходно поћи од самог дефинисања појмова, јер се они данас примењују са веома различитим, често супротстављеним значењима.

Појам „политика“ један је од најопштијих и најфреквентнијих појмова не само класичне и модерне друштвене мисли, него и човекове свакидашњице уопште.

Упркос томе, схватања политике и тумачење овог појма веома се разликују у различитим епохама и различитим научним оријентацијама. Реч „политика“ грчког је порекла и изводи се из речи *polis*, што значи „град-држава“. У полису се одвијао јавни, делатни живот и уживала слобода античког човека. Јавно и делатно живети значило је трагати за оним што је добро, праведно и корисно за целу заједницу. Што је морал био за појединца, политика је била за полис. У том периоду она је била узвишен појам и представљала је „мудрост управљања људима и стварима у сврху остваривања највиших вредности: истине, доброте, правде итд. Права политика је примењена доброта, примењена правда и сл.“.⁴

¹ И. Супек, Наука, филозофија, умјетност, Огњен Прица, Загреб, 1964, стр. 6.

² Речи америчког председника Џорџа Буша поводом кризе у Персијском заливу; Наведено према: Жерар Бодсон, Нови светски поредак и Југославија, ИНГПРО, Београд, 1996, стр. 29.

³ Видети шире: Фунг-Ју-Лан, Историја кинеске филозофије, НОЛИТ, Београд, 1992, стр. 55.

⁴ Ђ. Шушњић, Дијалог и толеранција, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 146.

За разлику од овога, нововековно значење политике све више се односило на технику владања људима у процесу освајања, учвршћивања и очувања власти. Она није више етичка врлина, већ занатска вештина у којој „етос више није критичко мерило за кратос...“⁵

Савремени појам политике односи се на тежњу појединаца и друштвених група да обезбеде вршење власти у заједници и уживање користи које из тога произилазе. Она се испољава као борба за расподелу и контролу друштвене моћи у којој је власт циљ по себи, а не средство за остваривање општих друштвених интереса. Преломни моменат у том смислу је када, како истиче професор Ђуро Шушњић, „зло улази у политику“.⁶

С обзиром на то да у савременим заједницама делује велики број политичких субјеката којима је крајњи циљ исти (освајање и вршење власти), појам „политика“ мора да укључи и вредносну и техничку компоненту. Она обећава, објашњава, мотивише, али и кажњава, реализује и, несумњиво, утиче на свакога. Ако се неко не бави политиком, она се бави њиме. „Политика није наука ни уметност, већ игра за моћ и игра са моћи. Та игра није забава, већ смртно озбиљна ствар и зато су у њој смрт, фанатизам и калкулација чешћи од хумора и смеха. Њеним правилима и законитостима подлежу не само они који хоће да праве политику и боре се за моћ већ и они који само посматрају или стоје по страни и окрећу политици леђа. Равнодушност према политици још ником никада није јамчила да неће бити погођен њеним последицама“.⁷

Имајући у виду сву комплексност савременог појма „политика“, у овом раду ће се под њим подразумевати: „процес ауторитативног управљања општедруштвеним пословима у коме се обављају функције усмеравања, расподеле оскудних друштвених вредности, решавања активних друштвених контроверзи и интеграције и у коме се одвијају основни друштвени сукоби између појединаца и група око контроле над основним политичким функцијама“.⁸

Поред уочљиве метаморфозе политике, од узвишене етичке вредности до борбе за обезбеђење сопствених интереса, неопходно је уочити и универзализацију ове појаве, од вештине управљања основном друштвеном заједницом, до механизма за усмеравање најважнијих глобалних процеса у свету.

У моменту открића Америке, половина Колумбове мапе била је празна, обележена као „terra incognita“. Друштва, која су тада била као оазе у пустињи, данас су део „светског система“, односно „глобалног поретка“ који се све више обликује на рачун класичних међународних односа у којима је национална држава била основни субјект.

„Када из Париза комуницирам са пријатељем у Токију електронском поштом, када непосредно посматрам културне догађаје широм света а да не напуштам свој дом, када се подаци из мог персоналног досијеа користе од влада и корпорација широм планете без мог знања, када купујем у другим земљама преко компјутера, питање које лебди на свим устима је: где ја живим, ко сам ја, коме и где ја припадам“ (Ulrich, Beck, What is Globalization, Polity Press, Cambridge, 2000).

⁵ Љ. Тадић, Наука о политици, БИГЗ, Београд, 1996, стр. 53.

⁶ Ђ. Шушњић, цитирано дело, стр. 147.

⁷ К. Косик, Дијалектика кризе, Младост, Београд, 1983, стр. 10.

⁸ В. Васовић, Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987, стр. 26.

За део аутора глобализација је објективан и спонтан планетарни процес, за друге она је искључиво пројекат доминације Запада (американизације света). Док за једну струју она означава конвергенцију и интеграцију света, стварање глобалне економије и космополитске културе, за друге она неизбежно изазива фрагментацију, све дубљи социјални јаз између светова и сукоб цивилизација.

Припадници једног теоријског табора обзнањују да глобализација неизбежно доноси смрт националне државе и културе, други пак истичу да она доноси пролиферацију и повећану важност националних држава, ревитализацију националних идентитета и култура.

За неке је то стара појава, везана за ширење империја и универзалних религија, док је за друге глобални свет стар само двадесетак година, од пада Берлинског зида.

Према неким теоретичарима, глобализација представља гвоздену историјску неизбежност, строго програмирану путању. Свет који је владао пет векова и изгледао вечит: свет националних економија, суверених држава и самосвојних култура припада прошлости. Националне државе не само да су изгубиле основна својства државности већ њихове владе више не осећају одговорност према сопственим грађанима него искључиво према наднационалним организацијама.

С друге стране, део ставова о глобализацији садржи тезу да је она само мит и да је свет данас, уистину, мање повезан него пред Први светски рат.

На делу је регионализација, односно даља фрагментација света, у основи које стоје три финансијска и трговачка блока – европски, пацифичко-азијски и амерички – који не уједињују већ деле свет. Најучљивија последица тог процеса јесте растућа економска маргинализација трећег света. Према овим схватањима, држава није изгубила своју улогу; мултинационалне компаније су само креатуре главних националних економија. Државе (водеће) јесу стварни креатори глобализације; оне успостављају правила која обликују светску економију, а тиме и остале сфере укупних друштвених односа. Одлучујуће обележје међународног поретка, као и раније, не представља *међузависност*, већ *зависност*. Фрагментација света, све дубља неједнакост његових делова, моћан је подстицај фундаментализму и агресивном национализму, који свет деле у различите и сукобљене цивилизацијске блокове и етничке енклаве.

Између ових крајности постоји и „средње“ схватање по којем је глобализација историјски неизбежан, законит ток. Сва друштва суочена су са неопходношћу прилагођавања новом свету, у којем више нису одсечне разлике између међународног и домаћег, спољњег и унутрашњег. Међутим, путања глобализације није предодређена. Напротив, тај историјски отворен и неизвестан ток може да води како ка уједињавању тако и ка фрагментацији, сарадњи или конфликтима, универзализацији или партикуларизму. Слично је и са судбином националне државе; она није ни „историјски мртва“, нити је искључиви креатор нових односа. Једноставно, у новим условима мења се њена улога: она постаје активнија, преображава се у носиоца стратегије прилагођавања новом глобалном поретку.

Живот у савременим условима је живот у два паралелна и међузависна света: глобалном и локалном, што је у складу са сложеност природом човека. Да је човек веома комплексно биће учили су још старокинески филозофи. Они су учили да се човеков живот простира на неколико паралелних сфера: невину, утилитарну, моралну и трансценденталну.⁹ Невина сфера (оно што Платон назива појудни део

⁹ Видети детаљније у: Фунг Ју-Лан, Историја кинеске филозофије, Нолит, Београд, 1992, стр. 373, 374.

душе) сачињена је од свих обележја која су заједничка за сва жива бића. Утилитарна сфера односи се на делатности које су мотивисане личношћу (за Шопенхауера је то егоизам, као један од покретача људског деловања, поред злобе и самилости). Морална сфера је последица човекове друштвене суштине и испољава се кроз доприносе које појединац даје колективу. И, коначно, трансцендентална сфера: поред тога што је члан неке друштвене заједнице, човек је, како каже Менције, и грађанин Неба. Као мисаоно биће, он се не задовољава границама искуства, већ се његов ум упушта и у спекулације метафизике, разматрајући питања бесмртности душе, целине универзума, опште каузалности, прапочетка, итд.

Дакле, глобализација је, у неку руку, иманентна човеку као бићу. Она има дугу предисторију и отелотворење је особеног антрополошко-цивилизацијског кода. Глобализација је израз универзалног и трајног стремљења човека, од путева свиле, експанзија великих религија и цивилизација, војних освајања и џиновских царстава, преко моћних полуга индустријске револуције и колонијалних освајања, до покушаја стварања модерног „светског друштва“, након завршетка хладног рата. Основни инструменти за реализацију идеје „светске заједнице“ јесу: технолошко-информатичка револуција („скраћивање“ времена и простора); глобално тржиште (унификација потреба); формирање свести о повећаној међузависности (приближавање вредносних и етичких ставова код различитих етничких и културних ентитета, превасходно под утицајем средстава за масовну комуникацију); ширење истоветних форми и начина живота (индустријализам, постиндустријализам, информатичка револуција, тржишна економија, подела власти, вишепартизам, слободе и права...).

Међутим, само схватање нужности глобализације не значи и једнозначност карактера међузависности. Повезивање субјеката међународних односа може имати, како демократски, тако и аутократски карактер. Форма глобализације зависи превасходно од погледа на свет њених водећих актера. Током 20. века смењивала су се два велика разнородна глобализацијска пројекта: кензијански и неолиберални. У првом случају тежило се стварању услова за убрзани економски развој трећег света и смањење јаза између развијених и неразвијених, док је неолиберална елита тежила освајању командних позиција у наднационалним институцијама, не марећи за положај најугроженијих.

Драстично ширење социјалног јаза између „центра“, „полупериферије“ и „периферије“, али и унутар појединачних друштава довела је до тога да је елита постајала све богатија, а широке масе сиромашније, бројније и бедније. Крајем 80-их година неолиберализам одустаје од подршке диктаторских режимима и у службу ставља примамљиви пројекат промоције демократије. Међутим, у исто време, шире се и показатељи стварања „ауторитарне транснационалне државе“.

Са променом концепција, мењају се и облици и средства којима се долази до реализације постављених циљева. У теорији међународних односа, та средства означавају се појмовима тврда и мека снага (Hard power and Soft power).

Термини припадају америчком истраживачу Џозефу Нају (Joseph Nye). Професор Нај је термин *мека моћ* први пут употребио у својој књизи „Предодређени да воде“¹⁰. Још тада, у доба пуне еуфорије због победе САД и Запада у хладном рату, он је желео да укаже на значај немилитарних облика моћи, који ће посебно место

¹⁰ Joseph Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books, 1990.

морати да имају и у периоду који је наилазио. „Тврда сила“ или „тврда моћ“ представља могућност принуђивања других на основу сопствене војне и економске моћи. „Мека сила“ постоји тамо где једна држава привлачи друге својом културом, политичким идеалима и програмима. То је „моћ да се добије оно што се жели захваљујући привлачности а не принуди или плаћању. Она потиче од атрактивности културе, политичких идеала и конкретних политика одређене земље“. На истој страници, Нај супротставља одговарајуће методе тврде и меке моћи: док ова прва дела путем принуде, ова друга ради путем завођења. А многе вредности као што су демократија, људска права или индивидуалне могућности јесу, по Нају, дубоко завођиве идеје. Вредности, као што су демократија, права човека, индивидуалне могућности и сл. веома су привлачне. Међутим, ако се у њиховом сервирању осети надменост и лицемерје, могу да се преврате у своју супротност.

Одговор појединачне државе на глобализацију зависи од карактеристика средстава којом се она успоставља. Уколико глобализација има ауторитарни лик, више ће продужавати унутрашњу агонију него што ће моћи да је лечи. Локални и глобални ауторитаризам међусобно се потхрањују.

Неопходност демократизације глобалног поретка је услов стварања пристојног „светског друштва“. Само у таквим условима могуће је градити свет „по мери човека“. Заокрет од униполарног света ка мултиполарној светској заједници мора да користи и одговарајуће методе. Циљ је неопходно ускладити са средствима. Не може терор бити средство за постизање равноправности, бомбардовање за успостављање демократије, лаж за долазак до истине...!

Тек кад се то има на уму, могуће је, уместо поништавања националних култура и „сукоба цивилизација“, развијати пројекте плурализма култура, узајамног обогаћивања и укрштања различитих светова. Главно питање, дакле, није да ли је глобализација потребан (неопходан) процес, већ шта је њен циљ! Да ли је круна тих настојања стварање јединственог светског поретка владавине права или је њихов мотив цементирање „кастинске“ поделе света (центар, полупериферија и периферија), путем успостављања унитарне светске државе аутократског типа?

Појам „стратегија“ као други кључни проблем овог рада, такође је вишеслојан, мултидимензионалан и историјски променљив. Његово етимолошко значење потиче од грчке речи „*strategia*“, што представља науку о вођењу војске, односно вештину ратовања.¹¹

Према британској енциклопедији, стратегија је „наука или вештина употребе свих националних ресурса или ресурса коалиције ради остваривања циљева рата“.¹²

Велики број дефиниција стратегије директно истиче њену повезаност са политиком. Тако, познати стратешки теоретичар Лидел Харт сматра да је стратегија „вештина употребе оружаних снага за постизање циљева које је поставила политика“.¹³ Слично њему, француски теоретичар Бофр наглашава да је стратегија „вештина да се оствари суделовање силе у постизању циљева политике“.¹⁴

¹¹ М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1985, стр. 876.

¹² The new Enciclopedia Britanica, Volume 11, 15 th edition, Chicago, 1985, стр. 304.

¹³ Видети: В. Димитријевић, Р. Стојановић, Основи теорије међународних односа, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 126.

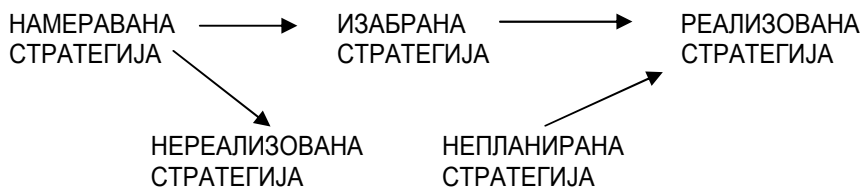
¹⁴ Исто.

Домаћа енциклопедијска издања, дефинишући овај појам, такође, не занемарују његову повезаност са политиком. Стратегија се одређује као грана ратне вештине која се бави „припремањем и вођењем рата и употребом оружане силе ради остваривања одређених војних, политичких или економских циљева“.¹⁵

У совјетском енциклопедијском речнику та веза је још очигледнија, јер се прецизира да: „политика пред стратегију поставља задатке, а стратегија обезбеђује њихово извршавање“.¹⁶

Треба, свакако, напоменути да се појам „стратегија“, иако је изворно везан за оружану силу, данас користи и у осталим сферама друштвеног живота, нарочито у области организације рада, економије, теорији државе и права, па чак и као посебна научна дисциплина. У овим областима, традиционалне дефиниције стратегије, углавном, наглашавају да она представља процес свеобухватног планирања чија је сврха интеграција циљева, политике и акције у јединствену целину. Многи аутори, у том смислу, говоре и о тзв. политици која, поред војне димензије, обухвата и остале сфере друштва, као што су политика, економија, дипломатија... Овако схваћена стратегија, прожима се са спољном политиком и незаобилазна је у сагледавању суштине међународних односа. Без обзира на то који се приступ примењује у смислу општости стратегије, већина теоретичара и практичара који третирају ову категорију слаже се у оцени да је стратегија превасходно вид практичне делатности и да је теорија стратегије у ствари теорија акције. У најопштијем смислу посматрано, она треба да одговори на питање „како да се нешто уради?“. То значи, да се стратегија сматра једном врстом упутства за делотворно испуњавање постављених циљева. Њена успешност мери се остварљивошћу циљева које је поставила.

С друге стране, међутим, не би имало много смисла ни изучавати стратегију, односно стратешки мислити, уколико стојимо на становишту да је ток догађаја унапред дат и да се он унапред може без остатка одредити. Стратешко мишљење постоји само тамо где се могу правити рационални избори. За Клаузевица сама стратегија представља „царство избора“... Савременији приступи објашњењу овог појма (осим војних) полазе од тога да је стратегија много више од намеравања и планирања активности одређених институција. Она је, у суштини, комбинација планираног и непредвиђеног.

(Извор: C. Hill, G. Jones, *Strategic Management Theory*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1992, стр. 8)

¹⁵ Мала енциклопедија, књига III, Просвета, Београд, 1986, стр. 512; Слично је и у Војном лексикону, БИЗ, Београд, 1981, стр. 588.

¹⁶ Советскиј енциклопедическиј словар, издание IV, Советскаја енциклопедија, Москва, 1989, стр. 1290.

Узимајући у обзир наведене разлике у схватањима, као и чињеницу да се једна изразито развојна категорија не може, без остатка, сместити у дефиницију, која је, по својој природи, статична, у овом раду ће се под војном стратегијом подразумевати: свеобухватни процес планирања и организовања најопштијих активности припреме земље (коалиције земаља) за вођење рата и употребу оружане силе, ради остваривања одређених државних и друштвених интереса. У хијерархији стратегија то је само један део који се односи на послове националне безбедности и одбране. Угрубо посматрано, на „врху“ се налазе укупне стратегије развоја неког друштва, затим долазе спољнополитичке стратегије, а из њих проистичу стратегија националне безбедности и стратегија одбране. Овакав „шематски приказ“ може да се прихвати само ради схватања комплексности проблема и он се више односи на „класична“ поимања стратегије. Суштински, реч је о неодвојивим деловима једне целине која се односи на укупну моћ неког друштва коју обликују различити многобројни фактори.

С обзиром на то да се кроз интегративне процесе поједине класичне надлежности државе потпуно или делимично преносе на заједничке институције, у овом раду ће се сматрати да је реч о реципрочним процесима, без обзира на то да ли се решења доносе у политичком систему појединачне државе или коалиције држава. Иако удруживање држава не мора увек значити стварање нове државе, у озбиљнијим формама повезивања (Европска унија нпр.) оно резултира појавом новог политичког система.¹⁷

Веза политике и војне стратегије, као значајних друштвених активности, јесте очигледна и непосредна, иако није увек једнозначно узрочно-последично дефинисана.

У ранијим историјским епохама преовладавало је мишљење да је стратегија важнија. Многи војни команданти, у току или после успешних ратова, преузимају су политичка кормила у својим земљама. Велики број војних теоретичара сматра да је политика „старија“ у миру, а стратегија у рату.

„Наполеон и Фридрих Велики изједначавали су дужности војних команданата и политичких лидера. Одлуке у рату и у државним већима биле су заједничке. У њиховим државама није могло да буде несклада између националне политике и војне стратегије“.¹⁸ У току Другог светског рата не мали број шефова држава преузимао је функцију непосредног руковођења појединим важнијим операцијама, често уз отворено или потајно негодовање генерала.

Ипак, највећи број аутора сматра да политика јесте и треба да буде приоритетнија, јер је свеобухватна и тиче се свих сегмената друштва.

„...Потчињавање политичког гледишта војничком било би парадоксално“, упозоравао је Карл фон Клаузевиц, „јер је политика мајка рата; она је памет, а рат само инструмент, а не обрнуто“.¹⁹

Сличне ставове можемо наћи и код савремених теоретичара. Хамон, на пример, истиче да: „политика подразумева стратегију; она у ствари одређује изабране циљеве на основу процене савремених кретања... Стратешки аргументи су веома значајни али они не представљају више него један елеменат у политичком одлучивању“.²⁰

¹⁷ Сајмон Хикс, Политички систем Европске Уније, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 24–26.

¹⁸ The new Encyclopaedia Britannica, стр. 305.

¹⁹ К. Фон Клаузевиц, О рату, Вук Караџић, Београд, 1951, стр. 523.

²⁰ Л. Хамон, према: В. Димитријевић, Р. Стојановић, Основи теорије међународних односа, стр. 127.

Један од основних постулата савремених демократских система операционализује се уставним решењем по којем су војне власти потчињене цивилним. Наиме, уобичајено је да институција врховног командовања војском припада шефу државе, уз већи или мањи степен парламентарне контроле (буџет, завршни рачун; доношење одлуке о рату и миру; доношење закона о организацији оружане силе, и сл.).

Промене стратегијских концепција главних субјеката међународних односа

Однос политичких чинилаца и војне стратегије може се разматрати, како на државном нивоу, тако и на коалиционом, па и на плану целе међународне заједнице.

Несумњиво је да, упркос бројним разликама међу његовим елементима, свет делује као јединствена целина. Од Хераклита до данашњих дана дијалектичари су истицали ту „хармонију која к противности тежи“.²¹

Међузависност, као обележје субјеката међународних односа, испољава се у различитим сферама друштвеног живота, а најзначајније су : економска, географска, политичка, културна, технолошка и друге. Људска заједница у ери развијеног тржишта, без сумње, функционише као јединствена целина, иако се њени делови понекад толико разликују као да припадају различитим планетама.

У структури глобалног друштва јасно се уочавају три различите и супротстављене цивилизације: „прву још симболизује мотика; другу монтажна трака; а трећу компјутер“.²²

Економску потку јединства супротности светске заједнице чиниле су научнотехнолошке промене које су давале револуционарна убрзања историјском замајцу. Пре десет миленијума то је била пољопривредна производња, у последња три века нови покретач била је индустријска револуција, а данас смо сведоци трећег погонског таласа који се испољава у капацитетима усвајања, стварања, дистрибуције и примене човековог знања. Цивилизацијска достигнућа, међутим, имала су и увек су испољавала своје лице и наличје. Односи господства и потчињености усталили су се на светској хијерархијској лествици која сваки даном повећава своје прагове.

Војна димензија тог процеса је, такође, изузетно приметна јер је, с једне стране, војно-индустријски комплекс земаља „центра“ снажно инволвиран у главне светске економске токове, а са друге, он представља један од најтемељитијих стубова глобалне политике моћи. Главна формула савремене примене војне компоненте у процесу глобализације јесте: примена модерног технолошког рата, уз снажну инструментализацију међународних организација и институција. Историју ратова карактеришу два битна, наизглед противречна обележја. Прво се односи на чињеницу да се човечанство, удаљавањем од биолошке предисторије, све више обележавало деструктивношћу и, друго, што је човек постајао разумнији и свеснији, рат је постајао свеобухватнији, како по броју ангажованих људи, тако и по количини друштвених подсистема које је укључивао. „Са развојем цивилизације повећавају се ирационалности, агресивност, масовне деструкције, уживање у спектаклима насиља“.²³

²¹ Хераклит, Фрагменти, Матица хрватска, Загреб, 1951, фрагмент 51.

²² А. и Х. Тофлер, Рат и антират, ПАИДЕИА, Београд, 1998, стр. 22, 23.

²³ М. Пећујић, V. Милић, Sociologija, Institut za političke studije, Beograd, 1994, str. 186.

После распада биполарног система, настојања око успостављања тзв. новог светског поретка, подразумевала су и израду одговарајуће стратегијске основе, као и адекватне технолошке базе за реализацију њених циљева.

У новонасталим условима, евроатлантске земље прве су се суочиле са потребом редефинисања своје улоге у свету који се значајно изменио. То је значило да је требало урадити нове стратегијске основе и дефинисати правила употребе силе у околностима када са друге стране није постојала „противсила“. Са променом биполарне структуре света мења се и листа безбедносних изазова, ризика и претњи, али и укупно поимање и практиковање безбедности. Сама промена конституционалних и институционалних аранжмана релативно је лак посао. Знатно је теже променити мишљење и извршити суштинско прекомпоновање безбедносних снага везано за нови начин њиховог ангажовања. Парафразирајући Дарендорфа, може се рећи да је за промену процедура и планова потребно неколико месеци, за промену структуре и основе нових снага – неколико година, док је за промену мишљења и поимања безбедности неопходно више деценија.

Прва дилема у стратегијским концепцијама Сједињених Америчких Држава, у том смислу, тичала се опредељења за „тврду“ или „меку“ моћ у обезбеђењу својих интереса након хладног рата. Професор Нај замера америчкој администрацији која, у новом миленијуму, троши 400 пута више на „тврду“ него на „меку“ моћ.²⁴ Он упозорава да су „политички лидери веома мало времена одвојили да схвате како се природа моћи променила, и нарочито су се слабо бавили тиме како да укључе меке аспекте у своје стратегије за освајање моћи“.²⁵

Ако се упореде америчке стратегије националне безбедности из 2002. и 2010. године, може да се уочи значајна разлика по питању основног опредељења земље за начине решавања међународних проблема. Док је стратегија из 2002. године (Бушова стратегија), „инспирисана“ терористичким актима од 11. септембра 2001. године, суштински била заснована на превласти „чврсте“ моћи и дефинисала право на превентивне ударе, Обамина стратегија прави значајан отклон у правцу коришћења „меке“ силе, афирмишући став да: „најефикаснији начин да Сједињене Америчке Државе промовишу наше вредности, јесте да живимо у складу са њима“.²⁶ Међутим, у документу се не умањује ни улога класичне употребе силе ради очувања националних интереса. „Наше оружане снаге ће увек бити камен темељац наше безбедности и због тога морају бити потпуно спремне“.²⁷ Одредбе најновије стратегије националне безбедности дефинишу да ће Америка настојати да делује уз активирање савезника из целог света, а уколико мора да реагује унилатерално, то ће чинити на основу стандарда којима се регулише употреба силе.²⁸ У том духу, у документу се говори и о ширењу сарадње САД са другим значајним субјектима међународних односа, као што су Кина, Индија и Русија, али и са државама чија улога у свету постојано расте, као што су Бразил, Јужна Африка и Индонезија.²⁹

²⁴ Joseph Nye, *Soft Power*, Public Affairs, New York, 2004, стр. X.

²⁵ Исто, стр. 1.

²⁶ Америчка стратегија националне безбедности из маја 2010, стр. 2, интернет извор: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rssviewer/nationalsecuritystrategy.pdf>

²⁷ Исто, уводни текст председника САД.

²⁸ Исто, стр. 3.

²⁹ Исто.

Операционализација поставки датих у Стратегији националне безбедности, извршена је другим важним документом – Националном војном стратегијом. Он се на сваке две године усклађује са реалним безбедносним ризицима и изазовима, а последњи је донет осмог фебруара 2011. године. Слично као и у Стратегији националне безбедности, и у Војној стратегији се наводи да: „САД у настојању да се придржавају међународног права, у свим случајевима ће употребљавати војну силу у тесној сарадњи са савезницима и партнерима, остављајући право и за самостално дејство уколико је то неопходно”.³⁰

Русија

Полазећи од основних стратегијских докумената Руске Федерације, може се закључити да се у периоду постхладноратовског развоја те земље, и у њој дешавају значајне промене у сфери безбедности.

Захваљујући економској и политичкој консолидацији, која је евидентна на почетку 21. века, Русија настоји да, и на међународном плану, врати статус велике државе. То је недвосмислено истакнуто у тачки 21 Стратегије националне безбедности,³¹ где се наводи да су национални интереси РФ у дугорочном периоду „претварање РФ у светску државу ...”.

Динамика промена у међународним односима схвата се као добра основа за обезбеђивање сопственог положаја који ће бити адекватан укупним економским, људским, географским, научним и другим потенцијалима земље.

У Стратегији се наглашава да се, имајући у виду и сопствене претензије на лидерство: „као резултат учвршћивања нових центара економског раста и политичког утицаја формира квалитативно нова геополитичка ситуација” (тачка 8, став 4). Донеке несагласно с овим, у документу се упозорава да оријентација „у евроатлантском региону... на организацију Северноатлантског уговора... све више ствара претњу остваривању међународне безбедности” (тачка 8, став 5).

У оквиру сопствених визија о високом учешћу земље у одлучивању о најважнијим питањима светске заједнице, истакнути су проблеми који ће заокупљати пажњу међународних фактора у будућности. Међу најважнијима су извори сировина на Блиском истоку, басену Баренцовог мора, у рејону Арктике, у басену Каспијског мора и у Централној Азији (тачка 11). Ради реализације својих интереса, Русија ће јачати сарадњу у оквиру међународних организација, као што су: Група осам, Група двадесет, РИК (Русија, Индија, Кина) и БРИК (Бразил, Русија, Индија, Кина). Приоритет је и даље на ЗНД (Заједница независних држава), као и организацији ШОС (Шангајска организација за сарадњу) и ОДКБ (Организација уговора о колективној безбедности). При томе: „ОДКБ се разматра у улози главног међудржавног инструмента, позваног да се супротстави регионалним изазовима и претњама војно-политичког и војно-стратегијског карактера” (тачка 13, став 6). Ради тога, у оквиру ОДКБ формирају се мултинационалне снаге за оперативно реаговање које треба да реализују ову замисао.

³⁰ National Military Strategy of the United States of America, 2011 Интернет извор: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf, стр. 8.

³¹ Стратегија национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года, <http://www.politua.su/concept/386.html>.

У тачки 16 Стратегије националне безбедности, која говори о сарадњи са Европском Унијом, истиче се да дугорочним националним интересима Русије одговара формирање отвореног система колективне безбедности на јасним уговорно-правним основама. Иначе, ова иницијатива представља један од најзначајнијих продора руске спољне политике у савременим условима.

Октобра 2008. године, идеја о Уговору о европској безбедности, била је фиксирана у Концепцији спољне политике РФ и означена као „главни циљ“, који треба да се реализује кроз „истински отворен, демократски систем општерегionalне колективне безбедности и сарадње“, уз спречавање „нове фрагментације и ревитализације претходних блоковских приступа“.

Анализа самог текста предлога Уговора указује на то да је он формиран у оквиру неколико тема које улазе у појам „чврсте безбедности“, као што су: безбедност на континенту и недељивост безбедности; контрола наоружања; регулисање регионалних конфликта у евроатлантском региону и сл. Сам текст садржи 14 тачака по којима би требало водити дијалог ради коначног формирања новог безбедносног система.

У оквиру безбедности и недељивости безбедности, истакнути су принципи забране употребе силе и претње силом; потврђена је приврженост базичним начелима безбедности и међународних односа у евроатлантском пространству; наглашена је подједнака безбедност за све (Принцип три НЕ³² и право на неутралност); декларисано је одсуство ексклузивних права држава и организација за одржавање мира и стабилности и указано на неопходност разраде јединствених правила важних за све. Следећи део односи се на изградњу правог система контроле наоружања; учвршћивање поверења, уздржаности и разумне довољности у области развоја оружаних снага. Трећи део посвећен је принципима регулисања конфликта на простору Евро-Атлантика, уз наглашавање потребе јединственог приступа у спречавању и мирном решавању конфликта, на основу преговора и безусловног уважавања механизма миротворства, на начин дефинисан у документима ОУН. Такође, наглашава се потреба вишег нивоа сарадње у области тзв. меке безбедности.

У суштини, Уговор о европској безбедности представља својеврсну понуду тражења заједничких решења путем консултација, конференција и ванредних конференција; као и захтев за достављањем неопходне информације о свим спорним питањима која задиру у безбедност других.

У документу се предлаже да се усаглашавање питања може провести на специјалном сусрету – самиту, чији учесници треба да буду, како појединачне земље, тако и организације попут: ЗНД, ОДКБ, ОЕБС, ЕУ и НАТО.

У основи ових ставова лежи руско незадовољство догађајима као што су: ширење НАТО-а на Исток, ситуација око Косова и Метохије; криза у процесу ратификације уговора о контроли конвенционалног наоружања и др., као и међусобно неприхватање потеза које, у области безбедности, предузимају једна и друга страна, без међусобне консултације.³³ Новина у руским стратешким документима, у поређењу

³² Правило „три НЕ“, које је предложио Медведев, значи: НЕобезбеђивати своју безбедност на рачун безбедности других; НЕдозвољавати било каква дејства у оквиру војних блокова и коалиција која би слабила опште пространство безбедности и НЕдозволити да се развој војних савеза остварује на рачун безбедности других учесника у Уговору.

³³ Видети опширније о „руском предлогу“: Младеновић, М., *Руски предлог реформе европске архитектуре безбедности између утопије и стварности*, Зборник *Ризик моћ заштита*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 494–511.

са досадашњим решењима, јесте веће поклањање пажње институцијама тзв. меке безбедности. Тако се у Стратегији националне безбедности (поглавље IV), разматра низ праваца „невојног“ карактера које држава треба да предузме: повећање квалитета живота грађана РФ, економски раст, наука и технологија, образовање, култура, екологија и рационално коришћење природних ресурса, ради пуног достизања постављених безбедносних циљева.

У целини гледано, стратешка опредељења Русије и САД имају додирних тачака у мери у којој се и једна и друга страна позивају на међународну сарадњу и поштовање општеприхваћених институција и механизма. Разлика је, међутим, у основном смеру деловања те сарадње: код САД она мора да обезбеди неприкосновеност америчких интереса, док са аспекта РФ договарање и споразумевање треба да резултира рушењем монополарне геополитичке инфраструктуре и стварањем вишеполарног света у којем ће Русији припасти бар део онога чиме је располагао Совјетски Савез у доба биполаризма.

Технолошки основ стратегијских концепција

Свакој стратешкој концепцији у области одбране и безбедности кореспондира специфична технолошка компонента развоја ратне технике, као и одговарајућа форма снага и средстава којима се предвиђа реализација постављених циљева. У Новом стратегијском концепту НАТО-а (члан 19)³⁴ наводи се да ће се одржавати одговарајућа комбинација нуклеарних и конвенционалних снага; да ће се обезбеђивати могућност упоредног спровођења великих заједничких операција и неколико мањих операција за колективну одбрану (укључујући и оне на стратешкој удаљености), као и да ће се развијати и одржавати снажне, мобилне и разместиве конвенционалне снаге.

У Националној војној стратегији, прецизно су формулисани задаци развоја безбедносних снага у свим амбијентима вођења борбених дејстава: на копну, мору, ваздуху, свемиру и кибер пространству.³⁵

За разлику од тога, с обзиром на то да нема јавних амбиција да делује ван својих граница, РФ се определила за тзв. асиметрични развој свог одбрамбеног система. У тачки 32 Стратегије националне безбедности наводи се да је главни задатак прелазак на квалитативно нови облик оружаних снага. Он се састоји у очувању потенцијала стратегијских нуклеарних снага уз усавршавање организацијско-формацијске структуре и система територијалног базирања војске и повећања броја јединица сталне борбене готовости. Једном речју, нуклеарни потенцијал треба да одврати било какву војну акцију стратегијских размера, а мања, добро опремљена, борбено способна и мобилна конвенционална компонента треба да обезбеди одбрану земље на појединим правцима и да учествује у решавању других безбедносних изазова и претњи којима земља може да буде изложена.

³⁴ Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm

³⁵ The National Military Strategy of the United States of America, Internet izvor: <http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/0208110848002011NMS-08FEB2011.pdf>, pp. 18,19.

Значајна новина у руској безбедносној стратегији јесте развој веома комплексне мреже „оружја“ тзв. меке моћи. Она обухвата медијске пројекте, билтене, јавне наступе, различите омладинске покрете и њима примерене активности, интернет сајтове, експертске мреже, конференције и издавачке куће. Све ове организације су вертикално и хоризонтално повезане и јасно се уочава скуп идеја и вредности који несумњиво долазе из Кремља.

Нова стратегијска концепција Републике Србије и њена технолошка компонента

Промена геополитичке инфраструктуре и догађаји који су се одигравали на тлу бивше Југославије нису могли да не оставе трага на безбедносне стратегије Србије. Након распада СФРЈ, све новонастале државе, па тако и државне заједнице у чијим оквирима је функционисала Србија (Савезна Република Југославија и државна заједница Србија и Црна Гора), започеле су процес реформисања својих безбедносних система у складу са новоусвојеним стратешким опредељењима у сфери безбедности (често и без њих).

Покушај редефинисања сопственог и заједничког безбедносног идентитета водећих субјеката међународних односа знатно је утицао на околна, нарочито пост-социјалистичка друштва, па тако и на Србију. Несумњиво, након рушења биполарног поретка, тежње највећих светских „играча“ биле су преусмерене на привођење глобалне заједнице сопственим безбедносним, што неминовно повлачи и политичким, односно економским потребама.

Реформа оружаних снага, пре свега у земљама које су биле чланице или природно тендирале демонтираном источном блоку, постала је један од услова њиховог пуноправног укључивања у међународну заједницу и главни показатељ новог безбедносног усмерења, као и темпа и суштине реформи друштава у целини.

Достизање операбилности тих земаља са главним безбедносним организацијама представљало је императивни задатак, јер се на тај начин доказивала њихова спремност за улазак у „друштво прогреса“ и на неки начин „прао“ грех раније припадности Варшавском уговору.

Тај осећај (кривице због припадности губитничком блоку) био је једна од ретких предности које је Србија имала у односу на остале постсоцијалистичке земље. Социјалистичка Југославија није била чланица ниједног војног савеза, па тако, својој наследници, није оставила терет „лоше“ припадности, нити психолошки осећај „млађег брата“. Као и све остале, и ова карактеристика у пракси може да има две крајности. Ако снаге које кормиларе заједницом не схвате да су се услови променили, и да новонастала држава не може да ужива међународну позицију претходне државе, онда неминовно долази до сукоба са главним актерима новонасталога поретка. Са друге стране, ако се некритички прихвати позиција потпуног аутсајдера, губи се и она минимална доза међународног субјективитета и државног суверенитета, која објективно може да постоји без обзира на компаративну снагу заједнице, офанзиву процеса глобализације и *de facto* унификацију вредносних критеријума унутрашњег и спољнополитичког понашања држава.

Разапета између ових крајности, Србија (Савезна Република Југославија и државна заједница Србија и Црна Гора) у веома сложеним околностима започела је реформу сектора безбедности.

Дакле, тај важан и сложен процес одвијао се у знатно измењеним околностима у односу на уобичајену реформу безбедносних снага која се логично одвија у свим државама у складу са неминовном променом практичног амбијента који је саставни део историјског развоја људске заједнице. Новонастала ситуација, као основа реформском процесу, може се посматрати у три основна нивоа општости: (1) на међународном плану то су распад биполаризма и промена безбедносне стратегије водеће војне групације; (2) промене у непосредном окружењу које се карактеришу релативно успешним и брзим прилагођавањем већине суседних земаља евроатлантским стандардима и захтевима и (3) унутрашња (тада још увек) изузетно сложена ситуација, почев од конфузног нормативно-институционалног оквира, преко економског и технолошког заостајања, високе социјалне конфликтности и изразите фрагментираности политичке културе, до значајних разлика у разумевању и односима са међународном заједницом.

У тако комплексном амбијенту реформа безбедносних институција Србије мора ла је да буде изузетно сложен и, свакако, дуготрајан процес који је задирао у све значајније сфере друштвеног живота.

Тај сложен процес морао је да се одвија у неколико равни: нормативној, организационо-функционалној, информационо-технолошкој, сфери управљања и развоја људских ресурса, едукативној и културолошкој³⁶.

Оцена достигнутог нивоа реформи сектора безбедности креће се у прилично широком распону и најчешће зависи од позиције онога који процењује. За многа питања неопходно је и дуже време и више средстава. „Узалуд нам је пети се на штупе, кад и на штупама ипак морамо ходати на сопственим ногама“, говорио је Монтењ.

Чињеница је, ипак, да је садашњи сектор безбедности, посебно његов основни део – оружане снаге, успео да реши бројне наслеђене проблеме (гломазне „неборбене“ структуре преостале из бивше „велике“ државе, атипичан систем командовања преко колективног врховног команданта, неприлагођеност формације и система обуке новим безбедносним изазовима и претњама, развој механизма демократске цивилне контроле, и сл.).

Међутим, главни проблем, који непрестано лебди над свим друштвима у транзицији, а у Србији понајвише (због бројних специфичних проблема које немају или нису имале друге земље те групације), јесте питање прага толеранције између демократских решења која се уводе под утицајем или по угледу на развијена друштва и, још увек, фактичког (недовољно демократског, економски неадекватног и културолошки незрелог) амбијента у којем те институције морају да делују.

Погрешно је схватање да се реформа може осмислити и завршити брзо и једнократно. То је процес који је у сталном трајању, јер се односи на постојеће стање које је непрестано у развоју и променама. Безбедносни изазови нису исти пре 50, 20 или 10 година и извесно ће се мењати у будућности. С обзиром на такву ситуацију, поједина министарства у развијеним земљама имају реформске тимове који су стална тела, задужена да прате развој ситуације у сфери безбедности друштва и да предлажу одговарајуће измене. Не може се у области одбране унапред зацртати шема коју треба достићи. Напротив, тек студиозним приступом, почев од научног прикупљања података и његове обраде до на крају ваљане анализе актуелне ситуације, могуће су адекватне измене у структури и начину рада институција из области одбране и безбедности.

³⁶ О реформи сектора безбедности видети шире у: Младеновић, М., *Реформа Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе*, Центар за цивилно војне односе, Београд, 2004, Интернет извор: <http://www.ccmr-bg.org/Rec+strucnjaka/1293/Reforma+Ministarstva+odbrane+i+Vojske+Srbije+i+Crne+Gore.shtml>

Једна од централних дилема која још увек није потпуно решена када је реч о будућности одбрамбено-заштитне функције Републике Србије, јесте опредељење између самосталног и колективног система безбедности. Истина, Народна скупштина Републике Србије је, 26. децембра 2007. године, донела одлуку о проглашавању војне неутралности у односу на постојеће војне савезе, али је истом одлуком регулисано да се републичким референдумом овакво опредељење може и променити.

Однос опште, политичке, па и стручне јавности по овом питању веома је различито, противуречно, често врло супротстављено, као да није реч о интересима исте државе. У суштини, не постоји велики број могућих варијанти избора за будућа стратегијска решења. Поред војне неутралности, земља се може прикључити систему колективне безбедности, односно приступити практично једином војном савезу – НАТО-у.

Актуелна војна неутралност Републике Србије подразумева одбрану земље ослонцем на сопствене снаге, као и настојање да се самостално граде односи са другим државама и сопствена безбедност штити властитим снагама.

Чињеница је да је највећи број земаља у окружењу опредељен да питања одбране и безбедности решава кроз сарадњу и заједничко деловање у оквиру безбедносних интеграција, што на неки начин Србију ставља у однос окружења према најјачој војној сили у свету. С друге стране, укупни одбрамбени капацитети Србије, у односу на друге неутралне земље (Швајцарска, Аустрија), знатно су скромнији, а тиме и неспособнији за адекватан одговор на постојеће и будуће изазове, ризике и претње.

Неспорно је да ће економске околности и озбиљне унутрашње и спољнополитичке тешкоће у Републици Србији још дуго деловати као лимитирајући фактор изградње и јачања капацитета одбране сопственим средствима.

Такође, мора се имати у виду да су основни чиниоци којима је условљен статус неутралности: повољан геостратегијски положај земље, стабилност унутрашње безбедносне ситуације, адекватна економска моћ, висок бруто друштвени производ, способност развијања сопствених војних снага, итд., што нажалост нису карактеристике Републике Србије.

С друге стране, веома је блиско негативно историјско искуство са НАТО-ом, као и чињеница да евентуално укључивање у такву организацију доноси друге врсте обавеза које би земља такође тешко могла да превазиђе у кратком року: почев од прилагођавања система наоружања и војне опреме до радикалних промена у схватању и поимању безбедности, као интернационалног посла, који није актуелан само када је угрожена сигурност сопствених грађана и државе. Дилема се појављује и у зависности од вишеструко декларисаног опредељења земље за улазак у чланство Европске уније (ЕУ). Треба одмах рећи да чланство у НАТО-у није предуслов за чланство у ЕУ. То доказује чињеница да 22% укупног броја чланица ЕУ нису чланице НАТО-а (Шведска, Ирска, Аустрија, Финска, Малта, Кипар).

Ни у једном од званичних докумената који се тичу проширења ЕУ не постоји формулација којом би се држава обавезала на чланство у НАТО-у. Међутим, део критеријума за НАТО поклапа се са Копенхагеншким критеријумима за чланство у ЕУ.

Треба, такође, нагласити да и само чланство у ЕУ представља извесну гаранцију безбедности. Истина, ЕУ је карактеристичнија по капацитетима „меке“ силе, али су они често ефикаснији од примене класичних насилних метода. Други стуб ЕУ представља вођење заједничке одбрамбене и спољне политике, што после формирања европских војних снага, поред несумњивог повећавања обавеза чланица, може да значи и конкретне безбедносне користи за сваку од њих.

Важно је имати у виду да актуелна одлука о војној неутралности Србије никако не значи одсуство могућности сарадње са другим безбедносним структурама у свету, укључујући и НАТО. Бројни билатерални споразуми са најразличитијим земљама у сфери одбране и безбедности, као и сарадња у оквиру програма Партнерство за мир то најбоље доказују.

Литература

1. Бердјајев, Н. А.: *Самопознание*, Книга, Москва, 1991.
2. Бодсон, Ж.: *Нови светски поредак и Југославија*, ИНГПРО, Београд, 1996.
3. Васовић, В.: *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987.
4. Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Београд, Службени лист СФРЈ, 1977.
5. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
6. Калин, Б.: *Повијест филозофије*, Школска књига, Загреб, 1988.
7. Клаузевиц, К. Фон.: *О рату*, Вук Караџић, Београд, 1951.
8. Косик, К.: *Дијалектика кризе*, Младост, Београд, 1983.
9. Маркузе, Х.: *Човек једне димензије*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.
10. Печулић, М., Милић, В.: *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
11. Платон: *Држава*, БИГЗ, Београд, 1976.
12. *Советскиј енциклопедическиј словар, издание IV*, Советскаја енциклопедија, Москва, 1989.
13. Тадић, Љ.: *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996.
14. Тофлер, А. и Х.: *Рат и антират*, ПАИДЕИА, Београд, 1998.
15. *The new Enciclopedia Britanica, 15 th edition*, Chicago, 1985.
16. Ћимић, Е.: *Политика као судбина*, Младост, Београд, 1981.
17. Фунг-Ју-Лан: *Историја кинеске филозофије*, Београд, Нолит, 1993.
18. Hill, C, Jones, G.: *Strategic, Management Theory*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1992.
19. Часопис *Војно дело*, бр. 6/96, ВИЗ, Београд.
20. Чупић, Ч.: *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
21. Шушњић, Ђ.: *Дијалог и толеранција*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
22. Joseph, N.: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books, 1990.
23. Joseph, N.: *Soft Power*, New York, Public Affairs, 2004.
24. Kruzel, J. and Michael, H. Haltzel: *Between The Blocs: Problems And Prospects For Europe's Neutrals And Nonaligned States*, New York, Woodrow Wilson Center/ Cambridge University Press. 1990.

Интернет извори

1. National Security Strategy 2010 (United States of America)
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
2. National Military Strategy of the United States of America, 2011,
http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf,
3. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года,
<http://www.politua.su/concept/386.html>
4. Военная доктрина Российской Федерации 2010,
<http://www.rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html>
5. A Grand Strategy of Restraint and Renewal,
6. Barry R. Posen, Ford, U. S. House Armed Services Committee, Subcommittee on Oversight and Investigations, July 15, 2008
http://web.mit.edu/ssp/people/posen/A_Grand_Strategy_of_Restraint_and_Renewal_testimony_for_congress_july_15.pdf

СЕПАРАТИЗАМ – УПОРИШТЕ АЛБАНСКОГ ЕКСТРЕМИЗМА

Горан Бецић
Министарство одбране Републике Србије

Једна од незаобилазних тема у свету, током протекла два века, био је Балкан, кризно подручје које је одувек било подложно разним утицајима великих сила које су вешто користиле несугласице националних држава и настојале да своје интересе задовоље стављајући се искључиво на једну страну.

Изражене територијалне претензије појединих националних заједница на Балкану према суседним државама узроковале су јачање сепаратизама, међу којима је предњачио албански, често изазивајући кризе, али и етничке и националне сукобе на овим просторима.

Основни узрок сепаратизама и сукобљавања интереса на Балкану лежи у његовом геостратегијском и геополитичком положају – то никада није био организован, стабилан и јединствен геополитички простор.

Албански сепаратизам на Балкану, као и сваки други сепаратизам, захтева пажљиво разматрање спољних и унутрашњих чинилаца који су, крајем прошлог века, довели до оружаных сукоба, а данас изазивају међунационалне мржње и нетрпељивости, као и могуће међунационалне сукобе.

Кључне речи: *сепаратизам, сецесионизам, екстремизам, западни Балкан, тероризам*

Увод

Простор Балкана одувек је био најосетљивији део Европе и кризно подручје које се активирало у одређеним историјским околностима, пред све важније одлуке великих сила, везане за будућност овог региона.

Значајније ангажовање међународног фактора на западном Балкану није ни близа решило кризу у овом делу Европе. Напротив, проблеми се продубљују, организовани криминал је ушао у све поре друштва, развија се и јача исламски фундаментализам. Простор Косова и Метохије једини је регион у свету где је у новије доба извршен велики број монструозних злочина, где су уништене на стотине хришћанских светиња, све ради остварења циљева сецесионизма и сепаратизма, при чему скоро ниједан злочинац није кажњен нити процесуиран.

Сепаратизам албанских екстремиста вековима се испољавао у разним политичким одлукама (лиге, платформе, прогласи и сл.) албанских политичких партија и екстремистичких организација, које су пратили сви облици политичког насиља, пре

свега терор и тероризам, чији интензитет је зависио од тренутних политичких околности и односа великих сила према Балкану.

Најновији пример отворених захтева сепаратизма албанских екстремиста на Балкану јесте скуп подршке „природној Албанији“, у организацији политичке партије „Листа природне Албаније“ (ЛПА) из Албаније, који је одржан у Тирани, 30. октобра 2010. године.

Том скупу присуствовали су поједини политички представници Албанаца из Прешева и Бујановца,¹ који су подржали идеју ЛПА, засновану на политичкој платформи да се „мирним путем обједине делови територија суседних држава где Албанци чине већинско становништво“ и створи јединствена држава Албанија која би обухватала делове територија Србије, Македоније, Црне Горе и Грчке.

Закључак скупа био је да се ЛПА обрати Међународном суду правде у Хагу са захтевом да се ревидирају Берлински конгрес (1878) и Лондонска конференција (1913) „ради исправљања грешке која је нанета Албанцима“ након повлачења Османлија са ових простора.

Упорност и повремени захтеви албанске политичке елите за независношћу и аутономијама широм Балкана све више потврђују тезу да постоји изразити скептицизам да ће мир у региону бити остварљив на начин који међународна заједница тренутно спроводи на овом простору. На то указују и последњи позитивни покушаји, као што је извештај о трговини људским органима специјалног изасланика Савета Европе Дика Мартија, који недвосмислено говоре да сви злочинци на овом простору, најзад, морају бити кажњени.

Идеја овога рада је кратак осврт и анализа важнијих одлука – докумената, које су, током последња два века, донеле албанске политичке структуре, са основним циљем да се укаже на њихове стварне – сепаратистичке намере које и данас, широм Балкана, прете миру и безбедности западног Балкана.

Историјске тежње албанских екстремиста – сепаратизам и етнички чиста албанска држава

Историјске чињенице и документа која су настала као резултат сепаратистичких идеја, од 19. века до данас, недвосмислено указују на то да албански сепаратизам има дубоке корене и значајну подршку дела међународне заједнице, што додатно усложњава овај проблем и ствара непресушни извор потенцијалних криза и сукоба.

Велика Источна криза (1875–1878), политичке одлуке донете у том периоду и дипломатска решења учиниле су прекретницу у историји свих балканских народа и држава. Одлукама Берлинског конгреса судбина балканских народа и национално питање нису били ни издалека решени већ су балкански народи, подршком споља, са пуно сукоба непрекидно покушавали да уреде међусобне политичке, економске и верске односе.

Прве идеје о етничком уједињењу код муслимана Албанаца са муслиманима из Босне и тадашњег Новопазарског санџака јављају се у програму *Призренске лиге*, који је донет 1878. године у Призрену. На тај начин, турска империја је стварала услове за да-

¹ Рагми Мустафа, председник Демократске партије Албанаца и председник општине Прешево, Орхан Реџеми, председник Националног покрета Албанаца, и Јонуз Муслију, председник Партије демократског прогреса и председник општине Бујановац.

љи утицај на овом делу Балкана, док су Албанци у томе видели корист са жељом да се у почетку добије аутономија у Отоманском царству, а касније и независна држава. Сличне идеје настају и у програму такозване *Пећке лиге* из 1899. године, чији је циљ био „одбрана албанске земље од Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке“ а основни „аргумент“ „широка демографска распрострањеност албанског етноса на Балкану“.

У таквим политичким и безбедносним околностима, доминација и отпор балканских држава Србије, Црне Горе и Грчке приморали су творце утопистичког програма *Призренске лиге* да привремено одустану од ових радикалних идеја.

Осим тога, ни на Лондонској конференцији, одржаној 2. јануара 1913. године, нису прихваћени захтеви политичких структура тадашње Албаније да у њен састав уђу градови Приштина, Пећ, Митровица, Скопље и Тетово, који су представљали основну „варијанту територијалног програма албанског покрета“. Незадовољни одлукама Лондонске конференције, Албанци су формирали *Комитет за одбрану Косова и северног Епира (Грчка)* и отпочели широку пропаганду, у Европи и САД, са прогласом „*Албанија – Албанцима*“, уз стварање мита о угрожености људских права Албанаца широм Балкана.

Идеја албанског сепаратизма и уједињење „албанских територија у једну државу“ Албанију, развија се и проширује и у програмима такозване *Друге* (1943) и *Треће лиге* (1946).

Од тада албанизација простора КиМ узима маха, расте опседнутост Албанаца одбраном „албанских територија“ и патолошко непријатељство према суседним државама и народима на етничкој и верској основи.

Иако је Космет, после Другог светског рата, доживео економски и социјални преображај уз помоћ југословенске заједнице, а највише грађана Србије, албанским сепаратистима то није било довољно већ су, немирима који су постајали све упорнији, масовнији и бруталнији, и даље истицали захтеве за сецесионизмом и тражили државу.

Ескалација сепаратизма и екстремизма на Косову и Метохији

Стратегија и циљеви великоалбанских сепаратиста коначно се проширују и потврђују почетком деведесетих година прошлог века, доношењем нових кључних докумената који су ојачали сепаратистичке идеје и отворено истакли концепт „Велике Албаније“.

У току распада бивше СФРЈ, на простору Косова и Метохије настаје паралелна „држава“, која добија своје контуре када су албански сепаратисти, као одговор на одлуку Скупштине Србије о промени Устава из 1974. године, спровели *илегални референдум о независности КиМ* (28. маја 1992) и формирали паралелне органе власти који су имали све елементе државе: скупштину, владу, полицију, војне органе, универзитет, привредну комору и слично. Такође, илегално су усвојени „*Декларација о независности Косова*“ (2. јул 1990) и „*Устав Републике Косова*“ (септембар 1990), такозвани „*Качанички устав*“.

Доношењем Устава из 1974, тадашње власти су *de facto* издвојиле покрајине КиМ и Војводину из Републике Србије и створиле могућност условљавања њеног суверенитета као државе. На тај начин подстакле су јачање сепаратистичког покрета на КиМ, масовне сепаратистичке индоктринације младих и свестране и неконтролисане сарадње албанских политичких структура КиМ са Албанијом.

То је охрабрило албанске екстремисте да у реализацији својих циљева примене све облике политичког насиља, а, пре свега, терор над српским и другим неалбанским становништвом. У то време, комунистичко руководство је сваку реч о неравноправности Срба идеолошки квалификовало као српски национализам. „Ту су квалификацију као идеолошку догму изрицали комунисти свих југословенских нација, а српски још и оштрије...“²

Осим албанских сепаратиста са КиМ, у то време, значајну улогу у јачању сепаратистичког покрета и екстремизма имају и разне политичке странке, организације и удружења грађана која се формирају и делују у иностранству, чији су заједнички именитељ и платформа деловања били хомогенизација албанске националне мањине и развијање сепаратистичких идеја.

Језгро сепаратизма и екстремизма у иностранству чинили су чланови албанске екстремистичке организације *Народни покрет Косова (LPK)*,³ која је своју делатност проширила 12. фебруара 1982. године, у Немачкој, када је наставила да делује под називом *Народни покрет за Републику Косово (Levizja popullore për Republikën e Kosovës – LPRK)*. Тада је дошло до уједињења са још четири илегалне организације: *Национални ослободилачки покрет Косова и осталих области насељених Албанцима у Југославији (LNCKVSHJ)*, *Марксистичко-лењинистичка организација Косова (OMLK)*, *Комунистичка марксистичко-лењинистичка партија Албанаца у Југославији (PKMLSHJ)* и *Црвени народни фронт (FKB)*. Те екстремистичке организације имале су седишта у Албанији, Немачкој, Швајцарској, али и потцентре на КиМ и биле су под утицајем и контролом појединих страних обавештајних служби земаља које су их подржавале и усмеравале. *Народни покрет за Републику Косово* сматра се зачетником идеје сепаратизма и екстремизма на КиМ.

У мају 1992. године у Македонији је одржан састанак лидера албанских група „најразноврснијих оријентација од религијско-политичке (исламске) до монархистичке и комунистичке“.⁴ Након детаљне анализе развоја војно-политичке ситуације на Балкану, учесници састанка су формирали *Национални фронт за ослобођење Косова* и дошли до закључка да је тадашња ситуација створила екстремно повољне предуслове за удруживање свих територија где живе Албанци у једну државно-територијалну целину „Велику Албанију“. Први корак ка том путу био је брисање границе КиМ, а да би то остварили, одлучили су да створе јединствену „борбену организацију“, која је добила назив *Ослободилачка војска Косова (ОВК)*. Основа сарадње овако различитих политичких снага и моћан фактор уједињења био је искључиво албански сепаратизам.

Због чињенице да су албанске политичке партије тумачиле Устав из 1974. године присвајањем елемената државности на КиМ, због раста терора над Србима и развоја сепаратистичке делатности у иностранству, Скупштина Србије је на заједничкој седници свих већа, одржаној 28. септембра 1990. године, донела Одлуку о проглашењу Устава СР Србије, којим је уређено да је територија Републике Србије јединствена и недељива (члан 4) и да у Републици Србији постоје САП Војводина и САП Косово и Метохија као облици територијалне аутономије (чл. 6). На овај начин промењен је Устав из 1974. године и враћен суверенитет Републике Србије.

² С. Ћосић, *Косово*, Компанија Новости АД, 2004, стр. 7.

³ М. Попушина, *ОВК против Југославије*, Легенда, Чачак 1999, стр. 343.

⁴ Директор Џангир Араса, саветник МО Велике Британије, *Центар за изучавање тероризма и асиметричних претњи*, интернет сајт центра www.Worldwarfour.org.

Променом Устава албански сепаратизам није био поражен, већ измештен из легалних државних у илегалне – „паралелне“ институције. Односи су се погоршавали. Албанци су бојкотовали државу Србију и њене институције, масовно напуштајући радна места и школе, пропагирајући угроженост албанске националне мањине у Србији и организујући масовна окупљања и демонстрације⁵. Осим тога, спровели су усклађене политичке, верске, пропагандне, финансијске, образовне, обавештајно-безбедносне, криминалне, али и терористичке активности.

Стратегија албанског сепаратизма, до распада СФРЈ, развијала се у два правца: први, игнорисање државних институција Републике Србије и искључивање из легалног политичког, друштвеног и економског живота и, други, интернационализација „косовског проблема“ (лобирање; јака психолошко-пропагандна делатност; сарадња са великим силама, и др.) применом свих облика политичког насиља које је представљано као „борба за људска права“.

Почетак распада бивше СФРЈ био је сигнал за албанске сепаратисте да почну да спроводе план који су дуго припремали, а који је укључивао политичко насиље, како према Србима, тако и према Албанцима који нису подржавали њихове идеје. Значајну подршку у томе имали су из иностранства, а пре свега од Републике Албаније.

Територијалне претензије и утицај Републике Албаније на јачање сепаратизма

Почетком деведесетих година прошлог века, утицај Албаније на збивања на простору КиМ био је на завидном нивоу и свестрано је коришћен у новонасталим светским околностима. Након рушења „берлинског зида“, политичке структуре Албаније су економске интересе ставиле испред политичких и тако нашле своје место у новој глобализацији. На састанку министара иностраних послова Европске уније, 20. јуна 1991, одлучено је да се обнове дипломатски односи са Албанијом и да јој се додели статус пуноправног члана Конференције за безбедност и сарадњу у Европи (касније Организација за безбедност и сарадњу у Европи – ОЕБС). Такође, у фебруару 1994. године Албанија је потписала Уговор о Партнерству за мир са НАТО. На тај начин, успела је да косметски проблем делимично интернационализује и пребаци у руке ЕУ и НАТО-а.

Све то омогућило је политичким структурама Албаније да наставе и јавно подржавају сецесионистичку идеологију Албанаца са КиМ и неретко, путем медија, апелују код држава ЕУ да признају „Републику Косово“. Тако је, почетком 1993. године, председник Албаније Сали Бериша упутио апел Команди НАТО-а за Европу да интервенише својим трупима на КиМ и тако „спречи српски експанзионизам“. Ради приказивања одлучности и стварних намера везаних за КиМ, Албанија је своју подршку „Републици Косово“ демонстрирала и организовањем маневра „Бусати 95“ (1995) дуж границе Југославија – Албанија, чиме је показала спремност за могућу војну интервенцију према Србији „ако то буде требало“.

⁵ Дванаестог јуна 1991. године у Приштини избијају масовне демонстрације, на којима је учествовало више од 100.000 Албанаца, које су имале исти циљ као и претходне – „Косово Република“ и „Велика Албанија“.

Најновији документи, којима су албански сепаратисти „потврдили концепт уједињења свих албанских територија“ били су „Меморандум“ Форума албанских интелектуалаца Косова од 26. октобра 1996. године и Платформа за решење албанског националног питања Албанске академије наука из Тиране, од 20. октобра 1998. године, који су преведени на енглески језик и послати свим релевантним политичким органима у свету. Једини циљ Албанаца по „Меморандуму“ је њихово уједињење у јединствену самосталну албанску државу.⁶

Албанска Академија наука доказивала је 1998. године у Платформи за решење албанског националног питања да је „уједињење свих етничких албанских територија у једну националну државу оправдана тежња свих Албанаца“. У Платформи се полази од „чињенице“ да су Албанци у региону практично подељени у пет држава и да је потребно њихово уједињење. У њој се прецизно дефинишу великоалбанска стратегија, правци даљег деловања, циљеви и развој догађаја у региону.⁷

О питању Косова у Платформи се истичу данас познати ставови и образложење заговорника независности Косова да је Србија, третирајући КиМ као српску земљу, казнила саму себе и створила „гангрену која је уништава изнутра“, да ће у случају раста демографског потенцијала досадашњим темпом „веома брзо доћи време када ће српско руководство имати испред себе не два милиона већ 'двоструко и троструко' већи број Албанаца и да је раздор српске политичке класе и албанске популације толико продубљен да је њихова коегзистенција у будућности скоро немогућа“.⁸

И, на крају, предлог Платформе о питању КиМ као једино могуће решење „које ће осигурати мир, богатство и напредак оба народа“ била је брза интервенција међународног фактора, која би „приморала Београд да призна Републику Косово одвојену од Србије“. Ако се узме у обзир тренутна политичка ситуација на КиМ, кључ реализације ове стратегије је самостална држава – република Косово, чиме би се добило језгро које би касније неприметно привукло остале „албанске аутономије и федерације“ матици Албанији.

Веома је важно указати на то да се у Платформи врло вешто води рачуна о тренутним друштвено-политичким околностима у региону. Захтеви који се постављају пред сваку од држава у којој живи албанска мањина у великој мери зависе од њеног међународног положаја, односно степена укључености у евроатлантске интеграције. Сасвим очекивано, албански захтеви су највећи када је у питању Србија (признавање Републике Косово и питање југа централне Србије), а најмањи у случају Грчке (право да Албанци у државним школама уче на матерњем језику), која је чланица ЕУ и НАТО-а.

Албанска Академија наука касније је наводно јавно одбацила Платформу као говор прошлости. Међутим, документ је ипак изазвао реакцију у суседним земљама и створио велике сумње које и данас постоје. Наиме, македонска Академија наука и уметности оштро је осудила наведени документ и изјавила да су сукоби у западној Македонији током 2001. године били последица спровођења Платформе.

И, наравно, ако анализирамо догађаје и јавне реакције албанских сепаратиста и екстремиста у целом региону, посебно у периоду од 1999. до данас, може се недвосмислено закључити да њихови поступци указују на практичну реализацију Платформе.

⁶ Опширније вид.: М. Дрецул, „Унија албанских држава до 2010“, *Глас јавности*, 1. март 2006.

⁷ Опширније вид.: З. Стијовић, *Космет моје сведочење*, „Јаворје“, Младеновац, Београд, 2007, стр. 133–165.

⁸ Академија наука Албаније, *Платформа за решење албанског националног питања*, Тирана, 1998.

Политичко насиље у функцији сепаратизма

Крајем прошлог века сепаратизам прелази у фазу радикализације „албанског питања“ и албански сепаратисти, подржани из иностранства, предузимају низ политичких мера препуних насиља и агресије.

Отворено изражавање политичког циља – свеалбанског уједињења – кулминирало је формирањем средства за реализацију тог пројекта – албанске терористичке организације Ослободилачке војске Косова (ОВК), чиме је отпочело прво озбиљније организовање и тежња албанских екстремиста за стварање „оружаних снага“.

О идеологији, сепаратистичким идејама и намерама припадника ОВК довољно говори податак да је у јулу 1998. године портпарол ОВК Јакуп Краснићи јавно изјавио да је циљ ОВК уједињење свих земаља где живе Албанци,⁹ што је демантовало све њихове раније тврдње да воде борбу за основна људска права која су им угрожена у Републици Србији. Осим тога, у Политичкој декларацији Ослободилачке војске Косова бр. 22, током прославе новогодишњих празника, чланови штаба ОВК су на албанској телевизији TVSh (Тирана), 31. децембра 1998, изјавили да ће 1998. и 1999. године бити „године уједињења Албанаца и слободе и независности Косова“.

„Војна стратегија“ у сврху сепаратизма албанских екстремиста и стварне намере о Великој Албанији долазе до изражаја након потписивања „Кумановског споразума“, формирањем и деловањем великог броја разних албанских терористичких група и побуњеничких састава *Ослободилачке војске Прешева, Медвеђе и Бујановца (ОВПМБ)*, на југу централне Србије, *Ослободилачке националне армије* у западном делу Македоније и касније *Албанске националне Армије* у региону западног Балкана. Формирање АНА требало је да представља „последњу стратегијску иницијативу албанских сепаратиста као одлучујућу фазу развоја албанске војске која ће политичким насиљем реализовати идеју о коначном повезивању свих територија на којима већински живе Албанци“.¹⁰

Оружано насиље албанских сепаратиста у региону и постојање АНА и њених претходница (ОВБПМ, ОНА и ОВК) не би се могло толерисати да иза њих не стоје поједине велике силе и Република Албанија, целокупна албанска дијаспора и веома јак лоби у многим, нажалост и најјачим западним земљама. Тренутно, Албанска национална армија (АНА) покушава да обједини и координира деловање тих организација на простору који већински заузима албански етнос на Балкану.

Закључак

Сепаратизам албанских екстремиста је изузетно комплексна тема, посебно у новонасталим околностима, када је велики број земаља Европске уније, чини се помало брзоплето, признао једнострану независност Косова и Метохије.

Тумачења и ставови о томе да ли је на простору Косова и Метохије вековима уназад постојала тежња Албанаца за сепаратизмом и уједињењем са Републиком Албанијом и да ли су Срби кршили људска права и спроводили терор над Албанци-

⁹ „Der Spiegel“, бр. 28, 1998, стр. 122–123.

¹⁰ У свим својим прогласима АНА је истицала овај циљ.

ма могу бити различита. Међутим, аргументи садржани у изнетим одлукама и документима албанске политичке елите недвосмислено указују на њихову стварну намеру – сепаратизам и сецесионизам.

Основни политички пројекат албанских сепаратиста на Балкану било је бојкотовање држава чији су грађани и непрекидна манипулација међународне заједнице наводном угроженошћу људских права. Такав пројекат се деценијама несметано развијао у свести албанског становништва широм Балкана, што се сада тешко може зауставити без сложене и свеобухватне политичке борбе наших власти у сарадњи са водећим међународним факторима у свету.

Осим тога, дрске и безобзирне акције албанских екстремиста, које су укључивале геноцидно насиље и тероризам према неалбанцима у региону, од 18. века до данас, показале су да у великоалбанском националном програму нема места ни за један други народ осим албанског.

Прокламовани циљеви појединих сепаратистичких организација у свету нису увек за осуду и, као такви, нису ни осуђени од целокупне светске јавности, што је неспорно. Међутим, методи и облици политичког насиља, а пре свега терор и тероризам, које оне користе у реализацији својих циљева, недопустиви су.

Деловање албанских сепаратиста широм Балкана показује да је пројекат „независно Косово“ само прелазна фаза идеје „сви Албанци у једној држави“, што доводи у питање постојеће међународно признате границе и угрожава безбедност Републике Србије и целе југоисточне Европе.

Литература

1. Богдановић, Д.: *Књига о Косову*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд 1999.
2. Димитријевић, В.: *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
3. Димитријевић, В.: *Страховлада*, Рад, Београд, 1985.
4. Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
5. Симеуновић, Д.: *Нововековне политичке идеје у Срба*, ИПС и Историјски архив Београда, Београд, 2000.
6. Симеуновић, Д.: *Савремени тероризам*, Београд, 1992.
7. Перазић, Г.: *Рамбује или рат*, НИЦ „Војска“, Београд, 2001.
8. Степић, М.: *Косово и Метохија – политичке, географске и геополитичке перспективе*, Знамен, Београд, 1999.
9. Илић, Ј.: Балкански геополитички чвор и српски етнички простор, *Геополитичка стварност Срба*, Зборник радова, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.
10. Пејин, Ј.: *Страдање Срба у Метохији 1941–1944*, Архивски преглед, Београд, 1944.
11. Живанчевић, П.: *Емигранти, Насељавање Косова и Метохије из Албаније*, Београд, 1989.
12. Терзић, С.: *Косово, Serbian issue and the Greater Albania project, Extremism*, Београд, 2000.

13. Мијатовић, З.: *Опело за државну тајну*, ИТП „Pharos“, Београд, 2004.
14. Мијалковски, М.: *Злочини и заблуде албанских сепаратиста*, НИЦ „Војска“, Београд, 1999.
15. Миодраг, М.: *Балкански џокер Албанија и Албанци*, ЈП Културни центар, Бар, 1995.
16. Марјановић, Ј.: *Јужна Србија – од краја XXVIII века до ослобођења*, Геца Кон А. Д. Београд, 1938, репринт, Tanesi, Београд, 1990.
17. Салиху, К.: *Аутономна покрајина као облик решавања националног питања у Југославији, Друштвено политички систем социјалистичког самоуправљања*, Београд, 1977.
18. Рајовић, Р.: *Аутономија Косова*, Економика, Београд, 1985.
19. *Велика Албанија, замисли и могуће последице*, Графолик, Београд, 1998.
20. Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије, *Косово и Метохија изазови и одговори*, у Београду, 24–25. јуна 1997.
21. Ћосић, Д.: *Косово*, Мрљеш, Београд, 2004.
22. Стијовић, З.: *Космет – моје сведочење*, „Јаворје“, Младеновац, 2007.
23. Симић, П.: *Распето Косово, документа о Косову и Метохији*, Новости АД, Народна књига, Алфа, Београд, 2006.
24. Грујић, Р.: *Косово и Метохија – средиште дестабилизације Србије, у зборнику радова: Косово и Метохија – изазови и одговори*, „Институт за геополитичке студије“, Београд, 1997.
25. Борозан, Ђ.: *Велика Албанија – порекло, идеје, пракса*, Војноисторијски институт, Београд, 1995.

ЗЛОУПОТРЕБА КИБЕР ПРОСТОРА КАО СРЕДСТВА МАСОВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Ненад Путник
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Милан Миљковић
Министарство одбране Републике Србије

Безбедносне претње информационим системима могуће је груписати у одређене врсте. Класификација се може спровести у односу на начин изазивања претњи, тј. техника и инструмената који се користе ради њиховог остваривања, као критеријума класификације. У досадашњим истраживањима у подручју кибер безбедности, безбедносне претње у кибер простору најчешће су поистовећиване са кибер нападима техничког типа (напади засновани на употреби малициозних програма – malware и напади усмерени на опструкцију услуга – distributed denial of service) и оним нападима у кибер простору који се заснивају на обмањивању других корисника кибер простора и злоупотреби њиховог поверења (социјални инжењеринг – social engineering и фишинг – phishing).

Осим различитих врста кибер напада који, свакако, представљају један вид злоупотребе кибер простора, евидентно је и специфично злоупотребљавање овог простора у односу на његову функцију средства за масовну комуникацију. У том смислу, категорији безбедносних претњи у кибер простору, осим већ поменути два аспекта кибер напада, приписујемо и „злоупотребе кибер простора као средства масовне комуникације“, као посебну врсту претњи, с обзиром на њихов деструктивни потенцијал у односу на појединце и друштво у целини. У раду је представљена детаљна класификација безбедносних претњи у кибер простору, а тежиште је на идентификацији, класификацији и дескрипцији оних феномена који се могу подвести под поткатегорију „злоупотреба кибер простора као средства масовне комуникације“. У том смислу, детаљно су описани и објашњени феномени злоупотребе кибер простора за информационо ратовање и за подршку тероризму.

Кључне речи: *информациони системи, кибер простор, претња, информационо ратовање, кибер операције, пропаганда, тероризам*

Увод

Информациони системи данас су изложени многобројним и разноврсним безбедносним претњама. Њихову функционалност могу угрозити све класичне претње, као што су ватра, вода, експлозија и друге, али и специфичне, релативно но-

ве претње, попут електронских и кибер напада. Један број нових претњи или, прецизније речено, оне претње за чије је манифестовање неопходно постојање рачунарске мреже (попут кибер напада) према парадигми *кибер безбедности* (енгл. *cyber security*) називају се кибер претњама, тј. безбедносним претњама у кибер простору. Под појмом *кибер претња* експлицитно се подразумева злонамерна употреба технологија које припадају кибер простору као инструмената претње, али и као циљева великог броја актера – криминалаца, терориста, организација и држава.¹

Дакле, постоји једна специфична категорија претњи са префиксоидом „кибер“. Оне су, као и традиционалне претње, усмерене против информационо-комуникационих система и информација које су садржане у њима, али су извори ових претњи и средства неопходних за њихову експликацију везани за кибер простор. Другим речима, њихово манифестовање омогућено је стварањем глобалне рачунарске мреже. То је, дакле, њихово дистинктивно обележје.

Проблему научне класификације претњи информационим системима, историјски посматрано, приступало се фрагментарно. Најстарији и најзаступљенији приступ јесте техничко-технолошки, са позиција информационих и математичких наука и њихових посебних дисциплина (као што су криптографија и криптоанализа). Умножавање врста претњи и повећање учесталости напада на рачунарске и мрежне системе, уз раст свести о могућим последицама за све аспекте друштвеног живота, утицали су на то да претње кибер простору постану предмет изучавања и других научних дисциплина. Безбедносне претње информационим системима, дакле, почињу да се изучавају и са других аспеката – војних, правних, криминалистичких и криминолошких. До делимичне, али не и потпуне унификације приступа дошло је са настанком концепта кибер безбедности. Делимична унификација омогућена је заузимањем једног ширег, обухватнијег приступа, који је настао као последица промене перспективе у перцепцији претњи информационим системима. Страх од могућих последица за безбедност државе услед угрожавања информационих система довео је, дакле, до настанка концепта кибер безбедности.

Према томе, можемо констатовати да је концепт кибер безбедности проистекао из страха од могућег угрожавања националне безбедности. Овај приступ, данас прихваћен на наднационалном нивоу, захтева синергијску активност свих субјеката у међународној заједници, уз примарну улогу експерата на пољу информатичких наука, ради достизања безбедног кибер простора. Превентивне активности на усвајању хардверских и софтверских стандарда, оснивању националних и наднационалних експертских тела, побољшању међународне сарадње у овој области и усаглашавању националних закона у области кибер криминала јесу неопходни кораци у побољшању безбедности кибер простора, али никако не и довољни.

Безбедносне претње усмерене на информационе системе јесу, и свакако треба да буду, предмет изучавања свих наведених наука и њихових научних поддисциплина, на првом месту информационих наука. Ипак, с обзиром на комплексност овог феномена и на могуће последице које могу произаћи из угрожавања кибер простора за безбедност државе и становништва, сматрамо да је овај проблем и легитимно питање безбедносних наука, без обзира на тренутно непостојање јасно де-

¹ Fischer, E., CRS Report for Congress, *Creating a National Framework for Cybersecurity: An Analysis of Issues and Options*, <http://csrc.nist.gov>

финисаног појмовног апарата и чврстог теоријског оквира. Чини нам се логичним да информационе науке треба да имају примат у подручју безбедности и заштите информационих система, али, исто тако, и да безбедносне науке не треба да пренебрегавају други аспект феномена – последице за безбедност државе и становништва које могу произаћи из угрожавања информационих система.

Може ли се проблем решити уколико не познајемо његове суштинске узроке? Ко су актери безбедносних претњи, какви су њихови циљеви и који их мотиви покрећу? Јесу ли то појединци, организације или државне структуре? Да ли је угрожавање безбедности кибер простора последица само супротстављених и противречних интереса актера у кибер простору или је оно последица и њихових различитих вредносних перцепција? Није ли кибер простор постао универзално доступно бојно поље, поприште сукоба, које предочава сву комплексност односа проистеклих из процеса глобализације и њених последица?

Пристап овом сложеном проблему са позиција наука безбедности захтевао би идентификацију, класификацију и исцрпну анализу не само претњи усмерених ка кибер простору, већ и субјеката претњи, тј. њихових актера, са становишта различитих безбедносних парадигми, као што су: хумана, корпоративна, национална, регионална и глобална безбедност. На садашњем степену тематизације овог проблема то, међутим, није могуће учинити. Управо због тога, уважавајући основна епистемолошка начела, у овом раду смо се усредсредили на исцрпну дескрипцију и класификацију појавних облика овог феномена са аспекта безбедносних наука, ради формирања полазне грађе за будућа истраживања.

Класификација безбедносних претњи у кибер простору

Констатовали смо да се са позиција безбедносних наука у први план постављају оне претње кибер простору које могу угрозити безбедност информационог друштва. Овај аспект би, свакако, морао да узме у разматрање све до сада идентификоване претње информационим системима, али и да у центар пажње постави безбедносне претње са атрибутом намерности и њихове старе и нове појавне облике (схема 1).

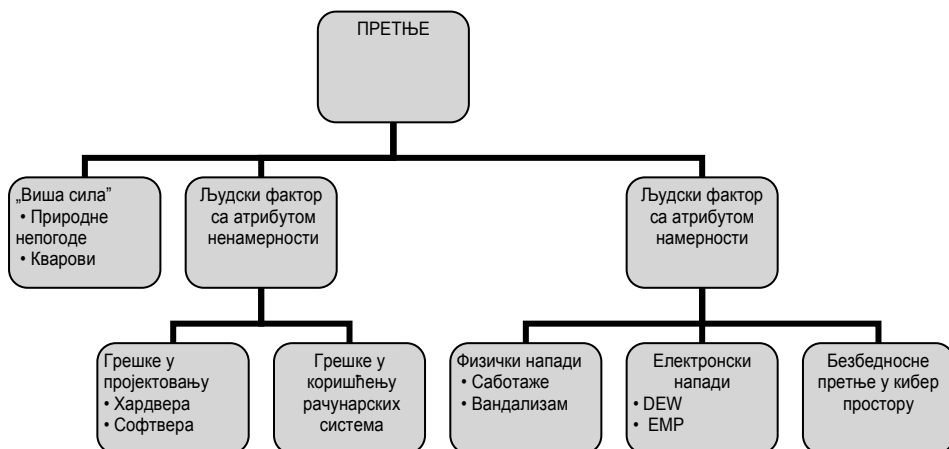

Схема 1 – Класификација претњи информационим системима

Класични појавни облици претњи информационим системима, сврстани у категорије „виша сила“, „људски фактор са атрибутутом ненамерности“ и део скупа „људски фактор са атрибутутом намерности“, који обухвата „физичке“ и „електронске“ нападе, историјски посматрано, познати су творцима безбедносних сценарија. За разлику од њих, нови појавни облици претњи, названи „безбедносне претње у кибер простору“ (или краће „кибер претње“), још нису чак ни идентификовани у потпуности. Тако, на пример, када се говори о актерима кибер претњи који користе кибер простор као циљ напада, а њему својствене технологије као средство за извршење напада, учестало се разматра проблем кибер тероризма, иако се на основу доступних података још не може тврдити да се иједан такав акт догодио. При томе, сматра се да ће управо претња кибер тероризмом представљати највећи безбедносни изазов у XXI веку. Свакодневно повећање начина злоупотребе кибер простора не само да представља тешкоћу у изналажењу адекватних мера за заштиту информационог друштва, већ и приморава на размишљање о могућим облицима угрожавања у будућности.

У најопштијем смислу, безбедносна претња у кибер простору може се рашчланити на две компоненте: начин изазивања (технике и инструменти) и субјект (актер) претње. Начин изазивања претње представља прави механизам претње, док је субјект претње особа или организација која иницира настанак претње или извршава акцију.

У односу на начин изазивања кибер претњи, тј. технике и инструменте који се користе ради њиховог остваривања, претње је могуће груписати у одређене врсте. У досадашњим истраживањима у подручју кибер безбедности, безбедносне претње у кибер простору најчешће су поистовећиване са кибер нападима техничког типа и оним нападима у кибер простору који се заснивају на обмањивању других корисника кибер простора и злоупотреби њиховог поверења.²

Осим различитих врста кибер напада, који, свакако, представљају један вид злоупотребе кибер простора, евидентно је и специфично злоупотребљавање овог простора у односу на његову функцију средства за масовну комуникацију. У том смислу, категорији безбедносних претњи у кибер простору, осим већ поменути два аспекта кибер напада, приписујемо и „злоупотребе кибер простора као средства масовне комуникације“, као посебну врсту претњи, с обзиром на њихов деструктивни потенцијал у односу на појединце и друштво у целини. У следећем схематском приказу покушали смо да, на основу увида у досадашња истраживања, али и властитих запажања, графички представимо једну, по нашем мишљењу, систематичнију класификацију безбедносних претњи у кибер простору.

Кибер напади који се базирају на употреби разноврсних малициозних софтверских апликација, али и они што се користе специфичним методима обмане појединаца који опслужују информационе системе, представљају значајну претњу не само складном функционисању информационих система већ и, посредно, целокупном друштву које се

² Под нападима техничког типа подразумевају се напади засновани на употреби малициозних програма (енгл. malware) као што су: вируси, црви, тројанци, итд., као и напади усмерени на дистрибуирану опструкцију услуга (енгл. distributed denial of service – DDoS). У категорију напада који се заснивају на обмањивању других корисника кибер простора и злоупотреби њиховог поверења уобичајено се сврставају тзв. социјални инжењеринг (енгл. social engineering) и фишинг (енгл. phishing). О врстама напада и њиховим карактеристикама видети детаљније у: Путник, Н., *Сајбер простор и безбедносни изазови*, Факултет безбедности, Београд, 2009.

на њима темељи. Можемо констатовати да су ове врсте претњи специфичне по томе што су усмерене на дестабилизацију инфраструктуре која је у основи кибер простора. Другим речима, кибер напад превасходно је усмерен на сâм кибер простор.

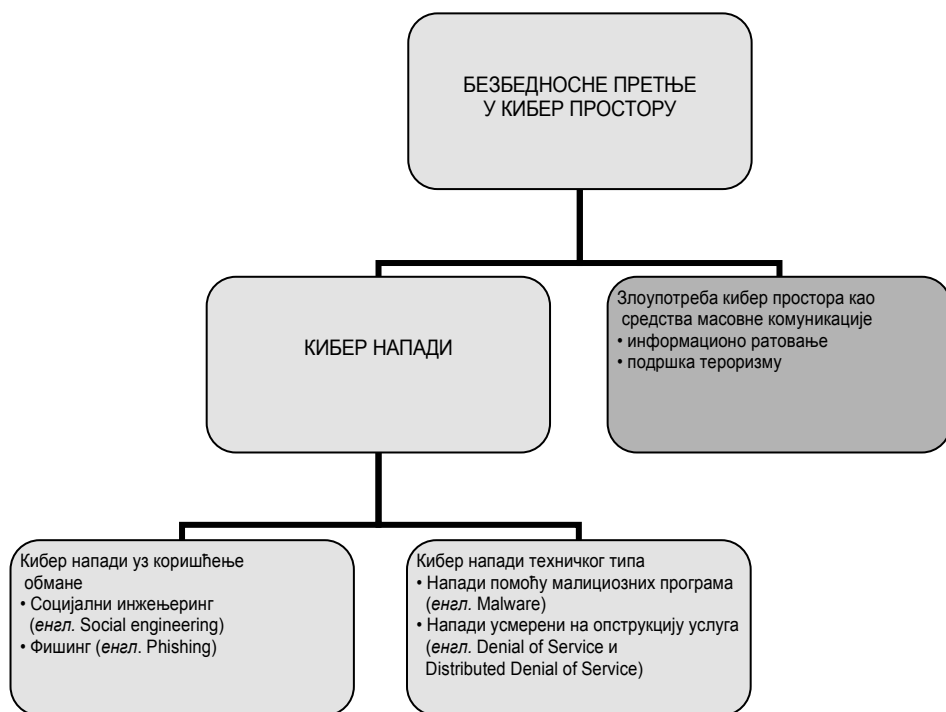

Схема 2 – Класификација безбедносних претњи у кибер простору

За разлику од њих, постоји и она категорија претњи информационом друштву која кибер простор злоупотребљава у једном ширем смислу – не као циљ, већ као средство. Реч је о специфичној злоупотреби кибер простора као средства за масовну комуникацију. Субјекти (актери) ове врсте претњи јесу националне армије, обавештајне службе, привредне корпорације, као и најразличитије мотивисане друштвене групе, међу којима се, по субверзивној активности, посебно истичу терористи.

Злоупотреба кибер простора за информационо ратовање

У информационој епохи, информациона револуција трансформише ратовање, тј. изазива промене у томе како друштва долазе у конфликт и како њихове оружане снаге воде оружани сукоб. Савремени сукоб је незамислив без великог броја релевантних информација о противнику, сопственим снагама, простору и времену. Сагласно томе, савремени сукоби су наглашено окарактерисани и као борба у сфери

информација. Са војног гледишта, информациони простор већ дуже време се посматра као борбени простор савременог глобалног друштва.³ За разлику од индустријског доба, где су земље које су имале превласт на мору и у ваздушном простору „владале“ светом, у информационом добу земље које доминирају информационим простором остварују важан предуслов за доминацију у свету.

Нова друштвено-економска формација друштва повлачи за собом и нове претње безбедности, које, са друге стране, иницирају нове приступе у борби против нових претњи. Императив информационог друштва је информациона доминација у животно важним областима. Ако ово запажање пренесемо на војну сферу и сферу безбедности, можемо рећи да је једна од основних карактеристика „сукоба“ у информационом друштву сукоб у могућности приступа информацијама, тј. сукоб информацијама, које се данас назива „информационо ратовање“.

Информационо ратовање није нова појава. Историја људске цивилизације сведочи о бројним примерима информационог ратовања који указују на значај информације у постизању информационе супериорности у односу на противника. Израз „информација у рату“ претходио је изразу „информационо ратовање“. Први израз односи се на тактичко и стратешко заваривање, ратну пропаганду и уништавање командних и контролних система. Пример информације у рату представља употреба пропагандних форми разгледница, памфлета, говора и постера, које су растурали Американци и Немци током оба светска рата.⁴

Пракса и искуство из савремених сукоба такође показују да се сукоби у сфери информација појављују као претходница војних операција, током операција као њихов део и у експлоатацији њихових резултата. Свим војним сукобима у свету, после осамдесетих година прошлог века, претходили су сукоби у сфери информација или друге акције тог карактера којима су припремане војне операције. Неоружана дејства трају непрекидно, док се оружане, ако до њих дође, догађају повремено и ациклично.⁵ Када је реч о сукобу неоружаним средствима, они се, такође, врло често воде у сфери комуникација. Такође, имајући у виду неке од изнетих карактеристика информационог друштва, као и искуства из савремених сукоба, у савременим војним теоријама и актуелним трансформацијама оружаних снага, преовлађују концепти ратовања засновани на информацијама и, као такви, спроводе се у сфери комуникације.⁶ Тако у савременим концептима ратовања наилазимо на појмове *информационог ратовања*, *мрежноцентричног* ратовања и сл. Информациона технологија, као кључни аспект глобализације, има веома важну улогу претварајући, у модерном рату, информацију у све важнији и кључни ресурс. То је место где концепт информационог ратовања добија посебан значај. Основна предност је у томе што се применом информационог ратовања, односно

³ Вулетић, Д., „Шта је информационо ратовање“, *Безбедност*, 3/05, 2005, стр. 491.

⁴ О појму пропаганде, али и о терминима са сродним појмовним значењем (агитација, индоктринација, „испирање мозга“, психолошки рат, субверзија, итд.), видети шире у: Милашиновић, Р., Милашиновић, С., *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 289–314.

⁵ Форца, Б., „Нове форме сукоба“, *Војни информатор*, 4/01, 2001, стр. 14.

⁶ Комуникациону сферу, посматрано не само са војног аспекта, чине измешане цивилне и војне информационе мреже и технологије, са електронским линковима и другим везама које повезују појединце, групе, организације и нације широм планете, омогућајући им да готово непојмљивим брзинама размењују огромне количине најразноврснијих података и информација.

контролом информација, стварају предуслови за савладавање противника уз минималне губитке на људском, финансијском, друштвеном и политичком плану.

Од Другог светског рата до данас, у међународној војној теорији непрекидно се мењао назив за делатности коју данас називамо *информационо ратовање* (IW). У прошлој деценији она је носила назив *психолошко-пропагандно деловање* (ППД), а након тога била је позната под именом *психолошке операције* (PSYOP). Циљ поменуте делатности и термина који је денотирају је, током историје, суштински остао исти – утицај на промену ставова и понашања противника, пријатеља и неутралне јавности на начин који одговара постизању националних, политичких и војних циљева организатора информационог ратовања. Основна специфичност информационог ратовања јесте да бојиште није физички, већ виртуелни свет, а потенцијални учесници на овом бојишту могу бити државни органи, обавештајне службе, војне организације, терористичке организације и други. Победник у информационом рату требало би да буде она страна која може брже да експлоатише информације, односно да их анализира, процењује ситуацију и на њу реагује. Осим тога, шанса за победу увећава се код оне стране која успе да противнику пласира убедљиве информације или дезинформације, на основу којих би противничко руководство требало да донесе погрешне закључке и лоше одлуке.

Постоје бројне дефиниције информационог ратовања. Према дефиницији Института за проучавање информационог рата (Institute for Advanced Studies on Information Warfare), информациони рат представља „офанзивну и дефанзивну употребу информације и информационих система да би се искористиле, поткупиле, исквариле и унишtile информације и системи информисања противничке стране, истовремено штитећи властите информације и системе“.⁷ Према овом одређењу, вођење информационог рата заснива се на три принципа:

- сазнати;
- спречити другог да дође до сазнања;
- навести друге да дођу до неистинитог сазнања. У овом трећем аспектү реч је о дезинформацији и утицају на мишљење и ставове.

Са друге стране, „Intelco“, филијала Међународне асоцијације савета одбране (International Association of Defense Counsel – IADC), као видове информационог рата разликује:

- рат за информацију;
- рат *кроз* информацију (помоћу дезинформације);
- рат *против* информације.⁸

Према Арквили и Ронфелду, информационо ратовање обухвата: 1) настојање да се о противнику сазна све и спречавање противника да зна много о вама; 2) окретање „баланса информација и знања“ у сопствену корист, посебно ако не постоји баланс снаге; 3) коришћење знања тако да мањи капитал и рад могу бити проширени (увећани).⁹

⁷ Greenberg, L., Goodman, S., Soo Hoo, K., *Information Warfare and International Law*, National Defense University, Washington DC, 1998.

⁸ International Association of Defense Counsel, <http://www.iadclaw.org/books.cfm>

⁹ Arquilla, J., Ronfeldt, D. „Cyberwar is Coming!“ RAND corporation, published in the Journal of Comparative Strategy Vol 12 No. 2 Summer 1993. pp.141–165.

Стеван Синковски наводи да је информационо ратовање могуће дефинисати и као облик конфликта којим се директно нападају информациони системи, а тиме и системи знања и убеђења противника.

Шлехер, амерички експерт за електронско ратовање, под информационим ратовањем подразумева: „акције предузете да би се остварила информациона супериорност, као подршка националној војној стратегији, утицајем на противничке информације и информационе системе, док се истовремено штите сопствене информације и информациони системи“.¹⁰

Радна дефиниција информационог ратовања Универзитета националне одбране (National Defense University)¹¹ САД је следећа: информационо ратовање је приступ оружаном конфликту којим се усмерава менаџмент и користе информације у свим облицима и на свим нивоима да би се остварила одлучујућа војна предност, посебно у интервидовском и комбинованом окружењу. Информационо ратовање је, по природи, и офанзивно и дефанзивно и *креће се од мера којима се противник спречава да експлоатише информације до одговарајућих мера којима се обезбеђује интегритет, расположивост и интероперабилност пријатељских информационих ресурса*. Мада је у крајњем случају војно по својој природи, информационо ратовање се води и у политичкој, економској и друштвеној сфери и применљиво је преко читавог скупа области националне безбедности од мира до рата и од „главе до пете“.¹²

Сматрамо да је најпотпунија и најприхватљивија дефиниција Ричарда Шафранског, према којој је „информационо ратовање активност уперена против било којег дела система знања и веровања противника. Без обзира на то да ли се води против спољњег противника или унутрашњих група, информационо ратовање има крајњи циљ да употреби информационо оружје да би променило (утицало, манипулисало, напало) системе знања и веровања неког спољњег противника.“¹³

Војни аспект информационог ратовања

У контексту америчке војне доктрине појам *информационо ратовање* сведен је и на оперативном нивоу означен као *информациона операција* (Information operation – IO). Информационе операције подразумевају предузимање потеза да би се деловало на непријатељске информације и информационе системе, док се у исто време штите сопствене информације и информациони системи. Информационе операције захтевају софистицирани развој, повезаност и ослањање на информационе технологије.

¹⁰ Schleher, C., *Electronic Warfare in the information age*, Artech House, 1999.

¹¹ *National Defense University* је највиша војно-политичка школа САД и њени слушаоци су, поред официра и високих службеника администрације САД, и официри других земаља.

¹² Група аутора, *Информациони и математички модели у процесима командовања*, Лабораторија за примењену математику, Београд, 1969.

¹³ Col Richard Szafranski: „A Theory of Information Warfare“, Published *Airpower Journal* - Spring 1995; извор – интернет: <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/airchronicles/szfran.htm>; приступљено 16. јануара 2011. године.

Примарни циљ информационих операција је противничко руководство (политичко, војно, социјално, културно), као и процес доношења одлука противничког руководства. Међу остале, не мање значајне мете напада могу се подвести: војна инфраструктура, цивилне инфраструктуре (телекомуникације, транспорт, енергетски систем, финансијски систем, производни систем) и оружани системи (авијација, бродови, артиљерија, прецизно вођена муниција и ПВО системи).

Документ Министарства одбране САД из 2003. године дефинише информационе операције као заједничке активности електронског ратовања, компјутерских мрежних операција, психолошких операција, војног обмањивања и „заштите операција“ ради утицаја, прекидања или наношења неисправности противничком „људском“ или аутоматизованом систему за руковођење. Према томе, америчка војна теорија идентификује пет централних координираних активности (способности), када говори о садржају информационих операција.

Руски приступ информационим операцијама и класификацији активности које се подводе под овај појам разликује се у односу на амерички приступ. Информационо ратовање, из руског угла, реализује се у периоду мира, фази припреме за рат и током самог вођења рата, и то на три нивоа: 1) на стратегијском нивоу (државни ниво који укључује ангажовање различитих министарстава и агенција у операцијама на два фронта или више њих), 2) оперативном нивоу (изводи се на армијском и корпусном нивоу), и 3) на тактичком нивоу (ниво који изводе комбиноване јединице и њихови састави).¹⁴

У време мира, информационо ратовање односи се на информациону безбедност друштва и државних институција и укључује широки спектар активности које имају везе са заштитом државе.¹⁵ Информационо ратовање у миру води се и тајним средствима, уз помоћ обавештајне делатности, политике и психолошких операција. У време рата информационо ратовање доводи се у везу са намером да се постигне информациона супериорност над непријатељем, да се оствари и одржи информациона предност, али исто тако и да се заштите сопствене информације и информациони системи.¹⁶ Информационо ратовање током оружаног сукоба много је отвореније него у време мира и може да подржи традиционалне форме ратовања, укључујући и обавештајне активности. Оне обухватају физичко уништавање војних информационих система, електронске контрамере, специјално програмиране хардвере и софтвере (вируси, тројанци и логичке бомбе), „извртање“ информација, обмањивање и манипулације информацијама, укључујући и психолошке операције.

У руским оружаним снагама, информационо ратовање обухвата електронско ратовање, психолошке операције, обавештајни рад, обмањивање и примену математичких програма.¹⁷ Важно је нагласити да наведена дефиниција не помиње експлицитно компјутерско-мрежне операције (CNO), али израз „примена математичких програма“ вероватно укључује примену офанзивних и дефанзивних способности за ком-

¹⁴ Limno, A. N., Krysanov, M. F., „Information Warfare and Camouflage, Concealment and Deception“, *Military Thought*, vol. 12, no. 2, 2003.

¹⁵ Pirumov, V. (1996) 'Nekotorye aspekty informatsionnoi voyny' (Certain aspects of information warfare). Conference speech in Brussels in May 1996, наведено у R Heckerö, "Emerging Cyber Threats and Russian Views on Information warfare and Information operations", 2010.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

пјутерску и мрежну експлоатацију, напад и одбрану. Може се закључити да већина руских експерата, као и званична документа, наводе да су кибер операције, заједно са електронским ратовањем, обавештајним и контраобавештајним радом, обмањивањем, дезинформисањем, психолошким операцијама и уништавањем противничких компјутерских способности – основни елементи информационих операција.

Када је у питању кинеска војна теорија, изнећемо ставове водећег кинеског стручњака за информационо ратовање, генерала Dai Qingmina. Он је током 2002. године, у престижном листу *Кинеска војна наука*, изнео шест форми информационог ратовања које развија Народноослободилачка армија Кине (НОАК): оперативна безбедност, обмана, компјутерско-мрежни напади, електронско ратовање, обавештајни рад и физичка деструкција.¹⁸

Из наведених америчких, руских и кинеских дефиниција може се закључити да компјутерско-мрежне операције представљају интегрални и најмодернији вид информационих операција.

У савременом добу, активностима информационих операција придодате су, прво, активности електронског ратовања (EW), а онда и компјутерско-мрежне операције, које су замениле физичко уништење као елеменат информационих операција. До енормног повећања могућности за вођење информационог рата, односно увођења компјутерско-мрежних операција, како у сфери војних активности, тако и у сферама економије, политике и културе, дошло је са настанком кибер простора или, прецизније речено, појавом интернета. Иако представља откриће америчких војних стручњака, интернет је увелико превазишао своју војну функцију. Данас је постао поприште *par excellence* на којем се слободно може водити информациони рат. Као и физички простор, и кибер простор припада ономе ко га се најпре домогне. Било која стратегија за успостављање контроле над интернетом, једним од главних попришта информационог рата, морала би, као императив, да усвоји следеће максиме: загосподарити каналима за проток информације, што је могуће више емитовати властите погледе и ставове да би се што ефикасније наметнули и без престанка усавршавале методе и средства за обраду информације.

У складу са развојем интернета и информационо-комуникационе технологије, компјутерско-мрежне операције су једне од најсавременијих и најмодернијих способности развијених за потребе подршке војних операција. Значај тих операција порастао је са наглим порастом коришћења умрежених компјутерских система и телекомуникационе инфраструктуре од стране војних и цивилних структура и организација. Компјутерско-мрежне операције, заједно са електронским ратовањем, користе се за напад, ометање, прекид и уништење противничких информационих и компјутерских система. У војним операцијама, компјутерско-мрежне операције деле се на нападне (CAN) и одбрамбене (CND) и повезане компјутерске операције за експлоатацију (CNE). Компјутерске операције за експлоатацију омогућавају обавештајно прикупљање података преко компјутерских мрежа и из противничких база података.

Компјутерсконападне операције су врста операција офанзивне намене, у којима се акције спроводе коришћењем компјутерске мреже ради стварања поремећаја, одбијања, деградирања, манипулисања или уништавања информација које су сме-

¹⁸ Dai, Qingmin, „On Integrating Network Warfare and Electronic Warfare,” *China Military Science*, Feb 2002, pp 112–117.

штене у противничком информационом систему или компјутерској мрежи. Основни циљ напада не мора да буде противнички информативни систем, већ и подршка некој широј операцији, као што су информационе операције за подршку противтерористичкој борби или мењање и фалсификовање специфичних комуникација.¹⁹ Компјутерсконападне операције тежишно се фокусирају на поверљивост, интегритет и доступност информација.

Према Столингу (Stallings), компјутерско-мрежне нападне операције могу се класификовати на основу процеса који се примењују при нападу. То су:

1. прекидање – ресурси система су уништени или недоступни корисницима;
2. пресретање – неовлашћено лице приступа ресурсима система;
3. модификација – неовлашћено лице не само да приступа ресурсима система већ и мења садржај података у њима, и
4. фабрикација – неовлашћено лице уноси фалсификоване објекте у систем.

Пресретање представља пасиван напад, док су остала три процеса активни напади.

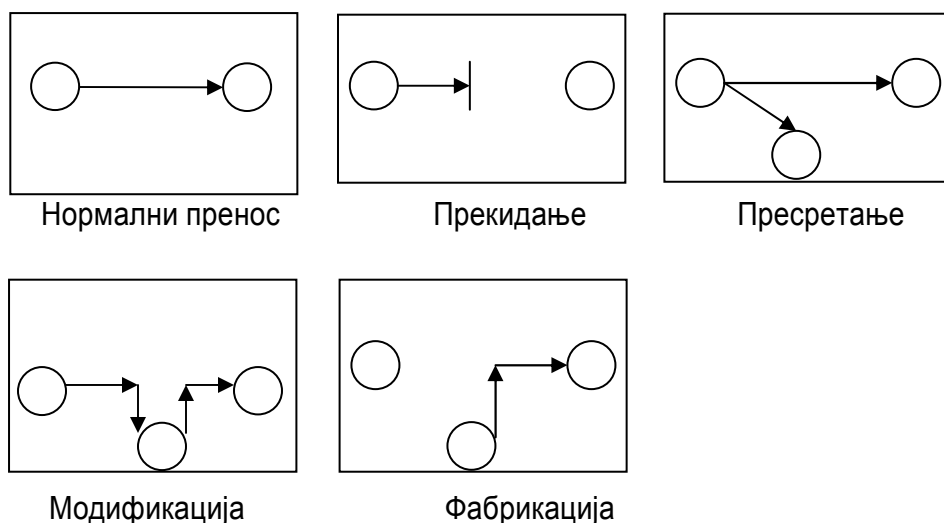

Схема 3 – Класификација напада на рачунарске системе по Столингу

Класификација компјутерско-мрежних нападних операција може се извршити и на основу ефеката напада као критеријума деобе.²⁰ У том смислу, могу се издвојити четири основне врсте компјутерско-мрежних нападних операција:

¹⁹ J. Cartwright, Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Cyberspace Operations Lexicon, 2010. Retrieved at <http://www.nsci-va.org/CyberReferenceLib/201011.Joint%20Terminology%20for%20Cyberspace%20Operations.pdf>

²⁰ Bayles, William J., *The Ethics of Computer Network Attack*, http://www.totse.com/en/hack/legalities_of_hacking/excerpt4.html

1. Операције одбијања (Deny). Главна намена операција одбијања јесте спречавање приступа информацијама. Ове операције јављају се у различитим формама. Једна од најосновнијих форми је опструкција услуга (Denial-of-Service – DoS), која се фокусира на одбијање доступности информација за одређено време ауторизованим корисницима.

2. Операције прекидања (Disrupt). Ова врста напада фокусирана је на стварање поремећаја, на такав начин да нападачи могу тајно да репрограмирају компјутерски систем противника и тако поремете процес контроле у неком систему или институцији. На пример, то може бити прекидање снабдевања електричном енергијом применом операција којима се репрограмирају компјутери који контролишу дистрибуцију електричне енергије.²¹

3. Операције деградирања (Degrade). Намена ових операција је умањивање протока информација код противника, као и да се противник натера да користи мање ефикасна комуникациона средства, што треба да успорити његов процес правилног одлучивања и доношења одлука.²² Овај процес је сличан борбеним операцијама на копну, у којима се користе разни природни и вештачки предмети као препреке ради ометања и успоравања напредовања противничких копнених снага. Напад ради деградирања доводи до тога да се информације противника каналишу кроз рањивије канале за проток и достављање информација. Овакву ситуацију, тј. „каналисање“ противничких информација може да користи савезничка страна да усмерава или води противника у жељеном правцу када су у питању предстојећа борбена дејства.

4. Операције уништавања (Destroy). Кинетичка муниција може да буде коришћена за уништавање компјутерских система противника. Будући да ова муниција представља конвенционално средство, такве операције се не могу подвести под компјутерско-мрежне нападне операције. Уместо тога, компјутерско-мрежне нападне операције уништавања подразумевају коришћење вируса и/или неких других малициозних програма за уништавање компјутерских мрежа, софтверских програма и хардверских компоненти.

Економски, културни и политички аспект

Једна од најраспрострањенијих врста информационог ратовања, коју је у својој класификацији дао Швартау (Schwartau), јесте тзв. корпорацијско информационо ратовање.²³ Велике привредне корпорације користе интернет да би се обавестиле о пословним кретањима, али, исто тако, и да би дезинформисале своје конкуренте. У конкурентским секторима прикупљање података и избор тражених профила противника од изузетног су значаја. Кибер простор представља један неисцрпан и свима доступан извор за такве активности. С обзиром на то да ће у скорој будућности

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Осим корпорацијског, поменута класификација садржи још персонално и глобално информационо ратовање. Према: Петровић, С., *Компјутерски криминал*, МУП Србије, Београд, 2001, стр. 337.

све врсте знања постати стратешка тајна, може се, према Петровићу, очекивати драстичан пораст ове врсте ратовања.

Из доступне литературе може се утврдити да је до сада на интернету покренут велики број програмираних кампања ширења дезинформација, економског карактера, чији је циљ био опањавање противника. Такве акције дезинформисања представљају утолико мањи ризик за покретача што он, генерално посматрано, не учествује директно у акцији, већ, најчешће, преко неке од приватних агенција специјализованих за пружање овакве врсте услуга. Развој информационе технологије и жестина у суочавању са конкурентима доводе до умножавања активности ове врсте, до стварања правог тржишта дезинформација.

Сваки корисник глобалне информационе мреже може постати жртва различитих техника информационог рата. Чест је случај да особа која се обавештава преко интернета верује да су обавештења која прима објективна. Напротив, велики број обавештења је тенденциозно пристражан, национално, религиозно, политички, социјално или професионално обојен. Интернет се мање ослања на квалитет информације, а више на могућност да искристалише распрострањена мишљења. Тако се, уз помоћ глобалне рачунарске мреже, формирају „заједнице веровања“, које карактерише некритичко прихватање онога што се нуди у информационом галиматјасу – прихватање дела истине подметнутог као целина.

Отворени политички маневар дезинформисања у кибер простору, на пример, покренуо је запатистички покрет у Мексику, 11. фебруара 1995. године. Овај покрет је успео да „мобилише штампу у САД, а преко ње и међународно јавно мњење тако што је, на Интернету, лансирао апел са захтевом за помоћ у супротстављању офанзиви мексичке владе, откривајући наводне покоље у селима у зони Морелија-Гамача. Новинари, који су неколико дана касније, као и обично, дотрчали на лице места, могли су констатовати само да нема никаквих покоља, да се ништа заправо није догодило. Ипак, ефект је био постигнут, било каква акција мексичке армије у тој зони постала је немогућа, јер је све било под будним очима јавности. Штавише, популарност мајора Маркоса није престајала да се даље шири и расте брижљиво развијеном психолошком акцијом у којој су веома широко коришћене могућности Интернета“.²⁴

Могућности дезинформисања путем кибернетике технички су неограничене, посебно помоћу слике и звука. Такве могућности се у огромној мери већ користе у области рекламе. Својеврсну дезинформацију спроводе и развијене државе света, које промовишу властите вредности и властити стил потрошње, две области које су у међувремену постале нераскидиво повезане и измешане. Оне то чине из економских, али и политичких побуда. Идеја је једноставна – промовисањем властитих вредности извозе и властити стил потрошње, чиме повећавају продају својих производа.

Повезивање вредносног система и производа објашњава перманентно инсистирање САД на извозу америчког начина живљења у све друге делове света. Да парафразирамо Волкова – можда не постоји директна узрочно-последична веза између светског поретка и потрошње кока-коле, али је сигурно да превласт информа-

²⁴ Волков, В., *op. cit.*, стр. 211.

ције отвара могућност за остваривање значајних профита. Средства којима се, при том, служе транснационалне компаније под покровитељством матичних држава по дефиницији су заобилазна, посредна, будући да нико нема осећај да се потчињава Америци тиме што једе у ресторану „Мекдоналдс“.

Злоупотреба кибер простора за подршку тероризму

Недостатак правила и граница, могућност достизања широког медијског ефекта, брза размена информација и готово апсолутна гаранција анонимности карактеристике су кибер простора које га чине идеалним пољем за прикривене организације и покрете. Кибер простор је за терористичке организације постао једна врста виртуелне оперативне базе коју је немогуће опколоти и неутрализовати. Практично су све светске терористичке организације било које политичке или религиозне оријентације показале да имају жељу и способност да искористе карактеристике кибер простора, колико год то звучало парадоксално, у односу на групе које се традиционално сматрају антимодернистичким.

Према подацима Стејт департмента, 1998. године 15 од 30 организација које су САД прогласиле терористичким имало је своје *web*-сајтове, а од 2000. године све оне су присутне на светској комуникационој мрежи. Вајман (Weimann) констатује да готово све активне терористичке организације, њих преко четрдесет, имају по један или више интернет-сајтова, и то, углавном, доступних на неколико језика.²⁵ Организације из свих делова света заступљене су на интернету. Ипак, и само присуство на мрежи говори да су многе од њих, како тврди Вајман, не само транснационално, већ и трансрегионално усмерене и профилисане. Овај аутор класификује терористичке организације присутне на мрежи по једноставном, географском критеријуму поделе:

- Блиски исток: Хамас, Хезболах, ПЛО, Фатах танзим, Палестински исламски ци-хад, покрет „Кахан живи“, Курдистанска радничка партија, Ирански муџахедини (PMOI), Партија народног демократског ослободилачког фронта и Велики источни фронт исламских одметника (IBDA-C);

- Европа: ЕТА, ИРА и Корзиканска армија;

- Латинска Америка: Тупак амару, Сендеро луминозо (Перу); FARC и Колумбијска национална ослободилачка партија (Колумбија);

- Азија: Ал каида, Хизб-ул муџахедини Кашмира, Ансар ал ислам, Јапанска црвена армија, LTTE, Исламски покрет Узбекистана, Исламски ослободилачки фронт Моро (Филипини), Јапанска супериорна истина (Aum Shinrikyo), Laskhar-e-Taiba (Пакистан) и чеченски побуњенички покрет.

Набројане организације користе интернет веома активно и имају, углавном, по неколико сајтова које контролишу и уређују.

²⁵ Weimann, G., *How Modern Terrorism Uses the Internet*, United States Institute of Peace, Special Report, New York, p. 3, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.pdf>

Табела 1 – Преглед интернет-адреса појединих терористичких организација

Хамас	http://www.hamas.org http://www.palestine-info.net/hamas/index.html http://www.qassam.org/ http://www.palestine-info.com/index_e.htm
Хезболах	http://www.Hizbollah.org http://www.moqawama.org http://www.moqawama.tv/ http://www.almanar.com.lb/
Aum Shinrikyo	http://Aum-internet.org/ http://Aum-shinrikyo.com/english/ http://info.aleph.to/index_en.html
Тамилски тигрови	http://www.eelam.com/ http://www.eelamweb.com/
FARC	http://www.contrast.org/mirrors/farc/ingles.htm http://www.farc-ep.org/pagina_ingles/
ИРА	http://www.utexas.edu/students/iig/archive/ira/history/irahist.html http://www.sinnfein.org/
Курдистанска радничка партија	http://www.pkk.org/
Исламски покрет Узбекистана	http://www.ummah.net/uzbekistan/
Палестински исламски џихад	http://www.jihadislami.com/
„Ал каида“	http://www.alneda.com http://www.jihadunspun.net http://www.aloswa.org http://www.drasat.com http://www.jehad.net http://www.islammemo.com http://www.qassam.net http://www.assam.com

(Извор: Weimann, G., *How Modern Terrorism Uses the Internet*, United States Institute of Peace, Special Report, New York, p. 11, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.pdf>)

И овај сумарни преглед интернет-страница које служе ширењу терористичке идеологије, сматрамо, довољан је да прикаже њихову распрострањеност на мрежи и могућности за одашиљање жељених порука у свет. На мрежи су, дакле, присутне све најзначајније светске терористичке организације, како оне глобалног, трансрегионалног типа, тако и оне са уским, етничко-сепаратистичким или левичарским, револуционарним циљевима. Речју, терористичка идеологија је „преплавила“ интернет, који је, очигледно, због свих погодности које пружа, постао водеће медијско средство терориста. Поменуте терористичке организације, путем мрежних сајтова, износе јавне прогласе, претње или врше психолошке притиске на противнике, врбују и индоктринирају нове чланове и одржавају везе са географски удаљеним ћелијама или члановима.

Употреба интернета за терористичку пропаганду и психолошки рат

Пре појаве интернета могућности терориста за привлачење пажње широке јавности биле су уско повезане са добијањем визибилитета путем традиционалних медија (телевизија, радио, новине, итд.). Представа коју поменути медији пружају аудиторијуму, међутим, увек има негативну конотацију за терористе. Став јавности према терористичкој активности формира се под утицајем приказаних трагичних слика или информација пуштених у етар, које успут бивају филтриране, промењене или чак цензурисане према избору уредника средстава информисања.²⁶

Комуникација путем кибер простора, пак, омогућава слање нецензурисаних информација (чији садржај може бити намењен одређеној циљној групи), без обзира на то да ли је реч о пласирању истинитих или неистинитих информација. Ову погодност користе субверзивне друштвене групе ради изграђивања одређеног имиџа у јавности и пред противницима. Са могућностима мултимедијалне комуникације, интернет функционише у исто време и као радио-станица, телевизија и новине, омогућавајући доступност информација свуда у свету, са незнатним логистичким трошковима и без могућности да националне владе врше цензуру. Није случајност да се, на пример, политичка расправа у Саудијској Арабији и земљама Залива, половином деведесетих година прошлог века, постепено преместила са традиционалних медија (који су у овом региону изложени оштрој контроли држава) у кибер простор.²⁷

Путем кибер простора терористи, у основи, теже да допру до три различита аудиторијума:

- 1) постојећих и потенцијалних бораца и подржавалаца;
- 2) међународног јавног мњења, које није директно умешано у конфликт и упознато са разлозима терористичких активности, али које може бити заинтересовано за кључна питања конфликта;
- 3) непријатељске, тј. противничке јавности.

У ове сврхе првенствено се користе *web*-сајтови.²⁸ Сајтови терористичких организација обично су подељени у секције у којима су представљени разноврсни садржаји: историјат организације, политичко-социјалне идеје и идеолошки и политички циљеви организације, најзначајније иницијативе и спроведене акције, као и биографије лидера организације, оснивача и заслужних чланова, тј. „хероја“. Често је у структури сајта присутна и „информативна секција“, у којој се посетиоци могу упознати са актуелним вестима и прочитати политичке коментаре уредника.

Ради допирања до широке међународне јавности, многи сајтови нуде могућност приказа интегралног текста на више светских језика. Интересантно је поменути да се текстуални садржај на домицилном језику разликује од верзије намењене међународном аудиторијуму по томе што је, у другој верзији, изостављена насилничка реторика из оригинал-

²⁶ Putignano, D. S., *La criminalità informatica: cyberterrorismo*, Facoltà di Giurisprudenza, Università degli Studi di Bari, 2002, стр. 63.

²⁷ Eedle, P., „Al Qaeda takes fight for 'Hearts And Minds' to the web“, *Jane's Intelligence Review*, 2002, <http://www.freerepublic.com>

²⁸ Putignano, D. S., *op. cit.*, стр. 64.

не верзије. Иако се често употребљавају изрази „оружана борба“ и „отпор“, не емфатизују се и не помињу насилничке активности организације, иако је доста простора посвећено аргументисању моралне исправности и легалности коришћења насиља.

Властита употреба насилних средстава представљена је као нужност, као једини инструмент који стоји на располагању слабијем у супротстављању моћном и потлачавајућем непријатељу. Али, непријатељево коришћење насилних средстава, дакле, оружани одговор на терористичку активност, дефинише се терминима „масакр“, „убиство“ и „геноцид“. Терористичка организација описује се као константно надзирана, спутава на у својој тежњи да се слободно изрази, док су њени лидери у сталној животној опасности. Чланови организације приказани су као борци за слободу или за Бога (као у случају исламског џихада), принуђени да користе силу како би се одбранили од непријатеља који подјармљује права и понос групе или народа који претендују да заступају.

Ова врста комуникације, која настоји да евоцира слику слабе организације, принуђене на избеглиштво од немерљиво надмоћније силе, настоји да представи терористе као жртве и да пребаци одговорност за почињено насиље на противника. Додатно оснаживање овакве поруке постиже се реторичким коришћењем језика ненасиља и наводном расположеношћу за мирно решење сукоба дипломатским средствима. Постоје и изузеци, нарочито у погледу група и организација исламског џихада, које су обично одлучније да убеђивачком реториком утичу на јавност која их фаворизује, али и да непријатеља подвргну притиску.²⁹

Последњих година евидентиран је велики пораст броја *web*-сајтова којима управљају исламске групе и симпатизери. Тешко је одредити тачан број, али се процењује да их има неколико стотина. Садржаји који су на њима заступљени обухватају теме од информативних до теолошких, уз реторику која промовише идеје „праведног рата“ и „мучеништва“. Сајтови који припадају признатим организацијама израђени су професионално и приказују фундаменталистичку верзију догађаја који се тичу Блиског истока и света уопште. Сајтови садрже чланке и коментаре идеолошких лидера, а прате их фотографије западњачких злодела. Поједини сајтови нуде детаљне описе насилних акција, а на почетној страници приказују, видно истакнут, електронски бројач палих бораца („мученика“), погинулих непријатеља, као и колаборациониста. Најчешће се користи арапски језик, мада многи сајтови укључују и секције на енглеском језику, унутар којих се разматрају филозофска и теолошка питања, ради преобраћања посетилаца у ислам.

Можемо констатовати да тероризам, у својој суштини, садржи елементе психолошког рата.³⁰ Савремени терористи су, за разлику од „традиционалних“, у стању да користе технолошка достигнућа трећег миленијума ради успешног вођења својих активности. Интернет, као средство комуникације које је тешко цензурисати и којим се могу ширити мултимедијални садржаји независно од њихове веродостојности, терористи користе као психолошко оружје у кампањама психолошког рата ради увећања властите моћи и ефеката спроведених дејстава.

²⁹ Piccitto, D., *Terrorismo: dal fondamentalismo religioso ad Internet*, Facoltà di lettere e filosofia, Facoltà di Scienze Politiche, Università degli Studi di Perugia, 2005, стр. 140.

³⁰ Према дефиницији Министарства одбране САД, психолошки рат (*psychological warfare*) јесте планирано коришћење пропаганде и осталих психолошких операција са циљем да се утиче на мишљење, емоције, понашање и деловање страних противничких група, у функцији достизања националних циљева.

Међу различитим начинима за спровођење психолошких операција најчешћи су коришћење дезинформација³¹ или претњи, ради ширења осећања страха, немоћи или безнађа. Случај ликвидације америчког држављанина Николаса Берга (Nicholas Berg)³² један је од препознатљивих примера такве праксе. Видео-снимак обезглављивања америчког грађанина прво се појавио у кибер простору, на *web*-сајту „Muntada al Ansar“-а, чије је седиште било у Малезији.³³ Пре него што је сајт укинут, снимак погубљења преузела је телевизија „Ал цазира“ и јавно га емитовала. У финалним сценама снимка који носи наслов „Абу Мусаб ал-Заркави“ приказан док масакрира америчког војника“ могао се видети један од пет терориста како чита следећи текст: „Мајкама и супругама америчких војника поручујемо да смо понудили да разменимо овог таоца са заробљеницима Abu Ghraib-a“ и да је Бушова администрација то одбила...“, „Част гуди и жена затвора Abu Ghraib не може се наплатити крвљу“.³⁶

„Ал каида“ обједињава мултимедијалну пропаганду са напредним комуникационим технологијама ради организовања софистицираног психолошког рата. Без обзира на бројне ударе које је претрпела након 11. септембра 2001. године и растурање њених оперативних база у Авганистану и Далеком истоку, организација је и даље у стању да води импресивну психолошку кампању преко својих *web*-сајтова. Са ових сајтова она стално упућује претње новим нападима на америчке циљеве. Велика пажња коју медији посвећују овим претњама доприноси порасту осећања страха и несигурности не само у Америци, већ и широм света.

И уништење Светског трговинског центра „Ал каида“ је пропратила честим слањем порука са својих *web*-сајтова и тако проузроковала не само психолошку већ и конкретну штету америчкој економији. У прилог наведеној тврдњи говори и слабљење долара, пад берзанског тржишта и губитак поверења Американаца и света у америчку економи-

³¹ Термин *дезинформација*, у контексту шпијунаже, војних обавештајних служби и пропаганде, означава намерно ширење лажних информација ради обмане противника у вези са сопственом позицијом или акцијом. Док пропаганда има за циљ утицање на емоционалну димензију личности, дезинформација манипулише на рационалном нивоу.

³² Америчког бизнисмена Николаса Берга заробила је, и пред видео-камером убила, терористичка група повезана са „Ал каидом“ у Ираку, маја 2004. године. Његово убиство осудиле су многе исламске вође, наводећи да је противно исламу и штетно за муслиманску ситуацију.

³³ Сајт „Muntada al Ansar“-а словио је за центар разврставања порука „Ал каиде“ и осталих исламских терористичких група. Адреса сајта била је: <http://www.al-ansar.biz/>

³⁴ Абу Мусаб ал-Заркави (Abu Musab al-Zarqawi, 20. 10. 1966–7. 6. 2006) био је вехабијски милитант, родом из Јордана, командант ирачких герилаца и вођа „Ал каиде“ у Ираку. Заркави је преузео одговорност за низ терористичких напада, укључујући бомбашке нападе на цивиле, као и одрубљивање главе заробљеном америчком таоцу Николасу Бергу. Абу Мусаб ал-Заркави се сматра одговорним за ширење секташког насиља у Ираку, односно коришћење бомбаша-самоубица против шиитских цивила у Ираку у настојању да се изазове одмазда према сунитима, односно грађански рат, и тако потпуно дестабилизује проамеричка влада у Ираку. Ал-Заркави је последњих година стекао репутацију најтраженијег терористе на свету, засенивши чак и Осаму Бин Ладена. Америчка влада је његову главу уценила на 25 милиона долара. Пре тога је у Јордану био у одсуству осуђен на смрт. Према наводима команданта америчких снага у Ираку, Ал-Заркави је погинуо у ваздушном нападу у близини Багдада 2006. године. Према: BBCSerbian.com, http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2006/06/060608_zarqawi_gallery.shtml.

³⁵ Затвор у близини Багдада у којем су припадници америчке војске подвргавали мучењу и малтретирању ирачке ратне заробљенике.

³⁶ Weimann, G., *Terror Groups Exploit Internet for Communications, Recruiting, Training*, JINSA Policy Forum, <http://www.jinsa.org>

ју. У једној од порука које су се појавиле на интернету, Бин Ладен је изјавио: „Америка се повлачи [...] мучење њене економије се наставља, али су неопходни даљи удари. Млади морају да пронађу нове чворове америчке економије и да их погоде“.³⁷

Психолошки рат који воде исламске терористичке организације често је усмерен и на одређене групе унутар самог исламског света. На пример, одмах после напада 11. септембра неколицина арапских и египатских радикалних исламиста који су критиковали „Ал каиду“ описани су, на сајту *alhedat.com*, као хипокрити. Реакција терористичке организације била је још жешћа када је једна група од 150 академика и стручњака из Саудијске Арабије објавила манифест под насловом: „Како можемо коегзистирати“ (*How we can coexist*), у којем је тврдила да ислам и Запад деле одређене универзалне вредности. Путем својих *web*-сајтова (*alhedat.com* и *drasat.com*) „Ал каида“ је одговорила да ислам и Запад не деле ниједну вредност, да не постоји сличност између два света, да је ислам супериоран и да ништа није супериорно у односу на њега: „Чак је и муслиман који је роб бољи од милион неверничких џентлмена...“ „Муслимани имају дужност да ислам рашире сабљом.“ Тврдња Манифеста постала је предмет једне фатве,³⁸ којој је била посвећена посебна секција сајта *alhedat.com*. Притисак који су вршили чланци и фатва био је толико јак да су одређени учесници у писању чланка били приморани да повуку претходне изјаве. Циљ идеолошке кампање тиме је у потпуности постигнут.³⁹

Мобилисање и обука потенцијалних терориста преко интернета

Пропагандна активност се, добрим делом, спроводи ради привлачења пажње оних који имају заједничке интересе са терористичком организацијом или, пак, сличан систем вредности. Пошто је пропагандом привучена пажња симпатизера, у следећем кораку им се додељују једноставнији задаци (активности) унутар организације, као и неопходни инструменти за почетну обуку, нарочито у околностима када није могуће користити праве кампове за обуку.

Web-сајтови и форуми⁴⁰ користе се за размену информација и контаката приликом пријављивања у јединицу, као и за дистрибуцију видео-снимака који приказују разне фазе обуке и борилачке сцене из актуелних или минулих сукоба. Такође, на *web*-сајтовима је усвојена и пракса објављивања биографија или интервјуа са познатим муџахидинима. Материјал презентован на терористичким сајтовима, осим што делује мотивишуће на нове чланове, има циљ да докаже континуитет борбе (као у случају чеченских

³⁷ Bergen, P. L., *Holy War, Inc. Inside the secret world of Osama bin Laden*, The Free Press, New York, 2002, p. 253.

³⁸ *Фатва* (арапски: فتوى) значи саветовање, које се врши са експертом за исламско право – шарију. То су, углавном, муфтије. Код шиита фатву врше високи чланови верске хијерархије, нпр. ајатоласи. Саветовање може да потврди или оповргне правила која важе у животу појединца (законски стан, наследство) или у вери (канонско право). Фатва спада у подручје теологије и мора се позивати на одређену тачку шеријата. Код сунита фатва има знатно мању тежину него код шиита – схвата се као мишљење и није пресудна.

³⁹ Eedle, P., 2002, *op. cit.*

⁴⁰ Интернет-форум (енгл. *Message board*) јесте апликација која регистрованим корисницима неког *web*-сајта омогућава онлајн дискусију путем порука (*post*) објављених на сајту. Одређени чланови форума могу бити модератори сајта, са правом да бришу поруке или прекину писање о темама које нису у складу са правилником сајта.

сепаратистичких напада против руских војних снага) – борба се наставља упркос контролисаним информацијама које пласирају медији противничких држава.

Жене и деца су, често, циљна група у информационам кампањама. Мајкама се сугеришу различити начини на које могу васпитавати своју децу да би их припремиле за борачку будућност и на тај начин допринеле џихаду.⁴¹ Међу потенцијалним члановима нарочито се траже они који припадају одређеном културном кругу и који имају специфична техничка и научна знања. Није реткост да се, нарочито на високим оперативним нивоима армије џихада, налазе солидни стручњаци, са потврђеним информатичким способностима. Међу протагонистима значајнијих терористичких атентата из деведесетих година налазе се биолози, хемичари, инжењери, физичари и информатички експерти. Доказано је да је Осама Бин Ладен лично регрутовао еминентне специјалисте у подручју медицине, инжењерства, хемије, физике, информатике и телекомуникација.⁴²

Основна средства обуке путем интернета јесу практични приручници са упутствима за израду бомби и експлозива, хемијских реагенаса и отрова или пак инструкцијама за извршење киднаповања или егзекуције на разне начине. Они сегменти приручника који се односе на кибер простор елаборирају технике шифровања информација и електронских порука како их противничке обавештајне службе не би пресретале. На великом броју сајтова могу се пронаћи публикације попут *Терористичког приручника (The terrorist's handbook)* и *Кувара за анархисте (The anarchist cookbook)*, које садрже детаљне инструкције о томе како извести нападе различитим експлозивним средствима. На мрежи је, такође, могуће набавити такозвану *Енциклопедију џихада*⁴³ која представља, у исто време, комплетан приручник за терористе и политичко-религиозни манифест „Ал каиде“.

Још једна онлајн публикација „Ал каиде“ јесте *Сабља (Al Battar)*. Десето издање, које је изашло у мају 2004. године, било је посвећено отмицама са фокусом на методе, потенцијалне жртве и тактике преговарања, а садржало је чак и упутства за снимање одсецања главе киднапованих и објављивање снимка на интернету. Ова публикација објављена је нешто пре случајева отмица и убиства талаца у Ираку.⁴⁴ Сматра се да су онлајн приручници нарочито добили на значају након уништења талибанских кампова за обуку „Ал каиде“ у Авганистану.

⁴¹ Scalese, A., *La sicurezza del cyberspazio: analisi e considerazioni*, Facoltà di Scienze Politiche, Università degli Studi di Trieste, 2005, p. 64.

⁴² Hudson, R., *The sociology and psychology of terrorism: who becomes a terrorist and why?*, <http://www.fas.org>

⁴³ *Енциклопедија џихада* откривена је 1988. године у претресу који је извршила манчестерска полиција. Има хиљаду страница, подељених у једанаест књига. Енциклопедија, поред осталог, садржи детаљна упутства за израду и постављање експлозивних направа, пружање прве помоћи, коришћење свих врста ватреног оружја, начине комуникације унутар разних муџахединских група, принципе и смернице за извођење класичних герилских, али и биотерористичких операција. Међу бројним стратегијама налази се и она за регрутовање младих муџахедина, будућих „спавача“, унутар држава које су потенцијалне мете. Спавачи су у стању да изврше напад и након десет година од регрутовања, на циљеве који су изабрани и по симболичком и психолошком значају, као и на основу практичног ефекта који би изазвало њихово уништење. Међу циљевима предложеним у *Енциклопедији* налазе се: Кип слободе у Њујорку, Ајфелов торањ, нуклеарне централе, аеродроми, луке, небодери-симболи (тринаест година након откривања *Енциклопедије* обистинио се напад на Куле близнакиње), зоне са високом концентрацијом људи, итд.

⁴⁴ Northeast Intelligence Network – Terrorism News, Information and Analysis: *Kidnapping & Hostage Taking* (from *Al Battar*, Issue 10), <http://www.homelandsecurityus.com>

Финансирање терористичких организација и међусобна комуникација

Као и многе друге политичке организације, терористичке групе користе интернет за сакупљање новчаних фондова. Најчешће коришћени метод финансирања састоји се од каналисања фондова који произлазе из легалних (донације и привредне активности, на пример) или нелегалних активности (преваре помоћу кредитних картица, трговине дрогом и дијамантима), најчешће уз посредовање легитимних хуманитарних организација.⁴⁵

Донације, осим оних спонтаних, траже се и од потенцијалних подржавалаца препознатих на основу личних информација унетих у онлајн упитнике и електронске поруџбенице, које терористи са пажњом сакупљају и анализирају. Захтеве за донацију најчешће шаљу електронском поштом признате хуманитарне организације, које немају директне везе са терористима. Еклатантан пример злоупотребе интернета за сакупљање фондова јесте случај америчке хуманитарне организације „Benevolence International Foundation Inc. – BIF“, са седиштем у Чикагу. Сајт чеченских терориста qoqaz.net (није више активан) током 2000. године позивао је симпатизере да изврше онлајн донације двома хуманитарним организацијама, од којих је једна била BIF. Између јануара и априла 2000. године BIF је прикупила и преместила око 700.000 долара на банковне рачуне повезане са чеченским сепаратистима у Грузији, Азербејџану, Русији и Литванији.⁴⁶ Деветнаестог марта 2002. године откривена је и улога ове организације у опремању и обуци терориста у Босни и Херцеговини.⁴⁷

Информационе технологије и интернет, дакле, омогућавају терористичким групама лако и брзо прикупљање и преусмеравање финансија. Тешкоће које постоје у контроли новчаних токова и непостојање одговарајуће стратегије супротстављања доводи експерте за област тероризма до закључка да ће се овај феномен у будућности ширити.

Интернет и, уопште, информационо-комуникационе технологије постале су терористима неопходне и за остваривање и одржавање међусобне комуникације. Изузетно брз проток информација омогућава „раштрканим“ члановима терористичких организација готово тренутну комуникацију и координацију. Услуга коришћења глобалне комуникационе мреже јесте, притом, бесплатна, а различитост и количина информација које се њоме могу разменити бесконачне су. Интернет повезује не само чланове једне организације, већ и елементе различитих организација.

Бројни терористички сајтови који промовишу идеју џихада представљају мрежу у мрежи којом се служе терористи из различитих земаља за размену не само идеја и савета, већ и практичних инструкција за стварање терористичких ћелија и извођење напада. Неке од терористичких организација заступљених у кибер простору имале су изражену улогу у координацији и промоцији „Ал каиде“. Према извештају америчког Института за мир (*United States Institute of Peace*), assam.com био је задужен за подручје Авганистана и Палестине, qassam.net је био линкован на „Ал каиду“ и на „Хамас“, 7hj.7hj.com је подучавао посетиоце како да хакују владине web-

⁴⁵ *How is Al Qaeda funded?*, Council on Foreign Relations, <http://www.terrorismanswers.org>

⁴⁶ *Islamic Charity Indicted*, <http://www.cbsnews.com>, <http://news.findlaw.com>

⁴⁷ <http://www.rs-icty.org/PUBLIKACIJE/Paneli%20pdf/%20srp/PANEL4srp.pdf>

ресурсе, aloswa.org је објављивао цитате Бин Ладена, док је drasat.com нудио линкове на десетине сајтова који су објављивали саопштења „Ал каиде“.⁴⁸

Још један разлог додатно утиче на опредељеност терориста за комуникацију путем интернета. У односу на традиционалне системе за јавну комуникацију (фиксни, мобилни или сателитски телефон), које је могуће прислушкивати, али и лоцирати комуниканте, интернет нуди серију инструмената који, ако се користе на прави начин, гарантују готово апсолутну конспиративност комуникације. У ову сврху користе се различити методи, али, за разлику од представа које у јавности стварају мас-медији жељни сензационализма, ретко се користе технолошки софистицирани начини, јер привлаче пажњу безбедносних служби.⁴⁹ Управо због тога, најчешће се преферира једноставност традиционалних, али ефикасних начина шифроване комуникације која се обавља разменом електронских порука између чланова исте ћелије.⁵⁰

Порука размењена електронском поштом међу терористима који су 11. септембра отели авионе, како сматрају у америчком Институту за мир, означавала је мете напада. Последња инструкција Мохамеда Ате (Mohammed Atta) пред извршење терористичког акта гласила је: „Семестар почиње за три недеље. Добили смо деветнаест потврда за студирање на факултету права, факултету урбаног планирања, академији ликовних уметности и факултету машинства.“ Касно се увидело да се „деветнаест потврда“ односило на отмичаре, а поменута четири факултета на број циљаних авиона за извршење напада, тј. на четири мете.⁵¹ Ова порука је пример како размена једноставно кодираних информација са јавног места и помоћу електронске поште (отмичари авиона имали су адресе Hotmail-а) може послужити сврси.

Један од напреднијих метода који искоришћава мултимедијалну природу интернета подразумева пласирање скривених порука у на први поглед неважне фајлове који садрже слике, музику или слично, техникама стеганографије.⁵² Приступ интернету се, по правилу, обавља са јавних места (из интернет-кафеа, универзитетских мрежа, библиотека и других простора), чиме се постиже додатна гаранција анонимности. Комуникација између врха терористичке организације и ћелија изабраних за акцију може да поприми и облик манифеста објављеног на сајту.

Тако је, на пример, у децембру 2003. године на домену норвешког интернет-провајдера објављен документ на арапском језику. Проглас приписан „Ал каиди“, под насловом *Џихад у Ираку: наде и опасности*, износио је став да би терористички напади, изведени на територији земаља савезника Америке, њих изложили при-

⁴⁸ United States Institute of Peace, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.html>

⁴⁹ Шифроване поруке које путују према серверу интернет провајдера сигурно су сумњивије од наизглед баналног текста обичне поруке који крије другачије значење, познато само примаоцу.

⁵⁰ На пример, чланови исте ћелије могу да користе само једно корисничко име и лозинку (тј. један кориснички налог) за приступ серверу електронске поште на web-у (као што су Hotmail, Yahoo или Gmail). На овај начин сваки од чланова може да пренесе поруку осталим члановима и без слања поруке електронске поште – једноставним меморисањем текста у одељак drafts. Будући да ниједна порука није путовала интернетом, у електронској архиви интернет провајдера не постоји траг о обављеној комуникацији.

⁵¹ Thomas, T., „Al Qaeda and the Internet: The Danger of 'Cyberplanning'“, *Parameters*, 2003, Vol. 33.

⁵² Термин *стеганографија* (грч. *stéganos* + *grafeîn* = скривено писање), у информатичком контексту, означава технике које се користе за сакривање тајних података у фајлове. Један од најчешће коришћених метода јесте прикривање тајних података у мање важним bit-овима неког фајла (фотографије, аудио или видео записа). Пре-ма: Џигурски, О., *Могућности заштите од стеганографије*, Зборник Факултета безбедности, Београд, 2008.

тиску, те би оне могле да повуку своје трупе из Ирака. Документ је нарочито упућивао на Шпанију, тј. њену унутрашњу предизборну политичку сцену, као најбољу мету. Три месеца касније, 11. марта 2004. године, напади „Ал каиде“ на четири воза у Мадриду проузроковали су смрт 191 особе. На неки начин, ови напади су условили резултат предстојећих избора. Победила је левица, која је у предизборној кампањи, као један од приоритета, заговарала повлачење војних снага из Ирака.⁵³

Поједине терористичке организације користе се специфичним тактикама комуникације у кибер простору, заснованим на мигрирању својих сајтова. Сајт *al Qaeda*, за који се верује да припада „Ал каиди“, забрањен је 2002. године пошто су интернет-провајдери у Малезији и САД открили да служи као огласник „Ал каиде“. Ипак, исти садржај се под различитим именима до данас појављује на интернету, користећи туђе сајтове. Рита Кац (*Rita Katz*), директор Института за потрагу за међународним терористичким ентитетима (*SITE Institute*), износи податак да су овакви феномени веома чести: „Није реч само о једном или два *web*-сајта, него о стотинама сајтова који су врло битни за 'Ал каидину' комуникацију“.⁵⁴

Популарни описни назив за сајт који је кришом „угнежђен“ на туђи сајт јесте „интернетски паразит“. Паразитски сајтови врло динамично мигрирају, мењајући форму. Сајт „Ал каиде“, на пример, „васкрсавао“ је чак на дневној бази у форми сајта, дискусионих форума (*chat forum[s]*), огласа (*message board*), итд. Метод инфилтрације у друге сајтове подразумева „разбијање“ шифре администратора и корисника, те коришћење слабости сервера да се заобиђу безбедносне мере.⁵⁵

Обавештајна активност терориста

Интернет представља неисцрпан извор осетљивих информација, које су често битне за безбедност државе и становништва. У приручнику за обуку „Ал каиде“, откривеном у Авганистану, написано је да је коришћењем јавно доступних ресурса, без употребе нелегалних средстава, могуће прикупити бар 80% корисних информација о непријатељу.⁵⁶ То доказује да су терористи временом схватили важност такозваних отворених обавештајних извора. Ова врста обавештајне активности заснива се на прикупљању јавно доступних података из новина, часописа, књига, радијских и телевизијских емисија, телефонских именика, интернета, итд. Само путем интернета терористи имају слободан приступ пројектима, фотографијама, мапама и осталим кључ-

⁵³ *Qa'idat al-Jihad, Iraq, and Madrid – The First Tile in the Domino Effect?*, The International Policy Institute for Counter-Terrorism, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articleid/557/currentpage/15/Default.aspx>

⁵⁴ *SITE Institute*, <http://www.siteinstitute.org/>

⁵⁵ Америчко-израелска организација *Internet Haganah* задужена је да прати кретање сајтова за које се мисли да припадају „Ал каиди“ и сличним организацијама. Према њиховим сазнањима, *Al Qaeda* се током 2003. године појављивала „укопана“ унутар сајта једног четрнаестогодишњака, затим сајта компаније за безбедност софтвера, те страницама посвећеним режисеру хорор филмова Клајву Баркеру (*Clive Barker*) и холандске фирме за консалтинг *Educa*. Једна од скоријих локација на којој се налазио сајт била је регистрована у америчкој савезној држави Њу Џерси (www.conrado.net/_vit_inf/). Линк више није активан, а тренутна локација сајта „Ал каиде“ није позната. Према: *Internet Haganah*, <http://internet-haganah.com/haganah/>.

⁵⁶ Интервју Доналда Рамсфелда (*Donald Rumsfeld*), америчког секретара одбране, од 15. јануара 2003. Извор: *Inside Defense*, <http://www.insidedefense.com>.

ним подацима о потенцијалним циљевима. Често се са фотографија публикованих на интернету могу добити информације о примењеним мерама заштите на одређеном објекту. На пример, у заплећеном рачунару „Ал каиде“ пронађени су подаци „скинути“ са интернета о структурним и инжењерским карактеристикама једне хидроцентрале. Ови подаци су, помоћу програма за тродимензионалну симулацију, веома лако могли да буду употребљени за планирање акције са катастрофалним последицама.⁵⁷

Терористима су у кибер простору на располагању многи инструменти који олакшавају прикупљање релевантних података: интернет-претраживачи, листе дистрибуираних порука електронске поште, форуми или сајтови намењени вођењу дискусија (chat rooms). Интернет-претраживачи нарочито су погодни за брз и анониман приступ јавним информацијама издатим у дневној и периодичној штампи. Прикупљање исте количине једнако вредних података традиционалним путем, у хемеротекама, било би практично немогуће. Уз одређена информатичка знања и вештине, појединцима и организацијама омогућен је приступ и оним информацијама које спадају у категорију интерних, поверљивих и тајних, дакле поузданих информација.

На размишљање наводи податак да су се планери, приликом припремања напада 11. септембра, користили искључиво информацијама које су биле јавно доступне у кибер простору. На основу реда војње, модела авиона (капацитета горива), броја резервисаних путничких места и полне структуре путника терористи су били у стању не само да одаберу летове које ће преусмерити, већ и да осигурају стицање авиона до циља, постигну максимизацију штете, али и да процене интензитет евентуалног отпора путника у авионима.

Према доступним подацима из досадашњих истраживања терористи су, користећи се кибер простором, извршили прикупљање података о следећим потенцијалним циљевима у САД:⁵⁸

- Центру за контролу и превенцију болести у Атланти, који се, поред осталог, бави развојем националних одбрамбених стратегија против биолошких напада;
- мрежи националних финансија, која подржава ток банкарских података;
- информационим системима који контролишу рад уређаја у саставу електричних централа, хидротехничких брана и система за прераду воде;
- телекомуникационој мрежи и телефонском сервису хитне помоћи 911;
- председничким и војним командним положајима и њиховим локацијама.

Информације о свим наведеним објектима и системима биле су, са импресивном количином детаља, доступне на интернету.

Закључак

Заштита информације, као најважнијег ресурса XXI века, али и инфраструктуре која је преноси, постала је основна мисија истраживања, студија, норми, мера и напора, под заједничким називом кибер безбедност. Концепт кибер безбедности развио се као последица ширења рачунарских мрежа и стварања глобалне мреже. Тада се увидело,

⁵⁷ Putignano, D. S., *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸ Squitieri, T., *Cyberspace full of targets*, <http://www.usatoday.com>

захваљујући првим безбедносним инцидентима, у коликој мери рачунарски системи и мреже представљају извор ризика за информацију и, посредно, за целокупно информационо друштво. Услед процеса континуиране информатизације становништва и прогресивне аутоматизације инфраструктура и сервиса неопходних за функционисање друштва, повећавао се и значај кибер безбедности. Овај концепт данас је постао централни елемент политика националне безбедности свих технолошки високоразвијених земаља, али и регионалних и глобалних безбедносних политика.

Концепт кибер безбедности је, на теоријском и примењеном нивоу, увео прављење разлике између две категорије претњи: физичке и кибер претње. При том су ове друге перципиране као посебно опасне, будући да их одликује атрибут намерности и да је тешко супротставити им се ефикасно. Инструменти и начини помоћу којих се може конкретизовати безбедносна претња у кибер простору бројни су, а неки од њих су се последњих година наметнули по својој распрострањености и деструктивности. На првом месту то су: напади извршени помоћу малициозних кодова, напади усмерени на опструкцију услуга и разноврсни напади који су инспирисани техникама социјалног инжењеринга, са тежњом да преотму осетљиве информације од свих категорија корисника информационих система.

Међутим, концепт кибер безбедности није евидентирао, или бар не експлицитно, оне безбедносне претње које се заснивају на злоупотреби кибер простора као средства масовне комуникације. Ми смо, у својој класификацији, то учинили сврставши их међу кибер претње. Оправдање за такав поступак нашли смо у чињеници да субверзивне активности у кибер простору, попут информационог ратовања, или пак активности усмерених на подршку тероризму, такође испуњавају нужан критеријум за класификацију одређених претњи у категорију кибер претњи. Наиме, и актери ових претњи, било да је реч о терористима, националним армијама, транснационалним корпорацијама или обавештајним службама, користе информациону технологију као инструмент или, пак, као објект својих активности. Сматрамо да је поменути пропуст последица прилично уског, фрагментарног приступа различитих безбедносних парадигми новим безбедносним изазовима. Чини нам се логичним да информационе науке треба да имају примат на пољу безбедности и заштите информационих система, али и да, исто тако, безбедносне науке не треба да пренебрегавају други аспект феномена – последице за безбедност државе и становништва које могу произаћи из угрожавања или злоупотребе информационих система.

Приступ сложеном проблему безбедносних претњи у кибер простору са позиција наука безбедности захтевао би идентификацију, класификацију и исцрпну анализу не само претњи усмерених ка кибер простору, већ и субјеката претњи, тј. њихових актера, са становишта различитих безбедносних парадигми, као што су: национална, људска, глобална и регионална безбедност. Будући да садашњи степен тематизације овог проблема одликује непостојање јасног теоријског оквира и прецизно дефинисаних основних појмова, у овом раду смо се усредсредили на исцрпну дескрипцију и класификацију појединих појавних облика овог феномена са аспекта безбедносних наука ради формирања полазне грађе за будућа теоријска и емпиријска истраживања. Холистички приступ у истраживању безбедносних претњи информационом друштву захтева даљу разраду концепта кибер безбедности и подразумева интегративно проучавање, са намером да у будућности обухвати све димензије ове сложене појаве, уз уважавање различитих приступа разнородних научних дисциплина.

Литература

1. Arquilla J., Ronfeldt D.: Мрежни рат и кибер рат, РАНД корпорација, извод из студије објављене у *"Comparative Strategy", Volume 12, 1995.*
2. BBCSerbian. com, http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2006/06/060608_zarqawi_gallery.shtml.
3. Bergen, P. L.: *Holy War, Inc. Inside the secret world of Osama bin Laden*, The Free Press, New York, 2002.
4. Cartwright J.: Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Cyberspace Operations Lexicon, 2010. Retrieved at <http://www.nsci-va.org/CyberReferenceLib/201011Joint%20Terminology%20for%20Cyberspace%20Operations.pdf>
5. Dai Qingmin: „On Integrating Network Warfare and Electronic Warfare,“ *China Military Science*, Feb 2002, pp 112–117.
6. Eedle, P.: “Al Qaeda takes fight for 'Hearts And Minds' to the web“, *Jane's Intelligence Review*, 2002, <http://www.freerepublic.com>
7. Fischer, E.: CRS Report for Congress, *Creating a National Framework for Cybersecurity: An Analysis of Issues and Options*, <http://csrc.nist.gov>
8. Greenberg, L., Goodman, S., Soo Hoo, K.: *Information Warfare and International Law*, National Defense University, Washington DC, 1998.
9. *How is Al Qaeda funded?*, Council on Foreign Relations, <http://www.terrorismanswers.org>
10. Hudson, R.: *The sociology and psychology of terrorism: who becomes a terrorist and why?*, <http://www.fas.org>
11. Inside Defense, <http://www.insidedefense.com>.
12. International Association of Defense Counsel, <http://www.iadclaw.org/books.cfm>
13. Internet Haganah, <http://internet-haganah.com/haganah/>.
14. *Islamic Charity Indicted*, <http://www.cbsnews.com>, <http://news.findlaw.com>
15. *L'Armement*, No. 60, Paris, XII.1997–I.1998.
16. Limno, A. N., Krysanov, M. F.: (2003) 'Information Warfare and Camouflage, Concealment and Deception', *Military Thought*, vol. 12, no. 2
17. Northeast Intelligence Network – Terrorism News, Information and Analysis: *Kidnapping & Hostage Taking* (from *Al Battar*, Issue 10), <http://www.homelandsecurityus.com>
18. Piccitto, D.: *Terrorismo: dal fondamentalismo religioso ad Internet*, Facoltà di lettere e filosofia, Facoltà di Scienze Politiche, Università degli Studi di Perugia, 2005.
19. Pirumov, V.: (1996) 'Nekotorye aspekty informatsionnoi voiny' (Certain aspects of information warfare). Conference speech in Brussels in May 1996, наведено у R Heickerö, "Emerging Cyber Threats and Russian Views on Information warfare and Information operations", 2010.
20. Putignano, D. S.: *La criminalità informatica: cyberterrorismo*, Facoltà di Giurisprudenza, Università degli Studi di Bari, 2002.
21. *Qa'idat al-Jihad, Iraq, and Madrid – The First Tile in the Domino Effect?*, The International Policy Institute for Counter-Terrorism, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlesid/557/currentpage/15/Default.aspx>

22. Scalese, A.: *La sicurezza del cyberspazio: analisi e considerazioni*, Facoltà di Scienze Politiche, Università degli Studi di Trieste, 2005.
23. Schleher C.: *Electronic Warfare in the information age*, Artech House, 1999.
24. SITE Institute, <http://www.siteinstitute.org/>
25. Squitieri, T.: *Cyberspace full of targets*, <http://www.usatoday.com>
26. Szafranski R.: „A Theory of Information Warfare“, Published Airpower Journal Spring 1995; извор – www.iwar.org.uk/iwar/resources/airchronicles/szfran.htm.; приступљено 16. јануара 2011. године.
27. Thomas, T.: „Al Qaeda and the Internet: The Danger of 'Cyberplanning'“, *Parameters*, Vol. 33, 2003.
28. United States Institute of Peace, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.html>
29. Weimann, G.: *How Modern Terrorism Uses the Internet*, United States Institute of Peace, Special Report, New York, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.pdf>
30. Weimann, G.: *Terror Groups Exploit Internet for Communications, Recruiting, Training*, JINSA Policy Forum, <http://www.jinsa.org>
31. Форца, Б.: Нове форме сукоба, „Војни информатор“, број 4/2001, стр. 14.
32. Волков, В.: *Дезинформација – од тројанског коња до Интернета*, Наш дом, Београд, 2005.
33. Вулетић, Д.: „Шта је информационо ратовање?“, *Безбедност*, бр. 3/05, Београд, 2005.
34. Група аутора, Информациони и математички модели у процесима командовања, Лабораторија за примењену математику, Београд, 1969.
35. Милашиновић, Р., Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 289–314.
36. Петровић, С.: *Компјутерски криминал*, МУП Србије, Београд, 2001, стр. 337.
37. Путник, Н.: *Сајбер простор и безбедносни изазови*, Факултет безбедности, Београд, 2009.
38. Републички центар за истраживање ратних злочина Републике Српске, <http://www.rs-icty.org/PUBLIKACIJE/Paneli%20pdf%20srp/PANEL4srp.pdf>
39. Тофлер, А., Тофлер, Х.: *Рат и антират*, Paideia, Београд, 1998.
40. Џигурски, О.: *Мogućности заштите од стеганографије*, Зборник Факултета безбедности, Београд, 2008.

КОРУПЦИЈА У СИСТЕМИМА ОДБРАНЕ

Облици, носиоци и методе превенције: увид у компаративну праксу¹

Марко Савковић²

Београдски центар за безбедносну политику

Сврха овог рада је да укаже на претежне облике и носиоце корупције у системима одбране, те да на основу увида у праксу развијених демократија расправи да ли су следеће методе њене превенције у контексту Србије примењиве: антикорупцијски планови, планови и пактови интегритета, етички кодекси, самоевалуација, укључење организација цивилног друштва кроз експертске консултације и сарадња са сектором привреде на писању тзв. програма сагласности.

Кључне речи: *корупција, одбрана, ризик, метод, превенција*

Увод

Истраживање проблема корупције у системима одбране представљало је табу тему у стручној литератури све до завршетка хладног рата (Рутан 2009: 1). Разлог најпре налазимо у несклоности политичких елита развијених демократија да у контексту глобалног идеолошког сукоба подрже слична истраживања. Како се одвијала трка у наоружању, тако је растао утицај војноиндустријског комплекса, а затим и различитих лобиста и посредника.³ Међутим, по завршетку хладног рата, војне претње замењене су новим, битно другачијим и разноврснијим невојним претњама безбедности. Протеклих година стање продужене глобалне економске кризе и рецесије водило је постепеном смањењу трошкова одбране. Опортунитетни трошкови улагања у оружане снаге већи су него икад. Са повећаном осетљивошћу елита на расипање оскудних ресурса, истраживања чији је циљ унапређење финансијског управљања у системима одбране избијају у први план.

¹ Текст је настао током рада на пројекту „Мапа ризика од корупције у сектору безбедности“ који од јануара до септембра 2012. Београдски центар за безбедносну политику (БЦБП) спроводи уз подршку Агенције за борбу против корупције. Видети <http://www.bezbednost.org/Svi-projekti/570/Mapa-rizika-od-korupcije-u-sektoru-bezbednosti.shtml> (приступљено 23. маја 2012).

² Аутор је истраживач у БЦБП. marko.savkovic@bezbednost.org.

³ Чувено је упозорење одлазећег председника Двајта Ајзенхауера о растућој моћи војноиндустријског комплекса у САД, саопштено америчкој јавности 17. јануара 1961. Видети, <http://mcadams.posc.mu.edu/ike.htm> (приступљено 23. маја 2012).

Организациона култура и специфичан предмет рада чине системе одбране различитим од других сегмената државне управе. Различитим, а опет сличним, зато што оружане снаге и надређена им цивилна министарства троше средства пореских обвезника, као и било који други орган управе. Носиоци овлашћења у системима одбране врше функције које су јавне, предлажу приоритете политике одбране да би смо их ми – грађани – држали одговорним за њихово постигнуће. Нарочито, они располажу значајним ресурсима које спремно троше, зато што је реч о великим и сложеним системима. Због тога је једна од полазних премиса истраживања корупције у системима одбране да грађани имају право да знају какав ће безбедносни „производ“ заузврат добити.

Одређење кључних појмова: корупција, интегритет и идеал „демократске одбране“

Да би се против нечега борило, прво се мора знати шта то нешто јесте. При том не постоји дефиниција корупције која је општеприхваћена као идеална. Њени саставни елементи свакако би укључили одреднице позиције моћи (односно носиоца корупције), самог дела (корупције) и материјалне, односно статусне користи (коју том приликом стиче). Писци Закона о Агенцији за борбу против корупције водили су се сличном логиком, када су под чланом 2. навели следећу формулацију: „корупција је однос који се заснива злоупотребом службеног, односно друштвеног положаја или утицаја, у јавном или приватном сектору, у циљу стицања личне користи или користи за другога“. Да је природа корупције у јавној управи одређена позицијом носилаца коруптивне праксе сведочи и кључни међународни документ – Конвенција Уједињених нација (УН). Она, наиме, уопште не садржи одређење појаве корупције. Уместо тога, пажња се посвећује прецизном одређењу носиоца (носилаца) власти (United Nations 2004: 7).

Где се интегритет (појединца, професије, организације) поштује корупције нема. На нивоу организације, интегритет се разуме као поштовање принципа одговорности, струке (професије, професионалности) и постизања циљева без расипања ресурса (Transparency International and NATO 2009: 4).

Парадигма „демократске одбране“, чије постигнуће узимамо као циљ реформи почива на следећим принципима: (1) контроли коју спроводи изабрано политичко руководство, независно судство и организације цивилног друштва (овде додајемо и парламент, прим. аут.); (2) *ефективности* система одбране, тј. способности да у потпуности одговори на задате мисије и циљеве; (3) *ефикасности* система одбране у управљању ресурсима који су му поверени (Ratchev 2011: 4). Појава корупције, како ћемо показати, подрива сва три наведена принципа.

Зашто је корупција претња системима одбране?

Корупција је, пре свега, „скупа“. Свако издвајање буџетских средстава за потребе система одбране води потрошњи оскудних ресурса за које се надмећу различити актери. У стварном животу, они који доносе одлуке морају рачунати са високим опортунитетним трошковима, сваки пут када бирају хоће ли изградити нову школу,

опремити болницу или уложити новац у високо софистициране одбрамбене технологије (Мауро 1998: 264). Буџет одбране је при том „лака мета“ за амбициозне политичаре који се надају новом мандату (Руман 2009: 1), зато што ефекти улагања у одбрану могу бити итекако видљиви. Најзад, на оперативном нивоу, корупција драматично умањује способности оружаних снага, како „код куће“, тако и у мировним операцијама (Руман 2008: 21).

Системи одбране, по правилу, спадају међу највеће „потрошаче“ јавних финансија. Тако је и у Србији, где ће у 2012. години за потребе финансирања система одбране бити издвојено приближно 52 милијарде динара, или 6,4% буџетских прихода (НСРС 2011: 87).⁴ С обзиром на то да у Србији систем финансијског управљања и нарочито финансијске контроле још увек није у потпуности успостављен, као и да осетљива природа делатности система одбране⁵ (Transparency International 2007), пружа прикладан изговор доносиоцима одлука да ограниче приступ јавности,⁶ брига за судбину ових средстава сасвим је оправдана. Одсуство транспарентности може водити расипању ресурса, слабо опремљеним снагама одбране и највећој опасности од свих – да оружане снаге не делују у најбољем интересу грађана и државе (Руман, Foot and Fluri 2008: 3).

У истраживању „Јавност Србије о безбедности“ које је Београдски центар за безбедносну политику (БЦБП) предузео априла и маја 2011. године, Војска Србије се котира као институција у коју су грађани имали највише поверења⁷, односно, представљала је институцију за коју су грађани веровали да је најмање корумпирана (БЦБП 2011: 8; 16). Према Тодору Тагареву, управо тамо где војска представља институцију којој се највише верује, „руководећа номенклатура система одбране (енг. *defence establishment*) може (својим деловањем, прим. аут.) инспирисати шире реформе у друштву“ (Tagarev 2010: 4). С друге стране, уколико послови у систему одбране нису довољно транспарентни, а јавна расправа о постигнутим резултатима изостаје, овај однос поверења, колико се год на први поглед чинио позитивним, може представљати препреку даљим реформама.

Томе треба додати и особености система јавне управе у Србији које погодују појави корупције, а које су узрочно-последично повезане. Доминација политичких партија узрокује низак степен личног и професионалног интегритета запослених. Неefикасно и споро правосуђе може само подстицати носиоце на корупцију, никако их одвраћати од ње. Умреженост политичких и економских елита борбу против корупције задржава на једном декларативном нивоу. Зато бројна истраживања и анализе садрже уопштене и необавезујуће препоруке. Корупцијом и борбом против ње доносиоци одлука баве се готово искључиво у контексту европских интеграција.

⁴ Да 2011. није донета одлука о издвајању система пензионог и инвалидског осигурања војних обвезника из буџета намењеног одбрани, ова сума била би и већа.

⁵ Слично је и у региону. Тадашњи директор хрватске Државне комисије за контролу поступака јавне набаве Горан Матешић назвао је систем одбране „последњом тврђавом“ коју треба „освојити“ на састанку одржаном 2007. године. Видети Transparency International 2007.

⁶ Мада су актери сектора безбедности у Србији у 2011. години уложили значајан напор да осавремене и прошире своје Информаторе о раду и даље се јављају значајни пропусти, посебно у погледу (заштите) тајности докумената и поверљивости појединих радњи.

⁷ Напомињемо да степен поверења у институцију војске није исти као степен поверења у њене цивилне наредбодавце. Њих су грађани оценили нижом оценом. Видети БЦБП 2011, стр. 15

Који су ризици од корупције у системима одбране?

Према методологији коју предлаже Програм за одбрану и безбедност (*Defence and Security Programme, DSP*)⁸ организације Transparency International, ризици од корупције у оружаним снагама (односно систему одбране) могу се условно поделити у пет група. Прву чине политички ризици, другу ризици у домену јавних набавки, трећу ризици до којих долази услед поступања запослених, четврту финансијски ризици и пету ризици учешћа у мировним операцијама. Они су знатно шири од ризика у неререформисаним системима одбране, које наводимо у следећој табели.

Табела 1 – Неки ризици од корупције у поступању запослених у неререформисаним системима одбране

Именованја	Непотизам, фаворизовање кандидата и клијентелизам: „жељена“ места у систему и унапређивање припадника преко реда. Подривање реформи како би се сачувала политичка моћ.
Регрутација	Подмићивање како би се избегла служба у оружаним снагама. Подмићивање како би се обезбедило учешће у мировним операцијама. Услуге и посредовање ради уписа на војне школе.
Награђивање и кажњавање	Изнуда од подређених. Подмићивање како би се избегла казна или омогућио повратак у службу Селективно и неосновано покретање дисциплинских поступака, како би се елиминисала конкуренција. Награде (исплате, бенефиције) „послушнима“.

„Улазна тачка“ (енг. *entry point*) за корупцију тако може бити формулација одређене безбедносне политике. Затим, нетранспарентан буџет одбране, у којем преовлађују непрецизне одреднице попут „специјализованих услуга“, „инвестиција“, различитих дискреционих овлашћења и изузетака по правилу је индикатор окружења које погодује коруптивној пракси (Савковић 2012: 13). Посебно, ризик корупције се јавља тамо где је систему одбране, или неком његовом делу, поверено да управља нечим што није његова изворна делатност, рецимо, експлоатацијом одређеног природног ресурса. Уговори о продаји наоружања и војне опреме (НВО) такође могу бити место политичког ризика (Transparency International 2012).

Ризици код јавних набавки су бројни. Одлука о томе шта и под којим условима набавити може да представља место ризика, пошто је, због њене техничке природе, број оних који могу довести у питање саму потребу за набавком мали (Управа за јавне набавке 2010). Спецификација предмета набавке зато се и „намешта“ на начин који одговара одређеном понуђачу. Посебан проблем представља набавка из једног извора (енг. *single sourcing*), до које може доћи зато што је примењен поступак који не омогућава конкуренцију.⁹ Често се као чиниоци корупције јављају и посредници преко којих се

⁸ Видети <http://www.ti-defence.org/tools-resources/diagnose-corruption/typology>. За исту типологију ризика од корупције определиле су се Вања Роквић и Кристина Радојевић у свом раду „Изградња интегритета у систему одбране и сузбијање ризика од корупције: искуства НАТО и земаља Партнерства за мир“, објављеном у часопису *Војно дело* 2011. године.

⁹ Тако се у Србији, под оправдањем помоћи домаћој индустрији, путем субвенција и преференцијалног третмана заправо ограничава слободна конкуренција. Савковић 2012, стр. 21.

продаја НВО уговара и реализује. Сами понуђачи могу да постигну такав картелски договор којим се из процеса искључују друге компаније. Различити подизвођачи су такође чиниоци корупције: пошто их је више теже је надзирати њихов рад. Најзад, оно што актере у сектору безбедности, самим тим и системе одбране разликује јесте право да врше тзв. поверљиве набавке. Овде је кључно питање да ли се било каква конкуренција и омогућава или се уговор склапа директном погодбом.¹⁰

Уколико недостаје одговарајућа регулатива, свако одлучивање о платама, напредовању, награђивању, постављању на одређену функцију може да представља место корупције. Коначно, константан проблем представља тзв. „ситна“ корупција до које долази у свакодневној интеракцији са грађанима.¹¹ Овде је, ипак, реч о ризику који је пре карактеристичан за поступање полицијских снага услед начина на који врше своја овлашћења.

Финансијски ризици тичу се, пре свега, располагања имовином и ресурсима система одбране као начина стицања прихода. Нетранспарентност буџета и овде представља проблем у погледу „црних фондова“ којима могу располагати организационе јединице или појединци.¹² Такође, систем одбране може бити већински или искључиви власник послова који немају везе са његовом изворном делатношћу. Чак и феномен *outsourcing-a*, измештања одређених делатности ван институције, што се оправдава потребом рационализације, може представљати показатељ корупције.

Ризици учешћа у мировним операцијама пресликани су ризици који постоје „код куће“, али су везани како за свесно занемаривање постојања корупције у земљи пријема операције, тако и корупцију у контингенту који се упућује. Место корупције може представљати и нерегулисан однос са приватним безбедносним компанијама (ПБК), све присутнијим актером у подручју операције.

Преглед метода превенције корупције у системима одбране

Сви методи сузбијања корупције заснивају се на принципима смањења ризика од корупције и јачања интегритета (Рутан 2008: 11). На том путу, први корак доносила одлука често представља израда *антикорупцијских планова (АКП)*, којима опет претходи анализа слабости система. У плану ће бити утврђене области у којима је потребно предузети реформске захвате, појашњени (прецизирани) циљеви и одређени рокови. Тако је након избора одржаних 2009. године, нова влада Бугар-

¹⁰ Разговор са представником организације Транспарентност Србија, март 2011.

¹¹ Да је овде реч о проблему који је и културолошки показује и сажетак налаза истраживања „Испитивање јавног мњења о корупцији у Србији“ које је 2011. обавио TNS Medium Galup. У 70% случајева „ситне“ корупције, грађани који су дали мито сами су га и понудили. Видети <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Prosecan-mito-u-Srbiji-178-evra-najvise-se-daje-lekarima.lt.html> (приступљено 9. априла 2012).

¹² Чланом 22. Закона о Војнобезбедносној (ВБА) и Војнообавештајној агенцији (ВОА) ВБА је, поред осталог, омогућено да „предузима мере прикривања својине над стварима и правним лицима“ и „оснива правна лица и уреди њихов рад на начин који их не доводи у везу са ВБА“. Природа буџета система одбране је таква да се из раздела односно појединачних позиција никако не може закључити куда је тај новац отишао, самим тим што неће бити приказан под правом наменом, што и јесте особеност „црног фонда“.

ске припремила АКП у „11 корака“, који пре подсећају на 11 принципа (напомене аутора у загради):

1. „нулта толеранција“ за политичку корупцију („високу корупцију“);
2. (обавеза) анализе и процене окружења, фактора и чинилаца корупције;
3. успостављање независне ревизије одлука донесених у домену политике одбране;
4. реорганизација система контроле спровођења политике одбране;
5. самопроцена (енг. *self assessment*), анализа резултата политике и стални развој инструмената борбе против корупције;
6. развој система (раног препознавања и извештавања) о случајевима конфликта интереса;
7. унапређење процеса пријављивања корупције (и са тим у вези, заштите узбуњивача);
8. обука за борбу против корупције (стално унапређење);
9. развој различитих стандарда поступања (енг. *code of conduct*);
10. развој јавно-приватних партнерстава (енг. *public-private partnership, PPP*) у борби против корупције (пре свега односа са понуђачима);
11. (редовно) испитивање јавног мњења (Transparency International 2011: 27).

У мају 2011. Министарство одбране Бугарске је отишло и корак даље. Нови акциони план учинило је делом својих редовних активности у оквиру НАТО иницијативе изградње интегритета (енг. *NATO Building Integrity Initiative*).¹³ У нашем тумачењу, посебна вредност АКП је у томе што се пред доносиоце одлука поставља претходни захтев анализе окружења, чинилаца и фактора корупције.

Планови интегритета су уобичајени у пракси реформисаних система одбране. Законом о Агенцији за борбу против корупције сви актери сектора безбедности, укључујући систем одбране, обавезни су да усвоје сопствене планове интегритета, почевши од 1. јануара 2012. године. Један план интегритета садржи, пре свега, „оцену изложености институције корупцији“; затим, „утврђивање послова који су нарочито подложни корупцији“ (дакле, израду мапе ризика, прим. аут.) и, најзад, „превентивне мере за смањење корупције“ (члан 58 Закона).

С друге стране, *пакт интегритета* (ПИ) представља, на првом месту, уговор којим понуђачи с једне и одређени актер сектора безбедности с друге стране преузимају на себе више различитих обавеза. Тако, на пример, обе стране могу да прихвате учешће „независног посматрача“, по правилу стручњака у области у којој се набавка врши. Он потом преузима улогу надзорног органа који има приступ целокупној тендерској документацији и право присуства свим састанцима тендерске комисије (Рутан 2007: 1–2).

У Србије се могућност учешћа независног посматрача чини посебно важним у поступцима јавних набавки, где се са понуђачима улази у директне преговоре.¹⁴ Независни посматрач може бити независно регулаторно тело (у Србији: Агенција за борбу против корупције, АБК); професионално, струковно удружење или организација цивилног друштва (Ибид). Пред независним посматрачем су три задатка. Пре свега, да утвр-

¹³ Видети http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68368.htm (приступљено 23. маја 2012).

¹⁴ Овде се, поред поступка набавке мале вредности, мисли и на преговарачки поступак без објављивања јавног позива. У структури набавки велике вредности овај поступак учествује са 21%. Извор: Извештај УЈН за прво полугодиште 2011. године, стр. 4.

ди да ли се самим позивом, техничком спецификацијом или методологијом оцене понуде одређени понуђачи фаворизују, затим да пружи стручни савет понуђачима и, најзад, да присуствује састанцима тендерске комисије на којима се оцењују приспеле понуде.

Вредност ПИ је у томе што представљају допуну (али не и замену) за слабе законе, будући да постављају нове захтеве пред стране у процесу. Зато што гарантују независан стручни надзор, ПИ могу мотивисати поједине понуђаче који немају довољно поверења у систем да ипак учествују. Тиме што сви учесници прихватају и експлицитно наводе санкцију, она постаје примењива у моменту расписивања тендера. Најзад, стране у поступку могу се обавезати да садржај понуде, критеријуме према којима се понуда оцењује, оцену понуде и њено образложење учине доступним јавности.

Као механизам превенције и сузбијања корупције може се узети и *изградња новог институционалног капацитета*. Капацитети који недостају настоје се надоместити, најпре, успостављањем самосталног, независног државног органа коме може бити поверена како превентивна, тако и контролна или надзорна улога у области борбе против корупције. Посматрано идеално, овлашћења овог новоуспостављеног органа везана су за откривање случајева сукоба интереса, контролу финансирања политичких партија, те заштиту узбуњивача. Посебно, у оним доменима које стручна, али и шира јавност види као критичне, могу се оснивати различита стручна тела. Њихов задатак је да установе стандарде поступања, затим да законе појасне и прецизирају одговарајућом подзаконском регулативом, као и да утврде поступак (набавке), воде рачуна о редовном извештавању, указују на добру и лошу праксу и тиме доприносе ширењу свести о проблему корупције. Најзад, од нарочитог је значаја успостављање института ревизије, како интерне организационе јединице у самим актерима сектора безбедности¹⁵, тако и екстерне, државне ревизорске институције.

У блиској вези са усвајањем нових прописа и изградњом капацитета јесте и промена културе поступања носилаца власти. Њен израз чине тзв. *етички кодекси*. Кодекси или протоколи могу по својој природи бити интерни и затворени, где одређени орган самостално доноси правила поступања и на тај начин се додатно обавезује да ће своје редовне активности вршити у складу са законом, на фер и транспарентан начин (Fenwick 2011: 19). Они могу бити и отворени, где одређена институција или организација цивилног друштва актерима „нуди“ да се, по узору на ПИ јавног и приватног сектора, јавно обавезу на поступање које је у складу са принципима доброг управљања.

Један преглед елемената етичког кодекса, различитих обавеза и забрана, налазимо у оном које је усвојило Министарство одбране Румуније (Robledo 2006: 5). Пре свега, службеницима Министарства забрањено је чланство у управним одборима профитних, комерцијалних организација. Затим, сви „поклони“ и „пратећи садржаји“ (енг. *hospitality*)¹⁶ морају да буду пријављени. Мада није експлицитно саопштена, препоручује се забрана запошљавања некадашњих припадника оружаних снага у индустрији која производи добра и услуге за потребе система одбране (тзв. „*revol-*

¹⁵ Јединица за интерну ревизију успостављена је у Министарству одбране Републике Србије тек 2011. године. Први резултати њеног рада се тек очекују.

¹⁶ Под термином „hospitality“ разуме се све што спада у однос домаћина и госта: њихов пријем и забаву, организацију посебних догађаја, атракција и свих могућих услуга. У средиште пажње бораца против корупције долази зато што „посебан третман“ чланова делегације представља непоштен начин да се обезбеди предност над осталим учесницима у тржишној утакмици.

ving door“ ситуација).¹⁷ Инсистира се на редовном одржавању тематских конференција за штампу како би се јавност, а пре свих организације цивилног друштва (ОЦД), упознале са напретком у примени кодекса.

Метод *самоевалуације* настао је у контексту поменуте иницијативе НАТО/Програма Партнерства за мир (ПЗМ) за изградњу интегритета. Од представника државе овде се захтева да попуне евалуациони упитник, а затим сарађују са члановима експертског тима НАТО, чији је задатак да оцени тачност саопштених одговора. Сам упитник је постављен тако да је у средишту пажње примена прописа, а не њихов садржај. Након што са домаћинима размени мишљења о томе које је активности неопходно предузети, тим НАТО предлаже конкретне мере јачања интегритета и смањења ризика од корупције. (Самоевалуациони) упитник је развијен кроз више консултативних састанака представника ТИ и НАТО, након чега је, током 2008, тестиран у три државе – Босни и Херцеговини, Украјини и Норвешкој. Повратни коментари помогли су да се коначно уобличи формат упитника и посете експертског тима, као и начина извештавања о договореним и предузетим активностима (Транспаренцу Интернационал анд НАТО 2009: 2). На веб сајту ТИ доступан је извештај о току и исходу ових „тест“ самоевалуација.

Сам упитник садржи низ индикатора – питања, груписаних у девет поља посматрања: (1) демократска контрола и учешће цивилног друштва; (2) антикорупцијски закони и политике; (3) анти-корупцијска политика у домену безбедности и одбране; (4) људски ресурси – понашање, политика, тренинг, дисциплина; (5) планирање и буџетирање; (6) пракса; (7) набавке; (8) однос са индустријом одбране и другим добављачима; (9) питања специфична за одређену земљу.¹⁸

Успех процеса самоевалуације, међутим, зависи од много различитих чинилаца. На првом месту, неопходно је прибавити одобрење, односно мандат највиших представника власти државе пријема. Затим, потребно је успоставити радну групу, која ће имати координатора и у чијем раду ће учествовати службеници из свих управа Министарства. Први резултати самоевалуације морају проћи ригорозну ревизију. Потом, морају да буду представљени на највишем нивоу, како би се званичницима пружио прилика да реагују (Ибид: 5–6). Коначно, ако су они сагласни са предложеним мерама, потребно је израдити план активности, које се морају наћи и у Индивидуалном плану партнерства са НАТО (IPAP, енгл. *Individual Partnership Action Plan*), односно Процесу планирања и ревизије (PARP, енгл. *Partnership for Peace Planning and Review Process*).

Организације *цивилног друштва* (ОЦД) могу вршити независан надзор, промовисати механизме надгледања, али и помагати актерима сектора безбедности да утврде да ли је остварен напредак или не. Оне то могу чинити јавно, подстичући расправе, организујући округле столове или у форми стручних консултација затворених за ширу јавност. Тако је у саставу пројекта „Мапирање и надгледање реформе сектора безбедности у Србији“ БЦБП развио сопствени модел стручних консултација.¹⁹

¹⁷ С обзиром на то да је наменска индустрија у Србији у знатној мери у власништву државе, ову меру код нас тренутно није могуће применити.

¹⁸ Видети <http://www.ti-defence.org/our-work/diagnosing-corruption-risks/self-assessment-process/> (приступљено 10. априла 2012).

¹⁹ Видети <http://www.bezbednost.org/Vesti-iz-BCBP/1031/Drzavne-institucije-testirale-metodologiju.shtml> (приступљено 23. маја 2012).

Заједничко наведеним мерама јесте да их примењују, односно чине могућим државни актери. Зато последњи метод превенције који ћемо представити, тзв. програми сагласности, настају уз активно учешће компанија. Као понуђачи који се надмећу за уносне државне уговоре, компаније би у корупцији требало да виде највећу претњу својим пословним интересима (Рутан 2008: 17).

Табела 2 – Почетне и напредне мере борбе против корупције²⁰

Ауторитарно друштво→	Почетне мере	Друштво у транзицији→	Напредне мере
	1. „Отпустити све и запослити нове људе“ 2. Осигурати да новац за финансирање оружаних снага долази директно од Владе 3. Усталити, гарантовати примања запослених 4. Подредити оружане снаге цивилном Министарству одбране 5. Успоставити спољну контролу и надзор 6. Увести телефон за пријаву корупције 7. Решити прве велике афере 8. Заштитити узбуњиваче		1. (Оснивање) међуресорних тела 2. Интензивирати активности скупштинског одбора 3. Учинити јавно доступним све трансфере новца –плаћања²¹ 4. Редовно пратити имовинско стање доносилаца одлука – официра највишег ранга 5. Узајамна „слепа ревизија“ поступања официра 6. Развијати дугорочне планове система одбране заједно са Министарством економије 7. Јединствена агенција за набавке у систему одбране²² 8. Укључење пословног сектора: „програми сагласности“

²⁰ Према: Catalina Robledo Botero, 2006, приредио и допунио Марко Савковић.

²¹ Под условом да њихово објављивање неће угрозити безбедност државе.

²² Бројне земље чији се капацитети знатно разликују, попут Јужне Кореје и Шведске, одлучиле су се за ово решење.

Ипак, за представнике пословног сектора подмићивање може бити дозвољено средство у борби за нове купце. Када наступају на новим тржиштима, посебно ако је реч о друштвима у транзицији, корупцију интерпретирају као „начин на који се послује“ (енг. „*the way to do business*“) и „злочин у коме нема жртве“ (енг. „*victimless crime*“).²³ При том, уколико у оквиру саме организације нису усвојени одређени стандарди поступања, јављају се и друга кривична дела, попут прања новца, преваре и високотехнолошког криминала (укључујући крађу интелектуалне својине и личних података). Носиоци корупције могу бити запослени било ког сектора компаније, али и везане фирме у ланцу набавке, разни саветници и посредници.

Руководиоцима у пословном сектору тешко је „прићи“ и због њихових предрасуда, попут става да компанија губи ако не пристане на корупцију; да је сама превенција скупа зато што захтева улагање у процедуре, стандарде и најзад нова радна места; да постоји законска регулатива, те да није посао компаније да се бави превенцијом све до самог одбијања да се сарађује са независним истраживачким центрима (пројектима). И заиста, да у трци за профитом брига за неко „више“ „опште добро“ није заступљена, показало је и истраживање БЦБП вођено 2008. године, када се на позив да саопште став своје компаније према евроатлантским интеграцијама јавило свега неколико руководиоца.²⁴

Какви све коруптивни „аранжмани“ могу постојати између представника компанија и представника институција, можемо видети у следећој табели.

Табела 3 – Токови корупције: порекло новца и начини плаћања

Порекло новца	• Део фиксне цене за одређену робу или услугу (предвиђене уговором) • „Напумпана“ цена одређене робе или услуге • Претерано поручивање одређене робе или услуге • Провизије за посреднике у послу (предвиђене уговором) • Улазак у пословни аранжман са компанијом у власништву званичника или блиске особе под посебним условима
Начини плаћања	• Готовина • Електронски трансфер на оф-шор рачун (и то често преко више рачуна, на неколико различитих) • Улагање у финансијске инструменте (обвезнице, деонице) • Поклони, укључујући нпр. плаћање трошкова годишњих одмора, цене школарина; или кредитне картице са претходно уплаћеном сумом • Запошљавање блиских рођака или пријатеља доносилаца одлука • Донације унапред одређеној организацији, фонду, задужбини • Непотребни и у сваком смислу претерани „пратећи садржаји“ (енг. <i>hospitality</i>)

²³ „Business Ethics: A Toolkit (A Guide to Implementing ADS Common Industry Standards)“, London: ADS, Transparency International, Interchange Solutions Ltd, стр. 12.

²⁴ У питању је истраживање које је претходило објављивању зборника радова „Економија и безбедност“, вођено током 2008. године.

Збирни назив за превентивне мере које компаније предузимају (или би то могле да чине) јесте „програма сагласности“ (енг. *compliance programme*). Програма сагласности подразумева да ће одређена компанија усвојити кодекс пословног поступања (етике); информисати запослене о постојању кодекса и образовати их како не би дошло до његовог кршења; обезбедити канал комуникације за запослене који верују да је дошло до дела корупције, или сумњају да ће до њега доћи; учествовати у раду форума, округлих столова, експертских панела посвећених борби против корупције.²⁵

Тако је Асоцијација индустрија одбране Европе (*The Aerospace and Defence Industries Association of Europe, ASD*) покренула, 2006. године, радну групу чији је задатак био да припреми „Заједничке стандарде поступања (индустрије одбране) против корупције“ (енг. *Common Industry Standards for anti-corruption, CIS*).²⁶ Намера ове утицајне организације била је да се стандарди почну што пре примењивати у Европи. Њихова коначна верзија уобличена је након консултација са Међународном привредном комором и усвојена у априлу 2007. године. Затим су CIS предложени привредним коморама и посебно асоцијацијама индустрија одбране у свим државама Европе.²⁷ Посебно упутство које садржи CIS упућује руководиоце на усвајање низа докумената ради јачања интегритета компаније и ефикасније превенције корупције. Неки од тих докумената су: (1) регистар поклона и „пратећих садржаја“; (2) пријавни образац за посредовање у послу; (3) антикорупцијске клаузуле које се уносе у уговор; (4) кодекс пословног поступања; (5) етички кодекс (ADS 2009: 13).

Будући у власништву државе, компаније које представљају индустрију одбране у Србији нису учествовале у сличној иницијативи. Евентуално ступање Србије у чланство Европске агенције за одбрану (EDA) могло је покренути доносиоце одлука да о томе размишљају.

Размере и последице присутности корупције у сектору безбедности Србије могуће је сазнати једино уз примену научних поступака и средстава, уз учешће академске заједнице и специјализованих организација цивилног друштва. Будући да је корупција у државним органима који поседују нека од полицијских овлашћења већ дуже време предмет посебних истраживања и јавног надзора²⁸ пажњу би сада требало усредсредити на евентуалну корупцију у традиционалним апаратима силе, систему одбране, полицији и безбедносно-обавештајним службама. На тај начин, њихова ефикасност и ефективност у погледу обављања задатака биће унапређена.

Литература

1. ADS, Transparency International and Interchange Solutions. (2009) „Business Ethics: a Toolkit“ (A Guide to Implementing the ASD Common Industry Standards). London: ADS.

2. Београдски центар за безбедносну политику. (2011) „Прелиминарни резултати истраживања јавног мњења: шта грађани Србије мисле о својој и о безбедности Србије?“ Преузето са: (17. мај 2012).

²⁵ Видети <http://pagerankstudio.com/Blog/2011/03/what-is-corporate-ethics-and-compliance-programs/> (приступљено 11. априла 2012).

²⁶ Видети http://www.asd-europe.org/site/fileadmin/images/IFBEC/CIS_Text.pdf (приступљено 11. априла 2012).

²⁷ Видети <http://www.adsgroup.org.uk/pages/83675783.asp> (приступљено 11. априла 2012).

²⁸ Видети на пример: Борис Беговић и Бошко Мијатовић (ур.), Корупција на царини, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2002:

http://pistajka.rs/public/fck_files/file/izvestaji/Korupcija%20na%20carini%20-%20studija.pdf (приступљено 23. маја 2012).

3. Fenwick, Luke. (2011) „Anti-Corruption Reforms in Post-Conflict Countries“. London: Transparency International.
4. Mauro, Paulo. (1998) „Corruption and Composition of Government Expenditure“. *Journal of Public Economics*, Issue 69: 263–79.
5. Народна скупштина Републике Србије. (2008) „Закон о Агенцији за борбу против корупције“, *Службени гласник РС* бр. 97/2008, 53/2010 и 66/2011 – одлука Уставног суда.
6. Народна Скупштина Републике Србије. (2009) „Закон о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији“. *Службени гласник РС* бр. 88/2009.
7. Народна скупштина Републике Србије. (2011) „Закон о буџету Републике Србије за 2012. годину“.
8. Pyman, Mark. (2009) „Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten Practical Reforms“. London: Transparency International.
9. Pyman, Mark et al. (2008) „Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments“. Garmisch-Partenkirchen: Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes.
10. Pyman, Mark. (2007) „Defence Integrity Pacts Summary Notes“. London: Transparency International.
11. Pyman, Mark; Foot, Peter and Fluri, Philipp. (2008) „Building Transparency and Reducing Corruption in Defence: A Workshop of Institutional Practitioners“. Geneva: DCAF.
12. Ratchev, Valeri. (2011) „Civilianisation of the Defence Ministry: A Functional Approach to a Modern Defence Institution“. Geneva: DCAF.
13. Robledo Botero, Catalina. (2006) „Literature Review: Instances of Measures to Prevent Corruption in the Defence and Security Sector“. London: Transparency International.
14. Савковић, Марко. (издање у припреми) „Финансијска транспарентност у сектору безбедности Србије“. У: Годишњак реформе сектора безбедности у Србији“. Београд: БЦБП.
15. Tagarev, Todor (Ed.) (2010) „Building Integrity and Reducing Corruption in Defence: Compendium of Best Practices“. Geneva: DCAF.
16. Transparency International. (2012) „Typology of Corruption Risks in Defence“. <http://www.ti-defence.org/tools-resources/diagnose-corruption/typology> (приступљено 10. априла 2012).
17. Transparency International (2011) „Building Integrity and Countering Corruption in Defence and Security: 20 Practical Reforms“. London: Transparency International.
18. Transparency International and NATO. (2009) *Integrity Self-Assessment Process: A Diagnostic Tool for National Defence Establishments*. London: Transparency International.
19. Transparency International. (2007) „Croatian Roundtable Meeting Notes“. <http://www.ti-defence.org/publications/644-croatia-roundtable-meeting-notes/> (приступљено 6. априла 2012).
20. United Nations. (2004) United Nations Convention against Corruption. New York: United Nations.
21. Управа за јавне набавке (2010) „Корупцијска мапа у јавним набавкама“. www.ujn.gov.rs (приступљено 23. маја 2012).

Питање безбедности становништва је прворазредно питање сваке државе; актуелно је у сваком добу, у сваком систему и у свим сферама људске делатности. Колико смо сигурни и безбедни у данашње време и колика је припремљеност организованих снага друштва да помогне угроженима од елементарних непогода, техничко-технолошких удеса и свих других опасности, најбоље се могла видети почетком фебруара 2012. године, када је хладни талас зиме угрозио преко 70.000 становника државе, изазвао колапс у функционисању друштва и наметнуо озбиљно питање држави – да ли је спремна и способна да реагује у екстремним и ванредним ситуацијама.

Ванредне ситуације свакодневно односе много људских живота, уништавају и деградирају животну средину, узрокују велику материјалну штету и губитке. Ризик од катастрофа постоји у сваком друштву, па се држави намеће нужност да организује ефикасан систем одбране који ће моћи одговорити на све изазове, ризике и претње безбедности по становништво, материјална и културна добра. Систем цивилне одбране, а тиме и заштите и спасавања становништва у Републици Србији, почео је да се формира доношењем Стратегије националне безбедности, Стратегије одбране и Закона о ванредним ситуацијама 2009. године. У фази је формирања, има својих недостатака, својих слабости које се отклањају доношењем подзаконских аката из области ванредних ситуација. Цивилна одбрана, као један од четири темеља система одбране, представља најорганизовану снагу друштва која може пружити сву потребну помоћ угроженом становништву и очувати животну средину, материјална и културна добра.

Кључне речи: *систем одбране, цивилна одбрана, елементарне непогоде, ванредне ситуације, безбедност*

Увод

Одвек су чињени напори у погледу организације и предузимања потребних мера ради заштите и спасавања становништва од могућих извора – ризика угрожавања безбедности и здравља. Систем безбедности у Србији дефинисан је, поред осталог, Стратегијом националне безбедности [4] и Стратегијом одбране [5]. Стални ризик и прет-

* Др Бранко Бабић је пуковник у пензији; ангажован као предавач у Високој техничкој школи струковних студија у Новом Саду на студијском програму „Цивилна заштита и спасавање у ванредним ситуацијама“.

њу по безбедност становништва Републике Србије представљају последице елементарних непогода и техничких и технолошких несрећа, као и угрожавање животне средине и здравља грађана услед радиолошке, хемијске и биолошке контаминације [4].

Значајан ризик представљају технолошке несреће у којима ефекти дејства опасних материја могу захватити не само територију Републике Србије већ и суседне државе. Животну средину додатно угрожавају и објекти са високим степеном ризика у земљама региона, као и привредни објекти са технологијом која не задовољава међународне еколошке стандарде [4]. У разматрању могућих последица по становништво полазни критеријум у разматрању ризика је тежина последица по безбедност и здравље и спремност државе да одговори на могуће ризике. За деловање у таквим ситуацијама ангажују се сви субјекти система одбране, а посебно компонента цивилна одбрана која се организује на читавој територији државе. Поред осталих мисија које извршава, цивилна одбрана мора обезбедити заштиту и спасавање становништва, склањање материјалних добара и очување животне средине од могућих изазова, ризика и претњи безбедности, посебно у елементарним непогодама, техничким и технолошким несрећама. Формирање новог система заштите и спасавања почело је почетком 2010. године, а завршава се 2015. године дефинисаном динамиком.

Основни појмови

Ризик (итал. *risico*, франц. *risique*) користи се у различитим значењима, па је првобитно означавао опасност која је лађама претила од хридина и стена, а касније опасност, излагање опасности, смео подвиг, посао или улог који је повезан са опасношћу од пропадања [1]. Дакле, реч је о потенцијалној опасности по људе и материјална добра. Такође, то је вероватноћа настанка људских жртава, повређивања или траума, као и губитака материјалних добара или других вредности. Са аспекта ванредних ситуација, ризик „означава вероватноћу да ће се несрећа појавити у одређеном временском раздобљу, околностима и са одређеним негативним последицама“ [2]. Ризик се дефинише и као вероватноћа за настанак повреде, обољења или оштећења здравља запосленог услед опасности (околност или стање које може угрозити здравље или изазвати повреду запосленог) или опасне појаве – опасног догађаја или процеса који се дешава (или који се може десити) и који изазива опасност по живот, здравље људи и животну средину [3].

Ванредна ситуација је стање када су ризици и претње или последице катастрофа, ванредних догађаја и других опасности по становништво, животну средину и материјална добра таквог обима и интензитета да њихов настанак или последице није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби, због чега је за њихово ублажавање и отклањање неопходно употребити посебне мере, снаге и средства уз појачан режим рада [2].

Катастрофа је елементарна непогода или друга несрећа и догађај који величине, интензитетом и неочекиваномшћу угрожава здравље и животе већег броја људи, материјална добра и животну средину, а чији настанак није могуће спречити или отклонити редовним деловањем субјеката одбране [2].

Ванредни догађај је несрећа изазвана елементарном непогодом и другим несрећама, која може да угрози здравље и животе људи и животну средину, а чије последице је могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби [2].

Елементарна непогода је догађај проузрокован деловањем земљотреса, поплава, бујица, олуја, јаке кише, атмосферских пражњења, града, суше, одроњавања или клизања земљишта, снежних наноса и лавина, екстремних температура ваздуха, нагомилавања леда на водотоцима, епидемија заразних болести и друге природне појаве већих размера које могу да угрозе здравље и живот људи или проузрокују штету већег обима [2].

Техничко-технолошка несрећа – удес је изненадни и неконтролисани догађај или низ догађаја који је измакао контроли приликом управљања одређеним средствима за рад и приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, транспорту, промету, преради, складиштењу и одлагању, као што су пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес у друмском, речном, железничком и авио-саобраћају, удес у рудницима и тунелима, рушење брана, хаварија на постројењима..., а чије последице угрожавају безбедност и животе људи, материјална добра и животну средину [2].

Полазне основе за успостављање система цивилне одбране

Устав Републике Србије [6]¹ у члану 68. и 69. дефинише здравствену и социјалну заштиту својих грађана, као основна права сваког човека. Чланом 68. Устав дефинише да „свако има право на заштиту свог физичког и психичког здравља, да се здравствена заштита остварује из јавних прихода ако се не остварују на други начин, и да Република Србија помаже развој здравствене и физичке културе“. „Грађани и породице којима је неопходна друштвена помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба, имају право на социјалну заштиту, чије се пружање заснива на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства“ (члан 69. Устава).

Надлежност Републике Србије је, у члану 97. Устава, да уређује и обезбеђује „4) одбрану и безбедност Републике Србије и њених грађана и мере за случај ванредног стања...; „9) систем заштите и унапређења животне средине; заштиту и унапређивање биљног и животињског света; производњу, промет и превоз отровних, запаљивих, експлозивних, радиоактивних и других опасних материја“; и „10) заштита културних добара“. Надлежност Народне скупштине (члан 99) јесте да и: „5) одлучује о рату и миру и проглашава ратно и ванредно стање“ и 9) усваја стратегију одбране. Члан 139. дефинише место и улогу Војске Србије, првенствено „брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке...“. Надлежност општине (члан 190) јесте да се преко својих органа: „4) стара о заштити животне средине, заштити од елементарних и других непогода; заштити културних добара од значаја за општину“.

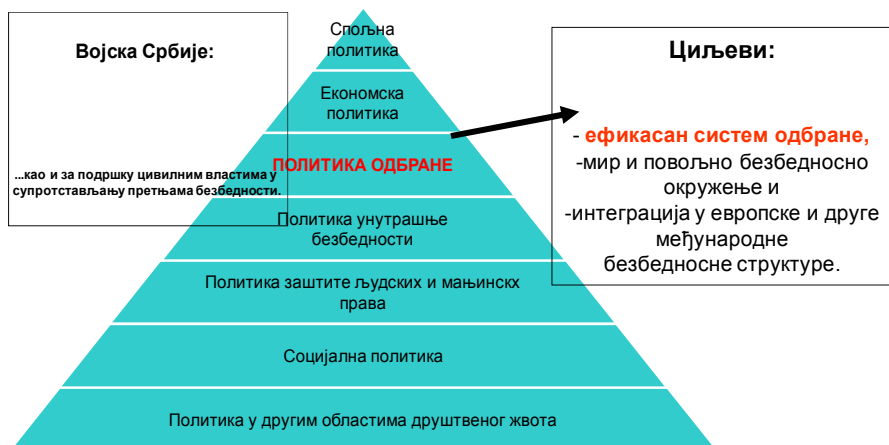
У VIII делу, уставност и законитост, Устав у члану 200. дефинише да Народна скупштина проглашава ванредно стање у условима када јавна опасност угрожава опстанак државе или грађана. Одлука важи најдуже 90 дана са могућношћу да се продужи за још 90 дана. Проглашавајући ванредно стање Народна скупштина може прописати мере којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права које важе најдуже 90 дана, а по истеку овог рока могу се обновити под истим условима.

¹ Устав Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 98/06.

Ратно стање (члан 201) „проглашава Народна скупштина као и мере којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права“.

Стратегија националне безбедности [7]² је најважнији стратешки документ који утврђује основе политике безбедности у заштити националних интереса Р. Србије; даје анализу окружења Р. Србије; идентификује изазове, ризике и претње безбедности; утврђује националне интересе; одређује циљеве, основна начела и елементе политике националне безбедности и дефинише структуру, начела функционисања и одговорности у оквиру система безбедности. Стратегија представља основ за израду стратегијских докумената у свим областима друштвеног живота и функционисања државних органа и институција, ради очувања и заштите безбедности грађана, друштва и државе. Стратегија дефинише 22 (двадесет два) изазова, ризика и претњи по безбедност Републике Србије. Два су ризика директно повезана и утичу на безбедност становништва и материјалних добара: 1) „Последице елементарних непогода и техничких и технолошких несрећа, као и угрожавање животне средине и здравља грађана услед радиолошке, хемијске и биолошке контаминације“, и 2) „Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи и зараза код животиња представљају безбедносни ризик који би у будућности могао бити све израженији“.

Значајан ризик представљају технолошке несреће у којима ефекти дејства опасних материја могу захватити не само територију Републике Србије већ и суседне државе. Животну средину додатно угрожавају и објекти са високим степеном ризика у земљама региона, као и привредни објекти са технологијом која не задовољава међународне еколошке стандарде. Један од основних циљева политике националне безбедности је и *унапређење безбедности грађана, друштва и државе*, док један од основних елемената политике националне безбедности чини политика одбране чији је основни циљ да обезбеди „ефикасан систем одбране“, а Војска Србије, кроз III мисију даје „подршку цивилним властима у супротстављању претњама безбедности“ (слика 1).

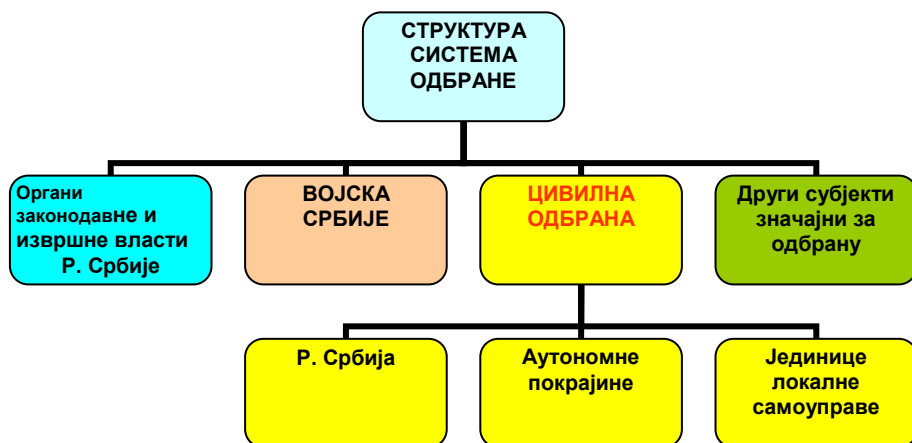
Слика 1 – Елементи политике националне безбедности (извор: аутор)

² Стратегија националне безбедности, *Службени гласник Р. Србије*, број 88/09.

Систем националне безбедности у ширем смислу чине највиши органи законодавне, извршне и судске власти: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије, Савет за националну безбедност, Влада, судови и тужилаштва, док у ужем чине: *систем одбране*, снаге *Министарства унутрашњих послова*, безбедносно-обавештајни систем и привремено формирани органи и координациона тела за поједине кризе. *Систем одбране* представља јединствену, структурно уређену целину снага и субјеката одбране, чији је основни циљ заштита интереса Републике Србије од оружаног угрожавања споља. Војска Србије је основни субјект система одбране. Снаге *Министарства унутрашњих послова* имају основни циљ да заштите националне интересе у домену унутрашње безбедности. Безбедносно-обавештајни систем чине Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција и Војнообавештајна агенција.

Стратегија одбране Републике Србије [8]³ представља основни стратешки документ којим се усмерава ангажовање ресурса одбране. Заснована је на Уставу Републике Србије и Стратегији националне безбедности. Стратегија дефинише 10 (десет) изазова, ризика и претњи по одбрану Р. Србије, од којих се може издвојити један који представља сталну безбедносну претњу по становништво, материјална добра и животну средину: 1) „елементарне непогоде и хемијске, биолошке, нуклеарне, техничке и технолошке несреће“, које не познају границе и могу да угрозе територије суседних држава. Један од три основна циља политике одбране јесте формирање „*ефикасног система одбране*“, док је један од основних задатака „*ефикасно управљање системом одбране*“.

Систем одбране Р. Србије је део система националне безбедности и представља уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране чији је циљ заштита одбрамбених интереса кроз реализацију војне и цивилне одбране. Носилац војне одбране је Војска Србије, а цивилне одбране *државни органи, органи државне управе, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, јавне службе и остали субјекти и снаге система одбране* (слика 2).

Слика 2 – Структура система одбране Републике Србије
(извор: аутор)

³ Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 88/09.

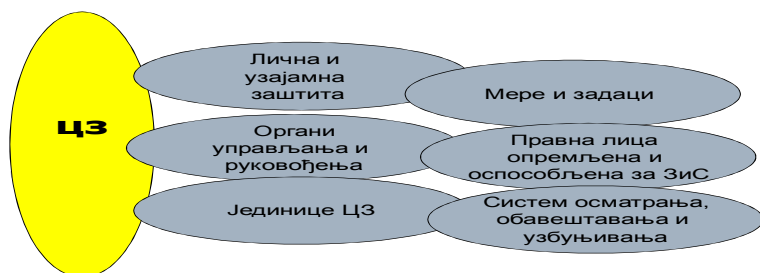
Мисије цивилне одбране су: обезбеђивање претпоставки за функционисање система одбране, *заштита и спасавање* (реализује се кроз осматрање и обавештавање, *заштиту и спасавање људи*, заштиту и склањање материјалних добара и очување животне средине) и учешће у међународним операцијама заштите и спасавања (слика 3). Субјекти система одбране су: грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и Војска Србије. Снаге одбране су људски и материјални потенцијали Р. Србије, односно организоване структуре субјекта система одбране.

Слика 3 – Мисије цивилне одбране
(извор: аутор)

Закон о одбрани Републике Србије [9],⁴ у глави VII, од чланова 77. до 80. регулише цивилну заштиту, која се организује, припрема и спроводи као систем заштите и спасавања: људи, животиња, материјалних и културних добара, од елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа и катастрофа, последица тероризма, ратних и других већих несрећа, а у складу с важећим прописима, начелима и захтевима Женевске конвенције и другим правилима међународног хуманитарног права. Цивилна заштита у ратном и ванредном стању организује се и функционише као део система одбране. Елементи система цивилне заштите приказани су на слици 4.

⁴ Закон о одбрани Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 116/2007; допуне број 88/2009.

Слика 4 – Елементи система цивилне заштите
(извор: аутор)

Закон о ванредним ситуацијама са изменама и допунама Закона [2]⁵ уређује: деловање, проглашавање и управљање у ванредним ситуацијама; систем заштите и спасавања људи, материјалних и културних добара и животне средине од елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа – удеса и катастрофа, последица тероризма, ратних и других већих несрећа; надлежности државних органа, аутономних покрајина, јединица локалне самоуправе и учешће полиције и Војске Србије у заштити и спасавању; права и дужности грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника у вези са ванредним ситуацијама; организација и делатност цивилне заштите на заштити, спасавању и отклањању последица елементарних непогода и других несрећа; финансирање; инспекцијски надзор; међународну сарадња и друга питања од значаја за организовање и функционисање система заштите и спасавања. Закон, уједно, представља основу за доношење Националне стратегије за заштиту и спасавање.

Систем заштите и спасавања је део система националне безбедности и интегрисани облик управљања и организовања субјеката система заштите и спасавања на спровођењу превентивних и оперативних мера и извршавању задатака заштите и спасавања људи и добара од последица елементарних непогода и других несрећа, укључујући и мере опоравка од тих последица. Република Србија обезбеђује изградњу јединственог система заштите и спасавања у складу са законом и другим прописима, као и програмима, плановима и другим документима који се односе на заштиту и спасавање и цивилну заштиту. Основни задаци система заштите и спасавања су: 1) програмирање и планирање мера и активности на заштити и спасавању; 2) заштита, као скуп превентивних мера усмерених на јачање отпорности заједнице, отклањање могућих узрока угрожавања, смањење утицаја елементарних непогода, спречавање других несрећа и у случају да до њих дође, умањење њихових последица; 3) координација при успостављању, изради и реализацији Националне стратегије за заштиту и спасавања; 4) спасавање и пружање помоћи, под чиме се подразумевају оперативне активности које се предузимају у циљу спасавања људи, материјалних добара и животне средине; 5) ублажавање и отклањање непосредних последица елементарних непогода и других несрећа, под чиме се подразумевају мере и активности које се предузимају ради успостављања неопходних услова за живот грађана на пострадалом подручју; 6) организовање, опремање и оспособљавање снага заштите и спасавања; 7) организовање, опремање и оспособљавање државних органа, привредних друшта-

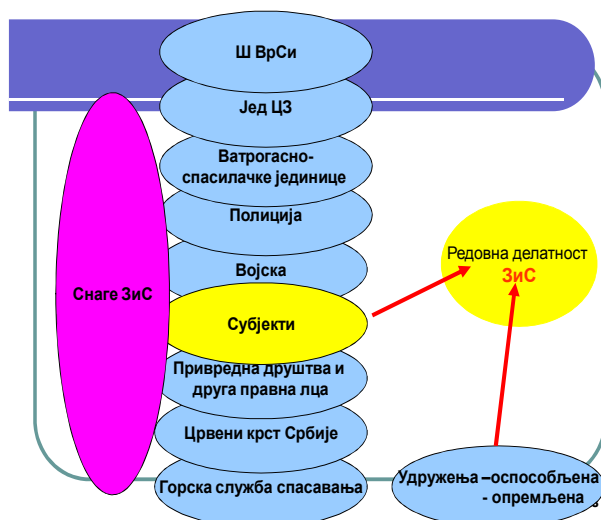
⁵ Закон о ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије*, број 111/2009; Измене и допуне број 92/07.12. 2011.

ва, других правних лица и предузетника за заштиту и спасавање; 8) организовање и оспособљавање грађана за личну, узајамну и колективну заштиту; 9) пружање и тражење помоћи и сарадња са другим земљама и међународним организацијама; 10) управљање, руковођење и координација субјектима и снагама система заштите и спасавања у ванредним ситуацијама и 11) други послови и задаци заштите и спасавања.

Субјекти система заштите и спасавања су: 1) органи државне управе, органи аутономне покрајине и органи јединица локалне самоуправе; 2) привредна друштва, друга правна лица и предузетници и 3) грађани, групе грађана, удружења, професионалне и друге организације.

Превентивне мере заштите и спасавања обухватају успостављање националне стратегије заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, процену ризика и угрожености од елементарних непогода и других несрећа, мере при изградњи на турском подручју или изградњи објекта (броне, складишта, пумпне станице и др.) који могу угрозити животе људи и материјална добра, изградњу одбрамбених насипа, обележавање места и процену ризика од лавина, регулисање водотокова, противградну одбрану, разбијање леда на водотоковима, изградњу потпорних зидова, противпожарне мере, мере којима се спречава експлозија убојних средстава, неконтролисано ослобађање, изливање или растурање штетних или чврстих хемијских, нуклеарних и радиоактивних материјала, откривање и прогнозирање развоја и кретања атмосферских елементарних непогода, организовање система осматрања, обавештавања и узбуђивања, епидемиолошке, ветеринарске и друге мере којима се спречавају природне и техничке несреће или ублажава њихово дејство.

Снаге заштите и спасавања су: штабови за ванредне ситуације, јединице цивилне заштите, ватрогасно-спасилачке јединице, полиција, Војска Србије, субјекти чија је редовна делатност заштита и спасавање, као и привредна друштва и друга правна лица, Црвени крст Србије, Горска служба спасавања Србије и удружења која су оспособљена и опремљена за заштиту и спасавање (слика 5).

Слика 5 – Снаге заштите и спасавања (извор: аутор)

Објекти и средства за заштиту и спасавање обухватају склоништа и друге заштитне објекте, складишта, заштитну и спасилачку опрему и оруђа, опрему за оспособљавање и обуку, превозна средства, телекомуникационе и алармне уређаје и друге материјале који се користе за заштиту и спасавање (слика 6).

Слика 6 – Објекти и средства за заштиту и спасавање
(извор: аутор)

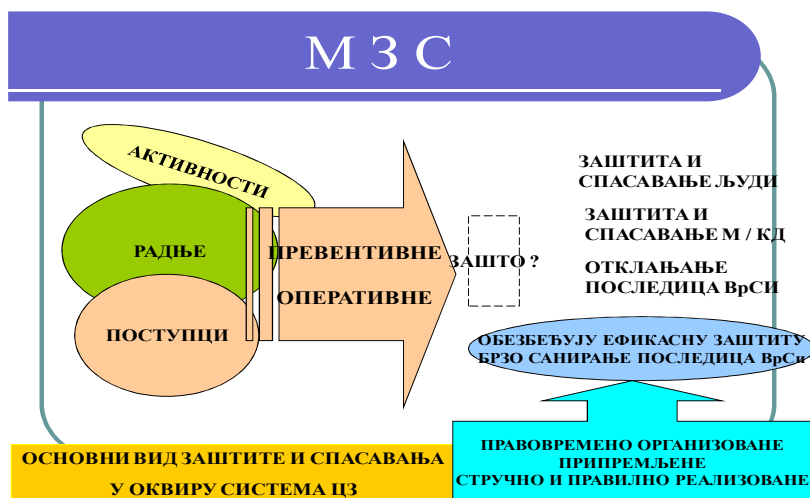
Мере цивилне заштите представљају планске и организоване радње и поступке које припремају и спроводе сви субјекти система заштите и спасавања у Републици Србији, ради заштите и спасавања људи и материјалних добара од опасности и последица елементарних непогода и других несрећа.

Мере заштите у случају непосредне опасности од елементарних непогода и других несрећа, као део мера цивилне заштите, обухватају прикупљање података о наступајућој елементарној непогоди и другој несрећи са проценом њеног дејства и могућих последица, обавештавање и узбуњивање становништва и државних органа, активирање штабова за ванредне ситуације, мобилизацију јединица цивилне заштите и материјалних средстава, распоређивање људства и технике на најугроженија подручја, планирање учешћа полиције, Војске Србије и других снага, посебне мере физичког обезбеђења потенцијално угрожених објеката, регулисање саобраћаја на угроженим подручјима и друге мере.

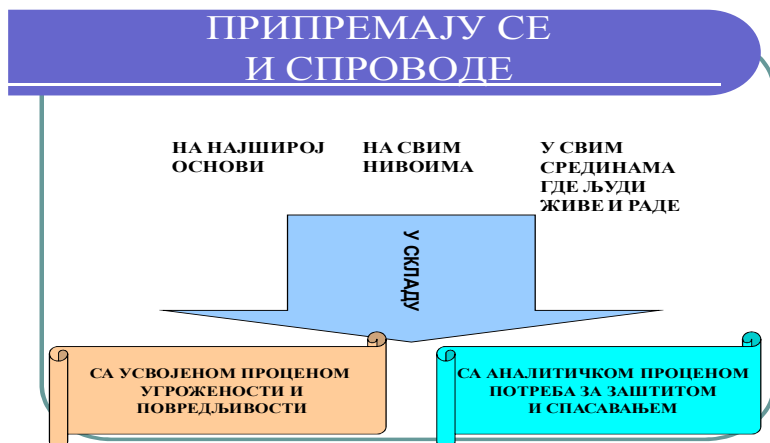
Мере заштите које се предузимају када наступе елементарне непогоде и друге несреће, као део мера цивилне заштите, представљају организовано учешће људства и средстава у заштити и спасавању становништва и материјалних добара, извршавање задатака привредних друштава и других правних лица и појединаца у спасавању угроженог становништва и материјалних добара (евакуација, збрињавање, пружање прве медицинске помоћи и др.) уз процену потребе за тражење помоћи Војске Србије или међународне помоћи и предузимање других мера на спречавању или ублажавању последица елементарних непогода и других несрећа;

Мере ублажавања и отклањања непосредних последица од елементарних непогода и других несрећа, као део мера цивилне заштите, обухватају радње којима се стварају услови за нормалан живот и рад на угроженом подручју, прикупљање података, процену и утврђивање висине настале штете, организовање прикупљања и расподеле помоћи и друге мере којима се ублажавају или отклањају непосредне последице од елементарних непогода и других несрећа.

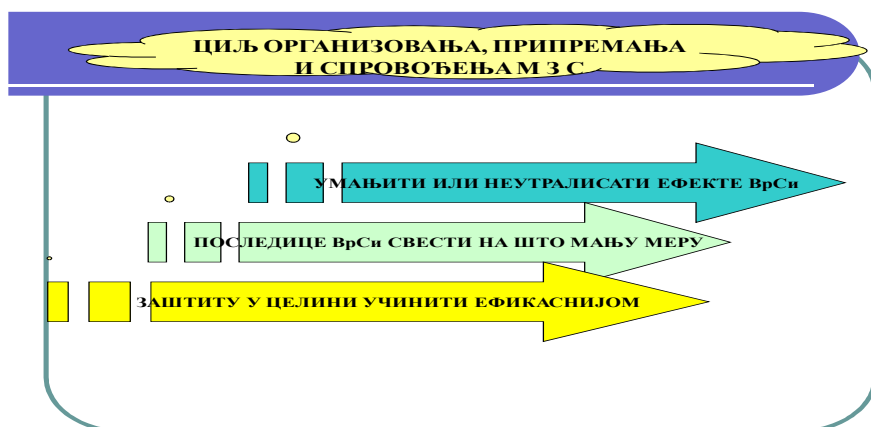
Мере заштите и спасавања обухватају превентивне и оперативне активности, радње и поступке ради заштите и спасавања људи, материјалних и културних добара, отклањања последица ванредних ситуација... (слике 7, 8 и 9).

Слика 7 – Мере заштите и спасавања
(извор: аутор)

Слика 8 – Мере заштите и спасавања – када се припремају и спроводе
(извор: аутор)

Слика 9 – Мере заштите и спасавања – циљ организовања, припремања и спровођења
(извор: аутор)

Закон о заштити од пожара [10]⁶ дефинише систем заштите од пожара као скуп мера и радњи које имају за циљ заштиту од пожара које спроводе законом утврђени субјекти заштите од пожара, тј. државни органи, органи аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе, привредна друштва и друга правна и физичка лица. Посебну новину представља обавеза доношења стратегије заштите од пожара за период од најмање пет година, као и санационог плана за отклањање последица пожара. У мерама заштите од пожара прописују се посебни услови за обављање појединих послова заштите од пожара, као и основна и посебна обука запослених из те области. Министарство унутрашњих послова Републике Србије – Сектор за ванредне ситуације врши категоризацију објеката, делатности и земљишта према угрожености од пожара.

Национална стратегија за заштиту и спасавање [11]⁷ дефинише заштиту живота, здравља и имовине грађана, животне средине и културног наслеђа Р. Србије; дефинише и одређује националне механизме координације и смернице програма за смањење катастрофа узрокованих природним појавама и опасности од несрећа, заштиту, одговор и санацију последица. Стратегијом се обезбеђује испуњење препорука Европске уније за развој система националне заштите: успостављање институционалних, организационих и персоналних услова за спровођење заштите у ванредним ситуацијама; обезбеђење добро обучених кадрова; успостављање и оспособљавање постојећих ватрогасних и спасилачких јединица у свим местима за извршавање нових задатака; развијање способности да се у случају катастрофе одговори на најефикаснији начин, укључујући и отклањање последица катастрофа узрокованих терористичким нападом; обезбеђење материјалне помоћи за подршку реализацији Националне стратегије; оспособљавање ватрогасних и спасилачких јединица Министарства унутрашњих послова, ватрогасних јединица у привредним субјектима и ватрогасних јединица добровољних ватрогасних друштава, јединица

⁶ Закон о заштити од пожара, *Службени гласник Р. Србије*, број 111/2009.

⁷ Национална стратегија за заштиту и спасавање, *Службени гласник РС*, бр. 86/11 од 18. 11. 2011.

цивилне заштите (специјализованих и јединица опште намене); оспособљавање грађана за деловање у ванредним ситуацијама, итд.

Спроведеном анализом, која је обухватала област ванредних ситуација у Републици Србији и приказ стања елементарних непогода и других стања опасности, добијен је документ (анекс) у којем су препознати следећи недостаци постојећег система заштите и спасавања, и то:

1) *институционално-организациони*: непостојање услова за доследну примену прописа; неодговарајућа организација и спровођење превентивних мера; недоступност специјализованих катастарских; непостојање свеобухватних мапа ризика; неравномерна расподела капацитета служби за реаговање на територији Републике Србије; неуспостављен систем 112; непостојање методологије управљања опасним отпадом;

2) *материјално-технички*: незадовољавајући ниво саобраћајне и друге инфраструктуре; застарела и непоуздана опрема, као и средства и возила служби за реаговање у ванредним ситуацијама; неадекватно финансирање одржавања система заштите и спасавања; непостојање специјализованих возила и опреме за реаговање у хемијским удесима у друмском, железничком и речном саобраћају; недовољан број мобилних еко-токсиколошких јединица;

3) *сарадња, координација и расположивост информација*: недовољна координација између субјеката система заштите и спасавања у ванредним ситуацијама; недовољна сарадња између научних и истраживачких институција и директних корисника истраживања; недовољна сарадња са невладиним и приватним сектором; потреба за унапређењем међународне сарадње;

4) *људски ресурси и едукација*: неадекватна стручна квалификованост и технолошка дисциплина расположивих људских ресурса; недостатак специјализованих кадрова; недовољна обученост професионалног кадра; неприпремљеност и низак ниво капацитета локалне самоуправе и неразвијена култура превенције.

Докле се стигло у формирању цивилне одбране – система заштите и спасавања

Устав Србије, као највиши правни акт, даје полазне основе за формирање и успостављање система одбране. У време доношења (2006. године) на снази је био Закон о заштити од елементарних и других већих непогода [12]⁸, који није давао правне основе за функционисање система који је почетком 90-их година девастирани и уништен. Пошто се број природних непогода из године у годину повећавао, постојећи систем је требало успоставити, али на стабилнијим основама. Од 2006. до 2009. године интензивно се радило на припреми новог закона који би био ефикаснији и прилагођен новом систему заштите и спасавања становништва. У октобру 2009. године донете су две значајне стратегије, које су, поред Устава, давале широке могућности организованим снагама система одбране да се формирају и почну деловати у ванредним ситуацијама.

⁸ Закон о заштити од елементарних и других већих непогода, *Службени гласник СРС*, бр. 20/77, 24/85, 27/85, 6/89, 52/89.

После неколико варијанти предложеног Закона о ванредним ситуацијама и цивилној заштити, Скупштина Р. Србије коначно је, 29. 12. 2009. године, донела Закон. Његовим доношењем Р. Србија створила је услове за изградњу јединственог система заштите и спасавања. Створени су сви предуслови да се формира нови систем који би био много ефикаснији од претходног и да се донесу одређена подзаконска акта за примену Закона која ближе дефинишу поједине одредбе из Закона. Било је потребно донети око 15 уредби и одлука (ниво Владе Р. Србије) и око 16 правилника (на нивоу министра унутрашњих послова); израдити процене угроженост и планове заштите и спасавања на локалном, регионалном и републичком нивоу; увести јединствен број за хитне позиве 112 (изградња и развијање службе 112, национални и оперативни центри 112); развијати и унапређивати међународну сарадњу.

Шта је у протекле три године прописано, шта је урађено, колико је спроведено у пракси, колико се друштво припремило за одбрану и колико је обезбеђена квалитетна заштита становништва од ванредних ситуација и других извора угрожавања безбедности?

Одлука о оснивању буџетског фонда за ванредне ситуације [13]⁹ донета је ради обезбеђивања додатних средстава за финансирање припреме, спровођења и развоја програма, пројеката и других активности у области смањивања ризика, управљања и реаговања у ванредним ситуацијама, у складу са посебним прописима. Корисници средстава фонда су: државни органи и организације, органи аутономне покрајине и органи јединица локалне самоуправе; привредна друштва, друга правна лица и предузетници, и грађани, групе грађана, удружења, професионалне и друге организације. У току 2010. године у фонд се слило око 500.000 динара, што је свакако мало да се подмире све потребе Сектора за ванредне ситуације.

Уредба о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације [14]¹⁰ регулише надлежности начелника, заменика и чланове штаба, почев од нивоа Републике Србије, преко окружних, градских и општинских штабова. Процес формирања штабова на локалном нивоу још није завршен.

Уредба о обавезним средствима и опреми за личну и колективну заштиту од елементарних непогода и других несрећа [15]¹¹ утврђује врсту и минимум средстава и опреме за спровођење личне, узајамне и колективне заштите од елементарне непогоде и друге несреће, а које су дужни да набаве и држе државни органи, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, друга правна лица, грађани и власници стамбених зграда, као и рокови за набавку тих средстава. Грађани који су власници стамбених јединица, односно кућа и власници стамбених зграда дужни су да, за потребе личне заштите и спасавања и заштите и спасавања чланова породичног домаћинства, као и имовине, набаве до краја 2012. године и држе у исправном стању прописана средства и опрему, као што су: 1) комплет за пружање прве медицинске помоћи; 2) дезинфекциона средства; 3) приручна средства за деконтаминацију и 4) апарат за гашење почетних по-

⁹ Одлука о оснивању буџетског фонда за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 92/10 од 05. 12. 2010. године.

¹⁰ Уредба о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 98/10 од 24. 12. 2010. године.

¹¹ Уредба о обавезним средствима и опреми за личну и колективну заштиту од елементарних непогода и других несрећа, *Службени гласник РС*, бр. 3/11 од 24. 01. 2011. године.

жара – С-6. Грађани који живе у властитим кућама, поред наведених средстава и опреме, дужни су да набаве и држе у исправном стању и комплет алата који обухвата: лопату, крамп или мотику и испитивач напона (глинерица).

Власници односно корисници објеката у којима ради или се налази већи број људи, као нпр. у високошколским установама, затим државни органи, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва и друга правна лица били су дужни да, до краја 2011. године, за сваки објекат појединачно набаве најмање: 1) комплет за пружање прве медицинске помоћи ако имају мање од 20 запослених; 2) најмање једну приручну апотеку ако имају од 20 до 100 запослених, а на сваких даљих 200 запослених још по једну приручну апотеку; 3) по једна носила на сваких 50 запослених; 4) најмање један комплет средстава за дезинфекцију пословног простора, радне површине, уређаја и возила која се користе у оквиру делатности; 5) по један комплет алата, који обухвата: лопату, крамп, секиру, чекић (мацола), ћускију, тестеру за гвожђе, клешта и испитивач напона.

Уредба о садржају и начину израде плана заштите и спасавања у ванредним ситуацијама¹² уређује садржај и начин израде Плана заштите и спасавања у ванредним ситуацијама на нивоу: 1) Републике Србије (Национални план), носилац израде је Сектор за ванредне ситуације МУП РС; 2) органа државне управе (План); 3) органа аутономних покрајина (План); 4) органа јединица локалне самоуправе (План); 5) привредних друштава и других правних лица (План), а привредна друштва и друга правна лица која производе, складиште и транспортују *опасне материје*, управљају објектима угроженим са аспекта терористичких напада, израђују документ – План заштите од удеса који је саставни део Плана заштите и спасавања. Носиоци израде плана заштите од удеса дужни су били да га донесу до 11. 11. 2011. године; 6) других организација (План).

План заштите и спасавања садржи све неопходне елементе за заштиту и спасавање у ванредним ситуацијама, а нарочито: 1) приправност – спремност за ванредне ситуације; 2) мобилизацију – активирање у случају непосредне опасности или настанка ванредне ситуације; 3) заштиту и спасавање по врстама опасности; 4) мере и задатке цивилне заштите; 5) осматрање, рано упозоравање, обавештавање и узбуњивање; 6) употребу снага заштите и спасавања; 7) ублажавање и отклањање последица и 8) информисање јавности.

План се израђује на основу Процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа којом се идентификују опасности, извори и облици угрожавања, могући ефекти и последице, и сагледавају снаге и средства за одговор на опасности изазване елементарним непогодама и другим несрећама, за заштиту и спасавање живота и здравља људи, животиња, материјалних и културних добара и животне средине. Процену израђују сви субјекти који имају обавезу израде планова заштите и спасавања. Процена, Национални план и План израђују се у складу са Упутством о методологији за израду процене угрожености и планова, као и са важећим стандардима из области заштите лица, имовине и пословања. Наведено упутство је у надлежности министра унутрашњих послова.

Привредна друштва, друга правна лица и организације дужни су да донесу своје процене угрожености у року од шест месеци од дана ступања на снагу уредбе, тј. до 19. 08. 2011. године, а План су дужни да донесу у року од осам месеци од дана

¹² Уредба о садржају и начину израде плана заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, *Службени гласник РС*, бр. 8/11 од 11. 02. 2011. године.

ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 10. 2011. године. Привредна друштва и друга правна лица која *управљају опасним материјама* израђују План заштите од удеса на основу Правилника о начину израде и садржају Плана заштите од удеса који доноси министар унутрашњих послова у року од тридесет дана од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 3. 2011. године.

Јединице локалне самоуправе дужне су да донесу своје процене угрожености у року од осам месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 10. 2011. године, а План су дужне да донесу у року од десет месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 12. 2011. године.

Аутономна покрајина дужна је да донесе своју процену угрожености у року од десет месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 12. 2011. године, а План у року од 12 месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 02. 2012. године.

Процена угрожености Републике Србије донеће се у року од 12 месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 02. 2012. године, а Национални план у року од 15 месеци од дана ступања на снагу ове уредбе, тј. до 19. 05. 2012. године.

Уредба о спровођењу евакуације [17]¹³ дефинише да се евакуација организује и спроводи ради заштите и спасавања људи, животиња, материјалних и културних добара, државних органа, привредних друштава и других правних лица од елементарних непогода и других несрећа. Планирање евакуације врши се на основу процене угрожености. Планом евакуације утврђују се и разрађују: процедуре спровођења мера и задатака евакуације; неопходна материјално-техничка и финансијска средства; задаци, начин деловања и одговорност свих учесника у спровођењу евакуације. Евакуација се спроводи на основу наређења надлежног штаба за ванредне ситуације која се преноси преко националног и оперативних центара 112 и општинских штабова за ванредне ситуације.

Одлука о образовању Републичког штаба за ванредне ситуације [18]¹⁴ дефинише састав штаба: 1) команданта, министра унутрашњих послова; 2) начелника, начелника Сектора за ванредне ситуације и 23 члана из надлежних министарстава, јавних предузећа, Војске Србије, Црвеног крста Србије, Горске службе спасавања, Републичког хидрометеоролошког завода, Републичког сеизмолошког завода, Радио телевизије Србије, Агенције за заштиту од јонизујућих зрачења и нуклеарну сигурност...

Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица [19]¹⁵ именује привредна друштва и друга правна лица, овлашћена и оспособљена за спровођење мера заштите и спасавања у Републици Србији, на нивоу управних округа и Републике Србије. Одређена су 354 субјекта, од којих је 189 овлашћено, а 166 оспособљено за деловање у ванредним ситуацијама из области: здравства, школства, саобраћаја, грађевинарства, трговине..., али они нису стављени у систем заштите и спасавања, нити су урађени прописани планови заштите и спасавања.

Одлука о образовању покрајинског штаба за ванредне ситуације [20]¹⁶ регулише састав и начин рада штаба на покрајинском нивоу.

¹³ Уредба о спровођењу евакуације, *Службени гласник РС*, бр. 22/11 од 31. 03. 2011. године

¹⁴ Одлука о образовању Републичког штаба за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 32/11 од 13. 05. 2011. године.

¹⁵ Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица, *Службени гласник РС*, бр. 36/11 од 27. 05. 2011. године.

¹⁶ Одлука о образовању покрајинског штаба за ванредне ситуације, *Службени лист АПВ*, бр. 11/11 од 01. 07. 2011 године.

Министар унутрашњих послова је прописао *Правилник о организацији и начину употребе специјализованих јединица ЦЗ* [21]¹⁷ и формацију – људску и материјалну. Специјализоване јединице могу се организовати као основне, као мешовите или као здружени састави. Основне специјализоване јединице организују се за извршавање сложених задатака цивилне заштите, односно за заштиту и спасавање у специфичним областима, мешовите специјализоване јединице организују се као привремени састави од припадника различитих основних специјализованих јединица, док се здружени састави организују од две или више мешовитих специјализованих јединица – за обављање обимних и сложених задатака цивилне заштите. Унутрашњу организацију специјализованих јединица могу да чине чете, водови, одељења, тимови и екипе. Специјализоване јединице се образују за територију Републике Србије, односно за подручја управних округа. Могу се образовати и специјализоване јединице за привредна друштва и друга правна лица која, у складу са Проценом угрожености Републике Србије, представљају потенцијални извор угрожавања шире територије. Актом којим се образују специјализоване јединице утврђују се: врста, број и величина јединице; подручје на којем ће се употребљавати; мобилизација – активирање; мобилизацијско место и збориште; начин попуне људством и материјално-техничким средствима; обучавање и оспособљавање; финансирање; обавезе надлежне службе и њених подручних организационих јединица.

Правилником су образоване следеће јединице: 1) јединице за заштиту од пожара; 2) јединице за спасавање на води и под водом; 3) јединице за спасавање на неприступачним теренима; 4) јединице за пружање прве помоћи; 5) јединице за откривање и уништавање НУС; 6) јединице за РХБ заштиту; 7) јединице за спасавање из рушевина; 8) јединице за осматрање; 9) јединице за узбуњивање; 10) јединице за телекомуникације; 11) јединице за збрињавање.

Акти о образовању специјализованих јединица донеће се у року од три месеца од дана ступања на снагу овог правилника, тј. до 23. 07. 2011. године, а акти о образовању специјализованих јединица у року од три месеца од дана достављања извода из Процене угрожености Републике Србије, тј. до 19. 05. 2012. године.

Да би се систем цивилне одбране, тј. систем заштите и спасавања у потпуности формирао, било би потребно донети и следећа документа: 1) уредбу о висини и начину остваривања права на једнократну новчану помоћ; 2) уредбу о начину давања и коришћења материјалних добара за потребе заштите и спасавања и начину остваривања права на накнаду за коришћење материјалних добара; 3) уредбу о начину утврђивања висине штете, врсти, висини и начину пружања и коришћења помоћи јединицама локалне самоуправе за отклањање штета изазваних елементарним непогодама и другим несрећама; 4) уредбу о служби у активnoj резерви у цивилној заштити; 5) уредбу о организацији и функционисању система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања; 6) уредбу о заштити од неексплодираних убојних средстава; 7) уредбу о критеријумима и начину утврђивања здравствене способности грађана за учешће у органима и јединицама цивилне заштите.

¹⁷ Правилник о организацији и начину употребе специјализованих јединица ЦЗ, *Службени гласник РС*, бр. 26/11 од 15. 04. 2011. године

Закључак

Штабови за ванредне ситуације први пут су ангажовани 6. фебруара 2012. када је проглашено ванредна ситуација због ниских температура и велике количине снега.

Влада Србије је 5. фебруара 2012. донела одлуку о проглашењу ванредне ситуације на територији Републике Србије због тога што су обимне и интензивне падавине угрозиле нормално функционисање живота у земљи и што последице невремена није било могуће отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби. Одлука је ступила на снагу одмах. Републички штаб за ванредне ситуације координирао је и руководио свим пословима заштите и спасавања у току ванредне ситуације. Према процени Републичког штаба, 70.000 људи у Србији било је завејано и одсечено од цивилизације, девет особа је до тада страдало, а више од 5.000 локалних и некатегорисаних путева није очишћено. У 38 општина проглашена је ванредна ситуација. Мере које је Штаб одмах предузео односе се на мобилизацију и ангажовање додатне механизације и људства за механизацију (по пет машина) општинским и окружним штабовима за чије ангажовање је обезбеђена потребна количина горива и мазива. У спасавање завејаног становништва било је укључено 1.500 ватрогасаца, 1.200 запослених у локалним службама, 300 људи из здравствених институција, као и војска и полиција. „Циљ је био да се помогне грађанима, није то посао само ватрогасаца и спасилаца већ целе државе“, изјавио је министар полиције Ивица Дачић, подсетивши да је снежно невреме у Србији до 5. фебруара однело девет живота, док је спасено око 160 људи. Наредбе републичког Штаба су обавезујуће и подразумевају стална заседања општинских, окружних и покрајинских штабова, контакт и сталне размене информација. Најугроженије су биле општине које су више од 20 дана под снегом, а међу њима Сјеница, Сурдулица, Црна Трава и Ивањица.

Електроенергетска ситуација у Србији била је стабилна, мада је потрошња струје са 154 милиона киловат сати скочила (5 дана касније) до рекордних 162,5 милиона киловат сати, па је Влада Р. Србије предузела мере рестрикције и искључивање појединих потрошача који нису били од виталног интереса за систем (9. фебруара), како не би дошло до већих оптерећења и кварова. Министар полиције је изјавио да се држава спрема и за евентуалне поплаве које би могле настати отапањем снега.

Ситуација у погледу снабдевања тржишта Србије основним животним намирницама била је под контролом, а Влада Србије и све надлежне институције чиниле су све да би се људима омогућио нормалан живот у тешким условима изазваним снежним невременом.

Железнички саобраћај на целој територији Србије функционисао је без проблема до 9. фебруара, када су поједини правци затворени због проблема са вучним средствима (дизелкама).

Министарство рада и социјалне политике Србије наложило је свим установама социјалне заштите хитно спровођење мера заштите најугроженијих категорија становништва, у складу са одлуком Владе Србије. Свим центрима за социјални рад на територији Србије наложено је да у сарадњи са службама локалних самоуправа, организацијом Црвеног крста Србије, здравственим установама и полицијом појачају рад на терену и обилазе старачка домаћинства и породице са непокретним и инвалидним члановима, како би им обезбедили помоћ у набавци хране, лекова и огрева. Свим геронтолошким центрима и домовима за смештај старих наложено је

да све слободне капацитете ставе у функцију хитног збрињавања грађана којима је због угрожености живота у условима ниских температура неопходан привремени смештај. Републичком информативном центру за старе наложено је да посебну линију с бројем телефона 0800 115 116, на који се грађани бесплатно могу обратити са захтевом за помоћ социјалних служби, ставе у функцију ургентне помоћи лицима која на други начин не могу добити помоћ у условима ванредне ситуације.

Управа за безбедност и здравље на раду при Министарству рада и социјалне политике наложила је да су послодавци, због ниских температура и снежних падавина, у обавези да спроведу организацију рада тако да се избегне обављање послова на отвореном како не би дошло до нарушавања здравља запослених. Позитивним прописима Србија нема дефинисану минималну спољну температуру, као и земље ЕУ, при којој би се морао обуставити рад запослених који су изложени штетном утицају те температуре. Рад при ниским температурама подразумева прилагођавање режима рада и организацију рада, у току радног времена, прерасподелу радног времена, паузе за одмор, обезбеђивање просторија за загревање, заклона, као и довољне количине топлих напитака. У складу са прописима о безбедности и здрављу на раду, послодавци су дужни да предузму све превентивне мере, а нарочито организационе и техничке, са посебном обавезом да запосленима дају одговарајућа средства и опрему за личну заштиту на раду. Запослени у складу са наведеним прописима могу и да одбију да раде ако им због необезбеђених и неодговарајућих средстава и опреме за личну заштиту на раду прети непосредна опасност по здравље.

Припадници Војске Србије од првог дана били су на терену ради отклањања последица узрокованих временским непогодама, а Штабу за ванредне ситуације стављено је на располагање 14.000 припадника војске и 50 инжењеријских машина. У условима ванредне ситуације Војска Србије чинила је све што је било у њеној моћи на рашчишћавању снежних наноса који су грађанима отежавали нормалан живот, посебно у најугроженијим општинама. Кадети Војне академије били су ангажовани на чишћењу снега око породилишта, болница...

Због веома ниских температура биле су предузете и мере да се реши проблем леда на Ибру код Краљева и Дунаву, посебно од Голупца до Кладова, где су формирани ледени чепови. Ситуација на рекама била је алармантна због леда какав се не памти од средине осамдесетих година прошлог века (на Сави, Нишави, Великој Морави...). Стручњаци Војске Србије биће ангажовани на разбијању леда. Што се тиче Дунава, у комуникацији са водопривредним предузећем и Министарством за инфраструктуру, Сектор за ванредне ситуације дефинисао је капацитете када је реч о ледоломцима, тако да је већ 9. фебруара најављено ангажовање ледоломаца из Мађарске. Лед на рекама је потенцијално велики проблем с којим би цела Србија могла да се суочи, нарочито у случају стварања тзв. чепова који би спречили проток воде и тиме довели до поплава. Такође, реална је опасност да лед оштети и турбине на хидроцентралама.

На основу извршене анализе енергетске ситуације у земљи и чињенице да изузетно ниске температуре озбиљно угрожавају енергетски систем и снабдевање енергијом и енергентима, Влада Р. Србије је 9. фебруара препоручила ванредне мере ради уштеде струје.

Обављено је више акција евакуације и спасавања становништва (око 187 људи) са завејаних подручја, а успешно су окончане и акције спасавања становништва у

хитним медицинским случајевима (породиље, напади слепог црева...). На основу извршених анализа настала је реална слика припремљености целокупног друштва и свих субјеката заштите и спасавања за реаговање и деловање у ванредним ситуацијама, као и закључци о томе које мере треба предузети ради њиховог побољшања.

Литература

1. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1961.
2. Закон о ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије* број 111 од 29. 12. 2009., Измене и допуне *Службени гласник Р. Србије*, број 92/07. 12. 2011.
3. Закон о безбедности и здрављу на раду, *Службени гласник Р. Србије*, број 101/2005 од 21. 11. 2005.
4. Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 88 од 28. 10. 2009.
5. Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 88 од 28. 10. 2009.
6. Устав Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 98/06,
7. Стратегија националне безбедности, *Службени гласник Р. Србије*, број 88/09,
8. Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 88/09,
9. Закон о одбрани Републике Србије, *Службени гласник Р. Србије*, број 116/2007; допуне број 88/2009,
10. Закон о заштити од пожара, *Службени гласник Р. Србије*, број 111/2009,
11. Национална стратегија за заштиту и спасавање, *Службени гласник РС*, бр. 86/11 од 18. 11. 2011.
12. Закон о заштити од елементарних и других већих непогода, *Службени гласник РС*, бр. 20/77, 24/85, 27/85, 6/89, 52/89,
13. Одлука о оснивању буџетског фонда за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 92/10 од 05. 12. 2010.
14. Уредба о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 98/10 од 24. 12. 2010.
15. Уредба о обавезним средствима и опреми за личну и колективну заштиту од елементарних непогода и других несрећа, *Службени гласник РС*, бр. 3/11 од 24. 01. 2011.
16. Уредба о садржају и начину израде плана заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, *Службени гласник РС*, бр. 8/11 од 11. 02. 2011.
17. Уредба о спровођењу евакуације, *Службени гласник РС*, бр. 22/11 од 31. 03. 2011.
18. Одлука о образовању Републичког штаба за ванредне ситуације, *Службени гласник РС*, бр. 32/11 од 13. 05. 2011.
19. Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица, *Службени гласник РС*, бр. 36/11 од 27. 05. 2011. [20] Одлука о образовању покрајинског штаба за ванредне ситуације, *Службени лист АПВ*, бр. 11/11 од 01. 07. 2011. [21] Правилник о организацији и начину употребе специјализованих јединица ЦЗ, *Службени гласник РС*, бр. 26/11 од 15. 04. 2011.

ПОТРЕБНА ЗНАЊА ОФИЦИРА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ ДРУШТВЕНО- -ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА ЗА УЧЕШЋЕ У МЕЂУНАРОДНИМ МИСИЈАМА¹

Илија Кајтез², Драган Гостовић³ и Борислав Д. Гроздић⁴,
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Готово да нема спорења да живимо у ери глобализације, која води стварању „светског друштва“. Реч је о објективном планетарном процесу све гушће мреже повезаности и узајамности појединачних друштава и стварању јединственог „светског система“, који израста (1) на таласима техничко-технолошке револуције и стварања глобалне економије; (2) на крилима културно-информатичке револуције (космополитске културе...) и (3) на мрежи наднационалних регионалних и светских институција (Савет безбедности ОУН, ММФ, Међународна банка за обнову и развој, Светска трговинска организација, Г-8, Европска унија), као значајним облицима глобалног управљања. Глобализација обухвата скоро сва подручја индивидуалне, колективне и опште људске егзистенције. Она није везана само за политику, већ и за науку, економију, технологију, културу, одбрану, религију, забаву, медије. „Реч је о појави која утиче на наш свакодневни живот, доводећи до редеофинисања личних и интимних аспеката живота и изграђивања нових одредница личног и друштвеног идентитета“.⁵ Савремено светско друштво је у све тешњој подели судбине, успеха, узлета али и ризика, сукоба и планетарних претњи.

Војска Србије има своје јасно регулисане мисије, задатке, дужности и друштвене обавезе. Према закону „Војска Србије је организована оружана снага која брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе“.⁶ Уједно, она је основни субјект система одбране. *Стратегија одбране Републике Србије* разрађује мисије и задатке Војске Србије и утврђује да су њене ми-

¹ Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта Катедре друштвених наука Војне академије: „Садржаји друштвено-хуманистичких наука у школовању официра Војске Србије потребни за учешће у међународним мисијама“. Руководилац пројекта је проф. др Илија Кајтез.

² Пуковник, ванр. проф. др Илија Кајтез је наставник *Социологије*.

³ Ванр. проф. др Драган Гостовић, пуковник у пензији, наставник је *Политичког система*.

⁴ Пуковник, ванр. проф. др Борислав Д. Гроздић је наставник *Војне етике*.

⁵ Види: Ентони Гиденс (Anthony Giddens): *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001, стр. 55.

⁶ *Закон о Војсци Србије*, Службени гласник РС, бр. 116/07, члан 2.

сије, поред одбране земље, учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету и подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности.

За овај рад посебан значај има мисија Војске која се односи на јачање мира у региону и свету, а реализује се учешћем у мултинационалним операцијама под окриљем Уједињених нација и Европске уније. Учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама, у складу са законом, атрибут је одговорности наше земље за мир у свету. То је и наш допринос развоју стабилног безбедносног окружења, као предуслов за развој и просперитет и државе и система одбране. За учешће у мултинационалним операцијама декларисаће се посебне снаге Војске и система одбране, које ће се оспособљавати у земљи и иностранству.

Како функција безбедности све више укључује цивилне структуре и измешта се од националне ка интернационалној перспективи, заједнички ангажман представника различитих институција и земаља представља погодан оквир за интензиван интеркултурални контакт. За разлику од кооперативности коју интеркултурални контакт подразумева у борби против међународног организованог криминала и тероризма, у суочавању са асиметричним претњама, мултинационалним операцијама подршке миру, заједничкој обуци и вежбама, изградњи капацитета и процедура, помоћи у елементарним непогодама и несрећама, сарадњи у оквиру евро-атлантских и ширих оквира колективне одбране, интеркултурални контакт, међутим, постоји и у антагонистичком односу према противнику или непријатељу.

У овом раду постављају се многа питања и трага се за најбољим одговорима како Војна академија и систем војног образовања треба да на најефикаснији начин припреме наше припаднике Војске за мисију очувања мира у региону и свету. *Бела књига одбране Републике Србије* о систему војног образовања говори следеће: „Систем војног образовања Републике Србије успешно обезбеђује пројектоване потребе система одбране Републике Србије за кадром одговарајућег профила. То је ефикасан и рационалан систем усклађен са стандардима и принципима образовања професионалних војних лица земаља учесница програма Партнерство за мир и захтевима заједничке европске зоне високог образовања односно стандардима и принципима Болоњске декларације.“

У складу са насловом, у раду се ближе говори о потребним знањима из области социологије, економије, политичког система, страних језика, војне историје, права одбране, војне етике, реторике, војне психологије и војне андрагогије која су потребна да би наши војници на најбољи могући начин представили и Војску Србије и Републику Србију у међународним мировним и хуманитарним мисијама у сарадњи са осталим оружаним снагама других држава, а под мандатом Уједињених нација и Европске уније.

Свесни смо да време које је пред нама тражи од свих нас смислену акцију, много рада, прегалаштва и одлучне кораке. Нови начин сагледавања савременог света захтева позитивна законска, животна и организациона решења, али пре свега промену наслеђене свести, јер се свет убрзано и назауостављиво мења. Друштвено-хуманистичке науке својим знањем могу много да допринесу тој великој мисији Војске Србије и наше државе да се на један стваралачки начин укључи у глобализацију света који нема милости и обзира за она друштва, народ и војску које не нађу своје примерено место у сложеној заједници света, где влада разумевање, толеранција и сарадња, али и искључиви интереси, жеље и тежње великих држава света и регионалних центара моћи.

Друштвено-хуманистичке науке нису ником у војном школству и војној обуци ни противник нити такмац, него напротив – лојалан партнер у снажном, функционалном и професионалном изграђивању радног, моралног и светлог лика наших официра у свим потребним знањима и неопходним вештинама да се увек спремни и способни суоче са великим изазовима садашњег света. Знање помаже свима нама, а одсуство знања помаже само нашим противницима.

Кључне речи: *Војска Србије, мисије и задаци, мултинационалне операције, интеркултурални контакт, културни идентитет, војна академија, друштвено-хуманистичке науке*

Увод

Данашњи свет се неповратно и незаустављиво креће друштвеним процесима глобализације⁷ и све веће међузависности у добру и злу, миру и рату, као и економији, праву, екологији, политици, култури, науци и безбедности. Идеја трајног повезивања света⁸ није нова. Очигледно је да су идеје глобализације давно посејане у људском роду у идеји, утопији, вољи за моћи и вечном трагању човека за срећом, али и да су се потребне, нужне и довољне претпоставке за њен планетарни замах створиле после укидања биполарности света и пада Берлинског зида. Планета Земља постала је место за блиску сарадњу између народа, читавих региона и континената, али и име за врло опасне ратне сукобе. Наше доба глобализације⁹, брзих и неповратних промена и светских прожимања поставља пред све заједнице света, а посебно пред неразвијена друштва, једно судбинско питање које не трпи одлагање и избегавање: Како се планетарној сили глобализације најуспешније прилагодити? Стваралачки ићи у сусрет нужним променама света или фаталистички се препустити силама светске моћи да мале и слабе воде од

⁷ Глобализација потиче од лат. речи *globus*, што значи Земља, земаљска кугла, округло или лоптасто небеско тело у свемиру. Глобализација обухвата све друштвене процесе и односе који имају планетарни карактер.

⁸ Колико су друштвени феномени сложени, загонетни и тајанствени поткрепљује размишљање француског филозофа и физичара Паскала: „Ми немамо довољно знања да бар колико толико схватимо живот човечијег тела... телу треба места, времена, кретања, топлоте, светлости, хране, воде, ваздуха и много другог. А у природи је све у тако тесној вези међу собом да се не може знати једно а да се не изучи друго. Не могу да се познају делови а да се не изучи и целина. Живот свога тела ми ћемо разумети само онда кад научимо све оно што њему треба; а да то постигнемо неопходно је да изучимо целу васиону. Али, васиона је бесконачна, и њено познавање је недостижно човеку. Према томе, ми не можемо потпуно да разјаснимо ни живот свог тела“!

⁹ Суштинске димензије глобализације су: економска сфера (интернационализација капитала...); политичка димензија (криза међународно-правног суверенитета држава...); еколошка димензија (светска опасност... која доводи у питање опстанак планете...); друштвено-институционална димензија (замена аутархичне аграрне цивилизације... отвореним грађанским друштвом); инфраструктурна димензија (...повезивање све већег броја појединачних друштава, капитала, робе, услуга, радне снаге и информација на велике дистанце); идеолошко-културна димензија (идеологија у виду моћне планетарне индустрије свести којој припадају масовни медији, велики део... образовања, науке и уметности) и војна и геостратешка димензија (смена биполарне структуре униполарном структуром моћи...). Види шире: Јовица Тркуља: *Глобализација као подчињавање или шанса, у: Време глобализације* (зборник), Милош Кнежевић (прир.), Дом културе „Студентски град“, Београд, 2003, стр. 14.

једне до друге обале смисла. Савремени свет је постао место узбудљивог и опасног живљења, многоструких изазова, нада и страдања, брзих и радикалних промена, ужасних опасности и нуклеарних претњи. Глобализацију неки критикују, јер собом носи страх, несигурност и нестабилност, што је Урлих Бек (1992) назвао „друштво ризика“¹⁰ које обележава индивидуализам и слабљење традиције у којем неизвесност излази изван задатих оквира предвидљивости друштвених промена. Међузависност и прожимање света може бити плодносно, али и извор конфликта: „На пренасељеном социјалном и културном простору... могућа је и експлозија виолентних културних сукоба...“¹¹ Шта у нашем свету планетарних изазова, космичких узлета, пробуђених нада и затирућих опасности да ради човек, држава, заједница и људски род? Наше време је постало доба владавине необуздане, разорне, ужасне моћи. Морамо бити свесни да, били против глобализације или њене апологете, тај планетарни процес води људски род до брзих, дубоких, корених и неповратних: економских, културних, политичких, техничко-технолошких, војних и безбедносних промена у савременом свету. Уколико свет жели да живи у миру, нада се мора полагати у владавину права, слободно тржиште људи, идеја и капитала, примену закона мира и позитивна, хумана решења која ће на систематичан и рационалан начин лопити отпор милитантних елита и доводити их на периферију друштва.

Упркос ужасним изазовима и претњама по мир у свету постоји једна дубока и животворна логика опстанка људског рода која каже да, ако свет жели да траје упркос свим војним, политичким, демографским, еколошким ризицима и нуклеарним претњама, човечанство мора да сарађује и мирољубиво егзистира без обзира на све антагонизме, неповерења, мржњу, различите интересе, личну сујету и војна надметања великих сила. Глобализација света значи да није могуће изоловано постићи безбедност једне државе, колико год она била територијално велика, популацијом богата, економски развијена, војно-технички моћна, јер ризици света све више постају заједнички, а лична безбедност је све мање дељива географски и садржински, те је неопходно удружено и сложено отклањање безбедносних изазова, ризика и претњи. Земље које истински брину за сопствену безбедност морају бити спремне да учествују у заједничкој дипломатији, економији и развоју, а ако је потребно и војној акцији да би заштитиле своје основне интересе и вредности. Арнолд Волферс безбедност дефинише као слободу примене одређених вредности, самим тим као „одсуство претње стеченим вредностима“.¹² Глобализација је усуд савременог света, нада планете и сила на коју сви који се озбиљно баве друштвом и историјом морају рачунати као са моћи првог реда и судбином садашњих и поготово будућих генерација.

У врло уској и чврстој узајамној вези са планетарним процесима глобализације одвијају се и радикалне и револуционарне промене у оквиру свих оружаних снага света које су повезане са променом поимања места, улоге и значаја рата, мира и проблема безбедности. Армија¹³ је, без обзира на њено име, величину, одежду,

¹⁰ Beck, U.: *World Risk Society*, Cambridge, Polity Press, 1999.

¹¹ Commission on Global Governance, *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

¹² A. Wolfers: *National security as an Ambiguous Symbol*, Political Science Quarterly, Vol.67, No.4, Dec. 1952, p. 485.

¹³ „Термин армија обично се користи у три различита значења: ...да означи тоталитет оружаних снага једне државе... да одвоји копнене снаге од морнарице и ваздухопловства... да дефинише једну оперативну војну јединицу, састављену од више дивизија и корпуса, а које обухвата разне видове оружаних

оружје, славе и законе, од памтивека била и остала за сваку државу и људску заједницу, врло значајан друштвени слој и посебан државни део који чини чврст ослонац и подршку за успешно функционисање система одбране и механизма политичке власти. Она је гарант безбедности и потребна офанзивна снага за заштиту националних интереса. Опште је познато да војска (армија) располаже највећом физичком силом у заједници, и зато је она одувек и у свим политичким системима, државним и правним устројствима као и свим идеологијама, предмет посебне пажње, бриге и контроле највише државне власти. Као задатак првог реда владар увек брине да му војна сила буде одана, послушна и спремна да беспоговорно извршава сва његова наређења. Државна власт без подршке институција физичке силе, уз наравно већу или мању подршку народа кога представља, нема смисла нити наде за дуго, успешно и стабилно трајање. Из тога произилази да држава на разне осмишљене начине и кроз многе социјалне, правне, етичке и економске мере и радње настоји да све битне друштвене односе у војсци,¹⁴ њене задатке, мисије, школовање, обуку, наоружање и људски састав (посебно командни) што потпуније и квалитетније развија, усавршава, прилагођава, контролише, усмерава, предвиђа и идејно води у жељеном државном, политичком и стратешки одређеном правцу. Војска Србије, у том смислу, није у свету никакав изузетак. У позитивним правним прописима истиче се потреба да Војска Србије буде под цивилном и демократском контролом власти у Србији¹⁵, а *Бела књига одбране Републике Србије* такав захтев изричито наводи: „Начело демократске и цивилне контроле војске постављено је као уставни принцип према којем је Војска Србије под демократском и цивилном контролом, а Народна скупштина¹⁶ врши надзор рада служби безбедности. Демократска и цивилна контрола Војске Србије¹⁷ нарочито обухвата контролу употребе и развоја Војске Србије, интерну и екстерну контролу трошкова за војне потребе,

снага... У најопштијем смислу, армије држава дела се на: а) професионалне, б) најамничке и ц) редовне, зависно од доминантног начина регрутовања војног персонала...” *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 57.

¹⁴ „Без обзира на трансформације у доминантном типу војних организација, армија је још увек друштвена организација специфичног типа. ...карактеристике војне организације произилазе из суштине војничког позива, који захтева способност успешног супротстављања противнику у борби. Сходно томе, армије развијају тип командовања којим се доводе у опасност (или чак жртвују) животи војника. Војни командни систем комбинује начела хијерархијског устројства, неприкосновене послушности и одговорности за начин извршавања заповести. У скорашње време, под утицајем ратних злочина почињених у Другом светском рату, начело неприкосновене послушности војним наредбама се дефинише као дужност испуњавања свих команди осим оних које су флагрантно злочиначке. Војни систем командовања, такође, изискује постојање старешинског састава специфичних одлика...” *Енциклопедија политичке културе*, стр. 58–59.

¹⁵ Демократску и цивилну контролу Војске Србије врше: Народна скупштина, председник Републике Србије, извршна власт, заштитник грађана и други државни органи, у складу са својим надлежностима, грађани и јавност.

¹⁶ *Стратегија одбране Републике Србије*, „Војска Србије брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава и друге мисије и задатке у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. Мисије и задатке Војске Србије дефинише Народна скупштина Републике Србије у складу са Уставом и на основу неотуђивог права Републике Србије на индивидуалну и колективну одбрану, сагласно члану 51. Повеље УН и основним принципима међународног права који регулишу употребу силе”.

¹⁷ „Данас, све велике армије поштују потребу демократизације унутрашњих друштвених односа у војсци, не одбацујући ипак неопходност војне хијерархије и послушности. Стога, ова јединствена хијерархијска друштвена структура јесте и даље основна социјална одлика војске.” *Енциклопедија политичке културе*, стр. 59.

праћење стања и обавештавање јавности о стању припрема Војске Србије, обезбеђење слободног приступа информацијама од јавног значаја и утврђивање одговорности за вршење војних дужности у складу са законом“. Када је реч о цивилно-војним односима, треба знати да: „Политичка култура једне нације одређује како ставове војске тако и ставове народа према војсци. Она исто тако објашњава зашто су неки цивилни политички системи јаки и делотворни, док се други показују као слаби, неуспешни или склони револту“.¹⁸ Потребно је нагласити да је демократска и цивилна контрола оружане силе јако важна зато што професионализација војске носи и неке нове изазове и ризике, поготово за оне земље које немају значајнију традицију демократских институција или облика политичке владавине.¹⁹ Рад, права, овлашћења, задаци и дужности припадника војске су строго, јасно и прецизно регулисани законима и другим правним актима који на недвосмислен начин уређују све важне аспекте живота и рада у оружаним снагама.

Начин живота и рада, права и дужности припадника, као и мисије и задаци Војске Србије регулисани су следећим најзначајнијим законима, подзаконским актима или стратешким документима: *Закон о Војсци Србије, Закон о одбрани, Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, Стратегија одбране Републике Србије, Бела књига одбране Републике Србије, Стратегија националне безбедности Републике Србије, Закон о цивилној служби, Закон о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији, Закон о војној, радној и материјалној обавези*. Војска Србије је професионална војска и представља укупност оружаних снага наше државе.²⁰

¹⁸ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 60.

¹⁹ „Савремене армије служе нацијама-државама. У том погледу оне су националне армије. Основни узрок њиховог постојања и основни разлог због којег људи треба да служе војни рок јесте у томе да нација (или прецизније национална држава) има право да се брани, а ово опет подразумева војну обавезу грађана, чак и када то за собом повлачи висок животни ризик... Ово има неколико импликација: прво – пошто служе нацији ризикујући властити живот, професионални војници себе сматрају некаквом самоизабраном елитом, њихово знање је неупоредиво са осталим (цивилним) професијама које се обично бирају из личних интереса; друго – професионални војници, сходно томе, верују пошто је њихова функција да бране националну државу, да им припада и право (као и способност) да одреде шта је национални интерес. У екстремним случајевима то може довести до војне узурпације функције самозваних чувара националних интереса, чак и ако се ово коси са уставним начелима демократске владавине; треће – због своје оданости националној држави професионални војници су склони да јединство државе сматрају највишим циљем. Ово их понекад доводи у сукоб са тежњама националних мањина, нарочито ако и када је старешински кадар регрутован из већинске етничке групе. У вишенационалним државама, оружане снаге се образују по принципу лојалности држави, а не појединачној нацији.“ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 59–60.

²⁰ „Професионализам старешина постао је доминантна црта војне организације после Пруске реформе, 1808. године када се први пут дефинише звање старешина у смислу стручне оспособљености стечене формалним војним школовањем... Професионализација војне службе значи: а) да се старешине формално образују за војну службу; б) да служе у војсци све до пензије и да могу да буду разрешене дужности само под специфичним, правно утврђеним условима (губитак способности за службу, почињени злочини); ц) да се њихово унапређивање регулише прописаним критеријумима добро познатим и правичним; д) да је њихова обавеза према држави-нацији отелотвореној у званичним државним властима, а не неким другим субјектима (...партије или локалне власти) и е) да њихову финансијску надокнаду обезбеђује држава, по основу редовног система плата и да им припадају војне пензије...“ Наводи се према: *Енциклопедија политичке културе*, стр. 59.

Војска Србије је основни субјект система одбране и има своје јасно регулисане мисије, задатке, дужности и друштвене обавезе. У *Закону о Војсци Србије* у члану 2. се наводи: „Војска Србије је организована оружана снага која брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе“. *Закон о одбрани* у члану 2. наводи: „Одбрана Републике Србије остварује се ангажовањем расположивих људских и материјалних ресурса, а обезбеђује употребом Војске Србије и других снага одбране на заштити суверености, независности, територијалне целовитости и безбедности“. *Закон о одбрани* у члану 5. уређује: „Одбрана земље се остварује: 1) организовањем и припремањем субјеката одбране за извршење задатака у ратном и ванредном стању; 2) предузимањем мера и радњи за рад субјеката одбране и за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању до коначног отклањања или престанка опасности по земљу; 3) предузимањем мера и активности на заштити и спасавању људи и материјалних добара и животне средине у ратном и ванредном стању; 4) учешћем у мултинационалним операцијама“. *Стратегија одбране Републике Србије* утврђује следеће мисије Војске Србије: одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља, учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету, и подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности. У *Стратегији* се даље наводе задаци Војске Србије: „Одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља реализује се кроз одвраћање од оружаног угрожавања, одбрану територије и одбрану ваздушног простора. Учешће у изградњи и одржавању мира у региону и свету реализује се учешћем у међународној војној сарадњи и учешћем у мултинационалним операцијама. Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности реализује се кроз помоћ цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу и кроз помоћ цивилним властима у случају природних непогода и техничких и технолошких и других несрећа. Војска обавља и друге задатке, на основу одлуке Народне скупштине Републике Србије“.

За овај рад посебно су битни задаци које Војска Србије треба да оствари својим учешћем у мултинационалним операцијама, као и улога и задатак система војног образовања да се све мисије наше војске на што ефикаснији, успешнији и рационалнији начин реализују како би се Војска Србије приказала у најбољем светлу у међународној заједници. *Стратегија одбране Републике Србије* исказује опредељеност наше земље да изграђује и јача сопствене капацитете и способности за одбрану, као и да кроз интеграцију у европске и друге међународне безбедносне и одбрамбене структуре заједнички делује са другим државама и доприноси јачању националне, регионалне и глобалне безбедности.²¹ Република Србија је привржена

²¹ *Бела књига одбране Републике Србије* о међународној сарадњи у области одбране каже следеће: „Изградња и побољшање партнерских односа са више од 60 држава и оружаних снага широм света и светским и регионалним безбедносним институцијама у функцији је спољне политике Републике Србије, доприноси јачању националне безбедности, обезбеђује међународну подршку реформи система одбране и услове за повратак наше одбрамбене индустрије на светско тржиште наоружања и војне опреме. Поред тога, обезбеђује приступ новим технологијама, што се позитивно одражава на стабилност и укупан економски развој. Међународна сарадња у области одбране одвија се на мултилатералном и била-

општеприхваћеним стандардима одбрамбеног организовања модерних демократских друштава. *Стратегија одбране Републике Србије* наглашава: „Повећана међузависност држава на глобалном плану умањује опасности од традиционалних војних претњи. Упркос томе, свет се данас суочава са комплексном безбедносном ситуацијом коју карактеришу брзе и тешко предвидиве промене, што рат и оружане сукобе и даље чини константом међународних односа. Тероризам, организовани криминал, пролиферација оружја за масовно уништење, етнички и верски екстремизам, илегалне миграције, као и прекомерна експлоатација енергетских ресурса и њихов све израженији дефицит представљају динамични сплет узрока ризика и претњи безбедности у многим државама и регионима света... Опасности са којима се суочава савремени свет указују на дубоку међузависност држава и региона и недељивост међународне безбедности. Међусобна повезаност савремених изазова, ризика и претњи, као и њихов транснационални и асиметрични карактер наметнули су потребу јачања начела сарадње и кооперативног приступа одбрани и безбедности националних држава. Основу кооперативног приступа чине дијалог, партнерство и заједничко деловање држава и других субјеката у међународној заједници на достизању, очувању и унапређењу безбедности. Такав концепт подразумева усаглашене активности у области безбедности, одбране, политике и економије и представља важан допринос јачању мира и стабилности у међународној заједници. Највећи број држава у свету опредељен је да питање сопствене безбедности решава у оквиру система колективне безбедности Организације уједињених нација који и даље представља важан фактор глобалне безбедности и којим је предвиђено реаговање међународне заједнице у случају кршења међународног правног поретка и угрожавања мира“. *Закон о одбрани* у члану 3. наводи: „Република Србија у области одбране остварује сарадњу с другим државама и међународним организацијама и институцијама система националне, регионалне и глобалне безбедности у изградњи и очувању мира у свету и извршава обавезе које проистичу из чланства у Уједињеним нацијама и обавеза преузетих потврђеним међународним уговорима“. У *Закону о одбрани* члан 4. тачка 23. се тврди: „мултинационалне операције су активности које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и система колективне одбране, у складу с међународним правом и потврђеним међународним уговорима“. *Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије* у члану 2. предвиђа: „Мултинационалне операције ван граница Републике Србије, у смислу овог закона, обухватају мисије и задатке у очувању националне, регионалне и глобалне безбедности и мира у свету, и то: 1) операције очувања, одржавања и изградње мира у свету; 2) операције спречавања сукоба и успостављања мира; 3) заједничке одбрамбене операције у складу са прописима о одбрани; 4) операције пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера; 5) учествовање у хуманитарним операцијама у случају природних, тех-

тералном нивоу, непосредно и у оквиру међународних организација. Успешном реализацијом планираних активности међународне сарадње постигнути су значајни резултати у јачању угледа Републике Србије у међународној заједници и подршци остваривању задатака и мисија МО и ВС“.

ничко-технолошких и еколошких несрећа већих размера и пружање помоћи у кризним ситуацијама“. *Бела књига одбране Републике Србије* у оном делу који носи наслов: „Мултилатерална сарадња“ тврди: „Република Србија као незаобилазни фактор стабилности западног Балкана опредељена је за активно учешће у свим процесима сарадње и заједничког деловања са другим државама у оквиру међународних организација. Она се залаже за афирмацију концепта кооперативне безбедности. Сарадњом са Организацијом уједињених нација, европским и другим међународним организацијама и регионалним структурама, доприноси изградњи и унапређивању сопствене, регионалне и глобалне безбедности“ и: „Сарадња у области одбране са ОУН одвија се превасходно у области мултинационалних операција УН... У области мултинационалних операција сарадња се реализује учешћем и покретањем процеса за интензивније учествовање професионалних припадника МО и ВС у мултинационалним операцијама УН, што припада групи највиших циљева Републике Србије у остваривању спољнополитичких приоритета и представља њен активан допринос очувању мира и стабилности у свету.“ Србија као чланица Уједињених нација привржена је систему колективне безбедности и спремна је да допринесе безбедности како на својој територији тако и да учествује ван својих граница у међународном окружењу, у складу са државним интересима. На тај начин наставља се и традиција учешћа Југославије и Србије у мировним операцијама Уједињених нација, започета још давне 1956. године.²²

Бела књига одбране Републике Србије истиче и настојање државе Србије, Министарства одбране и Војске Србије да прошири сарадњу када су у питању међународне мировне операције не само са Организацијом УН него и са ЕУ. „Европска унија пред-

²² Учешће у мировним операцијама има дугу традицију и огледа се кроз учешће Југословенске народне армије (СФРЈ) у мисијама УН: UNEF I (1956–1967) – мисија УН на Синају. ЈНА је у овој мисији имала највећи контингент. Укупно су извршене 22 ротација са 14.265 припадника; UNOC (1960–1964) у ДР Конго. ЈНА је учествовала са јединицом за ваздухопловно техничку подршку; – UNYOM (1963–1964) – мисија УН у Јемену. ЈНА је учествовала са једним одредом: UNIMOG (1988–1991) – мисија у Ираку и Ирану. ЈНА је учествовала са војним посматрачима. Командант мисије био је генерал Славко Јовић – UNTAG (1989–1990) – мисија у Намибији. ЈНА је учествовала са војним посматрачима; – UNAVEM (1989–1991) – мисија у Анголи. ЈНА је учествовала са војним посматрачима.

Државна заједнице Србија и Црна Гора учествовала је у мировним операцијама 2002. године упућивањем војних посматрача у мировну мисију УН у Источној Тимору (UNMISSET), а наставило се упућивањем посматрача 2003. године у мировну мисију УН у Либерiji (UNMIL). Исте године је у мировној мисији УН у ДР Конго (MONUC) започело и ангажовање шесточланог медицинског тима за евакуацију ваздушним путем (AMET). Током 2004. године војни посматрачи започели су ангажовање у мировним мисијама УН у Обали Слоноваче (UNOCI) и Бурундију (ONUB).

У 2009. години Република Србија је у мировну мисију УН у Републици Чад и Централноафричкој Републици (MINURCAT) упутила медицински контингент ангажован у саставу Норвешке пољске болнице. Од 2010. године српски медицински контингент самостално учествује у мисији пружањем медицинске помоћи припадницима мисије и цивилном становништву.

Припадници Министарства одбране и Војске Србије тренутно су ангажовани у мултинационалним операцијама Уједињених нација у Либерiji, Обали Слоноваче, Демократској Републици Конго, Републици Чад и Централноафричкој Републици, на дужностима војних посматрача, штабних официра и у санитетским тимовима. У 2010. години Република Србија учествује и у мировним мисијама УН у Републици Кипар и Либану. Наводи се према: *Бела књига одбране Републике Србије*, 9. Међународна сарадња у области одбране, 9.3 Припадници Војске Србије у међународним мисијама.

ставља кључног партнера Србије у процесу међународне подршке демократским и економским реформама земље. Чланство у Европској унији приоритетан је спољнополитички циљ Републике Србије. Кроз процес европских интеграција Србија изражава спремност да изграђује сопствене безбедносне капацитете и опредељење да да свој допринос спровођењу Заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП) ЕУ. Јачањем сарадње у оквиру ЗБОП, као и у оквиру регионалних иницијатива, Србија јача сопствену безбедност и доприноси стабилности читавог региона Југоисточне Европе. Закључивањем споразума о безбедносним процедурама за размену поверљивих информација са ЕУ и споразума Европске уније и Републике Србије о успостављању оквира за учешће Републике Србије у операцијама Европске уније за управљање кризама ... створиће се услови за ангажовање представника Републике Србије у операцијама и мисијама под мандатом ЕУ²³. Укупан обим и карактер учешћа снага у мултинационалним операцијама²³ усклађује се са потенцијалима и могућностима Републике Србије, а то су ангажовање појединаца, санитетских тимова и јединица ранга вод-чета, који могу извршавати посматрачке, санитетске, војнополицијске, противтерористичке и задатке у оквиру штабова мултинационалних контингената нивоа бригаде и у штабовима мисија. Поред ангажовања припадника ВС и других снага одбране у мултинационалним операцијама УН, у наредном периоду очекује се и њихово шире ангажовање у операцијама ЕУ.

Пре двадесетак година пољски социолог Јежи Вјатр (Jerzy Wiatr), који је познат по своме делу *Социологија војске*, тврдио је: „У војном погледу, светом доминира једна суперсила и светска заједница народа. Све док влада такво стање ратови већих размера могу бити само док их толерише водећа суперсила и светска заједница народа. Тенденција изградње чвршћег система међународног мировног надзора измениће суштину војног позива: од победе у рату, у спречавање рата. Чак и мање државе моћи ће да доприносе оваквим мултинационалним снагама. Интернационализација оружаних снага (посебно у демократским државама Европе и Америке) имаће за последицу како на *унутрашње устројство тако и на спољашњу оријентацију њихових војски*. Постоји и могућност образовања трајних мултинационалних снага (унутар Уједињених нација или европске заједнице) са озбиљним реперкусијама за будућност националних армија. Опадање међународне опасности може довести до тенденције да се мање труда посвети националној војној одбрани. Таква тенденција ће вероватно бити много јача међу стабилним и безбедним државама економски развијеног света него међу неразвијеним подручјима“.²⁴ Међутим,

²³ Мултинационалне снаге треба да имају улогу одржа(ва)ња безбедности, пружања заштите мањина и помагања међународној организацији у спровођењу планова за реконструкцију, а локалној власти у учвршћивању демократије, закона и слободе.

²⁴ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993. стр. 61–62. О армији и свим аспектима који се односе на питања и проблематику војске препоручујемо следеће књиге: Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times*, Yale University Press, New Haven, 1977; А. Беблер, *Марксизам и војништво*, Војноиздавачки завод, Београд, 1977; В. Abrahamson, *Military Professionalization and Political Power*, Beverly Hills, Sage 1972. К. Lang, *Military Institutions and the Sociology of War*, Beverly Hills, Sage 1972; Ј. Wiatr, *Социологија војске*, Војноиздавачки и Новински центар, Београд, 1987; М. Janowitz, *Sociology and the Military Establishment*, Russel Sage Foundation, New York, 1959; S. E. Finer, *The Man on Horseback*, Pall Mall Press, London, 1962. S. P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1957.

сведоци смо да су озбиљне снаге УН и Европске уније још увек далеко, али није немогуће да се и то деси у неком наредном периоду, иако је мало вероватно, јер је данашњи свет, пре свега, име за надметање и ривалство, а не за трајан и стабилан мир, толеранцију и искрену сарадњу. Вјатр мудро и правилно закључује: „У следећем веку армије ће се стално мењати, како у домену своје мисије тако и у погледу унутрашње организације. Оне ће, међутим, остати битан елемент државе и неопходна компонента друштвених структура.“²⁵ Војска Србије мора да се мудро усавршава, пажљиво реформише и стваралачки адаптира да би била снажна, ефикасна и друштвено корисна. Свет се брзо мења и у њему сви субјекти морају да се прилагођавају главним и доминантним токовима. Армије које функционишу на стари начин биће брзо и потпуно превазиђене. Зато вредан аутор и познавалац феномена армије М. Јановиц (М. Janowitz) упозорава да се армије света морају прилагођавати и припремати у наредном периоду и за локалне ратове или интервенције полицијског типа (функција „чувара реда“), јер постојање нуклеарног наоружања укинуло је могућност тоталног рата (или га бар учинило мало вероватним), али није спречило армије да воде локалне или ограничене ратове. Србија и њена војска не могу много да утичу на свет у којем постоје, али могу да му се на време и на најприкладнији начин прилагоде и да своје делатности стално и стваралачки усаглашавају са горућим потребама и захтевима савременог света. Бити мудар и стрпљив да би се опстало и напредовало императив је времена у којем живимо.

Потребна знања у области социологије, економије и политикологије

Социолошка област. Доба прошлог столећа неки мислиоци називају „век зла“, а други се слажу да је то најкрвавији век у историји људског рода.²⁶ Укупан број мртвих људи који су последица ратова или су повезани с њима процењује се на 187 милиона, што је 10% светске популације 1913. године.²⁷ Прошли век био је време готово непрекидног рата. Ипак, оно што чини посебност XX века²⁸ јесте да су се први пут у историји десила два сукоба светских размера. После II светског рата следи преко четири деценије хладног рата, који се уклапа у дефиницију рата великог филозофа Хобса (Thomas Hobbes), према коме се рат „не састоји само од битака или чина борбе, већ и од периода времена током

²⁵ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 62.

²⁶ Види шире: Илија Кајтез, *Глобализација света безбедности и потребна знања официра Војске Србије из подручја друштвено-хуманистичких наука*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 135–148.

²⁷ Процена жртава Zbigniew Brzezinski: *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century* (New York, 1993); а популације Angus Maddison: *The World Economy: A Millennial Perspective* (OECD, Paris, 2001), стр. 241.

²⁸ Ипак, XX век не може да се посматра као јединствен блок, ни хронолошки ни географски. Према историчару Е. Хобсбауму временски XX век спада у три периода: доба светског рата усредсређеног на Немачку (1914–1945), доба конфронтације двеју суперсила (1945–1989) и доба окончања класичног међународног система моћи.

којег је воља да се отме у бици довољно позната²⁹. Почетком 90-их година XX века многи стратеги су били захваћени плимом оптимизма названим „Нови светски поредак“. Три водећа америчка стратега – Ештон Картер, Вилијем Пери и Џон Штајнбрунер 1992. године говорили су о сарадњи у безбедности као о начину за налажење нових прилаза светском миру: „Организациона начела као што су одвраћање, нуклеарна стабилност и заустављање, јасно су изражавали тежње хладног рата. Сарадња у безбедности је одговарајући принцип међународне безбедности постхладноратовске ере“.³⁰ Сарадња у многим областима живота и политике постала је новина у међународним односима до јуче непријатељски супротстављених војно-политичких табора. Све је изгледало помало песнички, како каже Коен: „...излазак из области уских хладноратовских стратегија... у широка, сунцем обасјана подручја међународног мира и хармоније“. Међутим, неки догађаји у последње две декаде XX века на подручју бившег СССР-а и Југославије показали су да је почетни оптимизам био, у најбољем случају, преурањен.³¹ У моменту велике еуфорије – тријумфа западних сила и слома СССР-а многим је изгледало да је коначно наступио крај рата.³² Ипак, момент еуфорије је брзо прошао и „рат се вратио“. Нажалост, били смо сведоци тог хода историје и времена страдања људи и смрти наде.

На почетку XXI века нашли смо се у свету у којем оружане операције нису више нужно у рукама влада и централне државне власти и у којем супротстављене стране немају заједничке карактеристике, статус и циљеве, осим спремности да употребе насиље. Међудржавни ратови су толико доминирали сликом света у периоду од I светског рата до пада Берлинског зида да су грађански ратови на територијама постојећих држава или царстава били засењени.³³ Број међународних ратова прилично упорно опада од средине 60-их година, када су унутрашњи сукоби постали уобичајенији од међудржавних сукоба. Број сукоба унутар државних граница настао је невероватно да расте, све док се није изједначио 90-их година XX века.³⁴ За XX век је карактеристично и да се изгубила разлика између бораца и цивила у рату. Два светска рата обухватила су читаво становништво зараћених земаља; трепели су и борци и они иза линија фронта. Међутим, током тог века терет рата се све више пребацивао са оружаних снага на цивиле, који нису били само његове жртве, већ све чешће предмет војних или војно-политичких операција. Разлика између I и II светског рата је драматична: само 5% страдалих у првом су цивили; у другом та бројка расте на 66%. Данас је 80% или 90% цивила захваћено ратом. Рат постаје

²⁹ Erik Hobsbaum: *Глобализација, демократија и тероризам*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 19.

³⁰ Ashton B. Carter, William J. Perry and John D. Steinbruner: *A New Concept of Cooperative Security*, Washington, DC: The Brookings Institution Press, 1993.

³¹ Деведесете године XX века биле су испуњене војним сукобима у Европи, Африци и западној и централној Азији.

³² Фукојама је отишао толико далеко да је прогласио 'крај историје', подразумевајући да је: „идеолошка расправа практички окончана светским тријумфом западне либералне демократије“.

³³ Чак и грађански ратови на територији руског царства после Октобарске револуције, као и они који су се одиграли после пада кинеског царства, могу да се сместе у оквир међународних сукоба... С друге стране, Латинска Америка у XX веку... је била поприште великих грађанских сукоба: у Мексику после 1911. године, у Колумбији после 1948. и у разним другим централноамеричким земљама током периода 1945–1989.

³⁴ *Stiftung Entwicklung und Frieden, Globale Trends 2000: Fakten, Analysen, Prognosen*, Frankfurt am Main, 1999, p. 240.

тоталан и обухвата све сегменте друштва и све слојеве становника. Све тачке за-
раћених страна су војни циљеви. Ова пропорција је порасла крајем хладног рата
зато што се већина војних операција од тада није одвијала преко војника, већ преко
сасвим малих регуларних или нерегуларних трупа, које у много случајева оперишу
високотехнолошким оружјем и који су заштићени од ризика губитка. Иако је истина
да високотехнолошко оружје омогућава да се успостави разлика између војних и
цивилних мета, нема сумње да су главне жртве ратова и даље цивили.³⁵

Мир и рат су појмови првог реда у људском роду. Ипак, лакше би било расправљати
о рату и миру у XX веку да је разлика између та два појма остала јасна као што је била на
почетку тог века, у данима када су Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године одређе-
на правила ратовања³⁶. Одувек је било јасно како ове конвенције не покривају све гра-
ђанске и међународне оружане сукобе. Током XX века ова релативна јасноћа замењена
је збрком. Пре свега, линија између међународних ратова и сукоба унутар држава поста-
ла је замагљена зато што је XX век карактеристичан не само због ратова већ и због зна-
чајних револуција, распада царстава и борби многих народа за независност. Затим, јасна
разлика између рата и мира постала је не приметна. Други светски рат нити је почео де-
кларацијом рата нити се завршио примирјем или миром. Пртио га је период који је тешко
класификовати било као рат, било као мир у старом смислу, па је требало сковати нови
израз „хладни рат“ да би се он верно описао. Потпуну нејасноћу положаја после хладног
рата илуструје садашње стање ствари на Блиском истоку. Пре рата у Ираку речи „мир“ и
„рат“ нису тачно описивале ситуацију у земљи после званичног завршетка Заливског рата
– земљу су и даље скоро свакодневно бомбардовале противничке снаге. Појам мир или
рат није потпуно примењив на односе између Палестинаца и Израелаца, нити на односе
између Израела и Либана и Сирије. Све то је заоставштина светских ратова из XX века,
али и све моћније ратне машинерије масовне пропаганде и периода сукоба између
оштрашћених идеологија које су у ратове унеле крсташки елемент сличан верским суко-
бима прошлости. Ови сукоби, за разлику од традиционалних ратова међународног систе-
ма сила, све чешће су вођени до краја у којем нема преговора, каква је „безусловна пре-
даја“. Имајући у виду да су ратови сматрани за тоталне, свако ограничавање могућности
да је зараћена страна способна да победи, а које је наметнуто прихваћеним конвенција-
ма ратовања из XVIII и XIX века, било је одбачено. Победничка моћ је без ограничења да
наметне своју вољу. Искуство је показало да су мировни споразуми лако могли бити пре-
кршени.³⁷ У наше доба није лако људима да се снађу ни у рату, али ни у миру. Има хао-
са, а мало реда.

³⁵ Штавише, страдање цивила није у пропорцији са обимом и интензитетом војних операција... Борба из-
међу оружаних јединица у Африци током деведесетих година тешко да је обухватила више од неколико хи-
љада углавном лоше наоружаних бораца, а опет је, на свом врхунцу, условила готово седам милиона из-
беглица... У извесном смислу утицај рата на живот цивила увећан је глобализацијом и порашћу ослањања
света на устаљен, непрекидан проток комуникација, техничких услуга, испорука и снабдевања. Подаци пре-
узети од УНХЦР-а, *The State of the World's Refugees 2000: fifty years of Humanitarian Action*, Oxford, 2000.

³⁶ Сукоби су предвиђени да се превасходно одвијају између суверених држава... Рат је требало да се
оштро разликује од мира објавом рата на почетку и примирја или мира на крају. Војне операције треба-
ло би јасно да деле борце – обележене као такве униформама које носе или другим знацима припад-
ности организованог оружаног сили – и цивиле, неборце. Рат треба да се води између бораца. Неборци би
требало да у време рата, колико је могуће, буду заштићени.

³⁷ Види: Erik Hobsbawm, *Глобализација, демократија и тероризам*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 25.

Данас, као и током XX века, не постоји ефикасан глобални ауторитет који је способан да контролише или уреди оружане спорове. Мишљење је значајних теоретичара да данас недостаје светска влада, која би била одговорна за ефикасније (и праведније) решавање глобалних проблема, будући да ОУН, са Саветом безбедности, није погодна за то. Уместо тога, сада постоји систем који би се могао назвати „глобално управљање без глобалне владе“, ³⁸ односно систем са релативно мало светских институција за глобално управљање, тако да највећи број неразвијених земаља нема никакав утицај на глобалну политику одлучивања. Савет безбедности УН показује многе слабости када је у питању процес очувања светског мира, јер интерес држава ³⁹ чланица је изнад његовог ауторитета. Не постоји вероватноћа да САД или нека друга државна моћ појединачно успостави трајну контролу безбедности, чак и да то жели, јер једна суперсила не може да надокнади недостатак глобалног ауторитета и да воља једне државе буде добровољно прихваћена као обавезујућа за највеће државе света.

Морамо да напустимо премисе хладног рата, како идеолошке, тако и војно-политичке, уколико желимо да развијемо ефикасна средства контроле оружаних сукоба. ⁴⁰ Неки аутори сматрају да у несигурном свету Запад своју безбедност види у наоружавању све модернијим и убојитијим оружјима и у држању „светског Југа под Дамакловим мачем војног интервенционизма“. ⁴¹ Најзад, глобални тероризам, једним монструозним и спектакуларним чином у САД, Мадриду и Лондону преко ноћи је ставио на дневни ред историје нову врсту тоталног светског рата. ⁴² Глобални рат одликује разарање свих материјалних основа живота, растући технолошки варваризам, и спремност на потпуно разарање друштва, он има и изразито колективно-психолошку функцију: стварање планетарног страха. Има показатеља да се глобализација помера у правцу асоцијалног, ауторитарног лика и да се друштво претвара у „светско друштво ризика“. Ризик је трајно својство људског бивствовања у историји, али никада до сада није имао такве размере“. Четири јахача апокалипсе – опасност од еколошке катаклизме, катастрофе произведене нуклеарним, биолошким и хемијским оружјем; малигни раст сиромаштва и сукоб цивилизација, глобални тероризам – језде планетом“. ⁴³ Свет будућности ће вероватно бити поприште оштрог војног сукобљавања и снажног надметања, јер сви ресурси Земље су ограничени, а број становника планете драстично расте. Човек у помоћ може по-

³⁸ Види: Džozef E. Stiglic, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2002, стр. 35.

³⁹ Будући да само државе имају праву моћ, постоји опасност да међународне институције постану неефикасне када покушају да се обрачунају с преступима какви су ратни злочини. Види шире: Roy Gutman & David Rieff (eds), *Crimes of War: What the Public Should Know*, New York and London 1999.

⁴⁰ Ниједан од оружаних сукоба из деведесетих година XX века није окончан стабилним споразумом. Опстанак хладноратовских институција, претпоставки и реторике одржао је у животу стара подозрења и политике.

⁴¹ Н. Н. Holm, G. Sorensen, *Whose World Order, Uneven Globalization and the End of Cold War*, Oxford, 1995.

⁴² Присутан је значајан заокрет ка централној улози војне силе у свету, нарочито после терористичког чина 11. септембра 2001. године, када нова америчка војна доктрина допушта употребу нуклеарног оружја, сврставајући га у категорију конвенционалног оружја. Означавајући свет униполарним, САД постају агресивније, са јасним циљем да успоставе потпуну контролу над глобалним природним ресурсима, упркос противљењу других центара светске моћи, који све више јачају (Русија, Кина, Индија, Бразил).

⁴³ М. Печујлић, *Глобализација – два света* (енг. *Globalization – Two Worlds*), Београд, 2002, стр. 21–22.

звати науку и технички прогрес, разумевање и суживот међу људима, али ће увек бити оних који ће сматрати да је пут сукоба и доминације најјачих много бољи, бржи, јефтинији и ефикаснији, јер ионако су се кроз историју о једнакости највише бринули немоћни. Има мишљења да равнотежа рата и мира у XXI веку не зависи од ефикасних механизма преговарања већ од унутрашње стабилности држава и избегавања оружаних сукоба. Главна опасност од рата је у мешању других држава или војних актера у унутрашње конфликте који су често врло насилни. Глобализација је истинско име нашег времена. Државници који воде народе и војске морају да сагледају могуће ризике безбедности и опште претње света, процене стварне моћи својих војски, туђе могућности и истинске претње, смислено предвиде, развој нових дешавања и уклапање својих народа у будући оквир света. У том контексту Србија, њена војска и Војна академија, као значајна национална установа, не могу бити заобиђени. Историја нас учи да је реални живот одувек стављао пред народе, заједнице и појединце многе изазове, дилеме, судбинска питања и болна егзистенцијална решења, али се сада ради и о томе да су сви изазови света снажнији, бржи, свеобухватнији и тоталнији и да се на њих мора реаговати смислено, правилно, прорачунато, јединствено и без права на велике грешке, јер моћне државе, силни народи и снажне војске своје грешке могу ипак исправити без опасности за голи опстанак, јер у великом броју имају стратегијске резерве: у људима, оружју, моћи, савезницима, материјалним и природним ресурсима. Зато онај ко је немоћан и слаб мора бити бескрајно мудар и врло обазрив. Народ постаје зрео кроз историјско искуство и вековно памћење, смислено школовање, одличну унутрашњу организацију и стваралачко јединство снага. Србија и њена војска све своје наде морају да положе у квалитет и знање својих људи, њихову моралну чврстину и високу свест о припадању заједници и њихову спремност на сваку жртву за опште добро. Таква је историјска и космичка судбина свих малих народа који зависе од хирова, обести и интереса моћног света. Србија и наша војска морају да изнађу оптимална решења за економски развој, духовну и културну самобитност, дипломатско-политичке кораке за прилагођавање реалним светским токовима, а ради државно-националног опстанка и укупног друштвено-економског развоја. Сматрамо да су војне школе истинске и изворно стратегијске институције у свим војскама света, ако су духовне, елитне, мудро организоване и попуњене врсним људима. Већ у војној школи мора се изнаћи пут којим је најбоље кренути у сусрет новим изазовима историје, да се мудро мењамо и ефикасно прилагођавамо данашњем свету, остајући при томе на трагу најсветлијих традиција свог рода. Изазов наших дана је тим већи јер време глобализације не трпи људске слабости. Зато морамо остати отворени и спремни за све корисне идеје узаврелог времена, које нема милости и разумевања за све оне који заостају, јер су се укопали у своју стајну тачку из које немају снаге, визије и моћи да крену напред. Војна академија мора да буде место визионара војног позива, да поседује моћи стваралачке адаптације, и да је никад не изненаде велики изазови света на пољу науке, стратегије, ратоводства, организације и технике. Визија је способност предвиђања новог и моћ уклапања пред изазовима света, јер планетарне промене награђују одабране и способне за чврсто надметање. Свет није место само сарадње народа и војски и оаза вечног мира. Он живи реални и стварни живот борбе.

Пред нама је кључни задатак да одбранимо слободу, независност и све оне вредности које су нам драгоцене као народу, да унапредимо способност Армије и рад Академије и да се на један стваралачки начин прилагодимо свету. Само слаби, неспособни и несигурни се затварају у своје ограде, а ми треба да прихватимо изазове новог и непознатог, да школујемо друге и да се школујемо код других, увек остајући своји. Махатма Ганди мудро је рекао: „Не желим да моја кућа буде опасана зидовима са свих страна, нити да прозори буду зазидани. Желим да културе свих земаља дувају око моје куће што је могуће слободније. Али одбијам да ме иједна од њих одува“.

Међутим, треба имати на уму да Србија није Индија, нити је српски народ бројан попут народа Индије. Зато наше ограде морају бити веће, а чување културног идентитета брижније и пажљивије, јер постоји опасност да се под ударима беспштедне глобализације света претворимо у људе без личног имена и националне културе, у просту и безличну масу појединаца. Предмети из области друштвено-хуманистичких наука⁴⁴ имају на Војној академији незамењиву, драгоцену и корисну улогу да допринесу изградњи културног идентитета наших официра. У светлу све веће повезаности и културне униформности света, мисија друштвених наука јесте, поред осталог, и очување културно-историјског и националног идентитета сваког припадника Војске Србије, поготово у међународним операцијама и хуманитарним мисијама.

Официр Војске Србије треба да буде свестан своје културне баштине, своје славне традиције и слободољубивих предака, да буде укључен у савремени свет, али да остане и духовно самосвојан, што му обезбеђују једино културна самобитност и историјски идентитет проистекли из припадности свом народу и војсци. Познавање своје културе нужна је претпоставка за добро и правилно сагледавање културне посебности коалиционих партнера и сабораца у мисијама, као и локалног становништва на чијем се простору одвија међународна мисија. Непознавање и непоштовање туђег идентитета и страног културног наслеђа велика је замка за сваког војника на непознатој територији или на било којем војном задатку. Официр у војној мисији има изузетну одговорност, јер представља свој народ, државу и војску. Извршавајући добијене задатке са старешинама, цивилима и војницима из других земаља, припадник Војске Србије најбоље и најуврљивије показује све вредности, врлине и дарове своје националне културе, вере, историје, обичаја и традиције. Поред тога што је официр способан професионалац, борац, стрелац, тактичар, командант и познавалац страних језика, он мора да носи и све духовне вредности свога народа, да увек зна кога представља и буде поносан на оне које предводи и у чије име наступа. Старешина мора одлично да познаје и промовише националну културу, историју, традицију, обичаје, језик, политичке институције и друге вредности, али не да би био и остао заробљеник прошлости, већ да би успешније комуницирао и отварао врата будућности. Поштовање традиције⁴⁵ јесте неговање свега што је племенито у једној заједници и колектив-

⁴⁴ Сада се у Војној академији изучавају следећи предмети: Социологија, Војна историја, Војна психологија, Војна етика, Политички систем, Основи економије, Право одбране и међународно хуманитарно право, Историја војног ваздухопловства, Војна андрагогија, Цивилно-војни односи, Енглески језик. Неки су обавезни, а други су изборни. Сматрамо да би увођење обавезног матерњег језика био значајан допринос за очување нашег културног идентитета и националне самосвојности, јер, како каже немачки филозоф Мартин Хајдегер „језик је кућа битка“.

⁴⁵ „...Традиција је она свеопшта духовна основа без које сигурно не би постојала и опстајала друштва, културе и цивилизације и исказује се у историјском току стваралачке комуникације мисли, вредности, дела и доба-

ном памћењу, а одређи се тог вековног бисера значило би остати без личног имена и свог истинског духовног места у заједници народа. Извор традиције налази се у човековој онтолошкој структури, па је потреба за њом у одређеној мери насушна људска потреба која „крчи себи пут од људских срца тиме што их у исти мах ослобађа и заробљава“.⁴⁶ Војно школовање није довољно да се заснива само на теоријама, техници и технологији, јер се официри у свом раду суочавају са бројним питањима људске егзистенције – живота и смрти, правде и добра, награде и казне, победе и пораза, славе и понора, а за то су потребне изузетно јаке личности и духовно изграђена бића. Улога друштвено-хуманистичких наука у том процесу је од непроцењивог значаја за сваку војску и њен официрски кадар.

Преобликовање света крајем XX века у постиндустријско информатичко друштво у којем је идеолошка конфронтација и биполарна подељеност уступила место униполаризацији и глобализацији у свим сферама живота, с једне стране, водило је интеграцијама и уједначавањима, а с друге стране отворило је питање објективних различитости и односа појединачног према универзалном и локалног према глобалном, стављајући знак питања на делотворност међународне комуникације и остварљивост трансфера идејних или организационих модела. У основи ових проблема лежи **питање културе** схваћене као доминантни модел мишљења и понашања који је заједнички одређеном друштвеном колективитету.⁴⁷

Као производ друштвене интеракције култура се учи, преноси и манифестује на првом спољашњем нивоу кроз језик, уметност, физичке и интелектуалне производе, на средњем нивоу кроз симболе и институције, а на трећем дубинском нивоу кроз референтни оквир који одређује фундаменталне категорије простора, времена, односа појединца и заједнице, појединца према самом себи, добра и зла, важног и неважног. Са овог трећег невидљивог нивоа култура утиче на осећање, мишљење и понашање сваког од нас. Како сваки човек истовремено припада већем броју друштвених заједница и група, тако он интернализује (поунутрашњава) различите и разне вредности и образце, стварајући сопствену личну културу. Појединац уноси своју културу у организацију у којој се кроз интерну и екстерну интеракцију чланова изграђује препознатљива организациона култура која прецизира норме и стандарде понашања, вршећи интегративну функцију стварања заједничког идентитета. Војно окружење добар је пример јаке организационе културе. И поред неоспорних сличности принципа, организације и начина функционисања сектора одбране широм света, историјски и друштвени контекст у којем поједине војске делују је различит и отуда разлике у националној култури често надјачавају сличности у војној култури. Под националним културама подразумева се: „заједнички систем симбола, веровања, ставова, вредности, очекивања, норми и понашања који је типичан за групе људи у оквиру исте државне или етничке територије“,⁴⁸ односно заједнице.

ра... Традиција због генеричности својих вредности има способност преношења садржаја која се налазе с ону страну непосредног искуства кроз неограничено време“. *Енциклопедија политичке културе*, стр. 1204–1205.

⁴⁶ М. Ђурић, *Стихија савременисти*, СКЗ, Београд, 1972, стр. 114.

⁴⁷ Види шире: Марин Маркош, *Интеркултурална компетенција: одговор на глобализацију*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 187–194.

⁴⁸ Марин Маркош, *Интеркултурална компетенција: одговор на глобализацију*, стр. 189.

Како функција безбедности све више укључује цивилне структуре и измешта се од националне ка интернационалној перспективи, заједнички ангажман представника различитих институција и земаља представља оквир за интензиван интеркултурални контакт. За разлику од кооперативности коју интеркултурални контакт подразумева у борби против међународног организованог криминала и тероризма, суочавању са асиметричним претњама, мултинационалним операција подршке миру, заједничкој обуци и војним вежбама, изградњи капацитета и процедура, помоћи у елементарним непогодама и несрећама, сарадњи у оквиру евро-атлантских и ширих оквира колективне одбране и безбедности, интеркултурални контакт постоји и у антагонистичком односу према противнику или непријатељу. Зато не изненађује да су културална истраживања добила нови замањ крајем прошлог века када је интерес за бољим разумевањем основа размишљања и деловања противника и савезника на Западу био подстакнут ширењем НАТО-а према дојучерашњим супарницима, појавом нових центара моћи, све већем броју мултинационалних операција у целом свету, као и оружаном интервенцијама у подручјима са доминацијом култура заснованим на вредностима супротстављеним западним, а у светлу потреба обезбеђења складног функционисања пријатељских снага, подршке локалног становништва и правилног предвиђања и планирања сопствених, али и непријатељских активности. Ова истраживања код нас добијају незаслужено мало пажње, јер се превиђа чињеница да Србија, с једне стране, настоји да се приближи и повеже са великим делом света чији културални модели стоје у знатном раскораку према овде уобичајеним, а с друге стране да историја сукоба, као и тренутне, могуће или предвиђене претње, делом не могу да се разумеју, па тако ни реше, без схватања референтног оквира у којима се потенцијални противници крећу. За Војску Србије изазов представља и укључивање цивилних структура, јер се тиме разуђена култура цивилних организација сучељава са релативно изграђеном монолитном војном културом. Како културолошка неписменост, односно недовољна компетентност води ка инфериорности или конфликту у сусрету са другачијим, као и неспособности предвиђања и адекватног артикулисања поруке на начин разумљив ономе коме је упућена, она за систем одбране представља слабу тачку у екстерној прилагодљивости, без које ниједан систем не може да опстане, прилагоди се и развија. Култура, интеркултуралност и интеркултурална компетенција тако неизбежно морају да постану предмет интересовања у највишим војним круговима, и поготово предмет посебне пажње у свакој будућој едукацији и оспособљавању официјерског кадра у нашој војној академији.

Интеркултурална компетенција могла би се дефинисати као „комплексан скуп знања, вештина и ставова који омогућавају испуњавање задатака у мултикултуралном окружењу и који се манифестује кроз понашања којим се превазилазе културолошке разлике и обезбеђује остваривање циљева организације кроз интеркултуралну интеракцију.“⁴⁹ Знања подразумевају разумевање друштвених процеса, законитости друштвене интеракције, схватање концепта, типологије и димензија културе, домена културе и културолошких детерминанти, као и познавање чињеница о животу, обичајима, односима, вредностима и друштвеним конвенцијама које преовлађују у појединим друштвеним групама, земљама или регионима. Вештине су ве-

⁴⁹ Марин Маркош, *Интеркултурална компетенција: одговор на глобализацију*, стр. 191.

зане за културалну осетљивост и културолошки прикладну атрибуцију, уз идентификовање низа стратегија за премошћавање разлика, укључујући способност посредовања, тумачења, анализирања, синтетизовања, решавања проблема, језичке вештине и интерперсоналне вештине комуникације. Став отворености и толеранције, спремност на релативизацију властитих уверења и прихватање постојања другачије перспективе, као и подношење неизвесности, услов су за реализацију успешног интеркултуралног контакта, при чему је успешан онај контакт којим се остварују лични и организациони циљеви на начин који друга страна перцепира као прихватљив. Није потребно додати колико је интеркултурна компетенција *conditio sine qua non* за успешно реализовање задатака, улоге и мисија сваке војске у мултикултуралном окружењу и поготово ако се налази на територији или у земљи окружена непријатељима или њој недовољно наклоњеном становништвом.

Развој интеркултуралне компетенције је процес у којем се формативно делује на улазне варијабле (знање, вештине, ставови), а корективно на манифестацију компетенције кроз испољавање одређеног понашања. Може се пратити и евалуирати кроз оквир за интеркултуралну компетенцију који би требало да садржи елементе компетенције са описима, показатељима и стандардима или дескрипторима, који се даље могу степенovati. Интеркултурална компетенција је сложен конструкт који се не односи директно ни на један предмет који се сада изучава у Војној гимназији или на Универзитету одбране. Док се не створе услови да се уведе посебан предмет који би се бавио питањима културе и интеркултуралности у специфичном војно-политичком контексту, могло би се радити на увођењу елемената интеркултуралне компетенције у наставу језика, историје, географије, социологије, етике, психологије, права, политичког система, развоју критичког и креативног мишљења и вештине решавања проблема и стављању већег тежишта на корпус друштвених наука у свим фазама војног образовања. Потребно је, пре свега, учити како да се мисли, односно учити концепте, методе и приступе више него саме чињенице. Посебни курсеви, као део комплексних припрема за одређене дужности, неизоставно би требало да имају заступљене садржаје везане за интеркултуралност. Такође, и курсеви, нпр. језика, комуникације, лидерства и сл., као и виши облици војног стручног усавршавања требало би обавезно да развијају и елементе интеркултуралне компетенције.

Без обзира на то да ли ће припадник Војске Србије или Министарства одбране бити ангажован у мировним мисијама, протоколу, односима са јавношћу, управљању људским ресурсима, билатералној и међународној сарадњи, војнобезбедносној агенцији, наменској индустрији, војној дипломатији, стручном усавршавању у иностранству или ће на други начин имати контакте са странцима или домаћим „невојним“ структурама и појединцима, потребно је изградити „културолошки компетентне појединце“, ⁵⁰ који ће препознавати и превладавати разлике на свом радном месту и ширем окружењу, бити свесни свог културом условљеног референтног оквира и на том основу критички преиспитивати, вредновати, прилагођавати и примењивати концепте и процедуре настале у другим културама, радити заједно са људима са другачијим културалним обрасцима, разумети и партнере и противнике, успешно комуницирати и успостављати везе преко културолошких граница (организационих и националних). Интеркултурална компетенција део је преносивих умећа које појединцу помажу у

⁵⁰ Исто, стр. 193.

обављању низа послова у глобализованом друштву, а организацији обезбеђује виталност и проактивност. Због специфичног тренутка у којем се наша земља налази на путу снажнијих интеграција и заузимања бољих позиција у међународној заједници, интеркултурална компетенција има посебно место, а за припаднике Војске Србије који се налазе у мировним мисијама немерљив значај и велико значење.

Област економије. Економска знања представљају неопходно средство у бројним активностима савременог света, па и у одбрамбеној делатности.⁵¹ Економија је неизоставна потреба XXI века. Одлучивање о увек ограниченим, а уз то веома драгоценим људским и материјалним ресурсима је незамисливо без елементарних економских знања. У свету је присутна снажна тенденција ширења пословних знања на свим нивоима. Отварају се пословне школе и специјалистички курсеви у оквиру којих се за релативно кратко време стичу основне економске вештине и знања потребна за ефикасно и ефективно обављање свакодневних послова. Глобални изазови света подразумевају размишљање, доношење одлука и деловање, на начин који је кохерентан са основним економским принципима.

Сам назив економија потиче од сложенице речи *oikos* и *nomos* (лат. кућно газдовање, домаћински однос) и својим смислом указује на универзалну применљивост економских знања у свим социолошким сферама и друштвеним епохама. Економија „почиње“ у глави ратара приликом засејавања ораница, а „завршава“ у пројектима за израду сателита и примену нуклеарне технологије, присутна је од планирања ратних операција, па све до потписивања мировних споразума. Сваки човек природно тежи да олакша своје битисање и пронађе универзална начела, чијом применом би могао да препозна претње и прилике у окружењу и адекватном акцијом на њих одговори. Постоји потреба да се та начела поготово примене у професијама које својим деловањем снажно утичу на шире друштвене и економске односе. „Економија са својим системом знања даје универзалну логистичку матрицу за рационалан начин размишљања и предузимање целисходних акција приликом решавања проблемских ситуација“.⁵²

Термин менаџмент је новијег датума, али управљање као људска активност постоји од када међу људима постоји хијерархија и настојање да се на осмишљен начин организује рад више људи. Градитељи пирамида или Кинеског зида нису радили произвољно, њима је неко управљао, неко ко је доносио тешке логистичке одлуке. За Наполеона важи одређење да је био највећи „менаџер“ када је успео да створи до тада најефикаснију и најмоћнију војску (извршио је ефикасну економску реформу државног и војног апарата и увео систем адекватног плаћања војника по заслугама).

Свака од четири функције менаџмента (планирање, организовање, реализација и контрола) садржи одговарајуће економске принципе. Без примене наведених принципа тешко је постићи жељену ефикасност и ефективност у менаџменту. Упркос бројним дефиницијама менаџмента, не може се мимоићи кључна чињеница да је суштина менаџмента у доношењу одлука, које подразумевају економска знања, напоран рад и прихватање ризика. Савремени официр Војске Србије треба да буде успешан менаџер, способан да доноси сложене одлуке након свестране процене проблемских

⁵¹ Види шире: Бранко Тешановић, *Економска знања официра Војске Србије као основа успешног менаџмента*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 67–74.

⁵² Бранко Тешановић, *Економска знања официра Војске Србије као основа успешног менаџмента*, стр. 68.

ситуација. Он мора да долази до жељеног циља путем ефикасних акција које се економично спроводе у дело. Избор правог циља и адекватне акције захтева познавање економије и њених законитости. „У својим одлукама и акцијама официр – менаџер мора да препозна вредност циља и потребне ресурсе којима може да тај циљ реализује; факторе који су подстицајни и оне опортуне; време и моменат у коме је акција целисходна. Крајњи исход деловања мора бити резултат који је уградив у постојећи друштвено-економски систем, који он може да препозна и његовом валоризацијом оствари благостање и повећање животног стандарда заједнице. Основна економска знања официр менаџер треба да угради и у своју личност и свакодневно понашање како би био ефикасан и ефективан приликом одлучивања, тј. да са датим ресурсима оствари што боље резултате или за остварење датих циљева рационално ангажује што мање ресурса („мини-макс“ принцип).⁵³ Одлуке које доносе официри треба да имају јасну економску оправданост која се мери новцем. Доношење одлука подразумева сагледавање финансијских ефеката који чине тежиште економских правила присутних у реалном животу. У условима ограничених људских и материјалних ресурса централно место заузима питање њиховог правилног и целисходног коришћења и постизања оптималне усклађености, како би циљеви, које претпоставља успешан менаџмент, били реализовани у потпуности, а трошење ресурса оправдано.

Последњих педесетак година наставни планови и програми Војне академије имали су само један до два економска предмета, изузимајући, наравно, предмете на интендантском и финансијском смеру. Због тога официри одговорни за доношење врло значајних одлука у свакодневном животу јединица (командири – команданти) нису имали ни елементарна економска знања, па је била очекивана одлука да се макар у новим акредитованим студијским програмима повећа удео економских предмета. На основним и мастер студијама студијског програма Менаџмент у одбрани, модула Пешадија има укупно три економска предмета: *Основи економије, Основи рачуноводства и Финансијски менаџмент*. То је више него у ранијем периоду, али недовољно да би се стекла потребна знања из области економије. У наредном периоду,⁵⁴ упоредо са кадровским јачањем из области економије, требало би у студијске програме уврстити и следеће предмете: *јавне финансије, економија јавног сектора, стратегијски менаџмент, Cost-benefit анализа* и сл.

Кроз историју је војска као институција стварала основе менаџмента, па је сасвим разумљиво да се модерно образовање официра уско везује за менаџмент. Циљ је створити претпоставке да се будући официри оспособе у доношењу оптималних одлука при извршавању задатака у све три мисије војске, уз осмишљавање њихове реализације на што ефикаснији и ефективнији начин. Незамислив је успешан менаџер и менаџмент без адекватних економских знања. Успешан менаџмент је изузетно вредан бренд, те га треба усавршавати и афирмисати преко будућих генерација официра.

⁵³ Исто, стр. 69.

⁵⁴ Удео економских предмета у школовању студената ВА је мали, тако да официри немају адекватна знања из области економије и менаџмента. У процесу унапређења студијских програма треба узети у обзир чињеницу да у војним академијама земаља са тржишном економијом постоји знатно већи проценат економских предмета на основним и мастер студијама. У наредном периоду би студијски програм Менаџмент у одбрани требало доградити у складу са стандардима, који се већ неколико година примењују у свету и окренути се више ка области економије на свим нивоима школовања и динамици обезбеђења адекватног наставног кадра.

Област политикологије. Имајући у виду савремене међународне односе, мисије и задатке Војске Србије и чињеницу да су официри високообразовани службеници у државној администрацији, јасно је да постоје врло снажни аргументи да у школовању и усавршавању официра треба да буду заступљени садржаји из области *политичких наука*.⁵⁵ За војну делатност највећи значај имају следеће научне области: политичка теорија, савремени политички системи (упоредна политика), политички систем Србије, међународни односи и спољна политика Србије. Поменуте области обухватају и важне уже целине као што су: уређење власти у Србији, политичко организовање, положај Војске Србије, политика одбране, људска и мањинска права и слобода, глобализација, интеграциони процеси, међународне организације и друго.

Уставно уређење је област која свакако треба да се нађе на списку потребних знања официра Војске Србије. Ова област се умногоме поклапа са садржајима као што су политички систем Србије или уређење власти у Србији. Професионални официри раде у Војсци Србије и Министарству одбране као типичним државним институцијама, па је природно да имају солидна знања о устројству државе. У прилог овој тврдњи говори чињеница да сви државни службеници морају положити државни стручни испит да би обављали послове државне управе. У оквиру општег дела стручног испита први и најважнији сегмент је управо уставно уређење.⁵⁶ С обзиром на то да професионални официри формално немају статус државних службеника, они не полажу ову врсту стручног испита, па је веома важно да знања о уставном уређењу стекну током основних студија у Војној академији.

Официри Војске Србије треба да познају и област људских и мањинских права и слобода. Ова област се најчешће изучава у вези са уставним уређењем, јер је устав највиши правни акт државе који гарантује људска права и прописује механизме њихове заштите. Степен остваривања људских права је истинско мерило демократичности једног друштва. С обзиром на то да се људска права гарантују и међународним актима, питање људских права одавно није унутрашња ствар једне земље, већ за то постоје одређени међународни стандарди. Србија чини знатне напоре да буде у групи земаља где је степен остваривања људских и мањинских права и слобода на високом нивоу. У оквиру тога Заштитник грађана постао је уставна категорија. Њему се могу обраћати и припадници Војске Србије и Министарства одбране уколико сматрају да су им нека од гарантованих права повређена.

На основним студијама у Војној академији потребно је да у свим студијским програмима постоји један интегрални политиколошки предмет комбинованог садржаја. У њему би прва тематска целина била посвећена политичкој теорији. То би био увод у разумевање политичких феномена који се касније изучавају. Уводни теоријски део треба да пружи основна знања о политици, политичком систему, држави, државној власти, политичком организовању, политичком представљању и изборима. Наведене теме представљају приоритет, јер омогућују лакше схватање савремених политичких система и политичког система Србије који се обрађују касније.

⁵⁵ Види шире: Драган Гостовић, *Потребна знања официра Војске Србије у области политичких наука*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 103–109.

⁵⁶ *Уредба о програму и начину полагања државног стручног испита*, Службени гласник РС, бр. 16/09, Београд, 2009.

Након теоријског дела, друга тематска целина интегралног политиколошког предмета треба да буде посвећена савременим политичким системима. Та област може носити и другачији назив: упоредни политички системи, упоредна политика или компаративни политички системи. Смисао проучавања ове области јесте да се сагледају организација и функционисање карактеристичних и релевантних политичких система који данас постоје у свету. „Познавање других система и реалности шири могућности експериментисања и избора солиднијих решења. Оно помаже друштву и политици да не понавља погрешна решења и грешке које су други искусили или да користи, колико је могуће, у већој мери позитивна искуства других земаља“.⁵⁷ Мудри уче од других.

Многи истраживачи и грађани уочавају све веће интересовање за збивања у савременом свету и нагло ширење упоредног посматрања и проучавања савремене политике и политичких система. „Чини се да је велики интерес за савремене политичке системе логична последица све шире и дубље спознаје о положају, улози и утицају политике и државе у друштву. Великом интересовању доприноси и процес глобализације. Све је развијенија свест не само политичких актера, већ и обичних грађана да у савременим токовима интеграције и комуникације мало ко може очекивати да ће га промене у целини света или у суседству заобићи и оставити нетакнутог“.⁵⁸

У савременим условима међународна сарадња је изузетно развијена. Интеграциони процеси су снажни, а значај међународног фактора порастао је до невидљивих размера. У таквој ситуацији студенти и млади запослени људи врло рано долазе у прилику да комуницирају и сарађују са странцима и различитим међународним организацијама и институцијама. Процеси глобализације довели су до умрежавања света и опште владавине светског тржишта. Развој технологије омогућио је убрзан проток информација, роба, услуга, капитала, људи и идеја. Промењен је значај међудржавних граница и створени су нови политички, економски и културни односи у свету. У наведеним грубо скицираним глобалним условима официр Војске Србије не би смео бити потпуно препуштен хаотичном обиљу информација које се нуде преко интернета, мас-медија и других модерних средстава комуникације. Њему треба понудити један систематизован скуп знања о међународним односима који ће му омогућити лакше сналажење и сигурније деловање у сложеној војној пракси.

„Руковођење оружаним снагама се сврстава у вођење спољне политике јер је основна функција војске заштита спољних граница државе“.⁵⁹ Употреба војске у рату и у другим облицима оружаног супротстављања спољној агресији има несумњиве међународне карактеристике. Иако војска има и одређену унутрашњу улогу у друштву (помоћ цивилним органима власти), њена функција у односу на спољну угроженост земље има приоритетан значај. У савременим међународним односима руковођење оружаним снагама има јасна обележја вођења спољне политике, нарочито у активностима војске као што су мировне операције, спречавање хуманитарних катастрофа, превентивне акције, посматрачке мисије, услуге „добре воље“ ради стабилизовања политичких прилика и сл. Уважавајући изнесено, Војска Србије је средство спољне политике Србије, па је логично да официри поседују одређена и потребна знања о приоритетима, циљевима и средствима официјелне спољне политике.

⁵⁷ Вучина Васовић, *Савремене демократије I*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 38.

⁵⁸ Драган Гостовић, *Потребна знања официра Војске Србије у области политичких наука*, стр. 107.

⁵⁹ Драган Гостовић, *Извршна власт као државна функција*, Алтера, Београд, 2006, стр. 58.

Може се очекивати да ће наредних година значај међународних односа и даље расти, а посебно место имаће процес приближавања и интеграције Србије у Европску унију. Видимо да Европска унија има све самосталнију заједничку спољну политику и да изграђује свој идентитет кроз европску безбедносну и одбрамбену политику. У том смислу, могуће је да ће бити потребно конституисати додатни предмет у образовању официра посвећен међународним односима и међународним интеграцијама, с посебним освртом на Европску унију.

Садржаји из области политичких наука треба да се налазе у програмима школовања и усавршавања официра Војске Србије, јер су официри службеници државне администрације који морају имати основна знања о уставном уређењу, људским правима, политичкој теорији, упоредној политици и међународним односима.

На основним студијама потребно је имати један интегрални политиколошки предмет комбинованог садржаја чији би приоритетни циљ био стицање знања о темељним политиколошким категоријама и оспособљавање за елементарно разумевање савремених политичких система и процеса. На вишим нивоима усавршавања официра пожељно је имати више концентрисаних група политиколошких тема, адекватно распоређених по предметима и времену реализације, чији је главни циљ оспособљавање полазника да компетентно прате и процењују актуелне политичке процесе.

Потребна знања у области војне психологије и војне историје

Област војне психологије. У савременим ратним и другим сукобима важан садржај чине психолошка дејства којима се утиче на мисли и емоције човека. Размере психолошких дејстава су последњих деценија битно повећане, па се често говори о **психолошком ратовању**.⁶⁰ „Док су у прошлости зарађене стране настојале да једна другу, првенствено, превазиђу у наоружању и на бојном пољу, данас подмећу лажне информације како би једна другу надмудриле на интелектуалном нивоу и победиле без или са делимичном употребом оружја. То значи да се у данашње време рат преноси са бојног поља у 'психолошки простор' како би се рат добио без употребе оружане силе“.⁶¹ Одавно је познато да битку не чини само оружана борба, већ и психолошка борба, као и остале мере, радње и поступци пропаганде, којом се настоји учврстити морал сопствених снага и нарушити морал противника. Савремено доба је само донело нове начине и средства за вођење психолошких дејстава, а у складу са технолошким развојем медија и других достигнућа модерне комуникације. Психолошки чиниоци су једни од најважнијих чинилаца морала. Они представљају отпорност према психичким поремећајима као што су асоцијално понашање, хистеријично реаговање, неконтролисани страх и паника.

Уобичајена је подела психолошких дејстава на она која се примењују према противнику и она која су намењена заштити од противничких психолошких дејстава. Психоло-

⁶⁰ Види шире: Ђорђе Калањ, *Потребна знања за психолошко ратовање*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 97–102.

⁶¹ Ђорђе Калањ, *Потребна знања за психолошко ратовање*, стр. 99.

шка дејства према противнику усмерена су на подривање његовог морала кроз ширење страха и дезинформација, подстицање дезертерства, пласирање података о његовим губицима и издајствима и друго. Мере и активности заштите од противничких психолошких дејстава имају за циљ да разоткрију војне намере противника, изграде отпорност на његове акције и предупреду појаве које могу негативно утицати на борбени морал сопствених јединица и људства. Таквим мерама смањују се дефетизам, малодушност и кукавичлук у својим редовима, а развија храброст и поверење у сопствене снаге.

Процеси глобализације подстичу међузависност земаља, а велике силе користе своју политичку, економску и војну моћ ради наметања и остваривања својих циљева. Моћније земље доминирају у међународним односима и настоје различитим средствима да заштите своје интересе. Међу тим средствима су бројни облици неоружане агресије, али и оружана сила као последње, али најснажније средство које стоји на располагању. Неоружана агресија сматра се једним од начина психолошког ратовања. Она се може испољавати у разним областима друштвеног живота, а првенствено се изводи кроз санкције, притиске и пропаганду. Велике силе су у могућности да креирају светску политику и да одлучујуће утичу на примену санкција и притисака. До сада су санкције и притисци углавном показивали негативне ефекте, као што су наношење штете читавим народима, сужавање простора за демократију, подстицање корупције и криминала и сл. Моћније државе руководе се својим интересима и на основу тога одлучују о увођењу и примени одређених санкција и притисака. Обично су то економске санкције, политички притисци и претње војном силом. Правила и принципи међународног права и правде често су у другом плану.

Пропаганда је специфично и потенцијално врло ефикасно средство за промовисање одређених идеја, ставова и политичких циљева. Она је обавезни део психолошког ратовања и реализује се помоћу електронских медија, штампаних медија и специјализованих тимова за вршење пропаганде. „Изучавање кључних чинилаца психолошког ратовања и сагледавање њиховог утицаја на припаднике Војске Србије имало би вишеструк значај, који се огледа у следећем: дефинисали би се они елементи психолошког ратовања чији је утицај највећи на понашање припадника јединице, дефинисали би се и крајњи ефекти психолошког ратовања као и елементи на које имају највећи утицај, створила би се основа за успешно супротстављање психолошком дејству противника, утврдили би се чиниоци психолошког ратовања који су од великог значаја за извођење мисија и задатака Војске, утврдио би се утицај психолошког ратовања на припаднике Војске и становништва у целини, утврдили би се најчешће примењивани облици, методе и средства психолошког рата у појединим оружаним сукобима, утврдио би се однос између појединих елемената психолошког рата и њихових ефеката на понашање припадника јединице у борбеним дејствима“.⁶²

У последњих неколико деценија XX века дошло је до великих померања на геополитичкој сцени која су донела значајне промене у систему војног организовања. Те промене првенствено се односе на опште смањење бројности војски и смањење одбрамбених трошкова. Нестанак блоковске поделе света утицао је на смањење вероватноће избијања великих класичних ратова међу државама и извођења традиционалних војних операција. На значају су добиле посебне врсте угрожавања

⁶² Ђорђе Калањ, *Потребна знања за психолошко ратовање*, стр. 102.

светске безбедности, као што су тероризам, организовани криминал, неконтролисане велике миграције становништва, сепаратизам етничких група, пиратство, корупција и сл. Нетрадиционалне војне операције или „нератне“ операције постају главни одговор на нове изазове и претње. Оне су бројне и садрже различите активности. Нарочит значај имају мировне мисије, јер је у њима циљ успоставити, одржати или наметнути мир на неком простору. Важна карактеристика савремених мировних мисија је њихова висока стресогеност по сопствене припаднике, те се велика пажња мора поклонити *психолошкој припреми* учесника.⁶³

Број мировних мисија је у сталном порасту. Задаци и циљеви мисија непрестано се усложњавају, расте степен изложености и угрожености њихових припадника, а самим тим и број настрадалих. Фундаментални фактори стреса који су, на психолошком плану, незаобилазан и пратећи аспект мировних мисија могу се класификовати на следећи начин: „1. синдром перманентне угрожености; 2. геофизички и климатски услови; 3. културалне разлике и 'културални шок'; 4. 'стрес мировњака', 5. неадекватна селекција људства; 6. дисфункционална припрема људства; 7. одвојеност од породице и 8. константна медијска изложеност“.⁶⁴

Синдром перманентне угрожености. Сагласност сукобљених страна за долазак мировне мисије не значи и аутоматску добродошлицу. Установљење мисије показује да је потребно присуство треће стране. Психолошка позадина такве ситуације јесте да сукоб није завршен, да супротстављене стране нису реализовале своје циљеве и да им је зато потребан посредник. На терену обично постоје јасни знаци класичног ратног окружења, као што су: присуство наоружаних лица, присуство жртава и додир са њима, разорена цивилна инфраструктура, ризик од мина и других облика прикривеног деловања, нарушавање примирја, отворене провокације и сл. Претеће и угрожавајуће окружење је реалност која утиче на безбедност и психофизички интегритет припадника мировних мисија. Домаћини врло често испољавају неки облик нетрпељивости према „мировњацима“. Амбивалентан и понекад непријатељски однос локалног становништва према припадницима мировних мисија одраз је постојања јаке психолошке баријере која постоји између њих. Та психолошка баријера присутна је у свим мисијама. Она је снажан извор стреса и подстиче и одржава синдром перманентне угрожености. Недовољно дефинисано окружење, где је тешко препознати све претње, негативно делује на припаднике мировне мисије, нарушава њихову психичку стабилност и смањује спремност за извршење задатака. У великој мери долази до развоја страхова који су типични за борбене ситуације: страх од смрти и рањавања, страх од настанка инвалидитета, страх од заробљавања, страх од издаје, страх од одговорности и сл.

Геофизички и климатски услови. Долазак припадника мировних мисија у ново геофизичко и климатско окружење нарушава њихов устаљени ритам рада и живљења. Степен израженог стреса зависи директно од способности појединаца да

⁶³ Види шире: Радослав Јоцић, *Фактори стреса у мировним мисијама и психолошка припрема припадника Војске Србије*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 279–290.

⁶⁴ Радослав Јоцић, *Фактори стреса у мировним мисијама и психолошка припрема припадника Војске Србије*, стр. 282.

се адекватно прилагоде радним и професионалним обавезама у новим животним условима. Врло су различите способности људи да успешно амортизују настале промене и задрже оптималну функционалност у предвиђеном периоду. Укупно психичко стање појединаца може бити значајно поремећено климатским факторима. Међу факторима који имају јаке стресогене ефекте најчешће се јављају: екстремне температурне разлике, велика влажност, велика надморска висина, конфигурација терена, присуство неубичајених, опасних животиња и др. У домену субјективног доживљавања доминира страх од разбољевања и могућег смртог исхода.

Културалне разлике и „културални“ шок. Различити системи вредности који постоје у појединим друштвеним заједницама важан су извор стреса. Припадници мировних мисија обично недовољно познају језик и обичаје домаћег становништва, што увећава постојеће културолошке разлике у односу на њих. Они често имају негативан став према локалном становништву, сматрајући их мање вредним. Дају им погрдне називе и демонстрирају став супериорности. Иза хладне професионалности крију се, заправо, апатија, рутина и суштинска незаинтересованост за реализацију циљева мисије. Стереотипи у схватању воде ка стереотипном понашању и јаком осећају монотоније.

Културални шок је јако узбуђење или слом особе која дуго борави у страном окружењу. Манифестује се кроз трајнији осећај отуђености, а психичка равнотежа је нарушена. Поред културалних разлика његовом развоју доприноси одвојеност од породице. Појачана је социјална дистанца у односу на припаднике тима. Треба истаћи да су понекад културалне разлике велике и у оквиру тимова, нарочито оних у којима је испоштован принцип да у оквиру једног тима не буду два лица из исте земље. Ефикасност деловања много зависи и од тога ко је вођа тима, какве су његове личне способности, каквом типу руковођења је наклоњен, на чему је базирана његова мотивација и сл.

„Стрес мировњака“. У начелу, војници се припремају за примену оружане силе. Добро обучен војник је увежбан да решава опасне ситуације и то на агресиван начин. Међутим, ангажовање у мировним мисијама искључује или ограничава употребу силе. Основни проблем који се овде намеће је питање каналисања или преусмеравања са борбеног на мировно деловање. У том смислу, стрес мировњака подразумева претеран страх припадника мировне мисије да неће знати обуздати своју агресивност. Поред тога, присутан је и страх од осуде за пристрасно деловање и могућих насртаја локалног становништва на њихов живот. Дилема која је присутна јесте где су границе самоодбране, тј. шта је то примерена, а шта прекомерна употреба силе?

Неадекватна селекција људства. Лица која се баве селекцијом кадра за учешће у мировним мисијама морају препознати најспособније, најадекватније мотивисане и психички најстабилније људе. Селекција кадра за мировне мисије обухвата: утврђивање потребних знања и способности, истраживање мотивације и процену карактерних особина. Посебан значај придаје се истраживању мотивације сваког потенцијалног кандидата, јер је мотивација најпроменљивија компонента личности, а најдиректније утиче на психичку спремност за квалитетно извршавање утврђених обавеза. У досадашњем искуству јасно су се издвојиле три групе фактора одлучивања за учешће у мировној мисији: професионализам, материјални добитак и фак-

тори везани за посебан тзв. авантуристичко-пустоловни дух. Приликом процене сваког кандидата првенствено треба сагледати степен његове интегрисаности и идентификације са вредносним системом војске којој припада.

Процена карактерних особина има за циљ да се одаберу психички стабилне, зреле личности, личности које имају висок праг толеранције и добро изграђене механизме превладавања стреса у критичним ситуацијама. У мировне мисије не смеју ићи емоционално лабилни, импулсивни и неуротични људи.

Дисфункционална припрема људства. Основна обука војника подразумева њихово оспособљавање за оружану борбу у којој треба да неутралишу непријатеља на брз и ефикасан начин. Војницима су јасно предочена средства реализације, до њих долази повратна информација о ефектима испољених активности, постоји пун свесност о карактеру чињења, присутно је сазнање о расположивом времену и степену реализације и сл. Мировна мисија, међутим, представља сасвим другачију ситуацију. Војници не учествују у дефинисању циљева, а општи циљ није победа, јер класичног непријатеља нема. Сврха њиховог ангажовања своди се на постизање услова који могу довести до политичког или дипломатског решења насталог сукоба. Циљеви мисије су подложни променама и често долази до промена мандата. Припадници мисије немају јасну слику о учинку. Они обављају конкретне дневне задатке који се морају прецизно извршавати. Међутим, таква усмереност на изричито извршење конкретних, дневних, често шаблонизованих образаца понашања, а без дубљег увида у исход и сврсисходност извршених радњи, неминовно води ка рутини. На личном плану, у сфери субјективног доживљавања, јављају се осећај монотоније, досада и пад мотивације. Све то указује да код припадника мисије постоји несклад између сазнања о посебном статусу и великим уложеним напорима, с једне стране, и сазнања о релативно малим или нефункционалним резултатима, с друге стране. Треба закључити да се у психолошкој припреми припадника мировних мисија мора посветити значајна пажња усклађивању њихових личних циљева и очекивања са стварно могућим учинцима на терену.

Одвојеност од породице. Породица је примарна социјална група која битно утиче на психичку стабилност сваког припадника, а нарочито када постоји извесна издвојеност неког од њих, када настане велика промена у начинама комуникације и када не постоји могућност директног утицаја у случајевима њеног отежаног функционисања. Одвојеност од породице је значајан фактор психичке стабилности припадника мировне мисије. Они који су тражили да им се прекине ангажовање у мировној мисији често су, као образложење, наводили измењени статус породице и њено отежано функционисање.

Константна медијска изложеност. Ангажовање у мировној мисији подразумева боравак на осетљивом, неуралгичном терену за који су заинтересоване бројне институције које се баве информисањем, тј. извештавањем „са терена“. Оне су стално присутне и активне. Карактер и обим њиховог извештавања може бити различит, од чистог професионализма и истинитог извештавања па све до фабриковања вести и тенденциозног, пристрасног иступања. У сваком случају, припадници мировних мисија увек су у центру пажње. Свака њихова активност се прати, мери, коментарише, јавно објављује. Било да осуђује или глорификује рад и деловање мировњака, медијски притисак је константан.

„Психолошка припрема је планирана и организована делатност која првенствено захтева промишљени утицај флексибилног активитета и начело континуитета. У садржајном погледу комплексна и свеобухватна, може бити усмерена ка личности појединца и тада је дефинишемо као индивидуалну психолошку припрему, ка групи или колективу - када говоримо о групној, односно, колективној психолошкој припреми. У основи телеолошка, ова изразито циљана активност подразумева неколико битних аспеката: а) достизање максималне ефикасности у погледу извршења постављених задатака, б) достизање максималне економичности и рационалности у смислу ангажовања неопходних ресурса за извршење постављених задатака, в) отклањање или умањење дејстава очекиваних фактора ризика и неизвесности у току извршења постављених задатака и г) отклањање или умањење негативних последица и њихових пратећих ефеката након извршења задатака“.⁶⁵ Поред наведених аспеката, важан задатак психолошке припреме јесте да обезбеди високу психолошку интегрисаност и емоционалну стабилност припадника мировне мисије. Значајан део припрема такође се посвећује тимском раду и јачању интегрисаности појединца унутар групе.

Област војне историје. Војна историја има велики значај за изучавање војних наука (тактике, оператике, стратегије) и важну улогу у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије.⁶⁶ Академски и стручни профил савременог официра подразумева једно широко образовање у којем су одабрана фундаментална знања неопходна за успешно обављање војне делатности у данашњим условима. Ту свакако спада и историја, односно војна историја као наука која је у функцији профилисања личног и националног идентитета и моралног, интелектуалног и професионалног дигнитета савременог официра. „Познавање националне историје и традиционалних вредности сопственог народа помаже официрима Војске Србије да очувају патриотизам и сопствени национални идентитет у туђем свету и буду успешни амбасадори своје земље у њему, а елементарно познавање историје, традиције и културе народа и држава у којима обављају војну делатност, истовремено да разумеју и следе њихове потребе и стремљења, како би били успешни на својим функционалним задацима“.⁶⁷

Официр у данашњим условима мора да познаје процесе у геополитици и трендове у међународним односима, а они се надовезују на историјско искуство. Проучавање прошлости, историјских законитости и историјских феномена омогућава разумевање и промишљање садашњости, али и пројектовање будућности. Профил савременог официра захтева снажне, самосталне, креативне и енергичне личности и довољно образоване да се могу снаћи у свакој новонасталој ситуацији. Војна историја, као једна од дисциплина опште историје, има снажан утицај на образовање и васпитавање официрског кадра сваке армије, па и Војске Србије. Њена улога у формирању академског профила официра призната је у скоро свим друштвима.

⁶⁵ Радослав Јоцић, *Фактори стреса у мировним мисијама и психолошка припрема припадника Војске Србије*, стр. 288.

⁶⁶ Види шире: Мирјана Зорић, *Војна историја и њена улога у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 229–234.

⁶⁷ Мирјана Зорић, *Војна историја и њена улога у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије*, стр. 230.

Улога војне историје у теоријском профилисању војних наука (тактике, оперативке, стратегије) позната је и очигледна. Све ове дисциплине у емпијском и теоријском смислу ослањају се на сазнања војне историје и осталих сродних наука, као нпр. војне географије. Као млађе научне дисциплине у односу на војну историју, односно историју, војне науке су се развиле и своју теорију изградиле управо из научног корпуса војне историје која се у прошлости најчешће називала: историја ратова, историја ратовања, историја ратног искуства или историја ратне вештине.

С обзиром на фундаменталну улогу у теоријском развоју војних наука, војна историја је имала, а и данас има велики значај не само у формирању (едуковању) војних кадрова, већ и за саму организацију и употребу оружане силе. Почетком XIX века најпре је пруски генералштаб уочио значај војне историје за организацију и употребу сопствених оружаних снага, те је предузео систематска истраживања у овој области ради проналажења узрочно-последичних веза и извлачења потребних искустава из ратне прошлости. Касније се знатно ширило интересовање за историјским проучавањем феномена рата у војне сврхе, како у теоријском, тако и у оперативном смислу. Упоредо са развојем војне организације, развојем и применом техничких средстава која су битно утицала не само на развој оружаних снага, већ и на еволуцију ратне вештине и њених дисциплина (стратегије, оперативке, тактике), јавила се потреба да се у оквиру матичне (војно)историјске науке развију специјалне дисциплине које би се бавиле феноменом развоја оружаних снага, појединих видова и родова, настанка и токова оружаних сукоба, примене наоружања и опреме, те повратног утицаја војних и ратних чинилаца на развој друштва. Тако су се временом, поред војне историје као матичне науке, развиле и уже дисциплине, као војнопоморска историја, ваздухопловна војна историја и др. Војна историја представља, у основи, свеобухватну синтезу свих ових дисциплина. Када се све то има у виду, разумљиво је да изучавање војне историје на војним академијама и осталим војношколским установама у свету, посебно међу великим силама, има дугу и изузетно богату традицију.

Новија сазнања указују на то да историја и војна историја као науке имају дугу традицију и изучавају се на војним академијама и колеџима не само водећих светских сила, већ и у већини европских земаља. Њихово изучавање на војним академијама (основном – академском, командноштабном и генералштабном нивоу) водећих светских сила комплексно је организовано и подељено (по областима), у складу са претходно пројектованим обликом студирања у високошколским установама ових земаља.

С обзиром на богату националну историју и дугу државотворну традицију српског народа која се ослањала на добро организовану, дисциплиновану и ратним успесима овећану војску, а у складу са традицијом војног школства у нас, потребно је да војна историја буде обавезан предмет на свим нивоима школовања у Војсци Србије. Војна историја је један од веома старих предмета на нашој Војној академији који се под различитим именима изучавао у прошлости (војна историја, историја ратне вештине, општа историја, историја Срба, историја Краљевине СХС и др.). Тако је ова наука заузела заслужено високо место у едукацији и школовању војних кадрова. Она је одувек представљала снажан извор сазнања и патриотских надахнућа без којих се није могао градити образовни профил савременог српског официра, спремног на најтежа искуства и највећа одрицања. Познавање опште и националне историје неопходно је да бисмо извукли поуке из прошлости, да бисмо на прави начин разумели и управљали својом садашњошћу и били у стању да креирамо блиску будућност.

„Као извориште духа и морала, историја, односно војна историја (посебно национална историја) је наука која је незаобилазна у едукацији официрског кадра у свим армијама света, па самим тим и официра Војске Србије. Изучавање војне историје производи субјективно дејство на њене 'конзументе': она изоштрава дух и способност за различите комбинације, обогађује машту, развија интелект, способност предвиђања и осећања за меру; својим искуствима утиче на профилисање карактерних особина међу официрима и војницима... У дидактичком смислу, војна историја доприноси значајно општој војној култури, формирању личности, војника и официра, развијању војничких врлина (иницијативе, храбрости, одлучности, упорности), учвршћивању морала и неговању борбених традиција“.⁶⁸ Војна историја доприноси да се официр у конкретној ситуацији лакше сналази и правилније одлучује, а војник да се осећа надахнут примерима јунаштва из националне историје. Национална историја развија родољубље и доприноси заједништву у јединици чувањем и неговањем традиција. Студирањем ратне прошлости официри развијају осећај за различите комбинације и способност предвиђања, како би ефикасније деловали у сложеним условима рата, правилно ценили ситуацију и донели рационалне и целисходне одлуке.

Војна историја је фундаментални предмет који на специфичан начин утиче на формирање војних кадрова. Због тога је неопходно посветити већу пажњу програму изучавања тог предмета на свим нивоима школовања. Имајући у виду праксу развијенијих армија у свету, као и традицију српског војног школства, војна историја треба да заузима важно место у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије.

Потребна знања у области војне етике, реторике и страних језика

Област војне етике и реторике. Неморално деловање проузрокује велике негативне последице, а уколико то чине лидери оне се вишеструко умножавају.⁶⁹ Ако лидерство подразумева процес у којем лидер утиче на друге да постигну заједнички циљ, разумљиво је да тај утицај носи велики терет етичке одговорности. Нудимо неке одговоре на питање која знања из области *етике* ће бити од помоћи нашим будућим војним лидерима како би одговорили потребама свог времена, како не би морално посрнули или залутали у беспућу морално-етичких⁷⁰ изазова у првим декадама XXI века. Морално-етички изазов био би свако искушење које доводи у пи-

⁶⁸ Мирјана Зорић, *Војна историја и њена улога у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије*, стр. 233.

⁶⁹ Види шире: Борислав Гроздић, *Потребна знања војних лидера Војске Србије у морално-етичким изазовима првих декада 21. века*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 117–128.

⁷⁰ Зато што се у српском језику (и не само у српском) изрази *етика* и *морал* веома често користе као синоними, па се реч *морални* замењује речју *етички* и обрнуто, наглашавамо у ком смислу у раду користимо изразе и појмове *етика*, *морал* и *етос*, без ширег образложења. Изразе *етос* и *морал*, користимо као синониме и под њима подразумевамо својеврсни духовни, душевни и друштвени феномен, а под појмом *етика* филозофску дисциплину која за свој предмет има морал (етос), односно која представља теорију, филозофију морала.

тање морални интегритет личности војног лидера, али и Војске Србије, српског народа и државе Србије. За војне лидере то су ситуације када се доводе у искушење да изврше мисију и задатак, а не повреду моралне норме.

Данас и убудуће професионални војник се мора носити са низом нових улога, које неретко одступају од класичних задатака војника, као што су помоћ цивилном становништву, борба против тероризма, полицијски и дипломатски послови и друго. Према томе, војска и војни лидери користе се за послове који захтевају потпуно различите улоге и приступ од традиционалне употребе војне силе, из чега проистичу главне последице за професионалну војну етику.

Док су оружане снаге биле само национална одбрана против агресије, задатак официра у моралном смислу био је јасан и није било потребно расправљати о етици када је освајач стајао на три корака од границе. Данас и убудуће учешће у операцијама изван националних граница, под окриљем снага УН и ЕУ, представља нашу реалност. Интернационалне „мировне операције“ или „операције подршке миру“, представљају неку врсту крсташког рата, „борбу за идеје“, што намеће потребу за озбиљном етичком расправом, како би се будући војни лидери припремили за нове изазове. Тренд у свету јесте да се све више задатака поверава приватним компанијама, и то не само административних и логистичких захтева, већ и оних који се традиционално дефинишу као основни војни задаци, као физичко обезбеђење и друге безбедносне функције.

Моралност лидера је прастаро питање, али теоријске основе лидерске етике нису дубоке и значајно развијене. Истичемо само неколико општих теоријских места. Зашто је морал од пресудне важности за лидерство уопште, а за војне лидере посебно? Управо због утицаја који лидери остварују. Утицај лидера на друге мора да има високо моралне карактеристике. То га разликује од других типова остваривања утицаја, као што су принуда или деспотска контрола. Мобери нису и не могу бити лидери, јер лидерство пре свега није аморални феномен. Пет принципа моралног лидерства може се пратити од најстаријих времена до наших дана: поштовање других, служење другима, правично поступање, показивање искрености и изградња заједнице.⁷¹ *Да би неко био вођа, он мора да поштује и воли друге (следбенике), да буде правичан и да брине за изградњу заједнице, тима.* Прави лидери служе другима, добробит других стављају испред сопствене, настојећи да допринесу заједничком добру. Следбеници су спремни да поднесу највеће жртве за свог вођу, обично зато што би и њихов вођа учинио то за њих. *Зар суштину лидерства не налазимо у речима из Светог писма: „Који хоће да буде велики међу вама, нека вам буде служитељ. И који хоће међу вама да буде први, нека вам буде слуга“.* (Мт 20, 26, 27).

Етичко знање или теорија већ претпоставља етичку праксу, и ко сам није добар човек и примерено се не понаша никада неће моћи ништа разумети ни научити из етике. Неопходно је најпре слободно опредељење да се буде, пре свега, добар човек, да би делатним искуством бивао све бољи. Лошем човеку етика не може значити баш ништа до празне игре речима. Из књиге се не може једноставно научити да се буде добар. „Напротив, когнитивно и нормативно на подручју етике сачињава једну недељиву целину, и то се испоставља одмах одредбом саме теме истраживања“, с правом наглашава Д. Пејовић.⁷²

⁷¹ Р. G. Northouse: *Лидерство, теорија и пракса*, четврто издање, Дата статус, Београд, 2008, стр. 252.

⁷² Види: Данило Пејовић, *Аристотелова практична филозофија и етика*, у: Аристотел: *Никомахова етика*, превео Т. Ладан, СНЛ, Загреб, 1982, XXIV.

Општа теоријска знања из етике. Будућим војним лидерима неопходна су општа теоријска знања из етике, у мери која им омогућава расуђивање у том пољу које је омеђено међудејством војне ефикасности и моралних критеријума, односно пољем које је предмет посебне дисциплине примењене етике — војном етиком. Услов да се може мислити и говорити о етичким питањима јесте да се овлада основним етичким појмовима, категоријалним апаратом етике, као што су: добро, зло, савест, слобода, воља, саосећање, морална вредност, моралне норме и правила (критеријум), врлине, пороци, љубав, морални суд (етички суд) или оцена, морални поступак, карактер, треба и не треба, исправно и неисправно, морална дужност, закон, итд. Посебно је значајно стицање знања о различитим схватањима смисла или сврхе моралног деловања, а самим тим и људског живота, јер људи, уосталом, делују зато што сматрају да одређене ствари имају вредност и смисао.

За проналажење излаза из моралних (етичких) дилема, које се реално могу јавити будућим војним лидерима у различитим мисијама војске, свакако од велике користи може бити поседовање основних знања о етичким (нормативним) теоријама: деонтолошкој, утилитаристичкој (консеквенцијализму), етици врлине, теорији природног закона и другим. Миленијумски резултати и плодови етике као филозофске дисциплине, који представљају цивилизацијску тековину света, нуде систем правила и принципа којима се војни лидери могу руководити у доношењу одлука о томе шта је исправно или погрешно, добро или лоше у одређеној ситуацији.

Знања из области примењене, војне етике. Мисије војске подразумевају отежано морално понашање. Морални аспект рата је изузетно сложен и компликован, јер се ради о једном од најконтроверзнијих проблема моралне природе, а контроверзе у етици најчешће се односе на садржај и начин оправдавања одређених вредности и њиховог места у општој хијерархији вредности, односно на сукоб вредности.

Ако не постоји теже време за човека него што је време рата, поставља се оправдано питање шта је то у рату тако и толико тешко: физички напор, психички притисак, професионалне обавезе, страх од рањавања, заробљавања, смрти? Ипак, највећу тежину и муку у рату представља морално противречан карактер задатака. Пре свих то су питања: Да ли је дозвољено убити човека? Може ли човек по личној савести да ослободи себе одговорности за убиство другог човека? То су питања из којих, очигледно, извире основна морална противречност сваког рата. Етички аспект рата укључује и феномене савремене глобализације, као што су асиметричан, превентиван или преемптивни⁷³ рат и друге. Да ли је морално допуштено да држава понекад запрети употребом силе, па ако је то потребно и употреби је? Које врсте претњи и које врсте силе су морално допуштене? Који је морално допуштен одговор држава на претње од међународног тероризма? Да ли је преемпција морално легитимна стратегија за заштиту недужних људи од тероризма? То су само нека питања о којима будући официри морају имати основна етичка знања.

За будуће војне лидере посебно су значајна знања о односу религије и насиља, јер не би смели да буду у заблуди да све религије подједнако проповедају ненасиље и мир. Разлике не само што постоје између великих светских религија, већ и унутар њих. Тако налазимо различите, па и супротне одговоре у вези са ратом, чак и у хри-

⁷³ М. R. Amstus: *Међународна етика*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 217–222.

шћанству, између православља, римокатолицизма и протестантизма. Без обзира на то што постоје различита гледања на процес глобалне ревивализације – васкрсавања религије у свету,⁷⁴ неспорно је да ће у међународним сукобима велику улогу имати религије, а може се очекивати да се њихова улога убудуће неће смањивати већ, напротив, повећавати. Зато је за будуће официре неопходно познавање етичких погледа на рат и ратовање, који проистичу из етичких традиција великих светских религија – хришћанства (православље, римокатолицизам, протестантизам), ислама, јудаизма, будизма. То је нужна претпоставка за разумевање и тумачење поступака потенцијалних противника, као и сопствених верујућих припадника.

Посебна и врло актуелна област за наше будуће војне лидере је етика и хуманизам. Савремени процес глобализације у име демократизације и људских права и савремени облик примене силе кроз тзв. „хуманитарне војне интервенције“ представљају сигурно једне од етички најконтроверзнијих феномена данашњице. Учешће у мировним мисијама и „хуманитарним интервенцијама“ захтева нова етичка знања, јер намеће нове етичке ситуације и нове изазове за наше будуће војне лидере. С правом се наглашава: „разумевање наше културе и културе других кључно је за успешност мисије.“ Упознавање сопствене културе, културе савезника и евентуалних противника у великој мери зависи и од адекватних садржаја и квалитета предмета друштвено-хуманистичких наука, те у том светлу и војне етике као врло значајног подручја изучавања војне професије.

Лепота говора, односно речитост, традиционално се подразумева у војничкој култури и етосу. „Умети војску водити говором – то је војничка речитост“, писао је Јован Драгашевић. Нове мисије војске и нове улоге војних лидера повећавају захтеве за знањима из реторике, вештине комуницирања, дијалога, преговарања. Отмена вербална комуникација, која укључује и умеће слушања, подразумева да садржај изражавања не сме бити лажан или богохулан, а употреба „ниских“ граматичких и лексичких форми показатељ је моралног растакања и војног етоса. Нажалост, наше време владавине бројних изума и широко применљивих техничко-технолошких помагала и све веће брзине протока времена и личног и социјалног живљења и све више оскудног вербалног комуницирања младих генерација није на страни ових узвишених захтева реторике и искуства и знања наших славних предака.

Знања из области професионалне војне етике. Раст свести о вредности људске личности, о заштити слободе, части и достојанства људске личности, као и свести о потреби сталног поштовања хуманистичких критеријума обављања војне делатности у складу с идејом о вредности људске личности, намеће посебне захтеве и пред професионалну војну етику. Потребна су посебна знања ради обезбеђивања неопходне моралне културе у међуљудској комуникацији унутар војне средине на свим релацијама, као и између војске и окружења. Место и улога војске у демократском друштву отвара питање савремених и будућих цивилно-војних односа, односно цивилне контроле војске, што носи актуелност и велики значај моралне компоненте. Будући да држава има монопол над војном професијом, оданост (појалност, верност) војника својој држави и њеној демократској, легалној и легитимној власти једна је у врху лествице моралних вредности савременог и будућег војног етоса, које војни лидери морају бити свесни. Вежбе у решавању моралних дилема, одно-

⁷⁴ S. P. Hangtinson, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 104.

сно конфликта вредности, које су саставни део сваког живота, посебно војничког, доприносе продубљивању моралне свести војних лидера, јер, како каже Сократ, истина коју сам човек не открије нема реалну вредност.

Сва наведена потребна етичка знања војних лидера за етичке изазове у првим декадама XXI века обухваћена су најновијим акредитованим програмом предмета Војна етика за све студијске програме и модуле у Војној академији. Место и улогу војне етике у школовању будућих лидера Војске Србије требало би још једном преиспитати и уподобити у складу са будућим потребама, страним искуствима и српском традицијом. Према томе, војни лидери ће се на почетку XXI века суочавати са бројним и сложеним морално-етичким изазовима, који ће од њих захтевати дубљу моралну свест, како би демонстрирали морално одговорно понашање. С обзиром на то да је лидерство као такво и морални процес, суочавање са моралним дилемама у првим декадама XXI века намеће потребу пред војне лидере за широким и разноврсним знањима из области друштвено-хуманистичких наука, између осталих и значајну потребу за „практичном мудрошћу“, односно знањима из области етике. Зато је неопходно развијати свест о потреби етичких знања, која је сада замагљена и недовољно присутна.

Потребно је неговати код војних лидера уверење о томе да су универзалне вредности истина, правда, љубав, вера, без обзира на окружење, не само вредности, већ и сила којом се побеђује и успева у свим војним мисијама. Развијањем уверења у то да је моралност сила, праведна сила, односно сила праведности, услов за наду у војни успех, да је победа потврда (сведочанство) моралне исправности, избегавале би се нове ране на савести српског официрског кора. По томе би требало да се препознају српски официри – лидери у будућим заједничким војним мисијама. Етика, односно војна етика, једна је од дисциплина која може пружити значајан допринос оспособљавању будућих војних лидера за тешке етичке изазове, давањем општетеоријских, примењених и практичних знања. Војни лидери који буду у стању да различите вредности поређају по приоритету на задовољавајући начин, биће спорији да преступе моралну границу. Ослонац се може наћи у светлим примерима традиционалног српског војног етоса и реконструисаног хришћанско-православног српског војног етоса.

Постоје бројни фактори који утичу на функционисање **морала** (одржавање, примену и развијање), а међу њима когнитивна компонента заузима врло значајно место. Предмет једног истраживања су знања – вештине, неопходна официрима Војске Србије, која се стичу током школовања на Војној академији, а представљају неопходан предуслов успешног функционисања морала јединица, команди или установа.⁷⁵

Човек, као веома битан чинилац оружаних сукоба, мора поседовати одређене квалитете и испуњавати захтеване услове, како би био ефикасан на бојном пољу. Од официра се очекује да испоље што већи ниво војностручне оспособљености, психофизичке припремљености и моралнокарактерне изграђености. Важна карика у формирању личности официра је Војна академија, чији је задатак да на што ефикаснији начин одговори постављеним захтевима школовања будућих официра и пружи им адекватна општа и примењена знања која ће им помоћи да у својим јединицама, командама и установама омогуће несметано функционисање морала војске.

⁷⁵ Види шире: Срећко Кузмановић, *Когнитивна компонента као предуслов функционисања морала војске*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011, стр. 321–327.

Морал најчешће пресудно утиче на војнике и грађане, на њихову спремност да се ангажују у рату. Овој проблематици одувек се поклања изузетна пажња, при чему се посебно мисли на теоријско и практично оспособљавање старешинског кадра за рад на питањима која се односе на морал људи у различитим животним ситуацијама.

Свеобухватно значење појма морала код нас је дао Вуко Павићевић, дефинишући морал као облик људске праксе, с једне стране, и као правило, пропис, норму, с друге стране. Према мишљењу овог аутора, морал је облик људске праксе, облик делатног, практичног одношења човека према свету, према другим људима, као и према себи самом. Он се манифестује у вредносном процењивању људских поступака и хтења као позитивно и негативно вредних (односно невредних), при чему се први одобравају, желе, препоручују и заповедају, а други не одобравају, куде, осуђују и забрањују.⁷⁶

Неђо Даниловић под моралом војске подразумева „посебан облик друштвене свести испољене путем вербалних исказа и делатног практичног одношења припадника војске према отаџбини и одбрани њених виталних вредности, према другим људима унутар и изван војске и према себи самима, који као унутрашња покретачка снага подстиче и мотивише припаднике војске на извршавање професионалних задатака“.⁷⁷

Да би морал било ког друштва, па и морал војске као његов интегрални део, могао да функционише, морају бити испуњени одређени услови који се огледају у постојању когнитивне, емоционалне и конативне компоненте. Изостајање било које од ових компоненти усложњава функционисање морала или долази до његовог пада, а адекватна заступљеност све три компоненте гарантује да ће он бити на високом нивоу. У овом делу текста наглашена је когнитивна компонента као предуслов функционисања морала. Глоло знање не помаже човеку да разреши моралне дилеме уколико није у стању да тумачи сопствена правила и доводи их у склад са захтевом тренутка. Когнитивни чиниоци морала војске су они који доприносе стицању знања значајних за тај морал.

Сprovedено је истраживање да би се дошло до одговора на питање који су то садржаји изучавања појединих заједничких предмета на Војној академији који представљају неопходан предуслов ефикасног функционисања морала. Резултати истраживања⁷⁸ анализирани су поступком дескриптивне статистике о процени потребних знања и вештина која се стичу на Војној академији, а која су потребна официрима како би у својим јединицама, командама и установама, омогућили успешно функционисање морала. Израчунате су средња вредност и стандардна девијација као елементарни показатељи о узетом узорку. На основу ових података израђена је и ранг-листа потребних знања и вештина.

Подаци који су анализирани добијени су из петостепене *Скале процене потребних знања и вештина*, Ликертовог типа, која је обухватила 50 различитих врста знања и вештина, 25 предмета заједничких за све студијске програме, која се стичу током школовања на Војној академији, а на укупном узорку од 667 испитаника, официра чина од потпоручника до пуковника, свих видова, родова и највећег дела служби. Од испитаних официра тражено је да на основу искуства процене значај наведених знања и вештина за успешно функционисање морала (одржавање, примену и развијање), у својим јединицама, командама и установама, са аспекта савремених изазова, ризика и претњи угрожавања безбедности земље.

⁷⁶ Вуко Павићевић, *Основи етике*, БИГЗ, Београд, 1974.

⁷⁷ Неђо Даниловић, *Снага морала*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.

⁷⁸ Резултати истраживања наведени према: Срећко Кузмановић, *Когнитивна компонента као предуслов функционисања морала војске*, стр. 325–326.

Табела 1 – Основни статистички показатељи процене потребних знања и вештина

Рнг.	Манифестне варијабле потребних знања и вештина	Ср. вр.	Ст. дев.	Р. б в.
1.	Потребна за одрж. и развиј. основних физич. способности	4,37	0,83	15
2.	Из области коришћења рачунара и рачунарских система	4,35	0,95	4
3.	О руковању наор. прец. и брзом гађ. циљ. и орг. сист. ватре	4,31	0,95	49
4.	Потребна за конверзацију на страном језику	4,18	1,04	17
5.	Потребна за усп. руковођ. и команд. осн. такт. јединицама	4,17	0,93	28
6.	Овладавања вештином правилног говорења	4,12	0,96	5
7.	О коришћењу готових програмских пакета на перс. рачун.	4,11	1,08	27
8.	О оријентацији и кретању уз коришћ. геотопогр. материјала	4,11	0,96	48
9.	О начину припремања, организовања и извршења гађања	4,06	1,05	39
10.	Потр. за форм. вој. кол. и разв. њихове мот. за усп. изв. зад.	4,05	1,01	10
11.	О војним прописима који регули. службу, жив. и рад у ВС	4,03	0,98	36
12.	О месту, улози и задац. такт. јед. у борби и обезб. борб. деј.	4,00	0,99	24
13.	Потребна за коришћење војностручне литерат. на стр. јез.	3,94	1,10	11
14.	Потребна за реализовање физичке културе у Војсци Србије	3,93	0,99	43
15.	О војногеографским карактеристик. простора наше земље	3,92	0,99	50
16.	Потребна за спречавање настанка психичких поремећаја	3,92	1,03	25
17.	О друштву као целини и начину функционисања војске	3,89	0,93	6
18.	Потребна за усп. супрост. психолошко-проп. деј. непријат.	3,87	1,03	29
19.	Потребна за коришћ. елек. и електр. уређ. на борб.-тех. сис.	3,86	1,02	30
20.	Потр. за команд. јед. прип. постр. и извођ. др. stroj. радњи	3,84	1,13	31
21.	Потр. за прош. речитости и овлад. вешт. вођ. преговора	3,82	1,11	18
22.	О управном, крив. међун. рат. праву и матер. одг. прип. ВС	3,80	1,07	47
23.	О оружаног борби, доктрини и стратегији одбране земље	3,73	1,06	13
24.	О истор. ратова, развоју оружане силе и војне организације	3,67	0,99	8
25.	О утицају географ. фактора на изврш. задат. у рату и миру	3,62	0,99	42
26.	О правилном и брзом извођењу стројевих радњи	3,62	1,17	45
27.	Потр. за усп. нег. борб. и слободар. традиц. нашег народа	3,61	1,07	46
28.	О законитост. из електротех. као и подиз. опш. техн. култ.	3,61	1,05	7
29.	Потр. за разумевање понаш. и субјект. дожив. припад. ВС	3,59	1,08	40
30.	О припремању операција на копну, мору и вазд. простору	3,55	1,10	21
31.	О начелима употребе армија потенцијалних агресора	3,54	1,04	35
32.	О образ. и васпит. одраслог човека у војној средини	3,54	1,07	44
33.	О организацији основног одрж. војних моторних возила	3,54	1,13	38
34.	О феномену силе и моћи и облици. угрож. безбед. земље	3,53	1,01	23
35.	О извођењу операција на копну, мору и вазд. простору	3,47	1,12	37
36.	О изради борб. док. и извршењу мобил. осн. такт. јединица	3,47	1,18	41
37.	Потр. за праћ. тех. разв. и достиг. у обл. физ. наука. и мех.	3,42	1,04	16
38.	О конструкцији и начину рада војних моторних возила	3,39	1,11	22
39.	О законит. које важе у природи и њиховог међус. повез.	3,38	1,10	3
40.	Математичка знања из области релација и операција	3,27	1,10	12
41.	Потребна за израду графичких борбених докумената	3,26	1,12	26
42.	О научним методама, техникама и инструментима	3,22	1,10	14
43.	О дидактици (теорији наставе)	3,18	1,09	32
44.	Потр. за анал. социол. пробл. савр. света и друштв. сукоба	3,15	1,09	1
45.	О принц. рада, парам. и особ. електронск. елемен. и склоп.	3,14	1,06	19
46.	Потребна за процењивање актуелних политичких процеса	3,11	1,06	9
47.	О савременим политичким системима	3,09	1,04	2
48.	Потребна за праћење достигања у области електронике	3,05	1,08	34
49.	О функц. зависности између математичких величина	2,90	1,05	20
50.	О организ. и реализовању истраж. као и израде саопштења	2,78	1,04	33

Висок ранг првих десет знања – вештина, чија средња вредност прелази 4,00, говори да су то управо она знања – вештине за која официри сматрају да су неопходна за успешно функционисање морала у својим јединицама, командама и установама. Ниска стандардна девијација (код већине ајтема је испод 1,00 а код свих испод 1,10) говори о уједначености и хомогености групе при исказивању својих ставова о поменутом питању.

Морал војске је променљива категорија и може бити урушен уколико нису предузете адекватне системске мере којима би се обезбедило његово несметано функционисање. Постоји читав низ мера којима се утиче на успешно одржавање, примену и развијање морала, при чему когнитивна компонента има посебан значај као предуслов успешног функционисања морала. То је, у ствари, захтев да официри свих нивоа руковођења и командовања морају поседовати одређени ниво знања – вештина из појединих заједничких предмета, као неопходан услов одржавања, примене и развијања морала у својим јединицама, командама или установама.

Област страних језика. Језичка интероперабилност је предуслов за озбиљније укључивање Војске Србије у међународне операције и активности у сектору одбране и безбедности. Најједноставније речено, језичка интероперабилност је друго име за познавање језика који ће сви који су укључени у међународне активности или операције подршке миру моћи приближно једнако успешно, и са једнаком прецизношћу, да користе у међусобној комуникацији и у комуникацији према трећим странама.⁷⁹ Интероперабилност нужно подразумева стандардизацију, што је у војном контексту, по питању језика, остварено у документима STANAG 6001. Ови документи не односе се експлицитно само на енглески језик, али како је енглески *de facto* постао међународни комуникативни код у сектору безбедности, радни језик у свим активностима и операцијама, може се рећи да се језичка интероперабилност постиже када сви актери могу функционално да га користе у датом контексту према прихваћеним стандардима и остварују делотворну комуникацију која им омогућава несметано обављање заједничких активности.

Свест о потреби постизања овако схваћене језичке интероперабилности и, с тим у вези, другачијим приступом учењу језика у МО и ВС постоји већ скоро деценију.⁸⁰ Упоредо са свеукупним процесом реформи и редефинисањем мисија и приоритета прилагођавао се и систем учења и усавршавања енглеског језика⁸¹. Мада данашњи систем није у потпуности интегрисан и усклађен, могло би се рећи да је у највећој мери окренут достизању изходних нивоа према STANAG 6001 и CEF (Заједнички европски референтни оквир за језике). Важно је напоменути да и STANAG 6001 и CEF пажњу усмеравају на развој језичких вештина, односно на способност коришћења језика у реалној ситуацији и да и један и други дају оквир за мерење језичке компетенције. Док STANAG 6001 описује различите нивое владања језиком по вештинама, CEF указује на потребу развоја општих компетенција као предуслова за развој специфичних комуникативних компетенција. Опште компетенције обухватају декла-

⁷⁹ Види шире: Марин Маркош, *Учење енглеског језика у контексту припрема припадника Војске Србије за учешће у операцијама подршке миру*, Војно дело, пролеће/2011, Београд, стр. 172–193.

⁸⁰ О приступима и искуствима у обучавању види шире: М. Маркош, *Учење енглеског језика у контексту припрема припадника Војске Србије за учешће у операцијама подршке миру*, стр. 172–174.

⁸¹ О реформи учења и тестирања види у Марин Маркош и Невена Шуберт Босак, *Примена СТАНАГ 6001 стандарда у систему усавршавања енглеског језика*, у: *Зборник радова Школовање и обука у систему одбране – евроатлантски аспект*, Управа за школство, Београд, 2006, стр. 99–106.

ративно знање (*savoir*), односно знање о свету, социокултуролошка знања и интеркултуралну свест; вештине (*savoir-faire*), тј. практичне вештине и интеркултуралне вештине; егзистенцијалне вештине (*savoir-être*) и способност учења (*savoir-apprendre*). Комуникативне језичке компетенције подразумевају лингвистичку компетенцију (лексичку, граматичку, семантичку, фонолошку, ортографску и ортоепску), социолингвистичку и прагматску компетенцију.⁸² CEF, такође, дефинише микројезичке вештине (нпр. разумевање суштине, специфичне информације или организације текста), као и домене језичких активности и представља покушај усклађивања начина учења језика и упоредивости излазних нивоа. На сличан начин STANAG 6001 представља израз тежњи ка интероперабилности. Иако CEF и STANAG 6001 дају основни оквир за наставу језика и пројектовање жељеног језичког понашања, питања учења, тестирања и компетентне употребе језика уопште, а поготово у систему одбране, сувише су сложена да би се наметањем поједностављених калупа и обавезних модела могле на адекватан начин задовољити нарасле језичке потребе.

Стварне језичке потребе садашњих и будућих официра произилазе из циљних ситуација и операција у којима би они могли да учествују. Другим речима, они морају бити оспособљени да кроз језичке активности, тј. актуелном употребом језика у датој сложеној ситуацији, извршавају екстралингвистичке задатке. Језичке вештине део су професионалних вештина које нису део стручних знања, али омогућавају активирање и делотворно коришћење тих знања. Зато учење језика није само себи сврха, него је део свеукупног развоја појединца и треба да одражава усмеравања према типу каријере. Оперативни контекст језичке употребе одређује важност појединих макро и микро- вештина, домене и теме, па отуда нивои компетенције могу да варирају у складу са индивидуалним потребама. Заједнички именитељ је способност извршења задатка, учинак који се остварује употребом језика. Јасно је, дакле, да само примењена знања и применљиве вештине имају значај, при чему диверзификација ових знања и вештина треба да одражава више нивое језичке свести и прилагођавање све оштријим захтевима владања енглеским језиком у смислу усвајања комуникативне рутине и дискурзивних стратегија прихваћених у датој професионалној заједници. Познавање само основа енглеске граматике, високо фреквентног вокабулара и ограниченог броја језичких функција више није довољно за истинско укључивање у међународну размену идеја или активности на интернационалном плану, као што не омогућава ни несметан приступ информацијама и изворима знања без којих нема ни успешног извршења задатка ни професионалног развоја.

Пример комплексних захтева представљају операције подршке миру у којима се неизбежно активира читав низ компетенција, преплићу све језичке вештине, а оперативни контекст мења и усложњава. Ту се, такође, може пратити различитост потреба које условљавају различито језичко понашање⁸³. Ипак ова различитост на крају не сме да угрози интероперабилност. То је могуће постићи ако се језички развој усклађује са стручним. Изгледа да ће савремени официри енглески језик учити и усавршавати читав живот (баш као и свој матерњи), јер ће им само то омогућити да успешно извршавају своје војничке задатке и буду прихваћени од својих колега као компетентни партнери. Истовремено, те-

⁸² Марин Маркош, *Учење енглеског језика у контексту припрема припадника Војске Србије за учење у операцијама подршке миру*, стр. 180–182.

⁸³ Исто, 178.

жиште на учењу страног језика на свим нивоима школовања, усавршавања и обучавања, као и на учењу током целог живота, неће само повећати језичку интероперабилност Војске Србије у односу према другим војскама, него ће стварати појединце који ће имати већи избор информација и јасније разумевање света, развијати самопоуздање и критичку свест и тако стварати модерније односе и јачати Војску Србије изнутра.

Закључак

Глобални поредак света нам изгледа као нови усуд живота, сила која покреће невидљиве конце нашег свакодневног трајања, утиче и преобликује живот милијарде људи. „Драматичне социјалне борбе око глобализације – њеног демократског или репресивног... мултиполарног или униполарног лика – постају нови кључ разумевања друштвених збивања... добитници глобализације налазе искључиво цивилизацијски напредак... за губитнике она је само деструктивна сила и ново проклетство...“⁸⁴ Шта је заиста глобализација: друштвена благодет или социјална провалија неједнакости, уништавање националне и културне самобитности, изазивач рата цивилизација, претпоставка планетарне демократије, ауторитарна владавина елита, склад са природом или незадрживо разарање ресурса Земље? Много је тешких питања, а мало неупитних и сигурних одговора. Могло би се рећи да је глобализација све то, али и више од свега наведеног и промишљеног. Глобализација, као и сваки други друштвено-историјски процес, има најмање два Јанусова лица. Важно је да знамо, као појединци, припадници Војске, Министарства одбране, али и као држава и народ, у каквом реалном свету живимо и на којим вредностима планета почива, да би се могли боље сабрати и успешније ојачати, примереније и мудрије поступати у врло сложеним, замршеним и комплексним међународним односима. Задржавање наших људи само на старим обрасцима, уобичајеним, често превазиђеним моделима мишљења који у знатној мери отежавају уочавање и разумевање карактера савремених промена, нужно доводи до изолације и заостајања у свим сферама личне и друштвене егзистенције. Дезоријентисан човек, затворено, ограђено и изоловано друштво⁸⁵ сигурно западају у велике историјске проблеме, јер истински не знају где да крену и како да се саберу и усмере своје најбоље снаге: људске, умне и природне потенцијале. Реални живот људи и деловање држава, као и законитости живота и функционисања светске заједнице, уопште не престају ни једног часа, чак ни нашом жељом да избегнемо планетарна правила игре. Глобализација је светски процес који се дешава и онима који је истински креирају и оним другима који су свим срцем против свих промена. Велико је историјско, антрополошко и филозофско питање колико су човек, групе, заједница и поједине, поготово мале и слабе државе у стварној могућности и моћи да истински бирају околности свог постојања, егзистенције

⁸⁴ Held, D., McGrew, A. (eds): *The Great Globalization debate: An Introduction, The Global Transformations Reader*, Cambridge, Polity Press, 2000. and Brdar, M.: *Institutionalization of Human Rights: Crumbling of Sovereignty and Globalization*, International Law and Ethics Conference Series, 5th Annual Meeting, Belgrade (2001).

⁸⁵ Постоји извесно унутрашње својство неразвијених држава да се затварају у себе и изолују од спољних утицаја. Унутрашње затварање неминовно доводи до интелектуалног заостајања и одсуства логичког духа и долази до владавине менаталне инертности, ригорозне контроле и строге диференцијације друштва. Ми то као војска, народ и држава морамо избећи, при том нам је потребна велика мудрост, опрезност, одлучност и јединство.

и одрживог развоја. Будућност света је непредвидива, сва горућа питања савременог човечанства остају и даље отворена, будући дани свету нуде и страх и наду, историјско кретање може Земљу да одведе до еколошке, биолошке и нуклеарне катаклизме, јединственог демократског света или орвеловског „светског друштва“.

Глобализација носи многе могућности, наде, претње и страхове. За мале народе постоји опасност од губитка свог имена, сећања и културног идентитета и зато друштвено-хуманистичке науке у Војној академији помажу да би се боље схватили: положај човека, његова историја и национална култура у ери глобализације; данашње место сваког појединца у заједници, држави и војсци; улога и значај савремене државе и међународних односа у свету. Ове науке доприносе: да официри Војске Србије истински спознају вишеслојан однос и многоструке везе свих друштава, држава и војски света, функционално-структуралне везе цивилног сектора државе и могуће употребе војно-полицијске силе; да схвате значај очувања националног културног идентитета у глобалном свету; да појме и прихвате савремена достигнућа демократске и цивилне контроле војске. Област друштвених наука у Војној академији пружа драгоцену сазнања о специфичности и значају војног позива, психофизичким, социолошким, политиколошким и историјским посебностима војне професије и саме војне средине, изузетности војног колектива и војничке солидарности, многим тајнама војне етике, спознаји етичке и моралне антиномије које се дешавају, поготово у рату, али и миру, јасном схватању правног оквира деловања сваког војника и старешине у свим мисијама Војске Србије у светлу домаћег и међународног ратног и хуманитарног права. Друштвено-хуманистичке науке морају на свим пољима и нивоима школовања будућих и садашњих официра Војске Србије на најбољи и најефикаснији могући начин да испуне образовно-васпитне захтеве и да оспособе припаднике Војске Србије за све поверене им мисије и одговорне задатке. Задатак свих војних школа је јасно дефинисан законским оквирима и државном политиком, и основни је смисао свих области науке, тако и друштвено-хуманистичких наука, да тај постављени задатак успешно реализују.

У наредном периоду кроз садржаје свих друштвених наука у оквиру Војне академије морају се појачано истаћи теме и програми који се баве културом, јер су културолошка истраживања добила нови замањ крајем XX века на Западу када је интерес за бољим разумевањем основа размишљања и деловања противника и савезника био подстакнут ширењем НАТО-а према дојучерашњим супарницима из источног војно-политичког лагера, појавом нових центара моћи и све већим бројем мултинационалних операција у подручјима са веома различитим културама, а све у оквиру потребе обезбеђења складног функционисања пријатељских снага, подршке локалног становништва и правилног планирања и предвиђања сопствених и непријатељских активности. Ова истраживања код нас и до данас добијају незаслужено мало пажње, јер се превиђају чињенице да Србија, с једне стране, настоји да сарађује са великим делом света који има другачије културалне моделе, а с друге стране да се мора боље познавати основа и природа потенцијалних претњи. За Војску Србије изазов представља и све масовније заједничко деловање цивилних и војних структура, јер се тиме разуђена култура цивилних организација сучељава са релативно изграђеном монолитном војном културом. Култура, интеркултуралност и интеркултурална компетенција неизбежно морају да постану што пре предмет озбиљног и систематичног интересовања у свим војним круговима, а пре свега у Војној академији, кроз различите садржаје предмета из области друштвено-хуманистичких наука.

Интеркултурална компетенција је комплексан скуп знања, вештина и ставова који омогућавају испуњавање задатака у мултикултуралном окружењу и који се манифестује кроз понашања којим се превазилазе културолошке разлике и обезбеђује остваривање циљева организације кроз интеркултуралну интеракцију. За извршавање мисије наше војске у иностранству и у оквиру мултинационалних снага није уопште потребно наглашавати колико су ова знања потребна сваком припаднику ВС и МО. Знања подразумевају разумевање друштвених процеса, законитости друштвене интеракције, схватање концепта, типологије и димензија културе, домена културе и културолошких детерминанти, као и познавање чињеница о животу, обичајима, односима, вредностима и друштвеним конвенцијама које преовлађују у појединим друштвеним групама, земљама или регионима. Вештине су везане за културалну осетљивост и културолошки прикладну атрибуцију уз идентификовање низа стратегија за премощавање разлика, укључујући способност посредовања, тумачења, анализирања, синтетизовања, решавања проблема, језичке вештине и интерперсоналне вештине комуникације. Став отворености и толеранције, спремност на релативизацију властитих уверења и прихватање постојања другачије перспективе, као и подношење неизвесности, услов су за реализацију успешног интеркултуралног контакта, при чему је успешан онај контакт којим се остварују лични и организациони циљеви на начин који друга страна перцепира као прихватљив.

Интеркултурална компетенција је сложен конструкт који се не односи директно ни на један конкретни предмет који се сада изучава у Војној академији или на Универзитету одбране. Док се не створе услови да се уведе посебан предмет који би се бавио питањима културе и интеркултуралности у специфичном војно-политичком контексту, могло би се радити на: увођењу елемената интеркултуралне компетенције у наставу језика, историје, географије, социологије, етике, психологије; развоју критичког и креативног мишљења и вештине решавања проблема; као и стављању већег тежишта на друштвене науке у свим фазама образовања. Потребно је учити како да се мисли, односно учити концепте, методе и приступе више него саме чињенице. Посебни курсеви, као део припрема за одређене дужности, које су пре свега везане за мисије у иностранству, неизоставно би требало да имају садржаје везане за интеркултуралност. Такође, и курсеви језика, комуникације, лидерства и сл., као и виши облици војностручног усавршавања требало би нужно да развијају и елементе интеркултуралне компетенције. То је захтев савременог доба и ере глобализације у свим сегментима живота, а посебно је изражен у војној сфери.

Сваки припадник Војске Србије који се налази у мултинационалним мировним снагама, учествује у операцијама и представља нашу војску и земљу у иностранству мора поседовати знања, способности и врлине из области друштвено-хуманистичких наука. Човек природно тежи да олакша своје битисање и пронађе универзална начела, чијом применом би могао да препозна претње и прилике у окружењу и адекватном акцијом одговори на њих. Савремени официр Војске Србије треба да буде успешан менаџер и да долази до жељеног циља путем ефикасних акција које се економично спроводе у дело. Избор правог циља и адекватне акције захтева познавање економије и њених законитости. У својим одлукама и акцијама официр – менаџер мора да препозна вредност циља и потребне ресурсе којима тај циљ може да реализује; факторе који су подстицајни и оне опортуне; време и моменат у којем је акција целисходна. Основна економска знања официр менаџер треба да угради и у своју личност и свакодневно понашање како би био ефикасан и ефекти-

ван приликом одлучивања, тј. да датим ресурсима оствари што боље резултате или за остварење датих циљева рационално ангажује што мање ресурса.

У савременим међународним односима руковођење оружаним снагама има јасна обележја вођења спољне политике, нарочито у активностима војске као што су мировне операције, спречавање хуманитарних катастрофа, превентивне акције, посматрачке мисије, услуге „добре воље“ ради стабилизовања политичких прилика и сл. Уважавајући изнесено, Војска Србије је средство спољне политике Републике Србије, па је логично да официри поседују и одређена стручна знања о приоритетима, циљевима и средствима официјелне спољне политике. Садржаји из области политичких наука треба да се налазе у програмима школовања и усавршавања официра Војске Србије, јер официри као државни службеници морају имати основна знања о уставном уређењу своје земље, људским правима, основама политике, упоредној политици и међународним односима. На основним студијама потребно је имати један интегрални политиколошки предмет комбинованог садржаја чији би приоритетни циљ био стицање знања о темељним политиколошким категоријама и оспособљавање за елементарно разумевање савремених политичких система и процеса. На вишим нивоима усавршавања официра пожељно је имати више концентрисаних група политиколошких тема, адекватно распооређених по предметима и времену реализације, чији би главни циљ био оспособљавање полазника да компетентно прате и процењују актуелне политичке процесе.

Припадници Војске Србије који су били сведоци ратних дејстава у нашој земљи, они који су учествовали у међународним мировним операцијама и другим мисијама и сви наши војници и старешине који се спремају да буду учесници међународних мисија под покровитељством Уједињених нација и/или Европске уније знају да психолошко ратовање има велики значај. Због тога је веома важно изучавање кључних чинилаца психолошког ратовања, које би се огледало у следећем: дефинисање оних елемената психолошког ратовања чији је утицај на понашање припадника јединице највећи, дефинисање крајњих ефеката психолошког ратовања као и елемената на које имају највећи утицај, стварање основе за успешно супротстављање психолошком дејству противника, утврђивање чинилаца психолошког ратовања који су од великог значаја за извођење мисија и задатака Војске Србије, утврђивање утицаја психолошког ратовања на припаднике наше војске и цивилног становништва у целини, утврђивање најчешће примењиваних облика, метода и средстава психолошког рата у појединим оружаним сукобима, утврђивање односа између појединих елемената психолошког рата и њихових ефеката на понашање припадника јединице у борбеним дејствима.

Када су у питању психолошка дејства у савременом свету, зна се да је нестанак блоковске поделе света утицао на смањење вероватноће избијања великих класичних ратова међу државама и извођења традиционалних војних операција. На значају су добиле посебне врсте угрожавања светске безбедности, као што су тероризам, организовани криминал, неконтролисане велике миграције становништва, сепаратизам етничких група, пиратство, корупција и сл. Нетрадиционалне војне операције или „нератне“ операције постају главни одговор на нове изазове и претње. Оне су бројне и садрже различите активности. Нарочит значај имају мировне мисије, јер је њихов циљ да успоставе, одрже или наметну мир на неком простору. Важна карактеристика савремених мировних мисија је њихова висока стресогеност по сопствене припаднике, те се велика пажња мора поклонити психолошкој припреми учесника. Број мировних мисија је у

сталном порасту. Задачи и циљеви мисија се стално усложњавају, расте степен изложености и угрожености њихових припадника, што може имати многе негативне и опасне последице, како по здравље, тако и по њихов живот. Фундаментални фактори стреса који су, на психолошком плану, незаобилазан и пратећи аспект мировних мисија, могу се класификовати на следећи начин: 1. синдром перманентне угрожености; 2. геофизички и климатски услови; 3. културалне разлике и „културални шок“; 4. „стрес мировњака“; 5. неадекватна селекција људства; 6. дисфункционална припрема људства; 7. одвојеност од породице и 8. константна медијска изложеност. Потребно је да будући официри у Војној академији стекну основна знања из области војне психологије, а да се касније у каријери та знања дограђују кроз курсеве, семинаре, радионице и непосредне психолошке и друге припреме за извршавање конкретних задатака. Психолошка припрема за мировне мисије треба да обезбеди високу психолошку интегрисаност и емоционалну стабилност припадника мисије, као и способност за тимски рад.

Наши „мировњаци“ морају се, поред професионалних способности и изграђености као стручни, одговорни, лојални и морални људи, наоружати и знањима којима на најбољи начин представљају своју војску, народ и државу. Ту спадају знања из области националне историје, војне историје, етике и професионалне војне етике. Наше официре ће у свим мисијама широм планете вредновати, мерити, оцењивати и процењивати, како пријатељи и савезници, тако и непријатељи, и они који нас поштују и они који нам нису наклоњени. Јер, свет је подељен и интересно ограђен и културолошки ограничен. Оно што ми треба да учинимо када припремамо припаднике Војске Србије за мисије јесте да покушамо да у свему будемо најбољи или да уложимо максимум напора, рада и хтења да не остајемо превише за најбољима. Људски и професионални квалитети наших људи морају да се показују на сваком месту и да имају такву стваралачку силу, креативну моћ и силну жељу да оне људе, који су у почетку равнодушни према нама, придобијемо на нашу страну или да њихове негативне представе о нашој војсци ублажимо или потпуно отклонимо. Други нека чине оно што им налаже њихова слободна воља, а ми се морамо, пре свега, старати о свим нашим поступцима, радњама, моралном лику, војним вештинама и општим знањима. Општа историја, национална историја и војна историја, као науке, у блиској су функцији профилисања личног, националног и војног идентитета, као и моралног, интелектуалног и професионалног дигнитета савременог официра. Познавање националне историје и традиционалних вредности сопственог народа помаже официрима Војске Србије да негују патриотизам и сопствени национални идентитет у туђем свету и буду успешни амбасадори своје земље, а елементарно познавање историје, традиције и културе народа и држава у којима обављају своју војну делатност и мисију, истовремено им омогућава да разумеју њихове потребе и спознају њихова стремљења, како би били успешни на својим функционалним задацима. Знање нас чини вреднијим на сваком месту нашег постојања и у свакој задатој мисији коју су нам поверили народ и држава.

Припадници Војске Србије који ће се наћи у мировним мисијама биће суочени са многим етичким дилемама и изазовима. Данас, и још више у будућем свету, професионални војник мора се носити с низом нових улога, које одступају од класичних задатака војника, као што су помоћ цивилном становништву, борба против тероризма, полицијски и дипломатски послови и друго. Према томе, војска и војни лидери користеће се за послове који захтевају потпуно различите улоге и приступ од традиционалне употребе војне силе, из чега проистичу главне последице за данашњу професионалну војну ети-

ку. Учешће у операцијама изван националних граница, под окриљем снага УН и ЕУ, чиниће нашу реалност. Интернационалне „мировне операције“ или „операције подршке миру“, представљају неку врсту крсташког рата, „борбу за идеје“, што намеће потребу за озбиљном етичком расправом, како би се будући војни лидери припремили за све нове изазове. Мисије војске подразумевају отежано морално понашање. Морални аспект рата је изузетно сложен и компликован, јер се ради о једном од најконтроверзнијих проблема моралне природе, а контроверзе у етици најчешће се односе на садржај и начин оправдавања одређених вредности и њиховог места у општој хијерархији вредности, односно на сукоб вредности. Посебна и врло актуелна област за наше будуће војне лидере је етика и хуманитаризам. Савремени процес глобализације у име демократизације и људских права и савремени облик примене силе кроз тзв. „хуманитарне војне интервенције“ представљају сигурно једне од етички најтежих и најконтроверзнијих феномена данашњице. Учешће војника Србије у мировним мисијама и „хуманитарним интервенцијама“ захтева нова етичка знања, јер намеће нове етичке ситуације и нове изазове за наше будуће војне лидере. С правом се наглашава: „разумевање наше културе и културе другог кључно је за успешност мисије“.

Етика, односно војна етика, једна је од дисциплина која може пружити значајан допринос оспособљавању будућих војних лидера за тешке етичке изазове, давањем општетеоријских, примењених и практичних знања. Војни лидери који буду у стању да различите вредности поређају по приоритету на задовољавајући начин, биће спорији да преступе и покаже моралну границу. Ослонац се може наћи у светлим примерима традиционалног српског војног етоса и реконструисаног хришћанско-православног српског војног етоса. Сва потребна етичка знања војних лидера за етичке изазове у првим декадама XXI века обухваћена су најновијим акредитованим програмом предмета Војна етика за све студијске програме и модуле у Војној академији. Место и улогу војне етике у школовању будућих лидера Војске Србије требало би још једном подробно преиспитати и адекватно уподобити у складу са будућим потребама, страним искуствима и српском војном традицијом. Нажалост, то у Војној академији још увек није случај. Претпостављамо да је за то једним делом криво и данашње време, где мало ко од силника планете води рачуна о моралу и етосу света. Али, то није оправдање и за наше понашање и практично деловање, јер ми одговарамо, пре свега, пред својом савешћу и пред светлим ликовима наше прошлости и строгим захтевима садашњости.

У савременом свету језичка интероперабилност је предуслов за озбиљније укључивање Војске Србије у међународне операције и активности у сектору одбране и безбедности. Најједноставније речено, језичка интероперабилност је друго име за познавање енглеског језика који ће сви који су укључени у међународне активности или операције подршке миру моћи приближно једнако успешно, и са једнаком прецизношћу, да користе у међусобној комуникацији и у комуникацији према трећим странама. Оперативни контекст језичке употребе одређује важност појединих макро и микровештина, домене и теме, па отуда нивои компетенције могу да варирају у складу са индивидуалним потребама. Заједнички именитељ је способност извршења задатка, учинак који се остварује употребом језика. Познавање само основа енглеске граматике, високофреквентног вокабулара и ограниченог броја језичких функција више није довољно за истинско укључивање у међународну размену идеја или активности на интернационалном плану, као што не омогућава ни несметан приступ информацијама и изворима знања без којих нема успешног извршења задатка ни професионалног развоја.

Пример комплексних захтева представљају операције подршке миру у којима се неизбежно активира читав низ компетенција, преплићу све језичке вештине, а оперативни контекст мења и усложњава. Ту се, такође, може пратити различитост потреба које условљавају различито језичко понашање. Истовремено, тежиште на учењу страног језика на свим нивоима школовања, усавршавања и обучавања, као и на непрестаном учењу, неће само повећати језичку интероперабилност Војске Србије у односу према другим војскама, него ће стварати појединце који ће имати већи избор информација и јасније разумевање света, развијати самопоуздање и критичку свест и тако стварати модерније односе и јачати Војску Србије изнутра.

Свесни смо да време које је пред нама тражи од свих нас у Војсци Србије, Војној академији и Министарству одбране смислену акцију, много рада, прегалаштва и одлучне кораке наде. Нови начин сагледавања савременог света захтева од нас позитивна законска, животна и организациона решења, али, пре свега, промену наслеђене свести, јер се свет убрзано, радикално и назауостављиво мења. Друштвено-хуманистичке науке својим разноврсним садржајима, стеченим богатим искуством и вековним (са)знањима могу значајно и одлучно да допринесу тој великој мисији Војске Србије и наше државе да се на један стваралачки и мудар начин укључи у глобализацију света који нема милости и обзира за она друштва, народ и војску које не нађу своје примерено место у сложеној заједници света, где влада разумевање, толеранција и сарадња, али и искључиви интереси, жеље и тежње великих држава света и регионалних центара моћи.

Друштвено-хуманистичке науке нису ником у војном школству и војној обуци ни противник ни такмац, него напротив – лојалан партнер у снажном, функционалном и професионалном изграђивању радног, моралног и светлог лика наших официра у свим потребним знањима и неопходним вештинама да се увек спремни и способни суоче са великим изазовима садашњег света. Знање помаже свима нама, а одсуство знања помаже само нашим противницима.

Литература

1. Abrahamson, B.: *Military Professionalization and Political Power*, Beverly Hills, Sage 1972.
2. Amstuc, M. R.: *Међународна етика*, Службени гласник, Београд, 2008.
3. Аристотел: *Никомахова етика*, превео Т. Ладан, СНЛ, Загреб, 1982.
4. Беблер, А.: *Марксизам и војништво*, Војноиздавачки завод, Београд, 1977.
5. Beck, U.: *World Risk Society*, Cambridge, Polity Press, 1999.
6. *Бела књига одбране Републике Србије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010.
7. Brdar, M.: *Institutionalization of Human Rights: Crumbling of Sovereignty and Globalization*, International Law and Etnics Conference Series, 5th Annual Meeting, June 15–17, Belgrade (2001).
8. Brzezinski, Z.: *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*, New York, 1993.
9. Carter, Ashton B., William J. Perry and John D. Steinbruner: *A New Concept of Cooperative Security*, Washington, DC: The Brookings Institution Press, 1993.
10. Commission on Global Governance: *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

11. Даниловић, Н.: *Снага морала*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
12. Ђурић, М.: *Стихија савремености*, СКЗ, Београд, 1972.
13. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
14. Finer, S. E.: *The Man on Horseback*, Pall Mall Press, London, 1962.
15. Гиденс, Е.: *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001.
16. Гостовић, Д.: *Извршна власт као државна функција*, Алтера, Београд, 2006.
17. Гостовић, Д.: *Потребна знања официра Војске Србије у области политичких наука*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
18. Гроздић, Б.: *Потребна знања војних лидера Војске Србије у морално-етичким изазовима првих декада 21. века*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020*, Војна академија, Београд, 2011.
19. Gutman, Roy & David Rieff (eds), *Crimes of War: What the Public Should Know*, New York and London 1999.
20. Hantington, S. P.: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 2000.
21. Hantington, S. P.: *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН и Дипломатска академија, Београд, 2004.
22. Held, D., McGrew, A. (eds), *The Great Globalization debate: An Introduction, The Global Transformations Reader*, Cambridge, Polity Press, 2000.
23. Hobsbaum, Erik: *Глобализација, демократија и тероризам*, Архипелаг, Београд, 2008.
24. Holm, H. H., Sorensen G.: *Whose World Order, Uneven Globalization and the End of Cold War*, Oxford, 1995.
25. Janowitz, M.: *Sociology and the Military Establishment*, Russel Sage Fondation, New York, 1959.
26. Јоцић, Р.: *Фактори стреса у мировним мисијама и психолошка припрема припадника Војске Србије*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
27. Кајтез, И.: *Глобализација света безбедности и потребна знања официра Војске Србије из подручја друштвено-хуманистичких наука*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
28. Калањ, Ђ.: *Потребна знања за психолошко ратовање*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
29. Кузмановић, С.: *Когнитивна компонента као предуслов функционисања морала војске*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
30. Lang, K.: *Military Institutions and the Sociology of War*, Beverly Hills, Sage 1972.
31. Maddison, A.: *The World Economy: A Millenial Perspective*, OECD, Paris, 2001.
32. Маркош, М.: *Интеркултурална компетенција: одговор на глобализацију*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
33. Маркош, М.: *Учење енглеског језика у контексту припрема припадника Војске Србије за учешће у операцијама подршке миру*, Војно дело, пролеће/2011, Београд, 2011.

34. Маркош, М. и Шуберт-Босак Н.: *Примена СТАНАГ 6001 стандарда у систему усавршавања енглеског језика*, у: Зборник радова *Школовање и обука у систему одбране – евроатлантски аспект*, Управа за школство, Београд, 2006.
35. Northouse, P. G.: *Лидерство, теорија и пракса*, четврто издање, Дата статус, Београд, 2008.
36. Павићевић, В.: *Основи етике*, БИГЗ, Београд, 1974.
37. Печујлић, М.: *Глобализација – два света*, Београд, 2002.
38. Пејовић, Д.: *Аристотелова практична филозофија и етика*, у: *Аристотел: Никомахова етика*, превео Т. Ладан, СНЛ, Загреб, 1982.
39. Perimutter, A.: *The Military and Politics in Modern Times*, Yale University Press, New Haven, 1977.
40. *Stiftung Entwicklung und Friden, Globale Trends 2000:Fakten, Analysen, Prognosen*, **Frankfurt** am Main, 1999.
41. Stiglic, Džozef E.: *Противречености глобализације*, СБМ-х, Београд, 2002.
42. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 88/09, Београд, 2009.
43. *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 88/09, Београд, 2009.
44. Тешановић, Б.: *Економска знања официра Војске Србије као основа успешног менаџмента*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.
45. *The State of the World's Refugees 2000: fifty years of Humanitarian Action*, UNHCR, Oxford, 2000.
46. Тркуља, Ј.: *Глобализација као потчињавање или шанса*, у: *Време глобализације* (зборник), Милош Кнежевић (прир.), Дом културе „Студентски град“, Београд, 2003.
47. *Уредба о програму и начину полагања државног стручног испита*, Службени гласник РС, бр. 16/09, Београд, 2009.
48. Васовић, В.: *Савремене демократије I*, Службени гласник, Београд, 2006.
48. Wiatr, J.: *Социологија војске*, Војноиздавачки и Новински центар, Београд, 1987.
50. Wolfers, A.: *National security as an Ambiguous Symbol*, Political Science Quarterly, Vol.67, No.4, Dec. 1952.
51. *Закон о одбрани*, Службени гласник РС, бр. 116/07, Београд, 2007.
52. *Закон о Војсци Србије*, Службени гласник РС, бр. 116/07, Београд, 2007.
53. Зорић, М.: *Војна историја и њена улога у формирању академског и стручног профила официра Војске Србије*, у: *Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020.*, Војна академија, Београд, 2011.

Интернет извори:

<http://www.chairt.com/index.html>, било доступно 11. 08. 2009.

www.culture.af.edu/program.html, било доступно 09. 21. 2009.

ПРИМЕНА МЕТОДА ВИШЕКРИТЕРИЈУМСКЕ (ВИШЕЦИЉНЕ) АНАЛИЗЕ У ПРОЦЕСУ ПЛАНИРАЊА, ПРОГРАМИРАЊА, БУЏЕТИРАЊА И ИЗВРШЕЊА У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ – АНАЛИТИЧКИ ХИЈЕРАРХИЈСКИ ПРОЦЕС (АХП)

Роберт Кордик
Генералштаб Војске Србије, Одсек за ППБИ

Одлучивање у Војсци Србије и када је у питању управљање програмом или пројектом кроз процес планирања, програмирања, буџетирања и извршења (ППБИ) углавном је засновано на вишекритеријумској – вишециљној анализи, а често је и колективног типа: многи фактори се узимају у обзир, а више интересних група или заинтересованих страна учествује у процесу одлучивања. Ти фактори су најчешће и међусобно супротстављени, дакле у конфликту су. Како помирити све те критеријуме, различите преференције и супротстављене интересе? Да ли постоји најбоље решење или, тачније, једно најбоље решење? Очигледно је, међутим, да сваки учесник у одлучивању има своје најбоље решење! Оно што је могуће у оваквим ситуацијама јесте да се доноси најбоље компромисно решење. Да би то било најбоље (компромисно) решење – и у трагању за њим, у последњих пет-шест деценија развијене су методе подршке одлучивању овог типа, такозване „методе вишекритеријумског одлучивања“. Проблеми се међусобно веома разликују. Класификују се генерално у две групе: 1) вишеатрибутно доношење одлука и 2) вишециљно доношење одлука. Основна разлика између тих група проблема је у томе да се први проблеми баве избором најбоље алтернативе из скупа расположивих алтернатива, а други проблеми су проблеми планирања. Примена методе аналитичког хијерархијског процеса – АХП у процесу планирања, програмирања, буџетирања и извршења у Војсци Србије, али и у систему одбране у целини, једно је од могућих решења за обе групе тих проблема.

Кључне речи: ППБИ, управљање програмом, вишекритеријумска (вишециљна) анализа и одлучивање, АХП

Увод

Процес доношења одлука у Министарству одбране и Војсци Србије представља избор између алтернативних решења ради достизања циљева. Досадашња истраживања су показала да је већина свакодневних одлука, донетих инту-

итивно, углавном одговарајућа. Међутим, интуиција сама по себи није довољна за доношење сложених, суштинских одлука.

Многи људи још увек нису у потпуности свесни потребе за логичким приступом у процесу доношења одлука. Доношењу сложених одлука углавном се приступа на тај начин што се сматра да је обезбеђивање довољне количине информација, анализирање података и дубоко размишљање/промишљање довољно да обезбеди добру одлуку. Поред тога, обично се сматра да је потребно „загрејати столицу“ или применити неку од поједностављених метода или стратегија за анализу одлука. Као последица таквог приступа у одлучивању постоји опасност да се применом тих поједностављених метода или стратегија донесу одлуке слабог или никаквог квалитета. Вероватноћа фијаска у односу на одлуке које се доносе применом процеса доношења одлука високог квалитета је знатно већа. Такав поједностављени приступ у доношењу одлука најчешће прате погрешне перцепције и погрешни прорачуни и пре или касније воде ка неуспеху.

Следећа опасност огледа се у томе да се кључне одлуке доносе на исти начин као што се доносе свакодневне одлуке и да се предност да квантитативним у односу на квалитативне факторе одлука. Сви аутори који се баве овим питањем слажу се да је, без икакве сумње, доношење одлука један од најтежих и суштински најважнијих задатака који се постављају пред доносиоце одлука. То се може упоредити са задацима који се постављају пред спортисте и њихове тренере, а који, поред снаге, треба да усаврше и технике за постизање врхунских спортских резултата. Неке од тих техника немају никакве везе са интуицијом већ често са напорним тренирањем заснованом на покушајима и грешкама. Као и у спорту, и сам процес доношења одлука у Војсци Србије често може бити веома тежак.

АХП као алат за доношење одлука

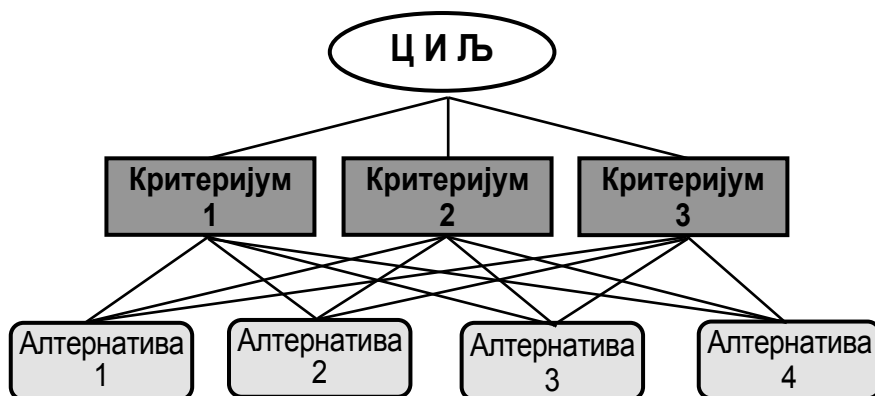
Аналитички хијерархијски процес (*Analytic Hierarchy Process – AHP*) представља један од најпознатијих метода научне анализе сценарија и доношења одлука конзистентним вредновањем хијерархија чије елементе чине циљеви, критеријуми, поткритеријуми и алтернативе.

По многим мишљењима АХП је систем за подршку у одлучивању – СПО. Садржи коректан математички модел и реализован је као уобличен софтвер за рачунарске платформе са потпуном техничком подршком. У рачунарској верзији *Expert Choice* (експертски избор) сматра се комерцијалним СПО опште намене у области вишекритеријумског одлучивања. Прегледом интернета и референци произвођача, евидентно је да се АХП интензивно користи за одлучивање у областима управљања, алокације и дистрибуције. Саму идеју и математичку поставку АХП-а дао је Томас Сети (Thomas Saaty, 1980). Власник лиценце за софтверску реализацију, у верзијама за појединачно и групно доношење одлука, јесте фирма *Expert Choice, Inc.* из Питсбурга у САД.¹

¹ Извор: <http://www.expertchoice.com/> (Приступљено 16. 02. 2011. године).

Методолошке основе АХП

АХП спада у класу метода за меку оптимизацију.² Основу чине специфични алат за формирање и анализу хијерархија одлучивања. АХП најпре омогућава интерактивно креирање хијерархије проблема као припрему сценарија одлучивања, а затим вредновање у паровима елемената хијерархије (циљева, критеријума и алтернатива) у *top-down* (с врха према доле) смеру. На крају се синтетизују сва вредновања и по строго утврђеном математичком моделу одређују (израчунавају) тежински коефицијенти свих елемената хијерархије. Збир тежинских коефицијената елемената на сваком нивоу хијерархије једнак је 1, што омогућава доносиоцу одлука да рангира све елементе у хоризонталном и вертикалном смислу. АХП омогућава интерактивну анализу осетљивости поступка вредновања на коначне рангове елемената хијерархије. Поред тога, током вредновања елемената хијерархије, све до краја процедуре и синтезе резултата, проверава се конзистентност (доследност) резоновања доносиоца одлука и утврђује исправност добијених рангова алтернатива и критеријума, као и њихових тежинских вредности. Методолошки посматрано, АХП је вишекритеријумска техника која се заснива на разлагању сложеног проблема у хијерархију. Циљ се налази на врху хијерархије, док су критеријуми, поткритеријуми и алтернативе на нижим нивоима. На следећој слици приказана је хијерархија коју чине циљ, три критеријума и четири алтернативе.

Слика 1 – Хијерархија разлагања проблема

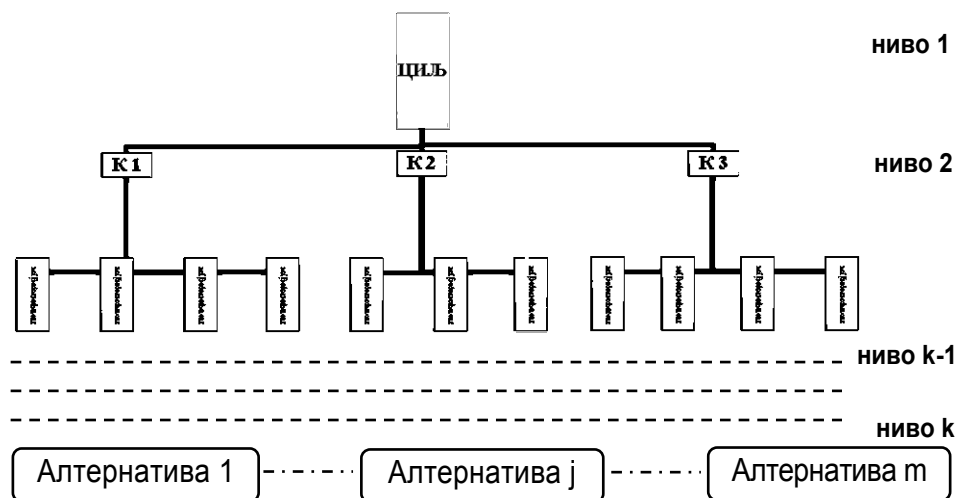
² Постојање више алтернатива и критеријума, од којих неке треба максимизирати, а неке минимизирати, значи да се одлуке доносе у конфликтним условима и да се за решавање вишекритеријумских задатака морају применити инструменти који су флексибилнији од строго математичких техника чисте оптимизације. За ову сврху развијене су методе анализе међу којима су значајнији АХП, PROMETHEE, ELECTRE, TOPSIS и CP (Compromise Programming). Ове методе се често називају „меке“ оптимизационе технике, за разлику од математички строго профилисаних стандардних оптимизационих метода као што су Линеарно програмирање – ЛП, Динамичко програмирање – ДП или Теорија игара. Све користе хеуристичке параметре и мере растојања. Неки имају више верзија (нпр. АХП стандардни и мултипликативни, ELECTRE I, II, III и IV, или PROMETHEE 1 и 2), а у пракси се често паралелно користи неколико метода да би се обезбедила контрола конзистентности одлучивања. У новије време се користе и fuzzy – „магла – нејасно“ (фази) верзије појединих метода да би се обухватио комплекс проблема повезаних са групним одлучивањем, људском субјективношћу, експертским знањем, склоношћу да се користе вербалне уместо бројчаних оцена и др.

Хијерархија не мора да буде комплетна. На пример, елемент на неком нивоу не мора да буде критеријум за све елементе нижег нивоа, тако да се хијерархија може поделити на хијерархије нижег нивоа којима је заједнички једино елемент на врху хијерархије. АХП је врло флексибилан, јер омогућава да се код сложених проблема са много критеријума и алтернатива прилично лако нађу релације између утицајних фактора, препозна њихов експлицитни или релативни утицај и значај у реалним условима и одреди доминантност једног фактора у односу на други. Метод препознаје чињеницу да се и најсложенији проблем може разложити на хијерархију и то тако да су у даљу анализу укључени и квалитативни и квантитативни аспекти проблема. АХП држи све делове хијерархије у вези. Због тога је једноставно видети како промена једног фактора утиче на остале факторе.

АХП се примењује разним областима стратегијског менаџмента, укључујући и област одбране. Одлуке које се доносе имају далекосежан значај и доносиоци одлука радо бирају квалитетног и поузданог саветника у фази разматрања алтернатива и утврђивања њихових ефеката у односу на постављене циљеве. О значају научне заснованости АХП у довољној мери сведочи и чињеница да је метод детаљно проучаван и унапређиван путем многих докторских дисертација и научних радова на престижним светским универзитетима. Више научних конференција посвећено је само АХП, што додатно потврђује његов квалитет и актуелност. Тренутно, у Војсци Србије примењује се ова метода за различите потребе, а у процесу ППБИ превасходно се користи за израчунавање тежинских коефицијената приликом утврђивања: 1) приоритета циљева програма; 2) приоритета циљева потпрограма и потпрограмских елемената и 3) приоритета пројеката и активности.

Математичке основе АХП

Хијерархијски структуриран модел одлучивања у општем случају састоји се од циља, критеријума, неколико нивоа поткритеријума и алтернатива.

Слика 2 – Општи хијерархијски модел у АХП

Циљ је увек на врху и он се не пореди ни са једним од других елемената. На нивоу 1 је n критеријума који се у паровима, свако са сваким, пореде у односу на непосредно надређени елемент на вишем нивоу; овде је то циљ на нултом нивоу. Потребно је укупно $n(n-1)/2$ поређења, што значи да број поређења приближно одговара квадрату броја елемената који се пореде. Примењује се исти поступак, идући кроз хијерархију ниже, све док се на последњем нивоу k не изврше поређења свих алтернатива у односу на надређене поткритеријуме на претпоследњем $k-1$ нивоу.

Аксиоми на којима се АХП заснива су:³

– **Аксиом реципрочности.** Ако је елемент A n пута значајнији од елемента B , тада је елемент B $1/n$ пута значајнији од елемента A .

– **Аксиом хомогености.** Поређење има смисла једино ако су елементи упоредиви (на пример, не може се поредити тежина инсекта са тежином слона).

– **Аксиом зависности.** Дозвољава се поређење међу групом елемената једног нивоа у односу на елемент вишег нивоа, тј. поређења на нижем нивоу зависе од елемента вишег нивоа.

– **Аксиом очекивања.** Свака промена у структури хијерархије захтева поновно израчунавање приоритета у новој хијерархији.

Свако поређење два елемента хијерархије (модела) врши се коришћењем Сетијеве скале дате у следећој табели:

$$S = \left\{ \frac{1}{9}, \frac{1}{8}, \frac{1}{7}, \frac{1}{6}, \frac{1}{5}, \frac{1}{4}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2}, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 \right\}$$

Табела 1 – Сетијева скала вредновања

Значај	Дефиниција	Објашњење
1	Истог значаја	Два елемента су истог значаја у односу на циљ.
3	Слаба доминантност	Искуство или расуђивање незнатно фаворизују један елемент у односу на други.
5	Јака доминантност	Искуство или расуђивање знатно фаворизују један елемент у односу на други.
7	Врло јака доминантност	Доминантност једног елемента у односу на други потврђена у пракси.
9	Апсолутна доминантност	Доминантност највишег степена.
2,4,6,8	Међувредности	Потребан компромис или даља подела.

(Извор: http://www.booksitesn.et/download/coyle/student_files/AHP_Techniquep.df
Приступљено: 14. 02. 2011. године)

Резултати поређења елемената на датом нивоу хијерархије смештају се у одговарајуће матрице поређења. На пример, ако се међусобно пореди n елемената у

³ Saaty, 1986; Alphonse, 1997; Harker & Vargas, 1987.

односу на одговарајући елемент на непосредно вишем нивоу хијерархије, тада се при поређењу елемента и у односу на елемент j путем Сетијеве скале одређује нумерички коефицијент a_{ij} и смешта на одговарајућу позицију у матрици A :

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdot & \cdot & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdot & \cdot & a_{2n} \\ \cdot & & & & \cdot \\ \cdot & & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdot & \cdot & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Реципрочна вредност резултата поређења смешта се на позицији a_{ji} да би се очувала конзистентност расуђивања. На пример, ако је елемент 1 незнатно фаворизован у односу на елемент 2, на месту a_{12} матрице A био би број 3, а на месту a_{21} била би реципрочна вредност $1/3$.

Смисао матрице поређења најбоље се може разумети из следећих разматрања. У „савршеном свету“, што је идентично перфектно конзистентном вредновању, матрица A , у којој се смештају резултати поређења, била би иста као матрица X :

$$X = \begin{bmatrix} \frac{w_1}{w_1} & \frac{w_1}{w_2} & \dots & \frac{w_1}{w_n} \\ \frac{w_2}{w_1} & \frac{w_2}{w_2} & \dots & \frac{w_2}{w_n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{w_n}{w_1} & \frac{w_n}{w_2} & \dots & \frac{w_n}{w_n} \end{bmatrix} \quad (2)$$

где и w_i представља релативни тежински коефицијент елемента i .

Предложене су различите методе да би се из матрице A екстраховале вредности вектора тежинских коефицијената $\mathbf{w}^T = \{w_1, \dots, w_n\}$ које би биле блиске апроксимације одговарајућих елемената матрице X . Сети је предложио да се за матрицу A најпре одреди њена максимална сопствена вредност, $\lambda_{\max}$.

Одговарајући вектор сопствених вредности матрице може се затим узети као вектор приближних вредности тежинских коефицијената, $\mathbf{w}^T$, јер важи:

$$\begin{bmatrix} \frac{w_1}{w_1} & \frac{w_1}{w_2} & \dots & \frac{w_1}{w_n} \\ \frac{w_2}{w_1} & \frac{w_2}{w_2} & \dots & \frac{w_2}{w_n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{w_n}{w_1} & \frac{w_n}{w_2} & \dots & \frac{w_n}{w_n} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} \quad (3)$$

Вектор $\mathbf{w}$ може се добити решавањем система хомогених линеарних једначина:

$$\mathbf{A}^* \mathbf{w} = \mathbf{n}^* \mathbf{w} \text{ или } (\mathbf{A} - \mathbf{nI})^* \mathbf{w} = \mathbf{0}, \text{ односно } \mathbf{A}^* \mathbf{w} = \lambda_{\max}^* \mathbf{w} \quad (4)^4$$

Систем има нетривијално решење ако, и само ако је n сопствена вредност матрице $\mathbf{A}$, тј. ако је детерминанта матрице $(\mathbf{A} - \mathbf{nI})$ једнака нули.

Сада матрица $\mathbf{X}$ има ранг 1, пошто је сваки ред матрице производ константе и првог реда матрице. Због тога су све сопствене вредности, сем једне, једнаке нули. Сума сопствених вредности матрице једнака је трагу матрице. У овом случају траг матрице $\mathbf{X}$ једнак је n . Према томе, n је сопствена вредност матрице $\mathbf{A}$ и систем (4) има нетривијално решење. Решење се састоји од позитивних елемената у вектору решења и оно је јединствено у границама дате мултипликативне константе.⁵ Да би се постигло да $\mathbf{w}$ буде јединствено, његови елементи се нормализују тако што се поделе са њиховом сумом.

Друге технике за одређивање вектора тежинских коефицијената $\mathbf{w}$, а које такође препоручује Сети, укључују сумирање редова матрице резултата поређења и нормализовање добијених сума, јер је:

$$\sum_{j=1}^n \frac{w_i}{w_j} = w_i \left(\sum_{j=1}^n \frac{1}{w_j} \right) \quad i = 1, \dots, n \quad (\text{по редовима}) \quad (5)$$

⁴ Метода сопственог вектора, Харкер, 1985.

⁵ Теорема Перон – Фробениус (Perron – Frobenius). У линеарној алгебри теорему су доказали Оскар Перон (1907) и Георг Фробениус (1912). У теорему се тврди да права квадратна матрица са позитивним уносима има јединствену највећу реалну сопствену вредност и да је одговарајући сопствени вектор има строго позитивне компоненте, и такође тврди за одређене класе не-негативних матрица. Ова теорема је важна у примени теорије вероватноће (Марковљеви ланци – видети детаљније: http://sh.wikipedia.org/wiki/Markovljev_lanac), теорији динамичких система, економији, демографији и даје математичку позадину претраживачима интернета, а служи чак и за рангирање фудбалских тимова. (Приступљено: 18. 2. 2011).

Вектор тежинских коефицијената $\mathbf{w}$ може се добити и тако што се реципрочне вредности сума колона нормализују:

$$\sum_{i=1}^n \frac{w_i}{w_j} = \frac{1}{w_j} \left(\sum_{i=1}^n w_i \right) \quad i = 1, \dots, n \text{ (по редовима)} \quad (6)$$

Иако се ређе среће у пракси, одређивање $\mathbf{w}$ може се вршити нормализацијом геометријске средине елемената по редовима матрице. Када се на неки од наведених начина одреди, вектор тежинских коефицијената $\mathbf{w}$ затим се множи са тежинским коефицијентом елемента са вишег нивоа који је коришћен као критеријум при поређењу. Процедура се понавља крећући се ка нижим нивоима хијерархије. Тежински коефицијенти израчунавају се за сваки елемент на датом нивоу, а затим се користе за одређивање тзв. „композитних“ релативних тежинских коефицијената елемената у нижим нивоима.

Када се поступак спроведе до последњег нивоа на којем су алтернативе, на крају се одређују композитни тежински коефицијенти свих алтернатива. Збир свих ових коефицијената је 1, а доносилац одлуке располаже са две кључне информације: (1) познат је релативан значај сваке алтернативе у односу на циљ на врху хијерархије (оцена значајности) и (2) утврђен је редослед алтернатива по значају (рангирање).

Конзистентност (доследност)

АХП спада у веома популарне методе и због тога што има способност да идентификује и анализира неконзистентности (недоследности) доносиоца одлука у процесу расуђивања и вредновања елемената хијерархије. Човек је, иначе, ретко кад конзистентан при процењивању вредности или односа квалитативних елемената у хијерархији. На одређен начин АХП ублажава овај проблем на тај начин што упознаје доносиоца одлуке са прорачунатим степеном неконзистентности.

Како се у АХП третира конзистентност следи из следећих разматрања. Када би постојала могућност да се прецизно одреде вредности тежинских коефицијената свих елемената који се међусобно пореде на датом нивоу хијерархије, сопствене вредности матрице (1) биле би потпуно конзистентне. Међутим, ако се, на пример, тврди да је А много већег значаја од В, В нешто већег значаја од С, и С нешто већег значаја од А, настаје неконзистентност у решавању проблема и смањује се поузданост резултата. Постоји општи став да редундантност (непотребност, сувишност, небитност) поређења у паровима чини АХП методом која није превише осетљива на грешке у расуђивању. Такође, даје могућност да се мере грешке у расуђивању тако што се израчунава индекс конзистентности за добијену матрицу поређења, а затим израчунава и степен конзистентности.

Да би се израчунао степен конзистентности (CR), прво треба израчунати индекс конзистентности (CI) према релацији:

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (7)$$

где је $\lambda_{\max}$ максимална сопствена вредност матрице поређења. Што је $\lambda_{\max}$ ближе броју n , мања ће бити неконзистентност.

Да би се израчунало $\lambda_{\max}$, прво треба помножити матрицу поређења са вектором тежинских коефицијената да би се одредио вектор **b**:

$$\begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdot & \cdot & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdot & \cdot & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdot & \cdot & a_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_1 \\ \cdot \\ \cdot \\ b_n \end{bmatrix} \quad (8)$$

Дељењем кореспондентних елемената вектора **b** и **w** добија се:

$$\begin{bmatrix} \frac{b_1}{w_1} \\ \frac{b_2}{w_2} \\ \cdot \\ \cdot \\ \frac{b_n}{w_n} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_1 \\ \lambda_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \lambda_n \end{bmatrix}, \quad (9)$$

а коначно је:

$$\lambda_{\max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \lambda_i. \quad (10)$$

Заменом вредности $\lambda_{\max}$ из релације (10) у релацију (7) одређује се индекс конзистентности (CI).

Коначно, степен конзистентности (CR) представља однос индекса конзистентности (CI) и случајног индекса (RI)⁶:

$$CR = \frac{CI}{RI}. \quad (11)$$

Случајни индекс (RI) зависи од реда матрице, а преузима се из табеле 2, у којој први ред представља ред матрице поређења, а други случајне индексе.

Табела 2 – Случајни индекси⁷

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
0,0	0,0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

(Извор: [http://www.booksitesn.et/download/coyle/student files/AHP_Techniquep.df](http://www.booksitesn.et/download/coyle/student_files/AHP_Techniquep.df)
Пристапљено: 16. 02. 2011. године)

⁶ CI – Consistency Index; CR – Consistency Rank; RI – Random Index.

⁷ У табели 2 је намерно заокружен трећи ред матрице и случајни индекс 0,58 јер ће се користити у наредном Примеру број 1.

Ако је степен конзистентности (CR) мањи од 0,10, резултат је довољно тачан и нема потребе за корекцијама у поређењима и понављању прорачуна. Под условом да је степен конзистентности већи од 0,10, резултате би требало поново анализирати и установити разлоге неконзистентности. То се може обавити делимичним понављањем поређења у паровима, а ако понављање процедуре у неколико корака не доведе до снижења степена конзистентности до толерантног лимита 0,10, све резултате треба одбацити и поновити цео поступак од почетка. Међутим, треба напоменути да се у пракси често дешава да степен конзистентности буде већи од 0,10, а да се изабрана алтернатива ипак задржи као најбоља.

Примена АХП у управљању програмом и пројектима у Војсци

Планирање, програмирање, буџетирање и извршење у Министарству одбране и Војсци Србије практично је почело да се примењује од 2009. године, када су израђени и одобрени први главни програми, а у оквиру њих и програми, пројекти и активности. Само извршење отпочело је 2010. године. Већ у самом почетку уочени су проблеми који се односе на: 1) формулисање циљева (општих и специфичних за средњорочни период, као и краткорочних за једногодишњи период); 2) њихово структурирање по хијерархији; 3) одређивање вредности (тежинских коефицијената), како циљева, тако и пројеката и активности (алтернатива); 3) идентификовање и анализу ризика и њихово структурирање; 4) одређивање утицаја организационих јединица Министарства одбране и Војске Србије у достизању тих циљева, а у вези с тим и 5) додељивање потребних ресурса, укључујући и новчана средства за њихово извршење, односно реализацију.

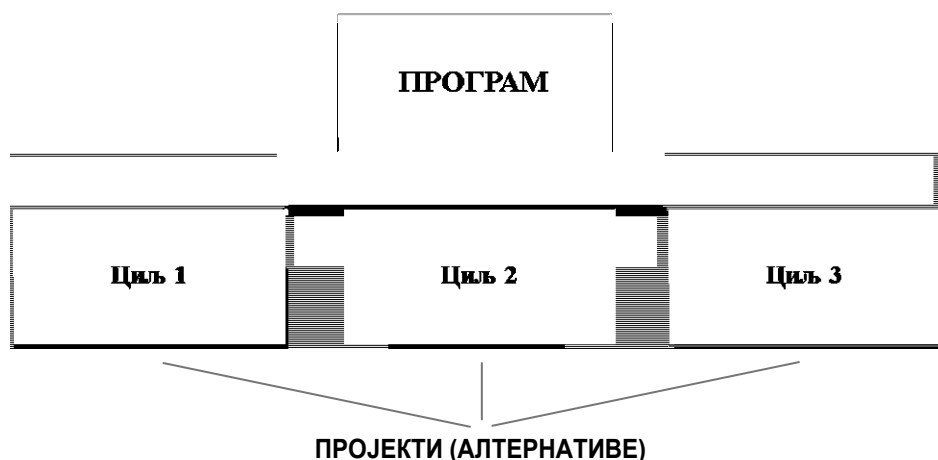
Како би се ближе објаснила употреба АХП у управљању програмом и пројектима, дата су три следећа једноставна примера. У првом примеру одређују се тежински коефицијенти циљева у којима се дефинише њихова релативна вредност приоритета у односу на програм, у другом се анализирају потенцијални ризици по извршење програма, а у трећем се одређују вредности и рангирају пројекти у односу на циљеве програма.

Пример 1: Одређивање тежинских коефицијената циљева програма

Треба одредити релативну вредност циља (тежинске коефицијенте), а тиме и вредност пројеката и активности у оквиру програма. Сваки од пројеката и активности треба да буде у функцији једног или више циљева програма. У овом примеру, за одређивање пројекта постављена су три циља програма: Циљ 1, Циљ 2 и Циљ 3.

У примеру ће се извршити вредновање у односу на програм, без одређивања тежинских коефицијената пројеката (алтернатива) у односу на циљеве.

На слици 3 приказана је хијерархија формирана на основу горње делимичне формулације проблема (треба уочити да проблем није комплетан, јер недостају пројекти – алтернативе).

Слика 3 – Хијерархијска структура проблема

Корак 1. Поставити n циљева у редове и колоне матрице $n \times n$.

Нацртати растер матрице реда n и са леве и горње стране уписати називе циљева. Растер у овом случају одговара матрици 3×3 .

Корак 2. Поредити циљеве у односу на програм.

При поређењу се користи Сетијева скала из табеле 1. Посматрајући програм, за сваки пар циљева (нпр. почевши од Циља 1 и Циља 2) треба унети вредност значаја једног критеријума у односу на други на позицију (Циљ 1, Циљ 2) у матрици резултата поређења. Тако је овде на позицији пресека реда Циља 1 и колоне Циља 2 уписана вредност 3; према ранијој аргументацији на позицији (Циљ 2, Циљ 1) уноси се реципрочна вредност $1/3$. Затим се наставља са поређењем осталих циљева: Циљ 1 – Циљ 3 и Циљ 2 – Циљ 3. Матрица поређења циљева у односу на програм могла би да изгледа овако:⁸

Табела 3 – Матрица поређења

	Циљ 1	Циљ 2	Циљ 3
Циљ 1	1	3	5
Циљ 2	$1/3$	1	4
Циљ 3	$1/5$	$1/4$	1

У овом примеру потребна су три поређења. Треба приметити да је у општем случају број поређења једнак $n \times (n-1)/2$, односно да одговара броју комбинација n елемената друге класе без понављања. Такође, треба уочити да је на главној дијагонали свуда уписана вредност 1.

⁸ Матрица са истим број врста и колоне, дакле матрица у којој је $m = n$, односно матрица $n \times n$ назива се квадратном матрицом реда n . У овом примеру имамо три реда и три колоне, тако да се ова матрица сматра квадратном матрицом трећег реда. Такође, скаларна (дијагонална) матрица чији су сви елементи (на главној дијагонали) једнаки 1 назива се јединичном матрицом.

Корак 3. Одредити вектор сопствених вредности матрице поређења.

Постоји једноставан метод за добијање сопствених вредности матрице. Прво се у свакој колони сумирају сви њени елементи, а затим се сваки елемент матрице подели са добијеном сумом за колону у којој се тај елемент налази. На пример, за елемент првог реда прве колоне добија се $1/(1+1/3+1/5) = 1/1,53 = 0,65$. Затим се саберу тако добијене вредности по редовима као у доњој табели.

Табела 4 – Сопствене вредности матрице

	Циљ 1	Циљ 2	Циљ 3	СВЕГА
Циљ 1	0,65	0,71	0,50	1,86
Циљ 2	0,22	0,24	0,40	0,85
Циљ 3	0,13	0,06	0,10	0,29

Нормализовање суме редова врши се тако што се збир сваког реда дели са бројем редова. Резултат ових израчунавања је вектор приоритета који представља вектор сопствених вредности матрице.⁹

$$1/3 \begin{pmatrix} 1,86 \\ 0,85 \\ 0,29 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,63 \\ 0,28 \\ 0,09 \end{pmatrix}$$

Корак 4. Доделити тежинске вредности циљева на основу израчунаог вектора сопствених вредности. На основу резултата претходног корака сваки циљ добија одговарајући тежински коефицијент којим се дефинише његова релативна вредност у односу на програм. Овде су то:

$$w_1 = 0,63 \text{ (за Циљ 1)}, w_2 = 0,28 \text{ (за Циљ 2)}, w_3 = 0,09 \text{ (за Циљ 3)}$$

Корак 5. Испитати конзистентност резултата.

Да би се израчунало $\lambda_{\max}$ према релацији (8) треба помножити матрицу у којој се налазе резултати поређења са вектором приоритета:

$$\begin{pmatrix} 1 & 3 & 5 \\ 1/3 & 1 & 4 \\ 1/5 & 1/4 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,63 \\ 0,28 \\ 0,09 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1,93 \\ 0,85 \\ 0,29 \end{pmatrix},$$

а затим, према (9), поделити први елемент израчунаог вектора са првим елементом вектора приоритета, други елемент са другим, итд.:

⁹ Матрица у којој је само једна колона називају се и *вектори*.

$$\begin{pmatrix} \frac{1,93}{0,63} \\ \frac{0,85}{0,28} \\ \frac{0,29}{0,09} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 3,07 \\ 3,01 \\ 3,19 \end{pmatrix}$$

Према релацији (10) одређује се $\lambda_{\max}$:

$$\lambda_{\max} = \frac{3,07 + 3,01 + 3,19}{3} = 3,088,$$

а затим се помоћу релације (7) израчунава индекс конзистентности:

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1} = \frac{3,088 - 3}{3 - 1} = 0,044$$

На крају се израчунава степен конзистентности (CR) коришћењем релације (11):¹⁰

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,44}{0,58} = 0,08 < 0,10.$$

Степен конзистентности је овде задовољен, јер је мањи од 0,10. У случају да је био већи, била би потребна нова евалуација значаја циљева, односно требало би се вратити на Корак 2 и поновити наредне кораке за нову матрицу приоритета.

Слика 4 – Приказ резултата одређивања тежинских коефицијената циљева

¹⁰ Видети табелу 2 – Случајни индекси.

Применом *Expert Choice* софтвера, прорачун резултата кроз свих 5 описаних корака обавља се готово тренутно.

Пример 2: Анализа потенцијалних ризика на реализацију програма

Приликом процене степена потенцијалних ризика реализације програма, идентификовани су следећи: Ризик 1 (P_1); Ризик 2 (P_2); Ризик 3 (P_3); Ризик 4 (P_4); Ризик 5 (P_5); Ризик 6 (P_6).

Матрица поређења изгледала би према следећем:

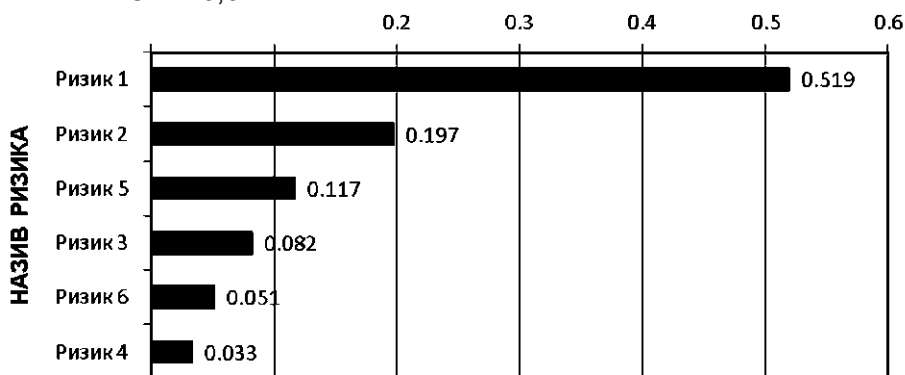
Табела 5 – Матрица поређења ризика

	P_1	P_2	P_3	P_4	P_5	P_6
P_1	1	5	6	7	6	8
P_2	1/5	1	4	6	2	4
P_3	1/6	1/4	1	3	2	3
P_4	1/7	1/6	1/3	1	4	3
P_5	1/6	1/2	1/2	1/4	1	3
P_6	1/8	1/4	1/3	1/3	1/3	1

Применом АХП извршена је њихова анализа са аспекта нивоа утицаја који могу да имају на реализацију програма. У примеру није разматрана вероватноћа догађања ризика што, такође, може бити предмет анализе АХП методом. Анализа је извршена обрадом података **хипотетички** прибављених од свих организационих јединица Генералштаба Војске Србије и надлежних команди Војске Србије, те су добијени и по приоритету поређани следећи резултати – тежински коефицијенти којима се дефинише њихов релативни утицај на достизање циљева програма, уз степен неконзистентности $CR = 0,07$:

РИЗИЦИ ПРОГРАМА

$CR = 0,07$

ТЕЖИНСКИ КОЕФИЦИЈЕНТ (w)

Слика 5 – Приказ резултата одређивања тежинских коефицијената ризика програма

Анализом ризика утврђено је да Ризик 1 може да има највећи утицај на успешност реализације програма, а Ризик 4 најмањи. С тим у вези, потребно је да се изнађе одговарајућа стратегија како би се благовремено предузеле све потребне мере и умањио утицај наведених ризика, а што би требало да буде предмет посебних разматрања.

Пример 3: Рангирање пројеката у односу на циљеве програма

У следећем примеру одредиће се ранг пројеката по приоритетима у оквиру једног програма са тежинским ознакама њихове релативне вредности у односу на циљеве.

Нека је су оквиру програма дефинисана четири циља које је потребно достићи са тежинским ознакама, по следећем:

- Циљ 1 ($W_{C_1} = 0,37$);
- Циљ 2 ($W_{C_2} = 0,21$);
- Циљ 3 ($W_{C_3} = 0,10$);
- Циљ 4 ($W_{C_4} = 0,32$).

За достизање наведених циљева програма утврђено је 11 пројеката. Реализација појединих пројеката утиче на достизање најмање једног, али и више циљева истовремено, у мањој или већој мери. Конвенцијом је утврђена скала оцењивања приоритета пројеката који доприносе достизању циљева на следећи начин:

- Висок приоритет – 0,80;
- Средњи приоритет – 0,50;
- Низак приоритет – 0,20;
- Нема приоритет – 0,00.

Какав је однос циљева и пројеката приказано је у табели 6.

Табела 6 – Матрица поређења пројеката у односу на циљеве

	Циљ 1	Циљ 2	Циљ 3	Циљ 4
Пројекат 1	0,80	0,50	0,20	0,00
Пројекат 2	0,20	0,50	0,00	0,50
Пројекат 3	0,50	0,50	0,50	0,20
Пројекат 4	0,00	0,80	0,20	0,50
Пројекат 5	0,80	0,50	0,50	0,50
Пројекат 6	0,20	0,50	0,20	0,80
Пројекат 7	0,50	0,00	0,80	0,50
Пројекат 8	0,50	0,20	0,00	0,80
Пројекат 9	0,00	0,00	0,80	0,50
Пројекат 10	0,20	0,80	0,20	0,20
Пројекат 11	0,80	0,00	0,80	0,50

У односу на циљеве програма, након израчунавања, ранг пројеката у односу на целокупан програм изгледао би као у следећем редоследу:

Слика 6 – Приказ резултата одређивања тежинских коефицијената пројеката и њихово рангирање у програму

Из добијених резултата следи да је по нивоу приоритета у односу на програм, на првом месту Пројекат 5, а на последњем Пројекат 2. Такво рангирање треба да утиче на доделу расположивих ресурса тим пројектима (људских, материјалних, инфраструктурних и временских), укључујући и новчана средства.

Закључак

Несумњиво да АХП има изузетно добре особине, врло применљиве на процес ППБИ и у Министарству одбране и у Војсци Србије. Посебно се истичу особине, као што су:

– АХП успешно симулира процес доношења одлука, од дефинисања циљева и алтернатива (пројеката и активности), до вредновања тих циљева и алтернатива у паровима и добијања резултата, односно утврђивања ранга свих алтернатива у односу на постављене циљеве и програм у целини. Док АХП траје, корисник има осећај да софтвер исправно прати његов процес размишљања и да му правовремено указује на то да ли је расуђивање конзистентно;

– АХП даје доносиоцу одлука и информацију о тежинским коефицијентима пројеката и активности у односу на циљеве појединачно и програм у целини, што утиче на утврђивање приоритета у додељивању ресурса;

– када се користи при групном доношењу одлука, АХП знатно побољшава комуникацију међу члановима групе. Постигне се боље разумевање и лакше долази до консензуса, а у коначном исходу чланови групе имају више поверења у изабрану алтернативу;

– АХП успешно идентификује и указује на неконзистентност доносилаца одлука, што је важно када се узме у обзир да су доносиоци одлука ретко када конзистентни у свом расуђивању у односу на квалитативне аспекте проблема. Код комбинација квалитативних и квантитативних критеријума могућности за појаву неконзистентности су најизраженије;

– са становишта одлучивања у области одбране, АХП је погодан за реалне комплексне проблеме планирања као методолошки једноставан и логички утемељен механизам за подршку одлучивању са свим основним својствима доброг СПО. У поређењу са другим моделима за одређивање тежинских коефицијената и рангирање приоритета при вредновању планских алтернатива, АХП је једноставнији за коришћење и даје резултате којима се може веровати.

Области у којима се АХП метода најчешће користи у свету су :

- стратегијско планирање;
- алокација - додељивање ресурса;
- избор партнера и трговаца;
- избор технологије;
- истраживање и развој;
- управљање инфраструктуром и капацитетима;
- капитално планирање;
- управљање људским ресурсима;
- планирање маркетинга и др.

Примери успешног коришћења АХП методе и Expert Choice софтвера у свету:¹¹

- Министарство одбране и Војска САД;
- Министарство унутрашње безбедности САД (Homeland Security Department);
- Министарство одбране и Војска Финске;
- NASA;
- Ford Motor Company;
- Boeing;
- Lockheed Martin Co;
- IBM;
- Xerox Corporation;
- America Online;
- Факултет организационих наука у Београду (у наставном плану и програму);
- Више пројеката, истраживања и доктората у Србији и свету;
- у преко: 500 светских компанија, 30 америчких федералних агенција и 100 светских универзитета у 60 држава.

Вишекритеријумска (вишециљна) анализа и одлучивање и њене методе, као што је то АХП, постају све више незаобилазне у планирању, програмирању, буџетирању и извршењу, али и у оперативном планирању. Методолошки конзистентна и софтверски подржана, метода АХП константно привлачи пажњу савремених планера, менаџера, политичара, војних команданата и руководиоца, као и других до-

¹¹ <http://www.expertchoice.com/> (Пристапљено 20. 02. 2011. године).

носилаца одлука. Наука и даље истражује најефикасније видове њене примене, као што је то нпр. уравнотежени биланс резултата – Balance Scorecard и др. Савремено и будуће доношење одлука у сложеним организацијама као што је војна, а које је засновано само на интуитивном, унапред је осуђено на многе проблеме. Због тога, изналажење оптималних решења у доношењу војних одлука, применом метода вишекритеријумске анализе, несумњиво представља императив.

Литература

1. Forman, E. and Selly, M. A.: *Decision by Objectives (How to convince others that you are right)*, <http://www.mdmg.wue.du/Forman/DBOp.df>, 2001.
2. Стратејски менаџмент – специјалистички курс, EAR 2008. године; http://www.serbia-business.com/serb/images/stories/pdfs/poslovanje_menadzment/Strategijski%20menadzmentp.pdf
3. <http://geoinformaticss.uta.ct.h/sut/vichagan/introMCDA/3MCDA&MCDMp.pdf>
4. <http://www.expertchoice.com/>.
5. http://www.booksites.net/download/coyle/student_files/ANP_Techniquep.pdf
6. Правилник о ППБИ у Министарству одбране и Војсци Србије, *Службени војни лист*, бр. 9 од 20. 04. 2011. године.
7. Kirkwood, W. C.: College of Business, Arizona State University, *Strategic Decision Making (Multiobjective Decision Analysis with Spreadsheets)*, Brooks/Cole, Cengage Learning, Belmont, USA, 1997.
8. Ковач, М. и Стојковић, Д.: *Стратејско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009.
9. Милић, Р., Милићевић, Г., Жупац Ж.: Субјективни приступ у одређивању критеријума, *Војнотехнички гласник*, број 2, април – јун 2012. године.
10. Тошев, Т., Д.: Вишекритеријумска анализа у процесу јавних набавки, *Војнотехнички гласник*, број 3, јул – септембар 2012. године.
11. Петровић, Д., Милић, М. и др.: *Менаџмент и организација*, Универзитет у Београду, Факултет организационих наука, Београд 2011. године.
12. Андрејић, М.: Операциона истраживања у функцији подршке одлучивању у систему одбране, *Војнотехнички гласник*, број 3, јул – септембар 2009. године.

МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ *COST-BENEFIT* АНАЛИЗЕ ПРОЈЕКТА У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Марија Љ. Тодоровић и Марко М. Милић
Универзитет у Београду, Факултет организационих наука
Славољуб Ристић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Пројекти у јавном сектору, поред ефеката којима се остварују постављени циљеви, стварају низ индиректних, мрежних и немерљивих ефеката, који се често имају велики значај приликом оцене пројекта. То се посебно може рећи за пројекте у систему одбране с обзиром на то да су најчешћи ефекти покретања нових иницијатива: реформа оружаних снага, односно редеофинисање сврхе и задатака свих њихових компоненти, различити облици међународне безбедносне сарадње и интеграције, увођење финансијског управљања и контроле у систем одбране, итд. Овакви пројекти, поред директних и материјалних ефеката остварују низ индиректних и нематеријалних ефеката, као што су повећан ниво сигурности, могућност потписивања међународних споразума, јачање капацитета безбедности, спречавање настанка штете и губитака и сл. Управо због ових ефеката и користи које доносе за цело друштво, пројекти у систему одбране сматрају се оправданим и исплативим. Поред тога, ови ефекти су много шири у односу на организацију у којој се спроводе. У раду се приказују принципи и начин примене *Cost-Benefit* анализе, као потврђеног начина за сагледавање свих трошкова и користи које одређени пројекат може имати са аспекта шире друштвене заједнице. *Cost-Benefit* анализа, поред анализе директних и материјалних трошкова и користи, омогућава и утврђивање индиректних трошкова и користи и њихово укључивање у економску оцenu пројекта, с обзиром на то да они могу представљати значајне ефекте пројекта, где се само са њиховом правилном идентификацијом и проценом може добити реална оцена пројекта. У раду је указано је на типичне пројекте у систему одбране Републике Србије и могућности примене ове анализе при њиховој припреми и оцени.

Кључне речи: *систем одбране, пројекти, cost-benefit анализа, војска*

Увод

Јавни сектор представља веома битан сегмент друштва и знатно утиче на његов развој. Ради даљег развоја земље и задовољења друштвених потреба неопходна су константна улагања у његове различите сегменте. У основне детерминанте које говоре о значају метода за доношење макроинвестиционих одлука спада стална потреба за

инвестирањем, која произилази из чињенице да се једино правилним и благовременим инвестирањем могу створити услови за задовољење друштвених потреба. Са друге стране, треба узети у обзир и објективну ограниченост средства која стоје на располагању за инвестициона улагања, као и утицај инвестиционе политике на развојну политику. Пројекти у области одбране спадају у пројекте од значаја за државу, односно целу друштвену заједницу, а поред националног често имају и међународни значај. У ефекте које се остварују спадају: уштеде у националном или међународним буџетима, јачање конкурентности војне индустрије, изградња војних капацитета за безбедносну и одбрамбену политику [1], подизање капацитета знања и изградње дугорочне способности учесника у креирању националне стратегије одбране, подизање техничко-технолошког нивоа друштва, итд. Разматрајући садржај димензије реформе, примењен на друштва западног Балкана, Хаџић [2] истиче да је реформа сектора безбедности у интересу домицилног становништва, па тиме и припадника оружаних снага. Уколико се ради о пројектима као што је унапређење финансијског управљања и контроле у систему одбране, директно се може приказати утицај на ефикасност и ефективност јавних расхода [3]. На сличан начин може се посматрати и реформа војног образовања у Републици Србији, која има за циљ да Војна академија у наредној деценији постане престижна војнообразовна институција у региону, у којој ће се школовати кадар за потребе система одбране и безбедности Републике Србије, према студијским програмима који су признати унутар мреже европског високог образовања и од иностраних војнообразовних институција [4]. На основу наведених само неких о постојећих иницијатива у систему одбране можемо закључити да ове иницијативе стварају много индиректних ефеката који превазилазе оквире система одбране.

С обзиром на значај улагања у овакве пројекте, на висину потребних инвестиционих средстава, као и на добробити које ова улагања могу донети друштву, ствара се потреба за анализом и оценом таквих инвестиционих пројеката.

Cost-Benefit анализа представља један од најбољих приступа за оцену пројеката од ширег друштвеног значаја. Примена *Cost-benefit* анализе подразумева посебан начин идентификовања и вредновања укупних ефеката инвестиционог пројекта. Ефекти које пројекат доноси често нису директни и мерљиви, због чега се ствара потреба за коришћењем механизма за њихово квантификовање и урачунавање у коначну оцену оправданости пројекта [5]. Врло често оно што плаћа за своје сировине које користи и оно што наплаћује за своје производе, држава није у могућности да процени користећи тржишне цене, и то из два разлога: када се улази и излази не продају на тржишту не постоје тржишне цене (чист ваздух, спасени животи, очување нетакнуте природе); када постоји несавршеност тржишта, односно тржишне цене не представљају стварне граничне друштвене трошкове или користи од пројекта [6].

Дакле, *Cost-benefit* анализа омогућава оцену пројеката од друштвеног значаја, уважавајући управо наведене специфичности пројеката који имају низ дугорочних директних, индиректних, мерљивих и немерљивих ефеката.

Cost-benefit анализа

Cost-benefit анализа је први пут примењена почетком 20. века и била је употребљивана у USA's River and Harbor Act 1902. године [7]. Током 60-тих година 20. века долази до наглог ширења примене *Cost-benefit* анализе при вредновању економске оправда-

ности улагања и то не само у САД, већ и у другим земљама. Примена је била изражена у свим областима јавног сектора, укључујући национализацију индустрије, развој здравства, изградњу стамбених насеља, транспортне мреже, коришћење земљишта и проблеме са урбанизацијом, регионални развој, као и у приватном сектору. То је техника која се брзо развијала у Америци, затим примењивана у Великој Британији и постала најчешће коришћена, како у развијеним земљама тако и у земљама у развоју [8].

Значајан допринос анализи дало је дело *Manual of Industrial Project Analysis of Developing Countries* [9] које је издала Организација за економску сарадњу и развој (OECD). Године 1972. Организација Уједињених нација објавила је приручник *Guidelines for Project Evaluation* за индустријски развој (UNIDO). Светска банка 1975. године издаје приручник који је дат у делу под називом *Economic Analysis of Projects* [10].

Документ који је, код нас, регулисао оцену оправданости друштвених пројеката био је Правилник о садржини и обиму претходне студије оправданости и студије оправданости, Закон о планирању и изградњи, СРЈ, из 1999. године.

У току 2008. године Европска комисија објавила је Водич за *Cost-benefit* анализу (*Guide to Cost-benefit Analysis of investment projects*) [11]. Он се заснива на основним принципима *Cost-benefit* анализе, начину утврђивања и вредновања трошкова и користи, са посебним освртом на економску оцену, што је карактеристично за инвестиције у земљама Европе.

Принципи *Cost-benefit* анализе

Cost-benefit анализа полази од идеје да један исти ефекат не мора бити позитиван и за саму привредну организацију и за земљу у целини, односно да циљеви појединачних организација и друштва не морају увек бити потпуно усклађени. *Cost-benefit* анализа најчешће се користи код тзв. инвестиција у заједничка добра, тј. она добра која су на располагању за коришћење већем броју људи или свим заинтересованим корисницима.

Cost-benefit анализа узима у обзир све користи и трошкове без обзира на то на кога се односе. Код анализе трошкова и користи потребно је узети у обзир и изгубљене користи и изразити их као трошкове. Изгубљене користи представљају опортунитетне трошкове ресурса који се користе за реализацију пројекта и самим тим не могу се користити у неке друге сврхе. Такође треба утврдити и свако смањење трошкова (уштеда), које ће бити дефинисано као корист која се добија експлоатацијом пројекта. [12]. То је значајно код инвестиција у модернизацију или унапређење одређених друштвених добара.

Један од проблема ове анализе представља сагледавање укупних ефеката од пројекта, због њихове бројност и разноврсности. Први разлог за то је што нису сви ефекти мерљиви, а други разлог представља њихово свођење на неку заједничку меру (као најчешће коришћена мера узима се новац).

Да би се трошкови и користи вредновали тако да исказују реалне друштвене трошкове и користи, у *Cost-benefit* анализи користе се исправљене тржишне цене (обрачунске цене). На потребу за коришћењем обрачунских цена највише утиче несавршеност тржишта, која је карактеристична за земље у развоју, као и коришћење и производних ефеката који нису предмет тржишне размене.

Cost-benefit анализа доприноси оптималној алокацији ограничених ресурса. С обзиром на то да се заснива на теорији благостања, *Cost-benefit* анализа покушава да допринесе решењу једном од кључних проблема, као што је алокација ресурса. То се постиже процењивањем укупне друштвене вредности инвестиционог пројекта која се пореди са свим трошковима које тај пројекат изазива у друштву, и на тај начин омогућава да се утврди да ли пројекат доприноси друштвеном благостању.

Поступак примене *Cost-benefit* анализе

Cost-benefit анализа се ради како би се установио допринос пројекта у економском смислу у једном региону или у једној земљи. Израђује се на основу целокупне друштвене заједнице, уместо само на основу приватног инвеститора. Дакле, може се закључити да примена *Cost-benefit* анализе представља веома сложен и компликован поступак, који се може поделити у одређене фазе. Поступак примене *Cost-benefit* анализе за суфинансирање пројекта из фондова ЕУ:

- анализа друштвено-економског контекста;
- идентификација пројекта и дефинисање пројектних циљева;
- анализа изводљивости и анализа опција;
- финансијска анализа;
- економска анализа;
- процена ризика [11].

Анализа друштвено-економског контекста. Једна од најважнијих карактеристика савременог управљања је контекст, који обликује структуру могућности одређеног времена. [13] Анализа друштвено-економског контекста подразумева друштвени, економски и институционални контекст у којем ће се пројекат реализовати. У оквиру ње разматра се утицај на макроекономију и друштвену климу (нпр. утицај на БДП) и дефинишу производи/услуге које пројекат генерише. На основу тих приказа виде се друштвени проблеми који ће се инвестиционим пројектом превазићи или потенцијали који ће се реализацијом пројекта искористити.

Идентификација пројекта односи се на дефинисање обухвата пројекта. Примена ове анализе, посебно у сфери задовољавања заједничких потреба, постаје веома сложена, јер је резултате у тој областима тешко квантитативно изразити. У складу с тим важно је дефинисати намену и садржај пројекта, како би се што потпуније могли идентификовати очекивани резултати од пројекта. Понекад пројекат садржи неколико међуповезаних, али самодовољних компоненти. Процена таквог пројекта укључује разматрање сваке компоненте независно, а затим процену могућих комбинација компоненти. Када постоје различите изводљиве опције за део пројекта, треба тестирати њихов утицај на цео пројекат. Управљање обухватом пројекта има за циљ да се тачно утврде све активности потребне да се пројекат успешно реализује. [14]

Дефинисање циљева пројекта треба да покаже друштвено-економске користи које се могу остварити извођењем пројекта. Јасно и потпуно дефинисање друштвено-економских циљева пројекта је нужно за идентификовање ефеката пројекта. Питање на које треба да се одговори јесте: Које су социо-економске користи које могу бити остварене имплементацијом пројекта?

Циљеви пројекта требало би да су логички повезани и доследни са политичким приоритетима и приоритетима програма. Док је детаљан преглед друштвено-економских циљева неопходан за процену утицаја пројекта, често може бити веома тешко предвидети све утицаје тог пројекта. Промене благостања имају бројне компоненте, а и може постојати ограничена доступност подацима. Предлагач пројекта треба да прикаже како ће пројекат, ако је успешан, допринети ширим циљевима националног плана или фонда који га финансира. Формулисање циљева по овим принципима омогућава лакше праћење и контролу њиховог достизања.

Анализа изводљивости и анализа опција

Избор алтернативе

Друштвено-економске циљеве могуће је постићи кроз различите врсте пројекта. Потребно је да се докаже да је избор одређеног пројекта најбоља опција од свих могућих изводљивих алтернатива. Да би се јасно видело да је неки пројекат бољи у односу на све остале опције, неопходно је да се о њему достави довољно доказа о изводљивости, односно да је поткрепљен правим и истинитим информацијама. Такође, све варијанте опције морају да буду адекватно размотрене.

Анализа изводљивости настоји да идентификује потенцијална ограничења и односна решења са уважавањем техничких, економских, кадровских, надзорних и управљачких аспеката. Пројекат је изводљив када је његов предлог сагласан са техничким, законским, финансијским и другим ограничењима релевантним за нацију, регион или специфичну страну. Изводљивост је општи захтев за сваки пројекат и треба је пажљиво анализирати.

Финансијска оцена

Финансијска нализа подразумева прорачун показатеља финансијске рентабилности, на основу пројекције новчаног тока пројекта. У највећем броју случајева проблем је у упоређивању различитих низова прихода и расхода у различитим периодима, што је неопходно како би се оценила одрживост пројекта. Одрживост пројекта показује у којој мери се позитивни ефекти пројекта настављају након што се оконча финансирање [15]. Наиме, почетно утврђена средства немају исту вредност у сваком тренутку, због чега их је потребно свести на вредности које важе у одређеном (посматраном) периоду. Када се говори о вредности једне инвестиције она се може мерити или њеном будућом вредношћу или њеном садашњом вредношћу. Поступак за формирање садашње вредности инвестиције од неке очекиване будуће вредности назива се дисконтовање, који се спроводи употребом одговарајуће дисконтне стопе. Дакле, метод дисконтовања представља свођење будућих износа на садашње или неко унапред одређено време. [16] Пројекат је финансијски одржив ако је кумулативни новчани ток позитиван за све године које се разматрају.

Друштвена оцена

Финансијска оцена пројеката од друштвеног значаја врло често указује на неоправданост улагања. Тек укључивањем нематеријалних и индиректних ефеката добијамо праве показатеље оправданости. *Cost-benefit* анализа процењује допринос пројекта економском благостању региона или земље. Анализа захтева истраживање чистог пројектног утицаја на економско благостање. То се може урадити кроз пет корака:

- конвертовати стварне (тржишне) цене у обрачунске цене (*shadow prices*), које боље рефлектују друштвене опортунитетне трошкове робе;
- новчано изразити нетржишне утицаје;
- укључити релевантне индиректне ефекте;
- дисконтовати процењене трошкове и користи реалном друштвеном дисконтном стопом и
- израчунати економске индикаторе перформанси.

Обрачунске цене

У реалном свету, због несавршености тржишта на које утичу порез, монопол, квоте и сл., тржишне цене често не представљају стварне граничне друштвене користи и трошкове, нарочито у случају када се улази и излази не продају на тржишту, што значи да за њих не постоје тржишне цене. Ово представља разлог за коришћење исправљених тржишних цена, тзв. цена у сенци (обрачунских цена).

Тржишне цене могу истовремено представљати и обрачунске цене ако су испуњени следећи услови:

- роба је без ограничења доступна свакоме ко је спреман да плати њену цену;
- ниједан потрошач не купује ону количину робе која би му донела монополску куповну моћ. У том случају дошло би до пада тржишне цене испод стварне спремности потрошача да плати;
- промена у понуди одговарајућег ресурса не мења његову цену осталим деловима привреде, што значи да пројекат нема такво дејство на домаће тржиште;
- произвођачи улаза (сировина, полупроизвода, производа) не могу вештачки да подигну тржишне цене остварујући монополски профит на свој производ. [17]

Уколико наведени услови нису задовољени врши се кориговање обрачунских цена.

Приликом формирања обрачунских цена посебну пажњу треба посветити томе да ли су добра за која се те цене формирају трговинска, односно разменљива или нетрговинска, односно неразменљива. За разменљива добра, препоручује се коришћење граничних, односно светских цена. Неки улази за пројекат су из увоза, јер домаћа производња не може да задовољи тражене капацитете. Трошкови такве робе (обрачунске цене) су *C. I. F.* цене (*cost insurance freight*) и представљају трошкове увоза – цену увоза у тренутку када је тај увоз захтеван. Слично, економска вредност било ког излаза пројекта који замењује увоз мери се према *C. I.F.* ценама. Производи који се директно извозе, јер на домаћем тржишту не постоји тражња за произведеном количином, имају економску вредност која се мери *F. O.B.* ценама (*free on board*), као директна зарада од извоза – по извозним ценама. Сваки производ који се користи за пројекат, а који би,

у супротном, био предмет извоза вредније се по *F. O.B.* ценама. Сваки излаз или улаз који не може бити вреднован по *C. I.F.* или *F. O.B.* ценама треба да буде оцењен у односу на цене на домаћем тржишту. То се односи на нетрговинску робу.

У многим земљама, као резултат националне трговинске политике (укључујући тарифе на увоз производа и субвенције на извоз), потрошачи плаћају премију за разменљива добра. Ова премија се не приказује адекватно када се цене роба којима се тргује претварају у домаћу валуту по званичном курсу (*official exchange rate – OER*). Ако се за разменљива добра у анализи пројекта економска вредност добија множењем граничне цене по званичном девизном курсу, без додатног прилагођавања, цена увезене робе биће нижа. То значи да треба формирати обрачунску стопу размене. У неким случајевима формирају се индиректне таксе како би компензовале екстерне трошкове, односно субвенције како би компензовале користи. Ако такса тачно одговара екстерном трошку улаза, обрачунска цена треба да укључи таксу. Обрнуто, обрачунска цена излаза треба да искључи таксу. Субвенције које одражавају екстерне користи треба да смање трошкове улаза и повећавају вредност излаза.

Приступ који предлаже Европска комисија за спровођење економске анализе захтева примену одговарајућих конверзионих фактора за сваки прилив или одлив да би добили нове износе који, такође, укључују друштвене користи и друштвене трошкове. Конверзионии фактори служе за превођење цена неразмјенивих добара на домаћем тржишту, изражених у домаћој валути у обрачунске цене. У свом најједноставнијем облику, стандардни конверзионии фактор [10] приказује однос вредности укупног извоза и увоза по граничним ценама и њихове вредности у домаћим ценама. Тржишне цене неразмјенивих добара множе се са овим стандардним фактором конверзије и свде на њихове одговарајуће економске вредности. [11]

Индиректни ефекти из економске перспективе

Поред ефеката од директних производа пројекта, постоји низ индиректних ефеката, којима се сматрају сви трошкови и користи које пројекат производи трећим лицима, без новчане надокнаде. Односно, када се нетржишни ефекти не појављују на страни пружаоца или корисника услуга, већ на страни трећих лица без компензације, они представљају индиректне ефекте пројекта. У примере значајних инвестиционих пројеката у јавном сектору спадају и пројекти у области саобраћаја.

Саобраћајна инфраструктура подразумева физичко присуство у облику путева, унутрашњих пловних путева, аеродрома итд. Међутим, транспортне мреже не подразумевају само постојање физичке инфраструктуре. Оне концептуално представљају скуп веза и чворова, односно комбинацију модалних мрежа у оквиру којих постоји хијерархија, као што су национални, регионални и локални путеви. [18]

У односу на овај вид процене, могуће је идентификовати три врсте интеракција које неизоставно треба узети у обзир. Прво, постоји интеракција са остатком транспортног система. При реализацији пројекта могу се јавити ефекти који нису обухваћени студијом изводљивости, а често могу бити проширени и ван националних граница. Друго, постоји интеракција између транспорта и животне средине. Треће, постоји интеракција између транспорта и привреде. Саобраћај доноси промене које

стимулишу развој земље и доводе до промена у обрасцу излаза, цена и плата. Транспорт је повезујући производ, тако да су везе, уназад до радне снаге и сировина и унапред до финалних производа и услуга које се појављују на тржишту, веома значајне за цене транспорта и инвестициону политику.

Мрежни ефекти могу се дефинисати као утицај на трошкове и цене на тржишту, као резултат побољшања саобраћаја. То су најчешће:

- ефекти у другим деловима саобраћајног система, који се дефинишу као мрежни транспортни ефекти;

- ефекти у економским секторима који се односе на превоз робе, који се дефинишу као мрежни ефекти у односу транспорта и економије.

На примеру једног пројекта изградње ауто-пута могу се уочити: 1) директни ефекти, који подразумевају утицај на понашање при избору транспортног система (избор руте, начин избора, време поласка и избор одредишта) који врше корисници на које се односи иницијатива; 2) директни ефекти мреже, односно ефекти на понашање у избору транспортног система пренесени мрежним ефектом на друге кориснике који сами нису корисници у делу на који се односи иницијатива (на пример, промена у коришћењу железничког транспорта у области у којој је планиран нови пут; 3) индиректни ефекти који подразумевају утицај ван транспортног тржишта као резултат иницијативе, обично укључујући и промене у запослености и насељености становништва на одређеним локацијама; 4) индиректни ефекти мреже: ефекти на транспортној мрежи проузроковани изборима на другим тржиштима (земље и тржишта некретнина, тржиште рада, тржишта капитала) као резултат промена у општим трошковима које доноси та иницијатива (на пример, због више домаћинстава лоцираних у граду услед изграђеног новог пута променио се ток саобраћаја у граду). [11]

Укључивање индиректних ефеката у анализу пројекта

Према једном од принципа *Cost-Benefit* анализе потребно је узети у обзир и изгубљене користи и изразити их као трошкове и све уштеде изразити као користи. На следећем примеру пројекта у области саобраћаја приказаћемо начине за укључивање индиректних ефеката у обрачун.

• Додатна вредност корисника

У примењеном моделу путници и роба ће изабрати своје руте на основу опажених „оперативних трошкова аута“. То би укључивало код аутомобила: гориво, мазива и путарину ако је има, трошкове осигурања, итд. Ефекат пројекта изградње ауто-пута је и смањено време путовања због преусмереног саобраћаја и тренутног саобраћаја на старом путу.

Време путовања се смањује бржим преласком пута и смањеним временом чекања. Уштеда времена путовања има своју економску вредност. Код путничког саобраћаја примењују се три различите временске вредности у зависности од сврхе путовања: посао, миграција и друге сврхе. У случају пословног пута значај уштеде времена има економску вредност изражену у додатној јединици продуктивног рада. Чињеница коју треба имати у виду јесте да је време проведено у путу изгубљено време. При разматрању уштеде времена треба знати да вредност времена за путнике зависи и од односа уштеде времена према укупном времену путовања. Ако је уштеда времена

мала у поређењу са укупним временом путовања, онда има веома малу или никакву вредност. Процена вредности уштеђеног времена за путнике врши се на основу поређења новчане вредности коју су путници спремни да плате за уштеђено време. Ова новчана вредност одражава људске преференције, а приказује се као „спремност да се плати“ (willingness to pay – WTP) и пореди се са стварним трошковима које корисник има. Уколико је цена коју би корисник платио већа од стварне цене то значи да расположива услуга/производ за корисника ствара додатну вредност.

Процена вредности уштеђеног времена врши се у складу са врстом превоза (да ли путник то време може ефективно да искористи или мора да буде сконцентрисан на возу), трајањем пута, старошћу путника и осталим параметрима, на основу којих се успостављају новчане вредности уштеђеног времена.

Поред корисника, додатну вредност остварује и инвеститор (приходом од путарине ауто-пута) као и превозници који наплаћују услуге транспорта.

• Нето користи окружења

Саобраћај, поред осталог, има велики утицај на околину. Ефекти које пројекти у овој области имају су углавном негативни и односе се на:

- загађење земљишта, воде и ваздуха;
- стварање буке;
- уништавање природне средине;
- смањење површине за паркирања или прилаза одређеним областима, итд.

Ове ефекте је врло тешко измерити, али они морају бити процењени и адекватно вредновани [19]. Подаци о њиховом утицају на здравље захтевају пажљиво изражавање. На пример, бука може утицати на смањење тржишне цене кућа и објеката поред аеродрома или железница. Загађења која потичу од саобраћаја могу утицати на здравље и ти ефекти се могу вредновати на исти начин као и безбедност.

Дакле, премештени саобраћајни токови са постојеће мреже (који пролазе кроз густо насељену и еколошки осетљиву област), на нови ауто-пут (који пролази кроз руралну област), генерише негативне еколошке ефекте због увећаног броја загађивача ваздуха на основу увећане тражње транспорта. У обзир се могу узети само главни загађивачи за процену еколошких ефеката. Према водичу Европске комисије, требало би користити монетарне вредности за одређени регион које препоручује надлежна управа.

• Смањење броја незгода

Постигнути ниво безбедности смањује ризик од незгода, као и ризик од уништавања имовине. У случају да се незгода односи на разменљиво добро, као што је имовина, ризик од незгоде може да буде одређен на класичан начин на основу трошкова замене или поправке. Међутим, када незгоде укључују неразменљива добра, као што је губитак живота, вредновање ризика овог догађаја постаје много непоузданије и зависи од процене.

Најчешће коришћени метод за вредновање нетрговинских последица фокусиран је на то колико би људи били спремни да плате како би смањили ризик од незгоде. На пример, када бисмо могли да утврдимо да је просечан појединац вољан да плати 10€ да би смањио вероватноћу незгода са фаталним последицама која износи 1:100 000, могли бисмо ту вредност да користимо директно у процени.

Економски индикатори перформанси

После корекције ценовне/платне дисторзије и избора одговарајуће друштвене дисконтне стопе (предложена друштвена дисконтна стопа износи 5,5% за регионе који теже интеграцији са високом стопом раста [11]; могуће је израчунати пројектне економске перформансе употребом следећих индикатора:

- економска нето садашња вредност (ENPV): разлика између дисконтованих укупних друштвених користи и трошкова;
- економска интерна стопа повраћаја (ERR): стопа по којој ENPV има вредност нула;
- CB рацио: рацио између дисконтованих економских користи и трошкова.

ENPV је најважнији и најпоузданији друштвени индикатор и треба га користити као главни референтни економски показатељ перформанси у процени оправданости пројекта. Сваки пројекат са нижом ERR од друштвене дисконтне стопе или негативном вредности ENPV треба да буде одбијен. Пројекат са негативним економским повраћајем користи превише друштвено важних ресурса да би постигао скромне користи за све грађане. Из перспективе ЕУ, улагањем одобреног капитала у пројекат са ниским друштвеним повратом значи преусмеравање драгоцених ресурса од вредније развојне употребе.

Закључак

Један од кључних задатака оружаних снага у савременом свету јесте активан допринос очувању мира и безбедности, што подразумева способности за одговор на регионалне и глобалне изазове, ризике и претње безбедности који су често веома комплексни и динамични и све су више усмерени на наношење губитака цивилном становништву.

На основу Устава Републике Србије, важећег закона и Стратегије одбране Републике Србије утврђене су мисије Војске Србије:

- одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља;
- учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету;
- подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности. [20]

Мисије Војске Србије се реализују извршавањем задатака у миру, ванредном и ратном стању и то кроз низ следећих иницијатива.

У случају мира, иницијативе се најчешће односе на изградњу и јачање оперативних и функционалних способности, али се могу односити и на различите неборбене операције, као што су: информационе операције, операције цивилно-војне сарадње и операције подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности. Неборбене операције такође се могу изводити и у ванредном и ратном стању.

Такође, Војска спроводи одређене безбедносне интеграције, које уз интензивирање економске и других облика сарадње, представљају важан чинилац стабилности, јер знатно смањују ризик од међудржавног оружаног сукоба. Типичне међународне операције су операције очувања, одржавања и изградње мира, операције спречавања сукоба и успостављања мира, заједничке одбрамбене операције, у складу с одлукама надлежних државних органа, операције пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера и хуманитарне операције.

Поред наведених иницијатива одбрану Републике Србије чине и борбене операције које се изводе најчешће у току ратног стања. То су операције превентивног размештања снага, противтерористичке операције, противпобуњеничке операције, нападне, одбрамбене и помоћне операције.

Мисије Војске Србије усмерене су на очување стабилности и мира, превенцију и су-протстављање претњама безбедности и одбрану од оружаног угрожавања споља, што указује на потребу за заједничком деловањем субјеката у области одбране, економије, политике, екологије и других области усмерених на очување стабилности, превенцију и решавање кризних ситуација. Приликом спровођења мисије разматра се реалан допринос који војне снаге могу дати у заштити и одбрани националних циљева и дефинисању опција војног ангажовања у скупу предузетих иницијатива, где постоји очигледна потреба за анализом свих ефеката иницијатива, и позитивних и негативних, без обзира на то да ли се односе само на систем одбране или на друге учеснике.

На основу наведених мисија и типичних пројеката Војске Србије може се извести закључак да ови пројекти имају значајне индиректне и нематеријалне ефекте који могу имати велики утицај на коначну оцену пројекта, одређивање приоритета или одлучивање у случају међусобно искључивих пројеката. Поред тога, пројекти у систему одбране углавном су финансирани из буџета Републике, због чега су њихова исплативост у смислу користи за друштво и стратешка усклађеност од изузетне важности. Једно од начела организовања Војске Србије јесте финансијска одрживост која подразумева да ће Војска Србије бити димензионирана и организована у складу с одбрамбеним потребама и финансијским могућностима Републике Србије [20], што посебно указује на потребу за новчаним исказивањем свих ефеката иницијативе.

Cost-benefit анализа, дакле, омогућава утврђивање и вредновање свих трошкова и користи, без обзира на то да ли се односе само на систем одбране или на остале директне и индиректне учеснике, по методолошки утврђеном поступку са крајњим резултатима који су новчано изражени. Због своје свеобухватности спада у најчешће коришћене методе за оцену пројеката у јавном сектору, а њен циљ јесте употреба ограничених ресурса на ефективнији и ефикаснији начин. С обзиром на то да ефективност и ефикасност представљају једно од начела Војске Србије, може се закључити да примена *Cost-benefit* анализе може донети значајне користи, односно допринети рационалној употреби расположивих ресурса.

Литература

1. Кораћ С., Булатовић А.: *Европско одбрамбено тржиште у настајању*, МП 1, 2011, стр. 7–23.
2. Хаџић, М. Л.: *Димензије реформе сектора безбедности*. Војно дело, 56(1), 2004., стр. 9–32.
3. Милуновић, М. М.: *Унапређење финансијског управљања и контроле у систему одбране*, Војно дело, 62(4), 2, 2010, стр. 257–274.
4. Јефтић З., Вуруна М.: *Реформа војног образовања у Републици Србији – могућности, изазови, правци развоја*, Војно дело, 61(1), 2009., стр. 155–174.
5. Михаић М., Петровић Д., Вучковић А.: *Могућности примене Cost-Benefit анализе у пројектима енергетске ефикасности у зградарству*, Економске теме, 49(3), 2011., стр. 355–378.

6. Stiglitz E.: *Ekonomija javnog sektora*, Економски факултет, Београд, 2008.
7. Јовановић П.: *Управљање инвестицијама*. Факултет организационих наука, Београд, 2006.
8. Turvey R., Prest A.: *Cost-Benefit Analysis: A Survey*, *Economic Journal* 75, 1965, str. 683–735.
9. Mishan E.J., Euston Q.: *Cost-Benefit Analysis- fifth edition*, Oxon, Routledge. Canada, 2007.
10. Squire L., Van der Tak H. G.: *Economic Analysis of Projects*, World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1978.
11. European Commission, *Guide to Cost Benefit Analysis of investment project – Structural Funds, Cohesion Fund and Instrument for Pre-Accession*, European Commission 2008.
12. Милић М., Тодоровић М., Сатарић В.: *Cost-Benefit analiza funkcionisanja ustanova socijalne zaštite za smeštaj starih lica*, Amity, Beograd, 2011.
13. Милић М.: *Стратешко управљање пројектима*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2011.
14. *Project Mangement Body of Knowledge*, third edition, Project Management Institute, 2004.
15. Медић С., Бркић М., Влаовић Васиљевић Д., Вулевић Д., Милић М., Обрадовић В.: *Стратешко управљање интегралном социјалном заштитом у локалној заједници*, Стална конференција градова и општина, ИСБН 9788–68–84590–20–, Београд, 2010.
16. Shapiro C. A.: *Capital Budgeting and investment Analysis*, Pearson Education, 2005.
17. UNIDO, *Guide to Practical Project Appraisal – Social Benefit-Cost Analysis in Developin Countries*, 1978.
18. Laird J. J., Nellthorp J., Mackie J. P.: *Network effects and total economic impact in transport appraisal*, *Transport Policy* 12, 2005., str 537–544.
19. Hanley N., Spash C. L.: *Cost-Benefit Analysis and the Enviroment*. Glos: Edward Elgar Publishing Limited, Massachusetts, 1993.
20. Доктрина Војске Србије, 2010
21. Banister D., Thurstain-Goodwin M.: *Quantification of the non-transport benefits resulting from rail investment*, *Journal of Transport Geography* 19, 2011, str. 212–223.
22. Knudsen B. B.: *Jačanje nacionalne kompetentnosti o pitanjima međunarodne bezbednosti: slučaj Norveške*, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 15, 2009, str. 92–106.
23. Pearce D., Atkinson G., Mourato S.: *Cost-Benefit Analysis and the Environment: Recent developments*, OECD Publishing, Paris, 2006.
24. Rosen H., Gayer T.: *Javne finansije*, osmo izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2009.
25. Zerbe, R., Bellas, A.: *A primer for Benefit – Cost Analysis*, Edward Elgar Publishing Limited, Massachusetts, 2006.

АНАЛИЗА И ПРЕДЛОГ НОВОГ МОДЕЛА КРАТКОРОЧНОГ ПЛАНИРАЊА РАДА У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

Драгомир Ђурић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Раде Рњаковић

Генералштаб Војске Србије, Управа за оперативно планирање (ЈЗ)

У чланку се разматра функција планирања рада, као једна од основних процесних функција командовања и руковођења. Полазећи од садашњег стања у планирању рада, које карактерише неуређеност нормативне сфере и дисконтинуитет између дугорочног, средњорочног и краткорочног планирања, предлаже се нови модел краткорочног планирања рада.

Предложени модел представља истовремено нови приступ и методолошки уређен алгоритам у процесу планирања рада и, као такав, могао би да буде модел за преуређење области планирања рада у систему одбране у целини.

С обзиром на то да модел може да има две варијанте (прва, која се заснива на паралелном процесу планирања, програмирања, буџетирања и извршења (ППБИ) и годишњег планирања рада, и друге, увођење „административног планског циклуса“, који би уважио све релевантне чиниоце који усмеравају и ограничавају планирање рада) у чланку се разматрају предности и недостаци обе варијанте и управљање ресурсима неопходним за примену једне или друге варијанте.

Кључне речи: *модел, планирање, краткорочно планирање, Војска Србије*

Увод

Војска Србије, као сложени организациони систем који тежи да постане савремена војна организација, поседује све елементе и карактеристике савременог пословног система, тако да је процес одређивања циљева увек актуелан и добија све више на значају, посебно у данашње време када се у одбрану улажу ограничени материјални ресурси.

Реформске промене у систему одбране, Војске Србије и тежња ка достизању интероперабилности и стандарда који су прихваћени у готово свим развијеним и

* Пуковник Драгомир Ђурић је професор војних вештина.

савременим оружаним снагама, као и у окружењу, захтевају стално редеофинисање и континуирано унапређење основних функција командовања и руковођења у војној организацији. То се односи и на функцију планирања у целини, како би се постављени циљеви, који обезбеђују напредак и просперитет Војске Србије и обезбеђују њену оперативну способност за извршење мисија и задатака, испунили у потпуности.

Данашњи менаџмент у Војсци Србије треба да обезбеди следеће постулате савременог и ефикасног планирања:

- одређивање општег циља организације – Војске Србије;
- идентификовање потребних ресурса за достизање циљева,
- израду плана и
- праћење и евалуацију реализације плана.¹

Свеобухватном и детаљном анализом садашњег стања у области планирања идентификоване су бројне слабости и мањкавости у приступу планирања. Оне произилазе првенствено из неуређености нормативне сфере система планирања, како по вертикали (дугорочно, средњорочно, краткорочно), тако и по хоризонтални (неуређености у области функционалних надлежности у систему одбране). Све то заједно испољава неповољан утицај на процес планирања у систему одбране, али уједно и развија свест о потреби свеобухватне рестаурације области планирања, посебно уређења краткорочног планирања рада. Проблеми који су присутни и који су идентификовани груписани су у неколико целина које у основи имају заједнички критички став према садашњем стању у области планирања рада.

Резултати оваквог стања су планови рада који су непрецизни и који захтевају честе измене, преправке, допуне и дораде, што има негативан утицај на достизање циљева рада у организацији. То се посебно односи на дисконтинуитет између дугорочног, средњорочног и краткорочног планирања у систему одбране.

Нови модел краткорочног планирања рада нуди решења којима се у највећој мери превазилазе проблеми садашњег стања. Решења предложеног модела дају основу за преуређење области планирања рада у Војсци Србије. Такође, инициран је део пројектних задатака из области материјалних ресурса, организационе и кадровске функције, чије решавање би знатно унапредило планирање у Војсци Србије.

Предложена решења усаглашена су са садашњом нормативном регулативом. У систему одбране на снагу је ступио Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу, који у суштини подржава понуђени модел унапређивања планирања рада, али је значајно ограничио простор за уређење роковника у планирању рада носилаца функција у Министарству одбране и Војске Србије, што намеће потребу тражења решења овог проблема.

Понуђени модел краткорочног планирања рада у Војсци Србије усмерен је не само на унапређење садашњег стања у области планирања рада, већ и на стварање новог приступа, са методолошки уређеним алгоритмом у процесу планирања рада.

¹ McNamara, Carter, MBA, PhD, Authenticity Consulting LLC, „Basic Guidelines for Successful Planning Process”, http://managementhelp.org/plan_dec/gen_plan/gen_plan.htm

Планирање рада у војсци србије

Планирање рада у Војсци Србије је процесна функција командовања и руковођења којом се дефинишу циљеви, утврђују начини остваривања тих циљева и израђују планови ради интегрисања и координације активности којима се достижу. Нормативно је регулисано Упутством (из 2008. године), с циљем да обезбеди јединственост и ефикасност планирања рада у Војсци Србије.

Планирање рада у Војсци Србије организује се и води уз подршку и коришћење јединственог програмског пакета ПЛИРП (планирање и реализација планова) или ручно на прописаним обрасцима. Обавља се у: Генералштабу, организационим јединицама Генералштаба, управама, командама јединица и установа Војске Србије. Носиоци планирања задатака из надлежности својих организационих јединица су: начелници управа, одељења, одсека и руководиоци група. Носиоци израде планова рада су оперативни органи, а у одређеним случајевима лица одређена упутством о унутрашњој организацији и раду организационе јединице.

Носиоци и врсте планирања у Војсци Србије

Одлуком министра одбране о носиоцима главних програма и носиоцима функција у Министарству одбране и Војсци Србије, дефинисане су функције и носиоци функција у систему одбране.

Функција „стратејско планирање“ је у надлежности Управе за стратегијско планирање Министарства одбране, а део задатака из функције додељен је Генералштабу Војске Србије, односно његовој организационој јединици Управи за планирање и развој Ј-5. У оквиру ове функције дефинише се и израђује један од најважнијих полазних докумената стратегијског значаја „Дугорочни план развоја система одбране“ у којем се планирају одбрамбене способности система одбране Републике Србије за период до 2020. године. Решења утврђена у Дугорочном плану развоја резултат су анализе стратегијског окружења, стања система одбране, као и пројекције потребних способности система одбране да одговори будућим изазовима.

Дугорочним планом развоја обезбеђује се оквир за средњорочно планирање одбране, ефикасно и ефективно управљање ресурсима одбране, транспарентност послова одбране и остварење услова за демократску цивилну контролу, професионализацију и ефикасност Војске Србије у извршавању мисија и задатака.

Средњорочно планирање одбране, односно Средњорочни план и програм развоја чини основ за краткорочно планирање функција и задатака у систему одбране.

Планирање рада у Генералштабу Војске Србије

Наредбом министра одбране о надлежностима организационих јединица Генералштаба Војске Србије дефинисане су функције, задаци и послови који су додељени Генералштабу Војске Србије у даљу надлежност.

Генералштабу Војске Србије из области планирања додељене су још две функције. Функција „Планирање употребе снага“ (додељена је Здруженој оперативној

команди), и функција „Планирање опремања Војске Србије“ (додељена је Управи за планирање и развој Ј-5). Одсек за планирање, програмирање, буџетирање и извршење (ППБИ) непосредно је потчињен заменику начелника Генералштаба Војске Србије, који је и надлежан за свеукупно спровођење ППБИ у Војсци Србије.

Управа за оперативне послове Ј-3 носилац је „оперативне“ функције у систему одбране и носилац задатка **планирање рада** за Војску Србије.

Упутством за планирање рада у Војсци Србије прописано је и уређено *средњорочно* и *краткорочно* планирање рада.

Средњорочно планирање рада организује се за период од пет година. У њему се планирају тежишни задаци који ће се реализовати у средњорочном планском периоду. То су: задаци који проистичу из програма развоја и опремања Војске Србије, Стратегијског прегледа одбране, планирања, програмирања, буџетирања и извршења; задаци који се одnose на примењене форме обучавања већег обима и значаја; значајније активности из области односа са јавношћу; други значајни задаци из наређења претпостављене команде, на којима се ангажује знатан број кадрова, материјалних средстава и времена.

У средњорочне планове рада не уносе се задаци који се понављају сваке године, као што су: израда годишњих планова, извештаја, анализа и слично.

Средњорочне планове рада израђују:

- Генералштаб Војске Србије,
- организационе јединице Генералштаба и
- команде оперативног нивоа.

Изради средњорочног плана рада Генералштаба претходи израда полазних основа које одобрава начелник Генералштаба. Полазне основе достављају се организационим јединицама Генералштаба и командама оперативног нивоа најкасније до половине јула у години у којој истиче средњорочни плански период, када носилац израде Плана – Управа за оперативне послове Ј-3 иницира план рада за наредни средњорочни период.

Након проучавања полазних основа, организационе јединице Генералштаба припремају предлоге задатака из своје надлежности за израду средњорочног плана рада Генералштаба и уносе податке у иницирани План рада.

Управа за оперативне послове Ј-3 израђује предлог средњорочног плана рада Генералштаба и до половине августа га доставља организационим јединицама Генералштаба на разматрање.

Коначно дефинисање и усклађивање предложених задатака обавља се на координацији задатака за Средњорочни план рада, на крају августа. На основу сугестија и ставова организационих јединица Генералштаба, Управа за оперативне послове Ј-3 израђује Средњорочни план рада Генералштаба, који одобрава начелник Генералштаба.

На основу средњорочног плана рада Генералштаба, организационе јединице Генералштаба и команде оперативног нивоа израђују своје средњорочне планове рада.

Средњорочни планови рада израђују се према прописаним обрасцима и чувају се трајно.

Краткорочно планирање рада спроводи се изразом годишњих и месечних планова рада. Годишњим планом рада планирају се задаци за календарску годину где се обухватају задаци у целини или њихове поједине фазе из: средњорочних планова рада; планова опремања, Стратегијског прегледа одбране, Министарског упутства; Инструкције за обуку у Министарству одбране и Војсци Србије, Наређења за

обуку у Војсци Србије, Плана школовања и усавршавања кадра и планова и програма обуке војника и јединица; планова контрола и оцењивања команди, јединица и установа Војске Србије; планова међународне војне сарадње; планова сарадње са државним органима, организацијама и савезима значајним за одбрану земље; годишњих планова рада претпостављене команде; полазних основа за израду годишњег плана рада, као и задаци по наређењу претпостављеног старешине или команданта јединице за чију се команду израђује годишњи план рада.

Годишњи план рада Генералштаба у начелу обухвата задатке на чијем се извршењу ангажује већи број организационих јединица Генералштаба, а годишњи планови рада команди, јединица и установа задатке на чијем се извршењу ангажује већи број органа команди. Изузетно, може обухватити и задатак на којем се ангажује једна организациона јединица или орган команде, уколико је задатак посебно значајан за Генералштаб или команду јединице, односно управу установе.

Месечни планови рада обухватају задатке у целини или поједине фазе задатака планираних у годишњем плану рада и задатке које планирају и наређују (одобравају) претпостављени командни нивои.

Годишње и месечне планове рада израђују:

- Генералштаб Војске Србије,
- организационе јединице Генералштаба,
- команде и управе закључно са командом батаљона и њему равним јединицама и установама,
- организационе јединице команди оперативног нивоа.

Носилац планирања рада на нивоу Генералштаба је Управа за оперативне послове Ј-3, која је надлежна и одговорна за организовање процеса планирања рада у Генералштабу, а носиоци планирања задатака из надлежности својих организационих јединица су: начелници управа, одељења, одсека, реферата и група. Носиоци израде планова рада су оперативни органи, а у посебним ситуацијама лица одређена упутством о унутрашњој организацији и раду.

Изради годишњих планова претходи наређење о изради полазних основа које ради носилац планирања, а одобрава претпостављени старешина.

Основу за израду месечних планова рада чине:

- задаци утврђени годишњим планом рада;
- нереализовани или делимично реализовани задаци из претходног месеца;
- задаци по наређењу претпостављеног старешине;
- расположиви ресурси: време, кадар и финансијска средства.

Годишњи план рада чува се трајно, а месечни план рада две године.

Планирање рада на оперативном нивоу

Команде оперативног нивоа (Команда Копнене војске, Команда за обуку и Команда Ваздухопловства и противваздухопловне одбране) носилац су великог броја задатака, послова и активности у Војсци Србије. Као и на стратегијском нивоу, потребно је те задатке, послове и активности организовати по времену, месту и приоритету, расподелити расположиве ресурсе и одредити реалне трошкове који прате њихову реализацију, односно превести их у план.

Планирање рада на оперативном нивоу организују надлежне команде, у складу са Упутством за планирање рада у Војсци Србије, а на основу средњорочних и краткорочних планова рада стратегијског нивоа.

На оперативном нивоу организује се и спроводи **средњорочно и краткорочно** (годишње и месечно) планирање рада. Упутством за планирање рада у Војсци Србије дефинисан је алгоритам радњи којима се уређује процес планирања рада по нивоима командовања у Војсци. Основ за израду плана рада команде оперативног нивоа је план рада Генералштаба.

Носиоци планирања на нивоу команди оперативног нивоа надлежне су старешине – носиоци задатака и послова у команди, а носиоци израде планова рада у командама оперативног нивоа су органи за оперативне послове који су надлежни и одговорни за организовање процеса планирања рада у оквиру команде. На нивоу одељења, одсека и група, планирање рада организују надлежне старешине носиоци задатака, послова и активности по функционалним надлежностима.

Основни метод рада у изради планова рада на оперативном нивоу је идентичан као и у Генералштабу Војске Србије. Координација, усклађивање и анализа задатака су основне методе којима се започиње и реализује планирање рада.

Планирање рада на тактичком нивоу

Планирање рада на тактичком нивоу организује се и спроводи на нивоу бригада – батаљон. Као што је то организовано на оперативном нивоу, и на тактичком нивоу је потребно да се сви задаци, послови и активности организују по времену, месту и приоритету, ускладе са расположивим ресурсима и одреде реални трошкови који прате њихову реализацију. Једном речју, потребно је да се све то преточи и преведе у одговарајући план.

Планирање рада на тактичком нивоу представља потпуну материјализацију пројектованих задатака, послова и активности чија реализација у суми догађаја директно доприноси реализацији циљева организације – јединице тактичког нивоа. Планирање организују надлежне команде, у складу са Упутством за планирање рада у Војсци Србије, а на основу краткорочних планова рада команди оперативног нивоа.

У командама тактичког нивоа организује се и спроводи краткорочно планирање рада – израда годишњег и месечног плана рада.

Основ за израду плана рада у батаљону је план рада бригаде, а за израду плана рада самосталног батаљона и бригаде – план рада команде оперативног нивоа.

Носиоци планирања на нивоу команди тактичког нивоа су надлежне старешине – носиоци задатака и послова из функција у систему одбране, а носиоци израде плана за команду јединице – органи за оперативне послове који су уједно надлежни и одговорни за организовање процеса планирања рада у оквиру команде. На нивоу одсека и група, планирање рада организују старешине, носиоци задатака, послова и активности у оквиру надлежних организацијских целина.

Основни метод рада у изради планова рада на тактичком нивоу је идентичан као и на оперативном нивоу и у Генералштабу Војске Србије. Координација, усклађивање и анализа задатака су основне методе којима се започиње и реализује планирање рада.

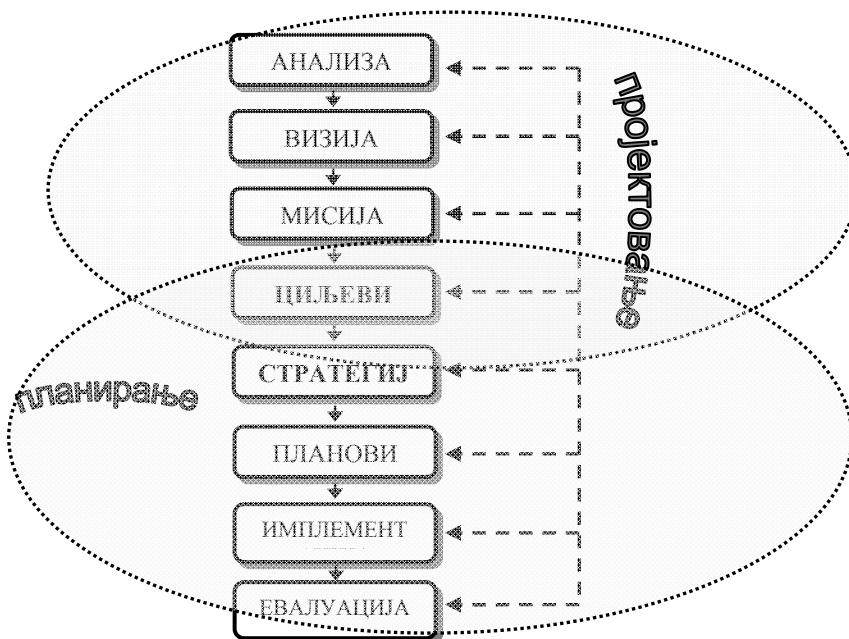
Краткорочно планирање рада у Војсци Србије – функције и инструменти

Процес планирања

У Војсци Србије организује се и спроводи краткорочно планирање рада (годишње и месечно) на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу. Оно обухвата пројектовање циљева по програмима, пројектима и активностима, превођење циљева у план или програмирање, прераспделу доступних и расположивих ресурса потребних да би се достигли циљеви и реализацију програмираних активности из плана рада.

Фазе и рокови процеса планирања

Да би процес планирања рада имао ефикасан učinak он се мора организовати по месту, времену и структури алгоритамских активности чијом реализацијом се обезбеђује израда квалитетног плана који води ка достизању пројектованих циљева. Општа форма алгоритма са фазама планирања приказана је на слици 1.

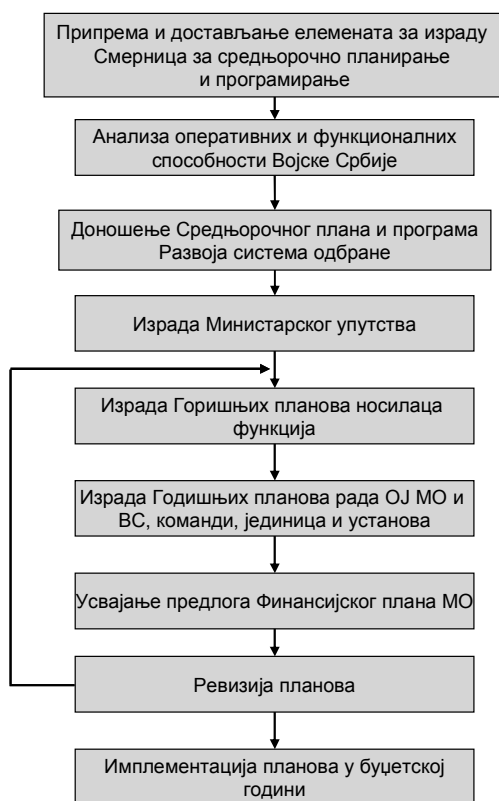

Слика 1 – Фазе планирања рада

Планирање рада састоји се од две целине које се налазе у флексибилном међусобном положају у односу на то да ли се процес планирања налази у фази пројектовања или у фази разраде – планирања.

Планирање рада у Војсци Србије, као део краткорочног, извршног планирања произилази из Средњорочног плана и програма развоја. Из тога документа планови рада преузимају кључне елементе за планирање: циљеве, приоритете, претпоставке и ризике, очекиване резултате, финансијски оквир и остале дефинисане елементе који испољавају утицај на планирање рада.

На слици 2 приказан је оптимални преглед активности у процесу краткорочног планирања рада.² Овакав алгоритам активности представља жељено крајње стање у процесу планирања, али нормативна регулатива намеће другачије решење.³

Слика 2 – Преглед активности у процесу планирања

² Овај преглед активности је дефинисан на основу Нацрта Доктрине планирања и Штабне студије „Унапређење планирања рада у Војсци Србије...“. Потпуно усаглашено решење за систем краткорочног планирања биће дефинисан у будућем Упутству за планирање рада у Војсци Србије.

³ Правилник о ППБИ у МО и ВС дефинише другачији алгоритам активности у којем је изражен проблем времена потребног за спровођење годишњег планирања.

Велики број активности у процесу планирања захтева уређење временских одређеница у виду рокова за реализацију појединих корака, што представља један од најзначајнијих изазова и услова за дефинисање оптималног процеса планирања рада.

У прилогу 1 приказан је календар активности у процесу ППБИ. С обзиром на то да је Министарско упутство кључни документ којим се дају смернице за израду краткорочних планова функција и годишњих планова рада унутрашњих организационих јединица Министарства одбране и команди, јединица и установа Војске Србије, да се он доноси 20. децембра у текућој години, може се закључити да је период од 10 дана, колико је остало до краја календарске године, недовољан за организовање процеса планирања рада у Војсци Србије.

Како је веома тешко предвидети да ће ресорно министарство ревидирати календар активности у процесу ППБИ, решење проблема рокова у планирању рада може се пронаћи у развоју роковника планирања са увођењем **ревизије**, као

– дефинисање алгорита паралелног планирања са увођењем **ревизије**, као сложенија, неизвеснија и тежа варијанта, или

– увођење „административног планског циклуса“, у процес планирања, чији је почетак везан за завршетак анализе оперативних и функционалних способности Војске Србије, дакле овај период траје од 1. априла до 31. марта наредне године.

Прилог 1

Календар активности⁴ процеса планирања, програмирања, буџетирања и извршења

Редни број	Активност	Носилац активности	Рок
1.	Покретање процеса израде нацрта смерница за средњорочно планирање и програмирање	СП	1. септембар
2.	Припрема и достављање елемената за израду нацрта смерница за средњорочно планирање и програмирање	НФ	1. октобар
3.	Израда финансијског оквира за средњорочно планирање и програмирање	БФ	10. октобар
4.	Израда нацрта смерница за средњорочно планирање и програмирање	СП	15. октобар
5.	Разматрање нацрта смерница за средњорочно планирање и програмирање	СПО	25. октобар
6.	Доношење смерница за средњорочно планирање и програмирање	МО	31. октобар
7.	Израда нацрта програма и достављање надлежним носиоцима функција ради контроле усаглашености са смерницама за средњорочно планирање и програмирање	НП	1. март
8.	Контрола нацрта програма и достављање мишљења о усаглашености нацрта са смерницама за средњорочно планирање и програмирање	НФ	30. април
9.	Дорада и достављање нацрта програма унутрашњој организационој јединици Министарства одбране надлежној за стратегијско планирање	НП	31. мај
10.	Израда нацрта средњорочног плана и програма развоја система одбране	СП	20. јул
11.	Разматрање нацрта средњорочног плана и програма развоја система одбране	СПО	1. август
12.	Припрема нацрта инструкције за израду предлога финансијског плана МО	БФ	5. август
13.	Доношење инструкције за израду предлога финансијског плана МО	МО	10. август

⁴ Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу у Министарству одбране и Војсци Србије

Редни број	Активност	Носилац активности	Рок
14.	Израда нацрта финансијског плана програма и достављање унутрашњој организационој јединици МО надлежној за буџет и финансије	НП	20. август
15.	Израда нацрта финансијског плана МО	БФ	1. септембар
16.	Усвајање предлога финансијског плана МО	МО	15. септембар
17.	Припрема и достављање смерница за дораду нацрта програма	СП	1. октобар
18.	Дорада нацрта програма и достављање унутрашњој организационој јединици МО надлежној за стратегијско планирање	НП	20. октобар
19.	Дорада нацрта средњорочног плана и програма развоја система одбране и доставља Савету за планирање одбране на разматрање	СП	10. новембар
20.	Разматрање нацрта средњорочног плана и програма развоја система одбране	СПО	20. новембар
21.	Доношење Средњорочног плана и програма развоја система одбране	МО	1. децембар
22.	Израда нацрта Министарског упутства	СП	15. децембар
23.	Одобравање Министарског упутства	МО	20. децембар

Легенда:

- ♦ МО – Министар одбране
- ♦ СПО – Савет за планирање одбране
- ♦ СП – унутрашња организациона јединица Министарства одбране надлежна за стратегијско планирање
- ♦ БФ – унутрашња организациона јединица Министарства одбране надлежна за буџет и финансије
- ♦ НП – носилац програма
- ♦ НФ – носилац функције.

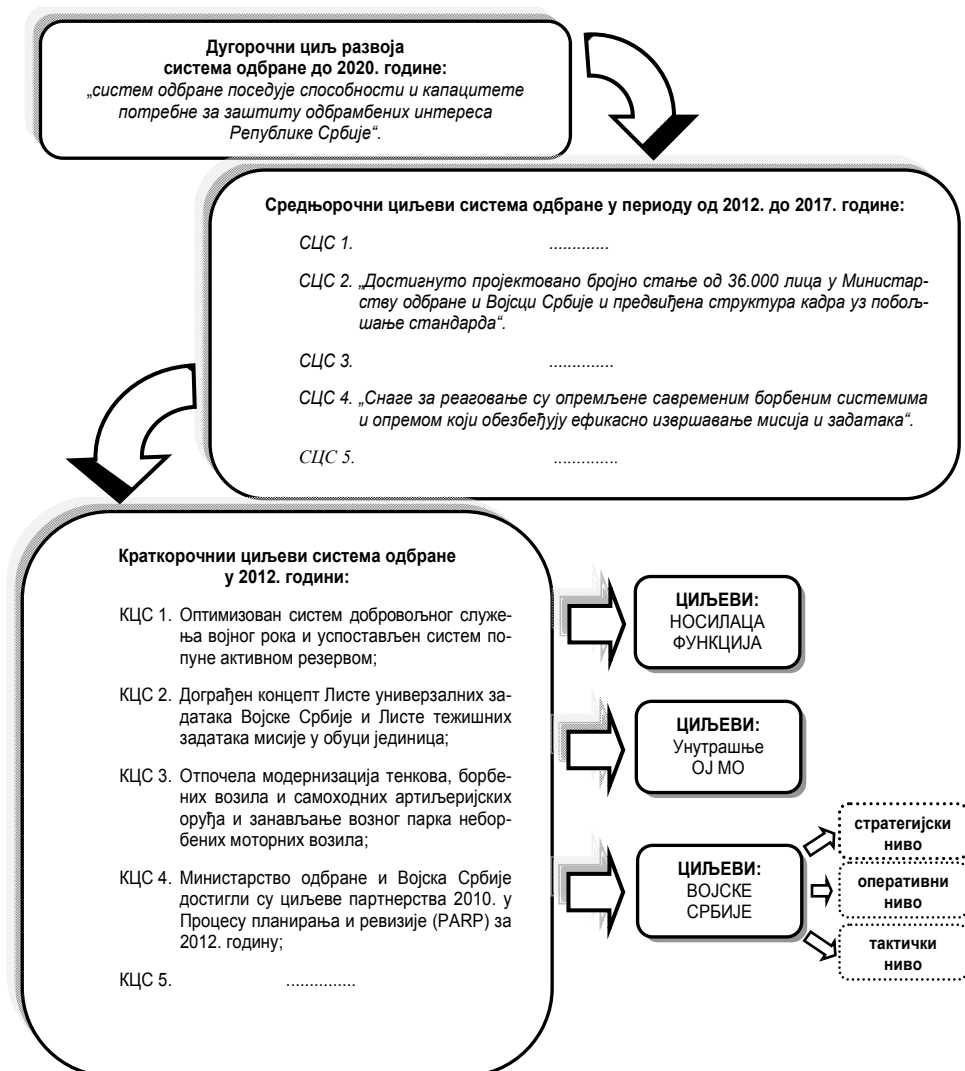
Планирање циљева

С обзиром на то да је систем планирања нормативно заокружен у систему одбране, процес дефинисања циљева које треба достићи у планском периоду је системски уграђен у циклус њиховог непрекидног дефинисања, редифинисања и евалуације.

Слика 3 – Циклично планирање циљева у систему одбране

У систему одређивања циљева долази до изражаја одговорност руководиоца организације који са својим сарадницима има задатак да препозна и дефинише циљеве у раду своје организационе јединице чијим остварењем се подржава и обезбеђује достизање средњорочних и дугорочних циљева система одбране.

Слика 4 – Животни циклус пројектовања циљева у систему одбране

Циљеве рада Војске Србије за плански период одређује и дефинише колегијум начелника Генералштаба Војске Србије и исте предлаже начелнику Генералштаба. Начелник Генералштаба доноси одлуку о томе куда Војска Србије треба да иде у наредном периоду и шта при томе жели да оствари. Циљеви представљају стање коме Војска Србије тежи, односно резултате који се желе остварити.

Усвајањем циљева на највишем нивоу, стварају се услови да се планирање циљева пренесе и на ниже нивое. При томе се мора водити рачуна да сваки нижи ниво командовања, као појединачна организациона целина у оквиру Војске, има свој процес дефинисања циљева у раду, односно стању којем та целина тежи. До сада је у више наврата вршено пуко превођење циљева са стратегијског нивоа на оперативни и тактички, што је са становишта планирања циљева погрешно.

Циљеви дефинисани на вишем нивоу могу бити само извориште у дефинисању циљева нижег нивоа, а никако њихово слепо извршење. Циљеви у раду на оперативном и тактичком нивоу треба да буду усмерени на изградњу оперативних и функционалних способности којима се остварује додељена мисија.

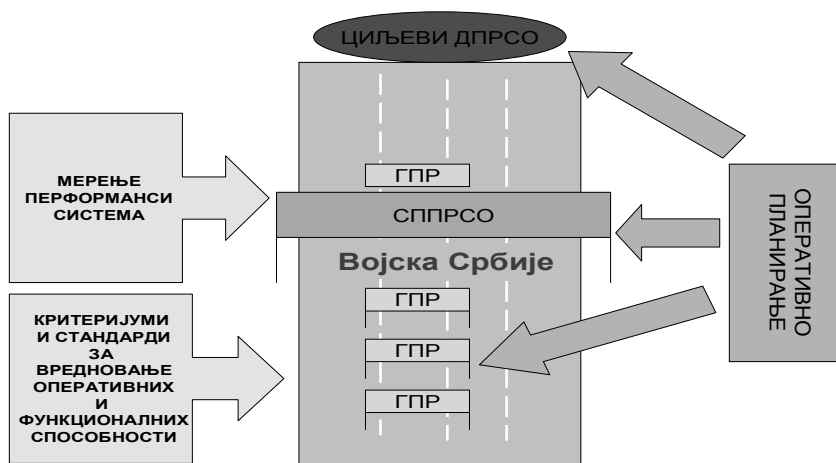
Основне карактеристике и проблеми краткорочног планирања рада у Војсци Србије

Анализа стања

Планирање рада у Војсци организује се и спроводи у складу са Упутством за планирање рада у Војсци Србије, што у суштини представља материјализовану идеју која се ослања на више пута реформисан процес планирања рада коришћен у претходном периоду. То је у суштини био докуменат у форми плана са операционизацијом задатака који произилазе из елемената борбене готовости, који је у оквиру последњих реформи система одбране уобличен у докуменат форме плана, у којем се операционизују задаци из функција у систему одбране и који се може водити у електронском облику помоћу информационог система ПЛИРП.

Међутим, осим наведених и неких других мањих промена у начину планирања, основна суштина планирања рада није се битно променила. Проблеми који су идентификовани у процесу планирања у претходном периоду и сада су присутни, чак и наглашенији са становишта неминовне потребе преуређења и усклађивања система планирања у целини.

Преуређен и усклађен систем планирања (како је приказан на слици 5), обухвата све нивое планирања, од дугорочног планирања, изразом дугорочног плана развоја система одбране (ДПРСО), преко средњорочног планирања, изразом средњорочног плана и програма развоја система одбране (СППЕРСО), па до краткорочног планирања, изразом годишњих планова функција, годишњег плана рада Министарства одбране и годишњих планова рада (ГПР) унутрашњих организационих јединица Министарства одбране и команди, јединица и установа Војске Србије.

Слика 5 – Жељени систем планирања у Војсци Србије

Циљна усмереност планирања

Први и полазни проблем који у систему планирања, а посебно у оквиру краткорочног планирања рада није уређен у мери која би одговорила савременом управљању Војском односи се на циљеве у раду организације, од највишег нивоа Војске – Генералштаба Војске Србије, па до најнижег – тактичког нивоа.

Анализа садашњег стања у области планирања рада показује да се задаци у највећој мери планирају на основу нормативних докумената (годишњих планова: контрола, обуке, школовања и усавршавања, и др.), без претходно јасно дефинисаног циља организације за плански период, односно годину. Усвојена пракса у процесу планирања рада, која је у суштини била плод недовољно јасно дефинисане нормативне регулативе, утемељила се у методу рада организационих јединица на свим нивоима командовања у Војсци. Основна карактеристика такве праксе јесте да се циљ у раду организације одређује након дефинисања и уноса већине најзначајнијих задатака у план рада. То значи да циљ рада који би требало да буде први, прави и једини путоказ у процесу планирања рада организације, настаје у току процеса планирања, када неминовно долази до његовог идентификовања, дефинисања, утемељења и прихватања. Дакле, одређивање циљева је у мањој или већој мери процес који се догађа тек после дефинисања задатака у плану рада.

Често се догађа да се задаци одређују несистематично, по инерцији, да се ресурси одређују и додељују произвољно или се уопште не додељују, а њихов утросак се не прати према стандардизованим критеријумима.

Овакав приступ и однос према одређивању циљева у раду организације има своју димензију на крају планског периода када се врши анализа плана рада. Уместо утемељене методологије којом се може најприближније и најреалније оценити

степен остварења циља рада организације, прописаном анализом плана рада долази се до сазнања о квантитативним показатељима – броју реализованих, нереализованих и делимично реализованих задатака у планском периоду, а циљеви се готово увек класификују као достигнути у потпуности или са мањим одступањима, без преке потребе да се иде на детаљну анализу остварења и њихово достизање.

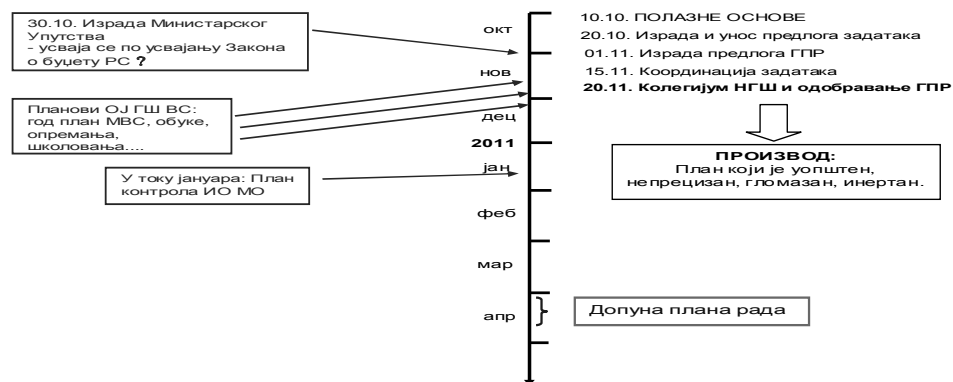
Логичко-методолошки концепт модерног планирања рада организације намеће нужну потребу претходног дефинисања циља у раду организације. Након дефинисања циља планирају се задаци и групе задатака који, у што је могуће већој мери, подржавају и прате достизање дефинисаног циља. При свему томе, циљеви рада Генералштаба Војске Србије са својим организационим јединицама и команди оперативног и тактичког нивоа морају бити усмерени на изградњу и достизање потребних оперативних способности Војске да одговоре на процењене или постојеће безбедносне изазове, ризике и претње.

Ако квалитет планирања заиста лежи у чињеници да је а priori дефинисање и одређивање циља рада, онда је веома важно и потребно поставити улогу лидера (начелника, команданта – носиоца планирања у организацији) у одређивању циљева рада организације на право место. Када се успостави систем да руководиоца организације и његов менаџмент пројектује визију и циљеве, онда ће се овај проблем у целини превазићи.

Планирање рада у Војсци Србије није потпуно усмерено ка достизању претходно дефинисаног циља рада организације.

Рокови у планирању

Садашња форма планирања рада у Војсци Србије дефинише алгоритам радњи и поступака у процесу планирања, чијом реализацијом се долази до крајњег жељеног резултата – Плана рада организације. У случају Генералштаба Војске Србије, који представља највиши ниво планирања рада у Војсци, у којем се иницирају и дефинишу почетни и полазни планови, анализом стања је утврђено да системска решења која представљају костур планирања у пракси имплицирају читав сет проблема који се односе на неусклађеност рокова више значајних активности које су од највише важности за израду доброг плана рада.

Слика 6 – Преклапање рокова у систему планирања рада

На слици 6 приказано је стање и услови у којима се одвија и спроводи израда плана рада Генералштаба Војске Србије. Један од првих ограничавајућих фактора који испољавају негативан утицај на планирање лежи у чињеници да се израда планова рада носилаца функција у систему одбране у највећем броју поклапа са процесом планирања у Генералштабу. Тако у пракси долази до ситуације да се планирање спроводи у недостатку полазних докумената функционалних носилаца планирања који су неопходни за дефинисање задатака и активности у процесу планирања рада у Генералштабу. Рокови израде тих докумената углавном се поклапају и преклапају са планирањем у Војсци, па због тога знатан број важних задатака и активности из планова носилаца функција не нађе своје место у плану рада Генералштаба.

Последице оваквог приступа планирању рада веома се брзо идентификују у почетном периоду реализације плана. У ограниченом времену врши се нецелисходна дорада планова, при чему нове активности потискују претходне. Долази до проблема везаних за усклађивање задатака по приоритету и времену извршења, распореду ресурса и низ других, ланчано везаних проблема који, осим што утичу на скраћење рокова планирања на свим нивоима командовања, неминовно доводе до девалвације квалитета планирања и квалитета планова рада као основних и полазних докумената за рад организације.

Садашње стање планирања рада са наведеним проблемима који се односе на неусклађеност рокова не обезбеђује потребан степен поузданости планова, већ их декларише и сврстава у категорију планова са већинским општим и неодређеним задацима. Планери у целокупном ланцу командовања долазе у раскорак са захтевима и потребама планирања. Они у прилично неизвесном окружењу креирају планове и у њих уносе задатке и активности без дефинисаних рокова у извршењу. Овакав начин планирања доводи до тога да основне временске јединице планова постају недовољно поуздане са становишта планирања активности и праћења њихове реализације.

Узрок оваквог стања лежи у чињеници да систем планирања у Војсци и Министарству одбране није функционално усаглашен и доктринарно уређен.

Ресурси у планирању рада

Управљање ресурсима је веома широка област која третира више научних дисциплина. Обухвата планирање, одржавање, занављање, контролу и координацију расположивих ресурса у достизању циља уз поштовање принципа економичности и ефективности.

Све активности и задаци који се планирају подразумевају ангажовање и утросак одређених ресурса, односно, преведено на пословни језик, имају своју цену.

Радни ресурси својим временом и трудом (радом) доприносе извршавању задатка током времена када су распоређени да раде на задатку, али када се тај задатак заврши ови ресурси нису потрошени и могу се посветити раду на другим задацима.

Материјални ресурси, с друге стране, троше се или искоришћавају када се доделе задатку и након завршетка тог задатка више нису доступни за доделу другим задацима. Ресурси, такође, могу да буду појединачни и групни, незаменљиви или заменљиви.

Са становишта процеса планирања у Војсци Србије ресурси се деле на:

- људске ресурсе,
- организационе јединице,
- објекте,
- покретна средства и
- потрошне материјале.

Време и финансијска средства јесу ресурси који умногоме ограничавају планирање, али са становишта планирања у Војсци полази се од претпоставке да су они дефинисани, односно да се зна трајање активности и да се системом буџетирања знају одобрена финансијска средства. Проблем настаје када се додељена средства умањују, а да се при том не врши корекција плана. Оно што је за нас битно јесте да на новац гледамо као цену коштања ресурса или неког фиксног трошка, а на време као трајање активности – задатка.

У садашњем систему планирања нема развијене методологије која може прецизније да дефинише, планира и прати утрошак ресурса изузев утрошка синтетичког конта за одређени финансијски трошак.

До сада су се задаци и активности планирали без јасно уређеног критеријума који би дао одговор на питање како расподелити расположиве ресурсе. Исто тако, планер не располаже информацијом о томе да ли се и како може у плану рада задатак или активност финансијски исплатити од почетка, до краја његове реализације.

Чињеница да не постоји уређен номенклатурни систем у Војсци и Министарству одбране, као ни критеријуми припадања у значајној мери отежава једнозначно одређивање ресурса, праћење њиховог утрошка и расположивости.

У систему планирања не постоји уређена методологија одређивања приоритета у управљању ресурсима. Планер је често у прилици да самоиницијативно донесе одлуку о додељивању приоритета на располагање ресурсима, при чему непрекидно ризикује да на тај начин промени замисао надлежног старешине у реализацији задатака.

Садашњи начин планирања рада не омогућава ефикасно управљање ресурсима, чиме планирање губи важну квалитативну функцију и доводи у питање своју употребну вредност.

Утицај система планирања, програмирања, буџетирања и извршења на планирање рада

Систем планирања, програмирања, буџетирања и извршења (у даљем тексту ППБИ) постаје главни стуб који спаја дугорочно са краткорочним планирањем, односно стратегијски ниво на којем се дефинишу визије развоја са тактичким нивоом који практично остварује визију.

Суштина ППБИ огледа се у доношењу Средњорочног плана и програма развоја система одбране по временској методологији „5+1“.

Средњорочни план и програм садржи опис постојећег стања и пројекцију развоја чинилаца способности система одбране у средњорочном и краткорочном периоду. Садашње стање планирања рада у Војсци нема додирних тачака са системом ППБИ, јер је нормативно уређено много пре његовог увођења. Да би се употпунио и увезао систем планирања у Војсци и Министарству одбране, потребно је да се редеофинише и преуреди садашњи систем ППБИ, пре свега у дефинисању носилаца функција, чинилаца способности и редеофинисању главних програма. Да би све то имало смисла, потребно је прописати алгоритам задатака на изради средњорочних и краткорочних планских докумената. На тај начин Средњорочни план и програм развоја система одбране постаје извориште за краткорочно планирање рада у Војсци. Детаљно програмирана година („5+1“) постаје фокус за све носиоце функција у систему одбране.

Афирмацијом ППБИ-ја поставља се питање релевантности и потребе израде средњорочног плана рада Генералштаба и команди оперативног нивоа, што је сада у суштини дуплирање некомпатибилних акција у оквиру краткорочног планирања. Данас је систем ППБИ остао у највећој мери „сепаратни процес“, одвојен од процеса планирања рада у Војсци. Планирање рада треба да има потпуно утемељење и извориште у систему ППБИ.

Професионални профил планера

Садашње стање у области планирања рада јасно дефинише да је планер сваки носилац функције у организацији. Међутим, у пракси је потврђено да се релативно мали број носилаца планирања суштински укључује у процес планирања, углавном препуштајући ове обавезе старешинама на нижим позицијама у организацији.

У организацији не постоји и није јасно дефинисано **место и улога** централног планера или планера администратора који је најодговорнији за функционисање планирања рада и који има монопол над израдом плана рада и за то одговара руководиоцу организације. У пракси, носиоци функција и задатака формално се баве планирањем, а оперативно-плански органи носе одговорност за целокупан процес планирања рада. Увођењем програмског пакета ПЛИРП на свим нивоима планирања, унапређена је техника планирања и израде планова рада. Међутим, квалитет израђених планова и даље зависи, у значајној мери, од лица који се баве планирањем рада у својим организационим јединицама и њихове оспособљености и обучености за рад на овим пословима. Највећи део лица која су одређена да се баве овим задатком, поред ове дужности, обавља још неколико других задатака у својим јединицама.

Сва лица која се баве процесом планирања рада у својим организацијским јединицама носе **одговорност** за уређење, функционисање и унапређење стања те области пред својим претпостављеним старешинама, али не и пред централним планером у организацији. Централни планер је најодговорнији за планирање рада у Генералштабу.

Тако уређена корелација односа има, као последицу, појаву умањеног степена одговорности код носиоца планирања II нивоа и даље по дубини, и повећаног степена одговорности код централног планера. Овај јаз између нивоа одговорности најчешће долази до изражаја у процесу израде плана рада, а огледа се у не поштовању прописане форме израде плана, уноса делимичних информација у току планирања, израде површних анализа задатака из којих се не може извући поука и не може се преточити у нови задатак и друго.

Када се изврши анализа свих наведених чињеница које описују стање планирања рада у Војсци Србије, и прикажу у SWOT анализи⁵ (Прилог 2), добија се преуређен преглед полазних детерминаната које имају усмеравајућу улогу у даљем дефинисању правца развоја процеса унапређења планирања.

⁵ SWOT, eng., скраћеница за „снага, слабости, могућности, претње“, стандардна аналитичка метода у којој се дефинишу чиниоци који потенцијално доприносе, умањују, омогућавају или онемогућавају реализацију функције објекта анализе.

Стање у области планирања рада
– SWOT анализа –

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
• Досадашња искуства у планирању • Досадашња искуства из ППБИ • Развијена свест о потреби унапређења планирања рада	• Оптимално одређивање циља рада у организацији од стране руководиоца није у потпуности развијено • Оперативно планирање није основ свих других области планирања • Савремена организациона култура планирања није довољно развијена • Инертност система да сам себе мења • Неувезаност планирања (ППБИ – праћење перформанси система помоћу баланских карти – оперативно планирање – планирање рада) • Критеријуми за одабир и усавршавања планера не постоје • Критеријуми додељивања ресурса за извршавање задатака нису разрађени на поузданој основи
МОГУЋНОСТИ	ПРЕТЊЕ
• Коришћење искустава партнерских ОС у области планирања • Анализа и примена савремених научних достигнућа у планирању • Прилагођавање већ постојећих софтверских решења у подршци планирању • Учешће свих релевантних субјеката система у унапређењу планирања • Дефинисање места и улоге штабног подофицира у процесу планирања рада • Израда јединствене методологије прорачуна ресурса и трошкова • Управљање ризицима у процесу планирања	• Рад на унапређењу планирања рада зависи од нормативног уређења ППБИ • Неуређен појмовно-категоријални апарат • Неуређена норматива ресурса • Кашњење са усвајањем ДПРСО • Неуважавање закључака штабне студије „Унапређење планирања рада у Војсци Србије“

Дакле, садашње стање у области планирања рада има довољно почетних елемената на којима се може утемељити ефикасан систем планирања рада, идентификоване су кључне слабости које умањују његову употребну вредност, регистроване су области у којима су могућа и потребна унапређења стања и утврђене претње, пре свега, системске природе које могу отежати или оспорити напоре који су усмерени на унапређење планирање рада.

Садржајна димензија процеса планирања

Садржајна димензија процеса планирања може се описати као систем изграђених и дефинисаних критеријума за вредновање интерних карактеристика процеса планирања и према којима се управљају активности у процесу планирања.

Итеративност као критеријум, представља постојање сталне спреге између нивоа планирања, чиме је обезбеђено ефикасно и рационално ангажовање потребних ресурса у право време и на правом месту. Ради афирмације процеса планирања рада, итеративност у планирању може се достићи на следеће начине:

- јасно успостављеном хијерархијом планова (ДПРСО – СППРСО – ГПР),
- хијерархијским усаглашавањем циљева планирања по нивоима одлучивања,
- једнозначним одређењем функција у читавом систему МО и ВС (прилог 3) и
- уградњом система планирања рада у јединствен систем ППБИ.

Прилог бр. 3

Оптимални предлог
функција и носилац функција у систему одбране

Р. бр.	Назив функције	Носилац функције	МО	ВС
1.	Стратегијско планирање и научно истраживачка делатност	Управа за стратегијско планирање		
2.	Организационо-мобилизацијска	Управа за организацију		
3.	Међународна сарадња у области одбране и војна сарадња	Управа за међународну војну сарадњу		
4.	Кадровска	Управа за кадрове		
5.	Обавезе одбране	Управа за обавезе одбране		
6.	Култура, традиција и вера	Управа за традицију, стандард и ветеране		
7.	Општа логистичка, саобраћај и транспорт	Управа за општу логистику		
8.	Одбрамбене технологије и одржавање	Управа за одбрамбене технологије		
9.	Инфраструктура	Управа за инфраструктуру		
10.	Снабдевање	Управа за снабдевање		
11.	Материјално-финансијска	Управа за буџет		
12.	Оперативно-планска	Управа за оперативно - планске послове		
13.	Правна	Правна управа		
14.	Заштита имовине	Дирекција за имовинско-правне послове		
15.	Здравствена	Управа за војно здравство		
16.	Односи са јавношћу	Управа за односе са јавношћу		
17.	Контраобавештајна и војнобезбедносна	ВБА		

Р. бр.	Назив функције	Носилац функције	МО	ВС
18.	Обавештајно-оперативна и војнодипломатска	ВОА		
19.	Инспекцијска	Инспекторат одбране		
20.	Морално-психолошка	Управа за људске ресурсе (Ј-1)		
21.	Обавештајно-извиђачка	Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2)		
22.	Оперативна	Управа за оперативне послове (Ј-3)		
23.	Логистичко обезбеђење Војске Србије	Управа за логистику (Ј-4)		
24.	Планирање употребе и развој Војске Србије	Управа за планирање и развој (Ј-5)		
25.	Телекомуникационо-информатичко обезбеђење	Управа за ТКИ (Ј-6)		
26.	Доктрина и обука	Управа за обуку и доктрину (Ј-7)		
27.	Цивилно-војна сарадња	Одељење за ЦВС (Ј-9)		
28.	Војнополицијска	Управа Војне полиције		

Преглед
Носилаца чиниоца способности у систему одбране

Р. бр.	Чинилац способности	Носилац	МО	ВС
1.	Стратегија и доктрина	Управа за стратегијско планирање		
2.	Организација	Управа за организацију		
3.	Кадрови	Управа за кадрове		
4.	Образовање	Управа за кадрове		
5.	Обука	Управа за обуку и доктрину (Ј-7)		
6.	Наоружање и војна опрема	Управа за одбрамбене технологије		
7.	Инфраструктура	Управа за инфраструктуру		
8.	Интероперабилност	Управа за планирање и развој (Ј-5)		

Овако постављеним системом оперативно планирање, као исходиште Дугорочног плана развоја система одбране, поставља се и као исходиште целокупног планирања у систему одбране.

Интегрисаност подразумева увезаност целокупног процеса планирања на нивоу система одбране. Правилник о ППБИ је нормативни докуменат који уређује средњорочни стратегијски ниво планирања и самим тим постаје полазни – основни докуменат за планирање рада у Војсци Србије где се средњорочни циљеви разрађују и операционализацију у оквиру краткорочног планирања.

Ова димензија планирања подразумева уређену област функција у систему одбране. Садашње одређење функција није усклађено за систем одбране у целини. Увођењем ППБИ-ја нормативно су уређене две листе функција, једна за Министарство одбране и Војску Србије (прилог 4) и једна за процес ППБИ, због чега је настало разилажење планирања у две наведене организације. Битно је истаћи да су функције у систему основа око које се пројектују задаци и послови који произилазе из ње. Функције у систему морају бити усклађене са задацима организације, јасно и недвосмислено распоређене њиховим носиоцима и одрживе у дужем периоду.

Прилог бр. 4

Преглед
Функција и носилаца функција у систему одбране

ФУНКЦИЈА		НОСИЛАЦ ФУНКЦИЈЕ, ЗАДАТКА ИЗ ФУНКЦИЈЕ, ПОСЛОВА И АКТИВНОСТИ			
Р. бр.	Н а з и в	МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ	ВОЈСКА СРБИЈЕ		
			Ниво организовања		
			Стратегиј- ски	Оператив- ни	Тактички
1.	Стратегијско планирање				
2.	Научноистраживачка делатност				
3.	Организација				
4.	Мобилизација				
5.	Међународна сарадња у области одбране и војна сарадња				
6.	Управљање кадром				
7.	Системска и статусна питања				
8.	Обавезе одбране (војна, радна и материјална обавеза)				
9.	План одбране				
10.	Школовање и усавршавање				
11.	Пензијско, инвалидско и здравствено осигурање корисника војне пензије				
12.	Опремање система одбране				
13.	Одбрамбене технологије				
14.	Одржавање наоружања и војне опреме				
15.	Снабдевање				
16.	Општа логистичка				
17.	Заштита ресурса одбране				
18.	Здравствено обезбеђење				
19.	Инфраструктура				
20.	Саобраћај и транспорт				
21.	Правни послови				
22.	Административни послови				
23.	Заштита имовине				
24.	Материјално-финансијско пословање				
25.	Контраобавештајни послови				
26.	Војнобезбедносни послови				
27.	Обавештајно-оперативни послови				

28.	Војнодипломатски послови				
29.	Служба осматрања и обавештавања				
30.	Цивилна заштита				
31.	Односи са јавношћу				
32.	Инспекцијски послови за потребе одбране				
33.	Протоколарна подршка				
34.	Предлагање употреба снага				
35.	Морално-психолошко обезбеђење				
36.	Обавештајно-извиђачки послови				
37.	Оперативни послови				
38.	Планирање употребе снага				
39.	Планирање опремања Војске Србије				
40.	Телекомуникације				
41.	Информатичка подршка				
42.	Заштита информација				
43.	Обука				
44.	Војна доктрина				
45.	Цивилно-војна сарадња				
46.	Војнополицијски послови				

Легенда:

	Носилац функције
	Носилац задатака из функције
	Извршилац задатака, послова и активности

У прилогу 2 дат је систематизован предлог функција и њених носилаца у систему одбране који подржава систем планирања.

Мерљивост као критеријум представља својство процеса планирања да се у било ком тренутку реализације плана, као и по истеку планског периода, може поуздано одредити степен остварења циља. У савременим организационим системима то је остварено мерењем и праћењем перформанси система уз употребу методологије баланских карти.

Управљање ризицима у планирању односи се на програме којима се достижу плански циљеви у сложеним организационим системима, а који се у току планског периода реално могу наћи у стању повећаног ризика који на одређени начин може усложити, успорити или онемогућити достизања циља. Најчешће трају и прате реализацију плана читавим његовим током. Способност процеса да умањи или елиминисе у потпуности ове утицаје значајан је критеријум успешног планирања.

Временска димензија процеса планирања

Временски рокови су најосетљивији и најрањивији елеменат у процесу планирања рада на свим нивоима. Недостатак довољне количине временског ресурса за планирање се, по принципу домино ефекта, преноси на носиоце планирања по дубини. Планери се по природи посла увек критички односе према временској дис танци у којој је потребно организовати планирање. Време у смислу ресурса потребног за планирања рада је дефицитарна категорија.

Други осврт на временску димензију процеса планирања односи се на унутрашње организовање планирања, у складу са одређеним принципима.

Инструментална димензија процеса планирања

Планирање рада у Војсци Србије је у претходном времену апсорбовало неколико почетних елемената стандардизације која у даљем развоју захтева његову даљу надоградњу и усавршавање. Оно је стандардизовано кроз методологију рада на изради планова као процедуре, у форми израђених планова, коришћењу информационе подршке у виду програмског пакета ПЛИРП и у делу припрема за израду анализа.

Слабости које су изнете у анализи стања планирања рада у Војсци представљају уједно и захтев који се односи на области у којима је потребно извршити стандардизацију како би се планирање унапредило. Главнина захтева за стандардизацију односи се на ресурсе.

Једнозначност ресурса омогућава планерима на свим нивоима планирања да посматрани ресурс виде на исти начин, било да се ради о људским, материјалним, временским или другим ресурсима. Овај проблем односи се на уређење номенклатуре у систему одбране.

Јединствена методологија за прорачун потребних ресурса и трошкова представља инструмент који омогућава тачно предвиђање потребних ресурса и трошкова за реализацију задатака и активности, чиме је прецизно дефинисан расход, а тиме и одлука о реализацији задатка. Методологија подразумева и постојање одговарајућих критеријума за доделу ресурса

Сада се овом проблему приступа произвољно, некада емпиријски, а врло ретко се догађа да се ресурси планирају у реалним оквирима. Када би се утврдила јединствена методологија за прорачун потребних ресурса у систему одбране, тада би планирање на годишњем нивоу било много прецизније и поузданије.

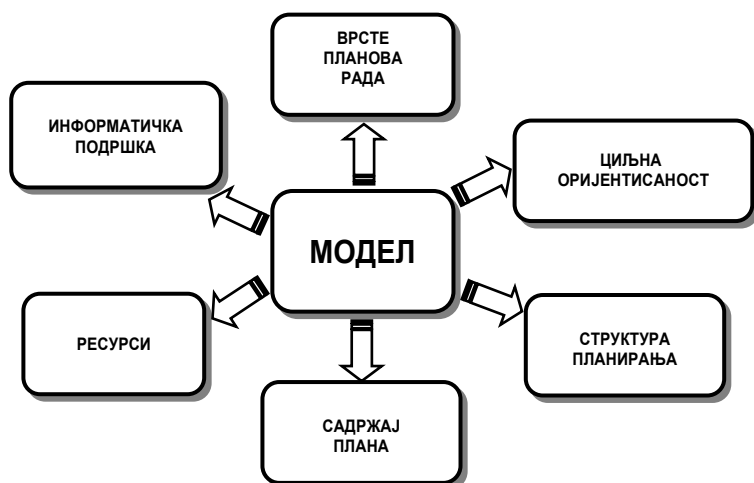
Стање битних НВО је критеријум који у процесу планирања омогућава реалну и планску употребу и управљање експлоатационим ресурсом за средства наоружања и војне опреме од посебне важности. Стандардизација и номенклатура у тој области омогућили би правовремену акцију у току планирања и обезбедили смањење ризика од технолошких несрећа и отказивања функционисања система који могу довести до поремећаја у реализацији плана. Битан предуслов задовољења овог критеријума је стварање могућности за непрекидно праћење свих ресурса.

У категорију елемената који се могу подвести под ову димензију процеса планирања сврстава се и професија **планер** – стручно опредељење за специфичну војну делатност која данас не постоји у формацијским књигама.

Модел краткорочног планирања рада у Војсци Србије

Уважавајући резултате анализе и проблеме садашњег стања у области планирања рада и уважавајући чињеницу да је процес ППБИ заузео централно место у систему планирања система одбране, створени су сви нормативни предуслови за редефинисање система краткорочног планирања у Војсци Србије.

Основне карактеристике новог модела краткорочног планирања рада разрађене су у оквиру шест области (слика 7) у којима су представљена оптимална решења која суштински унапређују планирање рада у Војсци Србије.

Слика 7 – Структура модела краткорочног планирања рада у Војсци Србије

Врсте планова рада:

У односу на хијерархијски ниво организације у Војсци, израђују се:

- план рада Генералштаба Војске;
- план рада организацијске јединице Генералштаба Војске;
- план рада команде оперативног нивоа;
- план рада организацијске јединице стратегијског и оперативног састава до нивоа одељења и
- план рада команде и управе закључно са командом батаљона и њему равним јединицама и установама.

У Војсци Србије спроводи се краткорочно планирање и израђују следећи планови:

- годишњи план рада (ГПР),
- тромесечни план рада (ТПР) и
- месечни план рада (МПР).

За разлику од садашњег стања, нови модел предвиђа и уводи тромесечни план рада који представља афирмацију временске димензије процеса планирања потребне за ефикасније праћење етапног мерења достизања циљева и обезбеђује плановима потребну дозу динамичности, а тиме и употребну вредност.

Годишњи план рада је документ краткорочног планирања у којем се програми, пројекти и активности из Средњорочног плана и програма развоја даље разрађују и операционализују у складу са Министарским упутством, годишњим плановима носилаца функција и задацима са анализе оперативних и функционалних способности Војске.

Тромесечни план рада је документ краткорочног планирања рада у којем се задаци и активности из Годишњег плана рада конкретизују у кварталним временским јединицама, чиме се обезбеђује ефикасније праћење достизања циљева. Тромесечни планови рада обухватају задатке у целини или поједине фазе задатака планираних у годишњем плану рада и задатке које планирају и наређују (одобравају) претпостављени командни нивои. Израђују их сви носиоци планирања који раде годишње планове рада.

Месечни план рада је документ краткорочног планирања у којем се задаци и активности из Тромесечног плана рада конкретно разрађују и операционализују и чија реализација непосредно доприноси реализацији пројектованих циљева. Месечни план рада има координирајућу улогу у сложеним организационим јединицама. Месечне планове рада израђују сви носиоци планирања који израђују годишње планове рада.

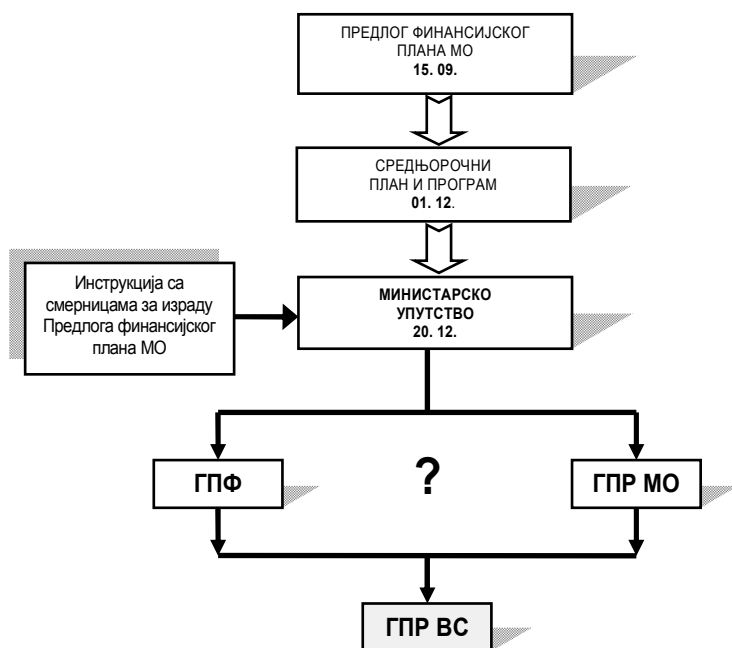
Циљна оријентисаност

Средњорочни план и програм развоја садржи дугорочне, средњорочне и краткорочне циљеве система одбране и приоритете за њихово достизање који се заснивају на Дугорочном плану развоја, Стратегијском прегледу и Смерницама.

Годишњи план рада преузима и усклађује циљеве који су дефинисани у СПП, чиме се у потпуности усклађује циљна оријентисаност планирања у целини. Узајамна међузависност циљева различитих нивоа приказана је на слици 4.

Структура планирања

Структура планирања представља најважнији елемент модела планирања. Усклађен је са ППБИ, плановима носилаца функција и Министарским упутством. Планирање рада формално започиње након Доношења смерница за средњорочно планирање и програмирање.

Слика 8 – Календар активности на планирању рада у Војсци Србије

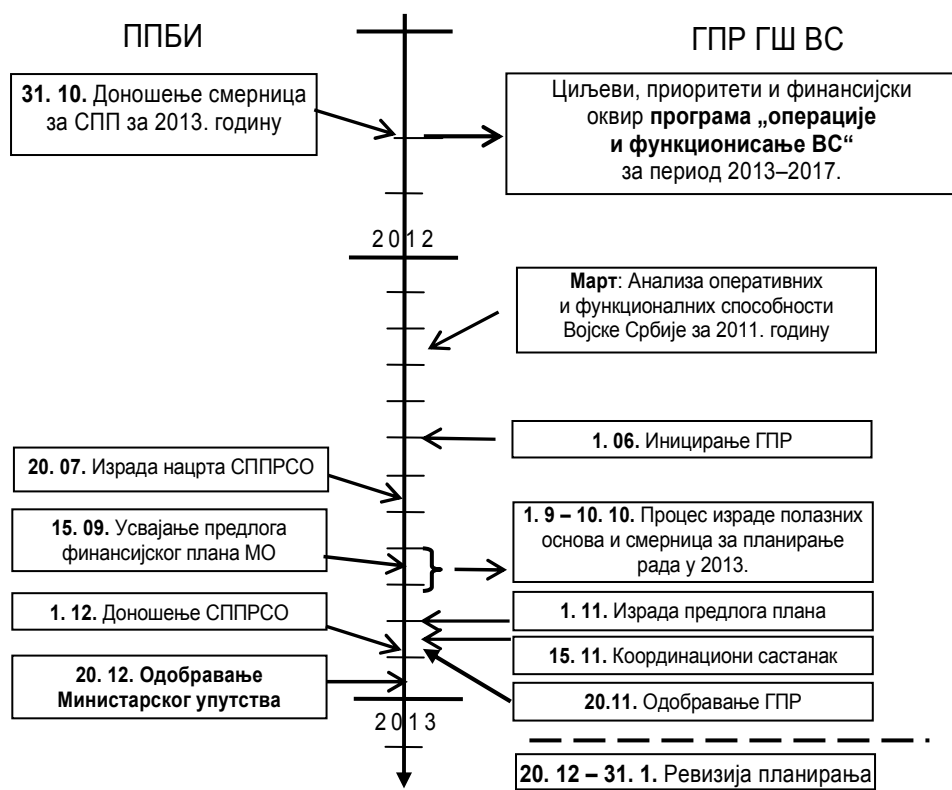
Након тога следи усвајање Предлога финансијског плана Министарства одбране, доношење Средњорочног плана и програма развоја система одбране, израда и одобравање Министарског упутства, након чега се израђују годишњи планови рада.

Календар најважнијих активности на планирању дат је у виду алгорита акција и приказан је на слици 8.

Нормативна регулатива у правилнику о ППБИ није дефинисала роковник спровођења краткорочног планирања, па се са великом недоумицом намеће питање времена израде годишњих планова.

У хоризонталној структури годишњих планова приоритет у изради имају годишњи планови носиоца функција, који могу бити устројени у линији са Годишњим планом рада Министарства одбране. Али, израда Годишњег плана рада Генералштаба Војске Србије захтева верификацију претходно наведених планова, јер значајан део њихових садржаја, у виду задатака и активности, преузима се из годишњих планова носилаца функција.

Прва варијанта модела заснива се на паралелном процесу планирања, програмирања, буџетирања и извршења (ППБИ) и годишњег планирања рада (слика 9).

Слика 9 – Упоредни преглед активности процеса ППБИ и годишњег планирања рада

Дакле, с обзиром на то да се Министарско упутство одобрава у неповољном периоду за планирање рада (Правилник ППБИ, СВЛ бр 9. од 20.04.2011), а ради израде оптималних и поузданих планова рада на свим нивоима планирања, нужно је да се након проучавања Министарског упутства, па до краја јануара месеца наредне године, изврши, по потреби, ревизија годишњег планирања.

Ревизија плана је процесни елемент у току реализације плана. Ревизија подразумева преиспитивање годишњег плана рада у случају када ребаланс буџета Републике Србије изврши утицај на финансирање послова одбране, са обимом већим или мањим од 10% планираних финансијских средстава за текућу годину. У том случају ће менаџмент организације (начелник Генералштаба са сарадницима) извршити процену утицаја новог стања у области финансијског обезбеђења и одлучити о одустајању од дела задатака или доградњи нових којима се подржава претходни план у достизању пројектованих циљева.

Добре карактеристике предложеног модела:

- афирмише метод паралелног планирања, чиме се у први план истиче способност руководиоца организације и његовог тима да предвиђају и прате ток планирања на вишем нивоу,

- уводи се нужни елемент ревизије планирања,

- ослања се и користи потребне информације из Смерница за СПП.

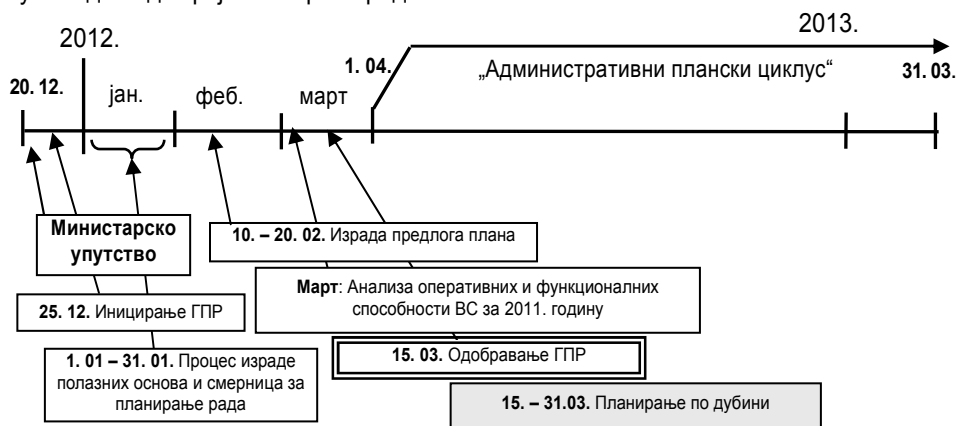
Негативне импликације овог модела:

- планирање је изложено већем ризику у смислу промена садржаја,

- скраћено је време потребно за организовање процеса планирања,

- планирање битно усмерава, ограничава и утиче на планирање по дубини система.

Друга варијанта модела односи се на увођење „административног планског циклуса“ који би уважио све релевантне чиниоце који усмеравају и ограничавају планирање рада (слика 10). Сличан модел нашао је примену у делу финансијског планирања у војсци САД. Наиме, због начина финансијског обезбеђења послова одбране у држави, плански период је прекомпонован и траје од почетка септембра текуће године до краја октобра наредне.

Слика 10 – Структура планирања у оквиру „административног планског циклуса“

С обзиром на то да је нормативна регулатива уредила да планирање рада може отпочети након прописивања Министарског упутства (20.12), целокупан процес планирања рада у Војсци Србије може отпочети након његовог усвајања и трајати до краја марта, тако да би „административни плански циклус„ текао од 1. априла текуће године, до 31. марта наредне године.

Добре карактеристике предложеног модела:

- планирање рада одвија се у континуитету, у условима довољне количине расположивог времена за планирање на свим нивоима,
- елиминише се категорија ревизије планирања,
- анализа оперативних способности не испољава утицај на план рада, већ усмерава планера на креирање циљева за следећи плански циклус,
- обезбеђује се континуитет у праћењу средњорочних циљева кроз пројектовање краткорочних циљева у планском периоду.

Негативне импликације овог модела:

- усложњава планирање и пројектовање финансијских средстава у прелазном периоду између две године,
- усложњава анализу плана рада,
- испољава посебне захтеве за планирање тромесечног прелазног периода у моменту преласка са садашњег на предложени модел,
- потребно је претходно обезбедити подршку стручне јавности.

Садржај плана

Основну структуру планова рада чине:

- циљеви (општи и посебни),
- тежишни задаци,
- операционализовани задаци и
- анализа плана рада.

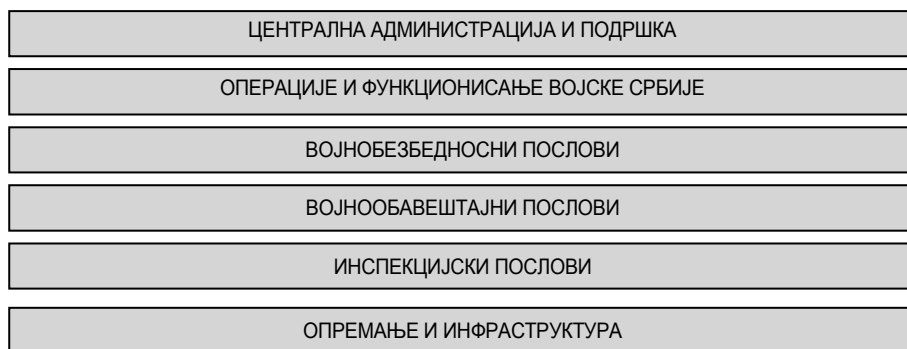
Праћење достизања – остварења циљева врши се анализом реализације планских задатака и активности које поседују мерљиве показатеље успешности, односно индикаторе и изворе провере. Након дефинисања и усвајања нормативне регулативе из домена баланских карата, треба их изградити за потребе Војске Србије и ставити у функцију праћење тока реализације средњорочних и краткорочних циљева.

Тежишни задаци су посебно значајни, а произилазе из приоритетних задатака СПП, чијом се реализацијом достижу општи и посебни циљеви рада. Они представљају основне задатке организацијских јединица Генералштаба Војске, команди, установа и њихових органа, за плански период у којем се извршавају и то су конкретни операционализовани задаци из плана рада. Одређују се за цео период планирања. Могу бити извршени и пре истека планског периода, када својим значајем и важношћу битно утичу на остварење општег циља рада.

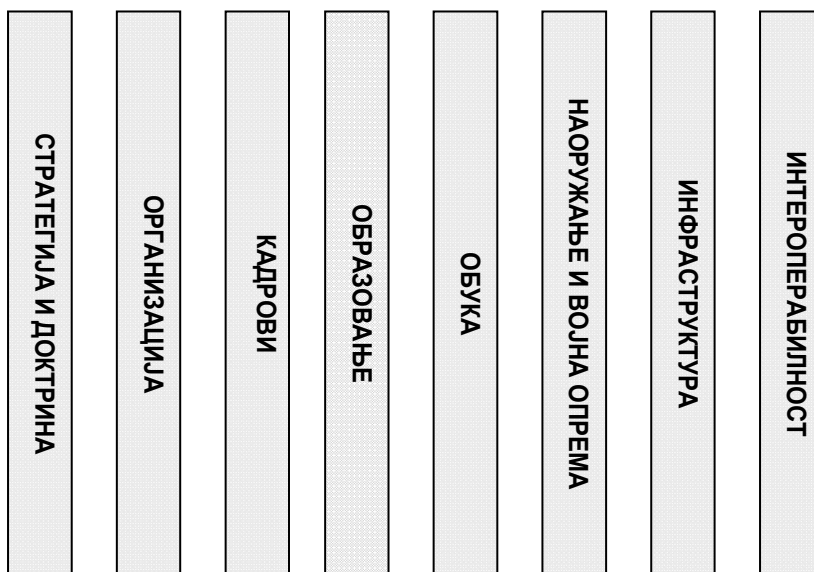
Операционализација задатака представља прецизно дефинисање садржаја и тока реализације сваког појединачног задатка. Анализа плана рада врши се по истеку планског периода, и у писаном облику се прилаже уз план и чини његов саставни део.

Битан садржај плана рада чини функционална уређеност плана. Она омогућава да се задаци и активности у садржају плана рада могу сврстати по функцијама у систему одбране и чиниоцима оперативних способности (прилог 4). Већ поменут захтев за нормативним уређењем функција у систему одбране допринеће јачој и чвршћој вези елемената у систему планирања на нивоу Војске и Министарства одбране.

Класификација задатака и активности у моделу плана рада у процесу програмирања биће у суштини комбиновани – укрштени модел, јер су програми (слика 11) оријентисани не само тежишним функцијама већ и чиниоцима способности (слика 12).

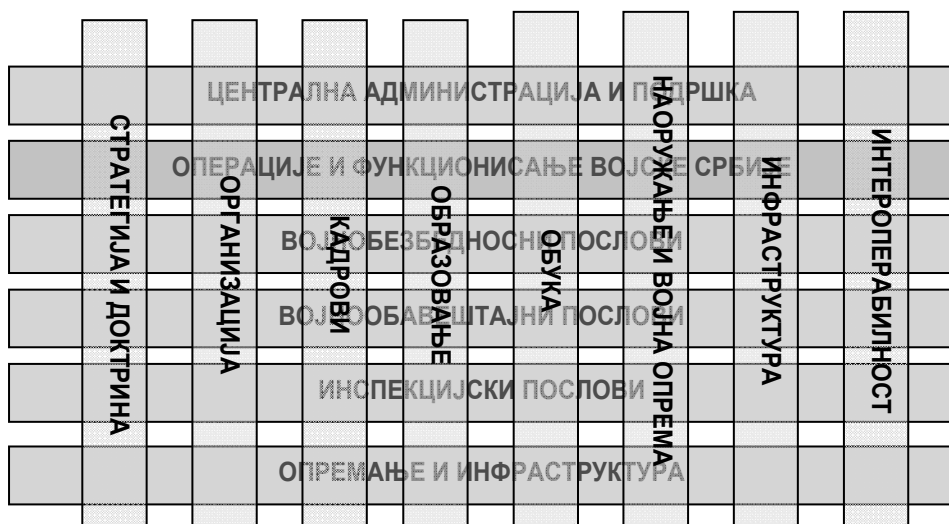

Слика 11 – Програми у Министарству одбране и Војсци Србије

Слика 12 – Чиниоци способности Војске Србије

Однос програма и чинилаца способности моделован је на начин као што је то приказано на слици 13.

Слика 13 – Однос програма СО и чинилаца способности ВС

Добре стране предложеног модела:

1. Модел је усклађен са методологијом на којој почива Нацрт дугорочног плана развоја система одбране. Ово је значајно јер се чиниоци оперативних способности стављају у улогу функција, односно исто као што улагањем у чиниоце дефинишете изградњу потребних оперативних способности Војске Србије, тако и кроз функције система одбране улажете у квалитет система.

2. Имајући у виду да је изградња способности за одбрану земље основни циљ рада Министарства одбране и Војске Србије, овим приступом се систем ППБИ фокусира управо на те способности.

3. Укључењем програма „Операције и функционисање Војске Србије“ као и потпрограма и пројеката у оквиру њега који се односе на непосредно потчињене команде оперативног нивоа, обезбеђује се потпуна хијерархија планирања, чиме се у потпуности наглашава и одговорност руководиоца програма и потпрограма за достизање пројектованих циљева.

4. Формирањем матрице 6x8 којом се дефинишу односи програма и чинилаца способности (функција), математички се добија матрица која је оптимално решива, али и одржива. Умањен број програма и оптималан и уједначен број функција иде у корист поузданости примене функционалног модела.

5. Предложени модел омогућава превођење једне године средњорочног плана и програма развоја у годишњи план рада, што је од суштинског значаја за Војску Србије и њен развој.

Управљање ресурсима

Да би модел планирања рада постао поуздан, динамичан и добио жељени капацитет употребне вредности, потребно је уредити област планирања ресурса.

У овом моделу планирање ресурса је централизовано и хијерархијски увезано, тако да план вишег нивоа увек има предност над плановима нижег нивоа. Сви програми, потпрограми, пројекти и активности постављени су по нивоима.

Афирмацијом и доградњом система ППБИ добиће се систем нормативног уређења области ресурса који ће систем планирања, а тиме и планирање рада, довести до следећег циљног стања:

- Ресурси су једнозначно дефинисани, чиме је омогућено ангажовање ресурса у јединици времена на само једном месту.
- Планирање ресурса је увезано од носилаца функције до извршилаца кроз систем ППБИ.
- Систем праћења и додељивања ресурса је у потпуности аутоматизован.
- Могуће је исказати прецизне трошкове за све планске активности.
- Афирмација принципа „има ресурса – има задатка, нема ресурса – нема задатка“.

Операционализацијом наведених захтева у домену ресурса, планирање заокружује свој смисао управљачке функције. Процес у целини напушта концепт формалног приступа планирању и прелази у категорију суштинског планирања. Носиоци планирања из функција знатно ће променити однос према процесу планирања и према плану као документу, јер ће бити одговорни за потпрограме, пројекте и активности, односно за ресурсе који ће им бити на располагању за њих.

У току разматрања ресурса свакако битну улогу у процесу планирања има људски ресурс. Нови модел планирања рада предвиђа уређење области професионалног профила планера у организацији. Ради подизања ефикасности и рационалне употребе људских ресурса, као и економичности у планирању на стратегијском и оперативном нивоу, потребно је да се у организационим јединицама Генералштаба Војске Србије и командама Војске Србије, у оперативном органу угради формацијско место „штабни подофицир – планер“.

То би био каријерни тип подофицира који би, осим техничких послова који се одnose на израду плана, уједно био и оспособљен за одржавање информатичке подршке планирању рада.

Оспособљавање подофицира након спроведене селекције био би реализован кроз наменски – каријерни курс у Генералштабу Војске Србије у организацији Управе за оперативне послове (Ј-3). Курс за оспособљавање каријерних подофицира – планера реализовао би се у периоду 5 до 10 дана, а лицима која би завршила оспособљавање издавао би се сертификат о оспособљености за планирање рада у оквиру система одбране.

Информатичка подршка

У складу са захтевима савременог планирања, у Војсци Србије је израђен и уведен информациони програм ПЛИРП. У претходној трогодишњој пракси програм је начинио огроман корак у правцу вишеструког унапређења процеса планирања,

пре свега у подршци планирању, али је показао низ практичних и техничких проблема у раду који су сукцесивно превазилажени.

Након вишегодишње праксе израде плана мануелном техником, информациони пакет ПЛИРП је понудио палету услуга којима је планирање постало стандардизовано за све кориснике (нивое планирања), што подразумева:

- стандардизацију процеса и података у фази планирања и фази реализације задатака;
- активно учешће свих субјеката у планирању (носиоца планирања, реализатора плана и носиоца задатака);
- аутоматизовано и јединствено планирање рада и активно учешће носиоца задатака у дефинисању активности које треба реализовати и рокова за реализацију;
- активно учешће носиоца задатака у фази евидентирања ванпланских задатака и активности и евидентирања извештаја о реализацији задатака и активности;
- анализу задатака када је план архивиран;
- повезивање задатака планираних годишњим и месечним плановима рада;
- коришћење података из планова рада органа за планирање, према надлежности команде – установе;
- праћење искоришћености ресурса.

Информатичка подршка планирања рада садржи:

- податке о носиоцу плана (основни подаци о јединици која је носилац плана – јединица која дефинише план, преамбула, циљеви, садржај плана, статус плана, организација планирања и реализација);
- податке о плану (врста плана, садржај плана, статус плана и сл.);
- податке о функцијама и чиниоцима способности;
- податке о реализаторима плана (основни подаци о организационим целинама или јединицама које су реализатори плана – јединица која конкретизује планирање и подаци о одговорном лицу: чин, име и презиме);
- податке о задацима (редни број, ознака и назив задатка, основ планирања или веза са задатком из надређеног плана, носилац реализације задатака из функције, финансијска средства за реализацију задатка и тип задатка: тежишни и операционализовани, у фази планирања, допунски у фази допуне плана и ванплански у фази реализације);
- податке о активностима задатка (редни број, назив активности, основ планирања, носилац реализације, сарадник у реализацији, финансијска средства, почетак и крај активности у односу на рокове планирања, напомене за планирану активност везано за услове реализације као и контролне тачке);
- податке о ресурсима (врсте, категорије, приоритети, припадност и др.).

Информатичка подршка планирању организује се по вертикали линијом руковођења и командовања, а по хоризонталу између организационих јединица Генералштаба и органа команди и установа.

Информатичка подршка примењује се за израду планова током евидентирања реализације задатака (кроз планиране активности) и анализу планова рада чија је реализација завршена. Одређени план може се наћи у статусу:

- планирања,
- ревизије планирања,
- реализације плана и
- архиве.

За сваки статус прецизира се временски оквир као и евидентирање – ажурирање података карактеристичних за одређени статус у којем се план налази. План рада је у статусу планирања до момента одобравања, када се преводи у статус допуне плана и у том статусу се налази до краја потпуне анализе плана за претходни плански период, када прелази у статус реализације. Превођење Плана из статуса реализације у статус архиве обавља се након потпуне анализе.

Превођење плана из једног у други статус значи да су испуњени сви претходни услови са становишта ажурности и комплетности података. Информатичка подршка обезбеђује механизме за контролу услова за превођење из једног статуса у други и механизме заштите, тако да ову активност реализује носилац плана у периоду који је примерен одређеном статусу.

Информатичка подршка је потребна за све врсте планова. Годишњи план садржи месеце (јан, феб. ... дец.), тромесечни садржи квартале (јан.–март, окт.–дец.), а месечни план садржи седмице са данима викенда (1, 2 ... 30/31). Између наведених планова постоји хијерархијска веза и омогућено је преузимање задатака из надређеног плана (нпр. месечни план рада за април садржи све задатке из годишњег плана рада који су планирани за април).

Даље унапређење информационог пакета ПЛИРП усмерено је на доградњу система у планирању и праћењу ресурса по већ дефинисаним захтевима.

Закључак

Садашње стање у области краткорочног планирања рада у Војсци Србије оптерећено је са више проблема нормативне и функционалне природе који спутавају и ограничавају његову интеграцију у јединствени систем планирања. Ново уређење система планирања, програмирања, буџетирања и извршења (ППБИ) отвара пут интеграцији краткорочног планирања у интегрисани систем, чиме се остварује дуго очекивана и жељена веза између дугорочног, средњорочног и краткорочног планирања у систему одбране, а тиме и Војсци Србије.

Новим Правилником о ППБИ превазиђен је комплексан проблем који се у претходном периоду, односио на категоризацију главних програма, где су команде оперативног нивоа биле у истом нивоу и статусу са Генералштабом Војске Србије. Сада команде оперативних нивоа чине пројекте у оквиру програма „Операције и функционисање Војске Србије“, који је у надлежности Генералштаба Војске Србије. На овакав начин успоставља се хијерархијска лествица у систему планирања, чиме се стварају основе за квалитетније, ефикасније, делотворније и убрзаније достизање пројектованих циљева Војске Србије, усмерених на достизање, изградњу и одржавање потребног степена њених оперативних и функционалних способности.

Модел краткорочног планирања нуди остварљива и реална решења којима се дефинише краткорочно планирање рада у Војсци Србије, чиме се обезбеђује континуитет унапређења процеса планирања рада. Модел обезбеђује стабилан, усмерен, итеративан управљачки процес, у потпуности координиран са стратегијским и доктринарним документима, који је, уз поуздано управљање и контролу ресурса, ослободен и на савремена научна достигнућа и софтверска решења и омогућава достизање жељеног циљног стања организације.

Војска Србије је укључена у програм Партнерство за мир, где је преузела део партнерских циљева које у наредном периоду треба достићи. Ради достизања ин-тероперабилности штабних послова потребно је изучити и овладати општеприхваћеном методологијом планирања у партнерским оружаним снагама, при чему оперативним планирањем долазимо до потребних оперативних способности, што је исходиште за планирање у свим другим областима из домена одбране. Позитивна искуства из планирања у партнерским оружаним снагама, уважена и у прилагођеном облику, уграђена су у модел краткорочног планирања рада.

Област управљања ресурсима представља својеврсни изазов у даљем развоју овог модела. Нови модел краткорочног планирања подразумева унифицирани – једнозначни приступ у дефинисању ресурса, а додељивање и њихово праћење треба да буде аутоматизовано, тако да се на свим нивоима јединствено прати ток кретања расположивих ресурса. У решавању овог проблема мора бити укључено више организационих јединица Министарства одбране и Војске Србије.

Представљени модел краткорочног планирања рада у Војсци Србије обезбеђује методолошку усаглашеност следећих претпоставки:

- циљне усмерености у планирању,
- успостављање јасне везе између оперативног, дугорочног, средњорочног и краткорочног планирања,
- дефинисање носиоца планирања и њихов међусобни однос, обавезе и одговорности,
- уређена методологија израде и ревизије планова,
- једнозначно дефинисање основних временских јединица у планирању,
- одређени су место, улога, задаци и одговорност носилаца планирања – лидера, и место и улога штабног подофицира у процесу планирања,
- створени су услови за дефинисање тактичко-стручних захтева за израду новог или доградњу постојећег информационог система за подршку планирању.

Предложени модел краткорочног планирања рада у Војсци Србије дефинисао је ново стање које подразумева исходиште у новом, преуређеном систему ППБИ, са редифинисаним програмима и функцијама у систему одбране, као и редифинисаним роковима у доношењу и прописивању полазних планских докумената. Тиме се стварају повољни услови за димензионирање једног новог, преуређеног система планирања који у наредном периоду треба нормативно операционализовати кроз израду новог Упутства за планирање рада у Војсци Србије.

Литература

1. Адигес, И.: *Животни циклус предузећа*, Прометеј, Нови Сад, 1994.
2. Влада Републике Србије, *Смернице за израду годишњег оперативног плана*. Београд, 2007.
3. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*. Просвета, Београд, 1988.
4. *Доктрина Војске Србије*, ГШ ВС, Београд, 2010.
5. Дулановић, Ж., Јашко: *Организациона структура – методе и модели*. Београд: ФОН, 2002.
6. Закон о Војсци Србије, *Службени војни лист*, бр. 34, новембар 2009.

7. Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ЦВВШ ЈНА, Београд, 1977.
8. Јовановић, П.: *Управљање пројектом*, Зухра, Београд, 2008.
9. Ковач, М. и Стојковић, Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009.
10. Министарство одбране Републике Србије, *Развој и увођење система планирања, програмирања, буџетирања и извршења (студија)*, Београд, 2007.
11. Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу у Министарству одбране и Војсци Србије, *Службени војни лист*, бр. 9, април 2011.
12. Радуновић, Д., и група аутора: *Савремена организација рада*, ИП Рад Београд, 1969.
13. *Упутство за планирање рада у Војсци Србије*, ГШ ВС, Београд, 2008.
14. *Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије – приремено*, ГШ ВС (Ј-5), Београд, 2008.
15. Чубра, Н.: *Планирање развоја оружаних снага*, Војноекономска академија, Београд, 1973.
16. Чубра, Н.: *Планирање развоја општенародне одбране*, ВИНЦ, Београд, 1989.

ПОВЕЋАЊЕ УРБАНОГ КВАЛИТЕТА ГРАДОВА У СРБИЈИ ПУТЕМ КОНВЕРЗИЈЕ ВОЈНИХ ОБЈЕКТА/КОМПЛЕКСА

Зоран Папић

Генералштаб Војске Србије – Управа за оперативне послове

Богдан Лукић

Универзитет у Београду – Географски факултет

Маја Крга

Министарство одбране – Управа за инфраструктуру

Урбанизацијом и просторним ширењем насеља, већина постојећих војних објеката и комплекса нашла се на ободу или у самим градовима, што има за последицу отежано функционисање војних комплекса и одвијање урбаних функција. На основу анализе потреба и програма развоја система одбране већина постојећих војних комплекса, у градовима у Србији, није перспективна за потребе функционисања система одбране или су условно перспективни. Условно перспективни војни комплекси су они чије су локације, у урбаном ткиву неперспективни, те их треба напустити, тачније релоцирати изградњом новог комплекса или сместити у постојеће перспективне комплексе.

Акуелном конверзијом војних објеката и комплекса у градовима у Србији делом се омогућава активирање значајног урбаног ресурса, препознатог у изграђеним објектима, комуналној и осталој инфраструктури, опремљеним и неопремљеним грађевинским земљиштем. Поједини војни објекти и комплекси могу се директно ставити у функцију насељског живота кроз: здравствене, школске, предшколске, социјалне, културне, научне, спортске, рекреативне, угоститељске, туристичке, комуналне и друге активности. Мноштво могућности коришћења предметних комплекса омогућава враћање дела урбаног комфора који су градови у Србији изгубили, напуштањем и/или заменом урбаних и дугорочних вредности у урбаном развоју прагматичним интересним и инвестиционим потребама.

Кључне речи: *урбани квалитет, конверзија војних објеката и комплекса, урбане вредности, урбани развој, градови у Србији*

Увод

Трансформација стратешког концепта одбране државе Србије у актуелним условима подразумева логичне поступке са дугорочним ефектима поузданости. Постојећа ситуација је неодржива и са аспекта одбране непотребна, код већине војних

комплекса у урбаним срединама, и није у функцији одбране, тако да је могућа њихова редистрибуција, тачније напуштање, а формирање нових комплекса у просторима који ће дугорочно бити у функцији одбране територије, ресурса и вредности Србије.

Трансформација просторне диспозиције војних комплекса и намене може се одвијати у два правца. Први је рационализација и редистрибуција војних комплекса, тачније отуђивање дела војних комплекса, јер неће имати место и значај у будућем систему одбране. Други, потреба за изградњом и формирањем нових војних комплекса – база, који ће бити у функцији ефикасне и високо софистициране одбране. Војни комплекси који се гасе и отуђују доминантно представљају имовину Министарства одбране. Земљиште и објекти су присутни у већини општина и већих градова Србије. Трансформацију просторне диспозиције војних комплекса и намене не треба спровести као физичко отуђење, већ системски усмерити, како би се видео обострани ефекат и у оквиру локалне заједнице и у оквиру Војске Србије.

Све то препознато је у оквиру експертних структура Министарства одбране, тако да су значајне активности и помаци учињени током припреме, израде и презентације „Списака непокретности које нису неопходне за функционисање војске Србије, а које се стављају у функцију прибављања неопходних средстава за спровођење реформе система одбране и побољшања материјалног положаја војске Србије – МАСТЕР, 2006. год.“. (Закључком Владе РС 05 број 46–3622/2006–3 од 22. 06. 2006). Активности су у току, тако да се ефекти промовисане конверзије војних објеката –комплекса очекују.

Слика 1 – Неперспективни војни комплекси у граду, као саставни део постојећих урбаних структура

Основне карактеристике војних објекта и комплекса у Републици Србији, обухваћених Мастер планом за отуђење, јесу следеће:

- лоцирани су и изграђени на стабилним теренима, без могућности плављења и појаве бујица, негативних утицаја временских непогода и слично;
- урбанистички, архитектонски и хортикултурно су уклопљени у суседне пределе, а често и сами чине предеону целину;
- саобраћајно су доступни, често из више праваца и видова саобраћаја, због снабдевања, функционисања и евакуације;
- у зависности од типа и намене имају дефинисане зоне заштите, тачније зоне забрањене, ограничене и контролисане градње;
- њихова површина, пројектовани и изграђени објекти и распоред инфраструктуре димензионирани и лоцирани су тако да могу спречити или минимизирати утицаје током акцидената: земљотрес, пожар, саботажа, ратно дејство и слично;
- одређени типови комплекса изграђени су тако да могу делом аутономно да функционишу, јер имају изграђене стамбене објекте, комуналне и сервисне објекте, магацине, сопствено водоснабдевање, евакуацију отпадне воде и другог отпада, напajaње електричном и топлотном енергијом, систем телекомуникационих веза, итд;
- мањи број комплекса изграђен је тако да може потпуно аутономно да функционише, јер осим изграђених стамбених објеката, комуналних и сервисних објеката, магацина, сопствене водне, енергетске и телекомуникационе инфраструктуре има своју економију где производи разноврсну/неопходну храну биљног и животињског порекла;
- група комплекса и објеката изграђена је и лоцирана на туристички веома вредним просторима и теренима, јер је намењена одмору, рехабилитацији и доколицы, а делом и раду припадника Војске Србије, чланова њихових породица, као и других корисника;
- појединачни или групни објекти у насељима (популарни клубови војске) најчешће се налазе на најатрактивнијим локацијама, а сами објекти имају архитектонску и културну вредност.

Већина објеката може се користити за различите намене у свакодневном животу грађана за које локалне самоуправе нису изнашле решења.

Табела А – Структура/тип војних објекта и комплекса предвиђених Мастер планом МО за отуђење

Врста војног објекта и комплекса	Број војних објеката и комплекса	Основни карактер намене /пренамене војног објекта и комплекса
Касарна	54	Урбана зона
Клуб војске	26	Објекат (зграда) у насељу
Објекат – зграда	9	Зграда у насељу
Привредни објекти	8	Економско добро
Војна економија	4	Економско добро
Аеродром	9	Инфраструктура
Лука	1	Инфраструктура
Објекти уређења територије	31	Инфраструктура
Индустријски колосек	1	Инфраструктура
Војнотуристички комплекс	2	Туризам и рекреација

Врста војног објекта и комплекса	Број војних објеката и комплекса	Основни карактер намене /пренамене војног објекта и комплекса
Спортско-рекреативни центар	5	Спорт и рекреација
Полигон	22	Рекреација и друге намене
Вежбалиште	17	Рекреација и друге намене
Комплекс на граници	5	Туризам, мониторинг и друге намене
Складиште различите намене	99	Складиште и друге намене
Стрелиште	18	Вишеструке могућности
Земљиште	126	Пољопривреда и друге намене
Остали објекти –комплекси	126	Вишеструке могућности

Из претходне табеле А, где је приказана структура војних објекта и комплекса предвиђених Мастер планом Владе Републике Србије за отуђење, може се квантитативно и квалитативно констатовати:

– чак 54 касарни и 35 (једна или група) зграда саставни су део урбаних зона у насељима Србије;

– 42 објекат и комплекс представља инфраструктуру: аеродром, лука, објекат уређења територије, индустријски колосек;

– за туризам, спорт и рекреацију директно се може користити 12 комплекса;

– за рекреацију и друге намене може се, одређеним интервенцијама, користити 39 комплекса;

– за складишни простор може се користити 99 објеката, који су већ поменуте намене;

– као економско добро директно се може користити 12 комплекса;

– чак 126 објеката и комплекса је земљиште, које се примарно може користити у пољопривредне сврхе, али ако је у насељу и његовој периурбанској зони може се претворити у грађевинско;

– вишеструке могућности могу се реализовати у оквиру 144 неперспективних објеката и комплекса.

Без превеликог елаборирања, може се јасно видети да 457 војних објеката и комплекса за отуђење¹ дају вишеструке могућности као што су: изграђена урбана структура; градско грађевинско земљиште; доминантно саобраћајна инфраструктура; туристичко-рекреативна, привредна и пољопривредна делатност, логистика и потреба у производном процесу и свакодневном животу грађана и низ других могућности за задовољавање различитих потреба.

У временима транзиције и позиционирања заједнице, војни објекти и комплекси предвиђени Мастер планом Владе Републике Србије за отуђење, представљају прворазредни ресурс и потенцијал, који је створен и наслеђен од претходних генерација. Вишегенерацијска тековина квантитативно се може приказати кроз укупну површину земљишта од 5.601,23 ha, од чега 5.089,67 ha (МО), 437,22 ha (друга правна лица) и 4,83 ha (приватно) и 2.327 објеката високоградње, укупне површине 754.762,00 m².

Отуђење наведених непокретности из Мастер плана у надлежности је Дирекције за имовину Републике Србије која, у сарадњи са Управом за инфраструктуру Министарства одбране, то реализује.

¹ У овом тренутку (март 2012. године) по Мастер плану укупно има 457 војних објеката и комплекса за отуђење, од којих су 194 процењена, а 53 су отуђена.

Значајне активности и помаци учињени су током припреме, израде и презентације „Списака непокретности које нису неопходне за функционисање Војске Србије“, а које се стављају у функцију прибављања неопходних средстава за спровођење реформе система одбране и побољшања материјалног положаја Војске Србије. Међутим, уз пуно уважавање урађеног, може се констатовати да „непокретности које нису неопходне за функционисање Војске Србије“ представљају војну инфраструктуру и да их треба рационално уклопити/имплементирати у остале урбане и просторне структуре, тако да доминантно представљају јавно добро, односно јавну инфраструктуру.

Могућности подизања нивоа урбаног квалитета у градовима конверзијом војних објеката и комплекса

Актуелном конверзијом војних објеката и комплекса у градовима у Србији делом се омогућава активирање значајног урбаног ресурса, препознатог у изграђеним објектима, комуналној и осталој инфраструктури, опремљеним и неопрепљеним грађевинским земљиштем. Поједини војни објекти и комплекси могу се директно ставити у функцију насељског живота кроз: здравствене, школске, предшколске, социјалне, културне, научне, спортске, рекреативне, угоститељске, туристичке, комуналне и остале активности. Мноштво могућности коришћења предметних комплекса омогућава враћање дела урбаног комфора који су градови у Србији изгубили, напуштањем/заменом урбаних и дугорочних вредности у урбаном развоју прагматичним интересним и инвестиционим потребама.

Табела Б – Мастер план – отуђења непокретности Министарства одбране (локација и број војних објекта и комплекса и изграђених објеката)

Ред. бр.	Локација: град – насеље, општина	Број војних објеката и комплекса за отуђење	Укупан број изграђених објеката у оквиру војних комплекса	Број војних објеката и комплекса који представљају градско грађевинско земљиште
01.	Алексинач	6	39	2
02.	Бабушница	3	5	0
03.	Бачка Топола	2	2	1
04.	Бачка Паланка	7	95	0
05.	Бела Црква	3	38	3
06.	Београд	52	377	23
07.	Бојник	3	0	0
08.	Бољевац	4	13	0
09.	Бор	3	5	2
10.	Босилеград	8	13	1
11.	Ваљево	9	36	4
12.	Велика Плана	1	0	0
13.	Врање	7	5	0
14.	Вршац	6	39	4
15.	Горњи Милановац	5	30	1
16.	Грделица	1	0	0
17.	Димитровград	6	7	1
18.	Дољевац	1	0	1

Ред. бр.	Локација: град – насеље, општина	Број војних објеката и комплекса за отуђење	Укупан број изграђених објеката у оквиру војних комплекса	Број војних објеката и комплекса који представљају градско грађевинско земљиште
19.	Зајечар	56	42	3
20.	Зрењанин	11	43	8
21.	Ивањица	1	3	0
22.	Ириг	5	33	1
23.	Јагодина	1	6	0
24.	Књажевац	16	61	2
25.	Кањижа	0	0	0
26.	Кикинда	3	48	3
27.	Кладово	7	5	0
28.	Ковин	5	47	1
29.	Краљево	12	45	4
30.	Крагујевац	6	26	2
31.	Крушевац	4	3	2
32.	Куршумлија	2	0	1
33.	Кучево	3	9	1
34.	Лајковац	1	3	1
35.	Лебане	1	4	0
36.	Лесковац	8	24	3
37.	Лозница	1	26	0
38.	Мионица	2	27	0
39.	Неготин	26	15	1
40.	Ниш	12	42	5
41.	Нова Варош	1	3	0
42.	Нова Црња	1	3	0
43.	Нови Пазар	1	0	1
44.	Нови Сад	23	169	13
45.	Панчево	3	7	1
46.	Параћин	2	22	2
47.	Петровац на Млави	5	45	3
48.	Пирот	15	31	3
49.	Пожаревац	7	38	7
50.	Пожега	3	52	3
51.	Прахово	2	9	1
52.	Пријеполје	1	1	1
53.	Прокупље	5	1	1
54.	Рашка	2	5	1
55.	Рума	7	91	3
56.	Сјеница	5	26	0
57.	Свилајнац	2	30	1
58.	Сента	2	44	1
59.	Смедерево	4	36	3
60.	Смедеревска Паланка	4	24	1
61.	Сомбор	7	55	2
62.	Србобран	1	8	1
63.	Сремска Митровица	3	7	1
64.	Стара Пазова	3	9	1
65.	Суботица	4	50	3
66.	Сурдулица	10	57	3

Ред. бр.	Локација: град – насеље, општина	Број војних објеката и комплекса за отуђење	Укупан број изграђених објеката у оквиру војних комплекса	Број војних објеката и комплекса који представљају градско грађевинско земљиште
67.	Текија	1	0	0
68.	Трстеник	2	3	0
69.	Тутин	1	0	0
70.	Ђуприја	4	1	2
70.	Ужице	6	60	3
71.	Црна Трава	1	0	0
72.	Чачак	10	105	6
73.	Шабац	6	65	4
74.	Шид	1	0	0

На основу табеле Б може се закључити да 74 локације предвиђене Мастер планом за отуђење, са 360 војних објеката и комплекса, на којима је изграђено преко 2.000 објеката, чак 153 војних објеката и комплекса се налазе на градско грађевинском земљишту. Неспорно је да предметне неперспективне војне комплексе треба продати (оне чији је власник Министарство одбране), извршити конверзију и променити намену (за цивилну намену), дати на коришћење неком другом републичком органу или вратити власнику. У сваком случају, потребно је Министарство одбране растеретити непотребним комплексима и објектима.

Интердисциплинарним приступом у решавању и дефинисању будућег урбаног и просторног развоја, на основу циљева који се у већини градова и насеља у Србији преплићу, поклапају и разликују, сви учесници у процесу одлучивања/управљања и планирања, треба да постигну што већу усаглашеност ради општег развоја и стварања услова за унапређење урбаног развоја, на једној, и функционисање савременог система одбране, на другој страни.

Закон о планирању и изградњи омогућио је и обавезао јединице локалне самоуправе да спроведу израду просторних и урбанистичких планова. Учињен је значајан помак, јер је већина просторних планова јединица локалне самоуправе донесена или је у завршним фазама израде и доношења. Слична активност се увелико спроводи израдом предметних законом предвиђених урбанистичких планова и планова генералне регулације, за градове и насеља градског типа у Србији. У поменутих активностима стручна служба Министарства одбране за сваки просторни и урбанистички план дала је релевантне услове и мишљење. Свакој локалној заједници је јасно и званично саопштено који војни објекти и комплекси, у њиховом граду/насељу, нису перспективни за функционисање система одбране, да су предмет отуђења, односно конверзије.

Отворено је више питања на које, у што скоријој будућности, треба дати одговор, конкретно и ефикасно деловати. Међутим, анализирајући активности током израде, а и донесене урбанистичке планове и планове генералне регулације, може се констатовати да су војни објекти и комплекси, већином, остављени за будућу разраду одговарајућим урбанистичким планом – најчешће планом детаљне регулације, ређе урбанистичким пројектом. Експерти током израде урбанистичких планова, градске управе и стручне службе веома су опрезно приступале овој проблематици и најчешће је изостала очекивана сарадња и кооперативност са Дирекцијом за имовину Републике Србије и Министарством одбране. Објективни разлози постоје, јер модалитети конверзије захтевају јасну правну и имплементациону основу.

Ипак, све што је речено није оправдање за експертно „игнорисање“ значајног урбаног ресурса, препознатог у изграђеним објектима, комуналној и осталој инфраструктури, опремљеним и неопремљеним грађевинским земљиштем. Већ је наглашено да се поједини војни објекти и комплекси могу директно ставити у функцију насељског живота кроз: здравствене, школске, предшколске, социјалне, културне, научне, спортске, рекреативне, угоститељске, туристичке, комуналне и друге активности. То је шанса враћања дела урбаног комфора који су градови у Србији изгубили, напуштањем/заменом урбаних и дугорочних вредности у урбаном развоју, током деведесетих година XX века, тако да у већини градова имамо:

- неизмењену саобраћајну матрицу, са скромним могућностима проширења постојећих улица, решавања проблема мирујућег и пешачког саобраћаја, увођења бициклистичког и јавног саобраћаја, итд;

- отежано снабдевање и функционисање установа, трговина и комуналних служби;
- отежано одржавање комуналне хигијене у редовним и ванредним условима;
- заузимање слободних и зелених површина објектима за становање, без неопходних социјалних, комуналних и сервисних садржаја;
- мноштво објеката скромних архитектонских вредности, енергетски неефикасних и статичко-грађевински непоузданих.

Једноставно речено: занемарене традиционалне и савремене урбане вредности и параметри, и потребе већине грађана, знатно су умањили урбани комфор у градовима широм Србије. Позитиван корак учињен је у планским исказима и правилима грађења у актуелним урбанистичким плановима. Међутим, већина планских решења представљају санирање пропуста у претходном периоду. Могућности подизања нивоа урбаног квалитета у градовима, конверзијом војних објеката и комплекса, вишеструке су, али још увек плански нису исказане и верификоване. Парадоксално је да се у плану генералне регулације резервише простор за, на пример, нови дом здравља, геријатријски или спортски центар редукцијом зелених и слободних површина, а да постојећа „напуштена“ касарна није виђена као могући простор/решење.

Напуштене касарне у градовима у Србији могу се, након мањих грађевинско-техничких прилагођавања, претворити у већ поменуто: здравствене, школске, предшколске, социјалне, културне, научне, спортске, рекреативне, угоститељске, производне, туристичке, комуналне и друге објекте. Треба нагласити да су то издвојене „оазе“ у граду, широких улица, хортикултурно уређених, спортских и слободних површина, опремљених техничком инфраструктуром и рационално физички и функционално распоређених објеката. Објекти овог типа представљају заокружену урбану (под)целину, зону или блок, који се у одређеним ванредним ситуацијама могу користити као прихватилиште или карантин: земљотрес, поплаве, временске непогоде, епидемије, периодично и повремено прихватилиште за старије особе, ученике (одвијање наставе) и децу, итд.

Војни објекти и комплекси, који се отуђују, а налазе се на градском грађевинском земљишту, могу значајно подићи квалитет живота у насељу и уштедети значајна средства намењена припреми, уређењу и инфраструктурном опремању земљишта, изградњи објеката и уређењу зелених и слободних површина.

Осим директних ефеката у градовима, конверзијом наведених војних објеката и комплекса, који се налазе ван градова и насеља, постижу се значајни индиректни ефекти урбаног комфора у ширем смислу, кроз туристичке, спортске и рекреативне активности, привредне и пољопривредне делатности, саобраћајну инфраструктуру, итд.

Искуства и проблеми при конверзији војних објеката/комплекса

Идеја о конверзији војних објеката/комплекса и формирање војних база стара је неколико година, али је, више или мање, остала на речима. Код нас конверзија база не функционише како треба зато што смо је схватили само као отуђење непокретности, а то, у суштини, није права конверзија. Конверзија не подразумева да објекте које имате порушите и зидате нешто друго, већ да се са мањим улагањима промени намена објеката. Западне земље имају позитивна искуства у конверзији војних база, али и потпуно другачију ситуацију. У њима држава финансира Војску, а она учествује у конверзији војних база заједно са министарствима и локалним самоуправама. Код нас је Војска, пре свега, заинтересована да добије одређену надокнаду, док ће о намени војних база одлучивати локалне власти. Иницијативу за приватну изградњу стамбених објеката војске САД (*Military Housing Privatization Initiative – MHPPI*) амерички конгрес је 1996. изложио кроз програм под називом „Иницијатива за приватну изградњу војних стамбених објеката“, који служи да помогне војсци да побољша квалитет живота, односно квалитет становања припадника својих јединица. Ова иницијатива била је осмишљена и развијена с циљем да привуче инвеститоре из приватног сектора, стручњаке и иноваторе који ће омогућити брже решавање стамбеног питања припадника војске него што је то могуће традиционалним путем, односно, преко процедура војне изградње. Ова иницијатива дала је веома добре резултате. Зашто нешто слично не би направили и ми, у складу са нашим условима? Планским и урбанистичким документима за војне комплексе ближе градским насељима требало би предвидети комерцијални простор, али и део простора за изградњу породичних кућа или стамбеног насеља за потребе Министарства одбране, где би се укључили и сами припадници министарства, уз адекватне субвенционисане кредите или уз доделу неповратних средстава.

Анализа Мастер плана показала је да се у 74 локалне самоуправе налазе војни комплекси за отуђење. Поред Београда, посебно су интересантни административни центри Нови Сад и Ниш на чијој територији се налази велики број комплекса из Мастер плана. Комплекси се налазе у самим градским језгрима и кроз израду просторно урбанистичких планова предвиђене су локације за израду нових савремених војних база као услов за напуштање објеката и комплекса који су у Мастер плану, али и других који су за сада перспективни. И у другим локалним самоуправама војни комплекси се налазе у или уз саме градске центре. При спровођењу отуђења, тржиште мора да одигра своју улогу. Министарство одбране има објекте у градским зонама, за које мало субјекта може да понуди праву цену на основу процењене вредности. Постоје комплекси за које нема заинтересованих лица, јер се налазе на неперспективним и непривредним локацијама, удаљени од саобраћајница и градских центара. Локалне самоуправе имају приоритет у процесу отуђења непокретности, па због тога морају предузети мере из своје надлежности за израду планске и урбанистичке документације, као и израду програмско урбанистичко-архитектонских решења пренамене војних комплекса. То је веома значајно за комплексе који се налазе у или близу градских насеља. У највећем броју случајева општине немају опредељена новчана средства у буџету или стамбени фонд,

које би могли употребити у размени непокретности, а изработом наведене документације привући ће се физичка и правна лица за улагања. За добре пројекте могу се обезбедити средства и из Националног инвестиционог плана. Непостојање капитала у Србији, који би био еквивалентан процењеној вредности имовине коју користи Министарство одбране, могуће је решити изработом планскоурбанистичке документације и пројектне документације којима би се привукао страни капитал за улагања.

Слика 2 – Неперспективни војни комплекси у периурбаној зони града/насеља, као могући правац ширења и изградње нових урбаних структура

Поступак прикупљања имовинскоправне документације за поменуте непокретности (која, иначе, не сме да буде старија од шест месеци) успорен је. За велики број комплекса и објеката покренути су и судски спорови, па је и за њихово решавање такође неопходна имовинскоправна документација. Врло често имовинскоправни односи нису сређени, јер се о томе мало водило рачуна у ранијем периоду. Зато можда неки други инвеститори неће да улазе у причу док се то не реши. У току је спровођење решења о деекспропријацији земљишта.

Планским уређењем великих војних комплекса (вежбалишта, полигона) и стварањем радних зона уз адекватну препарцелизацију стварају се услови за постепено отуђење и прибављање средстава. Овај процес трајао би дуже, али би отпочео, како се не би се губило време и новац. Део касарни може да буде претворен у стамбене и пословне комплексе, а домови војске у градске омладинске центре, вртиће или друге објекте културе (библиотеке, биоскопи, итд.).

Досадашња искуства показују да се конверзија војних објеката/комплекса одвијала уз много проблема у више праваца: предаја другим републичким органима уз накнаду и без накнаде; конверзија у оквиру развојних пројеката на нивоу локалне самоуправе, у сарадњи са ресорним министарством и продаја одређених објеката из Мастер плана.

Са проблемом конверзије војних база суочиле су се и све земље у транзицији, попут Бугарске, Румуније, Хрватске, БиХ и Македоније. Искуства у области конверзије војних објеката/комплекса земаља у окружењу су различита, а проблеми су скоро идентични. У Албанији највећи проблем представља утврђивање права власништва над земљом и објектима. У Босни и Херцеговини касарне су претворене у универзитетска насеља, прилагођене за потребе суда и туристичког центра. У Бугарској предвиђају покретање више пројеката на нивоу локалне самоуправе за покретање привредне делатности. У Румунији је уступање неперспективних војних објеката и земљишта локалним самоуправама извршено без накнаде. Један део је пренамењен за становање и туризам, колективну и индивидуалну стамбену изградњу, део за објекте за друштвене садржаје (школе, продавнице, вртићи, ресторани и сл.). Грађевинске парцеле намењене за индивидуалну стамбену изградњу инфраструктурно су опремљене и подељене припадницима Војске Румуније, а станови у објектима за колективно становање предвиђени за младе брачне парове продавани су на тржишту по повољним ценама.

Реализација Мастер плана и конверзије војних објеката/комплекса успорена је различитим проблемима, а посебно: недостатком имовинскоправне документације, нерешеним имовинскоправним односима, проблемима у поступку размене корисницима средстава у својини Републике Србије, проблемима у поступцима отуђења путем лицитације и проблемима у делу који се односи на локације за суфинансирање станоградње. Надлежни стручни органи Министарства одбране би у сарадњи са Републичким геодетским заводом (катастрима) требало да изврше детаљну анализу власништва над објектима, комплексима, катастарским парцелама у оквиру комплекса ради смањења непотребних трошкова и проблема око отуђења, а сви они над којима није власник врати држави, локалној самоуправи или претходним власницима.

Закључак

Конверзијом војних објеката и комплекса у градовима у Србији, делом се омогућава активирање значајног урбаног ресурса, препознатог у изграђеним објектима, комуналној и осталој инфраструктури, опремљеним и неопрепљеним грађевинским земљиштем. Коренита трансформација система одбране, војске Србије и њених материјалних/физичких ресурса, показала је да део постојећих војних комплекса није потребан и да се може отуђити. Већином су лоцирани на административним подручјима јединице локалне самоуправе, а значајан број у градовима.

Представници локане самоуправе и експерти Министарства одбране артикулишу могућност конверзије од војног до цивилног. У овом поступку треба испоштовати корист Министарства одбране, односно Војске Србије, како би отуђењем/продајом непотребних војних комплекса, средства усмерила на изградњу нових војних објеката и комплекса, као и корист локалне заједнице, која ће имати привилегију преузимања/куповине војног комплекса и преусмеравања у будући развој. У том

сложеном поступку треба сагледати улогу и значај локалне самоуправе, јер ће све прагматичне активности и стратешка решења оставити трага у њеном битисању. Већина објеката обухваћена конверзијом може се користити за различите намене у свакодневном животу и раду грађана. Отвара се низ могућности да се непотребна војна инфраструктура рационално уклопи/имплементира у остале урбане и просторне структуре, али се треба трудити да, након конверзије, доминантно представља јавно добро, односно јавну инфраструктуру.

План отуђења објеката/комплекса не реализује се предвиђеном динамиком. Војска Србије се ангажује на обезбеђењу великог броја објеката који нису потребни систему одбране, односно који су предвиђени за отуђење и тиме ствара непотребне трошкове. Општи циљ развоја система одбране у области инфраструктуре је прилагођеност инфраструктуре потребама система одбране, а поред осталог предвиђено је да се оствари реализацијом специфичних циљева: кроз уређену област финансирања грађевинско-урбанистичке делатности и извршену конверзију, односно отуђење неперспективних војних комплекса у складу са процесом трансформације система одбране. Реално је да Министарство одбране објекте, комплексе, катастарске парцеле над којима није власник уступи држави (локалној самоуправи), односно власницима. Држава своју имовину, у складу са законом, треба да уступи ономе за кога процени да ће је најбоље или најекономичније искористити. Тако би се обезбедила буџетска средства из којих би се финансирала Војска, укључујући модернизацију, опремање савременим средствима НВО, стамбено збрињавање и наставак реформе система одбране. Министарство одбране се не би бавило некретностима и трговином већ пословима из свог делокруга. Највећа корист министарства одбране од враћања непотребних објеката/комплекса држави била би да се кроз редовно финансирање обезбеде потребна средства за наставак реформе система одбране, опремање Војске Србије савременим средствима НВО, уређење перспективних војних комплекса и изградњу војних база, као и стамбено збрињавање припадника Министарства одбране. Тако би се најреалније остварили постављени циљеви Дугорочног програма развоја система одбране Републике Србије.

Литература

1. Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 81/2009 – испр., 64/2010 - одлука УС и 24/2011.
2. Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената, *Службени гласник РС*, бр. 31/2010, 69/2010 и 16/2011.
3. Просторни план Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 88/10.
4. Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 28, у Београду, 14. јуна 2011.
5. Папић. З., Краг М., Лукић Б.: „Планирање и уређење простора за потребе одбране и заштита војних комплекса у оквиру просторних планова“, зборник радова *Планска и нормативна заштита простора и животне средине*, Асоцијација просторних планера Србије, Географски факултет Универзитета у Београду, Завод за урбанизам Суботица, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, 2011.

6. Лукић Б., Папић З., Крга М.: „Урбани квалитет градова у Србији као резултат конверзије војних објеката и комплекса“, зборник радова *Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља*, Асоцијација просторних планера Србије, Географски факултет Универзитета у Београду, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, 2012.

7. Радосављевић Д.: Конверзија, појам, значај и искуства, Летња школа урбанизма „Мониторинг и конверзија“, Удружење урбаниста Србије, Тара, Београд, 2010.

8. Котур С.: „Конверзија војних база у функцији развоја локалне самоуправе“, Округли сто *Конверзија војних непокретности у функцији развоја локалне самоуправе*, у оквиру научно-стручног скупа „Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља“, Асоцијација просторних планера Србије, Географски факултет Универзитета у Београду, Републичка агенција за просторно планирање, Ужице – Златибор, 2012.

9. Шиниковић Д., Лукић Б.: „Просторна редистрибуција војних комплекса у функцији развоја локалне самоуправе“, Зборник радова *Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља*, Асоцијација просторних планера Србије, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.

10. Шиниковић Д., Крга М., Лукић Б.: „Место војних комплекса и намене у просторним плановима“, сепарат са *Сусрета планера*, Копаконик, 2008.

11. Списак непокретности које нису неопходне за функционисање војске Србије, а које се стављају у функцију прибављања неопходних средстава за спровођење реформе система одбране и побољшања материјалног положаја војске Србије – МАСТЕР, 2006, Закључком Владе РС 05 број 46–3622/2006–3 од 22. 6. 2006.

ДЕЛАТНОСТИ ВЕРСКЕ СЛУЖБЕ У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

Стевица С. Карапанџин
Генералштаб Војске Србије, Управа за људске ресурсе (Ј-1)

У чланку разматрана питања значајна за обављање делатности верске службе у Војсци Србије која су дефинисана Уредбом о вршењу верске службе у Војсци Србије. Једна од обавеза која проистиче из Уредбе јесте и ближе уређење услова за њихово вршење, што ће у скоријој будућности бити и учињено и то након пријема прве групе кандидата за војне свештенике, односно верске службенике у професионалну војну службу и њиховог укључивања у рад. Аутор нуди један од могућих начина уређења тог питања у оквирима модела разрађеног Уредбом. Имајући у виду да се делатности верске службе деле на *богослужбене (богослужења и верски обреди)* и *остале верске делатности* и да је богослужења и верске обреде у Војсци Србије могуће вршити искључиво по аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница, у чланку су, у најкраћем, описани само могући начини њихове класификације и услови под којима би се они обављали. Комплекснији проблем је ближе уређење *осталих верских делатности*, јер их је креативним приступом потребно осмислити и прописати у потпуно новој функцији система одбране, коју је недавно прописао министар одбране (верска). Због тога се аутор детаљније осврће на један од могућих начина уређења *осталих верских делатности*, као новине у систему одбране Републике Србије, а које ће војни свештеници, односно верски службеници обављати у функцији штабних официра. Уређење тих делатности биће посебан изазов и представљаће развојни процес у будућности.

Кључне речи: *верска служба, богослужења, верски обреди, војни свештеници, верски службеници, команданти*

Увод

Према Уредби о вршењу верске службе у Војсци Србије (у даљем тексту: Уредба) делатности верске службе обављаће свештеници, односно верски службеници традиционалних цркава и верских заједница у складу са њиховим аутономним прописима и планским документима команди јединица, односно установа Војске Србије. Обављаће их, начелно, у војним комплексима, кроз све три мисије Војске Србије, на територији Републике Србије и у мултинационалним

операцијама. У зависности од тога којој традиционалној цркви, односно верској заједници припадају војни свештеници, односно верски службеници: војни свештеник, војни капелан, војни имам и војни рабин.¹ Под појмом војног свештеника подразумева се свештеник Српске православне цркве, а под појмом војног капелана свештеник Римокатоличке цркве, Словачке евангеличке цркве а. в., Реформатске хришћанске цркве и Евангеличке хришћанске цркве а. в. Појам војног имама подразумева имама Исламске заједнице Србије, а појам војног рабина – рабина Јеврејске заједнице у Србији. На основу броја припадника Војске Србије који су се изјаснили као верници неке од традиционалних цркава и верских заједница, право на најмање једно формацијско место у Војсци Србије у овом тренутку имају Српска православна црква, Римокатоличка црква и Исламска заједница Србије. Војним свештеницима, односно верским службеницима у вршењу делатности верске службе помагаће њихови помоћници. Без обзира на прокламовану и заступљену родну равноправност у Војсци Србије, ангажовање њених припадника на дужностима војних свештеника, односно верских службеника и њихових помоћника зависиће искључиво од аутономних прописа традиционалних цркава и верских заједница. Сврха организације верске службе јесте остваривање позитивног утицаја на развој, изградњу, одржавање и повећање оперативних способности Војске Србије. Међутим, овде се уочавају две могуће крајности, али и потенцијални проблеми. Прво је да се учешћем припадника Војске Србије у делатностима верске службе не може нарушавати реализација послова из домена функционалне надлежности, а друго да се не може ни спречавати слобода вероисповести, тј. онемогућавати припадницима Војске Србије учешће у тим делатностима. То питање је, дакле, потребно уредити успостављањем својеврсне равнотеже или баланса између поменутих крајности. Као добри примери могу послужити искуства српске и југословенске војске из 19. и прве половине 20. века, са свим позитивним карактеристикама и слабостима, али и искуства савремених армија са својим широким спектром различитих нијанси уређења.

Команданти, односно командири (начелници, директори) јединица, односно установа Министарства одбране и Војске Србије (у даљем тексту: команданти) биће најодговорнији за омогућавање права на остваривање слободе вероисповести потчињених, као и за логистичку подршку ради обављања делатности верске службе.² Они ће бити дужни да врше процену испуњености услова за вршење тих делатности и уз обавезну консултацију са војним свештеницима, односно верским службеницима и поштовање утврђеног минималног периода у оквиру којег се припаднику Војске Србије мора омогућити учешће у богослужењима и верским обредима, одлучиваће о њиховој организацији и реализацији. Када је у питању сагласност из домена канонског права и аутономног права традиционалне цркве, односно верске заједнице у погледу вршења богослужења и верских обреда, великодостојници традиционалних цркава, односно верских заједница, канонски надлежни за војне свештенике, односно верске службенике (у даљем тексту: овлашћени великодостојници) даваће ту сагласност, што ће се у Војсци Србије морати уважавати.

¹ Члан 8. став 3. „Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије“ (*Службени гласник РС*, број 22/11).

² Члан 3. став 4. „Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије“ (*Службени гласник РС*, број 22/11).

Богослужбене делатности (богослужења и верски обреди)

Богослужења и верски обреди у Војсци Србије обављаће се, начелно, у посебним просторијама уређеним за ту намену (богослужбени простори), с могућношћу да се у одређеним ситуацијама и по посебном одобрењу врше изван богослужбених простора, али и изван војних комплекса. То ће подразумевати сагласност овлашћеног великодостојника, али и великодостојника традиционалне цркве, односно верске заједнице под чијом канонском влашћу се налази територија на којој ће се богослужење и верски обред обављати, као и одобрење команданта. При уређењу услова за вршење богослужења и верских обреда у Војсци Србије важно је не дозволити да се њиховим обављањем нарушавају устројство и унутрашња организација традиционалних цркава и верских заједница и да се угрожавају права и ограничавају надлежности локалних свештеника, односно верских службеника (парохијских). Проблеми уочени приликом проучавања искустава из Краљевине Југославије, чији је узрок био неадекватно решено питање статуса војних свештеника, могу послужити као негативни примери. Приликом креирања модела по којем ће се остваривати слобода вероисповести у Војсци Србије наведена искуства детаљно су анализирана, при чему су резултати истраживачког рада мајора мр Милџана Милкића били од посебног значаја.³

Класификација богослужења и верских обреда у Војсци Србије био би први корак при дефинисању услова за њихово вршење. Они се, аналогно Закону о црквама и верским заједницама могу поделити на *стална, повремена и пригодна*.⁴

Стална богослужења и верски обреди вршили би се свакодневно и могли би се класификовати на следећи начин: *јутрење и вечерње* (служе их војни свештеници), *молитве часослова* (служе их војни капелани), *намази* (предводе их војни имами) и *молитве* (служе их војни рабини).

Пвремена богослужења и верски обреди у Војсци Србије могли би бити: *свете литургије* (служе их војни свештеници), *свете мисе* (служе их војни капелани), *намази* (предводе их војни имами) и *молитве* (служе их војни рабини). Најцелисходније би било да се повремена богослужења и верски обреди врше недељом, као и у дане који су аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница или њиховим календарима већ означени као празнични, али и на дан празника коме је посвећен богослужбени простор. Такође, ова богослужења могла би се обављати и у дане државних и војних празника, као и приликом полагања заклетве. Важно је истаћи да би, за сада, оптимално решење било да се обележавање државних и војних празника и полагање заклетве, са једне стране, и богослужења и верски обреди, са друге стране, врше одвојено. Учешће у повременим богослужењима и верским обредима у радно време морало би се, по угледу на Краљевину

³ М. Милкић, „Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у Војсци Краљевине СХС/Југославије“, *Војноисторијски гласник*, 1–2/2005., стр. 136–146; М. Милкић, „Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци 1839–1941“, *Војноисторијски гласник* 2/2009., стр. 9–29.

⁴ Члан 31. став 6. „Закона о црквама и верским заједницама“ (*Службени гласник РС*, број 36/06).

Србију, односно Југославију, омогућити припаднику Војске Србије најмање једном у три седмице, што поред осталог има и канонско утемељење.⁵

Пригодна богослужења и верски обреди обављаће се на захтев припадника Војске Србије или на предлог војних свештеника, односно верских службеника по основу конкретних потреба.

Пригодна богослужења и верски обреди војних свештеника обухватају вршење *светих тајни* и *служење молитви, молелствија, молебана, благосиљања, благодарјења, освеђења, опела, парастоса, помена и литија*.⁶ Када су у питању свете тајне, војни свештеници ће у Војсци Србије вршити *крштење, миропомазање, исповест, причешће, венчање и јелеосвећење*. Поред тога, овлашћени великодостојник Српске православне цркве вршиће и свету тајну *свештенства*. Свету тајну *јелеосвећења* војни свештеници ће, уз саслуживање потребног броја православних свештеника, вршити над оболелим припадницима Војске Србије – верницима православне вероисповести који су на лечењу у војноздравственим установама или другим војним комплексима и то одмах по њиховом захтеву. Свету тајну *исповести* војни свештеници ће вршити над припадницима Војске Србије – верницима православне вероисповести који имају потребу за исповешћу, такође одмах по њиховом захтеву. Међутим, вршење свете тајне исповести могло би се, по процени претпостављеног старешине, привремено одложити у ситуацији када припадник Војске Србије – верник православне вероисповести обавља послове чијим би прекидањем била угрожена оперативна, односно функционална способност јединице, односно установе или би наступиле штетне последице по безбедност људи, покретних ствари и објеката инфраструктуре. Свету тајну *причешћа* војни свештеници ће у Војсци Србије вршити увек током служења свете литургије, али и у условима када је верник православне вероисповести који жели да се причести на лечењу или је на самрти, одмах по његовом захтеву. Свету тајну *брака* војни свештеници би начелно вршили када не постоје услови да је врше локални (парохијски) свештеници Српске православне цркве или, евентуално, по изричитој жељи припадника Војске Србије, што би подразумевало и сагласност локалног (парохијског) свештеника. Уопште гледано, по питању свих шест светих тајни за које православни свештеници имају духовну власт да их врше, а по захтеву припадника Војске Србије који је на самрти, војном свештенику би се у свакој прилици морало одмах и безусловно омогућити њихово вршење над тим припадником. То се односи и на ситуације када верник православне вероисповести који због болести или зато што је на самрти није у стању да захтева вршење светих тајни. Тада би се на захтев његове породице морало омогућити вршење светих тајни над самртником, односно болесником.

У условима различитих потреба и захтева припадника Војске Србије – верника православне вероисповести војни свештеници ће служити *молитве, молелствија,*

⁵ 80. канон Пето-шестог Васељенског сабора познатији као Трулски: „Епископ, или презвитер, или ђакон, или други који припада клиру, а исто тако и световњак, који нема никаквог неодложног посла или нужде да за дуже времена мора остати удаљен од цркве, него борави у граду, а неће да дође у три недељна дана кроз три седмице у цркву – ако је клирик нека се свргне, а ако је световњак, нека буде уклоњен од општења (* од заједнице, цркве – анатемисан)“.

⁶ *Велики требник* (превод архимандрита Јустина Поповића), Епархија рашко-призренска, Призрен, 1993. и *Мали требник* (превод архимандрита Јустина Поповића), Епархија рашко-призренска, Призрен, 1994.

благосиљања и благодарења. Такође, у условима припрема за извршење сложених задатака, а по захтеву групе припадника Војске Србије – верника православне вероисповести, војни свештеници ће служити *молебана и благосиљања*, а по завршетку активности *благодарења*. Треба нагласити да би војним свештеницима у посебним ситуацијама и за потребе групе припадника Војске Србије – верника православне вероисповести требало омогућити и служење *литуја*.⁷ О потреби поштовања права и надлежности локалних (парохијских) свештеника и њиховог ангажовања посебно се мора водити рачуна при сахранама преминулих припадника Војске Србије. Војни свештеник би се у тој ситуацији могао ангажовати само по службеној дужности или на основу жеље породице преминулог, при чему би саслуживао *опело* локалном (парохијском) свештенику, без права на накнаду од стране породице преминулог. Посебно је важно нагласити да чинодејствовање по домовима припадника Војске Србије може бити искључиво у надлежности локалних (парохијских) свештеника.

Парастосе преминулим припадницима Војске Србије православне вероисповести војни свештеници ће служити у војним комплексима у дане који су у ту сврху одређени календаром Српске православне цркве (*задушнице*). Када је у питању служење парастоса, једна од обавеза војних свештеника морала би да буде и њихово служење на Дан сећања и то свим припадницима наше војске православне вероисповести погинулим у одбрани Савезне Републике Југославије током НАТО бомбардовања 1999. године. Такође, војни свештеници требало би да на Видовдан служе парастос свим војсковођама и војницима наше војске православне вероисповести погинулим током целокупне српске историје. *Помен* умрлим или погинулим припадницима Војске Србије војни свештеници би служили свакодневно у првих 40 дана од смрти. Било би од користи да они, у складу са могућностима, наведене помене служе и након истека 40 дана, при чему им претпостављени у том случају морају омогућавати потребно време и услове. Архивски спискови војсковођа и војника из српске војне историје нашли би своје место у богослужењима и верским обредима у Војсци Србије што би било од изузетног значаја. У дане у којима би војни свештеници имали обавезу да врше помене могу се убројати и 11. новембар (Дан примирја) и 9. мај (Дан победе), али искључиво за ратнике православне вероисповести погинулим на страни сила Антанте, односно у борби против фашизма. Војни свештеници служили би помене и током поклоничких путовања. Поред бриге за живе, не смеју се заборављати ни они који су своје животе положили за будуће генерације. Служењем помена погинулим припадницима наше војске на местима њених великих страдања, као што је на пример острво Видо, које представља један од најупечатљивијих симбола страдања и етичности српског војника, оствариле би се пророчке речи митрополита Србије Димитрија, изговорене 1918. године: „Острво Видо постаће за будуће наше срећније нараштаје српски Јерусалим, збориште захвалних потомака“.⁸

Пригодна богослужења и верски обреди које ће вршити војни капелани Римокатоличке цркве обухватају служење/дељење *сакрамената*, *вршење обреда благослова и благословина* и *црквене спроводе*. Војни капелани у Војсци Србије служиће/делиће следећа сакрамената: *крштење*, *потврду*, *пресвету еухаристију*, *покору*, *женидбу* и

⁷ <http://pravoslavije.spc.rs/broj/1024/tekst/zastitnica-rusije/>, приредио пуковник Стевица С. Карапанџин (19. септембар 2012).

⁸ Љубомир Сарамандић, *Ходочашће на Крф*, Тетратон, Београд, 2004.

болесничко помазање.⁹ Поред тога, овлашћени великодостојник Римокатоличке цркве имао би право да у Војсци Србије служи и сакрамент *ређења*. Служење/дељење сакрамената од стране војних капелана Римокатоличке цркве вршило би се под истим, претходно описаним условима за вршење светих тајни од стране војних свештеника. То значи да би војни капелани у условима различитих потреба и захтева припадника Војске Србије – верника римокатоличке и гркокатоличке вероисповести служили обреде *благослова* и *благословина*. Богослужења приликом погреб припадника Војске Србије – верника римокатоличке и гркокатоличке вероисповести и *миса задушнице* које се намењују у дане који су у ту сврху одређени календаром Римокатоличке цркве (*душни дан*), вршила би се под истим условима као и услови за сахране и опела описани у делатностима војних свештеника. Војни капелани би на Дан сећања, такође, имали обавезу служења миса задушница припадницима наше војске – римокатоличке и гркокатоличке вероисповести погинулим у одбрани Савезне Републике Југославије током НАТО бомбардовања 1999. године, као и на Дан примирја и на Дан победе погинулим на страни сила Антанте, односно у борби против фашизма. Пригодна богослужења и верски обреди које ће служити војни капелани Словачке евангеличке цркве а. в., Реформатске хришћанске цркве и Евангеличке хришћанске цркве а. в. јесу дељење сакрамената (*крштење* и *причест*) и сахране и то под истим, већ претходно поменутих условима. Наведено се односи и на служење приликом погреб, као и обавезе вршења богослужења и верских обреда као почаст погинулим припадницима наше војске – евангеличке, односно реформатске протестантске вероисповести погинулим у одбрани Савезне Републике Југославије током НАТО бомбардовања 1999. године, као и на Дан примирја и на Дан победе за погинуле на страни сила Антанте, односно у борби против фашизма.

Стална богослужења и верски обреди војних имама у Војсци Србије биће предвођење молитви (*намаза*). Као посебно осетљиво питање намеће се и потреба регулисања броја намаза који ће се у Војсци Србије вршити у току једног дана, имајући у виду да их је по аутономним прописима Исламске заједнице Србије укупно пет.¹⁰ Начелно, њихов најоптималнији број у Војсци Србије био би два (ујутро и увече), а за остале намазе могла би се предвидети могућност вршења изузетно, само онда када су у питању саборне молитве и када за то постоје услови (нерадни дан и сл.). Повремена богослужења и верски обреди војних имама планирали би се и вршили на празнике одређене календаром Исламске заједнице Србије.¹¹ То би, начелно, могли бити: обележавање рођења пророка Мухамеда (*12.-ти ребиу-Л-евел*), ноћи жеља (*Лејлету-р-Регаиб*), ноћи уздигнућа пророка Мухамеда (*Лејлету-Л-Ми'раи*), ноћи одредбе (*Лејлету-Л-Берат*), ноћи почетка објаве Кур'ана (*Лејлету-Л-Кадр*), *Нове хиџретске године*, *Рамазанског бајрама (теравије)* и *Курбан бајрама (хаџјског)*. Међу повременим богослужењима биће и седмична молитва (*иума*) и она ће се у Војсци Србије обављати петком. У условима различитих потреба и захтева припадника Војске Србије – верника исламске вероисповести војни имамаи ће за њихове потребе моћи читати текстове (*мевлуде* и *илахије*).

⁹ *Zakonik kanonskog prava (Codex iuris canonici)* proglašen влашћу Pape Ivana Pavla II. 23. сiječnja 1983., Glas Koncila, Zagreb, 1996.

¹⁰ Ујутро (*сабах*), у подне (*подне*), по подне (*икиндија*), увече (*акшам*) и ноћу (*јаџија*).

¹¹ *Kalendar Islamske zajednice Srbije za hidžretsku 1433. godinu*, Mešihat Islamske zajednice Sandžaka, Novi Pazar, 2011.

Војни имами би се у вршењу *шеријатског венчања* припадника Војске Србије – верника исламске вероисповести, као и давању имена њиховој деци (*акика*), обрезивању (*сунећењу*) и сахранама (*џеназама*) могли ангажовати под истим условима као за и претходно поменуте богослужбене делатности војних свештеника, односно војних капелана, а које подразумевају сагласност локалног свештеника (у овом случају локалног имама). Војни имами би, такође, на Дан сећања вршили помене (*рахмет душама*) припадницима наше војске исламске вероисповести погинулим у одбрани Савезне Републике Југославије током НАТО бомбардовања 1999. године, као и на Дан примирја и на Дан победе погинулим на страни сила Антанте, односно у борби против фашизма. Стална богослужења и верски обреди које ће вршити војни рабини су *молитве*, а повремена Нова година (*Рош Хашана*), Дан помирења (*Јом Кипур*), Празник сеница (*Суко*т), Посвећење (*Ханука*), *Пурим*, *Пасха* и Педесетница (*Пентекост*, *Шевуот*). Богослужења и верски обреди у сврху сећања на припаднике наше војске – јеврејске вероисповести погинулим у одбрани Савезне Републике Југославије током НАТО бомбардовања 1999. године, као и на Дан примирја и на Дан победе, погинулим на страни сила Антанте, односно у борби против фашизма, биће такође обавеза војних рабина.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника ће током богослужења и верских обреда у Војсци Србије обављати послове који сами по себи не представљају богослужења и верске обреде, али су услов да би се они вршили у складу са аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница. Дакле, они неће богослужити већ само помагати војним свештеницима, односно верским службеницима. Водиће рачуна о опремљености, чистоћи и уредности богослужбених простора, а током богослужења и верских обреда, на основу упутстава војних свештеника, односно верских службеника, поучаваће друге припаднике Војске Србије који током учешћа у њима на било који начин помажу војним свештеницима, односно верским службеницима. Такође, они ће бити надлежни и за регулисање протоколарних питања и правила понашања у богослужбеном простору.

Помоћници војних свештеника током богослужења и верских обреда, на основу упутстава војних свештеника, обављаће послове *типикара*, *протопсалата*, *појаца*, *четеца* и *црквењака*. Наведено обухвата одређивање поретка службе и старање о правилности њеног вршења, читање делова из богослужбених књига и црквених посланица, руковођење певницом и певање песама дефинисаних поретком богослужења и верског обреда, уређивање и усклађивање антифонског појања у условима коришћења две певнице, послуживање војном свештенику у олтару, звоњење, припрему и приношење кадионице, паљење и гашење свећа, ношење чирака и свећа током малог и великог входа, као и крстова, икона, барјака и рипида током литија.

Помоћници војних капелана током богослужења и верских обреда, на основу упутстава војних капелана, обављаће послове *аколита*, *министраната*, *читача*, *тумача* и *певача*. Наведено обухвата припрему олтара и литургијских предмета, послуживање војним капеланима у литургијском слављу у функцији литургијског пратитеља, приношење хостију и вина, доношење ампулица и мисала, звоњење звонцем када верници клекну на најважнији део мисе, ношење крстова, еванђелистара, свећа и кадионица, читање делова из богослужбених књига, певање одређених мелодија између читања, подела причести по налогу војних капелана и давање потребних разјашњења и упутстава верницима у вези с еухаристијским слављем.

Помоћници војних имама током богослужења и верских обреда, на основу упутстава војних имама, обављаће послове *муезина*. Наведено обухвата учење молитви (намаза) у деловима богослужења и верског обреда у којима је аутономним прописима Исламске заједнице Србије дефинисано да их врше *муезини*.

Помоћници војних рабина током богослужења и верских обреда, а на основу упутстава војних рабина, читаће делове из богослужбених књига, певаће одређене мелодије између читања и помагаће војним рабинима током вршења богослужења и верских обреда.

Остале верске делатности

1) *Учешће у планирању богослужбених и осталих верских делатности, анализи и извештавању*

Војна организација и систем командовања и руковођења карактеристичну су, поред осталог, и по високом нивоу заступљености планирања као процесне функције. Војни свештеници, односно верски службеници, по питањима из домена функционалне надлежности, учествовали би у свим облицима планирања у Војсци Србије. То се односи на дефинисање задатака и активности чијом реализацијом се остварује слобода вероисповести током *операција*, али и *планирања*, *програмирања*, *буџетирања* и *извршења*, као и свакодневног и редовног *планирања рада у Војсци Србије*.

Ради доприноса оптимизацији способности планирања, извођења и подршке операција и остваривања слободе вероисповести током њиховог извођења, војни свештеници, односно верски службеници, као лични официри команданата, а у складу са подзаконским актом којим је уређено оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, учествовали би у *планирању операција* интегрисањем делатности верске службе у заједничке напоре различитих снага у свим додељеним мисијама и задацима ради доприноса њиховом успешном извршавању. У оквиру система *планирања*, *програмирања*, *буџетирања* и *извршења*, а у вези са вршењем делатности верске службе, војни свештеници, односно верски службеници, узимали би учешће у одређивању циљева система одбране, као и у изради планова и програма за њихово достизање. То би обухватало ангажовање у изради финансијских планова ради исказивања и обезбеђивања новчаних средстава, реализацији планова и програма, предузимању корективних мера и трошењу јавних средстава, а ради одржавања и изградње потребних способности система одбране.¹² Они би, такође, као и остали штабни официри, узимали учешће у процесу *планирања рада у Војсци Србије* кроз дефинисање задатака и активности из домена функционалне надлежности у средњорочним, годишњим и месечним плановима рада команди јединици и установа, а у складу са подзаконским актом којим је уређено планирање рада у Војсци Србије. То би обухватало планирање делатности верске службе у функцији религијске подршке реализацији задатака којима се извршавају обавезе које проистичу из доктринарних докумената, стратегијског прегледа одбране, министарског упутства, програма развоја и опремања Војске Србије, планова опремања, планова школовања, планова контрола и оцењивања команди, јединица и установа

¹² „Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу у Министарству одбране и Војсци Србије“ (Службени војни лист, број 09/11).

Војске Србије, планова међународне војне сарадње и других планова. Војни свештеници, односно верски службеници, као и остали штабни официри, израђивали би планове личног ангажовања. Такође, учествовали би и у праћењу, евиденцији, анализи и извештавању о реализацији планова при чему би носиоцу планирања правовремено достављали потребне податке. Поједина документа из претходно описане области специфична су само за ову категорију официра, а то су *годишњи извештај о пастирском раду*, као и *извештај о сопственом раду* које би војни свештеници, односно верски службеници подносили овлашћеном великодостојнику.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника, у процесу планирања, анализа и извештавања, са аспекта административне, информатичке и техничке подршке, помагали би војним свештеницима, односно верским службеницима. На основу добијених упутстава они би прикупљали податке, уносили задатке и активности у одговарајуће програмске пакете и, на основу извршених анализа, израђивали и достављали извештаје и прегледе, као и потребне захтеве. Један документ из домена претходно изнетог, за који би помоћници војних свештеника били одговорни, јесте и *вођење летописа*.

2) Саветовање команданта (начелника или директора) јединице или установе о верским питањима

Приликом уређења ове делатности морале би се, пре свега, поштовати специфичности статуса војних свештеника, односно верских службеника који су дефинисани Уредбом.¹³ Они ће, у условима формирања личних штабних група (сталних или привремених) или без њих, саветовати команданте по верским питањима и питањима морала и мотивације припадника јединице која су од утицаја на оперативну, односно функционалну способност. Поред тога, на свим нивоима командовања вршиће функцију личног официра уз могућност непосредног приступа команданту. Биће под његовом непосредном контролом и без могућности претпотчињавања другом штабном официру и без могућности вршења функција специјалистичког и координирајућег официра. Војни свештеници, односно верски службеници, организоваће делатности верске службе у Војсци Србије у оквирима замисли команданата, али и уз испољавање повратног утицаја на етичност одлука и очување хуманитарних аспеката командовања и руковођења. На основу смерница команданата војни свештеници, односно верски службеници, имаће обавезу информисања осталих штабних официра и старешина потчињених јединица, односно установа, као и координације и надгледања припрема и извршења планских процеса унутар своје функционалне надлежности. Функцију командовања моћи ће обављати једино над својим помоћницима. Важно је нагласити да кроз функцију саветника команданта они неће моћи испољавати утицај на изрицање дисциплинских мера, осим по питањима са канонског основа и из домена надзирања и контроле спровођења тих питања у потчињеним командама, односно установама. Такође, неће моћи бити ангажовани у спровођењу извиђајног или истражног поступка, изузев у области канонског права и аутономног права традиционалне цркве, односно верске заједнице у погледу вршења богослужења и верских обреда у потчињеним командама, односно установама. Такође, неће моћи бити ангажовани ни у планирању и

¹³ Члан 14., став 1. „Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије“ (*Службени гласник РС*, број 22/11).

извођењу психолошких операција, пословима судије поротника и саветника из области одбране. Војни свештеници, односно верски службеници, достављаће командантима информације, запажања и савете по питањима остваривања слободе вероисповести, као и о евентуалним појавама кршења одредби Кодекса части припадника Војске Србије. При томе, они ће предлагати одговарајуће мере, али без саопштавања података, чињеница и околности до којих ће долазити приликом вршења свете тајне исповести, односно служења сакраманта поборе, а који би могли открити идентитет лица над којим је вршена света тајна исповести, односно служен сакрамент поборе.

Кроз функцију саветника команданата војни свештеници, односно верски службеници, водиће бригу да се свим припадницима Војске Србије који то желе омогући право на остваривање слободе вероисповести. У условима када у команди јединице, односно установе нема војног свештеника, односно верског службеника за одређену вероисповест они ће припаднику Војске Србије те вероисповести линијом командовања омогућавати остваривање слободе вероисповести. То обухвата остваривање права на специфичну исхрану, као и права на изласке и одсуства у време верских празника. Војни свештеници, односно верски службеници, биће у обавези да испољавају утицај на командовање ради спречавања, откривања и елиминисања евентуалних појава узнемиравања, дискриминације или привилегија припадника Војске Србије због њихових верских уверења, припадања или неприпадања цркви, односно верској заједници, учествовања или неучествовања у богослужењу и верским обредима и коришћења или некоришћења зајемчених верских слобода и права. Такође, то ће обухватати и откривање и спречавање евентуалних покушаја принуде у Војсци Србије којима би се њени припадници присиљавали да се изјасне о својој вероисповести и верским уверењима или њиховом непостојању. Предузимање мера на елиминисању поступака и изјава припадника Војске Србије, увредљивих по верска осећања других, а који би обухватили псовање и погрдно изражавање о верским вредностима које верујућим људима представљају светињу, као и покушаје реализације активности које би имале за циљ утицај на друге припаднике Војске Србије да промене веру, биће такође једна од делатности коју ће војни свештеници, односно верски службеници, вршити у функцији саветника команданата.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника, кроз подофицирски кор и подршку линији командовања, надгледањем степена остваривања слободе вероисповести и кроз предлоге војним свештеницима, односно верским службеницима, као и инструкцијама и усмерењима припадницима подофицирског кора и војницима, доприносиће квалитетнијем начину остваривања слободе вероисповести и организације делатности верске службе.

3) *Организација предавања и беседа о духовно-моралним темама*

Ради јачања кохезивности војних колектива и духовних и моралних вредности и мотивације припадника Војске Србије, неговања њихових војничких врлина и патриотизма, као и обликовања грађанске одговорности, војни свештеници, односно верски службеници у Војсци Србије биће носиоци организације предавања и беседе о духовно-моралним темама.¹⁴

¹⁴ Члан 3. став 1. „Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије“ (Службени гласник РС, број 22/11).

Тежиште рада војних свештеника и војних капелана при организацији ове делатности требало би да буде на тумачењу *Новог завета, Дела апостолских, Апостолских посланица и Псалтира*, као и у проучавању и тумачењу списа светих отаца, а све ради остваривања позитивног утицаја хришћанског морала на унапређење моралног профила припадника Војске Србије – хришћана. Посебно треба нагласити потребу изучавања и тумачења Христове беседа на гори или Заповести блаженстава, што представља основ хришћанске етике.¹⁵ Тежиште рада војних имама требало би да буде на учењу Курана (*кирает*), предавању о исламском веровању (*акаид*), шеријатском исламском праву (*фикх*) и историји ислама (*сира*), а тежиште рада војних рабина у проучавању и тумачењу *Торе*. Сврха наведеног била би остваривање позитивног утицаја исламског морала (*ахлак*), односно јеврејског морала, на унапређење моралног профила припадника Војске Србије – верника исламске, односно јеврејске вероисповести.

Ради интернализације општих моралних начела и прокламованих вредности војне професије, као и достизања дефинисаних етичких норми понашања, команде и установе у оквиру система обуке биће у обавези да планирају предавања по наведеној тематици, а војни свештеници, односно верски службеници, требало би да буду носиоци процеса оживотворења недавно прописаног Кодекса части припадника Војске Србије.¹⁶

4) Организација поклониčkih путовања

Организација поклониčkih путовања (ходочашћа) припадника Војске Србије такође су једна од делатности верске службе. Њих ће војни свештеници, односно верски службеници, организовати посредством поклониčkih агенција из састава организационе структуре традиционалних цркава, односно верских заједница или самостално. Припадници Војске Србије у поклониčkih путовањима учествоваће на добровољној основи и у слободно време, при чему ће сами сносити трошкове. То се не може односити на војне свештенике, односно верске службенике и њихове помоћнике већ ће њихово ангажовање током реализације поклониčkih путовања имати статус службеног.

По питању администрације, организације, реда и дисциплине током путовања војним свештеницима, односно верским службеницима помагаће њихови помоћници.

5) Опремање богослужбених простора покретним стварима, богослужбеним предметима и литературом

Опремање богослужбених простора покретним стварима опште намене у одговорности је војне организације, док је опремање и набавка богослужбених предмета и литературом у надлежности традиционалних цркава и верских заједница.¹⁷ Вој-

¹⁵ *Свето Писмо Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 1998., (Мт. 5, 3–12).

¹⁶ Члан 8., став 1. „Кодекса части припадника Војске Србије“ (*Службени војни лист*, број 29/10).

¹⁷ Члан 26. „Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије“ (*Службени гласник РС*, број 22/11).

ни свештеници, односно верски службеници, на основу одлука команданата као набавка, пријем, руковање и предају покретних ствари.¹⁸ Организацију опремања покретним стварима опште намене војни свештеници, односно верски службеници, вршиће преко организационе јединице команде јединице, односно установе надлежне за опремање, а набавке преко организационе јединице надлежне за логистику. Организацију опремања антиминосима, богослужбеним предметима, утварима и светим сасудама, иконама, богослужбеном литературом, богослужбеном одећом, светим миром, свећама, тамјаном и смиром, војни свештеници, односно верски службеници вршиће преко традиционалне цркве, односно верске заједнице којој припадају, а на основу норматива покретних ствари за вршење верске службе у Војсци Србије.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника, обављаће послове рачунополагача, што обухвата пријем, чување, вођење евиденције, издавање на употребу, занављање, замену, категорисање, преименовање, признавање растура, расхоловање и анализу стања из области материјалног пословања. Они ће материјално дуговати све покретне ствари у богослужбеним просторима који су дати у надлежност војном свештенику, односно верском службенику коме је он помоћник, а преко организационе јединице команде, односно установе надлежне за логистику, обезбеђиваће ће и потребне количине хлеба, вина и јестивог уља за потребе вршења богослужења и верских обреда.

Једна од дилема коју би требало разрешити и уредити током имплементације верске службе свакако је питање прилога које ће припадници Војске Србије – верници по својој жељи давати војним свештеницима, односно верским службеницима. С једне стране, припадницима Војске Србије – верницима не може се забранити давање прилога. С друге стране, војни свештеници, односно верски службеници не могу за вршење богослужења и верских обреда у Војсци Србије од њених припадника примати прилоге за себе лично. Решење би могло бити да се сви прилози примају уз записник и да се с њима даље поступа у складу са подзаконском регулативом којом је уређено финансијско пословање.

6) *Надгледање рада војних свештеника, односно верских службеника и помоћника војних свештеника, односно верских службеника своје традиционалне цркве, односно верске заједнице у потчињеним командама*

Без обзира на специфичности статуса војних свештеника, односно верских службеника којима је дефинисано да немају право командовања у Војсци Србије, они ће се морати ангажовати у контроли рада војних свештеника, односно верских службеника и њихових помоћника у потчињеним командама, односно установама, али

¹⁸ „Правилник о материјалном пословању у Министарству одбране и Војсци Србије“ (Службени војни лист, број 03/09).

само у оквирима традиционалне цркве, односно верске заједнице. Контроле би обухватале поштовање прописаног времена, поретка и правилности богослужења и верских обреда и осталих верских делатности, остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије, степен остварења сарадње са војним свештеницима, односно верским службеницима истог нивоа и локалним свештеницима, односно верским службеницима, као и вођење прописане документације и материјалног пословања. У функцији обезбеђења извршења одлука, решења и наредби овлашћеног великодостојника које су са канонског основа они ће надзирати и контролисати спровођење тих одлука од стране војних свештеника, односно верских службеника у потчињеним саставима. Такође, сагледавање и евентуалне покушаје приморавања војних свештеника, односно верских службеника да врше богослужења и верске обреде који су у супротности са аутономним прописима цркве, односно верске заједнице којој припадају, случајеве њиховог ометања и покушаја прекидања, или позивања војних свештеника, односно верских службеника на одговорност од стране претпостављеног старешине због начина обављања богослужења и верских обреда, као и све друге евентуално испољене активности којима се нарушавају устројство и аутономни прописи традиционалних цркава и верских заједница. При оваквим и сличним појавама војни свештеници, односно верски службеници, извештаваће претпостављеног старешину и овлашћеног великодостојника. У случају да узрочник наведеног буде првопретпостављени старешина, војни свештеници, односно верски службеници извештаваће вишег. На основу сазнања стечених током контрола, војни свештеници, односно верски службеници, извештаваће првопретпостављеног старешину и овлашћеног великодостојника, испољавање утицаја на вођење у служби војних свештеника, односно верских службеника у потчињеним командама, односно установама и предузимаће мере за подизање нивоа њихове оспособљености.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника у потчињеним командама, односно установама, надгледаће и контролисати рад помоћника војних свештеника, односно верских службеника традиционалне цркве, односно верске заједнице којој припадају. То би обухватало надгледање и контролу стварања услова за вршење делатности верске службе, првенствено опремање богослужбених простора и материјалног пословања, као и сва друга питања из надлежности помоћника војних свештеника, односно верских службеника. На основу сазнања стечених током вршења ове делатности помоћници војних свештеника, односно верских службеника, кроз подофицирски кор би предлагали мере и испољавали утицај на подизање нивоа опремљености богослужбених простора, као и оспособљености помоћника војних свештеника, односно верских службеника у потчињеним командама.

Методологија надгледања и контроле рада војних свештеника, односно верских службеника и њихових помоћника, као и контрола по осталим питањима из домена остваривања слободе вероисповести у Војсци Србије, мора бити усклађена са подзаконским актом којим су уређене контроле у Војсци Србије. Инспекторат одбране вршиће инспекције делатности органа верске службе по свим питањима прописаним за све остале организационе делове система одбране, изузев оних која су из домена канонског права и богослужења и верских обреда.

7) *Ангажовање у припремама за извршење сложених задатака, као и у предузимању мера на превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава (суицид, злоупотреба психоактивних супстанци, секте, крађе и сл.)*

Припадници Војске Србије у оквирима војне професије често долазе у ситуацију да у кризним ситуацијама и у условима повећаног психофизичког напрезања извршавају сложене задатке. Улога војних свештеника, односно верских службеника током припрема припадника Војске Србије за такве задатке, као и током њихове реализације може бити од великог значаја. Овде је посебно важно истаћи учешће у припремама за упућивање у мировне мисије, где би се војни свештеници, односно верски службеници ангажовали пре, у току и након извршења. Припрема пре извршења спроводила би се у складу са специфичностима мисије са тежиштем на упознавању декларисаног састава са религијским окружењем средине у којој се задатак реализује, односно са верским обичајима и навикама локалног становништва, а ради адекватног понашања припадника Војске Србије у конкретном религијском окружењу. Припрема у току извршења спроводила би се ради одржавања духовне снаге припадника Војске Србије већ ангажованих у мисији и подразумевала би учешће самих војних свештеника у мисији заједно са ангажованим саставом. Припрема након извршења заснивала би се на делатностима које би се спроводиле ради стабилизације духовног стања дезангажованог састава.

Војни свештеници, односно верски службеници, учествоваће и у примарној, секундарној и терцијалној превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава у командама, јединицама и установама. Примарни превентивни рад подразумевао би ангажовање у спречавању настанка, секундарни превентивни рад у раном откривању, а терцијални превентивни рад у санацији, односно елиминисању последица већ насталих ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава. Због тога ће војни свештеници, односно верски службеници, морати бити укључени и у рад примарних ментално-хигијенских тимова на свим нивоима њиховог организовања, у складу са актима унутрашње организације којима је дефинисан рад тимова. Војни свештеници, односно верски службеници, са аспекта учења своје вере и етичких норми које из ње проистичу, испољаваће утицај на јачање свести припаднике Војске Србије о погубности чина самоубиства и учествовати у превенцији деловања секти и култова у војној средини. Посебну пажњу обраћаће на откривање њихових следбеника и указивање на опасност од таквих појава. Такође, војни свештеници, односно верски службеници, ангажоваће се и у откривању и сузбијању појава зависности од алкохола и наркотика и злоупотреба лекова у сврху опијата, као и склоности припадника Војске Србије ка злостављању, сексуалном узнемиравању, коцкању, крађи и тучи. Као предуслов успешне реализацији претходно поменутих делатности они ће се морати клонити свих врста порока и штетних навика чиме ће бити обезбеђено да личним примером остварују позитиван утицај на припаднике Војске Србије.

О запажањима из учешћа у припремама за извршење сложених задатака, као и у предузимању мера на превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава, војни свештеници, односно верски службеници благовремено ће извештавати команданте.

8) Сарадња са органима за морал и психолозима команде јединице или установе у реализацији морално-психолошких припрема

Вршењем делатности верске службе војни свештеници, односно верски службеници, имаће могућност испољавања снажног утицаја на квалитет не само морално-психолошких припрема припадника Војске Србије, него, што је посебно важно, и на обликовање њиховог укупног моралног профила. Сарадња са органима за морал и психолозима биће стога од посебног значаја, али уз организациону одвојеност и одвојеност по питању компетенција, надлежности и метода рада као основног предуслова за овакву врсту ангажовања. Војни свештеници, односно верски службеници, мораће речју и делом да остварују утицај на припаднике Војске Србије ради њиховог ревносног *служења отаџбини Србији, савесног и стручног вршења дужности и човечног поступања*.¹⁹ Они ће са основа етичких начела своје вере подстицати припаднике Војске Србије на *верност отаџбини, посвећеност професији, оданост, храброст, дисциплинованост, солидарност, човечност, достојанство, пожртвованост и поштовање*.²⁰ Војни свештеници ће морати бити способни да помогну припадницима Војске Србије како да у конкретной ситуацији препознају разлику између добра и зла и да се злу супротставе на адекватан начин, свим својим силама („Тада ћеш увидети да ли је мач потребан и где је потребан, онда ћеш у себи наћи снаге да га подигнеш на злочинца и да спречиш његов злочин; да га спречиш, а да се не уплашиш ни спуштања мача на твоју главу, ни изласка из моралне пуноће, ни људског суда“).²¹ Војни свештеници, односно верски службеници, мораће радити на јачању свести припадника Војске Србије о узвишености и значају војне професије и потребе њеног одговорног вршења, на развоју њихове спремности на сопствену жртву и осећају бриге за другог, као и на развоју самокритичности, правдољубивости, истинољубивости, трпељивости, поузданости, отворености и скромности. Тумачећи Свето Јеванђеље о Јовану Претечи Свети Николај Жички и Охридски каже: „Шта саветује Јован војницима? Никоме да не чините насиље нити да кога опадате и будите задовољни својом платом. Опет према болести и лек. Наоружан човек склон је да чини насиље. Само га оружје тера на то. Да би учинио насиље, он мора привидно да да неко оправдање насиљу, како својој савести, тако и свету; отуда оружаном човеку, који чини насиље, својствено је опадање других и жалба на малену плату. Да би покајање војника имали трајне вредности, они морају одустати од својих злих навика, наиме од насиља, опадања и жалбе на малену плату“.²² По питању храбрости, охолости и сујете Свети Јован Ле-

¹⁹ Члан 3. „Кодекса части припадника Војске Србије“ (Службени војни лист, број 29/10).

²⁰ Члан 4. „Кодекса части припадника Војске Србије“ (Службени војни лист, број 29/10).

²¹ Иван Иљин, *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 176.

²² Епископ Николај, *Омилије*, Православна црквена општина Линц, 2001, стр. 55.

ствичник каже: „Охола душа је роб страшливости, јер се узда у саму себе: она се плаши од сваког шума, од сваке сенке“. Свети Јован на истом месту још каже: „Страшљивост је одсуство вере у очекивању изненадне несреће. Страх је опасност на коју се мисли још пре но што је настала“. Такође каже и ово: „Сви страшљиви људи су сујетни“.²³ Због тога би војни свештеници морали бити способни и за борбу на елиминисању особина припадника Војске Србије чија би појава могла изазвати издајство, дезертерство, каријеризам, гордост, порочност, осветољубивост, осорност, ласкавост, охолост, сујету и хвалисавост („Јер сваки који себе узвисије понизиће се, а сваки који себе понизује узвисиће се“).²⁴

9) Сарадња са осталим органима команде јединице или установе у организовању верских обреда поводом прослава државних, војних и верских празника и обележавања годишњица значајних догађаја из периода ослободилачких ратова Србије

Војни свештеници, односно верски службеници, ангажоваће се и у организацији прослава државних и војних празника и обележавања годишњица значајних догађаја из периода ослободилачких ратова Србије, при чему се у тим приликама могу одређивати и за чланове организационих одбора који се тада формирају. Такође, они ће тим поводима и богослужити.

Борба против заборава погинулих за отаџбину и прегнућа усмерена ка спречавању манипулисања најславнијим деловима српске историје, самим тим и настојање за адекватним вредновањем традиција српске војске, мора да буде једна од тежишних мисија војних свештеника, односно верских службеника у Војсци Србије.

10) Сарадња са војним свештеницима, односно верским службеницима истог нивоа

Војни свештеници, односно верски службеници у вршењу делатности верске службе сарађиваће са другим војним свештеницима, односно верским службеницима по свим питањима значајним за остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије, укључујући и сарадњу са војним свештеницима, односно верским службеницима страних армија. У условима када припадник Војске Србије – верник једне од традиционалних цркава, односно верских заједница или верник једне од конфесионалних заједница или других верских организација, у команди јединице, односно установе у којој је на служби нема војног свештеника, односно верског службеника вероисповести којој припада, на његов захтев војни свештеник, односно

²³ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Манастир Хиландар, 1997, Поука XX, стр. 121.

²⁴ *Свето писмо, Нови завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1998. (Лк. 14, 11).

верски службеник на служби у тој команди јединице или установе, кроз сарадњу са другим војним свештеницима, односно верским службеницима, помагаће му у остваривању слободе вероисповести.

Војни свештеници, односно верски службеници мораће деловати и у смеру елиминисања било каквих, евентуалних, антагонизама или ривалитета који могу настати међу припадницима Војске Србије по основу разлика међу вероисповестима.

11) Сарадња са локалним свештеницима, односно верским службеницима

Од посебног значаја био би развој сарадње војних свештеника, односно верских службеника са локалним свештеницима, односно верским службеницима по питањима од интереса за вршење делатности верске службе у Војсци Србије. Наведена сарадња ће се остваривати првенствено ради остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије – верника који у јединици немају војног свештеника, односно верског службеника своје вероисповести, али и по питањима саслуживања локалних свештеника, односно верских службеника војним свештеницима, односно верским службеницима у богослужењима и верским обредима у војним комплексима, као и саслуживања војних свештеника, односно верских службеника у богослужењима и верским обредима у локалним храмовима и богослужбеним објектима. Од велике је важности адекватно решавања питања надлежности у вођењу *црквених књига (протокола, матица) рођених, умрлих, брачно испитаних, венчаних и крштених*, што би морало остати у надлежности локалних свештеника, односно верских службеника. Једно од решења може бити и да војни свештеници, односно верски службеници и њихови помоћници, у сарадњи са локалним свештеницима, односно верским службеницима, за потребе припадника јединице, односно установе – верника вероисповести којој припадају устројавају и воде *приручне књиге (протоколе, матице)* на основу чега би локалним свештеницима, односно верским службеницима, достављали потребне извештаје.

Ради промовисања општих моралних начела и вредности војне професије прокламованих Кодексом части припадника Војске Србије и прописаних етичких норми понашања, као и војне професије уопште, војни свештеници, односно верски службеници, могу у организацији локалних свештеника, односно верских службеника, реализовати предавања за потребе грађанства.

12) Пастирско-саветодавни рад

Војни свештеници, односно верски службеници, кроз пастирско-саветодавни рад пружаће помоћ припадницима Војске Србије и члановима њихових породица ради решавања проблема проузрокованих вршењем војне професије. Наведену делатност спроводиће најчешће у сарадњи са војним психолозима, али и самостално. Пастирско-саветодавни рад војних свештеника, односно верских службеника у сарадњи са војним психолозима они ће спроводити ради пружања психолошке помоћи на духовним основама (уз већ поменућу потребу одвојености по питању компетенција,

надлежности и метода рада) и то обједињавањем исцелитељних могућности вере и савремене психологије и психотерапије. Овакав начин ангажовања војних свештеника, односно верских службеника, као својеврсна духовна надградња световног психолошког разумевања и решавања проблема припадника Војске Србије и чланова њихових породица, биће усмерен ка отклањању последица стреса, страха, посттрауматских стресних поремећаја, депресија, злоупотреба психоактивних супстанци, проблема у браку, бола насталог при растајању и губитку, психичких проблема који настају у старости, осећаја ниже вредности и депријације и проблема идентитета.²⁵ Војни свештеници, односно верски службеници, у пастирско-саветодавном раду мораће посебну пажњу да обраћају на припаднике Војске Србије који су на самрти, на терминалне болеснике у војномедицинским установама, на оне који су у мисијама и на издржавању казне, на оне са породичним и здравственим проблемима, али и на социјално окружење припадника Војске Србије.

Пастирско саветовалиште биће организовано за све припаднике Војске Србије и чланове њихових породица и то једном недељно. Време рада саветовалишта дефинисало би се распоредом дневног времена при чему би се припадници Војске Србије у саветовалиште јављали на добровољној основи. За рад пастирског саветовалишта не би се водила евиденција осим уколико не би постојала опасност од настанка ванредног догађаја.

13) Оснивање црквеног хора

У командама, јединицама и установама оснивање се црквени хорови, што ће такође бити у надлежности војних свештеника, односно верских службеника. Хорови ће неговати певничко и хорско певање. Поред певања током богослужења и верских обреда могу наступати и на манифестацијама културног карактера.

Помоћници војних свештеника, односно верских службеника, руководиће непосредном припремом хора за певничко певање, а у складу са поретком богослужења и верског обреда и то на дан пре његовог вршења, а ванредно по потреби.

Организациони услови за вршење делатности верске службе

Основна организациона јединица за вршење делатности верске је *група за верске послове*. Најмање један војни свештеник, односно верски службеник и један помоћник војног свештеника, односно верског службеника исте традиционалне цркве, односно верске заједнице образују групу за верске послове („Јер где су два или три сабрани у име моје онде сам и ја међу њима“).²⁶ У зависности од мисије или додељеног задатка, нивоа командовања и места и улоге у организацијско-формациј-

²⁵ <http://www.pastirskicentar.com/> (10. септембар 2012).

²⁶ *Свето Писмо, Нови завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1998. (Мат. 18, 20).

ској структури, група за верске послове може се састојати од више војних свештеника, односно верских службеника, при чему се сваком војном свештенику, односно верском службенику одређује помоћник. Групе за верске послове образовале би се на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу. Групом на стратегијском нивоу руководио би главни војни свештеник (капелан, имам, рабин), а на оперативном нивоу војни свештеник (капелан, имам, рабин) координатор.

Припадност јединици, односно установи, основни је принцип успостављања надлежности група за верске послове и односи се на зону одговорности. *Гарнизонска припадност* је допунски принцип дефинисања надлежности група за верске послове и односи се на гарнизон. Принцип гарнизонске припадности примењивао би се као допуна принципу припадности јединици, а ради ефикаснијег начина остваривања слободе вероисповести у условима широке зоне одговорности, великог броја мирнодопских локација, недовољног броја војних свештеника, односно верских службеника, као и неопходности хитног реаговања. Од група за верске послове на стратегијском нивоу образовало би се *одељење за веру* које би било функционални носилац послова из области верске службе за све вероисповести, односно вернике традиционалних цркава и верских заједница у систему одбране.

Закључак

Од суштинске важности је потреба прецизирања услова под којима би војни свештеници, односно верски службеници у Војсци Србије обављали богослужења и верске обреде. Начин њиховог вршења не може бити предмет уређења подзаконским актима због тога што је то већ регулисано аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница, као и вишевековном праксом. Основни (принципијелни) услов да војни свештеници, односно верски службеници врше богослужење и верске обреде јесте да локални (парохијски) свештеници или не могу или није нужно да их врше, у чему се, поред осталог, и огледа специфичност војне професије и Војске Србије, па због тога и потребе да се верски живот у њој уреди уз уважавање управо тих специфичности. Тежиште ангажовања војних свештеника, односно верских службеника треба да буде тамо где су рањени, као и они на самрти. Тада њихови помоћници треба да организују непосредно борбено осигурање делатности верске службе и да врше личну заштиту самих војних свештеника, односно верских службеника (једна од специфичности статуса војних свештеника, односно верских службеника, јесте да не носе и не употребљавају оружје). Због природе делатности верске службе војни свештеници, односно верски службеници, биће категорија професионалних припадника Војске Србије са веома израженом потребом за прерасподелом радног времена, а ради поштовања законски прописаног седмичног радног времена. Из чињенице да ће војни свештеници, односно верски службеници вршити богослужења и верске обреде и током осталих верских делатности, закључује се да је немогуће повући јасну границу између те две врсте делатности. Као најбољи пример може послужити обавеза служења *помена* током *поклониčkih путовања*.

Војни свештеници, односно верски службеници, део су хијерархијске структуре Војске Србије, али су по основу чина и звања који имају у традиционалним црква-

ма, односно верским заједницама којима припадају, уједно и њихови клирици. Из тога проистиче принцип двојачке функције: *духовници (душебрижници)* и *штабни официри*, што узрокује потребу њиховог непрекидног настојања усмереног ка спречавању настајања сукоба командовања у Војсци Србије и аутономних прописа традиционалних цркава, односно верских заједница којима припадају. Они ће морати улагати сталне напоре на хармонизацији обавеза које произилазе из принципа двојачке функције, као и превенцији и превазилажењу проблема који могу настати у вези с тим. Решавање питања која су канонске природе, а тичу се помињања епископа на богослужењима, питања антиминос и тјелесника, као и процедуре избора и обезбеђења потребног броја кандидата на конкурсима за пријем војних свештеника, односно верских службеника, искључиво је у надлежности традиционалних цркава и верских заједница.

Ради превазилажења појава неразумевања, незнања и страха и елиминисања испољавања приватне антицрквености појединаца, потребно је увек изнова наглашавати да ће учешће припадника Војске Србије у реализацији делатности верске службе бити искључиво на добровољној основи. Војни свештеници, односно верски службеници, у потпуности ће се морати придржавати, како етичких вредности Војске Србије, тако и етичких вредности традиционалне цркве, односно верске заједнице којој припадају. Својим врлинским животом, часним поступањем у служби и ван ње, личним примером и одговорним обављањем функционалне дужности у Војсци Србије, они ће представљати огледало вредности које негују, како војна професија, тако и традиционална црква, односно верска заједница којој припадају. Због тога ће непрекидно морати да испољавају васпитни утицај на припаднике Војске Србије – вернике традиционалне цркве, односно верске заједнице којој припадају, учећи их да се вера првенствено потврђује делима. Рад на уређењу остваривања слободе вероисповести у Војсци Србије, као и искуства појединих страних армија, указују на то да би од посебног значаја било прокламовати **начела** којима би се војни свештеници, односно верски службеници руководили приликом вршења делатности верске службе у Војсци Србије, а која морају бити подједнако прихватљива, како за војне свештенике, тако и за војне капелане, имаме и рабине. Наведена начела вршења делатности верске службе у Војсци Србије могла би бити следећа:

Духовност молитвеника пред Богом за све који су му поверени на духовно старање;

Одговорност због могућности утицаја на оперативну способност;

Саосећајност са другима у свим њиховим радостима и невољама;

Тајност због неопходности чувања поверења успостављеног приликом исповести;

Отвореност ради способности прихватања свакога са свим манама и врлинама,

Јасноћа као потврда недвосмислености и одсуства лицемерја;

Ауторитативност због потребе успешног обављања послова штабног официра;

Ненаметљивост као израз поштовања права другог да верује или не верује.

У појединим страним армијама војно свештенство представља „савест командовања“. Такво одређење требало би да заслужи сваки војни свештеник (капелан, имам, рабин) у Војсци Србије и тога мора бити **достојан**.

Литература

1. „Закон о црквама и верским заједницама“, *Службени гласник РС*, бр. 36/06.
2. „Закон о војсци Србије“, *Службени гласник РС*, бр. 116/07 и 88/09.
3. „Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије“, *Службени гласник РС*, бр. 22/11.
4. Милкић М.: „Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у Војсци Краљевине СХС/Југославије“, *Војноисторијски гласник*, 1–2/2005., стр. 136–146.
5. Милкић М.: „Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци 1839–1941.“, *Војноисторијски гласник*, 2/2009., стр. 9–29.
6. *Црквени Календар за преступну 2012. годину*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2011.
7. <http://www.kc.org.rs/kalendar.php> (15. септембар 2012).
8. *Religijny kalendarz Żołnierza Polskiego 2012*, Ordynariat Polowy W Polsce, Warszawa, 2011.
9. *Kalendar Islamske zajednice Srbije za hidžretsku 1433. godinu*, Mešihat Islamske zajednice Sandžaka, Novi Pazar, 2011.
10. *Велики требник*, (превод архимандрита Јустина Поповића), Епархија Рашко-призренска, Призрен, 1993.
11. *Мали требник*, (превод архимандрита Јустина Поповића), Епархија Рашко-призренска, Призрен, 1994.
12. <http://pravoslavije.spc.rs/broj/1024/tekst/zastitnica-rusije/> (15. септембар 2012. године).
13. *Zakonik kanonskog prava (Codex iuris canonici)* proglašen влашћу Папе Ivana Pavla II. 23. сiječnja 1983., Glas Koncila, Zagreb, 1996.
14. „Правилник о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу у Министарству одбране и Војсци Србије“ (*Службени војни лист*, број 09/11).
15. „Правилник о материјалном пословању у Министарству одбране и Војсци Србије“ (*Службени војни лист*, број 03/09).
16. Епископ Николај, *Омилије*, Православна црквена општина Линц, 2001.
17. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Манастир Хиландар, 1997.
18. *Свето Писмо Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 1998. године.
19. „Кодекс части припадника Војске Србије“ (*Службени војни лист*, број 29/10).
20. Иљин, И.: *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001.
21. <http://www.pastirskicentar.com/> (10. септембар 2012).
22. Сарамандић Љ.: *Ходочашће на Крф*, Тетратон, Београд, 2004.

МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА МАРКЕТИНШКОГ НАСТУПА ОДБРАМБЕНЕ ИНДУСТРИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ГЛОБАЛНОМ ТРЖИШТУ НВО

Ненад Перић*

Универзитет Метрополитан, Висока струковна школа за пропаганду
и односе с јавношћу, Београд
Александар Лијаковић
ЈП Југоимпорт – СДПР

Одбрамбена индустрија Републике Србије је индустријска грана која у односу на број запослених поседује један од најзначајнијих извозних потенцијала не само у индустрији, већ и у целокупној привреди земље. Један од основних разлога за овако стање јесте чињеница да је извоз наоружања, војне опреме и услуга у области одбрамбених технологија током протекле деценије забележио значајан раст и поред значајних тешкоћа којима је привреда земље у целини изложена у протеклих двадесетак и више година, лоше политичке позиције и имиџа РС у добром делу светског јавног мњења, светске економске кризе која је обележила неколико последњих година, као и значајним физичким оштећењима насталим НАТО бомбардовањем, чији је један од главних стратешких циљева био управо уништење одбрамбене индустрије. Ниво реализованог извоза на годишњем нивоу повећао се у наведеном периоду са неколико десетина на почетку на неколико стотина милиона америчких долара на крају деценије. Уговорене и реализоване робе и услуге предмет су делатности предузећа српске одбрамбене индустрије у ужем смислу (шест предузећа са већинским државним капиталом), установа МО, као и других предузећа српске индустрије, интегрисаних од стране Југоимпорт СДПР као систем-интегратора – носиоца организације развоја и производње сложених борбених система.

Кључне речи: одбрамбена индустрија, продаја, унапређење, маркетинг, Југоимпорт-СДПР брендирање

Анализа позиције и могућности српске одбрамбене индустрије

Повећање извоза РС у претходној деценији у области одбрамбене индустрије настало је као резултат, пре свега, значајних напора, како заједничких, тако и појединачних – на нивоу појединих предузећа одбрамбене индустрије, установа

* Проф. др Ненад Перић у фокусу свог вишегодишњег научноистраживачког рада има јавни лик Војске Србије и система одбране Републике Србије у целини.

МО, Јавног предузећа Југоимпорт – СДПР, а уз подршку Министарства одбране и државног руководства Републике Србије. Подршка државног руководства настала је као резултат препознавања извозних потенцијала земље у области одбрамбених технологија. Огледа се, за сада, кроз непосредно активно учешће у аквизицији послова извоза, уврштавањем тих послова у приоритетне при планирању и реализацији садржаја билатералних, те и мултилатералних контаката (као што је био самит несврстаних земаља одржан почетком септембра 2011. године у Београду).

Успеси у области извоза наоружања и одбрамбених технологија су још вреднији пажње када се има у виду да се у одбрамбеним технологијама налази сублимат знања и технолошких потенцијала многих земаља, па и Србије, те да оне практично представљају авангарду комплетног технолошког развоја.

Сложени спектар одбрамбене индустрије у ширем смислу, односно технологија у наоружању обухвата низ области које припадају машинској металопрерађивачкој индустрији, укључујући и ваздухопловну индустрију, аутомобилску индустрију, бродоградњу, хемијску индустрију, електронску индустрију, која укључује комуникационе и информационе технологије, низ других специфичних области индустрије, као и одговарајући истраживачко-развојни капацитети. Капацитети српске одбрамбене индустрије обухватају низ технологија, пре свега из области производње муниције и компонената за производњу муниције, стрељачког наоружања, минобацача, топова средњег калибра, артиљеријског наоружања, ракетне артиљерије, борбених и неборбених возила, ваздухопловне индустрије, као и ремонтне капацитете у којима су такође освојени и процеси модернизације, модификација и конверзије сложених борбених система.

Технолошки ниво српске одбрамбене индустрије у целини није једноставно класификовати у неку од категорија. Оно што се може са сигурношћу изнети јесте да се одређени производи, укључујући једноставнија средства и компоненте (муниција, упаљачи, стрељачко наоружање), али и поједине сложене борбене системе (самоходно артиљеријско оруђе на камионској шасији 155 мм НОРА-Б/52) припадају, по постигнутим карактеристикама, тј. техничко-технолошким решењима, светском врху у одговарајућим областима и категоријама. Концепт и архитектура сложених борбених система, као и квалитет развојног кадра омогућавају интеграцију високософистицираних подсистема/компоненти иностраног порекла у сложене борбене системе, чиме се њихов ниво борбених карактеристика подиже на ниво који га сврстава у исту категорију са сложеним борбеним системима произвођача из најразвијенијих земаља. Питање бонитета српске одбрамбене индустрије, као партнера произвођача високософистицираних подсистема из водећих земаља Запада, свакако је повезано са укупном политичком позицијом земље (чиме се овај рад не бави, јер је фокусиран искључиво на маркетиншке алате и анализе). У новије време појављује се могућност сличне технолошке развојно-производне кооперације и са појединим произвођачима из Кине, као новим великим играчима на сцени високософистицираних технологија у наоружању.

Предности српске одбрамбене индустрије на глобалном тржишту јесу, пре свега:

- познавање НАТО и руских стандарда и приступа развоју одбрамбених система;
- потпуно заокружене технолошке целине развоја и производње широког спектра производа, укључујући висок степен самодовољности у производњи компонената;
- богато искуство у потпуно самостално реализованим програмима развоја, производње, ремонта и модернизације широког спектра одбрамбених система, засно-

вано на блиској сарадњи конструктора и корисника, а уз постизање високих перформанси и висок коефицијенат исплативости и

– позитиван имиџ у једном делу афричких, блискоисточних земаља и блока не-сврстаних.

Повећање извоза и укупног унапређења извозних потенцијала, те позиције на глобалном тржишту одбрамбених технологија, узроковани су, у великој мери, чињеницом да су потребе за опремањем система одбране Републике Србије производима домаће одбрамбене индустрије током протеклог периода драстично смањене. Побољшање извоза постао је императив опстанка многих предузећа, будући да се програми конверзије у цивилну производњу после низа анализа, али и конкретних покушаја, нису показали сврсисходним и перспективним.

Програми унапређења тржишне позиције предузећа одбрамбене индустрије, са становишта општих аспеката развоја, могу се поделити на неколико фаза, односно области активности које се не разликују значајније од аналогних активности у другим секторима привреде: истраживање тржишта, које подразумева што је могуће прецизнију и свеобухватнију анализу потреба светског тржишта, подељеног на основна циљна тржишта одбрамбених технологија за средствима и услугама које су технолошки потенцијално компатибилне са капацитетима српске одбрамбене индустрије и могу се развити и произвести у РС, имајући у виду расположиве кадровске, лабораторијске и технолошке потенцијале, а ради *усмеравања развојних производних програма према тржишно најатрактивнијим*; анализа обухвата и још неколико аспекта који се могу посебно нагласити:

– могућности сарадње са произвођачима из високоразвијених земаља ради уградње појединих високософистицираних компонената подсистема у сложене системе наоружања који се развијају и производе у Србији;

– могућности инвестирања, пре свега набавком технолошке опреме, у унапређење појединих капацитета, који се са становишта кадровских и укупних технолошких и инфраструктурних потенцијала оцене као перспективне за такве инвестиције;

– могућности кооперације у развоју и производњи са инопартнерима, а ради наступа на тржишту оружаних снага партнера са којим се улази у сарадњу, или за потребе трећих тржишта. У ову област може се сврстати и формирање заједничких предузећа са инопартнером

– реализација одабраних и утврђених програма развоја и производње, током које може доћи до поменутог инвестирања у нову опрему и наведене сарадње са инопартнером

– усмерен и осмишљен тржишни наступ према потенцијалним купцима, уз коришћење класичних и специфичних метода присуства на тржишту.

Према Закону о Спољнотрговинском промету НВО, у Републици Србији се извозом НВО могу бавити предузећа произвођачи, предузећа извозници и Јавно предузеће Југоимпорт-СДПР које послује и по закону о ЈП Југоимпорт-СДПР. Сагласно таквој регулативи, наведени субјекти су се у протеклом периоду бавили унапређењем тржишне позиције у складу са специфичностима узрокованим природом делатности. У протеклом периоду су се наведеним аспектима унапређења пословања српске одбрамбене индустрије бавили следећи основни носиоци потенцијалних извозних послова:

– појединачна предузећа српске одбрамбене индустрије и ремонтни заводи МО, покривајући анализама углавном релативно уске области њихових непосредних ре-

ализованих или перспективних (потенцијалних) развојних и производних програма и перспектива. Те анализе свакако су допринеле повећавању њиховог извоза оствареног самосталним пословима;

– предузећа извозници из приватног сектора, чији су власници развили различите методе анализа прилагођене пословању у областима и обиму прилагођеним укупним потенцијалима појединих приватних предузећа;

– ЈП Југоимпорт-СДПР као фактор интересног, усмереног маркетиншког и комерцијалног наступа српске одбрамбене индустрије на светском тржишту. Ово предузеће је у протеклом периоду, тачније од 2003. године, интензивирало присуство на светском тржишту кроз:

- сложену кампању покривања светског тржишта наступом на десетак глобалних, регионалних и националних међународних изложби одбрамбених технологија, на којима наступа самосталним финансирањем из сопствене акумулације као интегратор наступа комплетне одбрамбене индустрије,

- интензивирање присуства на традиционалним тржиштима, непосредно комуницирајући са државним институцијама партнера, односно преко агената–консултаната, а уз максималну експлоатацију постојећег позитивног имиџа насталог вишедценијском сарадњом и коректним пословним и пријатељским односима,

- увођење нове пословне функције – мисије систем интегратора, која се укратко описује као мисија носиоца комплетне организације и реализације развоја и производње сложених борбених система, на основу ангажовања сопствених (унутрашњих) и екстерних развојних и производних ресурса, а на основу резултата анализе тржишта или конкретних захтева инопартнера и сагледавања могућности наведених ресурса.

Улога Југоимпорт-СДПР-а

Основна пословна мисија Југоимпорт-СДПР-а јесте интегрисање институција Министарства одбране и војне индустрије у сфери извоза наоружања и војне опреме, одговарајућих услуга и облика сарадње, укључујући: испоруке средства наоружања и војне опреме, сарадњу у области организације одржавања, ремонта, модернизације, модификације и конверзије разних копнених, ваздухопловних и морнаричких система наоружања и платформи; заједничке развојне и производне програме; трансфер технологија; пројектовање, изградњу и опремање војне инфраструктуре, обуку и едукацију особља, понуда из области војномедицинске заштите, итд.

Једна од главних улога коју Југоимпорт-СДПР треба да одигра у јачању позиције наменске и сопствене индустрије на иностраном тржишту јесте свеобухватна анализа тржишта. С обзиром на њену комплексност, поред неоспорног знања и искуства које ова фирма поседује, неопходно је ангажовати више државних институција да би се добила анализа која:

- предвиђа кретања генералних потреба за врстама наоружања и војне опреме које наша наменска индустрија производи или би могла да производи уз одређена улагања;

- процењује ризик споменутих улагања и темпо њихове отплативости, као и утицај на саме фабрике (нова радна места, реорганизација, промена или унапређење технологија и њихов потенцијални трансфер);

– предвиђа конкретне потребе држава које су стални партнери и редовни купци српског НВО, као и оних које улазе на листу потенцијалних купаца;

– бави се геополитичким, државно-дипломатским и другим факторима односа са светом и окружењем који непобитно утичу на продају.

Југоимпорт-СДПР у овом случају треба да преузме улогу интегратора на вишем нивоу – да повеже Одбор за одбрану и безбедност Народне скупштине Републике Србије и ВОА (које и анализирају четврту ставку, као безбедносне ризике продаје наоружања и војне опреме). Такође, потребно је учествовање и: Института за међународну политику и привреду, као и Института за економску дипломатију који би дали своје мишљење и упослили истраживачке капацитете у веома практичном и за српску државу корисном смеру. Задатак за ВОА био би да припреми део истраживања путем анализе извештаја и рада мреже војних аташеа. Наравно, Југоимпорт-СДПР би им пружио све потребне податке, као што су: општа анализа тржишта, конкуренција, цена, дистрибуција и сл.

Одређивање циљева унапређења продаје и промоције наменске индустрије Републике Србије

Стратегија продаје и промоције формира се коришћењем одређених средстава у дефинисаним условима, а ради остварења постављених циљева. Циљеви морају априори бити добро и стратешки постављени, јер погрешно постављен циљ ниједна стратегија не може кориговати (Перић: 2008). Од задатака – циљева унапређења продаје и промоције очекује се да усмеравају конкретне активности и да им дају детаљније одређење. У западној литератури која се бави планирањем и управљањем често се дефинишу SMART циљеви (акроним настао од *specific* – специфични, *measurable* – мерљиви, *achievable* – изводљиви, *realistic* – реални, *timed* – временски одређени) који се могу применити на главни појам рада.

Специфични – одређују тачан обим посла. Одређује шта је укључено, а шта није и да ли би нешто, евентуално, могло да се избаци – преузме ако је неко други (део организације) већ то урадио. У случају наменске индустрије координација и потенцијално преузимање одређених резултата најчешће се изводи са безбедносним сектором, политичким и привредним системом.

Мерљиви – начин на који се утврђује да је циљ остварен. Прецизира у којем облику мора да буде резултат да би се могао користити у зависним активностима. Практичан резултат унапређења продаје је јасан, а уз њега иде и резултат (поновно) појављивања на неком тржишту. Тако би средњорочни ефекти били ширење тржишта за друге производе на иностраном плану, а повећавање капацитета, продаје резервних делова, подсистема и муниције на домаћем. Дугорочни ефекти побољшања пласмана наменске индустрије имају политичко-дипломатске, војнобезбедносне и привредно-промотивне ефекте. У случају ВА то би, на пример, било више страних студената на основним и дипломским студијама у периоду од једне деценије.¹ Ипак, основни ефекти, резултати неког промотивног деловања, много се

¹ Ако се зна да школовање пешадијског официра кошта неколико десетина хиљада долара, а ваздухопловног много више, јасно је да се ради о значајном извору средстава (прим. аут.).

лакше мере него споредни и дугорочни,² али у случају да су први позитивни и ови који следе имали би исту карактеристику, што даље може имати изузетан значај за повећање општег стања српске привреде и њене позиције.

Изводљиви – испитивање остварљивости циљева, генерално гледано и у односу на временске одреднице (трећи елемент акронима).

Реални – планирање циљева које укључује све могуће околности: кадрове, технику, финансије, опште услове и окружење, трендове који утичу на остваривање циљева и задатака. Овај сегмент је логичан наставак претходног и анализира детаљну поставку начина остварења прокламованих циљева.

Временски одређени – циљеви чији задаци немају рокове трпе могућност неиспуњавања/одлагања. Оптимално испланирани циљеви морају имати временске координате.

Предлог модела унапређења тржишног наступа, продаје и промоције српске наменске индустрије

Унапређење тржишног и маркетиншког наступа, те промоције и брэнда наменске индустрије РС јесте комплексна активност која садржи више различитих елемената које треба координирати и константно модификовати у односу на тржишна и геополитичка кретања.

Један од постојећих задатака мреже изасланика одбране у иностранству јесте и ангажовање на пласману НВО. Успешност овог ангажовања на том пољу у знатној мери зависи од два фактора: земља службовања и личне способности и жеља. У том смислу може се предложити проширење обуке и образовања за успешно обављање ове делатности, те институционално прилагођавање делатности изасланика одбране изазовима и потребама проширење извоза одбрамбене индустрије и извоза у области одбране и ширем смислу. Предлаже се успостављање интензивније, инструктивније и усмереније обуке у области лобирања, пословног преговарања и маркетиншке анализе тржишта НВО би свакако позитивно утицала на споменути делокруг рада наше војне дипломатије. Такође, поставља се питање организовања и значајнијег ангажовања дипломатских представника у амбасадама РС, до нивоа амбасадора, у земљама у којима нису акредитовани изасланици одбране, као и њихово ангажовање ради ефикаснијег и усмеренијег рада изасланика одбране у земљама покривеним мрежом изасланика.

Пратећа, али веома битна активност било би побољшање сајтова Југоимпорт-СДПР-а и већине фабрика наменске индустрије који нису довољно информативни и често не комуницирају са тржиштем на адекватан начин. Као и претходна активност и ова не захтева велика улагања, већ много више вољу за променом и на претком уз мање организационо ангажовање.

Активност која би, такође, утицала на побољшање пласмана српске наменске индустрије јесте интензивирање активности Управе за међународну војну сарадњу у смислу повећања броја делегација и службених посета које би имале наглашен комерцијалан карактер. То, наравно, захтева додатна средства, али с обзиром на то да српско НВО имају добру репутацију у одређеним војним круговима у иностранству оваква инвестиција би свакако била исплатива.

² У суштини проблема лежи непостојање јединственог научног апарата које је проузроковано ширим спектром последица неког систематичног и дугорочног промотивног деловања (прим аут.).

План унапређења продаје и промоције наменске индустрије Републике Србије

Такође, многи услужни капацитети, понајпре лабораторије, полигони и једини ваздушни тунели у овом делу Европе које поседују ТОЦ и ВОЦ могу се активније понудити свим потенцијално заинтересованим странама (углавном већим западно-европским земљама) за вршење услуга испитивања која су у већини случајева многоструко скупља него у Србији, а мање или више сличног нивоа квалитета. Потребно је активније презентовати наше могућности и потенцијале.

У читавом процесу унапређења продаје и маркетиншко-промотивном наступу контрола има велику улогу. Надзор омогућава да се утврде грешке у процени и стратегији, као и деловање објективних фактора који праве одступања у маркетиншком процесу. Контрола се, дакле, не односи само на мерење учинака него и на системско преиспитивање појединачних одлука и поступака. Она није ограничена искључиво на констатацију извесних слабости и девијација у односу на очекиване и зацртане резултате, већ подразумева тражење побољшања.

Приликом оцењивања резултата – евалуације, морају се третирати и корекцијски фактори, попут: промена тржишта, јавног мњења – политички имиџ земље и њени односи са другим земљама, конкуренције, проблеми у производњи, итд. Крајњи ефекат свих акција предузећа и неке индустрије јесте ниво остварене продаје или позитиван имиџ у јавности.

Брендирање наменске индустрије РС

Појам брендинга махом се везује за маркетинг, тржиште и економију. Када размишљамо о бренду обично га идентификујемо као робну марку, неки светски познати производ. Међутим, брендинг је много шири појам и може се применити на било коју животну појаву или активност. Конкретно, може се применити и на нацију, земљу или део њене привреде. Бренд јесте једно од основних оруђа сваког произвођача: етикетирање нечег на тржишту и у свести потрошача један је од њених основних циљева.

Наменска индустрија је бренд који има изузетан привредни значај за Републику Србију. Ипак, над њим до сада није рађен интегрисани маркетиншки процес брендирања – профилисање његовог имиџа на ширем нивоу. То је један од битних елемената унапређења продаје и промоције српске наменске индустрије који до сада стручно и научно није био анализиран.

Бренд наменске индустрије РС и Војске Србије представљају недовољно искоришћене капацитете. Подсетићемо да је војна индустрија СФРЈ годишње доносила преко милијарду долара крајем осамдесетих година прошлог века. Већина ових капацитета је већим делом сачувана, неки су и технички иновирани у претходној деценији, а повољна репутација одређених производа (тенк М-84 – са својим подвезијама, Г-4 Супергалеб – један од најбољих тренажних авиона у својој категорији, поменуто оруђе НОРА, стрељачко оружје Заставе, итд.) може се искористити ради јачања наступа наменске индустрије и економске добити (Перић, 2008).

Последњих десетак година Јавно предузеће Југоимпорт-СДПР учинило је значајне напоре на интегрисању маркетиншког и комерцијалног наступа практично свих (или бар најзначајнијих) капацитета српске одбрамбене индустрије, те и ши-

рих капацитета Републике Србије у области одбране на глобалном тржишту НВО. Југоимпорт-СДПР наступа у континуитету од 2003, године у просеку на четири национално-регионалне и глобалне међународне изложбе одбране годишње, као интегратор капацитета српске одбрамбене индустрије. Те изложбе представљају свакако најочљивији и најтранспарентнији вид присуства на тржишту. Самим тим, концепција тих наступа указује на праксу у маркетиншком приступу, који садржи и процес брендирања српске одбрамбене индустрије. Термин „процес“ управо указује, у овом случају, на сложеност брендирања као маркетиншког поступка. Бренд српске одбрамбене индустрије, сагласно наведеној пракси, практично постаје Југоимпорт-СДПР. Питање транспарентности наступа, такође, представља посебно значајан аспект који браншу одбране битно, можда и суштински разликује од комерцијалних роба широке потрошње. Слично се може рећи и за транспарентност интернет презентација, као и за транспарентност референци листе продаје, незаобилазних елемената савремених маркетиншких поступака.

Осим бренда Југоимпорт-СДПР, могуће је и унапредити или развити бренд српске одбрамбене индустрије, док се може констатовати да већ данас, тј. већ неколико деценија постоје и брендови појединих предузећа, од којих је најпознатије „Застава оружје“, и то под називом „Застава“ (поједнако у у браншама цивилног и спортског оружја, и стрелачког наоружања). Такође, у бранши муниције, предузећа „Слобода Чачак“, „Крушик“ Ваљево, „Први партизан“ Ужице, али и баруташи - „Милан Благојевић“ Лучани, представљају брендове. Брендове, такође, представљају и нека сложена средства НВО, кроз различите периоде – то је данас, пре свега, НОРА. Појам брендинга и његовог реалног утицаја на продају, тј. одлуке купаца, у овој области стваралаштва треба да буде предмет посебног истраживања, исто тако озбиљног и свеобухватног.

Закључак

Унапређење позиције српске одбрамбене индустрије на светском тржишту одбране и одбрамбених технологија, односно обима њеног извоза, један је од најзначајнијих сегмената императива развоја привреде на државном нивоу.

Позиција на светком тржишту наоружања и војне опреме омеђена је превасходно са три елемената: државно-политичким утицајем, капацитетом, квалитетом и поузданошћу наменске индустрије и снагом маркетиншко-промотивних делатности. Република Србија јака је само у другом елементу. Логичан потез државе и свих укључених чинилаца јесте јачање трећег сегмента, маркетинга и промоције наменске индустрије, пошто тај део не зависи директно од међународне политике и међународних односа.

Јачање маркетинга и промоције наменске индустрије је сложена и комплексна активност која укључује већи број различитих институција и организација: МО и ВОА, Југоимпорт-СДПР, ВА, ТОЦ, ВОЦ, МСП, институте који се баве истраживањем и појединачне фабрике наоружања и војне опреме. У случају да се овај задатак квалитетно и стручно изведе тренд повећања продаје НВО био би учвршћен, те би државно-политички фактор, нестабилност и интеграцијска питања која се везују за Србију имала много мању улогу у одређивању позиције њене наменске индустрије на наменском тржишту.

Литература

1. Dibb, S. Al.: *Marketing Concepts and Strategies*, European Edition, Houghtonn Mifflin Company, Boston, 1991.
2. Перић, Н.: Војска Србије као марка – појам бренда и процес брендирања, *Војно дело* бр. 2/2008, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2008, стр.: 127–135.
3. Перић, Н.: *Креирање и евалуација медијске политике на примеру Војске Србије*, докторска дисертација, Универзитет Мегатренд, Београд, 2008.
4. Ries, A., Ries, L.: *The 22 Immutable laws of Branding*, HarperCollins Canada, Limited, 1998.
5. Врачар, Д.: *Привредна пропаганда*, Економски факултет, Београд, 1986. 6. Y Report, Југоимпорт-СДПР, Београд, издања од 2008. до 2011.

ЕФИКАСНОСТ ЛИДЕРОВЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Марија С. Симендић

Команда за обуку, Центар за обуку и усавршавање подофицира

Љубомир Ђ. Баровић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука,

Катедра за социјални рад

Анализирајући место, положај и задатке лидера, могу се идентификовати бројни елементи који су кључни за ову позицију. То је, пре свега, реаговање на промене, јер лидер мора за кратко време адекватно да одговори на промене у окружењу. Затим, су ту следбеници, утицај на њих и циљ који треба постићи. Лидерство у суштини захтева способност да се утиче на понашање других. Задатак сваког лидера је да организује рад, даје јасна упутства, конструктивно критикује, показује интересовање за људе. Да би испунио ове задатке и остварио циљ, лидер мора знати да комуницира са групом коју води, да зна не само да говори, већ и да слуша друге и да сам не постане уско грло у комуникацији.

Успешна комуникација подразумева дијалог, размену између особа које су у њу укључене. Квалитет комуникације, као и могућност избегања конфликта, условљен је понашањем свих страна у односу. У комуникацији учествују менталне способности, ставови, искуство, вредности и вештине комуницирања сваког од саговорника. Иако је размена мисли, идеја, ставова свакодневица сваког човека, да би га заиста разумели и да би разумео друге, лидер мора да уложи додатни напор, јер од квалитета комуникације са људством зависиће ефикасност читаве групе.

Кључке речи: комуникација, лидер, активно слушање, колективна клима, неспоразуми у комуникацији

Увод

Комуникација представља основ међуљудских односа у свим сферама живота и услов је сваке заједничке акције. Формирала се током заједничког живота јединки, при чему је најразвијенији облик био путем говора. Комуникација подразумева интеракцију између најмање две особе, било речима, телесним ставом, покретима или чак и ћутањем, што значи да не мора бити искључиво вербална.

Невербална комуникација је веома битан део размене и посебно је изражена међу особама које се добро познају, али је веома важна и у радним срединама, јер се тако добијају значајне информације. По телесном ставу и држању процењујемо да ли

да се обратимо, да ли је прави тренутак да нешто питамо, тражимо, процењујемо да ли је неко расположен или љут, заузет или уморан. Дакле, вербалним начином углавном преносимо информације, а невербалним ставове и емоционални однос према информацијама које примамо или однос према особи са којом комуницирамо.

Ако посматрамо лидерске позиције у војсци, и не само у војсци, лако се може закључити да је комуникација лидера са групом кључна за унапређење процеса управљања. Лидерство се као функција и процес најчешће посматра у складу са ситуационим приступом, кроз анализу особина и понашање лидера и њихове усклађености са ситуационим факторима: особинама подређених, карактеристикама окружења и карактеристикама организације. Лидерство је процес од којег зависи опстанак, раст и развој организације и ефикасно прилагођавање променама у окружењу, а моћ и утицај лидера у великој мери зависи од начина комуникације са групом и мотивисањем чланова.

Лидерство подразумева утицај између лидера и следбеника, што комуникацију издваја као значајно средство остваривања овог утицаја. Вештина лидерове комуникације са људством важна је не само за разјашњење структуре задатка који је пред групом, већ и за квалитет климе и међуљудских односа у групи и достизање високих перформанси групе. Поред тога, комуникација је значајна и за партиципативно лидерство, када се подређени укључују у процес одлучивања.

Излишно је и говорити какве ефекте има патолошка комуникација на радном месту, или различити неспоразуми у комуникацији. Зато је веома важно да људи на лидерским позицијама развијају своје комуникативне способности да би што лакше нашли мост до људи које воде. О ефикасној комуникацији говоримо само онда када прималац тачно разуме информацију коју му шаље пошиљалац. Многи проблеми који се јављају у организацији последица су неуспешне комуникације. Проучавање процеса комуникације је важно зато што лидер обучава, координира, саветује, процењује и прати људство кроз овај процес.

Појам комуникације

Под комуникацијом се подразумева преношење порука путем знакова. Разликујемо две врсте комуникацијских знакова. Прву чине знаци који се намерно и свесно упућују другима да би им се нешто саопштило. То су речи, реченице разговора и називају се симболима. Другу врсту комуникационих знакова чине спонтано саопштени знакови, тзв. експресивни знакови или сигнали.

Вербална комуникација подразумева коришћење говора и језика. Она је симболичка, карактерише је изузетно богатство знакова, постоји само код човека и представља фактор развоја појединца и друштва. Може бити усмена и писмена.

Свакодневна комуникација засићена је невербалним комуникационим знацима. Они обогаћују и употпуњују комуникацију, дају изражајност и више обавештавају о емоцијама и ставовима учесника у комуникацији [1]. Невербални комуникациони знаци деле се на паралингвистичке и екстралингвистичке. Паралингвистички обухватају брзину, интензитет, ритам изговарања речи и реченица, наглашавање речи и слично, док екстралингвистички могу бити кинезички (покрети) и проксемики (просторни однос са особом са којом се комуницира).

Највише пажње при комуникационој интеракцији посвећује се фацијалној експресији, изразу лица изазваном покретима мишића лица. Лице је при конверзацији најистакнутији, најпокретљивији и најизражајнији део тела. У контакту са другом особом највећа пажња обраћа се управо на израз лица. На основу израза лица оцењују се емоције, ставови и реаговања на саопштења.

Комуникациони процес

У процесу преношења порука постоји више фаза. У првој фази појмови и идеје претварају се у вербалне знаке, односно речи и реченице. У следећој фази тако кодирана порука преноси се комуникационим каналима до примаоца комуникације који врши декодирање, односно реконструише поруку.

Из наведеног следи да је за комуникацију нужно да постоји:

- пошиљалац – извор комуникације: особа која шаље поруку мора да зна шта жели да саопшти и како то да учини, да би била јасна примаоцу поруке;
- информација: порука која се преноси. Мора да буде потпуна и јасна, да не би дошло до неспоразума;
- канал комуникације: пут који порука прелази;
- прималац: особа или више њих који примају поруку, који препознају знаке и интерпретирају поруку.

Током преноса поруке примају се садржај и контекст поруке. Садржај чине речи или симболи, које зовемо језик, комбиноване у реченице са граматичким и семантичким смислом. Сви различито користимо и тумачимо речи, па отуда и једноставна порука може бити погрешно схваћена. Када се томе дода чињеница да многе речи имају различита значења, ствар се још више компликује.

Контекст је начин на који је порука испоручена, а то су невербални елементи поруке: боја и тон гласа, контакт очима, телесни покрет, емоционално стање саговорника, што омогућава боље разумевање поруке.

Успешна комуникација остварена је само онда када прималац тачно схвати поруку коју је пошиљалац послао, а да ли јесте сазнајемо кроз повратну информацију примаоца. Повратна информација ће поручити пошиљачу да је прималац разумео поруку. Повратна информација се шаље парафразирајући речи пошиљача и она не подразумева искључиво вербалне, већ и невербалне одговоре. Климање главом, подизање палца, пружање руке као показатељ постизања договора, подизање обрва при несхваћању и сл. такође дају саговорнику повратну информацију.

Невербална комуникација и невербални знаци

Током преноса поруке слушаца добија два њена елемента: садржај и контекст. Садржај су речи или симболи поруке (језик). Контекст је пут којим се испоручује порука, а ту спадају невербални елементи у говору који се могу регистровати.

Невербалном комуникацијом изражавају се осећања, расположења, особине личности и интерперсонални ставови (став према другоме: симпатија, одбојност,

заинтересованост, равнодушност). Невербална комуникација је можда и најбитнији елемент у слању и примању поруке. Она је најчешће мање под свесном контролом, теже ју је сакрити, па може имати веће значење него речи. То се нарочито види када се порука говором и невербална порука разликују: у тим случајевима саговорник више верује невербалној поруци [2]. Невербалну комуникацију чине: контакт очима, израз лица, положај тела, телесни контакт, покрети тела – гестови.¹

Контакт очима је врло важан у свакодневној комуникацији и сматра се најснажнијим средством невербалне комуникације. Ова врста контакта помаже у регулацији тока комуникације, сигнализира интересовање и повећава кредибилитет пошиљаоца поруке. Погледом се показује брига, топлина и поверење. Сталним контактом очима лидер показује потчињеном своју заинтересованост. Повремени прекиди су нормални и прихватљиви. Контакт очима задржан само делић секунде дужи него што особа коју сте погледали сматра прикладним, може чак да испровоцира агресивност код саговорника или, у неком другом контексту, може да буде схваћена као знак привлачности. Управо по контакту очима саговорник стиче утисак да га неко слуша. Али, и ту треба бити умерен. Предуг контакт може исказивати претњу, супериорност, а премало контакта може се тумачити као неискреност, стидљивост или непажња.

Израз лица помаже бољем разумевању упућене поруке. Он открива емоционална стања саговорника, какви су страх, туга, срећа, љутња, изненађење, али и ставови и реакције на поруку. Лице је при конверзацији најизражајнији и најистакнутији део тела. Осмех је моћан сигнал којим се преноси срећа, пријатељство, топлина. Лице са осмехом је симпатичније, пријатељскије, топлије и приступачније и људи генерално на осмех реагују повољно, али и радије слушају таквог саговорника.

Положај тела често говори о томе да ли су људи пуни наде или су депресивни, да ли су самоуверени или стидљиви, доминантни или покорни и сл. Они који су пуни наде, доминантни и самоуверени углавном ће имати усправно држање. Позитивни ставови према другима најчешће су праћени нагињањем напред, посебно када седимо, јер се тиме показује заинтересованост. Негативни или непријатељски ставови су сигнализирани нагињањем уназад. Прекрштеним рукама често се може исказати негативан или одбрамбен став према другој особи, а лабаво држање руку поред тела тумачи се као отвореност и приступачност. Зато је најпожељније заузети „отворен“ став тела (не прекрштамо руке, не окрећемо леђа...).

Телесни контакт служи за појачавање вербалне поруке. Људи ће радије додиривати саговорника када пружају неке информације, савет, када наређују, моле за услугу, покушавају да убеду, изражавају одушевљење, а ређе када испуњавају наређења, примају савете, чине неке услуге. Током комуникације користимо различите врсте додира како би охрабрили некога, изразили нежност или саосећање, или пружили подршку. Један од веома честих додира је руковање. Оно служи као поздрав или као потврда договора или пријатељства. Према истраживањима, млако руковање оставља негативан утисак, за разлику од тоглог стиска руке.

Покрете тела – гестове користимо да би нагласили оно о чему говоримо. Гестови треба да допуне речи, да заједно са речима тумаче мисли и осећања оног ко говори. Најчешће показујемо рукама или климамо главом, подижемо обрве и слично. Најчешће

¹ У невербалне поруке спадају и физичка појава, ход и начин хода, карактеристике гласа, лични простор и друго.

се користе покрети рукама. Постоје покрети који имају културом одређено значење.² Треба рећи да, колико помажу у комуникацији, покрети и гестови могу и ометати када су неумерени и пренаглашени, јер могу указивати на нервозу и недостатак самопоуздања (интензивно махање рукама, трљање дланова, увијање косе...). Покрети главом користе се за показивање ставова, као замена у говору у знак подршке ономе што је изречено (климање главом), али и да противурече изреченом (одмахивање). Подигнуте и размакнуте обрве шаљу позитивније сигнале него скупљене. Спуштене и скупљене обрве изражавају бес, љутњу, забринутост. Чињеница је да се говор без гестова може доживети као досадан, а говорник крут. Живописност у говору који дају гестови привлаче пажњу слушаца, разговор чине занимљивијим, а некад и разумљивијим.

Релаксирано држање тела, опуштене руке, контакт очима, осмех (додатно хумор), климање главом, записивање и нагињање тела сматра се позитивним говором тела. Ако су ови позитивни знаци претерани, они постају више негативни. Невербална комуникација је ефикаснија уколико се јавља више експресија у исто време (нпр. комбинације осмеха, одобравања, нагнутости напред).

Не треба заборавити да је веома значајно и како се нешто каже. Вокални елементи какви су тон, ритам говора, боја и јачина гласа веома су битни за одржавање пажње саговорника. Када неко говори монотоним гласом процењује се као досадан саговорник.

Да би се ојачали ефекти индивидуалног рада, лидери морају да посматрају говор тела својих људи и да контролишу свој говор тела, користећи невербални вокабулар који ће носити позитивне поруке.

Активно слушање

Чути и слушати није исто. Чути значи перципирати звук, примити звучни стимуланс, док је слушање селективна активност која подразумева пријем и тумачење звучног стимуланса, декодирање звука у значење. Слушање може бити пасивно (мало више од слушања музике, буке из суседства, размене љубазности и слично) и активно. Активно слушање подразумева да слушаца обраћа пажњу на речи и осећања саговорника да би што боље разумео поруку. За овакво слушање потребно је исто или чак и више енергије него за причање, јер активно слушање подразумева пријем поруке, разумевање њеног значења и проверу преко повратних информација [3].

Оно што нам помаже да стварно слушамо саговорника је активно слушање. Да би добио информације, лидер мора да слуша. Нажалост, слушање је занемарена комуникацијска вештина. Током обуке и усавршавања лидери претежно читају, пишу, уче да се изражавају, али се мало учи о слушању. То је посебно интересантно када се имају у виду резултати истраживања, који показују да људи проведу седам од 10 минута будног стања у некој форми комуникације: 10% писања, 15% читања, 30% говора и 45% слушања.

За лидера је слушање, односно начин на који слуша, кључна вештина. Како је побољшати?

1. Потребна је припрема за слушање. Ефикасно и квалитетно слушање захтева физичку и менталну припрему, посебно када су у питању значајне теме. Треба

² Исти гест има различита значења: састављен палац и кажипрст у неким срединама значи одобравање (у реду, добро), у другим значи нула, а у неким новац. Слично је и са оптималном удаљеношћу саговорника, јер и ту постоје културолошке разлике.

склонити са стране папире, књиге и све друго што би могло да привуче пажњу. Уместо примања телефонских позива, треба укључити говорну пошту, односно избећи све непотребне прекиде током разговора. Једино тако особа може бити спремна да прати, слуша и опажа саговорника.

2. Обратити пажњу на идеју, не само на чињенице. Концентрисаност само на чињенице често узрокује да лидеру промакне главна идеја. Чињенице могу бити занимљиве, али се оне развијају из идеје.

3. Бити отвореног ума. Често саговорници могу деловати досадно или незанимљиво. Неки саговорници могу код слушаоца изазвати став процењивања или осуде, због чега он чује само одређене делове поруке или само оно што жели да чује. Квалитетно и ефикасно слушање захтева отвореност ума.

4. Искористити разлику у брзини. Мишљење је неколико пута брже од просечне брзине говора. Другим речима, слушалац слуша брже него што саговорник говори.³ Лако је упасти у замке какве су дремање или размишљање о нечем другом док слушате саговорника. Ову разлику у брзини треба искористити за резимирање и интернализовање поруке.

5. Замислити се на месту саговорника. Покушајте да схватите и разумете перспективу свог саговорника. Шта знате о саговорниковом знању, окружењу, пореклу? Шта саговорник изражава речима и невербалном комуникацијом?

Да би слушање било ефикасније, прималац поруке мора више да слуша, а мање да говори, а посебно је контрапродуктивно доминирати конверзацијом, јер треба пустити друге да говоре. Велика је грешка завршавати реченице саговорника, јер то указује на нестрпљење. Одговарање питањем на питање саговорника може се протумачити као избегавање одговора. Одговоре треба сачувати за крај, односно, када је саговорник завршио своје излагање. Веома је важно бити свестан својих пристрасности и слабости, јер их свако има, али када смо их свесни боље их препознајемо и контролишемо.

Како ће особа бити сигурна да је добро разумела саговорника? Неспоразуми се стално дешавају. Ту помаже повратна информација коју добијамо од саговорника, а којом проверавамо да ли смо поруку разумели на прави начин. Дакле, сврха повратне информације јесте да се добије оригинална порука коју је упutio пошilha-лац. Укључује вербалне и невербалне одговоре на поруку друге особе. То се постиже парафразирањем речи пошilhaоца (дакле, не понављањем његових речи). На пример, „Како сам разумео, Ви сматрате да... да ли сам у праву?“ Ово обично прати и невербална комуникација (климање главом, извијање обрва и друго). Саговорник се може подстаћи да боље објасни, да се настави разговор да се добију додатне информације. Тек тада треба вршити процену реченог.

Ми слушамо нашим телом подједнако као и нашим умом.⁴ У току рада са потчињенима, групом коју води, лидер мора активно да слуша људство. То је услов за разумевање поруке. Пошто је навербална комуникација кључна у слању и примању поруке, мање је под свесном контролом, теже ју је сакрити, па често има веће значење него изговорене речи; добар лидер упоредо прати и овај аспект комуникације.

³ По неким истраживањима, људи говоре 100 до 175 речи у минути, али могу пажљиво да слушају 600 до 800 речи у минути. То може да буде проблем зато што је само део ума запослен приликом слушања, па слушалац може почети да размишља о другим стварима док слуша неког.

⁴ У говору тела (невербалној комуникацији) лежи чак 78% разумевања говорне поруке.

Вербално углавном преносимо информације, а невербално ставове и емоционални однос према информацијама које примамо или дајемо, као и однос према особи са којом комуницирамо. Зато је важно пратити невербалну поруку код саговорника и овладати сопственом да би комуникација била успешнија.

Неки од невербалних индикатора понашања слушаоца су:

- **досада**: тапкање по столу, играње оловком и подупирање главе рукама,
- **самопоуздање**: држање тела у исправном положају и задржавање смиреног погледа,
- **дефанзивно понашање**: седење дубоко у столици, нападно гледање у саговорника, саркастични коментари и укрштене руке на грудима,
- **фрустрираност**: трљање очију, чачкање уха, кратки уздисаји, „ломљење“ груди или често мењање позиције целог тела,
- заинтересованост (отвореност): приближавање саговорнику,
- **узнемиреност (забринутост)**: седење на ивици столице са неукрштеним и отвореним рукама.

Ове индикаторе треба узети у обзир, јер сваки индикатор може да каже нешто о саговорнику. Са друге стране, погрешно је претпоставити да одређени индикатор апсолутно мора нешто да значи. Зато треба питати саговорника за одређени индикатор, да би се боље разумело његово понашање.⁵

Треба рећи да се активно слушање разликује од селективног, које и није право слушање. Ситуације у којима препознајемо селективно слушање:

- чујемо речи, али не разумемо намеру,
- док нам неко прича размишљамо о наредном проблему о којем ћемо разговарати,
- када, у ствари, не желимо да чујемо причу друге особе, али то чинимо из куртоазије,
- ако аутоматски решимо нечији проблем, слушамо тако селективно да једва чујемо и примећујемо како се друга страна бори за решење,
- кад се пројектујемо у конверзацији („и ја исто“, „тако је и мени“) узимамо превише простора, а саговорник очигледно нестаје са сцене.

Одговарање и постављање питања

Одговарање заузима место после активног слушања. Својим одговором лидер показује да је разумео потчињеног. С времена на време треба проверити да ли је добро схваћен проблем или порука. Одговор је истовремено вербалан и невербалан. Вербалан одговор обухвата: резимирање (сумирање), тумачење и разјашњавање поруке потчињеног, а невербалан контакт очима и повремене гестикулације, нпр. климање главе.

Иако је постављање питање неопходно, и ту треба бити пажљив. Превише питања могу довести потчињеног до збуњености и недовољног разјашњавања проблема или да га ставе у пасиван положај. Такође, многобројна питања потчињени може да схвати као

⁵ Мој шеф ме је гледао и мрдао главом док сам му причао. Упркос томе што сам се добро припремио, био сам иритиран зато што се поново не слаже са мном. Због тога сам почео да замуцкујем и постао потпуно укочен. Он ме је погледао молећиво. Упита ме: „Зашто си стао? Зашто не настављаш?“ „Зато што мрдате главом па видим да се не слажете са оним што говорим!“ „Забога, не“, рече он „мислим да је то одличан предлог. Мрдао сам главом јер сам мислио: Зашто се ја тога нисам сетио!!“

наметање и може да доведе до тога да он заузме дефанзивну улогу. Обично, питања не треба да доведу до одговора „ДА“ или „НЕ“. Добро смишљена питања помоћи ће да се проблем разуме, да се охрабре даља појашњена или да се помогне потчињеном.

Значај комуникације у лидерству

Ефикасна комуникација треба да тече у свим правцима као крвоток, али се то не дешава само од себе. То се постиже, а одговорност за квалитет процеса комуникације сноси лидер. Лоша комуникација може да изјалови и највеће напоре, па отуда се и вештина комуникације посматра као кључна способност за лидере, посебно у ситуацијама у којима је лидер тај који управља променом. Како најбољи лидери мотивишу и инспиришу људство? Кроз јасну комуникацију. Како се у најбољим организацијама промовише дисциплина, одговорност? Јасном комуникацијом. А и историја нам даје бројне примере како су неки лидери својом речитошћу покретали читаве народе и дизали револуције, што доказује да је комуникација кључ успеха лидера.

Да би група успешно функционисала, комуникација између чланова мора бити ефикасна и потребно је да обухвати: давање налога, упутстава и савета, тражење објашњења и достављање саопштења од чланова групе који раде по налогу и упутству претпостављених [4]. Постављање задатака, њихово повезивање, утицај лидера и извршавање задатака остварује се комуникацијом. Од структуре комуникационе мреже зависи и организација активности групе.⁶

Комуникација је прави посао руководства, а ефикасни лидери су мајстори класичне реторике и највећи део времена проводе комуницирајући[6]. Лидери морају бити у стању да пошаљу поруку, како год сложена она била, тако да буде доступна и онима који имају мање знања или искуства. Многи аутори наглашавају колико је за лидера важно да познаје примаоце порука да би се обезбедила флуидност порука, што значи да лидер мора да буде у стању и да прима и да шаље поруке [7].

Док је снажно лидерство од фундаменталног значаја за успех посла, сама организација може да буде успешна једино ако запослени на свим нивоима јасно разумеју у ком правцу се посао одвија, да то подржавају и раде оно што је потребно да би се постигли жељени циљеви.

Најважнији циљ било какве комуникације треба да буде утицај на промену понашања и усмеравање ка одређеном циљу. Ефективни лидери комуницирају стратегије, преводећи важне пословне циљеве на термине које потчињени лако разумеју. То је услов за њихову адекватну реакцију: запослени су ангажовани, њихове активности су у складу с тим и раде успешно.

Може се закључити са је лидерова комуникација контролисан, сврсисходан трансфер значења, којим утиче на појединца, групу и организацију. Лидер мора да користи широк спектар комуникацијских вештина да би превазишао неспоразуме и пренео поруке којима усмерава, мотивише и покреће друге на акцију.

⁶ По Н. Роту, централизована комуникациона мрежа, односно кад један члан у комуникацији има централизован положај, доводи до централистичке организације активности, односно, да се доношење решења и одлука препушта једној особи, и то оној која има централно место у комуникацији (према Shaw M. E. Effects of leadership style upon group performance as a function of task structure. Journal of Personality and Social psychology, 1966).

Вредност лидерове ефикасне комуникације огледа се свакодневно у свим организацијама, због чега је један од најважнијих задатака сваког лидера да унапређује комуникацију у организацији. Многе научне студије су показале да су добре комуникационе вештине директно повезане са успехом организације, односно да продуктивност зависи од ефикасне комуникације. Командири и лидери морају успешно да комуницирају, јер чланови њихових тимова морају бити информисани. То се не односи само на комуникацију по командној линији, од претпостављеног ка потчињеном, већ је важно да и потчињени буду међусобно информисани и да информишу своје лидере. Другим речима, за ефикасну комуникацију потребно је да сви канали комуникације буду отворени: од горе надолу, од доле нагоре и кроз организацију.⁷

Радна атмосфера – услов успешне комуникације

У свакој организацији најодговорнији за комуникацију су они који су на лидерским позицијама. Шта лидер мора да чини да би побољшао комуникацију у организацији? Први корак у побољшању комуникације је обезбеђивање добре радне атмосфере. Један од најважнијих фактора који утичу на комуникацију је организациона клима коју намеће лидер. Могу се издвојити три карактеристичне климе: дехуманизована клима, превише хуманизована клима и ситуациона клима.

Дехуманизована клима

Доминантан модел у многим организацијама дуги низ година била је дехуманизована клима. Ни војске широм света нису биле изузетак. Односи између људи на радном месту били су занемаривани. Основне претпоставке на којима почива дехуманизована клима јесу да су потчињени лењи, да не преузимају одговорност, да слабо теже да достигну веће резултате, показују неспособност и незаинтересованост за потребе организације, радије би да буду вођени и избегавају доношење одлука кад год могу. Лидери комуницирају своја веровања и овакве претпоставке задржавањем информација (недостатак поверења у потчињене), говорећи потчињенима не само шта да раде, већ и како да то ураде, задржавајући сваки правац комуникације за себе (ако потчињени имају добру идеју, лидери је сами спроведе, а ако мисле да је идеја лоша онда је гуше), разговарајући појединачно са потчињенима (ретко са целом групом), чиме одржавају надметање потчињених за своју наклоност. Овакво понашање и комуникација лидера има утицаја на понашање и комуникацију потчињених. Ако се информације задржавају, потчињени постају веома виспрени у ишчакљавању тајни. А тајна има вредност док се не открије и не подели. Тако долази до цурења информација. Пошто лидери имају мало поверења у потчињене, и они показују мањак свог поверења у лидера тако што нерадо прихватају нов задатак. Пошто лидер тежи да управља свим правцима комуникације, потчињени мало знају о другим деловима ор-

⁷ Ефикасна комуникација, како су показала америчка истраживања, веома је важна у ваздушним снагама. Студија у којој је учествовало преко 500 лидера ваздушних снага показала је да је неефикасна комуникација на првом месту од свих ствари које их забрињавају.

ганизације и отуда показују незаинтересованост за потребе организације. Докле год овакви лидери убијају идеје или присвајају оне добре, потчињени неће бити мотивисани да презентују нове идеје. Док лидер не комуницира са потчињенима у групи, потчињени формирају неформалне савезе да би раширили информацију.

Превише хуманизована клима

Превише хуманизована клима је на другом крају континуума. Уместо дехуманизације овде је лидер преокупиран међуљудским односима.⁸ Основне претпоставке овог приступа су: да су међуљудски односи важнији од циљева организације, конфликте и тензије треба смањивати по сваку цену, мотивација потчињених треба да буде готово потпуно интринзична и самоусмеравајућа, а као најбољи вид доношења одлука сматра се партиципативни. Лидери изражавају своја веровања у овај приступ више наглашавајући индивидуалне потребе него потребе организације. У неким околностима овај приступ има позитивне и продуктивне резултате, али постоји висока учесталост нежељених последица. Потчињени често реагују на ову климу на начин који није у најбољем интересу за организацију. Перманентна брига за потребе и добробит појединаца и инсистирање на томе да је то значајније од циљева организације може евентуално довести до пропасти саме организације. Докле год се наглашава одсуство конфликта, често се покушава са стварањем хармоничне слике и топлих међуљудских односа, чак и онда када су тензије и конфликти заиста присутни. Уместо да се манифестују кроз конфликте на радном месту, тензије и емоције су често усмерене на чланове породице и пријатеље, што доводи до веће штете од конфликта на послу. Неподесно наглашавање интринзичне мотивације сугерише да нешто није у реду са особама које су мотивисане спољашњим факторима, какве су повишица или унапређење. Уверење да је доношење одлука искључиво групно узрокује код потчињених незадовољство наређењима која добијају од претпостављених.

Ситуациона клима

Ситуациона клима може се посматрати као нешто између претходне две климе. Тачније, према овом приступу, испуњавање и уважавање индивидуалних циљева и циљева организације не морају бити супротстављени.⁹ По дефиницији, овакву климу је подесно успоставити у свакој ситуацији. Када је потребно применити строгу дисциплину – она се примењује. Кад је потребно подстаћи лични развој, то се чини. У свакој ситуацији лидер комуникацијом даје смернице и тежиште. Постоје три претпоставке на којима се базира ситуациона клима: прво, флексибилна клима која се може прилагођавати сложеној и променљивој природи индивидуалних потреба и потреба

⁸ Овај приступ води порекло из Хоторнове студије која је осветлила значај међуљудских односа за продуктивност.

⁹ Сигурно да је један од највећих заговорника оваквог приступа Даглас Мек Грегор, називајући га „подесним“, јер уважава обе врсте потреба..

организације боља је од круте климе, друго, људи по природи нису пасивни или у отпору према потребама организације, нити су невољни да прихвате одговорност, а треће, пошто људи нису у основи лењи, посао се може структурирати тако да се циљеви појединаца и организације једнако уважавају. Лидер који исказује тежњу за успостављањем ситуационе климе може очекивати одређене реакције од својих потчињених. Прво, њихово самопоштовање и поштовање према другима ће порастати, што ће највероватније довести до побољшања комуникације. То, такође, може довести до изражавања неслагања, која се могу превазићи. Перцепција једнаког значаја личних и организацијских циљева обезбедиће пораст продуктивности, што опет може повећати интринзичну мотивацију и већи осећај одговорности код потчињених. Потчињени ће вероватно ускладити радно понашање са циљевима организације. Успостављање одговарајуће организационе климе унапређује добру комуникацију. У ствари, лидер предузима одређене кораке ради побољшања комуникације у организацији.

Како комуницирати са особљем

Вероватно није ни потребно рећи да лидер често комуницира са својим персоналом појединачно, али и са целом групом. Он поставља приоритетне задатке, распоређује одговорност за извршење и уверава се да ли су људи разумели шта се од њих тражи. Објашњава како шта урадити у одређеном времену и са одређеним ресурсима. Лидери обављају саветовање да би помогли својим потчињенима да постану добри припадници јединице, да задрже или побољшају залагање у извршавању дужности и припреме за наредне. Они су ментори младим и новим припадницима јединице. За успешно обављање свих наведених задатака потребно је успоставити и испоштовати одређена правила која су важна за квалитетну и ефикасну комуникацију. У контакту са потчињенима, како је већ речено, лидер мора да покаже искрену заинтересованост и бригу, користећи фацијалну експресију, покрете главе, гестове и положај тела, што рефлектује отвореност и позитивну реакцију. Стварањем опуштеније атмосфере и пријатељским тоном руши баријере и олакшава саговорнику да буде искрен и отворен. Веома је битно да се лидер прилагођава конверзацији како се она развија, да даје спонтане коментаре или износи аргументе, увек поштујући тачку гледишта саговорника.

Потчињени брзо схвате шта лидери желе и снабдевају их информацијама. Али, потчињени нерадо дају негативну повратну информацију или саопштавају лоше вести својим претпостављенима, јер се боје да ће проћи као гласници у старом веку. Чувена прича „Царево ново рухо“ илуструје невољност потчињених да искрено комуницирају са претпостављенима. Да би праве и тачне информације стигле до лидера, он треба да:

- каже потчињенима да жели да добије повратну информацију, да их охрабри да саопштавају и добре и рђаве вести, а неслагање око неких проблема дочекује с разумевањем. Поткрепљивањем таквог понашања, тако што неће кажњавати, већ охрабривати, обезбеђује му већи прилив информација и омогућава да заиста зна право стање ствари;
- дефинише области у којима жели повратне информације. Не треба да охрабрује насумичне информације какве су празне приче или личне жалбе на колеге у организацији. Треба да дефинише своје потребе за информацијама по областима и питањима који су од значаја за организацију;

– користи тишину да би се потчињени охрабрили да дају информације: слушати и охрабривати потчињене уместо коментарисати;

– посматра невербалне знакове, јер највећи број људи не контролише невербално понашање тако добро као вербално. Дела говоре више од речи¹⁰;

– обезбеди време за састанке на којима би лидер добијао информације, јер је боље спречити него лечити и зато треба одвојити време. Планирани састанци даће више реакција него спонтани;

– поткрепи добијање повратних информација фразама као што су: „Реците ми нешто више о томе“, или „То је занимљиво“. Не треба постављати питања на које се добијају одговори „да“ и „не“.

Повременим климањем главе у току разговора лидер показује да је заинтересован и охрабриће потчињене да наставе и да буду активни у току разговора. Његово лице треба да буде природно и опуштено. Поглед у празно и фиксиран изглед лица делује узнемирујуће на саговорнике. С друге стране, често смејање и намрштеност обесхрабрује потчињеног да настави да говори.

Лидер треба да се уздржава од превелике приче и да избегава да прекида потчињеног приликом његовог излагања.¹¹ Он треба да дозволи потчињеном да говори. Обраћањем само када је потребно, лидер потврђује важност онога што потчињени говори и охрабрује га да настави излагање. Ћутање може да има исти ефекат, али ту треба бити пажљив. Подстакнут повременим ћутањем, потчињени може да продужи са излагањем, али превелика ћутљивост може да делује деконцентрирајуће на њега и да изазове осећај неугодности током разговора. Док лидер слуша, он обраћа пажњу на гестикулације потчињеног, јер ове реакције комплетирају поруку потчињеног, па може да „види“ осећања иза речи.

Један од највећих проблема са којима се суочава лидер јесте постизање групног консензуса. У многим случајевима, наравно, он сам мора донети одлуку. Али, генерално, ако је потребно да се група сложи око нечега, процес доношења одлуке постиже се уступцима у групној дискусији. Сигурно је да је циљ групног доношења одлука на свим нивоима решавање проблема, али је често једнако важан и консензус или споразум. Ако је одлука донета без консензуса, то није добро ни за морал ни за задовољство у јединици. Ако сагласност постоји, јединица ће тежити да вољно подржи и примени нов начин рада. Наредних пет сугестија за постизање консензуса засновано је на много дужој листи која је формулисана после низа истраживања и пажљивих анализа доношења одлука у групи:

1. Разјаснити дискусију, охрабрујући све учеснике да се држе теме, да избегавају небитне дискусије и да разјасне проблем питањима.

2. Користити процес изношења мишљења, стимулисањем међусобне дискусије коментарима: „То што говориш има смисла. Шта остали мисле о томе?“ или „Ми смо се

¹⁰ Многе емоције се тешко имитирају. На пример, кад је особа заиста срећна, мишиће који се ангажују за осмех контролише лимбички систем и други делови мозга, који нису под вољном контролом. Код усиљеног осмеха ангажују се други делови мозга (церебрални кортекс) који су под вољном контролом, али и други мишићи. Одатле и потичу чудни изрази лица код усиљеног осмеха.

¹¹ На ефикасност комуникације веома много утиче црта доминантности и ауторитарности. Тежња за доминацијом, као црта личности, долази до изражаја у комуникацији у честом узимању речи у дискусији, прекидању других у говору, испољавању отпора према критичким примедбама, што изазива негативне ставове чланова групе [3].

изгледа договорили око прве две тачке. Хајдемо на следећу,¹² или „Јесмо ли чули Јована до сад?“ или „Ово је заиста продуктивна дискусија“. Ако и лидер и чланови групе ефикасно користе овај метод, споразум ће се брже постићи, а задовољство ће расти.

3. Тражити другачија гледишта. Све особе треба охрабрити да изнесу своја гледишта и ставове, као и информације и податке којима поткрепљују своје ставове. Изражавање широког опсега мишљења и гледишта представља прилику за учење. У исто време, учешће свих омогућава да се свачији глас чује и повећава задовољство дискусијом и донетим закључцима.

4. Бити отворен за другачија гледишта. Свима су нам познати људи који траже туђе мишљење, без намере да та мишљења утичу на њих. „Немој да ме збуњујеш тиме, ја сам већ одлучио“. Ако неко изнесе непобитне доказе, неопориве чињенице, или чак добру идеју о којој лидер раније није размишљао, не треба да се боји да промени своју позицију или призна да није били у праву. Добри лидери често уче од својих потчињених. Такође, лидери су модели за понашање осталих, а оваквим ставом показују да не треба бити превише тврдоглав. Студије су показале да су мање тврдоглави лидери више поштовани од веома тврдоглавих.

5. Коришћење заменица у множини. Студије показују да у мање кохезивним групама (групе које су мање успешне у постизању консензуса и мање компактне) постоји тенденција да се чешће користе речи какве су *ја, мене, мени, мој*. Кохезивније групе чешће користе речи *ми, наше, нас*. Лидер треба да користи заменицу *ми* (како се ми надамо да ћемо успети, како можемо радити заједно и постићи наше циљеве). Не треба наглашавати шта *ја* желим или шта је *мени* у интересу, већ треба нагласити заједнички интерес за јединицу, што доводи до заинтересованости људи једне за друге.¹² То не значи да не треба користити *ја* поруке. Оне су обавезне када лидер жели да нагласи да преузима одговорност за своје понашање, јер тиме показује да и други треба да преузму одговорност за своје понашање и поступке.

Значај емоционалне интелигенције у лидеровој комуникацији

Јасно је да лидерова комуникација зависи од разумевања људи у свим комуникационим ситуацијама, од разумевања шта их мотивише за слушање и покреће на деловање. То захтева самосвесност, али и свесност о другима или, другим речима, развијање емоционалне интелигенције. Рецептивност групе може помоћи, али и одмоћи приликом пријема лидерове поруке.¹³ Креирање позитивне атмосфере помаже лидеру да буде убедљив и разумљив, да мотивише друге да слушају и делају, што указује на значај емоционалне интелигенције за сваког лидера.

¹² Фокусирање на себе уместо на другу особу или особе може довести до конфузије и конфликта. Лидер не треба да користи фразе као што су: „моја генерација, у моје време“ ако хоће ефикасну комуникацију. Такве фразе и фокусирање на себе делују на саговорника тако да то тумаче као супериорност, односно да говорник себе доживљава као средиште свих дешавања.

¹³ У чланку у Харвардској пословној ревији (Harvard Business Review), Роберт Robert Cialdini тврди да „нема лидеровог успеха без врхунског умећа убеђивања“ (2001).

Без емоционалне интелигенције лидер не може ефикасно да комуницира и да води друге. Емоционална интелигенција је емоционално и социјално знање и способност и подразумева следеће [8]:

- бити свестан себе, разумети и изразити себе,
- бити свестан других и односа са другима,
- излазити на крај са снажним емоцијама и контролисати своје импулсе,
- прилагодити се промени и решавању проблема личне или социјалне природе.

Ова дефиниција сугерише да емоционална интелигенција почиње са способношћу да се идентификују и контролишу и своје емоције и емоције других, али подразумева и могућност превођења тих емоција у акције, што показује флексибилност и способност решавања личних и социјалних проблема. За лидерову комуникацију емоционална интелигенција је веома битна способност. Сазнање о томе шта покреће групу може помоћи лидеру да креира позитивну атмосферу, због чега би имао још већи утицај и био убедљивији. „Аргументи сами по себи су само део једначине. Други једнако важни фактори су кредитетет лидера, његова способност да створи одговарајући, обострано користан оквир за позицију, за успостављање правог емоционалног нивоа са групом и комуникација живописним језиком који ће аргументима дати виталност и јачину“. (Conger, 1998).

Лидер може да мења свој лидерски стил када то налаже ситуација, али способност да одабере најефикаснији стил у одређеној ситуацији захтева емоционалну интелигенцију, односно тачну процену ситуације и заузимање одговарајућег става у складу са контекстом и групом коју води. Мањак емоционалне интелигенције може довести до грешака у комуникацији, а оне даље воде до проблема у групи.

Проблеми у комуникацији

Постоје и препреке у комуникацији, а то су физичке и психичке баријере. Бука је физичка баријера која отежава комуникацију и омета и пошљеоца и примаоца поруке да се сконцентришу на поруку. Јако светло, атрактивна особа, необичан приказ одвлачи пажњу од поруке [9]. Али, проблеми се ипак чешће јављају у самој размени порука, у сметњама за које су одговорни и пошљеоцац и прималац поруке.

Сметње често могу потицати од пошљеоца поруке. То су случајеви кад комуникатор није у стању јасно и тачно да формулише поруку, кад се изражава конфузно и непрецизно, када користи фразе без правог значења, када износи погрешне аргументе, када не разликује битно од небитног и уопште – кад није у стању да мисли јасно, једноставно и да разумљиво формулише мисли. До неспоразума долази и кад комуникатор не води рачуна о могућностима прихватања поруке од оних којима је намењена (коришћење сувише стручних термина, много страних речи, компликовано и апстрактно излагање), кад не води рачуна да ли је право време и место за одређену поруку итд. Све то указује колико се лако праве грешке, како лако долази до сметњи, али и колика је одговорност лидера као кључног комуникатора у групи.

Извори сметње у примаоцу порука су следеће: недовољно познавање теме, недовољна образованост, слабије способности, крутост у схватањима и предрасуде према теми или комуникатору,¹⁴ недовољна пажња, занемаривање контекста.

¹⁴ Предрасуде су баријера која може да створи проблем у комуникацији, јер оне могу да мењају смисао поруке.

И перцепција може да утиче на комуникацију: ако нам нека особа саопштава поруку пребрзо, замуцкује или застајкује, ми престајемо да слушамо, односно занемарујемо поруку. Поред тога, статус саговорника утиче на то са колико пажње га слушамо. Честа препрека у комуникацији настаје кад се фокусирамо на чињенице уместо на идеје, на речи уместо на поруку.

Постоје и друге баријере, какве су и мањак поштовања једне стране према другој, лоше дефинисан циљ комуникације, избор погрешног медијума за комуникацију (телефони и електронска пошта нису најбољи начин да се разговара о озбиљним темама), претпоставка да слушаца прима поруку, занемаривање и игнорисање емоција. Важно је бити свестан баријера током комуникације, јер могу да пригуше поруку, односно да је измене, а начин да се неспоразуми превазиђу је, како је већ речено, активно слушање и повратне информације.

Мада постоје многе препреке за ефикасно разумевање, четири од њих директно произилазе из неразумевања поруке. Познавање ових препрека може помоћи да се смање проблеми у комуникацији.

Препрека бр. 1: Погрешна интерпретација значења речи. Овде постоје два основна проблема:

а. *Исте речи имају различито значење различитим људима.* Овај проблем већ ома је уобичајен кад год двоје или више људи покушају да комуницирају. Ви, на пример, можете рећи свом колеги да је температура у канцеларији сасвим пријатна, јер је за вас 20 степени пријатно. За вашег колегу пријатно значи 23 степена. Иста реч може значити различито различитим људима. Пријатељ вам каже да се враћа за 5 минута. За њега то може значити ускоро – можда наредних пола сата. Са друге стране ви прихватате буквално значење. Пет минута је – 300 секунди.

б. *Различите речи имају исто значење.* Многе ствари имају више назива. Који назив ће се употребити зависи од онога ко говори. Обе наведене препреке откривају чињеницу да значење није у речима, већ у људима. Лидери успешније комуницирају кад узму у обзир поруку заједно са њеним извором и њеним пријемом.

Препрека бр. 2: погрешна интерпретација израза. Контакт очима, гестови, фацијална експресија и други спадају у ову категорију. Ако неко брзо хода излазећи из просторије током састанка или лупка оловком о сто током разговора, саговорник може да закључи да је особа у журби (у првом случају) или јој је досадно (други случај). Ови закључци могу бити тачни, али и не морају. Ако се неко трза или делује несигурно док говори, можемо закључити да је нервозан, чак и кад то није тачно.

Препрека бр. 3: погрешна интерпретација симбола. Одећа коју носимо, аутомобил који возимо, изглед наше канцеларије говори другима о нама. У ствари, начин на који поштујемо потребе времена и места других утиче на то како интерпретирамо њихове поруке. На пример, ако потчињени треба да дође код лидера у подне, а закасни 15 минута, његово кашњење може утицати на то како ће лидер интерпретирати оно што ће му потчињени рећи.

Препрека бр. 4: погрешна интерпретација гласа. Квалитет, разумљивост и варијетет гласа утичу на разумевање и остављају утисак на саговорника. Слушаоци често закључе из гласа да ли је саговорник срећан, тужан, уплашен или поверљив. Разумљивост говора зависи од артикулације, изговора, граматичке тачности. Варијетет обухвата гласност, пуноћу гласа, снагу и друго.

Карактеристике непријатне комуникације

Непријатна комуникација има бројне манифестације и често носи агресивност у упућеним порукама. Омаловажавање и етикетирање не само да је непријатно за примаоца порука, већ спада и у злостављање на радном месту (квалификације какве су „глуп си“, „лењ, неспособан“ или „некултуран“ и сличне).

Критиковање, нападање („ти си крив, ништа ниси урадио, ништа није добро“) свакако лоше утиче на саговорника. Али, критика је некад неизбежна, па је нужно критику изразити коректно. Она мора бити образложена, не сме се критиковати особа, већ њено понашање, а особи која је критикована мора бити јасна грешка коју је учинила. Чест је случај да уз критику иде давање савета, али је „поповање“, нешто што треба избегавати.

Непријатност у комуникацији изазива и интерпретирање, као нпр.: „Мислио си да ћеш тиме...“ У пословној комуникацији чест је случај наметања своје воље, негирање личне одговорности, немогући захтеви, неслушање саговорника, недостатак поверења или неусклађеност вербалне и невербалне комуникације

Сви наведени видови комуникације изазивају непријатан осећај код саговорника. Често су то обесхрабреност, понижење, малодушност, бес, страх од казне, што све може довести до повлачења из интеракције и губитка жеље за иницијативом.

За лидера, као и за сваког дугог комуникатора, веома је битно како шаље поруку, односно како говори. Наводимо само нека од правила:

- говорити јасно, конзистентно и кад постоји пажња слушалаца,
- раздвојити чињенице од мишљења,
- фокусирати се на једну ствар у одређеном времену,
- прилагодити свој начин изражавања могућностима слушаоца,
- не комуницирати на начин који је увредљив, непристојан, нетактичан,
- бити конзистентан са невербалним знацима комуникације,
- бити подржив, емпатичан,
- уважавати саговорника, бити искрен и отворен,
- поновити поруку кад треба,
- проверити ефекте које је порука оставила и да ли су слушаоци разумели поруку.

Закључак

Делотворни лидери препознају значај добре комуникације. Проблеми у комуникацији могу створити уско грло у организацији. Али, пре него што окривите своје потчињене за уско грло, станите, проверите и сетите се да грло није на дну, већ је горе.

Јасна комуникација је најважнија за успех лидера. Да би напредовао, лидер мора да научи да буде ефикасан и убедљив комуникатор, јер оно што говори дефинише и њега и његов циљ. Лидерове вредности морају бити јасне и он их промовише комуникацијом.

Одговоран лидер комуницира ефикасно. Он вредно ради да би спречио стварање уских грла и одржао канал комуникације отворен у свим правцима тако што: успоставља одговарајућу радну атмосферу, климу у колективу и прилагођава комуникацију ситуацији и користи технике за побољшање комуникације у својој организацији.

Лоша комуникација често се наводи као кључни разлог за неуспех, и поред великих уложених напора. Зато и није изненађујуће што се вештина комуникације све више посматра као критична способност за лидере, посебно у ситуацијама када је лидер главни покретач промене. Сходно томе, обука у вештинама комуникације треба да постане основна компонента програма развоја лидерства.

Литература

1. Рот, Н., Радоњић, С.: *Психологија за гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007.
2. Симендић, М.: *Лидерство*, скрипта за курсеве усавршавања подофицира у ВС, 2010.
3. www.nwlink.com/~donclark/.../leadcom.html *Communication and Leadership* 15. 01. 2012
4. Рот, Н.: *Психологија група*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988.
5. Shaw M. E.: Effects of leadership style upon group performance as a function of task structure, *Journal of Personality and Social psychology*, 1966
6. Nohria Nitin: *Beyond the Hype: Rediscovering the Essence of Management* 1992.
7. Froschheiser L.: *Communication: The most important key to leadership success* 65.38.6.103/.../Articles/Print/12675 (10. 02. 2012)
8. *Handbook of Business Strategy*, Emerald Group Publishing, 2006.
9. Barrett D. J.: *Leadership Communication: A Communication Approach for Senior-Level Managers*, Rice University, Houston, Texas
10. www.nwlink.com/~donclark/.../leadcom.html *Communication and Leadership* 15. 01. 2012
11. NCO course about leadership, Holland 2009.
12. *Leadership*, Land forces military school for WOs and NCOs, 2009.
13. *Приручник за саветовање и менторство*, Основни курс за подофицире, Армија БЈР Македоније
14. Pearson, J.: *Interpersonal Communication*, Scott, Foreman and co. Illinois 1983.
15. *US Army Military Leadership*, handbook, US Government, 1983.
16. Бојановић Р.: *Психологија међуљудских односа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.
17. Бојановић Р.: *Психологија у менаџменту*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
18. Гринберг Џ., Барон Р.: *Понашање у организацијама*, Желнид, Београд, 1998.

RAT I PROPAGANDA – ISTORIJSKI
OSVRT, PRIMJERI I ANALIZE

Radenko Ščekić

Univerzitet Crne Gore – Istorijski institut Podgorica

Rad se bavi tematikom psihološko-propagandnog rata koji svoje korijene vuče od antičkih vremena, a posebnu važnost dobija u novijoj istoriji, te predstavlja jedan od najsnažnijih i najprisutnijih aspekata gotovo svakog ratnog djelovanja. Dat je istorijski prikaz različitih oblika psihološkog ratnog djelovanja s naglaskom na ratnu propaganda kao najjače korišćeno sredstvo psihološkog rata. Rat, kao produžena politika samo drugim sredstvima, predstavlja polje djelovanja raznovrsnih propagandnih metoda i tehnika.

Ključne riječi: *psihološki rat, specijalni rat, ratna propaganda*

*

Propaganda je usko povezana sa ratom, a ratne pripreme se ne sastoje samo u naoružavanju vojski sukobljenih strana, već često, prije vojnih sukoba, treba psihički pripremiti civile – buduće vojnike. Cijeli je niz istorijskih primjera ratne propagande, kao jednog od najčešće korišćenih oblika psihološkog ratovanja. Već kod starovjekovnih aktera državnih i političkih zbivanja postojala je otvorena težnja da raznim postupcima utiču na stavove i ponašanje drugih pojedinaca i društvenih grupa, potvrđujući time postojanje i u Starom vijeku bitnih elemenata propagande, kao *osmišljene, planski vođene, organizovane djelatnosti*. Ako inače nema vlasti bez propagande, onda se u prvobitnim državama susrećemo i sa propagandnom praksom, sa mnogim propagandnim znanjima i tehnikama koja je savremeni čovjek olako spreman da pripiše sebi.¹ Klasičan starovjekovni propagandni zapis persuazivno (ubjeđivački) obojen sa ciljem djelovanja na racionalnu komponentu stavova nalazimo i kod Herodota.² Jedan

¹ U tom smislu potrebno je navesti nekoliko karakterističnih primjera: još u 4. vijeku p.n.e., kineski vojskovođa Sun Cu, u djelu „Vještina ratovanja“, zapisao je „najveća je vještina ratnika pobjeda i podčinjavanje neprijatelja bez borbe, što je moguće samo osvajanjem neprijateljskog duha“ (Grupa autora, *Amnezija javnosti – od propagande do terorizma*, Grafo komerc, Beograd, 2004, str. 11).

² Prema Herodotu, u jeku Grčko-Persijskog rata, Temistokle je pored izvora na stijeni uklesao sledeću poruku namijenjenu Joncima, persijskim saveznicima: „Ljudi Jonije, griješite boreći se protiv vaših otaca i pomažući da se podjarni Grčka. Zbog toga bolje pređite na našu stranu, ali ako vam je to nemoguće, povucite vaše snage iz borbe i tako prinudite Komance da se takođe povuku. Ako vam ni jedno ni drugo nije moguće, i ako ste vezani suviše jakom neophodnošću, onda se u sukobu u koji smo upleteni, ponašajte namjerno rđavo, ne zaboravljajući da vi potičete od nas i da neprijateljstvo varvara prema nama potiče od vas“. – V. Mihailović, *Propaganda i rat*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984, str. 18. Poruka je bila usmjerena da pobudi osjećanja o istoj etničkoj pripadnosti.

od primjera *tehnike propagande akcijom*, poznat je još iz 6. vijeka p. n.e: „Persijski car Kir po osvajanju Vavilona 538 p. n.e. je sakupio Persijance i naredio im da jednoga dana rade mukotrpne fizičke poslove, dok ih je drugog dana bogato gostio, a poslije toga im je rekao: „*Ukoliko hoćete da vam uvek bude kao danas pođite samnom u boj da zavladata drugima i da uživete*“ (prema Z. Slavujević, 2005:94). Uočljiva je bila namjera da se okupljanjem izrazi i učvrsti podrška vladaru i slikovito predoče posljedice (ne)prihvatanja određenog stava i ponašanja za koji se vladar zalaže gdje, a ovdje bi se osim tehnike propagande akcije mogli prepoznati elementi tehnike nagrade i kazne, tzv. „štapa i šargarepe“. I drugi persijski car, Kserks, koristi propagandnu akciju, koja bi se mogla definisati kao i kombinacija tehnike indirektnog propaganda (*soft-ell*). Naime, *kada uhvati atinske uhode on ih nije ubijao, nego im je pokazivao svoju vojsku, njeno naoružanje, spremnost i obučenosť za borbu, pa ih puštao nazad Grcima da pričaju o onome što su vidjeli*“ (Herodot, 1959:411). Dakle, rukovodilo se persuazijom, odnosno ubjeđivanjem, insistiranjem na sugestivnom formatu i na ostvarivanju propagandnog cilja zaobilaznim putem.³

Julije Cezar je, na primjer, nakon pobjede namjerno javno prikazivao ratni plijen i zarobljenike, strašeći tako buduće protivnike. Džingis-kan je širio glasine o nepobjedivosti mongolskih hordi, Temistokle je ostavljao poruke uklesane na kamenu pored izvora, izazivajući podjele u redovima neprijatelja, a N. Makijaveli se intenzivno bavio metodama razaranja morala protivnika. Francuska revolucija je predstavljala do tada neviđenu manipulaciju širokom narodnim masama. Kombinacija *hljeba i igara sa dosta krvi*, sa javnim pogubljenjima na giljotini i frenetični govori predstavljali su pravi opijum za mase sa svojevrsnim narkotizirajućim efektom.⁴ Prva savremeno organizovana propagandna služba uspostavljena je za vrijeme Napoleonovih ratova. Službeno se zvala *Press služba*, dok ju je sam Napoleon zvao *Služba za javno mnjenje*. Njen zadatak je bio ne samo informisanje, već i objašnjavanje politike i ratnih operacija, s time da su izdavani različiti proglašaji, manifesti, bilteni, novine. I prvi Napoleonovi politički potezi bili su u sferi štampe. Tako je od 76 listova, koliko je do tada izlazilo, ukinuto 66, a ostali su bili pod strogom kontrolom. Napoleon je pokrenuo i svoj list – „*Monitor*“, tako da su svi preostali listovi morali pratiti pisanje ovog lista i prenositi njegove najznačajnije članke. Koliko je i kako Napoleon shvatao značaj štampe u propagandne svrhe vidi se i po tome što je on u zemljama koje je namjeravao osvojiti kupovao listove da bi preko njih pripremao javnost tih zemalja za njegov oslobodilački dolazak (M. Nuhić, 2000:146). Vijesti su posebno bile prilagođene različitim korisnicima, tako da su objavljivane posebne publikacije za građane Francuske, građane osvojenih zemalja, a posebno za pripadnike vojske. Dakle, ovdje je uočljiva upotreba tehnike vertikalne propagande, odnosno korišćenje zaštićenog autoriteta i podređen položaj primaoca poruka u kombinaciji sa upotrebom cenzure. Ako su se ranije *odsijecali neposlušni jezici*, nakon Francuske revolucije cilj je bio da se oni *ukrote*. Napoleon je nastojao da osvoji Evropu ne samo vojskom, već i agitacijom, i oformio je svoj *Bureau de Presse*, radi onoga što bi danas nazvali PR-om. U Američkom ratu za nezavisnost (1775–1783) masovno se koriste leci i pamfleti kojima se pripadnici kontrarevolucionarnih (Južnjačkih) snaga pozivaju na dezertiranje.

³ U „Pogrebnom govoru“, Tukidid Periklu stavlja u usta izjavu da je „u očuvanju reda i mira, strah naš glavni zaštitnik“ – M. Podunavac, *Politika i strah*, Politička kultura, Zagreb, 2008.

⁴ Koliku su snagu imale oratorske sposobnosti, recimo vođe jakobinaca Robespjera, pokazuje događaj nakon Termidorskog prevrata i njegovog svrgavanja 24. jula. 1794. Znajući magičnu moć njegovih riječi, zavjerenici mu nisu dozvolili da se obrati skupštini, jer je njegov govor mogao da ima negativne posledice po njih (prema V. Mihailović, *Propaganda i rat*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984, str. 120).

* *

Poznat je primjer propagandnog uspjeha pruskog kancelara Bizmarka⁵ koji je direktno prouzrokovao Francusko-pruski rat još 1870. i time ubrzao ujedinjenje Njemačke i pomremetio dotadašnju ravnotežu snaga među velikim silama, pripremivši na taj način i teren za Prvi svjetski rat. Naime, u vrijeme zategnutih odnosa između Pruske i Francuske, pruski kralj je primio francuskog ambasadora u banji Ems. Sastanak se završio tako što je kralj stavio do znanja ambasadoru da ne prihvata francuski predlog i da očekuje novi. Bizmark je, međutim, izmijenio sadržajograma o susretu i stvorio utisak da se sastanak završio razmjenom teških riječi na veoma nediplomatski način. Uzbudjenje je zahvatilo Njemačku, pa i Francusku, i ništa nije moglo da spriječi predstojeći rat. Očigledno da je vještijim manipulisanjem porukom, uz korišćenje medija, javnosti plasirana željena verzija.

Američki predsjednik Vudro Vilson izabran je 1916. na platformi „mira bez pobjede“. Stanovništvo je u jeku Prvog svjetskog rata bilo izrazito miroljubivo raspoloženo. Tada je ustanovljena komisija za vladinu propagandu – *Krilova komisija* koja je uspjela za šest mjeseci da pretvori mirnu populaciju u histeričnu, sa željom da uništi sve njemačko, jer „državna propaganda, kada je podržavaju obrazovani članovi zajednice može imati veliki efekat“.⁶

Sa početkom Prvog svjetskog rata⁷ počela je do tada neviđena propagandna kampanja. Trebalo je osmisliti neki snažan razlog i motiv koji će opravdati traženi ratni napor,⁸ pored razloga odbrane nacionalnih interesa koji nisu bili dovoljni, jer nisu bili očigledni za većinu stanovništva. Tokom Prvog svjetskog rata poznat je sledeći slučaj: u londonskim novinama 1915. objavljena je fotografija pod naslovom *Tri njemačka konjanika natovarena zlatnim i srebrnim plijenom*. „U stvari, fotografija je snimljena u Njemačkoj na hipodromu i predstavljala je džokeje sa trofejima poslije takmičenja“ (V. Dimitrijević, R. Stojanović, 1979:307).⁹

⁵ „Smatra se da je kancelar Bizmark u Rajstagu prvi put upotrijebio izreku da politika nije nauka nego umjetnost. Birači se ne ponašaju isključivo racionalno, jer pojedinačno, a naročito kada funkcionišu u grupama, oni su često zarobljenici emocija i predrasuda, površnih utisaka i niskih strasti. Upravo zato se o politici govori kao o umjetnosti ili o vještini koja ne može da se osloni isključivo na naučna znanja o društvu“ (N. Kecmanović, *Politika, država i moć*, Čigoja, 2009, str. 77).

⁶ N. Čomski, *Kontrola medija*, Rubikon, Novi Sad 2009, str. 9.

⁷ „Među 76 međunarodnih ratova zabilježenih od 1816. do 1965. koje su američki istraživači rangirali po broju mrtvih, vodeća 4 su se odigrala u 20 vijeku: dva svjetska rata (1914–1918) i (1939–1945), japanski rat protiv Kine (1937–1939) i Korejski rat (1950–1953). U njima je izginulo više od milion ljudi samo u bitkama. Najveći zabilježeni međunarodni rat postnapoleonovskog 19. vijeka, onaj između Pruske/Njemačke i Francuske (1870–1871) pobio je možda oko 150. 000 ljudi, po redu veličina uporedljiv je sa žrtvama „Čako“ rata (1932–1935) između Bolivije (oko 3 miliona stanovnika) i Paragvajaca (oko 1,4 miliona). Ukratko, 1914. godina je otvorila doba masakra“ (prema E. Hobsbaum, *Doba ekstreme*, Dereta, Beograd, 2002, str. 25).

⁸ „Cimernanov telegram“, koji je njemačko ministarstvo inostranih poslova uputilo svome ambasadoru u Meksiku, dajući mu uputstva kako da zaključi savez između Meksika i Japana protiv SAD jedan je od uspješno iskorišćenih povoda za propagandu od strane članica Antante. Telegram je zaustavila Britanska obaveštajna služba i on je stigao u američku vladu tek u februaru 1917. kada su mu njemački napadi na američke brodove dali još veći psihološki efekat. Na dan 15. marta potopljen je, bez upozorenja, jedan američki brod i SAD su objavile rat Njemačkoj 6. aprila 1917, što se pokazalo kao odlučujući korak u okončanju rata (Dž. Roberts, *Evropa 1880–1945*, Clio, Beograd, 2002, str. 33).

⁹ Rješenje je nađeno u temama koje opisuju zverstva neprijatelja, u čemu je prednjačila propaganda Velike Britanije i Francuske. Tada su kroz štampu kolale različite, često i fantastične priče užasa. Tako su britanski mediji objavljivali da su njemačke trupe po upadu u Belgiju počinili neverovatne i užasne zločine, od čega se zgražavala tadašnja javnost, a mržnja prema Njemcima tada je dostigla ogromne razmjere. Međutim, tek nakon rata se saznalo da su bile izmišljene, što je 1925. i zvanično objavljeno, ali su do tada one bile već postigle željenu svrhu. Dakle, propagandom integracije, odnosno vidom tehnike horizontalne propagande, nastojalo se širenjem glasina djelovati persuzivno kako na pojedinca, tako i na kolektivitet. (vidjeti više u I. Šiber, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998).

Poznata izreka da je *rat produžena politika, samo drugim sredstvima*, ima svoje značenje i u propagandnoj aktivnosti.¹⁰ Štaviše, upravo u ratnim uslovima, a pod tim se podrazumijeva i period koje ratu prethodi, propaganda ima ogromnu važnost. „Vas možda ne zanima rat, ali vi zimate njega“, izjava koja se pripisuje jednom od vođa boljševika Lavu Trockom u najboljem odslikava ratnu atmosferu. Napoleon je npr. razvijao propagandnu aktivnost koju mnogi smatraju prethodnicom savremene propagande. Njemci su propagandu nazivali „trećim frontom“, a Amerikanci „četvrtim rodом војске“. General Ajzenhauer je isticao da se ratna propaganda razvila u specifično i uspješno oružje rata. Propaganda je „strahovito oružje“, govorio je Hitler, „u rukama čovjeka koji se zna njome služiti“ (prema A. Rabrenović, 2008:18). „Pod pojmom ratne propagande, američki stručnjaci podrazumijevaju sva obavještenja, ideje, učenja ili specijalni način ubjeđivanja koji služi postizanju određenih ratnih (borbenih) ciljeva, a namijenjeni su da utiču na mišljenje, raspoloženje i držanje ljudi radi izvlačenja posrednih ili neposrednih koristi“ (Mihailović, 1984:15). Ratna propaganda ima dva cilja. Prvi cilj je maksimizirati učestvovanje ljudi u aktivnostima svoje grupe. To znači stvaranje grupnog identiteta, osjećaja pripadnosti – od uže grupe u ratnim operacijama do jačanja emocionalnog odnosa prema vlastitoj zemlji, odnosno rodoljublja, identifikacije pojedinca sa rukovodstvom i jačanja povjerenja u rukovodstvo, prihvatanje osnovnih vrijednosnih usmjerenja, odnosno ratnih ciljeva i stvaranje samopouzdanja i povjerenja da će se postavljeni ciljevi i ostvariti.¹¹ Ovdje naročito dolazi do izražaja široka upotreba tehnike horizontalne propagande, odnosno, propaganda integracije. Drugi cilj je minimizacija udjela neprijatelja u aktivnostima vlastite grupe. Može se pretpostaviti da su ova dva cilja međusobno komplementarna, te se uslovno i krajnje pojednostavljeno mogu razlikovati propaganda prema vani, protivniku i prema unutra, vlastitom narodu, ali i propaganda prema trećim, neutralnim zemljama ili prema međunarodnim organizacijama. Jedno od dominantno upotrebljivanih metodičkih postulate jeste načelo pojednostavljivanja slike svijeta, odnosno široko korišćenje propagandne figure neprijatelja, radi njegovog anatemisanja, crno-bijelim odslikavanjem stvarnosti, stvarajući permanentnu psihozu ugroženosti, važne pretpostavke uspješne manipulacije kolektivitetom.¹²

Treba navesti neke zanimljive razlike u propagandnim postupcima u vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata. Prema I. Šiberu (1998:335) tri su bitne razlike u propagandnim porukama: 1. Propaganda u vrijeme Drugog svjetskog rata, što možda može izgledati na prvi pogled nelogično, sadržavala je manje mržnje nego ona u Prvom svjetskom ratu. Emocionalna zasićenost bila je mnogo manja, u čemu je prednjačila britanska propagan-

¹⁰ Ratna propaganda ima veliki uticaj na javnost, jer pokriva veliki prostor i ne utiče samo na zaraćene zemlje, nego, ako ima veći prolaz informacija, i šire. Primjer takvog uticaja su ratovi između Izraela i Palestine. Izrael je uložio milione dolara u propagandne svrhe, a najveći uticaj postignut je u SAD. Izrael se svijetu predstavio kao nevina žrtva, a Palestina i arapske države predstavljene su kao nasilnici.

¹¹ Rusko preimenovanje dotadašnjeg naziva Sankt Petersburg u Petrograd, baš kao što je i britanska kraljevska porodica u Londonu uzela ime Vindzor, umjesto dotadašnjeg Hanover, samo su primjeri nacionalnog patriotizma.

¹² „Koliko je propagandna djelatnost važna u uslovima rata možda najbolje pokazuju analize stručnjaka iz SAD, Velike Britanije i Kanade, po kojima su te države u Drugom svjetskom ratu imale oko 30% gubitaka u ljudstvu kao posledicu psihološko-propagandnih aktivnosti protivnika. U ratnim operacijama u Koreji naglašavalo se da: „više vrijedi jedan demoralizovani nego jedan mrtav vojnik, jer demoralizovani širi defetizam među svojim saborcima.“ Američki psiholozi su nakon rata u Koreji ustanovili na osnovu izjava zarobljenih Koreanaca i Kineza, da se trećina njih predala zbog uspješne američke propaganda“ (I. Šiber, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998, str. 334).

da.¹³ 2. Propaganda tokom Drugog svjetskog rata bila je manje moralistička nego u prethodnom. Osnovna poruka koja se u ratnim sukobima obično navodi je: naši ciljevi su pravedni, njihovi nisu, a propaganda tokom Drugog svjetskog rata bila je na drugom mjestu. Tako je moralna argumentacija zamijenjena pojmovima interesa.¹⁴ 3. Propagandom tokom Drugog svjetskog rata više se vodilo računa o činjenicama, i težilo se, kada god je to bilo moguće, pružiti što cjelovitiju i što provjereniju informaciju. Razlog tome je, sa jedne strane, sve prisutnija mogućnost dobijanja alternativnih informacija i time provjere dobijene informacije posredstvom novih medija – radija, a isto tako i sve veći razvoj kritičnosti i nepovjerenja, što je bio rezultat iskustva iz Prvog svjetskog rata. Korišćenje novih sredstava, naročito tokom i nakon Drugog svjetskog rata, u prvom redu masovnih medija, i napretka na polju tehnologije i tehnike, olakšalo je persuazivnu aktivnost.¹⁵

U literaturi (I. Šiber, 1998:334) ratna propaganda se uobičajeno dijeli na *strategijsku, taktičku i konsolidacijsku*. Strategijska propaganda stvara opšte psihološke pretpostavke za ostvarivanje postavljenih političkih i strategijskih ciljeva. Usmjerena je prema čitavoj populaciji, naglašava opšte vrijednosti i pokušava osigurati podršku rukovodstvu zemlje. Taktička propaganda se primjenjuje prije i uporedo sa borbenim operacijama. Cilj joj je smanjiti borbeni moral neprijatelja, podsticati dezerterstvo u neprijateljskim redovima, podsticati predaju i defetizam, i tako olakšati postizanje vojnih ciljeva uz smanjenje vlastitih žrtava.¹⁶ Konsolidacijska propaganda usmjerena je prema civilnom stanovništvu i to prije svega u području koje je osvojeno ili u kojemu je neprijatelj imao veću podršku. Cilj takvog propagandnog djelovanja jeste objasniti pravednost vlastite borbe i zadobijanje podrške onih koji su se prije priklanjali protivniku. Takva se propaganda primjenjuje uvijek u sredinama gdje ne postoji sigurna i jasna podrška. Istovremeno je moguća podjela ratne propaganda na preventivnu i profilaktičku. Prvi tip propagande unaprijed priprema javnost na ono šta se može dogoditi i tako ublažava negativnost događaja. Tipičan primjer takvog oblika propaganda jeste Čerčilovo naglašavanje da jedino što može obećati Britancima jesu: „krv, znoj i suze“. Tako ih je pripremao na dugotrajan rat i stradanja tokom njemačke invazije u Drugom svjetskom ratu. Profilaktička propaganda je naknadni

¹³ Kada je prilikom jednog govora, krajem 1939. godine, V. Čerčil označio naciste pogrdnom riječju *Huns*, koja se upotrebljavala tokom Prvog svjetskog rata, britanska javnost je burno reagovala da ne želi opet biti uvučena u mržnju (prema M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002, str. 43).

¹⁴ Dolazi se do često postavljanog pitanja: da li je dozvoljena korisna laž i da li se može lagati za opšte dobro u korist onih koji se obmanjuju? Sve se svodi na poznati stav: „Nije važno da li je poruka tačna, važan je njezin efekat“. Stoga je korišćenje laži i drugih neistina česta pojava u propagandnim porukama. (M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, str. 114).

¹⁵ Dok je u Prvom svjetskom ratu rastureno ukupno oko 3 miliona letaka, taj broj je u Drugom dostigao nekoliko milijardi primjeraka. Džems Monro je bio izumio tzv. *Monro bombu* koja je sadržavala ukupno 50. 000 letaka. Ona se na oko 300 metara nadmorske visine otvarala, a leci raspršivali. Do maja 1945. proizvedeno je 75. 000 ovakvih bombi. U Burmi su saveznici bacali letke u vidu malih paketa koji su sadržavali sjemenje, so, nekoliko šibica ili iglu i konac sa porukom nade i uputstvom o vršenju sabotaža. Poruka je glasila: „Kuda god Japanci dođu, donesu razaranje, a gdje god savezničke snage dođu, bujaju zelena polja“ (M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002, str. 182). Ovdje je uočljiva upotreba propagandne tehnike nagrade i kazne djelujući na racionalnu zasnovanost u vidu dihotomije korisno – štetno.

¹⁶ „Krajem Drugog svjetskog rata saveznici su povremeno ispaljivali granate koje su umjesto eksplozivom bile punjene propagandnim lecima koji su služili kao svojevrsna propusnica u slučaju predaje, a sadržavali su kratke poruke o savezničkim ciljevima poput: *Zašto se borimo?*“ (I. Šiber, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998, str. 335),

pokušaj da se ublaže negativne posljedice određenih zbivanja, u prvom redu napredovanja neprijatelja i vlastitih gubitaka. U okviru pojedinih tadašnjih ministarstava osnivana su posebna odjeljenja čija je osnovna, odnosno preovlađujuća djelatnost bila propaganda. Poseban podsticaj takvom organizovanju predstavljao je Prvi svjetski rat. Dvije suprotne strane su se našle u potpuno izjednačenoj situaciji u vojničkom smislu. Dugotrajan rat na nepromijenjenim pozicijama na frontu, uslovio je i omogućio da se veća pažnja posveti ratu riječima, odnosno propagandi. Tako je propaganda postala dodatno, moćno oružje koje je vidno, a po nekima i presudno uticalo na okončanje rata.¹⁷ Pitanje je do koje je mjere i sama propaganda doprinijela ogromnim žrtvama rata, odnosno kako se uspjelo homogenizovati jedan narod, usmjeriti njegove frustracije i oblikovati ih u agresiju prema drugima. Kada se neprijatelju poturaju lažni podaci oni često dobijaju na uvjerljivosti ako im se daje izgled strogo čuvanih tajni¹⁸, čime se nastoji odvratiti pažnja od pravih namjera i planova strane koja se bavi stvaranjem takvih varki i manipulacija. Očigledno je da su propagandna načela efikasnosti (korišćenje svih raspoloživih sredstava, naročito dramatizacija sadržaja kojima se operiše), pojednostavljivanje slike svijeta (prijateljski – neprijateljski, opasno – sigurno ...korišćenje figure neprijatelja i sl.), tehnike direktne propagande u otvorenom propagandnom djelovanju, tehnike ponavljanja sadržaja („sto puta ponovljena laž – postaje istina“), tehnike transfera i šokiranja publike (mit o arijevske rasi kao superiornoj i božanskoj, davanje naziva „kamikaze“ japanskim pilotima), tehnika nagrade i kazne, tehnike ispiranja mozga¹⁹ – obilato upotrebljavane kao potpora ratnim dejstvima.

¹⁷ „U **Engleskoj** se propaganda vršila preko Centralnog biroa za štampu i propagandu (Official Press Bureau), Komiteta za odbranu imperije (Committee of Imperial Defence), Biroa za ratnu propagandu (War Propaganda Bureau) osnovanog od strane Ministarstva spoljnih poslova, Odjeljenja za kontrašpijunažu (Special Intelligence) u Ministarstvu rata. Do 1918. propagandna djelatnost je bila neusklađena, i tada je obrazovano posebno značajno Odjeljenje za neprijateljsku propagandu (Department for Enemy Propaganda), a iste godine je oformljeno i Ministarstvo informacija kao vrhunac napora u sveobuhvatnom propagandnom djelovanju. Iako su ga prvi podigli na nivo ministarstva, Englezi su nakon Prvog svjetskog rata ukinuli Ministarstvo informacija i vršenje propagande povjerili drugim ministarstvima i nižim organizacionim oblicima. Međutim, čim je Drugi svjetski rat počeo ponovo je osnovano Ministarstvo za informacije sa ciljem da vrši propagandu u zemlji i prijateljskim državama i Odjeljenje propagande za neprijateljske zemlje čija je djelatnost bila usmjerena prema silama Osovine, a ubrzo potom ovo odjeljenje je promijenilo ime u Političko-ratna operativa (PWE). U **Francuskoj** propaganda je vršena kroz nekoliko organa u okviru ministarstava. Pred kraj rata (maja 1918) propagandi je podignut značaj obrazovanjem Državnog podsekretarijata za informacije i propagandu i osnivanjem Centra propagandne akcije protiv neprijatelja. Vlada **SAD** je obrazovala Komitet javnih informacija, u aprilu 1917. godine u okviru koga je djelovalo Odjeljenje za spoljnu propagandu. U **SAD** je u Prvom svjetskom ratu stvorena organizacija CPI Komitet za javno informisanje. U **SAD** je posebno propagandno odjeljenje obrazovano 1940. godine. Po izbijanju rata obrazovana su dva odjeljenja za isključivo bavljenje propagandom – Biro ratnih informacija (OWI) koja je vršila tzv. bijelu propagandu i Biro strategijskih usluga (OSS – preteča CIA) za crnu propagandu. Iako američka propaganda nije mogla da se poredi sa Gebelsovom organizacijom, ona je ipak djelovanjem nadmašila sve. Njena posebna obilježja su što potiče od velikog broja izvora, manje je napadna i obim njene propagande je znatno veći. U **Italiji** je od 1916. godine djelovao Biro za štampu i propagandu. Sa druge strane, propaganda **Austrougarske** i **Njemačke** nije bila na nivou savezničke, ni u organizacionom ni u stručnom pogledu. U okviru Ministarstava inostranih poslova i rata djelovale su posebne službe odnosno biroi. Zahtjevi koji su se čuli 1916. i 1917. godine za osnivanjem Ministarstva za propagandu u Njemačkoj nisu prihvaćeni“ (M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002, str. 43).

¹⁸ Iz Drugog svjetskog rata poznata je operacija pod nazivom „mlijeveno meso“ koju je britanska kontraobavještajna služba dugo i pažljivo pripremala da bi njemački generalštab 1943. godine dovelo u zabludu o pravcima savezničkog iskrcavanja. U more je u blizini španske obale spušten leš navodno utopljenog britanskog oficira, snabdjeven poverljivim materijalom koji je ukazivao da će se iskrcavanje saveznika preduzeti u Grčkoj ili Sardiniji. Kako je Španija tada vrvela od nacističkih agenata, mamac je progutan i varka je imala izvjesnog efekta (prema Z. Isaković, *Uvod u propagandu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991, str. 157).

¹⁹ Da navedemo samo najdrastičnije primjere, kao što su: djelatnost katoličke inkvizicije, zatim nacistički logori, i još u većoj mjeri gulazi i drugi radni logori i logori za prevaspitavanje u komunističkim državama u kojima su se

Odlučujući uticaj savezničke propagande za efikasno okončanje Prvog svjetskog rata nacisti su isticali ne samo zbog nesporne efektivnosti poruka, već i zbog pravdanja kapitulacije. Isticano je da je podbacila njemačka propaganda, a ne vojska koja je odbranila granice Njemačke, kao i da se zna da saveznici nisu pobijedili vojskom, već sa generalštabom ideja, pomoću veličanstveno uređene propagande. Sva krivica za poraz svaljivana je na političare koji nisu imali smisla niti sluha ni za unutrašnju ni za spoljnu propagandu. U tome bi mogli prepoznati neke od odlika upotrebe načela pojednostavljivanja slike svijeta (kroz figuru neprijatelja – određene grupe političara, radi njihove diskreditacije i uklanjanja sa vlasti) putem tehnike horizontalnog propagandnog djelovanja širenjem glasina. Hitler²⁰ je od 1936. do 1939. otvorenom propagandom insistirao na mirnom rješavanju međunarodnih problema, održavanju međunarodnih konferencija i slično, dok je prikrivenim propagandnim djelovanjem pripremao njemački narod za rat.²¹ U svom radu na propagandi Gebels je vodio računa i o podacima dobijenim istraživanjima javnog mnjenja ili (što je bio češći slučaj) obavještajnih službi. Na taj način moglo se voditi računa o željama ljudi i, upravo u tu svrhu, koristiti propagandu. U suprotnom, ukoliko ona nije u skladu sa preovlađujućim očekivanjima i nadama, nedjelotvorna je. „U nesigurnim vremenima“ pisao je Gebels, „postoji glad za vijestima, jer ako mi nećemo dati informacije, tada će informaciju dati neprijatelj i ljudi će slušati neprijateljske radiostanice.“ U načelu, bile su cenzurisane one informacije koje bi mogle djelovati na moral, kao što su informacije o sabotажama, dezerterstvu, razaranjima njemačkih gradova i sl. (I. Šiber, 1998:343). Poslednjih godina rata kada je prestalo slijepo povjerenje u službene vijesti Gebels se služio glasinama koje je uglavnom plasirao posredstvom neutralnih zemalja (Portugal, Turska). Djelovalo se u skladu sa logičkim načelom da ono što se čuje od nekoga neutralnog ima veću šansu da se prihvati. U nacističkoj propagandi nailazimo još na neke ideje današnje moderne propagande, koje su doprinijele njenom uspjehu i širokom prihvatanju. Nezaobilazno među njima je svakako i „ko se prvi obrati javnosti - uvijek je u pravu.“²² Gebels je pisao: „Propaganda je, pojednostavljujući misli masa i svodeći ih na primitivne šeme, mogla da predstavi složene procese političkog i ekonomskog života najjednostavnijim terminima“. Kada je, pak, trebalo

prevaspitavali politički zatvorenici. „Sam naziv ispiranje mozga (*brain-washing*) nastao je tokom Korejskog rata (1950–53) kada je ova tehnika primjenjivana prema američkim zarobljenicima u sjevernokorejskim i kineskim zatvorima, gdje se procjenjuje da je 15 do 20% zarobljenika prisiljeno da sarađuju sa svojim čuvarima, a 21 zarobljenik je odbio da se vrati u SAD“ (prema M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 140).

²⁰ „Hitler je među prvima shvatio značaj mikrofona i zvučnika. O intenzitetu propagandnih akcija, bez prese-dana, u to vreme, govori to da su tokom izborne kampanje 1932. nacistički lideri održali 34.000 javnih govora i podelili preko 8 miliona primjeraka raznog materijala. Godine 1934. nacistički propagandni aparat broji preko 14.000 ljudi“ (Z. Slavujević, *Politički marketing*, FPN-Čigoja, Beograd, 2005, str. 33).

²¹ „Veštom propagandnom akcijom Nemci su iscenirali navodni napad Poljske armije na Nemačku teritoriju. U Glivicama, u to vreme na teritoriji Nemačke, esesovci su u noći 31. avgusta 1939. obučeni u poljske uniforme osvojili radio-stanicu i zatim strijeljali grupu zatvorenika iz nemačkih zatvora obučenih u njemačke uniforme, a koji su trebali da „odigraju“ ulogu žrtava poljskog napada. Jedan od esesovaca je preko osvojene radiostanice održao govor na poljskom jeziku, u kome je objavio napad poljskih jedinica na Nemačku, a već u zoru 1. septembra 1939. nemačke jedinice su krenule u osvajanje Poljske, što je označilo početak Drugog svjetskog rata. Hitler je istog dana u Rajhstagu naveo ovaj govor kao dokaz o napadu Poljske i tako dvostruko iskoristio činjenicu da je manipulacija područje u kojem su masmediji delotvorniji no drugi mediji u istim društvima. Iskoristio je jedan medij – radio za slanje lažne poruke, a zatim je preko drugog – govornice Rajhstaga tom porukom pravdao napad na Poljsku.“ (Z. Isaković, *Uvod u propaganda*, Beograd, 1991, str. 154).

²² U skladu s tim, recimo: gubitak Kijeva je u Njemačkoj odmah objavljen, kako bi se preduhitrla druga strana da razvije propagandu koja bi kao posljedicu imala širenje straha i nesigurnosti među njemačkim stanovništvom.

izvršiti svojevrсни „propagandni udar“, korišćeni su stručni, nejasni termini (Z. Slavujević, 2005:58). U Drugom svjetskom ratu njemačka propagandna strategija slijedila vojnu strategiju munjevitog rata (Blitzkriega) – nakon postignuća vojne pobjede niko neće ni moći ni smjeti postavljati pitanja o istinitosti informacija koje su tome prethodile. Kako se rat produžavao, postupno je dolazila na vidjelo strahovita istina da je veliki dio dotadašnje prezentovane realnosti u stvari prevara i neistina.²³

Pobjedom Oktobarske revolucije u Rusiji 1917. godine uspostavljen je novi društveni sistem i obrazovan Sovjetski Savez. Nova vlast je razvila agresivnu indoktrinaciju i propagandu radi nametanja određenih stavova i načina mišljenja, kao i proširenja i jačanja političke vlasti. Zbog toga se odmah na početku obrazuje Odjeljenje agitacije i propagande (Agitprop), kao i Sekcija za međunarodnu propagandu čiji je cilj bio da doprinese širenju komunizma u svijetu.²⁴ Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (NKVD) jeste nova ustanova političke policije koja je oformljena 1934. na čelu sa Ježovim. NKVD je bio glavni organ zadužen za sprovođenje odluka o masovnim čistkama i o organizovanju GUL-aga, i pod tim imenom je egzistirao do 1946. godine. Ž. Klemanso je govorio da je rat suviše ozbiljna stvar da bi se mogao povjeriti generalima, a Lenjin²⁵ je odmah po osvajanju vlasti došao do zaključka da je „diktatura proleterijata isuviše ozbiljna stvar da bi se mogla povjeriti proleterijatu“ (Geler/Nekrič, 2000:52). Propagandom agitacije kojom se zameće jedan eksplozivan, revolucionaran, sa stanovišta sistema destruktivan pokret, koji se obraća najsnažnijim i najjednostavnijim osjećanjima i koristi najelementarnija sredstva sa ciljem da maksimalno oslobodi energiju ljudi i privoli ih na napore i žrtve kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi – uspjelo se u atmosferi Prvog svjetskog rata preuzeti vlast u carskoj Rusiji i iz korijena promijeniti društveni sistem. U kombinaciji agitacije i ekstremne varijante „crne“ propagande, odnosno tzv. subverzivne propagande, boljševici su prvo na talasu revolucionarnog vrenja i ratnih poraza uspjeli srušiti carski sistem, a potom, iako u manjini u odnosu na druge revolucionarne organizacije, uspjeli da ih inkorporiraju, uguše

²³ Kako je Njemačka gubila rat, tako je sve veća pažnja bila posvećivana ponašanju, a pri kraju rata sam Gels je zapisao: „Sada ne možemo više ništa učiniti propagandom, ono što im treba to su pobjede i samo pobjede“. Ova izjava koja svakako odražava i svojevršno razočarenje ne samo sagledivim ishodom rata, već i vlastitom nemoći da se nakon desetogodišnjeg uspješnog kontrolisanja i manipulisanja javnošću suoči sa neuspjehom (I. Šiber, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998, str. 346).

²⁴ „Komunizam se u praktično-političkom smislu iskazuje kao partijsko-državna diktatura. Kao jedan od glavnih stubova režima, politička policija, iako je često mijenjala ime, ostajala je dosledna u sprovođenju svoje funkcije. Tako, *Soba 75*, začetak buduće političke policije zamijenice pet nedelja nakon Oktobarske revolucije novi organ (Geler/Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000, str. 44). Naime, dekretom od 20. decembra 1917. obrazovana je *Sveruska izvanredna komisija za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže* ili ČEKA. Bila je to dobro organizovana politička policija, a istovremeno i obavještajna služba, koju su činili ideološki veoma ubijeđeni i podobni kadrovi. Na čelu službe stajao je Feliks Đeržinski, porijeklom iz jedne poljske plemićke porodice (A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih*, CID, Podgorica, 1998, str. 94). Godine 1922. osnovana je nova ustanova političke policije, GPU, koja je naslijedila od ČEKA-e (osim rukovodioca Feliksa Đeržinskog), glavnu rezidenciju – Ljubanku 2, ime koje je izazivalo užas: „Bilo je dovoljno da noću probudiš bilo koga i vikneš: „*Lubjanka*“, pa da mlad, zdrav i snažan čovjek pogleda u svoje bosc noge, oprost se sa svima i zaplače kao dijete.“ (Geler/Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000, str. 197).

²⁵ „U Donjem domu britanskog parlamenta V. Čerčil je izjavio 5. novembra 1919.: „*Lenjin je poslat u Rusiju od strane Njemaca*“, aludirajući na poznatu tezu da je Lenjin poslat u plombiranom vozu od strane Njemaca za Rusiju, u jeku Prvog svjetskog rata, sa ciljem izazivanja nestabilnosti i izbacivanja Rusije iz antinjemacke koalicije.“ (S. Avramov, *Trilateralna komisija*, Institut za međunarodno pravo, Banja Luka, 2000, str. 12).

ili eliminišu i samostalno preuzmu vlast u zemlji.²⁶ Takođe, propagandom podjele uloga nastojala se stvoriti atmosfera striktno podjele uloga partije, kao društvene elite i avantgarde, i publike, odnosno naroda od koga se tražilo pasivno pristajanje i bezpogovorno prihvatanje partijskih direktiva.

* * *

Završetkom Drugog svjetskog rata otpočeo je novi sukob, ovoga puta između dojučerašnjih saveznika, komunističkih država, na čelu sa SSSR, i država tzv. slobodnog svijeta, na čelu sa SAD. Posleratna podjela koja je nastala na zemlje komunističkog lagera koje egzistiraju iza Gvozdene zavjese na jednoj i demokratskih zemalja na drugoj strani, uzrokovala je nagli porast tenzija između dojučerašnjih saveznika. Sukob se, srećom, nije odvijao na vojnom, već na psihološko-propagandnom planu i poznat je kao Hladni rat. Činila ga je veoma agresivna propaganda koja treba da proizvede malodušnost i defetizam kod protivnika i da iznuđivanjem ustupaka ostvari spoljnopoliitičke ciljeve, što je predstavljalo zamjenu direktnom vojnom angažovanju.²⁷ Mada su suparnici vremenom postigli prećutni dogovor o mogućnosti mirnog koegzistiranja i detanta, što je navelo mnoge da tada o prijetnji nuklearnim oružjem govore kao o „tigu od papira“, ipak su postojale i zemlje koje su sukob mnogo ozbiljnije shvatale (Kina).²⁸ Odmah po otpočinjanju Hladnog rata, američki kongres nije dozvolio vladi sredstva za propagandu, pa je SSSR stekao početnu prednost na tom polju. U julu 1950. američki predsjednik H. Truman tražio je dodatna sredstva od 89 miliona dolara za propagandu da bi parirao sovjetskoj kampanji protiv američke agresije u Koreji. Kongres je znatno skresao traženi iznos, tako da je ukupno odobreno 94 miliona dolara za redovna i dopunska sredstva.²⁹

²⁶ Lenjin je definisao diktaturu proleterijata kao stapanje, ujedno, i upravljanja i zakonodavstva, što znači da oni koji imaju vlast donose zakone po kojima ostvaruju svoju vlast, ne podležući nikakvoj kontroli. Pošto proleterijat nije sposoban da ostvaruje ovu diktaturu, nju preuzima na sebe avantgarda radničke klase – partija. Kada su Hermanu Geringu napomenuli da je jedan od njegovih saradnika Jevrejin, on je odgovorio: „*Ko je Jevrejin – određujem ja*.“ Mnogo prije Geringa u sovjetskoj državi je bio utvrđen princip – Ko je neprijatelj sovjetske vlasti – određuje sovjetska vlast – potpuno proizvoljno u skladu sa potrebama datog trenutka (Geler/ Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000, 52).

²⁷ „Tako je engleska štampa u periodu 1917. do 1923. godine 37 puta objavila vijest da je Lenjin ubijen, a 1962. američka agencija UPI je javila iz Singapura da je prilikom atentata ubijen tadašnji predsjednik Indonezije Sukarno, a 1964. godine Zapadnonjemačka informativna agencija – DPA, prenijela je vijest da je umro tadašnji premijer SSSR-a, Nikita Hruščov. Naravno, da nijedan od ovih navoda nije bio tačan“ (M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002, str. 56). Dakle, široka upotreba tehnike horizontalne propagande, pogodna za širenje željenih glasina u kombinaciji sa manipulacijom u medijskom prostoru – neke su od karakteristika propagandnog sukoba tokom ere Hladnog rata.

²⁸ Kina je od 1949. godine bila pod vlašću režima koji je bio voljan da zametne pravu borbu, bez obzira na potencijalni nuklearni holokaust. Navodno je Mao Ce Tung rekao vođi italijanskih komunista Toljatiću: „*Ko vam je rekao da Italija (u slučaju nuklearnog rata) mora da preživi. Preostaje 300 miliona Kineza i to će biti dovoljno da se ljudska vrsta produži*“ (prema E. Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Dereta, Beograd, 2002, str. 176).

²⁹ „Tokom 1947. godine Velika Britanija nije imala dovoljno sredstava da nastavi sa pružanjem ekonomske pomoći antikomunističkim snagama u Grčkoj, u kojoj je plamtio građanski rat, što je u SAD izazvalo strah da bi Grčka i Turska kao i čitav istočni dio Mediterana mogli da podpadnu pod sovjetsku sferu uticaja. Stoga je 12. marta 1947. američki Kongres na predlog predsjednika Trumana odlučio da ekonomski i vojno pomogne Grčku i Tursku sa 400 miliona dolara, jer kako je istakao Truman SAD moraju „pomagati slobodu i prosperitet na svakom dijelu svijeta gdje slobodni demokratski razvoj bude ugrožen od komunizma“ (L. Čehulić, *Evropska obrana*. Politička kultura, Zagreb, 2006, str. 17).

Sjedinjene Države i Sovjetski savez intenzivno su koristili propagandu tokom Hladnog rata. Obje strane koristile su štampu, film, televizijske i radijske programe i dr. da bi uticali na svoje građane, jedni na druge i na zemlje Trećeg svijeta. Informacijska agencija SAD djelovala je putem „Glasa Amerike“ (VOA) kao službene vladine radio-stanice. Radio „Slobodna Europa“ i radio „Sloboda“, koji su dijelom bili podupirani od CIA, koristili su sivu propagandu u vijestima i zabavnim programima. Službena vladina stanica Sovjetskog saveza „Radio Moskva“ koristila je bijelu propagandu. Obje strane su, također, koristile crnu propagandu u programima tokom posebnih kriza, kako bi ljudima smanjili (ili po povećali) strah, koristeći lažne poruke.

Primjena propagandnog načela pojednostavljivanja slike svijeta ogledala se u SAD tokom perioda Hladnog rata, kroz figuru neprijatelja, u prvom redu Sovjetskog saveza,³⁰ Kine, Kube, Vijetnama,³¹ da bi se kasnije usmjerila u pravcu Iraka, SRJ, Sjeverne Koreje, Irana i terorističkih organizacija.³² Dakle, stvaranjem u javnosti permanentne psihoze ugroženosti američkih interesa, demokratije i ljudskih prava i sl. ovo načelo je često kombinovano sa načelom personalizacije politike, kojim je u negativnom kontekstu povezivanja politika pojedinih država sa njihovim liderima, odnosno vršena identifikacija određene politike sa određenim političarem. Eskalacija rata u Vijetnamu u periodu 1965–1967. najbolje je pokazala kako je komercijalna TV mreža u oblikovanju informacija kontinuirano bila na liniji administracije. Vijesti su izgledale kao produžena ruka vladinih obrazloženja i saopštenja. Iako se kod kuće i u svijetu rađao ogroman talas oponenta ratu, televizijska mreža bila je na mukama da gledaoce izoluje od tog uticaja. Savremena ratna dešavanja povećala su ulogu i značaj psihološkog ratovanja. Mogućnosti manipulacije su mnogo veće nego nekada. Savremena tehnologija to omogućava čak i u pojedinim slučajevima da informacija prethodi samom događaju ili bar čeka spremna da se on inscenira i dogodi.³³ Tako su Britanci u ratu za Falklandska ostrva 1982. dopustili da se sazna kako sa sobom dovode ekipu Gurka ratnika sa Nepala i sjeverne Indije, od kojih svaki može onespособiti barem nekoliko neprijateljskih vojnika u pojedinačnoj akciji zahvaljujući izuzetno

³⁰ Na jednoj tonskoj probi, tokom priprema za govor na radiju, američki predsjednik Ronald Regan je rekao: „Dragi moji Amerikanci, drago mi je što mogu da vas obavijestim da sam upravo potpisao uredbu koja Rusiju zauvijek stavlja van zakona. Bombardovanje počinje za pet minuta.“ Bijela kuća je insistirala da je ovaj citat samo šala i potpuno nezvaničan. Uprkos tome, komentari ove izjave u štampi naljutili su Moskvu, uplašili Evropljane, a demokratima neočekivano obezbijedili novu političku municiju (prema D. Kelner, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 123).

³¹ Mnogo godina nakon rata u Vijetnamu, negdje u periodu 1992. i 1993. došlo je do širenja dezinformacija da jedan KGB fajl sadrži dokumenta koja dokazuju da su Vijetnamci zaista, namjerno zadržali američke ratne zarobljenike kao taoce poslije rata. Ovaj mit su godinama održavali američki političar, Ros Pero i još neki desničari, kao i oni koji su željeli da spriječe normalizaciju odnosa sa Vijetnamom u ime osвете za poraz SAD u tom regionu (D. Kelner, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 111).

³² U SAD je antiarapska propaganda postao veoma tražen komercijalni proizvod. Na jednoj majci prikazan je američki marinac koji je uperio pušku u Arapa oborenog na zemlju, sa natpisom – „Pošto ti je sad nafta?“, a na drugoj: „Dođi u vojsku, posjeti zanimljiva mjesta, upoznaj zanimljive ljude i ubij ih!“ (D. Kelner, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 364).

³³ U pokrajini Bijafri nigerijski pukovnik Azikve, koji je od novinara zahtijevao da ga zovu Crni škorpion, 1969. godine pogubio je izvjestan broj ljudi samo zato da bi specijalni medijski izvještači koji su bili prisutni mogli što prije da snime događaj za svoje reportaže. Takođe, u Vijetnamu su američki artiljeri u bazama razbacanim po visoravnima duž granice sa Kambodžom rado predlagali specijalnim izvještačima jedan exciting – „uzbudljivo granatiranje neprijateljskog logora isključivo za potrebe medijskog izvještavanja.“ F. Bal, *Moć medija*, Clio, Beograd 1997, str. 112.

vještom baratanju hladnim oružjem. Britanci su zaista imali nekoliko Gurka koji su, međutim, radili na servisiranju mašina i uopšte nisu direktno učestvovali u borbama. No, ta vijest je sama po sebi bila dovoljna da kod argentinskih vojnika koje su još bili na ostrvima izazove paničan strah.³⁴ Tako su za vrijeme četvrtog Izraelsko-palestinskog rata 1973. godine, poznatijeg kao Jom Kipur rat, Izraelci snimke operacija iz prethodnog rata 1967. predstavljali javnosti kao najsvežije izvještaje sa ratišta. Tokom Zalivskog rata (1990–1991) američki komercijalni emiteri, reklamno orijentisani i centralizovani, bili su još funkcionalniji kao vladin propagandni servis. Veoma mlako su protestvovali zbog slučajeva grube cenzure, lakovjerno su prihvatili lažne propagandne tvrdnje i prihvatili ulogu u propagandnom horu pomažući prodaju rata. Komercijalni mediji su sa žaljenjem konstatovali da ratne scene i izvještaji nisu pogodan ambijent za reklamiranje, pa su zato sa entuzijazmom pokušali da isfabrikuju takav ambijent i rat prikažu kao uzbudljivo, estetski i tehnički atraktivnu igru (Herman/Mekčesni, 2004:212). Rentabilnost masovnih medija kao prevashodni imperativ, ne dopušta provjeravanje i preispitivanje informacija. Pored toga, pojedini vlasnici medija imaju isključivi interes za određenom vrstom informacija radi ostvarenja svojih ekonomskih interesa.³⁵ CNN je revolucionarno izmijenio svijet mas-medija i sistem informisanja u svjetskim razmjerama. Sedamnaestog januara 1991. CNN prekida intervju sa tadašnjim ministrom odbrane SAD Vajnbergerom, da bi direktno prenosio bombardovanje Bagdada u programu koji će neprekidno trajati 17 sati. Tako je ova medijska kuća za 27 minuta preduhitrila odjeljenje za štampu Pentagona, objavljivanjem vijesti o početku Rata u Zalivu, čime je dokazano da je rat događaj koji se dobro prodaje. Da se u savremenoj propagandi koristi laž i to vrlo uspješno, govori i sledeći primjer: nakon iračke invazije i aneksije Kuvajta, u svijetu, prvenstveno u SAD, sprovedena je propagandna kampanja velikih razmjera koja je imala za cilj da pripremi svjetsko javno mnjenje za intervenciju i oslobođenje Kuvajta.³⁶ Osjećanje stalne prisutnosti važnim događajima bitno je uticalo na oblikovanje javnog mnjenja i time na stavove, ali i ponašanje primalaca informacija na globalnom nivou.

³⁴ V. Ranogajec, *Psihološki rat*, Polemos, Zagreb 2000, str. 147.

³⁵ „Za vrijeme rata u Zalivu 1991., najveći snabdjevač francuske armije u tom ratu bila je korporacija Hascette koja ima značajan uticaj u medijima. U SAD jedna od najvećih TV mreža NBC vlasništvo je multikompanije General Electric, inače jedne od najvećih kompanija u SAD, koja preko firme Westinghouse gradi nuklearne centrale, ali je bila i najveći snabdjevač oružjem američke armije u Zalivskom ratu 1991. godine. Tako su se najveći trgovci oružjem bavili informisanjem javnosti, mada je to bilo više reklamiranje svojih proizvoda nego informisanje” – prema M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd 2002, str. 60.

³⁶ Za neophodnost oružanog odgovora, pored pravnih i ekonomskih, isticani su i humanitarni razlozi zaštite civilnog stanovništva od zločina Iračana. Jedna od najpoznatijih priča takvog tipa je priča o mrtvim kuvajtskim bebama. „Tada se pred Odborom za ljudska prava pojavila mlada Kuvajćanka, predstavljena kao medicinska sestra, koja je izjavila da su u bolnici u Kuvajtu u kojoj je radila, upali irački vojnici, vadili novorođene bebe iz inkubatora i bacili ih na pod, bebe su pri tome umrle – njih čak 312”. Svjedočenje ove mlade djevojke izazvao je šok, gnušanje i znatno doprinijelo oblikovanju javnog mnjenja u SAD pa i šire u podržavanju vojne akcije. Tadašnji predsjednik Buš je u svojim javnim nastupima spomenuo ovo svjedočenje više od 30 puta. Tek 9 mjeseci nakon završetka operacije Pustinjska oluja, koja je protjerala Iračane iz Kuvajta, objavljena je puna istina o ovom slučaju i identitetu mlade Kuvajćanke. Djevojka uopšte nije bila medicinska sestra, već ćerka kuvajtskog ambasadora u Vašingtonu, i nije došla neposredno iz Kuvajta, već je više godina neprekidno boravila u SAD. Nije bila očevidac, jer nije bilo beba ubijenih na takav način. Priča je predstavljala veliki propagandni uspjeh firme za javne odnose Hill i Knowlton, koja je primila 12 miliona dolara za nekoliko mjeseci rada. Punu istinu objavio je Džon Mekartur u knjizi „Drugi front” (prema M. Tadić, *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002, str. 115).

Moć medija u SAD je očigledna ako, pored načina predstavljanja događaja, postanu i jedini izvor informacija. Tada je prihvatanje takvog ugla viđenja izloženih stavova informacija presudno za obrazovanje javnog mnjenja ne samo širokog auditorijuma, već često i glavnih političkih odlučilaca. Tako je u jeku Zalivskog rata, američki sekretar odbrane D. Čejni, na konferenciji za štampu izjavio: „*Nemam komentar o situaciji u Iraku. Jedine informacije kojima raspolazem dolaze sa CNN-a*“ (M. Tadić, 2002:227). Slična su dešavanja zabilježena i tokom drugog Zalivskog rata i okupacije Iraka početkom novog milenijuma.³⁷ Želimo li kontrolisati društvo moramo kontrolisati informacije – mogla bi biti jedna od krilatica ovakvih elita. Iako su vodeći mediji poslužili kao propagandno sredstvo američke vlade i vojske, oni nisu isključivo propagandni instrument države.³⁸ Po završetku Hladnog rata, prosta podjela na tzv. „slobodni demokratski svijet“ i tzv. „kraljevstvo zla iza gvozdene zavjese“ više nije bila održiva. Tako su se tvorci javnog mnjenja na Zapadu našli pred određenim teškoćama, jer do tada važeća paradigma više nije bila efektivna, pa je postalo teže političkim elitama da dobiju javnu podršku za određene spoljopolitičke planove i akcije. Kao ključni problem nametnulo se definisanje stanja stvari, nakon nestajanja decenijama održavane paradigme. Zato se poseglo za intenzivnom i agresivnom kampanjom, putem medija i PR agencija da publici nametne željena projekcija stvarnosti. Brojnim vojnim i humanitarnim intervencijama SAD nastoje da prošire svoj uticaj u svijetu, a u tom smislu vode se sledećom logikom – SAD moraju istrajati u svom istorijskom zadatku jedine supersile, dok se pri tome okreću drugima da plaćaju račune održavanja svjetskog reda i mira.³⁹

Osnovni sadržaj rata je oružana borba, ali ne i jedini, već se koriste i druge forme borbe. Političkom i vojnom strategijom nastoji se, raznovrsnim sredstvima i postupcima, umanjiti snaga agresora, a sa druge strane homogenizovati snage u vlastitim redovima i pridobiti saveznike. Bez obzira na sredstva djelovanja, nastoji se proizvesti pozitivan psihološki efekat. Sa druge strane, agresor koji vodi i psihološki rat želi nametnuti svoj način viđenja stvarnosti, svoj željeni vid percepcije, svoju ideologiju i politiku. Da bi to postigao, nastoji oslabiti i urušiti odbranu napadnute strane, podstičući unutrašnje podjele, širenjem lažnih obećanja, iluzija, glasina, produbljivanjem podjela, itd.

Psihološki rat je oblik specijalnog rata usmjeren na postizanje psiholoških efekata. Može se definisati kao politička – vojna strategija kojom se nastoji, različitim sredstvima i metodama, umanjiti snaga neprijatelja, a ujedno povećati snagu u vlastitim redovima. Za razliku od oružanog sukoba, psihološki rat može se voditi i u relativnom miru, poput Hladnog rata između SSSR-a i SAD, prikriveno, bilo kao stalno potkopavanje nekog društvenog sistema, bilo kao političko-ekonomsko slabljenje odbrane nekog društva u pripremi za oružani napad na to društvo. Termin je ušao u upotrebu nakon Drugog

³⁷ „Britanska vlada je falsifikovala ključni razlog za ulazak zemlje u rat u Iraku“, Džon Lojd, „Šta mediji rade našoj politici“, Samizdat B92, Beograd, 2008.

³⁸ Po N. Čomskom, „SAD su istovremeno najslobodnije društvo na svijetu, a sa druge strane demokratija u SAD ima svoja tamna mjesta - najslobodnije je istovremeno jedno od najdublje indoktriniranih društava svijeta,“ što po njemu nije ništa paradoksalno, jer baš zato što je slobodno, njime se mora vladati putem perfidne indoktrinacije (N. Čomski, *Kontrolisana demokratija*, CID, Podgorica, 1999, str. 20).

³⁹ Svjedočeći pred Kongresom, pomoćnik državnog sekretara L. Iglberger je objašnjavao da će se Novi svjetski poredak koji se pojavljuje bazirati na nekoj vrsti novog izuma u sprovođenju diplomatije: „tako što će drugi plaćati troškove intervencija SAD u održavanju reda.“ (N. Čomski, *Kontrolisana demokratija*, CID, Podgorica, 1999, str. 20).

svjetskog rata. Bez obzira na sredstva djelovanja, u psihološkom ratovanju nastoje se proizvesti psihološki efekti (odatle i naziv psihološki rat), koriste se određeni psihološki mehanizmi i zakonitosti, ali i psihotronika, a krajnja namjera je ostvarivanje ciljeva vlastite politike. U prethodnim stranama navedeni su samo neki karakteristični primjeri psihološkog ratovanja, propagandnog djelovanja u atmosferi rata ili ratnog okruženja. Činjenica je i opšti zaključak da je atmosfera nesigurnosti, straha, bojazni za elementarnom egzistencijom, veoma povoljna osnova za psihološko djelovanje na emocije stanovništva, njihove stavove i postupke.

Literatura

1. Grupa autora, *Amnezija javnosti – od propagande do terorizma*, Grafo komerc, Beograd, 2004;
2. Mihailović, V.: *Propaganda i rat*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984.
3. Herodot: *Istorija*, Dereta, Beograd, 2003.
4. Podunavac, M.: *Politika i strah*, Politička kultura, Zagreb, 2008.
5. Nuhić, M.: *Komuniciranje*, FPNS, Sarajevo, 2000.
6. Kecmanović, N.: *Politika, država i moć*, Čigoja, 2009.
7. Čomski, N.: *Kontrola medija*, Rubikon, Novi Sad 2009.
8. Hobsbaum, E.: *Doba ekstrema*, Dereta, Beograd, 2002.
9. Roberts, Dž.: *Evropa 1880–1945*, Clio, Beograd, 2002.
10. Šiber I.: *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
11. Tadić M.: *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002.
12. Isaković, Z.: *Uvod u propagandu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991.
13. Slavujević, Z.: *Politički marketing*, FPN-Čigoja, Beograd, 2005.14.
15. Geler/Nekrić: *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000.
16. Mitrović, A.: *Vreme netrpeljivih*, CID, Podgorica, 1998.
17. Avramov, S.: *Trilateralna komisija*, Institut za međunarodno pravo, Banja Luka, 2000.
18. Čehulić, L.: *Europska obrana*. Politička kultura, Zagreb, 2006.
19. Kelner, D.: *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004.
20. Herman, E., Mekčesni, R.: *Globalni mediji*, Clio, Beograd, 2004.
21. Bal, F.: *Moć medija*, Clio, Beograd, 1997.
22. Ranogajec, V.: *Psihološki rat*, Polemos, Zagreb, 2000.
23. Lojd, Dž.: „Šta mediji rade našoj politici“, Samizdat B92, Beograd, 2008.
24. Čomski, N.: *Kontrolisana demokratija*, CID, Podgorica, 1999.

ПРИМЕНА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ САДРЖАЈА
(ДОКУМЕНАТА) У ПРОУЧАВАЊУ
АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Миливоје Пајовић
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за односе са јавношћу

У раду се описује примена методе анализе садржаја (докумената) у истраживању архивске грађе у свим фазама процеса научног истраживања. Метода анализе садржаја докумената као самостална емпиријско-теоријска (оперативна) метода истиче се сопственим логичким правилима, дефинисаним епистемолошким елементом и развијеним оперативно-техничким делом. Овим текстом описује се њена самосталност, у односу на помоћне методе или технике истраживања и наглашава широки капацитет примене у анализи комуникација, са намером да се анимира, пре свега стручна јавност, за конкретну примену капацитета ове методе у свакодневной делатној пракси. То се односи на бројне институције у којима је аналитички рад неопходно померити са ненаучног ка научном нивоу методичке праксе, као у ресору министарства одбране, унутрашњих и иностраних послова, министарствима финансија и правде, регионалног развоја, службама безбедности и сл.

Кључке речи: *метода анализе садржаја, архивска грађа, документ*

* * *

Хроника претходних генерација, ток живота људи као друштвено делатних бића, њихова искуства и примери из свакодневне делатне праксе, садржани су у бројним документима и у порукама различитих форми и различитог садржаја и значења. Обим садржаја информација из претходног времена прогресивно се мултипликује са напретком технологије за евиденцију, заштиту и чување документарног материјала, па савременим истраживачима стоје на располагању и бројне погодности електронски записаних података. Ипак, без одабира адекватне методе истраживања, многи ће по-сао остати без успеха или на крају дати (не)очекивано бескористан резултат.

Метод претходи науци, како тврди Радомир Лукић, али, исто тако, он се употребљава у науци, тј. саставни је део науке. Лукић, такође, наглашава да метод у најширем смислу обухвата три елемента. Најпре, то је поступак како се долази до сазнања, тј. радње које треба извршити да би се дошло до сазнања предмета. Затим, то је знање о самом предмету, које омогућава да се поступак боље прилагоди предмету и тако овај потпуно сазна и, најзад, то су средства помоћу којих се предмет може сазнати, тј. они конкретизовани специфични поступци, као и материјална средства, помоћу којих откри-

вамо оне особине предмета чије нам сазнавање представља циљ научног истраживања. Будући да сваки део документарне грађе настале деловањем институција или појединаца јесте евиденција извесне врсте комуникације прошлог са садашњим и са импликацијама за будућност, избором тачне методе која подразумева скуп основних научних и логичких правила, техника, поступака и процедура, откривају се непознате чињенице и стиче ново знање засновано на постојећем или ревидира претходно сазнање и доказује и објашњава ново виђење стварности. Упркос уверењу да научна истина може бити само једна, да се стечено научно сазнање, као резултат примене научних метода не проверава изнова, када су у питању документа из прошлости осетљиве природе какве су идеолошке расправе и дебате, може се утврдити како тренд истине из једног периода времена није и афирмисана истина неког новог доба. То, пре свега, због чињенице да политичке идеологије поседују својство брзог и радикалног губљења актуелности уколико нису праћене одрживим друштвеним акцијама и уколико се идеја као покретач акције са нивоа апстракције не трансформише у дијалектички употребљиву и општеприхватљиву норму. Неминовно је присутна и појава да су ставови и закључци у политичком животу једног периода пројектовани у складу са субјективним идеолошким ставовима аутора поруке. Тиме и резултати истраживања имају умањену или дискутабилну егзактност, а поузданост научног објашњења захтева објективну проверу према критеријумима који су опстали у политичкој пракси. То наводи на резонување да се анализом садржаја докумената могу проучавати и истраживати документи чији садржај информација и комуникација не одражавају објективно стање, који су тенденциозно и са намером искривљени и субјективни, односно, чији је садржај у потпуности лажан.

Анализама докумената политичке природе, као што су стенограми, записници, извештаји, директиве, статuti, програми, медијске изјаве и сл., могуће је препознати и одвојити истинито и истинитије од мање истинитог или лажног, а каткада утврдити и потпуни изостанак информације или белешке о неком догађају, иако би, по природи ствари, логично било да постоји. Управо би особине научног метода требало да помогну истраживачима да проницањем у унутрашње и спољашње особине документа досегну и јединствено уверење о резултату истраживања који је кореспондентан научној истини. Међутим, некада је за научни подвиг такве врсте неопходан проток времена, али и потпуна аутономија истраживачких ентитета.

Слично мисле и други аутори када за суштину научног метода кажу да она представља сложену целовитост, односно, у јединственом поретку уређен систем међусобно повезаних функционалних метода, са логичким, епистемолошким и оперативно-техничким деловима као основним елементима.¹ У том контексту, метода анализе садржаја, или тачније, метода анализе докумената, представља истакнуту, свеобухватну и широко примењиву научну методу. Истакнуту и свеобухватну, јер поред аналитичких компоненти, анализе и класификације, како наводе С. Милосављевић и И. Радосављевић, ова метода подразумева још најмање и индукцију, генерализацију и синтезу, као синтетичке компоненте. У истом контексту и М. Сакан расправља о структури процеса друштвене комуникације. Он наводи да су у том процесу између пошиљаоца и примаоца поруке, преко канала којима се порука шаље па до ефеката које производи, неминовно присутне и методе посматрања и ис-

¹ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 52.

питивања. При томе, често постоји и проблем класификације и раздвајања анализе садржаја докумената од метода посматрања и испитивања.²

Међутим, у свакодневном политичком говору и политичкој и друштвеној пракси, сведоци смо инфлације разумевања улоге ове методе, од самог њеног назива па све до употребе. При том се, лаички и некомпетентно под анализом садржаја подразумевају и називају бројне интелектуалне и мање интелектуалне, визуелне комуникацијске и вербалне, свесне и несвесне радње, које најчешће нису ни у каквој вези са анализом садржаја докумената као научном методом. Наиме, све је већи број „аналитичара“ и „теоретичара“, политичких, војних, спољнополитичких, економских, друштвених, социјалних, који пуко препричавање непосредног садржаја неког документа, називају анализом садржаја. Заправо, често се само набрајају очигледне конститутивне целине неког садржаја, без знања о потреби сагледавања њихових унутрашњих релација и функција, без препознавања квалитативних и квантитативних односа, временског и просторног поретка, при чему се посебно о препознавању латентних значења не може ни говорити. Јер, због актуелности тематике коју обрађује, метода анализе садржаја спада у атрактивну методу, али веома често заврши на нивоу сензационализма и наглашавања за науку мање битних делова поруке. Највише је, наравно, запостављено третирање форме документа, која, поред физичких и хемијских карактеристика, особина облика, механичких и контекстуалних специфичности подразумева и опис форме и суштине атмосфере и околности у којима је порука настала. Заправо, реконструкција контекста поруке представља темељ спознаје суштине комуникације, како кроз аналитичку перцепцију услова у којима је одашиљач радио, тако и са аспекта атмосфере у којој прималац долази у додир са поруком. Додатно је проблематично када се такви „результати“ презентују као резултати истраживања путем анализе садржаја докумената, и када се на њима заснива практична или даља „научна“ делатност. Са друге стране, занимање за проблеме неадекватне примене ове методе указује и на случајеве њеног псеудо или пренаглашеног декларативног присуства. Због тога се и поставља питање да ли је разлог некоришћења методе анализе садржаја докумената у свим фазама процеса научног истраживања садржан у разлогу недовољног познавања њених капацитета – како логичких правила и епистемолошких принципа у које, пре свега, спадају поузданост, опшност, систематичност и валидност, тако и категоријално-појмовног система и непознавања оперативнo-техничких могућности техника и инструмената ове методе?

Више аутора сматра да анализа садржаја није адекватан назив за ову методу. Пре се може говорити о анализи или проучавању докумената или, пак, анализи садржаја докумената. Јер, и поред тога што је несумњиво садржај докумената најважнији елемент посматрања, сама форма, облик, старост, порекло и познате особине аутора докумената такође представљају веома битне одлике. Оне поткрепљују аутентичност садржаја, јер су неизбежни носиоци података и обавештења. Нарочито у историјским наукама, при проучавању материјалних остатака, повелја, писама, закона и старих записа. О томе су писали и С. Милосављевић и И. Радосављевић, који кажу: „Ако бисмо остали при приступу и критеријуму коришћеним у формирању назива *анализа садржаја-документа* (основна метода плус општи предмет истраживања плус извор података) могли бисмо доћи и до тачнијег назива. На пример метода *проучавања докумената*“.³ Посре-

² Момчило Сакан, Методологија војних наука, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 346.

³ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, наведено дело, стр. 556.

ди је, свакако, и мешање са анализом као аналитичком основном методом сазнања, којом се врши растављање неке целине на ниже чиниоце.⁴ Неопходно је препознати постојећу разлику између анализе одређене целине са свим њеним унутрашњим структурним чиниоцима и која се спроводи рашчлањавањем и појединачним сагледавањем односа, функција и тенденција и анализе која за производ има податке који су стечени истраживањем неке целине у укупној својој датости, квалитативно и квантитативно, при чему се уз проучавање садржаја обухвата и истраживање форме у свим могућим појавним облицима, као битне карактеристике документа. Тако и Н. Даниловић истиче да цео процес примене методе анализе садржаја документа и почиње анализом, при чему на почетку није реч о анализи документа него о анализи стварности, путем које се стиже до анализе садржаја докумената. Након тога следи анализа садржаја документа, али према другим критеријумима, односно индикаторима садржаним у пројекту, најчешће у оквиру уређеног кодекса појмова и шифара.⁵ У вези са тим, треба напоменути да се и у „провереним“ научним круговима метода анализе садржаја докумената не употребљава у своме пуном капацитету. Недостатак делом лежи и у непознавању унутрашње структуре ове методе, њених особина и потенцијала, а делом и у томе што се овој методи, опет из не(пре)познавања не приписују доприноси остварени кроз друге научне методе, а који припадају методи анализе садржаја докумената. Јер, реч је о оперативној методи која има вишеструку улогу: и у процесу дефинисања теме, проблема и предмета истраживања, и у пројектовању истраживања, у самој реализацији научно-истраживачког поступка, као и у закључивању и у практичној примени и изради извештаја након остварених резултата истраживања. На другој страни, и даље тиња расправа о предностима квантитативне над квалитативном варијантом и обрнуто.

У политичким наукама које проучавају теорију и праксу политике, тј. политику као битну целину друштвене стварности, расправљање о научном методу као предмету методологије политичких наука кореспондира са начином проучавања метода у друштвеним наукама уопште. Ипак, битна специфичност политичких наука огледа се у специфичности њихових предмета у односу на остале предмете других наука друштвене оријентације. Самим тим, и научне методе употребљене у истраживањима у политичким наукама имаће своје специфичне технике, поступке и инструменте и то првенствено у фази прикупљања података, а затим и при обради, интерпретацији и нарочито закључивању. Управо искуство истраживача у области политичких наука, пре свега искуство одабира адекватне методе и њене потпуне примене, обезбедиће да закључивање одговара очекиваним циљевима. Као резултат треба да се покажу сва лица бића политике, транспарентна и латентна, при чему епистемолошки део метода, подржан оперативно-техничким делом, треба да објасни специфичност политичких појава у односу на друге друштвене појаве. У најкраћем дефинисана, метода анализе садржаја (докумената), по мишљењу неких истраживача, представља анализу сачуване комуникације између појединаца и група. Истраживач проналази, издваја, сагледава и проучава извесну форму обавештења и у садржају комуникације трага за смислом и порукама који га могу упутити у жеље и намере

⁴ По дефиницији *анализа* је основна (посебна) метода сазнања која се остварује мисаоним или стварним (физичким, хемијским, итд.) растављањем неке цјелине и тако стиче одређено сазнање. Џ. Термиз, С. Милосављевић, *Аналитика* I том, Лукавац, 2008, стр. 13.

⁵ Неђо Даниловић, *Однос методе анализе (садржаја) докумената и других научних метода*, у: Српска политичка мисао, број 3–4/2007, стр. 175.

онога који говори или је говорио. Коначно, он тако сазнаје контекст, његову интелектуалну, социјалну или другу друштвено делатну интенцију и тиме долази до научног сазнања које и јесте почетно претпостављени циљ. Јер, како тврди Александер Л. Георг, говорник је за остварење онога што је за њега корисно ангажован без обзира на то да ли он о томе поседује свест или не. То практично значи да је метода анализе садржаја дијагностички инструментаријум за извођење закључака о одређеном аспектима говорничког понашања у односу на неки циљ или сврху.⁶ Поред сагледавања могућности примене методе анализе садржаја докумената у истраживању у политичким наукама, у свим фазама процеса научног истраживања, суштински је важно нагласити да метода анализе садржаја докумената јесте самостална емпијско-теоријска (оперативна) метода са сопственим логичким правилима, разрађеним епистемолошким елементом и развијеним оперативнотехничким делом, односно да не спада у помоћне методе или технике, као што је повремено могуће запазити да се помиње и у делу научне јавности, можда најочигледније код неких истраживача у социологији. Тако, на пример, Н. Мијановић наводи да се *техника* анализе садржаја обилато користи у методи теоријске анализе у фази проучавања симболичких садржаја неког исказа или поруке. Том приликом он издваја Барелсонову дефиницију која каже да је анализа садржаја истраживачка *техника* за објективно, систематско и квантитативно описивање манифестног садржаја комуникације.⁷ Истраживање друштвених појава и специфичности у циљу досезања научног сазнања, при употреби методе анализе садржаја докумената обезбеђује и истраживање веза између садржаја саопштења и циљева онога који саопштава. Тиме се потврђује систематизација ове методе у групи првенствено оперативних метода. Анализа садржаја докумената не своди се само на пребројавање појављивања ради квантификовања учесталости одабране јединице, јер се овом методом улази и у каузалне везе и односе међу проучаваним појавама. Истовремено, обезбеђује се и обележавање правца развоја (тренда) и промена између комуникатора и аудиторијума, а самим тим и промена у садржају документа. Ово стога што, како тврди Живан Танић, метода анализе садржаја заснива се на претпоставци да је препознат смисао и намера у квалитативном опису садржаја, односно, да је комуникатор нешто хтео, некаву поруку послао и извесну реакцију и учинак произвео.⁸

У својој дефиницији методе анализе садржаја М. Сакан користи и синтагму „подстицајна снага“ за опис ефеката који се квантитативном и квалитативном анализом препознају у објективној природи садржаја, а која је претходно дефинисана и у временском и у просторном оквиру.⁹ Откривањем „подстицајне снаге“ могуће је, дакле, објаснити ефективност и ефикасност комуникатора, односно сугестивност пошиљаоца и степен анимираности примаоца саопштења (поруке). Из тога условно проистиче да су неке варијабле при употреби ове научне методе доминантније. На првом месту то су индивидуалне особине пошиљаоца поруке, заједно са условима и околностима у којима документ као носилац поруке настаје од стране аутора. Друга варијабла односи се на форму, стил и суштину самог саопштења, али и степен софистикованости средстава (кана-

⁶ Alexander L. George: *Analiza sadržaja u istraživanju političkih pojava*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 682.

⁷ Никола Мијановић, *Педагогија*, 2001, vol. 39, бр. 2, стр. 13–23.

⁸ Живан Танић, *Анализа садржаја у истраживању самоуправљања*, у М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 615.

⁹ М. Сакан, наведено дело.

ла) за пренос саопштења, пре свега на доступност и манипулативност. Под трећу варијаблу може се подвести аудиторијум као предвиђени конзумент информација садржаних у документу, са посебним особинама које се односе на степен образовања, искуство, намере и хтења, врсту професионалне и научне посвећености, и сл.

Полазећи од мишљења Х. Д. Ласвела, водећег америчком теоретичара комуникације, да је целокупна комуникација масовних медија и преношења порука садржана у формули: ко (пошиљалац, аутор документа), шта (садржај поруке), коме (прималац), како (којим каналом шаље), који ефекат – метода анализе садржаја документа бави се оним што јесте садржај или део садржаја документа, односно оним што јесте речено. У неким размишљањима о могућностима ове методе настоји се да се као посебан допринос представи могућност употребе, пре свега квалитативних особина оперативнотехничког инструмента методе, ради поузданог сазнања онога што није речено и што физички није садржај, односно део садржаја документа, што је из неких разлога изостављено, а што према аналогји контекста, логичким правилима и епистемолошким потенцијалима методе, може да се докаже да је изостављено, макар на нивоу принципа просте дихотомије.¹⁰ Такође, потенцијалне могућности ове методе у неким облицима „примењене“ аналитике јесу и да препозна мање истинито, односно лажно, као и да проучи разлоге зашто је нешто лажно део садржаја документа, посебно ако се ради о службеном документу који је производ кореспонденције службених субјеката. Ако службени документ можемо да дефинишемо као онај материјални носилац информације чији је аутор физичко или правно лице које је могуће идентификовати као надлежно лице за ауторство над документом, и чији садржај третира област из делокруга и надлежности идентификованог службеног лица, као и онај документ који формом и адресом на коју је упућен кореспондира са делокругом рада и надлежностима институције у чије име службено лице документ издаје, онда је научно сазнање од већег значаја за интерес друштвене заједнице у ширем смислу, а употребна вредност таквог сазнања вишеструка. Зато је врло важно напоменути да приликом примене методе анализе садржаја документа при проучавању архивске грађе службеног карактера, постоје извесне окончане предрађе које у установама заштите културног наслеђа, какви су архиви, знатно олакшавају издвајање јединица посматрања. Захваљујући стручном приступу архивска грађа је издвојена, класификована и обрађена, а документи који нису носиоци значајне информације излучени су и одвојени из документарног материјала као безвредни. Тиме се знатно умањује време неопходно за „празни ход“ истраживача. Сваки документ из архивске грађе носилац је извесне информације и поруке, из садашњег времена или из прошлости. Документ који поседује извесну вредност препознаје се по томе што је

¹⁰ Као илустрација може послужити писање дневног листа Политика од 19. октобра 1958. године, када се у једном крајњем чланку даје кратка информација под насловом: „Коча Половић посети сараднике института Борис Кидрич који се лече у париској болници Кири“. За просечног читаоца то не би представљало посебан податак све док не би повезао чињеницу да је само четири дана раније, 15. октобра 1958, дошло до тешког удеса на нуклеарном реактору у Винчи (тзв. „Винча акцидент“) којом приликом је смртоносном дозом озрачено шесторо студената истраживача. Међутим, главно информативно гласило и најтиражнији дневни лист Политика о томе четири дана не пише ништа. Петога дана, наведеним штурим оглашавањем, заправо је било потврђено да се истина прећутала. Управо анализом садржаја, спољашњом и унутрашњом критиком извора и структуре информације, анализом величине наслова и места у рубрици у којој је објављена, истраживачу је омогућено да опише значење вести, намере и жељено крајње стање пошиљача, али и да утврди скривене мотиве и избегнуте и неописане радње, које код примаоца поруке треба да изазову уверење супротно од реалног и очекиваног.

аутентичан, веродостојан, целовит и употребљив. Методом анализе садржаја докумената утврђује се да је аутентичан онај документ за који се може доказати да јесте оно што се у њему тврди да јесте, да га је створило или послало физичко или правно лице за које се тврди да га је створило или послало, и да је створен или послат у оно време у које се тврди да је то учињено. Осим тога, овом методом се проверава да ли је веродостојан такав документ чијем се садржају може веровати, при чему је важно утврдити да ли потпуно и тачно представља пословне активности или чињенице на које се може ослонити током наредних пословних активности. При утврђивању целовитости документа сагледава се да је целовит онај који је потпун и неизмењен, а употребљив, који је могуће лоцирати, претражити, представити и интерпретирати. За све то анализа садржаја докумената, као оперативна метода, користи прилагођени инструментаријум и бројне друге сложене статистичке и друге поступке. Користе се и неке технике других метода, као када се приликом анализе садржаја докумената са историјском тематиком користе технике и поступци помоћних историјских наука и саме историографске методе.

Документ се у начелу дефинише као сваки запис, односно сведочанство, било које врсте, облика и технике израде (рукопис, штампани документ, цртеж, електронски документ и др.) који садржајем, контекстом и структуром пружа доказ о активности коју правно или физичко лице предузима, обавља или закључује у вршењу своје делатности, који је оверен и потписан. Документарни материјал представља целину докумената или записа насталих или примљених деловањем и радом правног или физичког лица (рукопис, штампани запис, цртеж, фотографија, звучни запис, филмски и видео запис, микрофилмски и електронски запис који укључује и поруке електронске поште, базе података, рачуноводствене таблице, графику, слику, све видове електронског документа, мултимедијска и сложена документа, интернет презентације и друге облике докумената које ствара правно или физичко лице и др.), као и прописане евиденције о њему, без обзира на форму и формат бележења. Са друге стране, документарни материјал сматра се архивском грађом у настајању, па се на његову заштиту примењују прописи који се односе и на архивску грађу. Такав материјал се чува од оштећења, злоупотребе и уништења и не може се отуђити док се из њега не одабере архивска грађа. Као скуп изабраних докумената, архивска грађа јесте изворни, а у недостатку изворног, сваки репродуковани облик докумената или записа који су настали деловањем правних или физичких лица у обављању њихове делатности. Такође, без обзира на облик и форму на којој је сачувана, представља прворазредни извор у процесу научног истраживања. Приступањем истраживача документима у архивској грађи настаје систематска, планирана, организована и искуствена евиденција комуникације као битног сегмента друштвеног живота. Стога је важно разумети да се у савременом добу, добу нових медија и високих технологија, извесна порука може (а тако се најчешће и чини) истовремено бележити на више медијума, односно архивира се и чува и као писани и електронски запис, и као звучни и видео снимак. Када истраживач који примењује методу анализе садржаја докумената данас приступа истраживању документарног материјала насталог актуелним радом појединаца или институција, долази у ситуацију да исти садржај може вишеструко проверавати и анализирати. Један писани документ, транскрипт неког политичког говора, истовремено може анализирати и према начину интонације кроз звучни запис. У могућности је да прати и бележи природу говорникове акције анализом деоница, вербалних украса и поштапалица, употребе метафора, парабо-

ла, пребројавањем најчешће коришћених елемената, речи и реченица, а затим у комбинацији са квалитативном анализом, сагласно провереним знањима о социјалним, политичким, економским, опшtedруштвеним околностима, утврдити каузалитет, унутрашње релације, латентне поруке и асоцијације, итд. На крају, доступност видео записа у потпуности пружа могућност свеобухватне анализе сва три кључна елемента у процесу комуникације: потпуну анализу пошиљаоца, вишеслојну анализу садржаја саопштења (поруке) и анализу реакције (ефекат) акције примаоца саопштења. Управо применом техничког инструментаријума ове методе, ослоном на сопствену и епистемолошку основу других метода, сазнају се облици општења, тумаче карактери изјава и судова, мере интензитети изјава, откривају трикови у поруци и схватају тенденције и трендови.

Метода анализе садржаја докумената препознаје се у две своје природе. Прво, као квантитативна, односно фреквенцијска, при чему се генеришу, у прву руку дескриптивни, подаци о варијаблама садржаја. Квантитативном анализом садржаја докумената, истраживач заправо проналази, препознаје и констатује учесталост појављивања одређених елемената садржаја са свим његовим унутрашњим функционалним својствима. Та својства касније се третирају инструментима квалитативног тумачења садржаја, односно квалитативно се исказује информација о учесталости појављивања одабраних јединица посматрања, тако да се из статистичке збирке издвајају и индивидуално вреднују симболи, ставови, искази и поруке. И даље, укупна вредност таквих информација и њихова релевантност, процењују се у односу на карактеристике окружења и кредибилитет временске дистанце који су утицали на садржаје примарног и секундарног документационог материјала у тренуцима њиховог настајања. Истовремено, трага се и за латентним информацијама, порукама, исказима и ставовима, на које наведени спољашњи утицаји одлучујуће утичу, за разлику од транспарентног слоја који првенствено зависи од лингвистичког контекста. Код скривених или изостављених порука, суштина примене анализе садржаја докумената јесте, поред осталог, и у детаљном проучавању особина и биографских и библиографских података аутора саопштења. На тај начин покушава се разумети, описати и/или објаснити значај и суштина саопштења, разлози његовог стварања и одашиљања, а да се при томе избегне имплицитна интерпретација која би водила произвољном препричавању текста или записа. Односно, елиминација субјективности треба да буде извршена примењеном техником која једносмерну изјаву замењује *студијом* у вези са том изјавом, чиме јој обезбеђује неопходан ниво егзактности.

Квалитативна, односно нефреквенцијска анализа садржаја осетљивије препознаје семантичке слојеве садржаја, идентификује тенденције и латентне карактеристике поруке из садржаја докумената, и допуњује квантитативни приступ. У вези са претходним, квалитативна анализа користи интуитивно процењивање, заправо, мерење и оцењивање, односно квантификује интензитет дефинисане тенденције на принципима стварне, тј. дијалектичке дихотомије.¹¹ Говорећи о квалитативној епистемологији и разлици између квалитативног и квантитативног приступа у методологији, С. Бранковић истиче да квалитативан приступ у методологији подразумева примарну усредсређеност истраживача на наративни опис друштвених појава и на откривање и дефинисање смисла и значења које неки догађаји и процеси имају код друштвених чинилаца који их сачињавају.

¹¹ Супротно формално логичкој дихотомији, стварна дихотомија води сазнању противречних чинилаца који предмет чине, а тиме и разумевању праве суштине предмета. Богдан Шешиф, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд 1988, стр. 88.

При том, код квантитативног приступа, другачије је то што се настоји да се друштвене појаве опишу и објасне номиналним исказима, тј. количинама, интензитетима, мерењима и вредностима корелација међу појавама.¹² Коначно, у оба појавна облика ова метода, на неки начин, оперише дихотомиским инструментаријем. У оба случаја *a priori* евидентира присуство или одсуство предмета посматрања. Међутим, док се код квантитативног приступа третира велики број одабраних јединица посматрања, код квалитативне, нефреквенцијске анализе закључак може да се изводи проценом својстава на једној претпостављеној јединици.¹³ Коначно, Р. Стојак наглашава потребу да у интерпретацији квалитативне варијанте анализе садржаја треба говорити да је квалитет анализе садржаја постигнут управо *уважавајући и квантификацију на квалитативном нивоу*.¹⁴

Међутим, природа основне јединице посматрања у непосредној је корелацији са претпостављеним циљевима истраживања и предложеним хипотетичким оквиром. Она је некада реч, некада синтагма, некада сложени семантички симбол карактеристичан за одређену предметну материју, док је код специфичног садржаја, какви су тонски или видео записи, могуће да буду звучни делови, акорди, сцене или секвенце. Код истраживања архивске грађе из раније прошлости, код које преовлађује архаични говор, инверзиван стил реченица, или облици и значења речи којима није могуће одредити савремени еквивалент, истраживач има додатно оптерећење и обавезу израде неке врсте претходног кодекса појмова и шифара, односно квалификације термина за главни кодекс. Овој радњи свакако претходи низ методолошких поступака при изради пројекта истраживања,¹⁵ почевши од проучавања литературе и нацрта научне замисли, кроз дефинисање проблема, предмета и циља истраживања, преко хипотетичких ставова до оперативног одређења предмета. У вези с тим, проучавање, прикупљање и пребројавање јединица одређених за посматрање представља први корак у активирању ове научне методе. Сагласно формулисаном проблему истраживања, дефинисаном предмету и хипотетичком оквиру, избором популације посматрања из документарне грађе неопходно је уже специјализовање подручја интересовања. Уосталом, под претпоставком да је то учињено сагласно проблему и предмету истраживања, већ поставком генералне хипотезе и доследним праћењем њеног исказа и индикатора, поступак систематизације подручја посматрања своди се на дисциплиновано и прецизно анализирање и одвајање докумената који треба да на најпоузданији и економичан начин обезбеде репрезентативност материје. Наравно, проучавање постојеће литературе, како методолошке, тако и оне која третира тематику из предмета истраживања (теоријску, полемичку, аутобиографску и др.) значајно помаже претходним припремама и побољшава оперативни ментални инструментаријум истраживача. Уколико, на пример, као предмет истраживања одаберемо област која описује улогу Савеза комуниста Југославије (СКЈ) у Југословенској народној армији (ЈНА), са освртом на сагледавање њеног утицаја и односа према осталим субјектима и чиниоцима оружаних снага, од бројних докумената теоријског и

¹² Србобран Бранковић, Увод у методологију, квалитативни методи истраживања друштвених појава, скрипта, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2007.

¹³ Šire: Alexander L. George: Analiza sadržaja u istraživanju političkih pojava, u М. Pečujlić, Metodologija društvenih nauka, Savremena administracija, Београд, 1982, стр. 685.

¹⁴ Руди Стојак, Метода анализе садржаја, Сарајево, 1990, стр. 46.

¹⁵ Славомир Милосављевић наводи да пројекат истраживања има улогу повезивања теорије и истраживачке праксе, односно повезивање ранијег, постојећег текућег и будућег сазнања. Истовремено, пројекат има и функције усмеравања и координирања процеса истраживања.

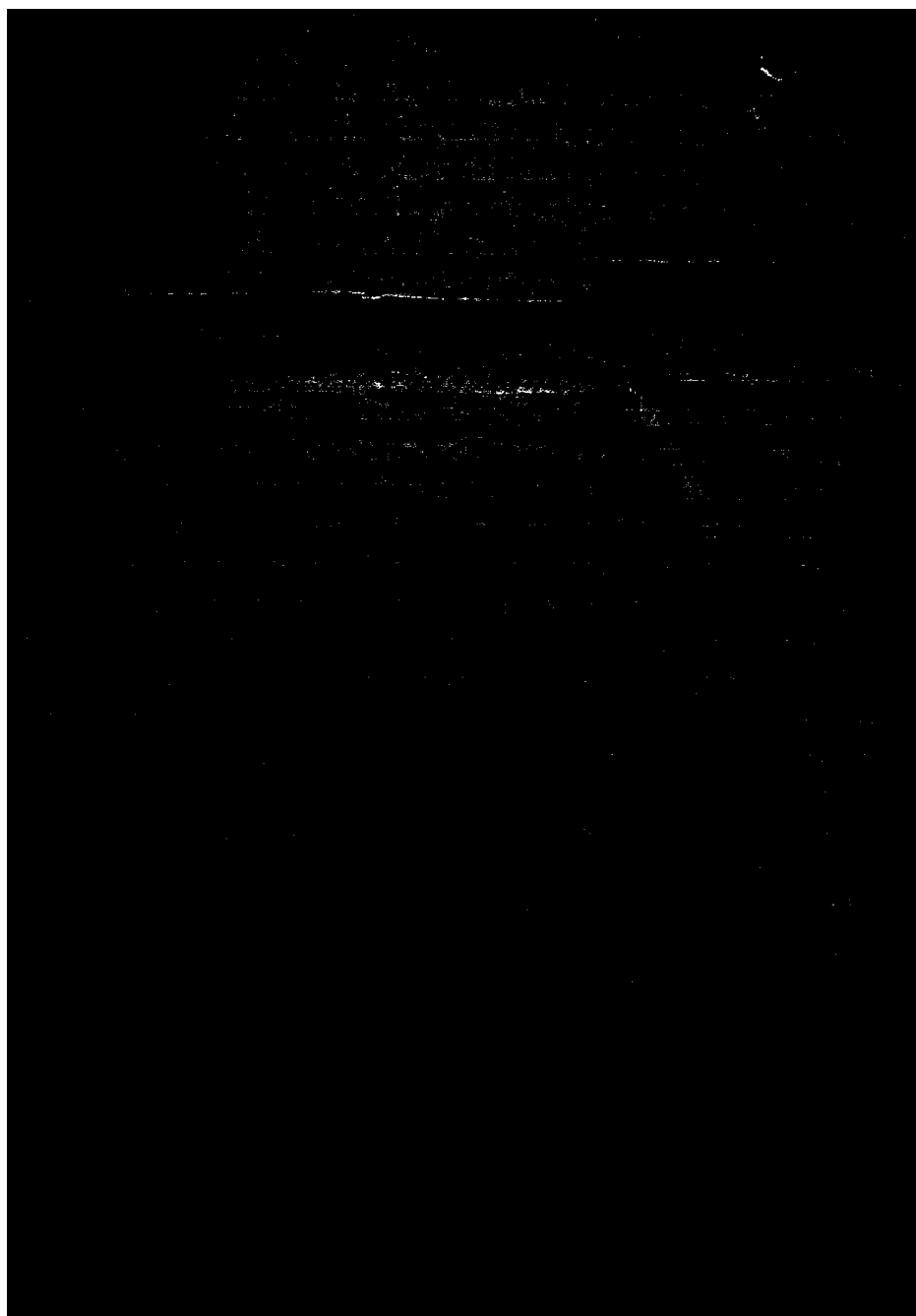
дескриптивног миљеа логично је усредсређивање на онај документарни материјал или архивску грађу који на непосредан начин представљају све елементе процеса друштвене комуникације у наведеној области: пошиљаоца, садржај саопштења, примаоца, медиј за преношење и чување, циљ одашиљања, ефекте и др. То би, пре свега, биле збирке докумената као што су записници, стенограми, закључци, директиве и друга службена акта којима су регулисане практичне активности политичких органа, тела и појединаца у колективима у ЈНА, на свим нивоима и свим облицима организовања, укључујући и највиши, какав је Комитет Конференције организације СКЈ у ЈНА.¹⁶ На овај начин дефинишу се димензија и правци анализе и избегава проста тежња за истраживањем атрактивности и необичности у садржају, односно спречава да тренд субјективне интенције буде а priori предоминантан у односу на резултат квантификације. Међутим, проблем представља и чињеница да се једним истраживањем, ма како широко био постављен предмет истраживања, не могу обухватити области интересовања у укупној њиховој целини, већ се циљеви морају свести у одређени простор и време како би капацитети истраживача били реално употребљени и процењени, а домет истраживања употребљив. Јер, како анализа садржаја у највећем броју случајева обрађује свој предмет неком од метода репрезентативног узорка, то су и добијени резултати *оцена*, а не *мерење*.¹⁷ Осим што се прецизније одређује основни скуп докумената за посматрање, управо применом методе анализе садржаја докумената у овој фази процеса истраживања, може се одабрати и ближе конкретизовати период који се према искуству и постојећем сазнању оцењује карактеристичним или специфичним. Даље је могуће додатно селектовати документарни материјал или архивску грађу према специфичним целинама, на предложеном примеру, и то: по републикама, по армијским областима, по командама, установама, јединицама и институцијама, фабрикама наменске индустрије, службама безбедности, итд. Компаративна анализа резултата истраживања исте појаве по истим параметрима, а у различитим специфичним целинама, нпр. јединицама распоређеним у различитим републикама бивше Југославије, вероватно би показала зачуђујуће занимљивости и (не)очекиване дискрепанце у ставовима и судовима припадника исте ЈНА у различитим деловима исте државе. О томе нам, наравно, говори данашње искуство и сва сазнања и објашњења о времену које је прошло. Али, то је тема неког другог истраживања.

Следећи корак непосредне примене ове методе намењен је одабиру узорка, тј. јединица посматрања (и пребројавања) које најчешће сачињавају документи одређене форме, садржаја и функције. Истраживање свих докумената из једне области представља немогућ подухват. Зато је потребно изабрати узорак, као квалификовану групу докумената, што такође представља изазован и сензитиван посао који се може извести применом елементарне методе анализе садржаја докумената. Унутрашњом (садржајном) и спољашњом (формалном) критиком докумената (извора информација) у овој фази се не улази у сложену семантичку анализирања, тумачења, описивања или објашњења, већ је циљ утврђивање аутентичности, веродостојности, целовитости и употребљивости извора, односно докумената из шире популације. Управо, како наводи В. Милић, неопходно је обезбедити довољно убедљивих доказа да одређени узорак не искривљује испитивани садржај.¹⁸

¹⁶ За потребе илустрације овог чланка обезбеђени су микрофилмови стенограма са друге проширене седнице Комитета Конференције организације СКЈ у ЈНА, стенограм говора генерала армије Николе Љубичића. АЈ, ЦК СКЈ, XX-к 12/3.

¹⁷ Руди Стојак, наведено дело, стр 66.

¹⁸ В. Милић, Социолошки метод, Београд, 1965, стр. 494.

Слика 1 – Страница из текста говора генерала армије Николе Љубичића

На слици 1, страница бр. 8 из текста говора генерала армије Николе Љубичића анализом документа могуће је утврдити велики број специфичности које у квалитативној варијанти анализе могу утицати на закључивање, пре свега о контексту саопштења. Очигледно је, на пример, да је говор писан у кабинету, електричном машином, ретком у то време (1972), да је аутор говора неко са хрватског говорног подручја (користи појмове *дојам* и *увјет*), да су накнаде интервенције бројне и радикалне, све до прелепљивања новог садржаја, у којем се критикују команданти и командири који немају сталан надзор и контролу над тужиоцима (!!!). Упркос израженој заступљености појмова *дужност*, *оспособљеност*, *обука*, *спремност*, *иницијатива*, и сл., преовладава део у којем савезни секретар за народну одбрану, генерал армије Љубичић, каже: „Ми морамо видети колико старешина не одговара на својим дужностима и зашто не одговарају; колико је тих старешина ван СК и зашто; ко је унапредио и одликовао те старешине које нису у СК. Како може бити командант батаљона официр који није у СК. По мом мишљењу, он то не може бити“.

Јединица анализе одабира се према процени истраживача, сагласно резултатима претходног проучавања текста, претпостављеној идеји елементима за анализу садржаја који ће се исказати у категоријама и поткатегоријама, односно, сагласно слојевитој природи материје која је предмет истраживања. Некада је реч основна јединица анализе, а некада читави искази или теме. Њихово постојање забележено је и у исказима хипотеза и индикатора, и у потпуности је у функцији остварења постављених циљева истраживања. Уколико је основна јединица анализе реч, реченица или краћи исказ, то се квантитативна апаратура методе више истиче. Речи се пребројавају и бележе, интерне релације са другим речима се утврђују и анализирају. Уколико се, пак, ради о јединицама које подразумевају широке текстуалне пасаже, читаве теме, или сложена документа, онда ће квалитативни механизам методе изражајније и осетљивије одговорити захтевима анализе. У овој фази неопходно је извршити и припрему јединица посматрања. Уколико се, на пример, ради о јединицама вербалног садржаја, потребно је глаголе превести у инфинитив, придеве у позитив, именице у прво лице једнине, итд.¹⁹ Након тога, могуће је приступити изради кодекса појмова и шифара, техничком инструменту, чија је израда саставни део операционализације процеса истраживања, где се јединице вербалног садржаја, вербални подаци, трансформишу у номиналне (нумеричке) изразе ради даљег лакшег оперисања садржајем. На овом месту значајно је нагласити потребу прецизног и систематског приступа, како би се обезбедило да кодирање и декодирање задовољавају обавезу поновног препознавања почетних вредности основног и изведеног значења употребљених појмова. Начелно, кодекс се састоји од категорије садржаја (шта је речено) и категорије облика или форме исказа (како је речено). Садржаји назначени у предмету истраживања и заокружени у хипотетичком оквиру исказују се бројевима који ће се употребити у инструментима за анализу садржаја. Тиме се обезбеђује праћење односа између теоријских поставки садржаних у нацр-

¹⁹ Руди Стојак, наведено дело, стр. 73.

ту научне замисли са конкретним резултатима у фази прикупљања података.²⁰ Коначно, утврђивање учесталости основних јединица посматрања, односно квантификација садржаја узорака из одабране популације обезбеђује се материјал за систематизацију, класификацију и категоризацију, односно за таксономску представу манифестног (бројивог) садржаја. Прецизност ове фазе зависи од статистичке коректности и прецизне статистичке интерпретације, при чему сам интензитет учесталости не мора да изражава реалитет, као што смо илустровали и документом из стенограма. Коначно, ни тумачење латентног садржаја кроз квалитативну анализу не осигурава увек препознавање реалитета. Синтезом манифестних и латентних порука у комуникацијама, приликом примене ове методе, настоји се да се обезбеди вредносна неутралност приликом закључивања и презентовања резултата истраживања, што често и није лак посао. Неретко, целокупни напор и манифестног и латентног анализирања поруке не води објективној анализи стања. Једноставно, да ли је наведени говор Николе Љубичића само тренутна популистичка политичка пропаганда или је то илустрација стварности једнога дела друштва у једном тренутку историје, односно исказ званичног аналитичког државног мишљења и државне стратегије једне епохе? Да ли је потребно закључити да је нерепрезентативан, не узорак, него одабрани тренутак посматрања поруке или је сензационалност појединих пасуса овог документа засенила скривену суштину комуникације или, пак, скривени опис суштине једнога периода времена. Ипак, презентовање и примена резултата добијених методом анализе садржаја докумената, увелико може помоћи ради избегавања понављања неких бирократских, идеолошких и технократских поступака и погрешки из прошлости чињених на уштрб професионалности, стручности и нормативног деловања и понашања. Поред развијања ове методе и њених даљих неслућених могућности, неопходно је на њеним провереним резултатима у теорији друштвених наука интензивније, свеобухватније и храбрије усмеравати парадигме и моделе друштвеног понашања, чији резултати могу унапредити свакодневну животну праксу.

Слика 2. Страница бр. 9 из текста говора генерала армије Николе Љубичића. Упркос учесталости речи *смрт*, *мртав*, *умирање*, *погибија*, пажњу привлачи интенција састављача (у горњем средњем делу уоквирено руком, па прецртано) да у делу текста (који је у читању изостављен, тј. од којег је Н. Љубичић одустао), на прилично необичан начин, илуструје неке лоше појаве које настају у околностима смрти војника.

²⁰ М. Сакан, наведено дело, стр. 351.

Слика 2 – Страница бр. 9 из текста говора генерала армије Николе Љубичића

* * * * *

У најкраћем, применом методе анализе садржаја докумената у свим фазама научног истраживања, у политичким, социолошким, економским, војним, педагошким и другим наукама, обезбеђује се квалификована обрада свих фаза процеса научног истраживања, почевши од концептуализације и израде нацрта научне замисли, преко прикупљања и обраде података, преко реализације истраживања, па све до стицања научног сазнања и израде извештаја о истраживању. Применом методе анализе садржаја докумената у свим фазама процеса научног истраживања, могуће је достићи претпостављени научни циљ, и када је он научна дескрипција и приликом научног објашњења. Ова метода неће се задржати само на нивоу описа испољене форме докумената, већ ће расветлити суштина проблема и истаћи сва квалитативна и квантитативна својства неке комуникације у различитим фазама процеса научног истраживања, при чему се узимају у обзир и технологије и технике новог доба и нова достигнућа при изради, обради, претрази, чувању и прикупљању докумената. Коначно, метода анализе садржаја докумената, употребљена у разматрању провереног научног сазнања, неверификованог научног сазнања, емпиријског сазнања, као и непостојећег сазнања о предмету истраживања, као једне, али и категоријално-појмовног система као друге целине, може се употребити у истраживању дефинисаних чинилаца садржаја предмета истраживања у којем је и сама један од чинилаца, односно операционализовани део предмета истраживања, како приликом третирања докумената из ранијег периода, тако и приликом обраде докумената насталих технологијама трећег миленијума, чиме се врши реконструкција значења и откривање нових сазнања и истина. При томе се очекује да се стручним анимирањем унапређује практична искоришћеност логичких правила, епистемолошког обухвата, али и методичких и оперативних способности оперативнотехничког дела ове методе, а да резултати буду од користи за интердисциплинарна истраживања, пре свега у оквиру друштвених наука, али и за бројна теоријска разматрања у сфери егзактних наука.

Литература

1. Берелсон, Б.: *Анализа садржаја*, Институт друштвених наука, Београд, 1960.
2. Бранковић, С.: *Увод у методологију, квалитативни методи истраживања друштвених појава, скрипта*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2007.
3. Александер, Л., Г.: *Анализа садржаја у истраживању политичких појава*, у М. Печулић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982.
4. Милић, В.: *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978.
5. Милосављевић, С., Даниловић, Н.: *Основи безбедносне аналитике*, Службени гласник, Београд, 2008.
6. Милосављевић, С., Радосављевић, И.: *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006.
7. Милосављевић, С., Термиз, Џ., Арџина, В.: *Аналитика медија*, Медиа план институт, Сарајево, 2010.
8. Милосављевић, С., Џевад, Т.: *Аналитика*, Графит Лукавац, 2008.

9. Печујлић, М.: *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1989.
10. Сакан, М.: *Методологија војних наука*, БИЗ Београд, 2006.
11. Стојак, Р.: *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа и ДП Графичар, Тузла, 1990. године.
12. Танић, Ж.: *Метод посматрања (анализе) докумената*, Институт друштвених наука, Београд, 1961.
13. Шешић, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1974.
14. Creswell, J., W.: *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 2nd Edition, Sage Publications Ltd, 2002.
15. Krippendorff, K., H.: *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, SAGE Publications Beverly Hills, London, 1981.

УДК
378.046.4:355.082.1(497.1+497.11)"1945/2012";
355.232:528(497.1+497.11)"1945/2012";
358.3:528]:005.71(497.11)"1945/2012"

ПОСЛЕДИПЛОМСКО УСАВРШАВАЊЕ КАДРА ВОЈНЕ ГЕОДЕТСКЕ СЛУЖБЕ ОД ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ДО ДАНАС

Саша Т. Бакрач, Стеван Радојчић
Војногеографски институт
Сава Анђелић
Генералштаб Војске Србије

Последипломско усавршавање кадра у војној геодетској служби има дугу традицију. До сада је звање специјалисте, магистра и доктора наука добило 77 запослених, и то углавном припадника официјерског кора.

Истраживањем су обухваћена три периода: од 1945. до 1979, од 1980. до 1995. и од 1996. до 2012. године. У раду је дат хронолошки преглед одбрањених дисертација, магистарских и специјалистичких радова, са критичким освртом и анализом за сваки период. На основу анализе, може се закључити да не постоји перманентан процес ни институционалног, ни личног ангажовања.

Мало је вероватно да ће у наредном периоду одзив кандидата за последипломско усавршавање имати исту тенденцију као у претходним периодима. Анализа указује да ће убудуће тај облик усавршавања највише бити условљен квалитетом и квантитетом, али и институционалним и личним ангажовањем садашњег и будућег кадра.

Кључне речи: *последипломско усавршавање, геодетска служба, магистарске студије, докторске студије, специјалистичке студије, Војногеографски институт.*

Увод

Рад је настао захваљујући подстицају добијеном од истраживања које се углавном односило на област основног школовања кадра за потребе Војне геодетске службе (ГдСл). Наиме, будући да се само дотицало области последипломског усавршавања, јавила се потреба за обједињеним увидом у последипломско усавршавање кадра и анализом његовог утицаја на статус и извршавање задатака ГдСл. У раду је обухваћен период од краја Другог светског рата до данас¹ и дат хронолошки преглед свих одбрањених дисертација, магистарских и специјалистичких радова.

¹ И у претходном периоду (до 1941. године) официри геодетске службе усавршавали су се на различитим нивоима и у различитим школама у земљи и иностранству. Познат је пример академика Стевана П. Бошковића.

Углед, статус, обављање задатака и напредак ГдСл условљени су и последипломским усавршавањем кадра, што је основна претпоставка рада. Ради лакшег праћења, анализе и могућег поређења, рад је условно подељен на три целине, односно на три периода: од 1945. до 1979, од 1980. до 1995. и од 1996. до 2012. године.

Последипломско усавршавање, углавном официјерског кадра, реализовало се школовањем на факултетима у грађанству или у војним школама.² Највећи део кадра завршавао је и последипломске студије у некој високошколској геодетској или географској установи.

На крају сваке целине дата је кратка анализа са елементима критичког закључивања, а на крају рада дати су закључци у складу са постављеним циљем и главном хипотезом.

Период од краја Другог светског рата до 1979. године

Последипломско усавршавање кадра у периоду од завршетка Другог светског рата до 1979. године било је организовано и у војним³, и у цивилним институцијама. Иако је то период од 39 година, прве дипломе су добијене 1965. године. Звања магистра и доктора техничких и географских наука стицана су на тадашњем Геодетском факултету Свеучилишта у Загребу, Грађевинском факултету у Београду и на Природно-математичком факултету у Београду.

Дисертације:

1. пуковник⁴ Митја Грашић, *Гравиметријска карта Југославије – прилог њеној изради за геодетске сврхе*, Грађевински факултет у Београду, 1965. године,

2. пуковник Абдулах Муминагић, *Испитивање реалног геоида у Југославији*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1971. године,

3. пуковник Велибор Јовановић, *Основна геодетска мрежа СФРЈ и питање њене нове обраде*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1971. године,

4. генерал мајор Мирослав Петерца, *Ваздухопловне карте – прилог истраживањима у циљу извршења међународних обавеза Југославије*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1976. године,

5. потпуковник Томислав Младеновић, *Слив Јужне Мораве – потамолошка студија*, Природно-математички факултет (Одсек за географске науке) у Београду, 1978. године,

² Мали број официјера геодетске службе имао је прилику да се последипломски усавршава на некој од војних школа. Прве студије покренуте су крајем 2001. године на Војној академији. Крајем 2001. године на Војној академији су покренуте (отпочела је настава) *Последипломске студије усмерења Геотопографског обезбеђења*. Тада је први пут у оквиру Војске организовано последипломско усавршавање ни воа магистарских и докторских студија. До сада су дипломе доктора и магистра наука стекла по четири кандидата. У фази рада су три докторска и један магистарски рад.

³ Од 1. октобра 1956. до 1. октобра 1962. године била је отворена Виша војна геодетска академија. Програм и значај Академије могу се поредити с последипломским усавршавањем у цивилним структурама. Једино није била предвиђена додела звања, већ могућност добијања чина пуковника са одбрањеним завршним радом.

⁴ Наведени чин лице је имало на завршетку професионалне војне каријере или га тренутно има.. Највећи број лица звање магистра, па и доктора наука, стекло је са нижим чином, што није било предмет овог истраживања.

6. пуковник Иван Будар, *Изражајне могућности општих географских карата и њихово коришћење за научна истраживања и практичну делатност с посебним освртом на топографске карте*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1978. године,

7. пуковник Филип Рацетин, *Картографска истраживања намијењена предстојећем хидрографском премјеру отвореног Јадрана*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1978. године.

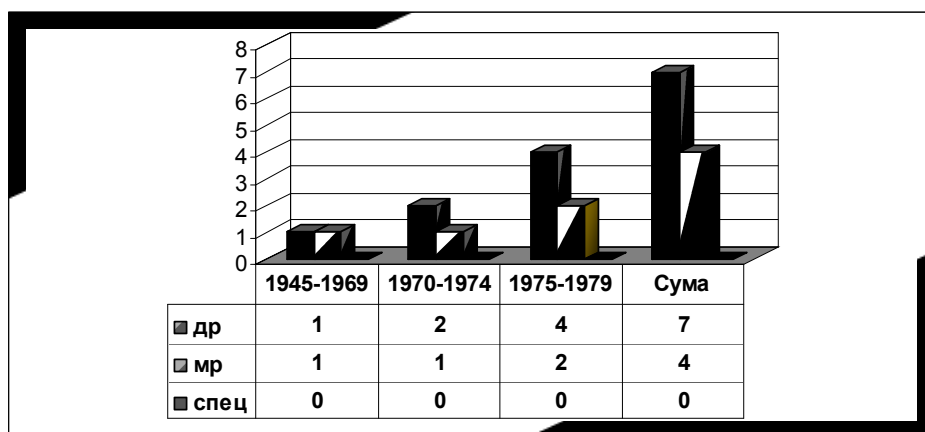
Магистарски радови:

1. потпуковник Томислав Младеновић, *Слив реке Нишаве – прилог потамолошком проучавању*, Природно-математички факултет (Одсек за географске науке) у Београду, 1969. године,

2. потпуковник Даница Станисављевић: *Популациони развитак градских насеља у Западном Поморављу*, Природно-математички факултет (Одсек за географске науке) у Београду, 1971. године,

3. пуковник Властимир, Јелић *Аутоматизација процеса производње, прикупљања и коришћења података у картографији*, Грађевински факултет у Београду, 1976. године,

4. пуковник Драго Штембергер, *Вишегрупно изравнање геодетских мрежа методом условних мерења*, Грађевински факултет у Београду, 1979. године.

Графикон 1 – Преглед усавршавања кадра за период 1945–1979. године

Може се закључити да је у том периоду процес последипломског усавршавања за магистарске и докторске студије био неравномеран – први доктор наука се појавио тек 1965. године. Разлог за празнину од 20 година (од 1945. године) првенствено је био недостатак школованог кадра нивоа основних студија. Осим тога, у том периоду је било скоро немогуће школовање припадника војске у цивилним структурама. Од 1965. године до краја тог периода усавршавање је завршило 11 официра припадника ГдСл, али међу њима није било цивилних лица⁵ (графикон 1). То се мо-

⁵ Лица која у попису немају наведен чин имала су статус *цивилног лица* запосленог у војсци и радила су као припадници ГдСл најчешће у Војногеографском институту.

же повезати са почетком отварања ГдСл према сродним факултетима у земљи и са општим развојем, тј. са бројнијим и усавршенијим кадром.

Посебно је занимљиво да је од 1970. до 1979. године одбрањено двоструко више дисертација него магистарских радова. Могући разлог за то је чињеница да све до осамдесетих година за пријаву докторске дисертације није био услов завршетак магистарских студија.⁶ Већи део тог кадра руководио је службом (управним и извршним органима⁷) и значајно утицао на развој и статус ГдСл у целини не само у наведеном већ и у наредном периоду.

Период од 1980. до 1995. године

Последипломско усавршавање кадар ГдСл завршавао је у периоду од 1980. до 1995. године у цивилним институцијама: Геодетском факултету у Загребу, Грађевинском факултету у Београду,⁸ Природно-математичком факултету, односно Географском факултету⁹ у Београду и на Факултету народне одбране Универзитета у Београду.

Дисертације:

1. пуковник Миладин Анђелић, *Моделовање садржаја фитогеографских карата*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1983. године,

2. потпуковник Владислав Дамјановић, *Одређивање коефицијената и анализа генерализације путне мреже на картама Југославије*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1983. године,

3. Драго Штембергер, *Анализа одређивања величина већих територијалних јединица коришћењем савремених метода и поступака са применом на територију СФРЈ*, Грађевински факултет у Београду, 1987. године.

Магистарски радови:

1. потпуковник Миодраг Николић, *Приказ и обрађивање оптималног односа елемената општегеографског садржаја на прегледној карти СР Хрватске у мјерилу 1:900 000*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1980. године,

2. пуковник Драгиша Николић, *Фотограметријска обнова топографске карте размера 1:50.000 (ТК50) коришћењем аналогних реституционих инструмената и помоћног прибора за интерпретацију*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1980. године,

⁶ Могућност директног уписа на докторске студије зависила је од препоруке кандидата, тј. од тога да ли је кандидат остварио значајне резултате у предметној области.

⁷ Управни орган Службе био је при тадашњем Генералштабу. Служба је имала и своје представнике по дубини (команде РВ и ПВО, команде армија, војне школе и слично). Извршни органи Службе били су Војногеографски и Хидрографски институт.

⁸ Године 1990. ГдСл отворила је за своје офицере, у организацији са тим факултетом, специјалне последиломске студије нивоа магистарских студија.

⁹ На Природно-математичком факултету Одсек за географију и просторно планирање, пре тога Одсек за географске науке, променио је назив 2. јуна 1994. у Географски факултет Универзитета у Београду.

3. пуковник Светислав Лазић, *Аутоматизација у фотограметрији са аспекта израде и обнове топографских карата*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1980. године,

4. пуковник Милоје Ђорђевић, *Одржавање карата*, Грађевински факултет у Београду, 1982. године,

5. пуковник Слободан Јефтић, *Геотопографско обезбеђење у систему народне одбране на нивоу општине*, Факултет народне одбране Универзитета у Београду, 1982. године,

6. пуковник Драгољуб Секуловић, *Картографско методски приступ и анализа железничког саобраћаја – на примеру СР Србије*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање), Београд, 1984. године,

7. пуковник Небојша Петровић, *Изналажење степена оптерећења топографских карата СФРЈ географским називима*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1986. године,

8. потпуковник Ђока Филиповић, *Упоредна анализа могућности представљања типских форми рељефа помоћу методе сенчења на примеру карте СР Србије 1:1000 000*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1987. године,

9. пуковник Мирослав Павловић, *Специфични картографски изрази простора за потребе борбених дејстава Копнене војске*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1987. године,

10. пуковник Здравко Ивановић, *Прилагођавање густоће тачака дигиталног модела рељефа при решавању прометних чворишта*, Геодетски факултет Свеучилишта у Загребу, 1989. године,

11. пуковник Драган Марковић, *Примена колокације при трансформацији координата*, Грађевински факултет у Београду, 1990. године,

12. пуковник Милан Филиповић, *Digital mapping and cadastral database*, ИТС, Холандија, 1991. године,

13. потпуковник Мирчета Вемић, *Анализа приступа проучавању предмета и метода картографије*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1991. године,

14. капетан прве класе Томислав Урошевић, *Развој концептуалног модела израде тематских карата коришћењем ГИС технологије*, Грађевински факултет у Београду, 1993. године,

15. потпуковник Бранко Божић, *Компоненте дисперзија у дводимензионалним мрежама*, Грађевински факултет у Београду, 1993. године,

16. капетан Славко Пуцар, *Преношење јединице дужине са интерференцијског ласерског компаратора на мерна средства*, Грађевински факултет у Београду, 1993. године,

17. потпуковник Иван Алексић, *Математичко формализовање картографског генералисања водотока*, Географски факултет у Београду, 1994. године,

18. пуковник Милан Јевтић, *Картографско моделовање садржине саобраћајних карата на примеру путне карте СР Југославије размера 1:300 000*, Географски факултет у Београду, 1995. године,

19. потпуковник Александар Тодоров, *Анализа физичко-географске основе за конструисање садржаја електронске навигацијске карте*, Географски факултет у Београду, 1995. године.

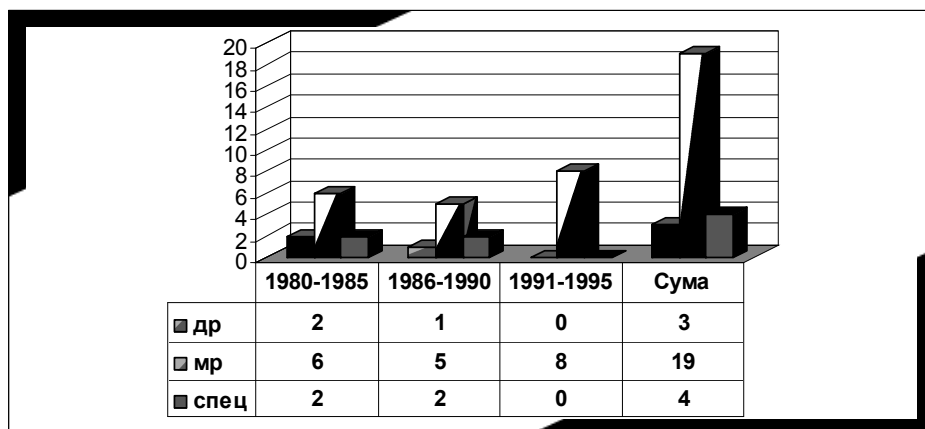
Специјалистички радови:

1. пуковник Драгољуб Секуловић, *Картирање развоја мреже и промета у железничком саобраћају СР Србије*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1983. године,

2. пуковник Бранко Петљански, *Картографски приказ Пољопривредног комбината Београд*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1983. године,

3. пуковник Михајло Вуковић, *Наменска условљеност картографско-редакцијских решења на прегледнотопографској карти размере 1:300 000*, Природно-математички факултет (Одсек за географију и просторно планирање) у Београду, 1989. године,

4. пуковник Младен Дунић, *Анализа садржаја топографских карата издања ВГИ са посебним освртом на међусобну зависност садржаја у оквиру истог размерног низа*, Грађевински факултет у Београду, 1990. године.

Графикон 2 – Преглед усавршавања кадра за период 1980–1995. године

У наведеном периоду дошло до напретка у последипломском усавршавању (графикон 2). Одбрањене су три дисертације, 19 магистарских и четири специјалистичка рада. За разлику од претходног, тај период карактерише већи број одбрањених магистарских радова. То се може објаснити постојањем, у саставу ВГИ, Одељења на научно истраживачки рад,¹⁰ потребом (жеља) за усавршавањем и кадровском и техничком оспособљеношћу ГдСл за обављање додељених задатака.

¹⁰ Током 1964. године у Војногеографском институту верификован је значај научноистраживачког рада, што је имало велики утицај на даљи ток последипломског усавршавања. У оквиру Одељења за геофизику формиран је Одсек за научне анализе, који је 1971. године прерастао у Одељење за научноистраживачки рад (НИР), са чак три одсека, што је преседан у досадашњој историји ВГИ и службе у целини. У садашње време у ВГИ и целој служби не постоји организован научноистраживачки рад у облику самосталног одсека или одељења.

Можда није задовољавајући податак да су одбрањене само три докторске дисертације. Међутим, ако се узме у обзир да у систему основног школовања на Војној академији није захтевано од ГдСл да предавачи испуњавају посебне услове везане за научна и наставна звања¹¹ и да је, према формацији, за руководећа места у ГдСл, као највиши ниво, захтевано звање магистра, може се разумети мањи одзив на докторске студије. Као и у претходном периоду, већи део тог кадра био је распоређен у ГдСл на руководеће и друге важне функције.

Период од 1996. до 2012. године

Кадар ГдСл од 1996 до 2012. године усавршавао се на нивоима специјалистичких, магистарских и докторских студија како у војним,¹² тако и у цивилним институцијама. То су били: Војна академија, Грађевински факултет у Београду, Географски факултет у Београду, Рударско-геолошки факултет у Београду, Институту за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду и Факултет политичких наука у Београду.

Дисертације:

1. пуковник Мирослав Павловић, *Тематско моделовање геопростора из садржаја топографских карата*, Географски факултет у Београду, 1996. године,

2. пуковник Драган Марковић, *Развој концептуалног модела изградње геокодираних база података Прегледнотопографске карте размера 1:300 000 коришћењем ГИС технологије*, Грађевински факултет у Београду, 1997. године,

3. потпуковник Мирчета Вемић, *Семантика и семиометрија картографије*, Географски факултет у Београду, 1997. године,

4. потпуковник Бранко Божић, *Анализа тачности мерења дужина GPS мерним уређајима*, Грађевински факултет у Београду, 2000. године,

5. пуковник Мирко Борисов, *Модел и организација геопросторних података за размеру 1:50 000*, Грађевински факултет у Београду, 2004. године,

6. пуковник Драгољуб Секуловић, *Картографско-хипсометријски положај сеоских насеља и густина извора питке воде*, Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, Депарتمان за географију, 2004. године,

7. *пуковник¹³ Миодраг Регодић, *Ажурирање радне карте даљинском детекцијом терена*, Војна академија, Београд, 2007. године,

8. пуковник Драган Стевић, *Унапређење мера заштите средстава и објеката посебне намене применом поступака даљинске детекције*, Грађевински факултет у Београду, 2007. године,

¹¹ Бројни предавачи на Геодетском смеру Војне академије КоВ били су из састава ГдСл – најчешће из ВГИ.

¹² Од 3. децембра 2001. године на Војној академији су покренуте (отпочела је настава) Последипломске студије усмерења Геотопографског обезбеђења. Тада је први пут у оквиру Војске организовано последипломско усавршавање нивоа магистарских студија. Касније су у оквиру тог усмерења покренуте и докторске студије. До сада су дипломе доктора и магистра наука стекла по четири кандидата, а у фази израде су две дисертације и један магистарски рад.

¹³ Лица која уз чин имају ознаку * у време настанка овог рада (средином 2012. године) имала су статус активног професионалног војног лица запосленог у Војсци Србије или Министарству одбране.

9. *потпуковник Саша Бакрач, *Развој методологије процене и управљања еколошким ризиком на примеру Бококоторског залива*, Географски факултет у Београду, 2008. године,

10. *пуковник Стеван Радојчић, *Анализа хоризонталне положајне тачности Дигиталне топографске карте 1: 50 000 издања Војногеографског института*, Војна академија, Београд, 2009. године,

11. *пуковник Зоран Срдић, *Могућности примене географске базе података у поступку процене земљишта*, Војна академија, Београд, 2010. године,

12. *пуковник Александар Илић, *Прилог моделу изградње националне инфраструктуре просторних података на принципу интероперабилности*, Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, Департман за географију, 2010. године,

13. *потпуковник Радоје Банковић, *Инфраструктура топографских података – део националне инфраструктуре геопросторних података државе Србије*, Војна академија, Београд, 2011. године,

14. потпуковник Раденко Вишњић, *Геодетско одређивање савремених вертикалних помјерања Земљине коре регионалног карактера*, Грађевински факултет у Београду, 2012. године.

Магистарски радови:

1. Зоран Милосављевић, *Тачност метода тригонометријског одређивања висинских разлика*, Грађевински факултет у Београду, 1996. године,

2. потпоручник Игор Булатовић, *Савремене тенденције у картографском моделовању простора*, Географски факултет у Београду, 1996. године,

3. пуковник Мирко Борисов, *Општа географска карта СР Југославије 1:1000 000*, Грађевински факултет у Београду, 1997. године,

4. потпуковник Славољуб Томић, *Аналитички инструмент Wild BC3 као фотограметријска радна станица за потребе ПИС-а крупне размере*, Грађевински факултет у Београду, 1998. године,

5. *потпуковник Славиша Татомировић, *Компаративна анализа моделовања садржаја геопростора на равним и рељефним картама на примеру карте СРЈ размере 1:500 000*, Географски факултет у Београду, 1999. године,

6. потпуковник Васил Механџиски, *Технологија дигиталне ортофотокарте у расположивом хардверско-софтверском окружењу Војногеографског института у Београду*, Грађевински факултет у Београду, 2000. године

7. *пуковник Миодраг Регодић, *Примена аналитичких фотограметријских метода у процесу израде коадно-штабне радне карте*, Грађевински факултет у Београду, 2000. године,

8. потпуковник Раденко Вишњић, *Дигитални модел рељефа – примјена код одређивања геоида гравиметријском методом*, Грађевински факултет у Београду, 2000. године,

9. пуковник Драган Стевић, *Могућности коришћења снимака Landsat TM5 за израду фалшкolor прегледнотопографских карата*, Грађевински факултет у Београду, 2000. године,

10. *пуковник Стеван Радојчић, *Анализа референтних хоризонталних мрежа Савезне Републике Југославије*, Грађевински факултет у Београду, 2001. године,

11. капетан прве класе Драган Мићановић, *Моделовање комплексног тематског атласа Републике Српске*, Географски факултет у Београду, 2002. године,

12. *пуковник Александар Илић, *Трансформације картографских пројекција код геотопографских база података и њихов значај са војног аспекта*, Грађевински факултет у Београду, 2003. године,

13. *потпуковник Саша Бакрач, *Процјена еколошког ризика у систему управљања заштитом животне средине*, Географски факултет у Београду, 2004. године,

14. *пуковник Зоран Срдић, *Примена методологије пројектовања географских база података у реализацији система евиденције објеката посебне намене*, Географски факултет у Београду, 2004. године,

15. *потпуковник Радоје Банковић, *Мултимедијални ГИС пројекат на примеру реализације полигона посебне намене*, Географски факултет у Београду, Београд, 2005. године,

16. капетан Марко Пејић, *Оцена геометријске тачности прикупљених података са сателитских снимака високе просторне резолуције*, Војна академија, Београд, 2007. године,

17. *потпуковник Миодраг Костић, *Дигитално моделовање у просторном планирању-евалуација морфометријских карактеристика терена*, Географски факултет у Београду, 2008. године,

18. *потпуковник Владица Крстић, *Анализа војногеографских карактеристика реке Дунав од села Батина до ушћа Тимока помоћу ГИС технологије*, Војна академија, Београд, 2009. године,

19. *потпуковник Владан Тадић, *Ажурирање топографских карата помоћу сателитских снимака и ГИС технологије*, Војна академија, Београд, 2010. године,

20. *потпуковник Сава Станковић, *Развој мрежа перманентних станица глобалног система позиционирања (GPS) и потребе војске*, Војна академија, Београд, 2010. године,

21. *пуковник Сава Анђелић, *Математичко-географска анализа оријентације уздужних оса цркава средњовековних манастира, владарских задужбина, у Србији*, Географски факултет у Београду, Београд, 2011. године.

Специјалистички радови:

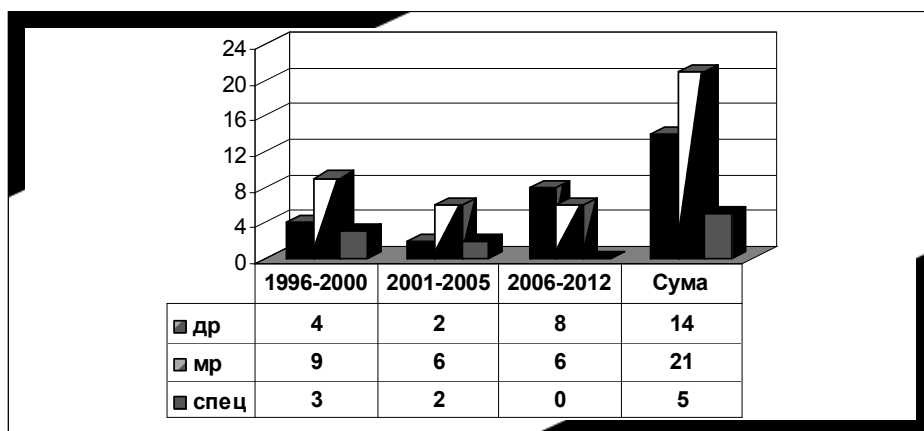
1. *капетан Горан Продановић, *Значај магнетске деклинације за оријентацију људи и средстава*, Рударско-геолошки факултет у Београду, 1998. године,

2. *потпуковник Стеван Котарлић, *Гравиметар-уређај за одређивање силе земљине теже и примена у геодезији*, Рударско-геолошки факултет у Београду, 1999. године

3. капетан Јасмин Бабић, *Комплексно истраживање простора логора Јасеновац методама даљинске детекције*, Рударско-геолошки факултет у Београду, 2000. године,

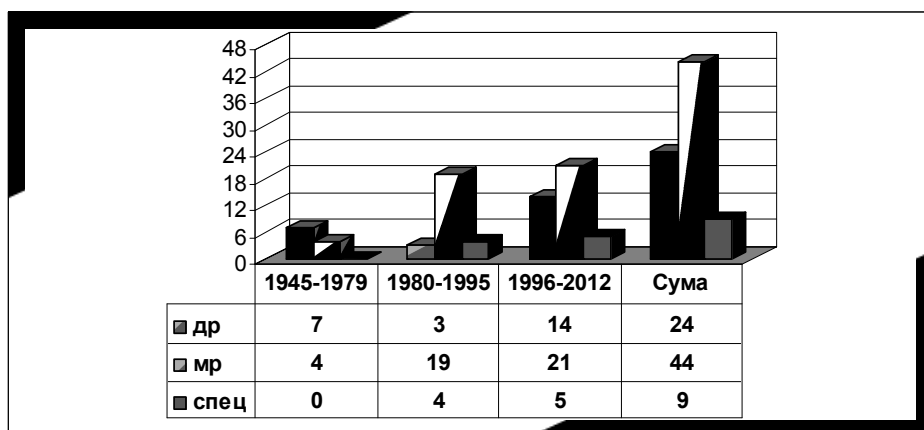
4. *потпуковник Иван Шикора, *Поморска картографија*, Географски факултет у Београду, 2001. године,

5. *потпуковник Дејан Ђорђевић, *Војна интервенција као средство борбе против тероризма*, Факултет политичких наука у Београду, 2006. године.

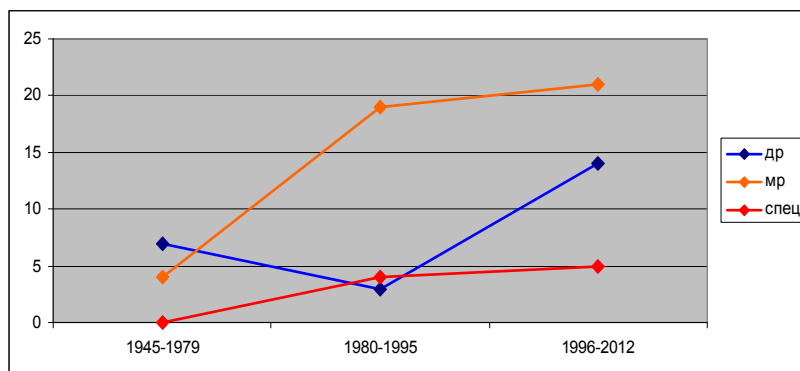
Графикон 3 – Преглед усавршавања кадра за период 1996–2012. године

Од 1996. до 2012. године остварени су најбољи резултати: одбрањено је 14 дисертација, 21 магистарски и пет специјалистичких радова (графикон 3). Иако се бројно стање у служби смањивало, таква тенденција се није јавила и у последипломском усавршавању. Напротив, било је у значајном порасту у односу на претходна два периода (графикон 4), а остварени резултати највише се могу довести у корелацију с квалитетно одшколованим основним кадром¹⁴. Ако се томе додају промене везане за системски захтев за последипломски одшколованим кадром, не изненађује што је забележен такав успех.

Графикон 4 – Преглед усавршавања кадра за период 1945–2012. године

¹⁴ Успех након завршетка основних студија није гарант успешности последипломског усавршавања. Међутим, услов за започињање (упис) последипломског усавршавања директно је везан за просек оцена остварен током основног школовања. (просек већи од 8,00). У изузетним случајевима, ако је просек мањи од 8,00, а кандидат је имао добре резултате рада и жељу за последипломским усавршавањем, а постојао је и интерес службе, на факултетима се омогућавало допунско полагање испита као услов за упис на последипломске студије.

Графикон 5 – Приказ односа усавршавањег кадра према периодима

Закључак

Анализа последипломског усавршавања кадра нивоа докторских, магистарских и специјалистичких студија за потребе ГдСл од Другог светског рата до данас први пут се, појављује у овом облику. Рад је првенствено настао ради сагледавања укупног процеса, чувања традиције и увида у развој Службе. Такође, рад омогућава обједињени преглед (синтеза) и слободно и критичко закључивање.

У анализираном периоду усавршавање је успешно завршило 77 кандидата. Одбрањено је: 24 дисертације, 44 магистарска рада и девет специјалистичких радова. Када је реч о тенденцијама, једино је на нивоу докторских студија било осцилација, док су остали нивои имали узлазну тенденцију (графикон 5). Од појаве првог кандидата, тек 1965. године, усавршавање је било континуирано. Постоји више разлога за то што скоро 20 година није било последипломског усавршавања. Пре свега, био је то период стварања кадра првенствено у оквиру основног школовања. Осим тога, утицај су имали недовољан развој науке, технолошка и материјална оскудица због последица рата и послератне изградње ратом разрушене земље, политичке и идеолошке тенденције тога времена и слично.

У периоду од 1965. до 1979. године остварен је значајан напредак, посебно на највишем нивоу усавршавања – одбрањено је седам дисертација. Тај кадар, заједно са магистрима наука, био уграђен у управљачке и руководеће структуре и имао је значајну улогу у развоју и јачању Геодетске службе.

Од 1980. до 1995. године добијен је први кадар са специјалистичког усавршавања – четири специјалисте, а одбрањено је и 19 магистарских радова. Ипак, у том периоду није било очекиваног повећања броја кандидата на усавршавању, поготову на докторским студијама. Важна је чињеница да је кадар из тог периода, осим што је имао важну улогу у руковођењу и управљању, био носилац процеса школовања основног кадра за потребе ГдСл и носилац спровођења пројеката из области научноистраживачког рада.

Најједначеније последипломско усавршавање, с највећим бројем кандидата, остварено је од 1996. до 2012. године. Посебно је видљив успех у одбрани дисертација – укупно 14, поготову ако се има у виду значајно смањење броја припадника ГдСл. Наравно, у укупној анализи успеха, како у том, тако и у претходним периодима, треба узимати у обзир и заинтересованост и склоност кандидата за такве облике усавршавања.

Од укупног броја обрађених кандидата тренутно је у активној служби 16 лица (шест доктора наука, шест магистара и четири специјалисте), али је део тог кадра распоређен по установама и јединицама ВС и МО. Тренутно у Војногеографском институту и претпостављеној управи раде четири доктора наука, два магистра и два лица која су завршила специјалистичке студије.

Од укупног активног кадра ГдСл (укључујући кадар који није у ВГИ и претпостављеној управи) у процесу усавршавања је осам кандидата официра (четири доктора и четири магистранта). Од официра, наставна звања имају један ванредни професор, два доцента и два асистента.

Може се закључити да су досадашњи углед, статус, извршавање задатака и напредак ГдСл били у спрези са последипломским усавршавањем. Углавном, кадар који је добијен након неког од три облика последипломског усавршавања био је укључен у руководеће и друге најзначајније активности. Научноистраживачки рад у Војногеографском институту, који је постојао од 1964. до 2011. године, такође је значајно утицао на успешност последипломског усавршавања.

Садашње стање у ГдСл, када је реч о попуњености тим кадром, није задовољавајуће с обзиром на потребе струке, надоградњу и интеракцију знања. Међутим, више забрињава будуће стање: тренутно нема основног кадра који би могао (или желео) да се усавршава, а не постоје основне студије у оквиру Војне академије и попуна кадром одшколованим на основним цивилних студијама.

Литература

1. Бакрач, С. и остали: „Школовање и усавршавање кадра за потребе Геодетске службе од Другог светског рата до данас“, *Војно дело*, јесен 2011, Београд, 2011.
2. *Библиографија стручних радова припадника ВГИ*, Војногеографски институт, Београд, 1974.
3. *Библиографија радова припадника Војногеографског института за период 1974–1997*, Војногеографски институт, Београд, 1999.
4. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1979.
5. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1981.
6. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1984.
7. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1987.
8. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1989.
9. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1995.
10. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1996.
11. *Војногеографски институт*, Зборник радова, Београд, 1999.
12. *Војногеографски институт*, Зборник радова 10, Београд, 2001.
13. *Војногеографски институт*, Зборник радова 11, Београд, 2003.
14. *Војногеографски институт*, Зборник радова 12, Београд, 2006.
15. *Војногеографски институт*, Зборник радова 13, Београд, 2009.
16. *Монографија Војногеографског института за период 1985–1995. године*, књ. 1, 2 и 3, Београд, 1996.
17. *Монографија Војногеографског института за период 1998–2004. године*, Београд, 2006.
18. *Прилози за монографију Војногеографског института за период 1995–1997. године*, Београд, 1998.
19. Петерца, М., Чоловић, Г.: *Геодетска служба у ЈНА*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987.

ГЕОПОЛИТИКА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ – Приказ књиге –

Слободан Микић*

Књига под насловом: „ГЕОПОЛИТИКА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ“ – у издању НУБЛ, Бања Лука, 2012. године, оригинално је научно дело проф. др Момчила Сакана. Књига је обима 296 куцаних страна текста у формату Б5, односно око 30 ауторских табака, са 361 фусотом и 66 сликовно-табеларних приказа. У списку литературе аутор је навео 185 библиографских јединица и 61 извор са интернета.

У предговорима 1 и 2 дати су изводи из рецензије рецензента проф. др Слободана Мишовића и др Слободана Микића, генерал-мајора у пензији, а изводи из рецензије проф. др Николе Шпирића приказани су на задњој страници корица. Из наведених предговора се види да рецензенти оцењују студију веома високим оценама.

У уводном делу дате су епистемолошко-методолошке основе геополитике као науке. Разрађени су проблем и предмет истраживања, идентификовани су научни и практични циљеви, дефинисана је општа и пет посебних хипотеза, објашњен је начин истраживања, односно начин примене метода техника и инструмената, обухват истраживања и извори података. На крају тог дела, аутор указује на научну и друштвену оправданост истраживања и израде студије. Тако формулисане епистемолошко-методолошке основе изведене су по строго дефинисаним методолошким правилима, али нису уобичајене за дела која су намењена широј јавности. Тај део, међутим, има значај за студенте мастер и докторских студија, зато што може да послужи као егземплар у процесу пријаве и израде њихових радова признања (мастер теза и докторских дисертација).

У првој целини главног дела обрађени су појам и научна израђеност геополитике. У делу о дефинисању аутор прво полази од етимологије термина геополитика, а затим компаративно анализира седам дефиниција из лексикографске грађе и једанаест дефиниција самосталних аутора. На осно-

* Др Слободан Микић је генерал-мајор у пензији.

ву те компаративне анализе дефинише геополитику као науку која се бави проблемима вођења политике у односу на геопростор државе и Земље у целини. Прецизније речено, под геополитиком подразумева науку која се бави: просторним политичким односима и везама између (и унутар) држава и нација и других територијално-политичких творевина; затим просторном расподелом и структуром политичке моћи по кључним светским регионима и средствима и поступцима за стицање и јачање моћи државе зависно од природне средине, географских и политичких чинилаца, као и укупним просторним аспектима свих политичких и друштвених феномена. Она је, према његовом мишљењу, веома комплексна наука која обухвата: одређени поглед на свет; геополитичку филозофију; филозофију међународних просторних политичких односа; начин промишљања и истраживања геополитичких појава, процеса и односа; политикологију; политичку стратегију; војну стратегију, нуклеарну стратегију, космичку стратегију, умешност и вештину државништва или државничко политичко умеће и вештину владања (политички менаџмент); географију, историју, демографију, етнографију (научну дисциплину о животу, веровањима и обичајима једног народа), религију, екологију, социологију, спољнополитичку стратегију и друге научне дисциплине које су значајне за вођење политике и борбе за опстанак и напредак државе и остваривање државних интереса...

У делу о научној изграђености геополитике аутор детаљно објашњава њене основне конститутивне елементе (предмет, теорију, језик и методу) и даје оцену њиховог степена изграђености. Нарочито разрађује научну теорију геополитике, где идентификује и објашњава њен предмет; основне појмове (речник); основне ставове, односно принципе и постулате; хипотезе; законе и теореме. У том делу аутор објашњава и геополитичку карту света чије је основе дао чувени енглески геополитичар Хелфорд Макиндер и објашњава значење термина: аерократија, атлантизам, мондијализам, телурократија, таласократија, римланд и друге. На крају дефинише и објашњава парадигме геополитике са тежиштем на постмодерној геополитици у којој доминира снага духа народа над војном и економском моћи.

У другој целини главног дела дат је кратак приказ историјског развоја геополитике са аспекта њене генезе и развоја и основних теорија твораца геополитике. Аутор уочава да је геополитика присутна од када постоје државе и друге заједнице људи, али да њен прави развој у научном смислу почиње тек од половине двадесетог века. Затим, уочава да су се геополитиком бавили бројни филозофи и други, нарочито војни теоретичари као, на пример: Жан Боден, Ришеље, Хобс, Шарл Монтескје, Вилијем Пети, Жан Жак Русо, Кант, Јохан Хердер, Хегел, Клаузевиц, Жомини; Махан, Мичел, Дует и други. Као реални творци геополитике, међутим, сматрају се Фридрих Рацел, Рудолф Кјелен, Хелфорд Макиндер, Алфред Махан, Видал де ла Блаш, Николас Спајкмен, Карл Хаусхофер, Карл Шмит, Петар Николајевич Савицки, чије су теорије маргинално захваћене у том делу текста.

У трећој целини објашњене су савремене теорије геополитике, са тежиштем на савременом атлантизму, европским геополитичким теоријама и неоевроазијству. У делу о атлантизму посебно су објашњене песимистичка и оптимистичка верзија атлантизма. Као представнике песимистичке верзије (неоатлантизма) аутор наводи америчког геополитичара Семјула Хантингтона који је сматрао да ће и даље Запад бити у сучељавању са другим деловима света према формули: *"The West And the Rest"* („Запад и сви остали“). Оптимистичка верзија заснована је на теорији мондијализма америчког геополитичара *Френсиса Фукујаме*, односно његове концепције *One World* (јединственог све-

та). Европске геополитичке школе аутор је условно класификовао на: 1) геоекономију, 2) посткатастрофални мондијализам, 3) примењену геополитику, 4) електралну геополитику, 5) медијакратију, 6) историју геополитике и 7) геополитику европске нове деснице и сваку од њих посебно објаснио. У делу о неоевроазијству нарочито је објаснио ставове и теорије Лава Николајевића Гумиљова и Александра Дугина.

У *четвртој, најобимнијој, целини* аутор истиче да постоји неколико десетина великих сила, али се он опредељује да објасни геополитику: Сједињених Америчких Држава, Русије, Европске уније, Немачке, Француске, Уједињеног Краљевства, Турске, Кине и Јапана. Наведене државе анализира са различитих аспеката: геопростор, привреда, становништво, војни фактор..., али геополитичке амбиције имају доминантан значај.

У *петој целини* објашњен је балкански геополитички чвор са тежиштем на геополитици земаља западног Балкана (Албаније, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније, Словеније, Србије и Црне Горе). Аутор примећује да те земље у транзицији немају своју стабиллизовану геополитику која би се заснива на конкретном простору и у комплексном окружењу. Пре би се, према његовом мишљењу, могло говорити о дневној политици ради остваривања интереса појединаца и друштвених група и утицаја регионалних и светских сила које врше снажне политичке, економске, војне, културне, религиозне и друге притиске на поданичку претежно политичку елиту на власти и на тај начин реализују своје виталне геополитичке интересе.

У *шестој целини* аутор указује на узроке и последице разбијања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и њихове геополитичке импликације на успостављање, развој и одржавање мира у региону. У ненасловљеном уводу недвосмислено упозорава на потешкоће истраживања тог веома сложеног и значајног проблема. Највеће потешкоће он види у намерном и циљном дезинформисању јавности. Сваки медиј је, у ствари, уместо реалног, приказивао виртуелно (могуће, претпостављено) стање гледано из властитог угла – из угла властите политичке елите на власти. Није реч, дакле, о приказивању једног виртуелног или боље рећи лажног стања већ великог броја таквих. Колико медија или, боље рећи, извора информација, толико и сценарија. Свака држава, свака нација, свака партија, свака група људи, има своју „истину“, а оне се дијаметрално разликују. Довољно је само укључити јутарње информативне програме различитих медија и видети да су те разлике озбиљне и непремостиве. Ако се свему томе додају и чињенице да су у креирању југословенске кризе учествовале и бројне друге државе, међународне владине и невладине организације, укључујући и оне тајног карактера и деловања из сенке и ако се све то посматра компаративно и историјски, онда је сасвим јасно на које све потешкоће може да наиђе појединац или истраживачки тим који снађе храбрости да се прихвати обавеза истраживања тог проблема. Генерације које долазе вероватно ће упорно тражити истину између супротстављених страна. Њима ће бити потребно да се претходно очисте отрова мржње и опијата љубави, а онда да савесно прикупе све релевантне чињенице и објективно и разборито утврде истину (ако је уопште утврде), а за то ће, према ауторовом мишљењу, бити потребно много храбрости и времена.

Аутор нарочито указује на геополитичке последице фрагментације балканског народа у физичком, економском, политичком, културном и сваком другом погледу, што представља сталну (латентну и реалну) опасност по сигурност људи и мир у региону. Како ствари данас стоје, отворени су бројни проблеми, од територијалних сукоба и дефинисања граница, преко националне и верске нетрпељивости, до мегаломанских претензија и отимања туђе територије. Свему томе доприноси и крај-

ње нелогично и веома пристрасно уплитање појединих водећих земаља такозване међународне заједнице које настоје да на општој беди, патњи и невољи народа извуку максималну корист. На крају, аутор истиче да на Балкану, као и у другим деловима света, постоји јасно опредељење најширих слојева народа за мир и толеранцију. Балкан, према његовом мишљењу, има и своју дубоку традицију и трагове вековима одржаваних, времену и простору прилагођаваних, међусобних односа. У тешким вртлозима живота, оптерећени вихорима циклично понављаних разарања, народи Балкана су, колико у име благодети мира, толико и из нужде преживљавања, ратних и других невоља, унутар свеколике своје комплексности, стварали аутентично и потенцијално универзална упоришта међусобне сарадње, склада, родне, културне, па и духовне синтезе. Све то, према његовом мишљењу, наводи на закључак да су мир и толеранција и на просторима бивше Југославије и економски просперитет тог региона могући и нужни. Велики учитељи, како аутор наводи, нису нас учили да убијамо већ да живимо и за друге.

У закључцима аутор приказује нешто обимнију синтезу свих наведених целина главног дела текста са тежиштем на нужности и могућности развоја поверења и сарадње међу народима и успостављања, развоја и очувања мира у региону. Нарочито инсистира на стицању уверења да је мир нужен и могућ, али само у ситуацијама када престане мржња и жеља за осветом и када се решавању конфликта приступи цивилизовано – ненасилним путем; без претње силом, уз уважавање државних и међународних правних норми и поштовање људских права и слобода уопште.

* * *

Уопштено речено, студија: „Геополитика у савременом свету“ израђена је у духу свих прихваћених стручних, научних и методолошких принципа и представља оригинално научно дело аутора. Она садржи све битне елементе, чињенице, информације и објашњења, потребна за разумевање геополитике као науке и праксе држава, влада, водећих политичких елита – актера у међународним односима. У студији је аргументовано, концизно, непосредно и одређено објашњена геополитика од њених првих почетака до данашњих дана. Истакнути су њени најзначајнији творци, њихова гледишта и критичка оцена доприноса геополитици. Објашњени су основни геополитички појмови и термини, без којих није могуће разумевање ове науке. Посебна пажња посвећена је разјашњавању односа геополитике и других њој блиских наука и научних дисциплина (историје, географије, политичких, војних наука, етике и других). У потребној мери размотрене су теорија и пракса геополитике, њихов историјски развој и промене. Сви делови студије су, дакле, разрађени по највишим методолошким стандардима разматрања сложених научних проблема. На тим основама може се закључити да ће студија имати велики број поклоника и да ће наћи сигурно место у савременој научној мисли из области геополитике.

Кроз цео текст студије аутор на прихватљив и неопходан начин истиче улогу и значај етике у понашањима људи, владајућих структура и елита у друштву, њихових обавеза да се тиме руководе у приступу друштвеном животу, свакодневним односима и хуманом, мирном решавању свих несугласица, проблема, без прибегавања сили и коришћења оружја. Морал је, према његовом мишљењу, битан чинилац у вођењу државне политике и односима међу људима уопште. Полазећи од основ-

них моралних норми и обичаја, државници, владе, друштвене елите и становници могу и дужни су да предупредују неспоразуме, сукобе, борбе и ратове. Увек им мир мора бити идеја водилја, животни идеал и инспирација за максимално залагање да он трајно завлада у сваком друштву и свету у целини. Аутор то нарочито наглашава у делу који третира могућност очувања и развоја мира. Мирољубивост и хуманост се, према његовом мишљењу, изграђује и негује у свакодневном васпитању и односима у породици, школи, на радном месту, опхођењу, ужој и широј заједници, кроз хумане односе, сарадњу и испомагање, спречавање и решавање неспоразума и сукоба. То је прави и једини пут да се предупредје криминал, оштри сукоби, борбе и ратови. Мир је једини начин да људи могу живети добро и срећно.

Потребно је, такође, указати на то да аутор зна да, на веома коректан и приступачан начин, приближи разматрану проблематику научном свету, али и другима који желе да сазнају више из те области. Студија је написана методолошким поступком и језиком, сваком читаоцу разумљивим и занимљивим. Истакао је најважније геополитичке проблеме и стање на том научном подручју и у веома дугом периоду (од античког доба до данас) и, на безмало, свим важнијим просторима наше планете, да би дошао до резултата, који представљају допринос геополитици. Начин којим је презентирани садржај ове књиге је егземпларан, ретко виђен. На релативно малом простору дат је приказ стања основних садржаја геополитике као науке. То је још једна од многих досадашњих потврда изузетне стручности, способности и богатог истраживачког и публицистичког искуства аутора, врсног, истакнутог научног прегача и педагога у домену методологије. Начин на који је написана ова књига може послужити као узор студентима и младим научним радницима, поготово онима који се баве друштвеним наукама.

Професор др Момчило Сакан спада у оне научне раднике који сматрају да се и најсложенија питања савремене међународне заједнице морају разматрати и расветлити са научног становишта. Својом стручношћу, ангажовањем и резултатима које је постигао у досадашњем педагошком раду у војним школама, на цивилним факултетима, у научноистраживачком и публицистичком ангажовању, заслужује свако поштовање и захвалност. Спада у ред истакнутих прегача. Написао је много стручних и научних радова, који су запажени и у широј јавности, о чему сведочи и његова биографија и одговарајућа средства комуницирања (писана и електронска). Један је од познатијих методолога, поготово у војним наукама. Његово научно деловање је запажено и у другим наукама, као што су науке о миру (иринологија), о међународним односима, а сада и геополитика.

Иако је у пензији већ десет година, професор доктор Момчило Сакан не престаје да се ангажује у настави на факултетима, на функцијама декана, сада и ректора. Написао је девет књига (рачунајући и ову) и више стручних и научних радова. Пример је за углед по својој вредноћи, научном и стручном усавршавању и резултатима које постиже. Увек је спреман и вољан да помогне онима које интересује проблематика наука којима се бави. Његов пример и однос према науци треба да следе млађе генерације научних радника.

Иако превасходно намењена као факултетски уџбеник, ова књига је садржајем, начином саопштавања, језиком и стилем саопштавања блиска и широком кругу читалаца. Њене основне вредности су: сазнајне, научно подстицајне, методолошке, актуелне и етичке. Зато је са задовољством препоручујем нашим читаоцима.

S U M M A R I E S

Place and Role of the People's Republic of China in Defining the Security of the Asia-Pacific Region

Milan Konjikovac

Global security environment may presently be viewed as an irreversible process of economic globalization and creation of multipolar world. Co-existence of the cold war with potential trouble spots (the Korean Peninsula, Taiwan), and of political suspiciousness with economic co-operation (China–USA, China–Japan), historical conflicts being interwoven with the current ones (China–Japan, Korea–Japan), as well as the existence of traditional threats with asymmetrical ones, all are actually a summary overview of security challenges of the Asia-Pacific Region. Because of the existing distrust among the great powers, the necessary full regional integration will take a long time.

The military strategy of the People's Republic of China is an active defense strategy, meaning that China does not start aggression and wars, but includes active measures for the defense of national sovereignty and territorial integrity. The Government of the People's Republic of China is committed to continue to follow the road of peace, development and co-operation, which are in the interest of both China and the region, what essentially and historically differs from former powers on the rise. Also, they take efforts to change the modality of economic development according to which the former orientation to the development of GDP will give way to the economic efficiency, product quality, environmental protection, creation of safe social network, and technological innovations.

The response of the great powers to the accelerated positioning of the People's Republic of China as a global power will have a great impact on the internal development of the People's Republic of China and its "exterior" behavior. The international community rightly expects the People's Republic of China to take greater responsibility on the international scene, but Beijing expects the support and the assistance to be two-way.

Key words: strategic importance, stability, dynamism, complexity, co-operation and dialogue

Iran – a Bridge between Civilizations or a Generator of Global Instability

Milovan Subotić

The paper aims to analyze the circumstances in the Islamic Republic of Iran, which is, in the fourth decade of its existence (and thirty-three years after the Islamic Revolution), still in the spotlight of the world politics. Through recollection of conditions that enabled the creation of this unique republican and theocratic project, its foundation, and the "export" capacity of the Revolution, the paper analyzes the present moment in the context of the new constellation of powers after the American intervention in Iraq, as well as the growing security risks, which are largely generated by speculations about the Iranian activities around uranium enrichment, not believed to be intended for civilian use, and points out

the exclusivity of the security issue in the context of Israeli-Iranian crisis. The author concludes that the resolution of the Iranian-Israeli crisis using the hard-power tools by the leading Western countries could lead to even greater instability and significantly reduce the chances for permanent establishment of peace both in regional and in global context.

Key words: Iran, USA, crisis, political Islam, Shiites, instability

On the Integration of Muslims Immigrants in EU Countries

Zoran Milošević

The paper discusses a new immigration and integration policy towards Muslim population in the leading countries of the European Union, since the former policy of multiculturalism suffered a collapse. The main problem with Muslims is that they have not integrated in political, economic and legal system of the European Union states, but they have, through ghettoization, continued to live according to their Islamic cultural, political and economic patterns, which often included also the radicalization of religious thought through propaganda policy for conducting jihad (war against unbelievers), including also the use of terrorism. Furthermore, ghettos started to expand, pushing out domestic population, and ever more frequently opinions were heard that these purely Muslim territories should be getting the political autonomy and live according to sharia laws. This was a sign for alert in the leading countries of the European Union, which resulted in the change of the immigration policy, as well as the integration policy. A range of measures applied is diverse, and some cities have even put a ban on the entry of Muslim immigrants (under the pretext that they have no money in their budgets to sustain poor immigrants).

That new policy of integrating Muslims in the system of values of the European Union, i.e. the leading countries of this globalistic structure, is based on the state's intervention in the religious education of young Muslims, in such a way that the state creates programs and hires loyal teachers to teach the young in the "European Islam", with different methods: through the use of classical school rules to the new rules, such as comic books. The second method includes Muslim children's education in Roman Catholic elementary and secondary schools, where they are not taught Islamic religion but Christian. The third method is the use of media, especially television, where they popularize former Muslim men and women who converted to Christianity.

Key words: identity, Muslims, multiculturalism, assimilation, policy, European Union

European Union Strategy for Debt Crisis Resolution in Eurozone Countries

Slobodan Đurović, Milan Đurović and Jelena Đurović

The European Union was established on 7 February 1992, with signing of the Treaty of Maastricht and the treaties under which the European Community, namely the former European Coal and Steel Community, and the European Atomic Energy Community were integrated. The idea of uniting Europe within a joint political and institutional framework is very old, and the elements of a political, administrative and cultural union can be traced back to the Roman Empire.

After World War Two, political conditions were changed and the greatest number of West European countries definitely opted for democracy and the idea of fraternity and solidarity between nations. This created a possibility to implement the idea of integration and establishment of the European Union.

On January 1, 1999, the European Monetary Union (EMU) introduced euro as the official currency, and thus the discontinuation of the existence of national currencies eliminated any risk in foreign exchange transactions within the European Union and brought great savings because national currencies were no longer converted.

The European Union has a population of about 500 millions and 27 member states, among which only 17 use euro as national currency, and this community of countries is called eurozone. It is known that the economic development within the European Union is uneven, because on one side there is Germany, which had more than 2 trillion euros of trade with foreign countries in 2011, and on the other side there are Greece, Bulgaria, Romania, Spain, Portugal, Ireland, and Italy, which have extremely great debt problems in their respective countries.

Lately, Germany with its allies offer certain solutions for the maintenance of the eurozone, which lead to the creation of the Alliance of European States, with greater powers of decision-making, as well as greater responsibilities of the member states. France suggests that Union bonds are issued within the eurozone, which would resolve the issue of debt crisis for a certain time. Germany disagrees with this suggestion, because it would cause a great loss to its economy.

World economic crisis has lasted for years already, and most economic analysts relate its beginning with great purchase of real estates in the USA, because banks approved high-risk loans with low debt service capacity to persons who were not able afterwards to meet their debt service obligations.

Key words: European Union, euro, eurozone, debt crisis, world economic crisis

Application of Standards and Norms in the Nutrition of Soldiers of Countries in the Region

Ivica B. Marjanović and Branislav V. Jakić

This paper is a brief overview of the standards that apply within the NATO alliance, and their relationship with the international ISO system. The seven basic AQAP standards are the basis of norms that are applied and used in all military organizations of NATO member countries.

In 1969, NATO issued publications under a common name of AQAP (Allied Quality Assurance Publication), which regulate the area of the quality of military products and services procured to the military by its internal and external suppliers, and in 1993, NATO adopted a new set of norms complying with the requirements of ISO series 9000.

This paper presents a system of norms and quality standards according to which the meals are prepared in the NATO alliance. This system of standards has been adopted also by our neighbors, in the Republic of Croatia, as the first military norm of the system of quality – HRVN. The paper explains in detail the composition and requirements of this system for the preparation of individual meals for survival, individual meals for emergency situations, as well as individual combat meals.

Key words: NATO, ISO, HRVN, AQAP, system of quality

Influence of Globalization and Transition on the State Sovereignty and Security of the Republic of Serbia

Mirjana Jovanović

The main world problems in the area of law, economy, and environmental protection, such as pollution or the problem of hunger and poverty, are present as issues that go beyond the borders of just one state. In such circumstances, it is almost impossible to define a national interest beyond interests of the rest of the world, beyond the destiny of the entire mankind. Any action we make in our own local environment, our own close community, is reflected on the entire planet. Globalization trends and very fast development of leading world powers have proved in practice that the idea of statehood and a national state, as well as its sovereignty, has significantly changed. It has affected also the notions of law, legality, legitimacy, as well as the whole system of values that are the heritage of the contemporary world, such as: justice, fairness, equality.

Key words: *globalization, transition, modern state, statehood, sovereignty, security*

Legal Nature and Constitutionality of the Constitutional Law for Implementation of the Constitution

Mladen R. Tišma

In his paper the author discusses whether, considering the former domestic and comparative constitutional practice and theory in general, it is at all possible to give a notion of constitutional law; he analyzes specific features of constitutional laws for the implementation of the Constitution and, proceeding from the doctrine according to which constitutional provisions may also be a subject of normative control, he discusses whether and to which extent constitutional judicial control of constitutional laws for the implementation of the Constitution is possible, in view of, apart from the doctrine, former domestic and comparative judicial practice. Based on the above, the author further discusses the Constitutional Law for Implementation of the Constitution of the Republic of Serbia of 2006, concluding that this is not a constitutional document *stricto sensu*, and consequently this document should be subjected to an evaluation as regards its constitutionality.

Key words: *constitutional law for the implementation of the Constitution, Constitution, constitutional law, constitutional judicial control, rule of law, hierarchy of legal documents*

Institutional Mechanisms for Controlling the Funding of Political Activities in the Party System

Zoran Milosavljević and Jovan Krstić

Corruption in politics is rated as one of the five global priorities to be dealt with by every society that wants progress and uninterrupted economic growth and social development. Our transition mechanisms have not sufficiently taken into consideration the principles

of organization of the State Regulator. According to this concept the state is responsible for the management, while the civil society has taken over the functions of providing services and entrepreneurship, and recently deregulation is also expanded. Theoretical models of stable democracies vary in their dealings with citizens and other subjects of law. In Serbia, this concept is inconsistently implemented. The newly formed agencies, and even the Anti-Corruption Agency, have started their regulatory function but are inconsistent in their full implementation. This is evident from the fact that not only coordination but also the chief auditor in the fight against corruption is insufficiently effective. Lack of transparency in the political activity funding process leads to the rise of non-institutional power of political parties, resulting in illegal and unconstitutional influence on the work of the public sector. There is a correspondence between the degree of threat to the society due to corruption and due to, for example, an armed rebellion. The essence of the threat and the degree of severity of attacks is the same. The society is attacked by various means, but with the same goal: to overmaster the society. The issue of corruption in a society (of course in the national party system) is the matter of the existence of competitive illegal activities of political parties in the party system. Activities of deregulation agencies for the fight against corruption coincide with those of intelligence and security structures, and consequently their responsibilities and tasks performed are in some ways overlapping. Do we have a criminal policy or a crime policy? In the process of funding the activities of political parties the method of "black box" will be applied, wherein all the possible impacts and finance flow (the decision-making process remains dark), and, as a by-product, certain indications (indicators) flow out of it in the form of policy options that are involved in the process of illegal political decisions. Partocracy leads back to the autocratic past, and distorted at that. *One leader – one nation* is no longer the principle of the political party system, but *more leaders and more options*, which in terms of the described "partocracy" lead to a potential conflict. In this partocracy system, leaders are followed by their party supporters, who take along with them the part of people ideologically committed to them. Agreements and payments made in the "black box", in some "Balkan tavern" where someone turned the light off, may either be "successfully completed" or end up in a civil conflict.

Key words: party system, funding of politics, the perception of corruption, lack of transparency

Political Changes and Their Impact on Security and Strategic Concepts of Defense

Miroslav Mladenović and Zoran Jeftić

The term politics, from its origin until nowadays, has been closely related to coercion and effects of coercion. The first rulers were finding support in a belief in the divine nature of power, but since, in time, this belief faded, the solution was found in physical superiority of rulers. The development of politics as an activity by which a community can be governed instrumentally, conditioned its closer linkage to force. Politics was sometimes identified with force, and sometimes politics was using force as an instrument for taming the bullying by others. Undoubtedly, the man is a rational and instinctive being. Monopolization of bullying within political activity made it possible to place the force, depending on the circumstances, into the service of one or the other attribute of human nature.

Integration processes in political, economic, military and other areas, significantly contributed to changing the role of a national state in its formerly inviolable spheres, even in those elements that are considered classic attributes of the state as an institution (sovereignty, in-

dependence, monetary policy, defense, state power legitimacy, etc). Does this power, which is "taken away" from the national state, go away, through integrative processes with other international subjects, to some distant power and alienated centers, or does it, on the contrary, enter the corpus of political activity that strengthens its overall position? Without immersing into more profound analysis about what is closer to the truth, it is a fact that through integrative processes a number of "state" activities is transferred to joint institutions. In the spirit of this paper, the most important institutions are those which decide about organization, preparing, functioning, and using of the state (interstate) power.

Strategic solutions concerning these matters, are a part of domestic and intergovernmental policy. They are products of a great number of internal and external factors, starting from economic and institutional, to social and cultural-traditional, and to international.

Key words: *politics, strategy, security, concept of defense, globalization*

Separatism – Strongpoint of Albanian Extremism

Goran Becić

During the two last centuries, one of unavoidable topics worldwide was the Balkans, crisis area that has always been susceptible to different influences of great powers that have skillfully exploited disagreements of national states and strived to satisfy their own interests, supporting exclusively one side.

Explicit territorial claims of some national communities in the Balkans towards neighboring countries contributed to the rise of separatism, Albanian in particular, often inducing crises, as well as ethnic and national conflicts in this region.

The main cause of separatism and conflict of interests in the Balkan Peninsula lies in its geostrategic and geopolitical location – throughout the history this has never been an organized, stable and united geopolitical region.

Albanian separatism in the Balkans, as any other separatism, calls for careful consideration of external and internal factors that, by the end of the last century, led to armed conflicts, and today they provoke ethnic hatred and intolerance, as well as possible ethnic conflicts.

Key words: *separatism, secessionism, extremism, West Balkans, terrorism*

Abuse of Cyber Space as Means of Mass Communication

Nenad Putnik and Milan Miličković

Security threats to information systems may be grouped into certain types. The classification may be done according to the way of threat posing, namely techniques and instruments used for their implementation, as classification criteria. In the former research of the cyber security area, security threats in cyber space are most often identified with cyber attacks of technical type (attacks based on the use of malicious programs – malware, and attacks aimed to obstruct the services – distributed denial of service) and those attacks in cyber space which are based on the deception of other users of cyber space and the abuse of their trust (social engineering and phishing).

Apart from different types of cyber attacks, which definitely represent one form of abuse of cyber space, specific abuse of this space as regards its function as a means of mass communication is also evident. In this sense, the category of cyber space security threats includes, besides the two above-mentioned aspects of cyber attacks, also "the abuse of cyber space as a

means of mass communication”, as a special type of threats, in view of their destructive capability against individuals and the society as a whole. The paper presents detailed classification of security threats in cyber space, and the emphasis is put on the identification, classification and description of those phenomena that can be subsumed under a subcategory of “the abuse of cyber space as a means of mass communication”. In this sense, events of cyber space abuse for information warfare and support of terrorism are described and explained in detail.

Key words: *information systems, cyber space, threat, information warfare, cyber operations, propaganda, terrorism*

Corruption in Defense Systems – an Insight in Comparative Practice

Marko Savković

This paper aims to draw attention to prevailing forms and exponents of corruption in defense systems, and, based on an insight in the practice of developed democracies, to discuss whether the following methods of its prevention in the context of Serbia are applicable: anti-corruption plans, integrity plans and pacts, ethical codes, self-evaluation, inclusion of civil society organizations through expert consultations, and the co-operation with the economy sector in writing of so-called compliance programs.

Key words: *corruption, defense, risk, method, prevention*

Civil Defense of the Republic of Serbia

Branko Babić

The matter of the population's security is a first-class concern of any state; it is relevant in any period of time, any system, and any sphere of human activity. How safe and secure we are nowadays and how prepared the organized forces of the society are to help those affected by natural disasters, technical and technological accidents, and any other dangers, could be best seen in early-February of 2012, when a cold winter wave put in danger over 70,000 inhabitants of the country, resulted in the collapse of the society functions and imposed a serious issue to the government of whether the state is ready and capable to respond in extreme and emergency situations.

Urgent situations daily take many lives, destroy and degrade the environment, and cause great material damage and losses. The risk of disasters is present in any society, and the necessity imposed upon the state is to organize an efficient system of defense that will be capable of responding to all challenges, risks and threats to the population, and to material and cultural property. The civil defense system, involving the protection and rescue of population of the Republic of Serbia, started to be created with the adoption of the National Security Strategy, the Defense Strategy, and the Law on Emergencies in 2009. It is now going through the phase of creation, and has deficiencies and weaknesses of its own, which are eliminated through by-laws in the area of emergencies. Civil defense, as one of four pillars of the defense system, is the most organized force of the society, which can provide all necessary help and assistance to the population in need and preserve the environment, and the material and cultural property.

Key words: *defense system, civil defense, natural disasters, emergencies, security*

Knowledge of Social Sciences and Humanities Required of Officers of the Army of Serbia for Participation in International Missions

Ilija Kajtez, Dragan Gostović and Borislav D. Grozdić

It is indisputable that we live in an era of globalization, leading to the creation of "world society". It is an objective planetary process of ever denser network of individual societies' connectivity and mutuality and the creation of a unified "world system", which rises (1) on the waves of technical and technological revolution and the creation of global economy; (2) on the wings of cultural and information revolution (cosmopolitan culture...); and (3) on the network of supranational regional and world institutions (Security Council of OUN, IMF, International Bank for Reconstruction and Development, World Trade Organization, G-8, European Union), as important forms of global management. Globalization involves almost all areas of individual, collective, and general human existence. It is not associated only with politics, but also to science, economy, technology, culture, defense, religion, entertainment, media. "It is a phenomenon that affects our everyday life, leading to redefinition of personal and intimate aspects of life and building new determinants of personal and social identity." The contemporary world society is in ever tighter sharing of fate, success, rises, but also risks, conflicts and planetary threats.

The Army of Serbia has its own clearly regulated missions, tasks, duties, and social obligations. According to the law, "the Army of Serbia is an organized armed force that defends the country against external armed threats and performs other missions and tasks in accordance with the Constitution, law and principles of international law regulating the use of force." Also, it is the main entity of defense system. *Defense Strategy of the Republic of Serbia* elaborates missions and tasks of the Army of Serbia and determines that its missions are, apart from the defense of the country, the participation in building and maintenance of peace in the region and in the world, and the support of civilian authorities in countering the security threats.

Of special relevance for this paper is the mission of the Army of Serbia concerning the strengthening of peace in the region and in the world, which is implemented by its participation in multinational operations under the auspices of the United Nations and the European Union. The participation of the Army of Serbia and other defense forces in multinational operations, in compliance with law, is an attribute of our country's responsibility for world peace. This is also our contribution to the development of stable security environment, as a prerequisite of the development and prosperity of both the country and the defense system. For the participation in multinational operations, special forces of the Army of Serbia and the defense system will be declared, and prepared in the country and abroad.

Since the security function is ever more including civilian structures and shifting from national to international perspective, joint involvement of representatives of different institutions and countries is a suitable framework for intense intercultural contact. In contrast to the cooperativeness implied by intercultural contact in the fight against international organized crime and terrorism, in facing the asymmetrical threats, multinational peace support operations, joint training and exercises, building capacities and procedures, assistance in natural disasters and accidents, co-operation within the Euro-Atlantic and wider framework of collective defense, the intercultural contact, however, exists also in the antagonistic relation towards an adversary or enemy.

This paper raises many questions and seeks the best answers of how the Military Academy and the military education system should most efficiently prepare the members of the Army of Serbia for peacekeeping missions in the region and worldwide. *White Book of Defense of the Republic of Serbia* states the following on the military education system: "The military education system of the Republic of Serbia successfully supplies the projected requirements of the defense system of the Republic of Serbia with the personnel of appropriate profile. It is an efficient and rational system in compliance with standards and principles of the education of military professionals of the countries participating in the Partnership for Peace program and with the requests of common European zone of higher education, namely the standards and principles of Bologna declaration."

In accordance with the title, the paper deals more closely with necessary knowledge in sociology, economy, political system, foreign languages, military history, defense rights, military ethics, rhetoric, military psychology, and military andragogy, which is required of our soldiers to be able to represent in the best possible way both the Army of Serbia and the Republic of Serbia in international peacekeeping and humanitarian missions in collaboration with armed forces of other countries under the mandate of the United Nations and the European Union.

We are aware of that the time to come demands from all of us a meaningful action, lot of work, zeal, and decisive steps. A new way of viewing the contemporary world requires positive legal, life and organizational solutions, but primarily the change in inherited consciousness, because the world is undergoing rapid and unstoppable change. Knowledge of social sciences and humanities may contribute a lot to this major mission of the Army of Serbia and our country to creatively include in the globalization of the world that has no mercy and regard for those societies, peoples and armies that do not find their appropriate place in the complex world community, where understanding, tolerance and co-operation rule, but also exclusive interests, desires and aspirations of great world states and regional centers of power.

Social sciences and humanities are neither opponent nor rival to anybody in the military education system and military training; on the contrary, they are loyal partner in strong, functional and professional building of working, moral and bright personality of our officers in all required knowledge and necessary skills in order for them to be always ready and capable to meet major challenges of the contemporary world. Knowledge help us all, and absence of knowledge helps only our adversaries.

Key words: the Army of Serbia, missions and tasks, multinational operations, intercultural contact, cultural identity, Military Academy, social sciences and humanities

Application of Multi-Criteria (Multi-Objective) Analysis in the Planning, Programming, Budgeting and Execution Process in the Army of Serbia – Analytic Hierachy Process (AHP)

Robert Kordik

Decision-making in the Army of Serbia, even when it is the matter of the planning, programming, budgeting and execution (PPBE) process, is mainly based on the multi-criteria/multi-objective analysis, and is often of a collective type:

many factors are taken into consideration, and a number of interest groups or interested parties participate in the decision-making process. These factors are most often mutually opposed, therefore in conflict. How are all these criteria, differing preferences and opposed interests to be reconciled? Is there an optimum solution or, more exactly, a single best solution? It is evident, however, that each participant in the decision making has his/her own best solution! What is possible in such situations is to find the best middle ground solution (a compromise). In order for this to be the best (compromise) solution, and while searching for it, methods of support for this type of decision making, so-called "methods of multi-criteria decision making", have been developed over the last five-six decades. Problems differ from each other. Generally, they are classified in two groups: 1) multi-attribute decision making, and 2) multi-objective decision making. The main difference between these problem groups is in that the first problems are involved in the selection of the best alternative out of the set of available alternatives, and the second group are problems of planning. Application of the analytic hierarchy process (AHP) in the planning, programming, budgeting and execution process in the Army of Serbia, and in the defense system as a whole, is one of possible solutions for both groups of the problems.

Key words: planning, programming, budgeting and execution, program management, multi-criteria (multi-objective) analysis and decision making, AHP

Range of Applications of Cost-Benefit Analysis of Projects in the Defense System of the Republic of Serbia

Marija Lj. Todorović, Marko M. Mihić and Slavoljub Ristić

Projects in the public sector produce, apart from the effects by which the set objectives are achieved, a range of indirect, network and non-measurable effects, which are often of great importance for the project evaluation. This especially applies to the projects in the defense system considering that the most frequent effects of launching the new initiatives are: armed forces reform, i.e. redefinition of the purpose and tasks of all of their components; different forms of international security co-operation and integration; introduction of financial management and control in the defense system, etc. These projects produce, apart from direct and material effects, also a range of indirect and non-material effects, such as increased safety level; possibility of signing the international agreements; security capacities strengthening; prevention of damage and losses, etc. It is exactly due to these effects and benefits brought to the entire society that the projects in the defense system are considered justified and worthwhile. Additionally, these effects are much broader than the organization in which they are implemented. The paper presents the principles and the manner of application of the cost-benefit analysis, as a confirmed way of looking at all costs and benefits that a specific project may involve as regards the wider social community. In addition to the analysis of direct and material costs and benefits, the cost-benefit analysis makes it possible to determine indirect costs and benefits and to include those into the economic price of the project, considering that they may represent important effects of the project, where only with their correct identification and estimate, a realistic evaluation of the project may be obtained. The paper points to typical projects in the defense system of the Republic of Serbia and the range of applications of this analysis in their preparation and evaluation.

Key words: defense system, projects, cost-benefit analysis, the military

Analysis and Proposal of a New Method of Short-Term Work Planning in the Army of Serbia

Dragomir Đurić and Rade Rnjaković

The paper discusses the function of work planning as one of basic process functions of commanding and leadership. Proceeding from the current condition of work planning, characterized by unarranged normative sphere and discontinuity between long-term, mid-term and short-term planning, a new model of short-term work planning is proposed.

The proposed model represents at the same time a new approach and metodologically arranged algorithm in the work planning process and, as such, it might be a model for rearranging the area of work planning in the defense system as a whole.

Since the model may have two variants (the first, based on the parallel process of planning, programming, budgeting and execution, and annual work planning; and the second, introduction of "administrative planning cycle", which would include all relevant factors that guide and limit the work planning), the paper discusses the advantages and deficiencies of both variants and the management of resources necessary for the application of either variant.

Key words: model, planning, short-term planning, the Army of Serbia

Increasing the Urban Quality of Towns in Serbia through Conversion of Military Facilities/Complexes

Zoran Papić, Bogdan Lukić and Maja Krga

Due to urbanization and expanding of towns, most of the existing military facilities got to be located at the outskirts of or inside the towns, resulting in difficult functioning of the military complexes and performance of urban functions. Based on an analysis of requirements and programs of the defense system development, most of the existing military complexes, in Serbian towns, are not prospective for the purposes of the defense system functioning, or are conditionally prospective. The conditionally prospective military complexes are those which are located within the town premises, and therefore should be vacated, namely relocated by constructing a new complex, or provided accommodation for in the existing prospective complexes.

Current conversion of military facilities and complexes located in Serbian towns partly makes it possible to activate a significant urban resource, recognized in the developed facilities, communal and other infrastructure, and equipped or unequipped building land. Some military facilities and complexes may be directly included to serve the life of the town through health care, school, preschool, social, cultural, scientific, sports, recreational, hotel, catering, tourist, communal, and other activities. A broad range of uses of the complexes makes it possible to return a part of urban comfort to towns in Serbia, which was lost because the urban and long-term values in urban development were abandoned and/or replaced by pragmatic interests and investment needs.

Key words: urban quality, conversion of military facilities and complexes, urban values, urban development, towns in Serbia

Religious Service Activities in the Army of Serbia

Stevica S. Karapandžin

The paper discusses the matters relevant for performing the religious service activities in the Army of Serbia, defined by the Regulation on the Religious Service Activities in the Army of Serbia. One of obligations that derives from the Regulation involves more detailed arrangement of conditions for carrying out these activities, which will be done in the near future after the admission of the first group of candidates for chaplains and/or religious servants as professional military members, and their involvement in the activity. The author suggests one of possible ways of regulating this matter within the framework of the model elaborated in the Regulation. Bearing in mind that the religious service activities are divided into *liturgical (liturgies and religious rituals)* and *other religious activities*, and that in the Army of Serbia liturgies and religious rituals can be performed exclusively according to autonomous regulations of traditional churches and religious communities, the paper briefly describes the only possible ways of their classification and the conditions under which they would be carried out. More detailed arrangement of *other religious activities* is a more complex issue, because a creative approach is needed to devise and regulate them within a completely new (religious) function of the defense system, recently prescribed by the Minister of Defense. Accordingly, the author explains in more details one of possible ways of arranging the *other religious activities*, as an innovation in the defense system of the Republic of Serbia, which will be performed by chaplains and/or religious servants functioning as staff officers. The organization of these activities will be a special challenge and represent a future development process.

Key words: *religious service, liturgies, religious rituals, chaplains, religious servants, commanders*

Possibilities for Promoting the Marketing Activities of Defense Industry of the Republic of Serbia in the Global Market of Armament and Military Equipment

Nenad Perić and Aleksandar Lijaković

Defense industry of the Republic of Serbia is an industrial branch that, as regards the number of employees, possesses one of the most significant export potential not only in the industry but also in the entire economy of the country. One of the main reasons for this situation is the fact that the export of armament, military equipment and services in the area of defense technologies recorded a significant rise during the last decade in spite of major difficulties affecting the country's economy on the whole during the last twenty plus years; bad political position and image of the Republic of Serbia in world public opinion; world economic crisis over the last few years; as well as considerable physical damage caused by NATO bombing, one of the main strategic goal of which was exactly the destruction of defense industry. The annual level of exports over the above-mentioned period was increased from a few tens in the beginning up to a few hundreds of millions of US dollars by the end of the decade. Contracted and performed

sales of goods and services are the scope of the activities of Serbian defense industry companies in narrow sense (six companies with state-owned majority capital), institutions of the Ministry of Defense, as well as other Serbian industry companies, integrated by Jugoimport SDPR as a system-integrator, responsible for the organization of the complex weapon systems development and production.

Key words: *defense industry, sales, promotion, marketing, Jugoimport-SDPR, branding*

Leader's Efficiency of Communication

Marija S. Simendić and Ljubomir Đ. Barović

An analysis of a leader's place, position and role identifies numerous elements of key relevance for this position. It is, primarily, a response to changes, because a leader has to respond to changes in the environment adequately and in short time. Then, there are followers, his influence on them and the goal to be achieved. Essentially, the leadership requires the ability to influence the behavior of others. The task of any leader is to organize the work, issue explicit instructions, give constructive criticism, show interest in people. In order to fulfill these tasks and achieve the goal, the leader needs to know how to communicate with the group he leads, to know not only to speak but also to listen to others, and not to become himself a bottleneck in communication.

Successful communication implies a dialogue, an exchange between persons involved. The quality of communication, as well as a likelihood of a conflict, is affected by the behavior of all parties in the relationship. The communication includes mental abilities, attitudes, views, experience, values and communication skills of all participants. Although the exchange of thoughts, ideas and views is everyday reality of any man, the leader needs to make additional effort in order to be really understood and for him to understand others, because the efficiency of the entire group depends on the quality of communication with personnel.

Key words: *communication, leader, active listening, collective climate, misunderstandings in communication*

War and Propaganda – Historical Overview, Examples and Analyses

Radenko Šćekić

This paper deals with psychological-propaganda war, the origins of which can be traced back to ancient times, but it has especially gained importance in recent history and represents one of the most powerful and most current aspects of almost any kind of war activities. The paper gives a historical overview of different aspects of psychological war activities, emphasizing war propaganda as the most frequently used component of psychological war. War, as an extended policy but implemented with different means, is a field of action of diverse propaganda methods and techniques.

Key words: *psychological war, special war, war propaganda*

Application of the Content (of Documents) Analysis in Study of Archival Material

Milivoje Pajović

The paper describes the application of the method of content (of documents) analysis in the study of archival material during all phases of the research process. The document content analysis as a independent empirical and theoretical (operational) method characteristic for its own logical rules, defined epistemological element, and developed operational-technical part. This paper describes its independence, as compared to other supporting methods or techniques of research, and accentuates its broad capacity of application in the communications analysis, with an aim to encourage primarily the professional public to make concrete use of this method capacity in everyday practice. This concerns numerous institutions where the analytical work need to be shifted from non-scientific to scientific level of methodical practice, such as in the departments of the Ministry of Defense, the Ministries of Interior and Foreign Affairs, the Ministries of Finance, Justice, and Regional Development, security services, etc.

Key words: *method of content analysis, archival material, document*

Postgraduate Advanced Training of the Military Geodetic Service Personnel since World War Two to the Present

Saša T. Bakrač, Stevan Radojčić and Sava Anđelić

Postgraduate advanced training in the military geodetic service has a long tradition. So far, 77 employees, mainly the officer's corps members, have got a specialist's, master's, and doctor's degrees.

The research included three periods: from 1945 to 1979, from 1980 to 1995, and from 1996 to 2012. The paper provides a chronological overview of defended dissertations, master's and doctoral theses, with critical review and analysis of each respective period. On the basis of the analysis, it can be concluded that a permanent process of either institutional or personal engagement does not exist.

It is unlikely that in the future the interest of candidates for the postgraduate advanced training will tend to be the same as in the former periods. The analysis suggests that in the future this form of advanced training will for the most part be conditioned by quality and quantity, but also by institutional and personal commitment of the current and future personnel.

Key words: *postgraduate advanced training, geodetic service, master's degree studies, doctor's degree studies, specialist studies, Military Geography Institute*

Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикување и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.de-lo@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да-те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансијала пројекат или програм, наводи се у посебној напмени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег репомеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикани и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не превode се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор
мр *Наташа* Николић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 850 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.